

A SZÉKESI
GRÓF BERCSÉNYI CSALÁD.

MÁSODIK KÖTET: 1689 — 1703.

A SZÉKESI
GRÓF BERCSÉNYI CSALÁD.

1470 – 1835.

EREDETI, KÉZIRATI KÚTFÓKBÓL

ÍRTA

THALY KÁLMÁN.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

MÁSODIK KÖTET: 1689—1703.

BUDAPEST.

1887.

ELŐSZÓ.

Itt veszi a t. olvasó közönség a gr. Bercsényi család történetének második kötetét. Ez azonban nem terjeszkedik ki — a mint eleinte tervezve volt — egész az utolsó Bercsényi haláláig; hanem csak egy, az évek számára nézve aránylag nem nagy terjedelmű, de eseményekben gazdag korszakot, az 1689-től 1703 közepéig lezajlott időt öleli föl.

A család legnevezetesebb tagja, *II. gróf Bercsényi Miklós* közéleti szereplésének első szaka ez. A halhatatlan emlékü szabadsághős kilépését a történelem színpadára s ifjúságában viselt dolgait az I. kötetben addig ismertettük, míg atyja szárnyai alatt állott, ki is 1689-ben húnyván el, — a 24-ik évében járó ifjú ekkor családfővé lesz; és itt kezdődik teljes önállósága. Ettől fogva veszi föl a fonalat a jelen kötet. Hogy az ebben foglalt korszakot terjedelmesebben tárgyaljuk, annak több oka volt, melyek közül főként kettőre helyezük a súlyt. Az egyik az, hogy a II. Rákóczi Ferencz-féle nagy szabadságháború megteremtőjének s fővezérének e háború előtti élettörténetét eddigélenki sem tette még beható tanulmányozás tárgyává; az erődús történelmi alak úgy lép elénk, mint egy

Jupiter homlokából kipattanó pánczélos Minerva. Pedig valódi és egész fogalmat Bercsényiről csakis az nyerhet, a ki korábbi élettörténetét is ismeri s a változó idők behatásai alatt fejlődött jellemének alakulását figyelemmel kísérni módot lel. Gr. Bercsényi Miklós oly nagyszabású egyéniség hazánk történelmében, hogy az 1703—1711 között európai hírűvé lett szereplését megelőző élettörténetét is mennél tüzetesebben földeríteni múlászthatlan kötelességévé vált a mai kor történetirodalma színvonalán állani törekvő írónak. E föladatot tűzte maga elé a szerző a jelen kötettel.

A második fő ok pedig ama körülményben rejlik, hogy a Buda visszafoglalásától a Rákóczi-szabadságharczig lefolyt éveknek, vagyis a XVII-ik század végső tizedének s a XVIII-ik első éveinek részletes története még eddig szintén nincsen megírva. Pedig az 1690-es esztendőök minden irányban való átalakulásnak válságos korszakát képezik hazánkban, melyben az elhanyaglott török uralmat, az 1687-iki országgyűléstől kezdve teljes hatálylyal s mind pregnansabban életbelépő osztrák önkényuralmi, beolvasztó, Austriával egységesítő törekvések rendszere váltja föl. Ezek idézték föl szükségképen a Rákóczi-fölkelésben nyilvánult nemzeti nagy ellenhatást, melynek a Kollonics-rendszert halomra dönteni sikerült, s a mely nélkül magyar állam ma már nem volna, — sőt talán a magyar faj és magyar nyelv sem léteznék többé.

A Rákóczi-Bercsényi-féle szabadságharcz keletkezését, jellemét, az azt megelőzőtt másfél évtized történetének beható ismerete nélkül kellőképen megérteni nem lehet. Nem volt tehát e szabadságháború

fővezérének életrajzában eme nehéz idők tüzetesebb vázolósa mellőzhető, — nem pedig azért sem, mert ezeket Beresényi is már jelentékeny szerepkörben küzdötte végig, és éppen e súlyos korszak küzdelmei alakították át az aulicus irányban, dynasticus érületben fölnevelt ifjú főúr jellemét lassanként annyira, hogy lángoló hazaszeretete a mostoha közállapotokkal, az erőszakos és idegen hatalmi kény nyilvánulásaival éles ellentétbe ütköztvén, a viszonyok kényszerére végtére forradalmi fővezérré tette őt. Rendkívül érdekesek e tekintetben az 1697-iki események, mint annak helyén bőven ismertetjük.

E körülmények, és ifjabb gr. Beresényi Miklós-nak 1696-tól mindinkább országossá váló szereplése kényszerítettek minket arra, hogy a családtörténet szűk keretéből, ily korszakot alkotó hős életének vázolásánál, az országos történelem tágabb mezejére kilépvén, a családtörténettel kapcsolatosan egy darab hontörténelmet adjunk, és pedig el-eddig legtöbbnyire ismeretlen adatok alapján; pl. az 1696—97-iki felső-magyarországi tartományi főhadibiztosság működésére s az idegen katonaság türhetetlen garázdálkodásai által előidézett Tokaj-vidéki népzendülés lefolyására nézve, stb.

E mellett a cultur-történeti mozzanatok szemelőtt tartása családtörténetnél különösen helyén lévén: a hol ilyenek merülnek föl, ezeket kiváló gonddal részletezni kellemes hivatásunknak tartottuk, mint pl. Unghvárnál és Brunócznál; mely vár, illetőleg várkastély termeinek, felszerelésének, tartozékainak ismertetése nemcsak hőstünk magánéletébe, családi fészkébe nyújt igen érdekes bepillantást: de

egyúttal jellemző korkép a XVII-ik század végéről, a magyar főúri életből.

Jelentékenyen növelte továbbá kötetünk terjedelmét az 1701—1703-ik évek, vagyis Bercsényi lengyelországi bujdosásának és az ottani működésének, valamint a szabadságháború kitörésének, kezdetének történetét tárgyzó két utolsó fejezet. Nemesak Rákóczi újabban fölfedezett Önéletrajzának („*Confessiones*“) idevonatkozó adatai használatnak föl e helyütt tüzetesen először, — és nemesak az udv. cancellária, udv. kamara és udv. hadi levéltár forrásaiból merítünk: hanem azon szerencsével dicsekedhetünk, hogy a párisi külügyi levéltárnak a magyar-francia érdekszövetkezet legelső kapcsolódásait földerítő 1701—1703-iki nagybecsű diplomatai levelezéseit is teljes mérvben kizsákmányolhattuk.

Hogy a XIV. Lajos király s Rákóczi és Bercsényi közt 1700. őszén megkezdődött titkos érintkezés phazisait megvilágító okiratok a francia külügyministerium levéltárában fenmaradtak, arról történetirodalmunk már több évtized óta tudomással bírt. Azonban Petrovicsnak csak a címeket s dátumokat jelző igen rövid regestáinál egyéb azokból, az illető kormányok szűkkeblése miatt, mind e mai napig hozzáférhető senkinek nem vala. Már *Szalay László* kifejezé e fölötti élénk sajnálkozását, nemkülönben *Horváth Mihály*, ki még hozzáteszi, hogy számüzött korában ő maga is — és pedig *Tocqueville*-től támogatva — elkövetett Párisban mindent, hogy e Rákóczi-Bercsényi és Du Héron-féle levelezésekhez hozzá juthasson: de III. Napoleon külügyministerének Drouin de Lhuys-nek konokságán összes fára-

dozása megtörött. Ekként, elvégre is, — hála a francia köztársasági kormány liberalitásának, — alulirotnak lőn fentartva a szerencse, hogy e még teljesen érintetlen, kitűnő okmánykincseket teljes kiterjedésben megismerhesse és hazánk történelme egy nagy nevezetességű korszakának földerítésére értékesíthesse.

Ezen párisi adatokból, nevezetesen XIV. Lajos varsói követének *Du Héron* örgrófnak diplomatiái jelentéseiből s gr. Bercsényi Miklósnak azokhoz csatolt emlékirataiból ismerjük meg csak, hogy ki volt tulajdonképen, mekkora tehetségű államférfiú és minő politikai tényező volt Bercsényi, még a külföldi diplomaták, sőt uralkodók előtt is! Bercsényi lengyelországi működésében az olvasó *egy darab európai történetet kap*. Mert e lángeszű főúr vala az, — Du Héron sürgönyeiből tudjuk meg, — a ki akkor, mikor Rákóczi még Német-Újhelven űlt fogságban, létrehozá, s egyes-egyedül hozta létre, a magyar ügynek mint az európai politika egyik hatalmi factorának beillesztését II. Ágost lengyel s XIV. Lajos francia király terveibe; Bercsényi volt az, a ki a magyar-lengyel-francia érdekszövetkezet nagy eszméjét e két hatalmas uralkodó előtt fölveté; a kinek eszméi alapján tárgyaltak a versaillesi és varsói udvarok; a ki a békeközvetítőül föllépést II. Ágost lengyel és XII. Károly svéd király közt XIV. Lajosnak javaslatba hozá; a kinek tanácsára Ágost félbenhagyatta Riga ostromát; ő volt az, a ki által a russiai és podoliai nemesség a Conti herczeg újolagos jelöltetését Versaillesban fölvetette, s a ki II. Ágostot a magyar trónjelöltségre annyira megnyeré. Valamint e levelezé-

sekből értesülünk arról is, hogy a Bécsset fölszabadított hős lengyel király III. János egyik fiának, Sobieski Constantin hercegnek magyar trónjelöltsége is fölmerült egy időben.

Bercsényinek Párisban őrzött nagybecsű emlékiratai szerzőjüknek oly széles, európai politikai látóköréről, s a különböző tényezők számbavételében oly éles látásáról tanúskodnak, hogy államférfiúi egyéniségéről az eddiginél egészen más fogalmat nyertünk. Felölelte az ő lángelméje a lengyel, francia, svéd, szász, bajor, porosz, osztrák viszonyok mellett, — kapcsolatban a magyar ügygyel, — még a spanyol, olasz és török politikai viszonyokat is, és kifejté mindezek érintkező pontjait s kölcsönhatásait egymásra; nem is szólván a hazai állapotok, kivált a hadiaknak élethű, jellemző, beható ismertetéséről s bármely katonai genie-nek becsületére válandott nagyszabású hadműködési tervezeteiről. Az olvasó meg lesz lepetve, midőn ezen eddigelé nem is sejtett s a régi fölfogást gyökeresen átídomító nevezetes új dolgoknak egész szövevényét olvassa. És mi, mint történetbúvár, megbocsáthatlan hibát követtünk volna el, ha e szerencsésen kezeink közé jutott nem csupán hazai, de valóssággal európai történelmi érdekű forrásokat lehetőleg ki nem aknázzuk.

Hasonlókép földadatunknak tartottuk az 1703. tavaszán kitört magyar szabadságharcz eddig szintén meglehetősen homályba burkolt kezdő szakának földerítésére szolgáló, — hazai levéltárakból merített — új adataink fölhasználását is; és e részben azon időpontig haladtunk, míg a francia-lengyel segédhadak élén Bercsényi visszaérkezvén a hazába, az actió

nagy mérvekben indult meg, s az addig inkább csak helyi jellegű fölkelés rohamosan országossá vála.

Végre kellemes kötelességünkül ismerjük őszinte köszönetünket kifejezni dr. *Thallóczy Lajos* és dr. *Károlyi Árpád* akadémiai tagtársaink iránt; az elsőnek azért, hogy a párisi külügyi iratoknak részünkre való másoltatását közvetíteni szíves volt, s Károlynak azért, hogy a bécsi cs. és kir. közös hadi levéltárnak bizonyos — a szövegben gyakran idézett — prothocollumából a hősünk életére vonatkozó adatokat közölte velünk, s így a jelen kötet adatbőségéhez mind a ketten hozzájárulának.

Budapest, 1887. elején.

Thaly Kálmán,

a m. tud. Akadémia r. tagja.

MÁSODIK KÖTET.

1689—1703.

XI. FEJEZET.

II. Gróf Beresényi Miklós, 1689—1692.

Venio nunc ad fortissimum virum. A Beresényi család legnagyobb történelmi alakjához érkezünk, — a nemzeti létért való gyűgászi küzdelmek, szívós szabadságharcok ama hatalmas bajnokához, kiről az annyi gyászidők alatt el nem némúlt kurucz vitézi ének másfél száz évig visszasóhajtva zengte, sőt ma is zengi még, kegyeletes utódok ajkain :

»Hajh Rákóczi, Beresényi, —
Vitéz magyarok vezéri! . . .
Nemzetünknek hírszerzői,
Fényes csillagi!«

Ahhoz a férfiúhoz érkezünk, kinek emléke addig, míg a Rákóczi név él, el nem halványúlhat; a Rákóczi név pedig csak az utolsó magyar szív utolsó dobbanásával fog kiveszni. Ahhoz a férfiúhoz érkezünk, a ki Bécsnek három büszke császáriját nem egyszer reszkettette meg; viszont két más császárral: oroszszal, törökkel szövetséget kötött; a kinek messzeható történelmi szereplése által a Beresényi név, mint egy nagy nemzeti hősé, Madridtól Pétervárig és Londontól Konstantinápolyig végigharsogta Európát. Emitt csodálva és becsülve, amott gyűlölve s rágalmazva emlegették, — de emlegették mindenütt; s császárok, kiknek zsoldos hadseregei ádáz csatákban ki nem irhatták e név viselőjét: nem átalották bérgyilkosokkal szerződni ellene, csak hogy a rettegett forradalmi vezértől szabadúlhassanak. —

Ifjabbik gróf Beresényi Miklósnak fiatalkori pályáját már ismerjük, születésétől kezdve atyja haláláig. Vázoltuk fényes tehetségeit, elméje élességét, sokoldalú képzettségét s jellemét, úgy, a mint ez ifjúkorában fejlődni kezd vala. Ismer-

tettük vitézi tetteit, melyekkel immár öt hadjáratban, böles hadvezető édes atyja oldalánál, majd később önálló parancsnoki minőségében is oly korán és oly dicsően kitűnt, de legkivált a két budai ostromon és Szegednél. Most kísérjük öt tovább élete folyamán, midőn 1869. június elején, még nem egészen 24 éves korában, hű s gondos vezetőjét, szerető atyját elveszíté.

Bercsényi Miklós ezredest, midőn Szegedhez gyűjtött vitézeivel Bádeni Lajos herczeg táborába Szerbiába készülne, az édes atyja hirtelen haláláról vett tudósítás mély gyászba borítván, — a fiú kötelesség a táborozás felhagyásával Budára, szülőjének hűlt tetemeihez sietni kényszeríté. Első teendője volt halájának, kegyeletének a legjobb atya iránt: a nagyérdemű hős hadvezér hamvainak a megillető gyászszíntességét már a budai táboron megadatni. A visszavívott ősz királyi vár ágyúi végigdörögtek fent a bástyák során, a megdicsőült tábornok teljes hadi díszszel végbement gyászrequeimén; míg a híres Bercsényi-huszárok századai, fekete lobogók alá sorakozva, fekete posztóval bevont dobok tompa kongása mellett megindulának a holttesttel. Lassú menetekben haladt a szomorú vonat, az elhúnytak egykori tábornoksága területén végig, Vác, Nógrád, Léva, Érsek-Újvár, Sempte várak alatt. — melyeket az üdvözült hős negyedszázadon át kormányzott, — egyik otthonába, a tornyos Nagy-Szombatba, az esztergomi érsek s főkáptalan akkori székhelyére. Mert a kegyeletes fiú ide, édes anyja koporsója mellé, a sz. Ferencz-rendűeknek általuk szép oltárokkal ékesített temploma sírboltjába óhajta örök nyugalomra helyzetetni a drága hamvakat. Minden várban, mely alatt a gyászmenet elvonult, megdördülének az ágyúk, felvonták a fekete lobogót és tisztelgett az őrség. Sok jó végbeli vitéz siratta a megboldogúltban kegyes édes atyját. Nagy-Szombatban pedig a temetési szertartás gyászpompájára a katonai tisztikarhoz a magyar mágnásvilág, főpapság és nemesi rend fényes sokasága sereglett egybe, — megadni a köztisztületben élt s halt országnagynak a végtisztességet, porai földbe tételénél.¹⁾

¹⁾ A gr. Bercsényi család sírboltja a sz. Ferencz-rendűek nagy-szombati egyháza sanctuariumában, »sub secundo lapide« maig létezik,

Atyjának hamvait ekként örök nyugalomra helyezvén, gr. Bercsényi Miklós áldott állapotban lévő nejét a temetés után Felső-Magyarországba, a Homonnai gr. Drugeth-rokonok körébe indítá egyelőre, míg maga Bécsből megtér. Őt ugyanis halaszthatatlan dolgai Nagy-Szombatból az udvarhoz szólították. Személyesen kívánt köszönetet mondani a királynak, ama legfelsőbb részvéteért, melylyel elhunyt atyja emlékét és vele a Bercsényi családot kitünteté; főként pedig most már, — tekintettel gyermekének közel várandó születésére, — a még néhai édes atyja számára immár két-harmadfél évvel ezelőtt adományozott *grófi méltóságról* szóló ünnepélyes diplomát akarta valahára az udvari cancellárián kiállíttatni. Említők annak helyén, hogy a rangokkal keveset törődött idősb Miklós ezen oklevelet kivenni holta napjáig elmúlászta. (I. köt. 323. l. 1.) Fia érezte, hogy itt az idő atyja túlszerénységéből, vagy halogató gondatlanságból eredt mulasztását helyre-pótolni; az udvar részvétét megköszönő kihallgatáson tehát föl-
említé Lipót császárnak a régóta legfelsőbb kézirattal s azután decretaliter is resolvált és az 1687-iki országgyűlésen egybegyűlt főrendekkel hivatalosan tudatott grófi rang ügyét, s kérte az erről szóló ünnepélyes, ezímeres oklevél kiállíttatását. Leopold azonnal parancsot ada ez iránt magyar főkorlát-nokának. Ekként történt, hogy a Bercsényi család grófi diplomája néhány nap múlva — Bécs, 1689. június 24-iki kelettel — már ki volt állítva, s a király által sajátkezűleg aláírott eredetije Bercsényinek kezéhez adatott, míg hiteles másolata szó szerint beiktattatott az udv. cancellárián őrizett királyi könyvekbe. 2)

Hogy ezen ügynek miben léte, miként történte, már magában a címben jeleztessék: a kir. könyvekbe az oklevél nem

de II. József császár ideje óta a kriptá közös lejárata be van falazva, s így a feliratok, címerek, koporsók nem szemlélhetők. (Ft. *Farmady Martinán* záradatának ír szíves értesítése szerint.)

1) Erre vonatkozólag azóta is kaptunk új adatot. Ugyanis a magy kir. udv. cancellária átírt ez ügyben 1688. aug. havában a cs. kir. főhaditanácshoz: »Hung. Hof-Canzlei erindert des Herrn Nicolai Berchený von Ihro kays. Mt. erhaltenen Grafenstand.« (Prot. Exped. fol. 592. Anno 1688. August, nro 215. *Hadi levéltár Bécsben.*)

2) L. a diploma szövegét az I-só kötet Toldalékában, 342. l.

mint új, — hanem mint *átszármazott, atyáról öröklött* grófi méltóságról szóló diploma czikkelyezettett be: »Titulus Comitatus pro Nicolao Berchény, *post fata Genitoris* itidem Nicolai, *in ipsum devolutus et factus.*« E felfogást azután bővebben kifejti a diploma szövege, mely mindenekelőtt a »*dicső emlékezetű*« (gloriosae memoriae) idősb Beresényi Miklósnak, az atyának, az uralkodó Főlség előtt nagy becsben álló (gratissimorum) soknemű hasznos szolgálatairól, mindenkoron állhatatos hűségéről, »kitűnő erényeiről, képességeiről és érdemeiről« (singulariumque virtutum, qualitatum ac meritorum) magasztalólag emlékezik meg; nevezet szerint pedig kiemeli a különféle hadi főtisztségekben, úgymint a bányavidéki vice-generáliságban és a vezérőrnagyságban sok éven át a magyar szent korona és az uralkodó ház javára végbevitt jeles tetteit. Ezután elmondja, hogy mindezeknek elismerésül számára a grófi méltóság kegyelmesen adományoztatott; azonban az érdeműs férfiú elhúnyt, mielőtt az ezen méltóságról kiállítatni szokott diploma elkészítettett volna. A dicsőült atyának érdemeit tehát fiában óhajtván jutalmazni, — annyival inkább, minthogy az ifjú Beresényi is jeles próbáit adta már eddig is hadi vitézségének (in praeclaris Tuis haecenus editis bellicae virtutis speciminibus) s e mostani háborús időkben, főként a hatalmas török ellenség ellen diadallal viselt hadjáratokban serény hűségkedését, életének veszedelmeztesítésével és hadi szerencse kockájára gyakori tételével (cum frequenti fortunarum Tuarum jactura, vitaeque propriae discrimine) fényesen megbizonyította s kitűntette, — amakokáért, az üdvözült édes atya részére már resolvált grófi ranggal a Főlség ezenel őt, az elhúnytának méltó fiát diszíti föl, és őt Magyarország s kapcsolt részeinek grófjai közé iktatja, sorolja és számlálja, maga és mindkét nemű törvényes utódai számára, nemzedékről nemzedékre, örök időkre szóló mindazon teljes jogokkal, méltóságokkal, szabadalmakkal és kiváltságokkal, melyeket a grófok élveznek. Következik erre Beresényi ősi czímerének újjalagos, változtatlan megerősítése, — részletes elősorolás nélkül, a festményre utalva, — majd a diplomának a stýlus curialis szokásos formulái szerint szerkesztett további része, a grófok ismert előjogai- és kiváltságairól, stb. Azután jön

egy különös figyelmet érdemlő tétel, melyben az hangsúlyoztatik, hogy Bercsényi és utódai *nemcsak a magyar grófok*: hanem *a más császári és királyi*, nevezetesen az *örökös tartományok* grófjainak is minden jogaival élhetnek. (Quibus memorati Regni Hungariae partiumque eidem annexarum, imo aliorum etiam Regnorum et Provinciarum Nostrarum haereditarium Comitatus utuntur, fruuntur, potiuntur et gaudent). Szóval, a diploma e cikkelyének erejével, a Bercsényi család grófi méltósága, az e méltósághoz kapcsolt összes jogokkal egyetemben a haza határain túl is, az austriai ház hatalmi körének egész területére kiterjesztetik. — Végül az oklevelet a szabályszerű megerősítő záradék rekeszti be, a magyarországi akkori egyházi és világi főméltóságok, érsekek, püspökök és zászlósurak név szerinti előszámlálásával. ¹⁾

A grófi rangot végérvényesen megerősítő ezen cs. és kir. ünnepélyes diplomával s hitvesének szánt holmi bécsi vásárlásokkal mállhájában, sietett azután az ifjú főúr június végén vissza hazájába, nevezetesen Eperjesen keresztül a Zemplén-megyei Varannóra, melynek közösen bírt kastélyában, sógorának Homonnai Zsigmondnak özvegyével gr. Keglevich Théréziával várta őt gyöngéd neje, Homonnai Drugeth Krisztina grófnő. Július 8-kán már itt, a kedves családi körben találjuk Bercsényit. ²⁾

Minthogy pedig élettársának állapota hovatovább odamutat vala, hogy a várva-várt családi öröm napja mindinkább közeleg: a boldog férj reábirá hitvesét, utazzanak Eperjesre, mint a hol a criticus napok beálltával ügyes orvos lesz kéznél. Július közepe táján beköltözének tehát a gr. Drugethek eperjesi palotájába. Itt szülte meg aztán a grófnő Bercsényi Miklós első gyermekét: egy szép, erős, egészséges fiút, 1689. augusztus 3-kán, ³⁾ szerető férjének kimondhatatlan

¹⁾ Ezek között emlittetik a nagynevű gr. Zrínyi Miklós, a halhatatlan hős és költő fia is, *gr. Zrínyi Ádám*, — az 1691-ben Zalánkeménél elesett Caprara vasas-alezredes, — mint *Magyarország főlovászmestere*.

²⁾ *Gr. Bercsényi Miklós*, m. k. Datum Varannó, die 8. Julij 1689. (Bizonyos Homonnai Drugeth közös jószág és jövedelmek iránti szerződése gr. Drugeth Zsigmondné Keglevich Théréziával. *Eredeti* a gr. Drugeth örökösök levéltárában Homonnán.)

³⁾ L. *Histoire des Troupes Étrangères au service de France*, par

örömére. Nem fog tehát az ős Bercsényi név ővele — az e néven atyja halála óta egyetlenel — sírba szállani; megszületett íme az új nemzedék, a család jövődöbeli fenntartója, folytatója! Miklós gróf a gyermeket a nemzetségében már II. Lajos király ideje óta kedvelt *László* névre keresztelteté.¹⁾

A szülés bajain szerencsésen túlesett boldog anya, midőn gyönyörű kisedét legelőször szívéhez szorítá, hogyan sejtette volna, hogy ő e napon, őseinek fényes palotájában, a büszke Homonnai-czímerrel díszlő, aranyos, selyemkárpitos nyoszolyában, bíborban-bársonyban, Magyarországnak — *egy szegény bujdosót*, ellenben Franciaországnak egy *dicső maréchal*-t szült világra; fiút, kinek életpályája csodálatos változásokban fog gazdag lenni, de a ki a sors legvégzetesebb változásai közepette is, az ereiben pezsgő nemes vért soha meg nem tagadva, mindig nagy, mindig femkölt, mindig egész ember maradt, a szó legnemesb értelmében; fiút, ki már kora ifjúságában hősnek bizonyult, — és az maradt halála órájáig, hogy két nemzet, két ország büszkén nevezi őt magáénak századok után is.

Azonban, kövessük a történelem sorrendjét.

Az apai örömkkel eltelt fiatal férj, miután neje a gyermekágyból fellábadt: ismét sógornője szórakoztató társaságába, haza, Varamóra vitte őt, kis fiával egyetemben. Aug. 23-kán már itt valának; mert Bercsényi e napon Varamóról ír b. Klobusiczky Ferencz kir. táblai bírónak, mint a Rákóczi-árvák jogi és jószág-igazgatójának, fölkérvén őt, hogy a Rákóczi-ház achivumában őrzött azon iratokat, melyek a Homonnai gr. Drugeth család birtok- vagy jogviszonyait érintik, registráltatni és e regestrumot vele mihamarabb

Eugène Fieffé. Paris, libraire militaire J. Dumaine, 1854. Tome premier, 263. l. — *Moréri*: Le grand dictionnaire historique, Paris, 1769. folio II. p. 372. Továbbá más francia s német katonai és történelmi életrajz-gyűjtemények s Conversations-Lexiconok, egész a legújabb korig. Gr. Bercsényi László rövidebb-hosszabb életrajzát csaknem minden valamire való Conversations-Lexiconban feltalálhatni, francia források után.

¹⁾ A külföldi kútőkben előforduló (különben sosem használt) más-
sik nevét, *Ignácot*, bérnálásakor a kassai jezsuiták adták rá.

közölni szíveskedjék, hogy azokat hitvese jogainak védelmére, bizonyos pereiben fölhasználhassa. ¹⁾

Ugyanis nemesi, főnemesi család, a vérségi osztozások, fi- és nőágot illető birtokok, a mindúntalan megújuló zálogbavetések s meg kiváltások- és egyéb bonyolult jogviszonyoknál, — s úgy általában a század pörlekedő jellegénél fogva, — azon időben alig volt activ avagy passiv törvényes kereset, pörpatvar nélkül; s a ki feleségével jószágot kapott: bizonyára pört is kap vala a jószággal! Vagy, ha ezt nem: úgy legalább az osztályok a vérrokon felek közt bíróilag történtek, a mi szintén királyi, nádori, vagy országbírói mandatumok kieszközlésével, terminus-kitűzésekkel, ítélőmesterek és alárendeltjeik, káptalani személyek, alispánok, szolgabírák, stb. kiküldetésével járt. Mindezen műveleteknél bőven akadt dolguk és kijárt hasznuk az ügyvédeknek is, kik az illető feleket a pörlekedésre, alattomban eget-földet ígérve, biztatták, hogy aztán a hosszadalmas és az ő s a bírák zsebei töltésére nagyon alkalmas ősiségi, vérségi drága pereket minél tovább — nem ritkán nemzedékeken át — húzassák-halaszthassák.

Ekként Bercsenyi Miklós is Homonnai Krisztinával, a tömérdek jószág mellett, néhány, már 1688-ban folyó pert von a nyakába. Ezek egynémelyikéről, — melyeket a Drugeth grófok és grófnők részint önmagok közt, részint a gr. Barkóczyak ellen közösen folytattak, — az udv. cancelláriai levéltár actüiből nyerünk tudomást. Közülök a datum szerint legelsőnek, a Barkóczy-pernek ismeretét az 1688. nov. 20-kán Szirmay István országbírói ítélőmesterre szóló királyi rendelet nyújtja. Az ezt kieszközlött fél a nagynevű történelmi családnak még egyetlen élő férfi-tagja, Homonnai gr. Drugeth Bálint corbáviai püspök, szentjobbi apát és Ungh vármegye örökös főispánja volt; ki is a Fölséghez intézett beadványában előadván, hogy a gr. Barkóczyak, a Nagy-Mihályi Pongrácz család révén, még néhai édes atyja Homonnai György idejéből, 1667-ből eredő 5000 firtos követelésük miatt perrel zaklatják őt, — ez ellen halasztási parancsot (dilatoriumot) kér,

¹⁾ L. gr. *Bercsenyi Miklósnak* 1689. aug. 23-kán Varannóról Klobusiczkyhoz intézett levelét a gr. Drugeth-levéltárban Homonnán.

továbbá annak bíróilag kimondatását, hogy mivel a Homonnai Drugeth-javak nemcsak őt, hanem nővérét Krisztinát ifjabb gr. Beresényi Miklósnét (»sororem ejusdem carnalem et uterinam, Dominam Christinam Homonnay Fidelis Nri Spbilis ac Magnifici Comitis Nicolai Berchény junioris Consortem«), valamint elhúnyt fivére Zsigmond kiskorú leányait s özvegyét gr. Keglevich Theréziát is egyenlő joggal illetik: tehát, amaz 5000 frtot ha csakugyan meg kell fizetni, ez mind a három ágat egyaránt terhelje. — A király Szirmayt bízta meg az ügy törvényszerű elintézésével.¹⁾

A második pert, százezer firtnyi követeléssel, Beresényiné kezdé, sógornője özv. gr. Drugeth Zsigmondné ellen, mivel különben jó viszonyban élt, s ugyanezért csakis *öt évi* hasztalan várakozás után folyamadott a törvénykezés útjára, jogos igényeit érvényesítendő. Az ügy, Lipót királynak Laxemburgban 1689. május 21-kén Orbán Pál nádori ítélőmesterre kiadott végrehajtási parancsa szerint röviden a következő: Előterjesztetett a mi Főlségünknek — mondja Leopold parancslevele — Nemzetes és Nagyságos Homonnai Drugeth Krisztina Grófnő, Tekintetes és Nagyságos Gróf ifiabbi Beresény Miklós Hívünk hitvestársa (»Fidelis Nri Splis ac Magci Comitis Nicolai Beresény junioris Conthoralis«) részéről, hogy az ő néhai édes atya Tek. és Ngos Homonnai gr. Drugeth György, boldogemlékezetű Atyánk és Elődünk III. Ferdinánd királytól kieszközlé, miszerint összes ősi, atyai és anyai jószágaiban, ha fiágának magva szakadna, leányága örökösödhessek, és e szerzett jogát a leányág javára törvényesen statuáltatta is.²⁾ Azután, nevezett édes atyjok meghalván, ő, t. i. Homonnai Krisztina, 1682-ben fivéréivel Bálint és

¹⁾ Bécs, 1688. nov. 20-kán kelt eredeti — igen kuszált és nedveségből elröngyöllött — fogalmazat, a m. kir. *udv. cancellaria* levéltárában: »Dilatatio Inhibitorij pro Comite Valentino Homonnay.« 1688. nro 526.

²⁾ »Qualiter, posteaquam Splis ac Magcum condam Comes Georgius Drugeth de Homonna, Genitor praementionatae Exponentis, dum adhuc vitam in humanis egisset, universorum suorum Bonorum, paterno et materno aviticorum, in casu defectus seminis masculini, in foeminaeum sexum fiendam devolutionem et immeditam successionem a piaeremissentiae Praedecessore et Genitori Nro desideratissimo Divo condam Imperatore ac Rege Ferdinando tertio impetrasset, legitimaque statu-

Zsigmond grófokkal olyatén egyességre lépett, hogy a míg Zsigmondnak — Bálint pap lévén — fiörökösei lennének és élnek: addig az atyai ősi javakat ő (Zsigmond) és ezek bírják; ha pedig csak leányai maradnának: úgy ezek atyjok halála után tartozzanak az említett ősi javakból százezer forint értékűeket Krisztinának s utódainak azonnal kihalásztatni és általengedni. Noha pedig Zsigmond gróf már 1684-ben meghalt és csak leánygyermekeket, ú. m. Juliánát, Klárát és Borbálát hagyott vala hátra: mindazáltal ezeknek özvegy anyjok és természet szerinti gyámjok, szül. gr. Keglevich Therézia, a kikötött százezer frt örö javakat az apai ősi birtokokból, panaszt emelő Krisztina grófnőnek mind maig ki nem adta. Mire nézve ezennel törvényes úton kérvén kielégíttetését: Lipót király a főtnvezett ítélőmesternek meghagyja, hogy a dolog így lévén, a mint előadatott, gr. Drugeth Krisztinának jogszerű kielégíttetését ítélje meg, és részére a százezer frt értékű javaknak öz. gr. Drugeth Zsigmondné s kiskorú leányai jószágai-ból leendő kihalásítását fogantatosíttassa. ¹⁾

E nagy pörben — melynek óriási álladéka mai érték szerint legalább 800 ezer forintot képviselne, — Orbán Pál ítélőmester gyorsan járt el; s miután Bercsényiné ügyvivője részéről az eredeti okmányok, különösen néhai Homonnai gr. Drugeth György idézett birtokügyi intézkedése s az arra nyert királyi szentesítés és női ági statutió felmutattattak: nem késett az ítéletet kimondani, a fölperes Homonnai Krisztina javára. Lón erre nagy zavar és kapkodás; Homonnai Bálint, — ki, a mennyiben a fiági ősi birtokoknak felét tényleg bírta, a százezer frtnyi követelésnek felében, öz. Homonnai Zsigmondné pedig a hasonfelében marasztaltatott el, — egyéb jogorvoslatok mellett, mint leghathatósabb forumhoz, a kir. fiscushoz fordult, miután az ügy közvetve ennek érdekeit is érinti vala. Minek következtében aztán Horváth-Simonchich János korona-főügyésznek sikerült Lipót császártól egy, Linzben, 1689. aug. 6-kán kelt inhibitorium mandatumot

tione mediante tale pro sexu foemineo impetratum et collatum jus ratificasset et legitimasset,« — etc.

¹⁾ » *Executorium* pro Christina Homonnay, Berchényana.« *Eredet fogalmazat* a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, 1689. nro 207.

kieszközölnie Orbán Pál ítélőmesterre, a kinek a király a Bercesényiné javára hozott ítélet végrehajtását megtiltja, azon az okon, mivelhogy a Homonnai Drugethek fiága nem halt ki, Bálint gróf — habár egyházi rendű — még élven. De továbbá, a kir. fiscusnak is nagy kárára lenne azon ítélet. A pör tehát megszüntetendő, vagy más ítélet hozandó. ¹⁾

A pört e kir. letiltó parancsra az ítélőmester, természetesen azonnal megszünteté. De Bercesényi a kir. fiscus korai beavatkozásából előre látta, hogy a mint Bálint gróf egyszer le fogta húynyi szeméit: akkor nekik, a női ágnek egyetemlegesen, a kir. kincstárral fog meggyűlni a bajuk, — mert ez a fiági jószágokat kétségtelenül le fogja a korona számára foglalni, és őket százezer forintos követelésükkel jogaik érvényesítésére, egyszerűen — pörre utasítandja. Leopold parancsában a kir. fiscus »nagy kárának és praejudiciumának« nyomatékos hangsúlyozása világosan ide enged vala következtetni. Bercesényi tehát megértetvén a fenyegető veszélyt sógornéjával: rábírta őt egy, mindjárt Orbán Pál ítélőmester előtt s Fenessy György egri és Benkovics Ágost váradi püspökök mint tanúk jelenlétében megállapított oly értelmű családi szerződés kötésére, melynek egyik pontjában — ezer körmőczi arany bírság terhe alatt — kölcsönösen kötelezik magokat, a néhai Homonnai György rendelkezéséből eredő százezer frtos követeléseik érdekében a kir. fiscus ellen annak idején egy akarattal, együttesen járni el, s közösen és közös költségen pörölni ki — ha kell — a kamarától igazait. A ki ezt megszegi: az, ezer arany vinculumban leendő elmarasztaltatásán kívül még a maga örökségi jogát is elveszítse. ²⁾

¹⁾ »Inhibitorium pro Fisco Regio, contra Comitissam Berchénianam, natam Homonnay.« *Eredeti fogalmazat*, a m. kir. udv. cancelláriai levéltárban, 1689. nro 340.

²⁾ ». . . . de Bonis praecise sexum masculinum Homonnayanum concernentibus certum inivisset contractum, inter alia hoc et id continentem, ut in ejusmodi Donationali (III. Ferdinánd kir. jóváhagyását érti) centum millium flor. juris effectuatione, *in locis debitis mutuo consilio et assistentia, communibusque expensis invicem sibi succurrerent et cooperarentur*; caeteroquin alterutra Contrahentium Pars secus factura, non saltem in vinculo mille aureorum, verum simul amissione acquisitionis, contra praedictum Contractum intentandae et contravenientem Partem

E rokoni szerződés megkötésével ért véget egyelőre e fontos ügy, mely azonban Bercsényit azután még sokat és sokáig, néhány ízben beállott tetemes szünetekkel — pár évtizedig foglalkoztatá.

Drugeth Krisztina grófnőnek volt még egy másik pöre is, — a varannói uradalom osztályát illető, — Bálint püspök és az özvegy sógorné ellen. E pörben egy 1689. aug. 14-kén Kis-Martonban kelt nádori parancsra, ugyancsak Orbán Pál ítélőmester a Nyitra-megyei Csejthére tűzött ki tárgyalási terminust a feleknek. Ezt talán saját kényelméért is tette, lakó-városához Nagy-Szombathoz azon hely közel lévén; más részről a feleknek sem lett volna ez alkalmatlan: mert Csejthe Homonnai-birtok volt. De kapott az ürügyön Bálint gróf vagy ügyvédje: meg nem jelent, sőt megóvatolta a tárgyalást, idézvén a törvényt, a mely szerint a XIII felső-magyarországi vármegyék rendei, e vármegyék területéhez tartozó jószágokat illetőleg folytatott perekben, csak e kerület határain belül fekvő helyekre kitézött terminusokon köteleztetnek megjelenni. Leopold tehát, gr. Drugeth Bálint előterjesztésére, Bécsben, 1689. nov. 15-kén kiadott kir. parancsával, a panaszt tevőt védelmébe veszi, s ily értelemben utasítja a főtnevezett ítélőmestert további eljárásra. ¹⁾

Mikor ez a kir. rendelet kelt: gr. Bercsényi Miklós már régóta messze, odalent járt a török határszéleken s főkapitánysága székhelyén Szegeden, melyet — mint tudjuk — atyjának váratlan halála miatt kellett volt júniusban odahagynia. Most, miután családi ügyeit elintézte s fölgyógyult nejét fiaeskájával Varannón rokoni körben hagyhatá: az ifjú dalia augustus vége felé visszaindula Szegedre, hol fővezére, a hős Bádeni Lajos herczeg további rendeleteit várá. Ezzel szerbiai, bulgáriai diadalmas táborozásaiban számos magyar lovasság vón dicsőséges részt, (a grabovai ütközetet Csáky és Bottyán huszárai dönték el); valószínűleg ott valának a

alioquin concernentis convinci debeat.* (Hivatkozás ezen 1689-iki szerződésre, a Bercsényi részére ez ügyben I. Lipót által 1698. oct. 10-kén kiadott végrehajtási parancsban. M. kir. *udv. cancelláriai levéltár*, nro 34. ex Octobri 1698.)

¹⁾ *Eredeti fogalmazat* ugyanott, 1689. nro 247.

Bercsényinek szegedi dandarához tartozó séllyei, nyitrai és más, Érsek-Újvár vidékbeli lovas-századok is, a kik után a fiatal ezredes-főkapitány ha utánok sietett, — még éppen jókor érkezhetett a sept. 24-kén Nisszánál vívott döntő győzedelemhez s ezen hely és Viddin ostromához. E táborozásban ifjú hőstünket valami sebesülés vagy más olyas baleset éré, mit a hír nagyítván, — idehaza november elején holtát rebesgették. ¹⁾ Mindazáltal a hír csakhamar valótlannak bizonyult, s tél elején a táborból Bercsényi, a hadjárat befejeztével visszavezeté csapatait Szegedre, sőt részben haza, a Nyitra és Vág folyamok mellékeire. A télnek néhány hónapját ott tölté maga is szép nejevel, kedves fiacskájával nagy-szombati házában, csendes, boldog családi körben; honnét gyakorta s könnyen tehetett kirándulásokat körülfekvő birtokaikra: Brunócra, Csejthére, Temetvényre, Nagy-Tapolcsányra, Tavarnokra, részint gazdasági ügyeinek fölülvizsgálata, s részint vadászati szórakozások végett. Nagy-Szombatban, Pozsonyban pedig a főúri társaságok farsangi ünnepélyein vett részt nejevel.

E közben, vagy háztartásának költségeire, vagy birtokberuházásokra és a jövő tavaszi hadjáratához szükséges tábori készületre, Nagy-Szombatban 4000 Rh. firtot vett föl az esztergomi káptalantól, 1690. február 12-kén, kölesön. ²⁾ Az erről szóló kötelezvényen kívül több iratot Bercsényitől az egész 1690-ik évről nem birunk. Ebben az esztendőben nem is pörlekedett; s éppen ez mutatja, hogy az ezen fölöttébb harczias lefolyású év legnagyobb részét, kora tavasztól késő ősziig, a táborokban töltötte. A bányavidéki tábornokság területé-

¹⁾ Barátainak egyike, ifjabb gr. Zichy István győri vice-generális, részvétellel újságolja róla, Győrött, 1689. nov. 3-kán kelt levelében, gr. Batthyány Ádámnak: »*Szintén most hozák hírvül, hogy szegény ifjú Bercsényi Miklós is megholt volna.*« (Eredeti levél, gyűjteményemben.)

²⁾ *Comes Nicolaus Bercsényi m. p. Gróf Drugeth Hononnai Krisztina m. p. Týrnaviae, die 12. Mensis Februarj Anno 1690. keletű kötelezvénye, egykorú másolat, Tolvaÿ Gábor ítélőmester s. k. aláírásával s pecsétével hitelesítve, a kir. kamara levéltárában.* Acta Neo-Reg. fasc. 239. nro 4. A kikötött kamat 6-os, mely azonban 1689. júl. 1-jétől számítható. A visszafizetési határidő nincs kikötve. Biztosítékul a kölesönvevők javai szolgálnak. A kölesön a Gubassóczy-féle kegyes alapítvány tőkéjéből adatott.

ről fölszedhető hadat minden valószínűség szerint már kikeletkor összegyűjtő s levivé magával Szegedre, majd Bádeni Lajos táborába, Jagodinához, vagy a hová a fővezér rendelé.

Hogy pedig Bercsényi az 1690-ik évi — sok tekintetben súlyos és válságos — hadjáratokban részt vőn, — sőt ez évben is ő állott az érsekújvár - bányavidéki generalatus hadainak élén, mint vezénylő-tábornok: ezt az a tény igazolja, hogy miután e hadkerület fő-tábornoka, a nádor, még 1688-ban tavasszal leköszönt, az altábornok gr. Koháry István pedig Eger vára alatt jobbkezén ágyúgolyótól oly sérülést szenvedett, mely miatt hosszú időre teljesen harc képtelenné vált, és kardot — sem irótollat — többé életében soha nem foghatott, következőleg tényleges vezényletet, mint csonka ember, nem gyakorolhatta; tehát a király bányavidéki *helyettes tábornokká* (substitutus Generalis) ifjabb gr. *Bercsényi Miklós ezredest*, mint azon végekbeli legtekintélyesb fő-tisztet s a hadak előtt oly jó emlékezetű régi vice-generális vitéz fiát nevezte ki. E mellett Szeged vára főkapitányi rangját továbbra is megtartá.

Ez az újabb katonai kitüntetés, — mint számunkra csak a jelen mű I-ső kötetének megjelenése óta hozzáférhetővé vált elsőrangú forrás adatai bizonyítják, — még 1688-ban, tehát az idősb Bercsényi Miklós életében, az ifjú grófnak még nem 23 éves korában történt. Feltűnő korán kifejelett képességei, érdemdús atyja oldala mellett nyert katonai neveltetése, a két budai és a szegedi ostromok alkalmával tanúsított személyes bátorsága, valamint a hadszervezés- és vezetésben szerzett jeles gyakorlottsága s a vezényletben öntudatos, önálló föllépése, — egyaránt képesíték őt a tábornoki fontos szerepkörnek betöltésére már ily ifjú korában. ¹⁾

Erősen meg volt erről győződve az a magasállású államférfi, a ki a fényes tehetségű fiatal Bercsényit atyja után legjobban ismeri vala: herczeg *Esterházy Pál*, nádor. Ő vala

¹⁾ Mindenesetre nagyon jellemző, hogy Rákóczi későbbi fővezérét — kinek különösen nagyszabású *szervező tehetsége* s lankadhatlan, kitartó *erélye* eléggé nem méltányolható, — I. Lipót császár már 22 és 1/2 éves korában tábornoki szerepkörrel ruházta föl, a mi különben ily korban csak uralkodó-házbeli herczegekkel szokott megtörténni.

ugyanis az, a ki midőn 1688. május havában, előrehaladt kor és nádori teendői miatt bányavidéki orsz. főkapitányi tiszteről lemondott, — reáutalván altábornokának a megesonkült Kohárynak a tényleges szolgálatra való alkalmatlanságára, — vezéri utódjául, mint a hadkerület legtehetősebb főtisztját, a fiatal *szegedi főkapitányt* ajánlá a cs. kir. udv. főhaditanácsnak.¹⁾ Nagy kár, hogy e nevezett katonai főhatóság levéltárában az 1850-es években végbevitt barbár »scartirozás« sok ezer más becses okmánynyal együtt a nádor ezen átiratát is megsemmisíté, — mindazáltal egykorú kivonata az illető év iktató-könyvében fömmaradt.²⁾

Az ifjú Bercsényinek ezen állásra nevezetes vetélytársa támadt, a Leopoldnak előbb Erdélyben, majd Konstantinápolyban, s utóbb huszárezredével a harcztéren jelentékeny szolgálatokat tett kalandos és pazarló, de vitéz *gr. Csáky László* tekintélyes főúrban, a ki ekkor tatai és lévai főkapitány vala, ezredesi ranggal bírt, s szintén pályázott a megüresült bányavidéki tábornokságra.³⁾ Nem kisebb méltóság pártfogolá őt, mint a császár veje, Miksa-Emmánuel bajor választó-fejedelem, a kinél Csáky Münchenben járt volt követségben;⁴⁾ mindazáltal Bercsényi lón a győztes, mit főleg a nádor befolyásának s az atyja érdemei iránti méltó tekintetnek tulajdoníthatunk. 1688. június elején már ki volt nevezve,

¹⁾ »*Esterházy Paul*. Es sey en Ajnácskő und Szegedin sub Generalatu Antemontano, bis Ihro kays. Mt. alle hungerische Generalat in einen ordentlichen Statum formire, zu lassen.« A nádor levelének kivonata a főhaditanácshoz, mindjárt Szeged visszafoglalása után. (Cs. kir. *hadilevéltár Bécsben*, Prot. Exped. fol. 489. Anno 1686. Nov., nro 169.) Ezért láttatott el aztán Szeged bányavidéki: ú. m. *sélyei, semptei, nyitrai, lévai* stb. végbeli csapatokkal.

²⁾ »*Esterházy Paulus*, Hungariae Palatinus, resignirt sein Pergstättische Generalat und recommendirt den jüngeren Nicolaum Bercsenij darzu, weilen der Cohary seiner Unpässlichkeit halber doch diesen Officio nit würde vorstehen können.« (Prot. Exped. fol. 375. A. 1688. Majus, nro 242. *Ugyanott*.)

³⁾ *Gr. Csáky László* folyamodványa a császárhoz: »damit anderwertige Reflexion auf ihn gemacht werde, weilen er des neuhäuslerischen Generalats halber durch den Berczenyi praeterirt worden sei.« (Prot. Exp. ol. 490. A. 1688. Július, nro 12. U. o.)

⁴⁾ *Századok*, 1885-iki évf. 346. l.

a hívséges Koháryra való reflexióból »helyettes tábornokává« az érsekújvár-bányavidéki orsz. kapitányságnak. Buzgalommal sietett fontos tisztséghez látni; s minthogy a végbeli hadak hosszas ideje fizetetlenek lévén, rosszul felszerelt, ruhátalan, nyomorúlt állapotra jutottak, — úgy, hogy csak keveset lehetett volna közülök a táborra vinni, — Bercsényi, gr. Koháryval egyetértve, emlékiratot nyújtott be ez állapotokról Bécsben s az udv. kamaránál és bellicumnál e csapatok zsoldhátralékainak mihamarabbi kiadását sürgette.¹⁾ Úgy látszik, sikerült is erélyének ezélt érne: mert június végére már levelezte őket az alföldi táborra, s a cs. kir. főhaditanácsához ottani parancsnoksági székhelyéről Szegedről ír föl, utasításért.²⁾

Bercsényi Miklós Szeged várának főkapitánysága mellett a bányavidéki tábornokságot öt-hat évig viselé, s e kettős minőségében von vitézi részt, végbeli hadai élén, az őt őszintén kedvelő, ünnepelt főhadvezér Bádeni Lajos herceg dícsőséges hadjárataiban, egész 1692-ig. Ugyanis Leopold király 1691. aug. 30-kán kelt diplomájában, melylyel a grófot Ungh vármegye főispánjává nevezi ki, és kir. rendeletében e törvényszerűség rendeihez Bercsényi méltóságait elősorolván: őt még tetteles bányavidéki helyettes-tábornokúl említi.³⁾ Továbbá

¹⁾ Az udv. kamara tudatja a cs. kir. főhaditanácsnál, hogy eddig főként a győri és kanizsai végekbeli magyar katonaság fizetésével volt baja, — »nun aber erscheine der Bercezen junior, anstatt des Kohary, und praetendere auch für die Pergstättische dergleichen Bezahlung, so in allem billich und zu praestiren.« (Prot. Exped. fol. 282. A. 1688. Június 16. Cs. kir. hadi levéltár.) Továbbá Bercsényi a főhaditanácsához: »Bercheny Nicolaus schliesst einige Beschwerungspuncta von dem pergstättischen Vice-Generalen Herrn Graf Stefan Kohary bei, worin er den miserablen Statum der pergstättischen Gränitzer und dass solche nit bezahlt, daher auch wenig ins Veld gezogen werden könne, demonstriert.« (Ugyanott, fol 424. A. 1688. Június, nro 66.)

²⁾ »Bercheny Nicolaus junior, Ober-Hauptmann zu Segedin« parancsot kér: »wie er sich in seinem Commando allda zu verhalten habe.« (U. o. fol. 445. A. 1688. Juni, nro 217.)

³⁾ E kir. diplomában és a mandatumban Bercsényi czímei következően sorolvák fel: »Fidelis Nri Splis ac Magci Comitiss Nicolai Bercsényi de Székes, Equiti Aurati, Praesidij Mező-Szegediensis Supremi Capitanei et Colonelli, Confiniarum Antemontanorum Substitutij Generalis, Camerarij et Consiliarij Nri,« etc. (Eredeti fogalmazat a m. kir. udv. cancell. ltárban, 1691. nro 55.)

»*Extractus meritorum Illustrissimae Familiae Bercsénianae*« című, 1700-iki emlékiratában, Bádeni Lajos alatt végbevitt hadi szolgálataira maga Bercsényi utal, bár egész szerénységgel: »*Tacito praeteribo pede, tempore expugnationis Budensis, sub directione Ducis Lotharingiae et exposit Marchionis Badensis demississimi Instantis res gestas.*«¹⁾ Sőt hg. Esterházy Pál nádornak egy a cs. kir. főhaditanácsához terjesztett 1693-iki tervezetéből — melynek kivonatát alább közlendjük, — az következtethető, hogy még ez utóbbi évben is gr. Bercsényi Miklós áll vala e hadkerület élén. Az e minőségében végbevitt dolgairól szóló tüzetesebb adatok, fájdalom, eddig még nem kerültek elő, kivévén a k. k. Hofkriegsrath már idézett iktatókönyvében található rövid jegyzeteket, melyek itt-ott bányavidéki tábornoki működésére is nyújtanak némi világoosságot. Ezek közül az 1690-ikeket itt, a későbbieknek annak helyén elősoroljuk.

Bercsényi 1690. júniusban azon eszmével foglalkozott, hogy, szorosabb taktikai egység elérése s következőleg szigorúbb fegyelemtarthatás czéljából, végbeli hadai közül az állandóul Szegeden állomásozókat egy, tíz századból álló ezredde szervezi, az akkori horvát ezredek (Lodron, Kéry) mintája szerint; mely tervéhez a főhaditanácstól jóváhagyást s ezredpátenst kért.²⁾ Eszméjét azonban az udvarnál nem annyira katonai, mint politikai okokból nem karolták föl, — elaludni hagyták.

Ugyanez év nyarán, augustusban, a már a bányavidékiekkel táborban levő Bercsényi haderejét a Hofkriegsrath a nádori katonasággal is szaporítani óhajtván, e végett fölhívta Esterházyt. Nagyon szívesen, — válaszóla készséggel a nádor, — ha nekik a hadi kincstárból, szolgálatuk tartamára, úgy, mint a győrieknek, zsold utalványoztatik.³⁾ Maga Bercsényi

¹⁾ Egykorú másolata *a b. Sennyey-ltárban*, ad fasc. 11. nro 84.

²⁾ »Berchénÿ Nicolaus bittet seine unterhabende Szegediner Grenitzer in ein Croaten-Regiment formiren zu lassen; wollte hingegen dasselbe in 10 Compagnien formiren, wann ihm das Obristenpatent ertheilt würde.« Prot. Exp. fol. 257; A. 1690. Június, nro 143. (*Hadi levéltár.*)

³⁾ »*Esterházy Paul. Gratum esse offertum mittendi suos confinarios sub ductu junioris Bercsényi ad expeditionem campestram, si illis instar*

pedig űszre kelve a bellicumtól megbízatást vőn, hogy a bányavidéki generálissághoz tartozó hadakból igyekezék magokat téli táborozásra is kötelező 600 huszárt összeszedni és velők az alsó Tiszánál állást foglalandó gr. Schlick Lipót tábornok vasas-ezredéhez csatlakozni, — kihez gr. Barkóczy Ferencz is kassai tábornokságbeli néhány száz huszárral bevonulni utasítva van. ¹⁾

Bercsényi igyekezett is e megbízatás végrehajtásában ; ámde a Hofkriegsrath a parancs mellől szokás szerint elfelejté ezúttal is az indulandó katonaság számára mulhatatlanul szükséges hópénzek folyóvátételét. És miután e nélkül a végbeliek mozdulni nem akartak, s tábornokuk az udv. kamara üres pénztárait mindhasztalan zörgeti vala : elvégre is kénytelen volt 1690. december hava folytán a főhaditanácsnak kijelenteni, hogy a kívánt 600 huszárt pénz nélkül összeszednie s együtt tartania teljes lehetetlenség. ²⁾

E jelentését Bercsényi már tábornoksága tulajdonképi területéről : valahonnét Nagy-Szombathól, Brunócztól, Csejthéről, vagy Tavarnokról írhatta, hová kissé pihenni s családi és jószágos ügyeit intézni, a téli szállásokra hazavonuló csapatokkal maga is fölment. Egyébiránt az ügyet a következő hónapban még egyszer megsürgette : kívánván a bellicumtól, hogy a 600 huszár számára határozott 5000 frt valahára fizetessék ki már ; továbbá állíttassék ki neki rendes ezredesi-, (*ezredtulajdonosi*, mert hisz régóta ezredes, sőt tábornok volt már,) tisztei részére pedig toborzó-pátens, továbbá élelmezési és elszállásolási parancs a cs. kir. hadbiztosokra, a toborzandó katonaság számára. ³⁾ A cs. hadi kincstár ekkoriban

Jauriensium solutio obtingeret.« (Prot. Reg. fol. 412. A. 1690. aug. 19. *Hadi levéltár.*)

¹⁾ Gr. Schlicknek szóló tudósítás, Bécs, 1690. nov. 5-kéről. Maga Schlick, személyére nézve Egerben maradhat, csak ezredét indítsa az alsó Tiszához. (*Ugyanott*, fol. 528.)

²⁾ »*Berchénj Nicolaus* erindert, dass er wegen Ermanglung der Geldmittel, (welche er noch zu dato von der Hofkammer nicht haben könne,) die ihme anbefohlene 600 Mann nicht zusambenbringen könne.« (U. o. Prot. Exp. fol. 548. Decemb. nro 194.)

³⁾ »*Berchénj, Graff, Nicolaus*, verlangt die baldige Auszahlung der verwilligten 5000 fl. zur Aufbringung seiner 600 Hussaren. Item, für

rendkívül ki lévén merülve, — a dolog alkalmasint költség-hiányon múlt el.

Ennyit Bercsényinek érsekújvár-bányavidéki helyettes tábornoki működéséről. Most még szükség róla mint szegedi magyar főkapitányról szólnunk. Szeged kiváló stratégiai fontosságát már az I. kötet 315. lapján hangsúlyoztuk; még hozzátehetjük, hogy nemcsak a tiszai átkelésnek biztosítása és mellékváraival együtt az alsó Tiszának s alsó Marosnak uralása által volt Szeged nevezetes hadászati pont: hanem az által is, hogy az egyrészről Temesvárt, Beeskereket, más részről Nagy-Váradot, Gyulát, Jenőt, Világosvárt még mindig bíró törökök helyőrségeinek egymással közlekedését egyedül innen lehetett és kellett akadályozni. A mi most annál nehezebb föladattá vált, mivel a mindezek központjában, a közép Maros partján fekvő Lippa, 1690-ben ismét a félhold uralma alá kerüle. Erős helyőrséget, különösen tekintélyes számú könnyű-lovaságot kellett tehát Szegeden s a tőle függő apróbb véghelyeken tartani, mindenfelé ellátó, ügyes, éber, tevékeny, fáradhatatlan parancsnok alatt, a ki a nevezett török várak őrségeit örökké szemmel tartsa, illetőleg Váradnál, Gyulánál a zárlatokat fedezze, értesítse; más oldalról pedig a Tisza két partján le egész Pancsováig, Belgrádig, Titelig jártassa füрге lovas-portáit, az ellenség minden mozdulatáról hírt nyerni igyekezzvén.

Nagy darab országnak: a Bácskaságnak, az alsó Tiszának és Dunának s a Maros-Körösköznek volt kulcsa Szeged. S mindezen, imént vázolt katonai fontos teendők intézése az ottani magyar főkapitány tiszte vala: mert a német parancsnok a maga 500 gyalogjával csak a belvár bástyáit őrizé. És az ifjú Bercsényi Miklós, épp a legeriticsusabb időkben, e ritka hadi ügyességet igénylő s nagy felelősséggel járó vezényletet számos éven keresztül nemcsak honfittársainak, de még a bécsi cs. kir. főhaditanácsnak is teljes megelégedésére, kifo-

sich ein Obristen-, für seine Officiere die behörige Werbungspatenta, dann ein Befehl an die Proviandt-Verwalter und Commissarien, damit für die aufbringende Miliz die Standquartier, wie auch die Proviandt und Fourage verschafft werden möge. (U. o. fol. 57. A. 1691. Január, nro 309.)

gástalanul, jelesül tölté be, — a mi határozott katonai tehetségre vall. Hogy e tehetségeit mindinkább kifejthesse: ahhoz, szerencséjére, kítűnő mesterre talált az épp oly geniális hadvezér, mint humánus ember Bádeni Lajosban, kinek már 1686-ban, s azóta folyvást, oldala mellett harezola. E kítűnő katonától eleget tanulhatott, tanult is.

Bercsényinek szegedi kapitányságára nézve, a már idézett újabb kútfő utalásai nyomán, kissé vissza kell még pillantanunk a korábbi évekre.

Szeged vára — mint tudjuk — Bercsényinek is vitézi közreműködésével, 1686. október 21-kén foglaltatott vissza a töröktől. Közöltük hősünk szegedi főkapitányi decretumát is, melyet a k. k. Hofkriegsrath azon évi december 15-kén adott ki. Ez azonban csak az ünnepélyes oklevél kelte; mert mint a bellicum 1686-iki iktatókönyvből megtudjuk: az ifjú főúr már október végén — tehát mindjárt a vár megvétele után — ki volt oda nevezve, és a mi e kinevezést még becsesebbé teszi: nem kisebb férfit, mint a Budavárát visszavívott diadalmas fővezér *Lotharingi Károly herceg ajánlatára*.¹⁾ Ő szemelte ki e fontos állomásra a fényes tehetségű fiatal magyar tisztet; s aligha tévedünk, ha állítjuk, hogy Károly hg. Bercsényit Buda ostrománál tanúsított — mint láttuk, Lipót császár által is oklevélileg kiemelt — hősiességeért jutalmul nevezette ki Szegedvára főkapitányává, a mit a Hofkriegsrathhoz külön e czélből intézett fölterjesztésében kétségkívül nem mulasztott el hangsúlyozni. Fájdalom, e fejedelmi főhadvezér ajánló-levelének sem kegyelmeztek meg az 1850-es évekbeli barbárok; ma már csak lent idézett két sornyi kivonatát bírjuk.

Bercsényi kineveztetése szegedi kapitányjá annál

¹⁾ »*Lothringen* recommandirt den Baron Nicolaus Bercheni umb Conferirung der Oberhauptmannstelle zu Segetin.« (Prot. Exp. fol. 432. A. 1686. Octobr. nro 124. *Bécsi hadi levéltár*.) Ugyan egyidejűleg az idősb Bercsényi is írt föl a bellicumhoz, fia mellett: »*Bercheny Nicolaus*, umb Conferirung der Commendantenstelle zu Segethin, seinem Sohn.« (U. o. fol. 443. A. 1686. Octobr. nro 205.) Erre a főhaditanács válasza, *id. Bercsényinek*: »Seinem Sohn könne nun nach Eroberung Segetin der Commando über die hungarische Miliz allda conferirt werden.« (U. o. Prot. Reg. fol. 389. A. 1686. oct. 31.)

figyelemreméltóbb: mivel ez idő tájban az egész országban mindössze csupán *öt-hat* — rendes helyőrséggel bíró — *végvárnak* volt magyar parancsnoka, ú. m. Szendrőnek b. Serédy, Ónodnak Semsey András, Szólnoknak Berthóty István, Szent-Jóbnak Bagossy Pál, és a legjelentékenyebbnek: Szegednek — *Bercsényi*.¹⁾

Bercsényi parancsnoksága alatt — távollétében alkapitányától Semsey Zsigmondtól függve, — az 1686–7-iki télen Szegeden ideiglen a kassai generálisságból odarendelt 300 lovas és 300 gyalog állott, mint annak helyén említők. Ezeket azonban már a tavasszal érsekújvár-bányavidékiek valának fölváltandók. S az ifjú főkapitány, a mint magát 1687. január végén új tisztebe beiktattatá: Szegedről való fölutazásában február első napjaiban betért Csábrág várába Koháryhoz, a kivel tanácskozván, megállapodának, hogy a végbeliek közül e célra különösen kijelölt *séllyei* és *nyitrai* vitéceket mielőbb le fogják Szegedre költöztetni; miről Koháry már febr. 4-kén jelentést tesz a cs. kir. főhaditanácsnak.²⁾ Bercsényi ezután régi kapitánysági székhelyére Sellyére és Semptére sietett, hozzá látni a leviendő katonaság s hajdúság fölkészítéséhez. Febr. 28-kán újra találkozott Nagy-Szombatban a Bécsbe igyekező Koháryval, kinek és általa a Hofkriegsrathnak tüzetes információt tőn mindazon számos nehézségekről, melyek miatt a katonaság vonakodik vala Szegedre indúlni, illetőleg családotúl átköltözködni. (A csapatok kedvetlenségét főként a fizetelenség és a vidékükön szállásoló német s horvát katonaság, név szerint a Saurau- és Lodron-czredbeliek képtelen garázdálkodásai, zsarlásai okozák.)

Bercsényi azért csak folytatta a lemenendő századok szervezését, s martius közepén zászlókat és dobokat kér számukra a főhaditanácstól,³⁾ továbbá kir. rendelet kieszközlé-

¹⁾ »*Hungerische Commendanten*: Szendrő, Serédy; Ónod, Semsey And.; Zolnok, Berthóty; St. Job, Bagossy; Segedin, Bercheny.« (U. o. Prot. Reg. fol. 284. A. 1687. Majus.) Kikhez hatodikul hozzá kell még csatolnunk más források után az ekkor, 1687-ben, Székes-Fejérvár zárlatban tartása végett szintén rendes helyőrséggel bíró Zsámbék vára magyar parancsnokát, az esztergomi *Bottján Jánost*.

²⁾ *Iványi István*, »A tiszai határőrvidék, 1686—1750.« 3. l.

³⁾ A cs. kir. főhaditanács 1687. mart. 17-kén ír át ez ügyben a cs.

sét a vármegyékre, hogy a Szegedre költözendő séllyei és nyitrai vitézlő rend családjai s podgyásza alá fuvarot szolgáltatssanak. A mely végből a bellicum azonnal meg is keresé a magyar udv. cancelláriát. ¹⁾ Aprilban pedig, nem látván a Koháry által tett szóbeli előterjesztésnek foganatját: ő maga írásbeli fölterjesztést intéz a Hofkriegsrathhoz a Saurau-dragonosok tűrhetetlen kihágásai ellen, melyekkel a magyar vitézlő rendeknek családjait is terhelik, s szigorú megfenyítésöket kívánja. ²⁾

Bercsényi april havát a hadszervezéssel töltvén, láttuk, hogy, sok bajoskodás után, május 4-kén indult el dandára néhány századával Nyitráról Szegedre, hová, az elmaradottak ideiglenes pótlására, Ónodrúl vitt még egyelőre némi hadakat. Míg Ónodon járt: váratlanul vetélytársa akadt. Ugyanis gr. Kollonics Ádám ezredes — a nagy befolyású cardinális unokaöccse, — azon hiszemben, hogy a szegedi főkapitányságot Bercsényi odahagyta: a cs. kir. főhadinaéctól *fölkéré e tiszti állást magának.* ³⁾ Pérsze, hogy minden magas protectiója mellett — elutasították.

Bercsényi ezalatt visszaérkezett az ónodiakkal Szegedre s innét július elején fölirt a bellicumhoz, ismételve sürgetvén a séllyei és nyitrai még elmaradott katonaság zsoldhátalékának kifizetését, s egyszersmind felhatalmazást kérvén századai kiegészítésére és arra, hogy ama nyakaskodók ellen, a kik egyáltalán vonakodnának leköltözni Szegedre, erélyes kir. udv. kamarának, Bercsényi kívánságát figyelembe ajánlván. (Prot. Exped. fol. 147. A. 1687. *Hadi Ud.*)

¹⁾ A cs. kir. főhadinaés 1687. mart. 19. a magy. kir. udv. cancelláriának ajánlja Bercsényi kérését »umb Befehl an die Gespanschaften, damit sie den von Sellia und Neutra nacher Segedin gehenden Hussaren und Heyducken die nothwendigen Führen zu Zubringung ihrer Weiber, Kinder und Mobilien, verschaffen sollen.« (U. o. Prot. Exp. fol. 220. A. 1687. mart. 19.)

²⁾ U. o. fol. 257. A. 1687. April. »Nicolaus Berchenj beschwert sich über die Excess, welche die Saurauischen Dragoner zu Neutra verüben.« — *Semmi resolutió.*

³⁾ »*Kollonitsch Adam*, bitt umb des Herrn *Grafen Bertscheni* gehabte und derzeit vacante (!) Capitaneatstölle zu Segedin.« (U. o. Prot. Exped. fol. 414. A. 1687. Juni.) Látjuk itt is, hogy Bercsényi már 1687. júniusban grófnak czímeztetik.

rendszabályokhoz nyúlhatson. ¹⁾ Így sikerült elvégre a selylyeiekből és nyitraiakból kitöltenie a 600 főnyi létszámot Szegeden, hová egyébiránt ugyancsak júliusban túl a Tiszáról is érkezett még 500 huszár és 200 hajdú, Carafa rendeletére. ²⁾ Az így fölszaporított szegedi magyar őrség vitte aztán végbe Bádeni Lajos ez évi hadműveleteit megnyitó ama hasznos portázásokat és szép vitézi tetteket, melyekről I. kötetünk 320—321. lapjain van emlékezet, s melyekhez még 1687. aug. közepéről magának Beresényinek a cs. k. főhaditanácsához e hó 15. és 18-kán intézett jelentései nyomán azt csatolhatjuk, hogy a fontos fekvésű *titeli vár*at és *Varsány palánkot* is a szegedi magyar őrség rohanta meg ekkor és vette be a törököktől. E helyeket földülták és sok török hadifogollyal, gazdag zsákmánnyal érkezének vissza Szegedre. ³⁾ Az ily szerencsés vállalatok nyeresége tartá a lelket a fizetetlen végbeli hadi népben.

Végre az őszi hadjáratból említendő még Lotharingi Károly azon indézkedése, hogy sept. vége felé gr. Beresényit és alkapitányát Semseyt alattvalóikkal Péter-Várad környékére vezénylél, a török tábor alaposabb kikémlelése végett. ⁴⁾ Ekkor történt azután, hogy Beresényi oct. 9-kén Slavoniában a moltinai török erődöt rohammal megvívta és őrségét kardra hányván, a palánkot tűzzel emésztette meg. ⁵⁾

Azonban, ha ily szép diadalmakra szolgáltatott alkalmat és dicsőséget hősiünknek az általa becsülettel betöltött szegedi főkapitányi állomás, — más részről voltak e vezény-

¹⁾ U. o. fol. 489. A. 1687. Július.

²⁾ *Iványi István*, i. m. 4. l.

³⁾ »*Berchenyi Nicolaus*, aus Segedin, 15. et 18. Aug. 1687. berichtet, dass die hungerische Miliz das Schloss Versan und Titl überfallen, geplündert, viel Türken gefangen und reiche Beute zurückgebracht haben.« (Prot. Exped. fol. 583. *Hadi levéltár*.)

⁴⁾ »*Herzog zue Lothringen*, Veldtlager bey St. Nicolaus, den 27. Sept. 1687. Er continuire seinen Marsch gegen Debreczin nach Zomblio (Somlyó); schliesst bey des General Vecchi überschriebene Avisen von den Türken und der abgeworfenen Peterwardeiner Brucken; zu besserer Recognoscirung der Sachen habe er den *Berchenij* und Semsey ausgeschickt.« (U. o. fol. 625. A. 1687. sept. 27.)

⁵⁾ L. I-ső köt. 321. l.

letének kellemetlen oldalai, keserőségei is bőven. Ezek legkivált a szegedi belvár német parancsnokainak — *Wallis*, *Nehem*, *Huyn*, 1686—92. egymásután — versengő, torzsalakodó bosszantásaiból eredtek, melyekkel magyar collegájuk jogkörét mindúntalan megnyirbálni akarták, s erre titkon *Carafa* tábornok, az eperjesi hóhér, által ösztönöztetének. Ugyanis 1686. szeptemberben, mindjárt Buda bevétele után, a tiszántúli hadosztály és tiszai véghelyek főparancsnokává gr. *Carafa* altábornagy neveztetett ki. A ki, a mint tudomására jutott, hogy Bécsben, Lothringeni Károly javaslatára a szegedi főkapitányság tisztét véglegesen az ifjú Bercsényire szándékoznak ruházni: ismert magyar-gyűlöletéből-e csak, avagy valami magánbosszújából is a Bercsényiek ellen? — sietett 1686. nov. 18-kán Szathmárról fölírni a k. k. Hofkriegsrathhoz, ellenezvén Bercsényinek kineveztetését.¹⁾ Hiába; az ő szavának Károly hg. meleg ajánlata mellett nyomatéka nem volt, nem lehetett.

Miután tehát Bercsényi kineveztetése *Carafa* ellenére ténynyé vált: a bosszús nápolyi nem átválta a fiatal magyar hősnek útjába folytonos kellemetlenségeket gördíteni, hogy legalább megkeseríthesse helyzetét. 1687. január 11-kén fölír Eperjesről — hol irtózatossághódását már megkezdé — a főhaditanácshoz, hogy a Bercsényi vezénylete alá rendelt érsekújvár-bányavidéki magyar katonaság ne jöjjön Szegedre, mert ott élelmezést nem nyerhet.²⁾ Evvel a tanácsával is megbukott. Bosszújában tehát, midőn megtudá, hogy Bercsényi e véghadakkal mégis lemegy Szegedre: oly utasítást adott b. *Nehem*nek a várparancsnoknak, hogy a gyűlölt magyar főurat és csapatait ne bocsássa be a *palánkba*, (a mostani belváros,) se ennek kapukulcsait át ne adja neki, — hadd szorúljon ki a külvárosba.³⁾ Bercsényinek e lealázó eljárás egyenesen jogkörét

¹⁾ »*Caraffa*, aus Sathmár, den 18. Nov.: Seye die Oberhauptmanstelle zu Segetin dem jungen Bercheni nit zu conferiren.« (U. o. fol. 492. A. 1686. Nov. nro 194.)

²⁾ *Caraffa*, 1687. január 11. Eperjesről: »dass die nacher Segedin unter dem Bercheni destinierte 300 Mann Ungarn von dort aus zu verpflegen nit möglich ist.« (U. o. fol. 50. A. 1687.)

³⁾ *Iványi* I. id. munk. 4. l. (A *hadi levéltár* adatai után.)

sérté s kinevezési decretumába ütközött; mert ebben nyilván föl nagyon téve, hogy a palánknak ő a parancsnoka s a kapukulesok nála álljanak. A maga jogait egykönnyen nem engedő, kemény, ambitiosus ember lévén: tüstént fölirt tehát Bécsbe, élénken tiltakozva b. Nehemnek az ő tekintélyét bántó intézkedése ellen; s miután az elégtétel-adatás késett: september, octóberben ismétlé tiltakozásait s jogorvoslatot sürgetett.¹⁾ Nehem viszont Carafához fordult, mint pártfogójához; a ki nem is késik vala — Eperjesről, 1687. aug. 30-kán — a Hofkriegsrathnál Beresényit mint rendetlenkedőt s Nehem ellen erőszakoskodót bevádolni.²⁾

Legfelsőbbb forumon az ügy, úgy látszik, elvégre mégis Beresényi jogainak megóvásával dőlt el: mert többé nem emel e dologban (nevezetesen a palánkba nem bocsáttatás és a kulcsok megtagadása dolgában) panaszt; pedig neki alapjellemonása volt: a maga igazait körömszakadtig nem engedni. De, ha e villongás elintéztetett is: más kisebb-nagyobb vitás kérdések folyvást merülének föl közte és a német várparancsnokok, vagy közte és Carafa között. Így 1688. febr. 4-kéről a város közlekedésének akadályozása s a rossz fegyelem miatt emel panaszt a főhaditanácsnál Beresényi.³⁾ Ugyanez év november havában pedig Carafa a Beresényi részéről igényelt bizonyos 60 katonatartási adag (partió) utalványozását tagadja meg.⁴⁾ Végre 1690. őszszel Fingerman szegedi cs. had-

¹⁾ »*Berczenj, der jüngere*. Antwort auf seine verschiedene, dass ihm der Caraffa das Commando über die Palanka zu Segedin abspreche; es kommen unterschiedliche Klagen wider ihn vor, dass er sich solches Commando halber mehr unterfange, als ihm zustehe; solle in gebührende terminis verbleiben.« (Prot. Reg. fol. 417. A. 1687. Sept. 17.) Továbbá: »*Nicolaus Berchenj* Oberhauptmann zu Segedin, umb Manutenirung seines ertheilten kayserlichen Decrets, kraft dessen ihm die Schlissl zu der Palanka allda, sollen eingehändigt werden.« (Prot. Exp. fol. 637. A. 1687. Octob. — U. o.)

²⁾ »*Caraffa*, aus Eperies den 30. August 1687. beschwert sich über den jungen Bercheny, Hauptmann zu Segedin, welcher praejudicierliche Inconvenientien allda gegen den Commendanten Herrn Baron von Nehem begehet.« (Prot. Exped. fol. 579. A. 1687.)

³⁾ U. o. Prot. Reg. fol. 50. A. 1688. febr. 4.

⁴⁾ »*Caraffa*, könne dem Berczenj die praetendirte 60 Portiones nit assigniren.« (U. o. Prot. Exp. fol. 793. A. 1688. Novemb. nro 214.)

biztos ellen volt kénytelen vádat terjesztetni föl Bercsényi, a hódmező-vásárhelyi jobbágyain elkövetett erőszakoskodás miatt. ¹⁾

Mindezen és efféle, a kettős parancsnokságból s a magyar és német elemek össze nem féréséből származó kellemetlenségekhez járult még a beköltöző s Szegedre is letelepített marczona, vad rácz csöcselékkal való sok rút bajoskodás, — miről alább.

Bercsényi 1690. decemberben, Szegedet alkapitányára bízván, — mint mondók, — feljött telelni Vág-vidéki jószágaira. Míg ő hadvezényleti székhelyén s a táborokban szolgálta volt hazáját: itthon azalatt nevezetes villongó ügyét intézé el meghatalmazottja, unokatestvéreivel, a *gr. Forgách-fiúkkal*, atyafiságosan, a Bercsényi részéről óhajtott és irányelvül célje tűzött békülékeny szellemben. A vitás, sőt peres ügy régi eredetű, még az öreg Miklós gróf idejéből való volt; ő mint fiú, átörökölte már.

Az eset a következő:

Mint annak helyén (I. köt. 315—316 l.) említettük volt, néhai gr. Forgách Ádám és neje, roppant vagyon mellett, nagy és sokféle adósságot hagytak fiaikra. Ez adósságból, özvegy anyjuk halála után, a hitelezők egyszerre számosat felmondván s nem csekély összegű sürgős természetű folyó követelések is forogván fenn: a gróf-fiak, ifjabb Ádám és a még alig fölserdült Simon zavarba jövének, s jó tanácsért és kisegítésért nagybátyjukhoz és volt gyámjukhoz id. gr. Bercsényi Miklóshoz folyamodnak vala. A dolog vége hosszas tervezgetések után az lőn, hogy Bercsényi azon korban igen tekintélyes összeget: 31,000 frtot tett le a Forgách-fiúknak, a miért viszont ezek 1687. január 3-kától számítandó tíz évre átengedték az öreg úrnak s fiának, zálogbirtok gyanánt, Nyitra-megyében két szép, kiterjedt uradalmukat, Nagy-Tapolcsányt és Tavarnokot. Bercsényi azonfölül elvállalá, hogy némely sürgetősb adósságaikat egyelőre — nemsokára leendő

¹⁾ »*Fingerman*, aus Segedin 31. Octobr. 1690. verantwortet sich über die von dem Herrn Grafen Bercheny wider ihn angebrachte Klagen, in puncto Bestrafung dreier Bauern aus seien Marktfecken Wasarhely.« (Prot. Exp. fol. 473. A. 1690. Novemb. nro 62.)

megtérítés fejében — tüstént kifizetendi. Az alku közöttük a most nevezett évben és napon Brunóczon köttetett meg, s azonnal végre is hajtatott mindkét részről.

Beresényinek megtakarított jövedelméből s a Budánál nyert török zsákmány árából már 1686. ősszel — mikor unokaöcscseivel elkezdett alkudozni — tetemes összeg pénze: vagy 30,000 frtja készen volt; de az egész műveletre, a sürgős adósságok kifizetését is beleértve, még mintegy tizezer frtra vala szüksége. Ennek megszerzése, oly vagyonos és nagy-hitelű embernél mint ő, nem járt nehézséggel; mert Miklós gróf, a ki a dúsgazdag esztergomi káptalan uraival s más főpapokkal nagy barátságban áll vala, mindenkor könnyű szerrel kaphatott kölcsönt, olcsó kamatra és hosszú határidőkre, a kegyes alapítványok esedékessé váló tőkéből. A nagytapolcsány-tavarnoki zálogszerzés fejében tehát még maga az öreg úr három rendbeli ily műveletet vitt végbe a nevezett káptalannal. És pedig az első még 1686. ősszel, előlegesen; úgy mint:

»Én örögbik Székessi Berchényi Miklós, — írja az esztergomi káptalannak, Nagy-Szombatban, 1686. sept. 18-kán adott kötelezőjében, — magamra vévén a Fiam iffiú Berchényi Miklós és minden atyámfiainak és successorimnak terhelket, vallom szabadakaratom szerint, hogy bizonyos jószágoknak megszerzésére vettem föl kölcsön Tek. s Ns Eszterghami Káptalantól 1500 Rh. frtokat,« hatos kamatra, két évre, vagy ha a káptalan nála hagyja, hosszabb időre is. Biztosítékül bárhol fekvő javait köti le, 3000. frt értékig. ¹⁾

A második hitelművelet pedig az volt, hogy ama 2000 tallér adósságot, — melylyel az esztergomi káptalannak, név szerint a Thelegdy János egykori kalocsai érsek által hagyományozott kegyes alapítványnak, néhai id. gr. Forgách Ádám országbíró tartozott, s melyet most a Forgách-örökösöknek a káptalan felmondott, — id. gr. Beresényi Miklós, fia nevében is, már »in Arce Nagy-Tapolcsány« 1687. február 1-jén kelt és az említett káptalan részére kiadott kötelezvényében, e vár

¹⁾ Tolvaj Gábor ítélmester által hitelesített egykorú másolat a kir. kamarai levéltárban Budán, Acta Neo-Reg. fasc. 239. nro 1.

és uradalom megszerzése alkalmából magára vállalá, («occasione apprehensionis Arcis et Bonorum Nagy-Tapolcsániensium in me assumpserim.») A káptalan ebbe készséggel beléegyezett, úgy, hogy gr. Forgách Ádám adóslevele szerint a hatos kamatok évenként febr. 2-kán lefizetessenek. A tőke visszatérítésének határidejét ki sem kötötték; biztosítékul pedig Bercsényi ugyan a nagy-tapolcsányi javakat, vagy ha azok kezéről elmennének, egyéb jószágait kötö le, a tőkeösszeg erejéig.¹⁾

Végre, még szintén az öreg gróf, Nagy-Szombatban, 1688. febr. 1-jén, ugyancsak az esztergomi káptalantól 7080 magy. frtnyi kölcsönt vett föl, négy évre; a hitelezők itt is első sorban »ex bonis meis Arcis Nagy-Tapolcsán« fogván magoknak elégtételt vehetni, le nem fizetés esetére.²⁾

Az öreg úr, ki a két szép uradalmat kézhez vétén, a Forgách-fiúk iránti kötelezettségeinek azonnal pontosan eleget tőn, — tetemes készpénznél s e föntebbi hitelműveleteinél fogva eleget is tehetett, — a mint az égető bajból az úrfiakat kirántá: ezek részéről nem tapasztalt hasonló pontosságot. Ugyanis a fényes módhoz szokott Forgách-fiúk rossz gazdák valának; kivált az igen korán katonasághoz állott fiatal Simon gróf kömyelműen pazarolt. Így esett aztán meg, hogy szüléiknek egyik jelentékeny összegű s kényes természetű tartozását, melyet helyettők Bercsényi még 1687. elején a sajátjából törlesztett, többszöri barátságos felszólítás daczára, immár két éven túl elmúlasztották megtéríteni nagybátyjuknak. Bercsényi tehát, hogy pénzéhez juthasson, elvégre is a törvénykezés útjára kényszerült lépni ellenök. Kevéssel halála előtt, 1689. május 21-én Laxemburgban kelt végrehajtási parancsot (mandatum executorium) eszközölt ki ellenök a királytól, Jeszenszky Mihály kir. személynök- és ítélmesterre szólót. Megtudjuk ennek szövegéből, hogy néhai gr. Forgách

¹⁾ Ugyanolyan másolat, *ugyanott*, nro 2. Az aláírás: »*Nicolaus Berchényi senior* m. p. L. S.« Czímei az oklevél kezdetén így sorolják elő: »*Comes Nicolaus Berchiny de Székes, Eques Auratus, S. C. Regiaeque Mattis Consiliarius necnon Generalis-Campi-Vigiliarum Praefectus,*« etc.

²⁾ Hasonló másolat u. o. sub nro 3. Aláírva: »*Comes Nicolaus Berchény* m. p. « L. S. Ezen adóslevélben is fiát s örökösait szintén kötelezi:

Ádám és neje, szintén néhai Rechpergh Mária-Katarína grófnő, három bécsi kereskedőnél (neveik is felsoroltatnak) tett különféle vásárlásaik árában 4263 fírt 9 krral maradának adósok; mely adósság, haláluk után fiaikra, ifjabb Ádám és Simon grófokra háramlott. Ezek helyett, fölkérésükre, Bercesényi elégité ki a kereskedőket, a maga pénzéből; melyet is neki a nevezett grófok megtéríteni mind mostanáig elmúlasztván: Lipót király meghagyja főntemlített ítélőmesterének, hogy az ügyet törvényesen vizsgálja meg, s id. gr. Bercesényi Miklós-nak jogos követeléseért, a Forgách-fiúk bárhol találandó ingó és ingatlan javaiból teljes elégtételt adasson. ¹⁾

Az öreg úr a végrehajtást már alig érte meg; de a követelés tiszta volt: a Forgách úrfiakon a tartozást ifjabb gr. Bercesényi Miklós részére megvették. Ez a dolog elmérgesíté köztük — egyidőre — a rokoni jó viszonyt; a Forgách-fiúk mokavérok ellen bosszút forralának. Pert készültek akasztani a nyakába. Az volt szándékuk, hogy zálogba vetett két uradalmukat kezéből kicsavarják, a mit most, a hatalmas és nagy befolyású atya holta után, könnyű szerrel hittek ellene foganatosíthatni. Ürügyök erre az vala, hogy ők az 1687. január 3-iki brunóczi zálogszerződést kényszerhelyzetben írták volt alá, hitelezőiktől szoríttatva; sőt maga az idősb Bercesényi gróf is nyomást gyakorolt rájuk még néhai édes anyjokkal kötött bizonyos egyezménynyel s egy, követeléseik ügyében ellenök nyert nádori parancscsal, stb. A szerződést tehát, mint állítólag kierőszakoltat, semmisnek kívánták nyilváníttatni s Nagy-Tapolcsányt és Tavarnokot unokatestvéröktől visszaadatni. Hogy ezt elérhessék, 1690. tavaszán tanúvallatási parancs kiadatásáért folyamodtak a nádorhoz, a brunóczi szerződés létrejöttének körülményeire nézve. E közben Szirmay István országbírói ítélőmester által, bizonyos szerződés erejénél fogva, ugyancsak Nagy-Tapolcsányt terhelő adósságok ügyében ifj. gr. Bercesényi Miklós,

¹⁾ »Leopoldus, etc. Expositum est Matti Nrae nomine et in persona Fidelis Nri Splis ac Magci Comitís Nicolai Bercesény de Székes senioris, Consiliarj et Generalis-Vigiliarum-Praefecti Nri, « etc. *Eredeti fogalmazat*, a m. kir. udv. cancellária levéltárában, 1689. nro 206. («Executorium pro Nicolao Bercesény, contra Forgácsianos.»)

mint néhai id. gr. Bercsényi Miklós fia és örököse részére elmarasztaltattak. ¹⁾

Leopold császár, a ki példás hűségükért, érdemeikért s hasznos és hosszas szolgálataikért mind néhai Forgách Ádámot, mind az elhunyt Bercsényi Miklóst, mint főhíveit nagyra becsüli vala, s emlékekért gyermekeiket — de meg az ifjú Bercsényit immár saját érdemeiért is és kiváló vitézségéért, Forgách Simont pedig mint fia I. József király gyermekkori pajtását, játszótársát — őszintén kedvelé: nem jó szemmel nézte a közel rokon ifjak egymásra törő versengését. Legbensőbb főtanácsosát, a hatalmas Kollonics Lipót bíboros érseket és győri püspököt bízta meg tehát egy egyenesen személyéhez intézett mandatum delegatoriummal, hogy idézze meg a pörös feleket vagy meghatalmazottaikat, s a magy. udv. cancellária törvénytudó tanácsosaival egyetemben kihallgatván őket, hozzon ezekkel oly ítéletet, melyben a pörlekedők megnyugodni tartoznak. Ezen atyáskodó császári parancsról Kollonics Bécsben 1690. april 22-kén kelt levelében értesíti a Forgách-testvéreket, (Ádám Nógrád, Simon pedig Borsodmegye örökös és valóságos főispánja vala) s kétségkívül a másik félt, ifj. gr. Bercsényi Miklóst is, és június hó 8-ikára idézi őket, vagy kellő utasítással ellátandó teljhatalmazottait maga s a cancelláriai törvényszék, mint delegált bíróság elé, — *Bécsbe*. Egyszersmind másolatban közli velök a kegyelmes királyi parancsot. ²⁾

A Fölség azonban e rendkívüli intézkedése mellett a törvény rendes útját sem kívánván elzárni: egyidejűleg kiadatta hg. Esterházy Pál nádorral a tanúvallatási rendeletet Orbán Pál ítélmesterre, Forgáchék érdekében. Mire Orbán 1690. május 26-kán kiküldé hites jegyzőjét Kószeghy Istvánt Forgáchékhoz Galgócra, s az általa ott eszközölt tanúkihallgatásokról június 4-kén Nagy-Szombatban adá ki, ítélmesteri pecsége alatt, a Forgách grófoknak bizonyáglevelét.

¹⁾ *Kollonics*, alábbi levelében említve.

²⁾ *Kollonics cardinálnak* Bécsben, 1690. apr. 22-kén gr. Forgách Ádám és Simon testvérekhez, Mosony-megyei Rajkára intézett levele. *Egykorú másolat* a gr. Forgách-család levéltárában, jelenleg a Nemzeti Múzeumban. Codex C. C.

E terjedelmes irat szerint kilencz kérdőpontra nézve hallgatattak ki tanúk; első tanú Demkovics Ferencz ügyvéd volt, második Isold István, Forgáchék udvari tisztje, harmadik Kutner János György, negyedik Kamocsay László, mind művelt, iskolázott egyének. Kikérdeztettek a kilencz pontra nézve, melyek lényege mind a brunóczi zálogszerződés létrejötte körül forog. Legjellemzőbb a 3-ik pont: »Tudja-e a tanú, hogy miután Forgách Ádám és Simon grófok (1687. január első napjaiban) a brunóczi kastélyba érkezének, néhai gr. Bercsényi Miklós úr, az idősb, (»praerecensitus condam Dnus Comes Nicolaus Bercsényi senior,«) azonnal megüzente nekik, nyilatkozzanak: mint gondolkodnak a vele való kiegyezésről? Mert ha nem, hát — az általa fel is mutatott — nádori parancs erejével tüstént pert indít ellenök, s javaikat külön-külön lefoglaltatja!« Ugyanekkor állítólag ezt is mondta volna a nevezett gróf: »Leültetem Forgách Simont, — mert ennek mind ő oka!« Mindazáltal bizonyos föltételek alatt ajánlott Bercsényi, hogy kész kiegyezni és b. Maholányi Jánost s Forgáchék más bécsi hitelezőit ki fogja elégtíteni.

A harmadik kérdőpontban foglalt fenyegetés valósága azonban, valamint általában különösb kényszer gyakorlása Bercsényi részéről, éppen nem bizonyult be a tanúk vallomásaiból. Ellenkezőleg, kiderül, hogy már özv. gr. Forgách Ádámné kötött volt Bécsben egyezséget id. Bercsényivel némely sürgetősb adósságainak átvállalása iránt; továbbá, hogy Bercsényi most is — Brunóczon, az 1687-iki zálogszerződés aláírásakor — többszörösen odanyilatkozott jóakarattal, hogy e szerződés pontjaival ő a Forgách-testvéreket koránt sem akarja megrontani. (Kutner vallomása.) (»Audivit etiam multoties Dnum Comitum Nicolaum Bercsényi dixisse: se per easdem contractus conditiones Dnos Comites ruinare nolle.«) Kamocsay vallomása szerint pedig id. Bercsényi gróf azt mondá: »*Nincs énnekem Forgách uraimék váraira s kastélyaira szükségem,* (»ego nec arcibus, nec castellibus eorundem indigeo;«) *de, ha barátságosan kiegyezni nem akarnak velem: akkor bíróilag s egyenként* (»judicialiter et selective«) *leszek kénytelen tőlök elégtételt vennem, — a mit, tudom, megemlegetnének!*« Ez volt egész fenyegetése. Azt is vallották a tanúk,

hogy a létrejött egyezséget Bercsenyi holtáig meg igyekezett tartani.

Érdekes még Kutner vallomásának egyik részlete, midőn egy jelenetet beszél el. T. i. Forgách Ádám a már megállapított szerződés pontjait keményeknek találván, tűnődött magában: elfogadja-e? aláírja-e? Egyet gondolt, s éjszaka távozni akart a kastélyból. Mit ifjabb gr. Bercsenyi Miklós észrevévén, kérte őt: atyjának tudta nélkül ne távozzék! ¹⁾ Ádám is meggondolá a dolgot, s mégis csak aláírt.

Mint a tanúk említik, Bercsenyi jószágigazgatója (prae-fectusa) ekkor az előbb a gr. Csákyakat szolgált Szokolóczy *Skarbala András* volt. ²⁾

E tanúkihallgatási jegyzőkönyv még éppen jókor adott ki Forgáchéknak, hogy a június 8-iki bécsi tárgyaláson Kollonics és a cancelláriai delegált bíróság előtt felmutathassák, — haugyan meríthettek belőle valami érvet. Miként folyt le a bécsi tárgyalás? nincsen tudósításunk róla; azonban tudjuk, hogy csak gr. Forgách Ádám jelent meg ott személyesen, Simont b. Berényi Ferencz nyitrai alispán, Bercsenyit pedig Horváth-Simonchich János kir. jogügyigazgató és koronaügyész képviselte, mint meghatalmazottja. (Megbízóik alkalmasint a táborokban valának már ekkor.) Az eredményt ismerjük; s ez abban áll, hogy Forgáchék a brunóczy zálogszerződés kieroszakolt voltát beigazolni nem tudván, az föl nem bontatott s a két uradalom továbbra is Bercsenyi Miklós kezén maradt; a ki viszont képviselője által kijelenté, hogy ő ama szerződés megkötésébe nem folyt be, ha tehát annak némely pontját Forgách Ádám és Simon magokra utólag sérelmesnek vagy túlszigorúnak találják: ő, irántok való atyafiszeretetből kész beleegyezni azon kifogásolt pontok revisiójába. Ezzel Forgáchék is megelégedének, s a bíróság

¹⁾ »Ante subscriptionem ejusdem contractus Dnus C. Adamus Forgách noctu ex castello Brunócz exire nitentatur; quod moderno Dno Comiti Nicolao Bercseny apprimere constaret, qui eundem, ne hoc faciat, sineque scitu Parentis sui discedere velit, rogavit.« Az ifjú Bercsenyi *enyjével* folyt be az egészebe.

²⁾ Az *Orbán Pál* ítélmestertől kiadott tanuvallatási bizonylat eredetije, *ugyanott*.

előtt barátságosan megegyeztek: mely pontok és miként változtattassanak meg?

Ezután a revideált szerződés új szövegezését b. Berényi és Horváth-Simonchich megküldvén meghatalmazóiknak, mikor a végleges helybenhagyás mindkét részről visszaérkezett: gr. Forgách Ádám és Berényi egy részről s a koronaügyész más részről újra összejövének, most már hazai területen, Pozsonyban, s 1690. évi aug. 23-kán megjelenvén az ottani káptalan előtt, az 1687. január 3-iki brunóczy zálogszerződés módosítását illetőleg végérvényű bevallást tőnek, az új szöveget a káptalan jegyzőkönyvébe iktattatták, s a testimoniálislevelet hiteles párokban kiadatták ügyfeleik részére. E kötelező kiegészítés szerint a brunóczy szerződés 1, 2, 3, 4 és 6-ik pontjai módosítottak, a következő értelemben:

Ad 1. Ha a tíz év leteltével (tehát 1697. január 3-kán) a szerződésben foglalt jószágokat a gr. Forgách-testvérek gr. Berchény Miklóstól ki nem váltanák: úgy azokat Berchény még egy évvel tovább bírhatta, megelőzvé ezt félesztendővel a szokásos admonitio, mint a szerződés tartja. Ellenben pedig, ha a 31,000 frt zálogösszeget az öröktulajdonosok a határidőre leteszik: a zálogbirtokos tartozik az uradalmat a szerződésben kikötött idő alatt kezeikhez bocsátani.

Ad 2. E pontban az elhunyt Bercsényi grófnak jog adatott volt, hogy azon uradalmakhoz tartozó, de Forgáchék által már előbb másoknak zálogba vetett jószágrészeket e zálogbirtokosoktól magához válthasson. Ifjabb Bercsényi Miklós a jó békesség és rokoni kötelék kedvéért önként lemond ejogról. (»Filius ejusdem, modernus Dnus contrahens Comes Nicolaus Berchény de Székes, *intuitu bonae pacis et consanguinitatis, ab eodem puncto sponte recessit.*«) A praemptiót és admonitio-t illető, ugyane pontba foglalt jogától hasonlókép eláll.

Ad 3. A néhai gr. Bercsényinek »pro commoditate« engedményezett beépítési jogra nézve abban egyeztek meg kölcsönösen, hogy »a kevésbé szükséges, drága épületek emelése« ide ne értethessék.

Ad 4. A szavatosság teljes egészében fönmarad.

Ad 6. A perekre vonatkozólag kikötött bírságokat mind-

két szerződő fél eltörli, ideértvén a Szirmay-féle pert s az abból eredő bírságokat és végrehajtásokat is.

Végre a praznócezi jobbágyot, mint a tapolcsányi jószág-hoz kevésbé tartozót, gr. Bercsenyi Forgáchéknak engedi által; viszont ezek Bercsenyinek visszabocsátják ama két jobbágyot, kiket a szerződés értelménél fogva neki resignálni tartoznak.

»Többi pontjaiban pediglen az említett brunócezi szerződés érvényben hagyatik.« E zármondat fejezi be a pótegyezményt, melynek mindkét részről való felbonthatatlan megtartására a felek keresztyéni hitőkre kötelezik magokat. Datum ipsa vigilia festi S. Bartholomae Apostoli, (aug. 23.) Ao Dni 1690. 1)

Bercsenyi ezen ügyben tanúsított engedékenységgel unokatestvérei iránti őszinte atyafiszeretetének kétségkívül szép jelét adá. S ezt, úgy látszik, a Forgách-fiúk is belátták és elismerték: mert többé semmi perpatvar nem fordult közöttük elő; sőt Simon gróf, — a ki pedig elég torzszalkodó s szeleburdi természetű volt, — ezen oldalról nyilván dícséri őt egy későbbi levelében: »Mert okos úr Miklós *és jó atyámfia vala.*« Ekként, a két uradalmat Bercsenyi 1697-ig békésen bírá, s a visszaváltás minden pörlekedés nélkül ment végbe.

Hosszasabban időztünk ezen ügynél; azonban tárgyunkhoz tartozik, s önmagában is érdekes korkép az, a XVII-ik századi főnemesi élet és jogviszonyok köréből.

Gr. Bercsenyi Miklós az 1690—91-iki telet ismét reményteljes állapotba jutott nejével s kedves »*Laczkó*« fiacskájával (rendesen így nevezte őt), régi családi házukban Nagy-Szombatban töltötte. Itt találjuk őt 1691. február 2-kán, mely napon s. k. aláírt és Pýber László prépost s esztergomi kanonok, továbbá Árok szállásy András által előttemezett kötelezővényére, bizonyos sürgős szükségére, nevezetesen más, régibb adósságainak törlesztésére (»in certa ardua necessitate mea, potissimum autem pro exolutione aliorum debitorum meo-

1) »Modificatio contractus Dominorum Comitum Adami et Simonis Forgács, necnon Nicolai Berchény, super Bonis Nagy-Tapolcsán.« *Pozsonyi káptalani levéltár*, Proth. 1690—1699. (Folio 20.)

rum,«) Gubassóczy Boldizsártól, nővérétől Gubassóczy Joannától s ennek férjétől Szlavniczai Sándor Menyhértől 8000 magy. frtot vesz fel kölesön, négy évre, a törvényes hatos kamatra. 1)

Nagy-Szombathból a kikelet közeledtével szokás szerint ki-kirándult brunóci és tavarnoki kastélyaiba, továbbá Semp-tére, Sellyére, Nyitrára s egyéb közeli véghelyekre, hogy a táborba szállítandó végbeli katonaság összefratása s fölkészítése iránt, mint bányavidéki helyettes tábornok, a csonka Koháryval egyetértőleg, idejekorán intézkedjék. Azonban váratlanul csakhamar oly gyászcsapás nehezedett reá, mely terveit egészen megzavarta s a mely miatt azután ő maga a csapatokkal ezúttal az alvidéki táborokba, sem Szegedre le nem mehetett, — legalább húzamosabb időre nem. És így az 1691-iki hadjáratokban személy szerint részt nem vón, kivé-
vén ősszel Nagy-Várad és Gyula várak megszállásában, zár-
latában. Annyi bizonyos, hogy Szegeden az 1691. év nyarán s kora őszén nem ő, hanem a vitéz esztergomi Bottyán János ezredes parancsnokolt, mint »substitutus kapitány.« 2) A köz-
tük lévő régi barátságot, de meg a hivatalos viszonyt is te-
kintve, bizonyára maga Beresényi szemelé ki e nagyhírű
s későbbi időkben, más körülmények közt még híresebbé vált
— jeles főtisztet helyettesesül. Bottyán a szegedi magyar vité-
zekkel Nándor-Fejérvárig, Temesvárig, Pancsováig bepor-
tyáztatott a török földére, sok foglyot és zsákmányt nyert, s
szokása szerint keményen állta meg helyét. Beresényi pa-
ranecnoki tiszte tehát jó kezekbe vala letéve.

A szomorú csapás, mely Miklós grófot hadi működésé-
ben meggátolá s mint férjet és családfőt a legmélyebben
sújtotta, 1691. martius 17-kén érte őt. Ugyanis hón szeretett

1) 1703. sept. 24-kén hitelesített másolata a *kir. kamarai levéltár-
ban*, A. Neo-Reg. fasc. 239. nro 17. — A kötelezvény bevezetése így szól :
»Comes *Nicolaus Beresényi* de Székes, Eques Auratus, S. C. Rque Mattis
Colonellus, etc. Oneribus et quibuslibet gravaminibus universorum Haer-
redum, Successorum, specificè autem *Ladislai*, ex Illrma *Comitissa Dru-
geth de Homonna* Filij jam progeniti ac in futurum quoque, Dei beneficio
nascendorum, nascendarumque . . . in me assumptis et levatis,« etc.

2) L. *Thaly*: Archivum Rákóczianum IX. köt. 17—18. I. (Bottyán
levelezései.)

hitvese, Homonnai Drugeth Krisztina grófnő, a tavarnoki kastélyban lebetegedvén, gyermekszülési fájdalmakban, e napon, virágzó élte 36-ik évében elhúnyt.¹⁾ Képzeltető a lesújtott férj bánata, az angyaljóságú, szelídlelkű, hű hitestárs váratlan halála miatt. Az oly előkelő származású, nagy műveltségű, jeles, derék nőben -- ki Beresényit az ország legelső családaival hozta vérségi kapcsolatba, s kivel házasságának rövid három éve lehető legboldogabb vala, -- végtelen sokat vett. S így mély fájdalmát csak némileg enyhíthette az a körülmény, hogy legalább az újszülött csecsemő: egy szép s ép leánygyermek, *Zsuzsánna*, életben maradt. Ez s a másfél éves fiúcska árvaságra jutának. Sőt most már, Krisztina grófnő elhúnytával, teljes árvaságra jutott egy harmadik gyermek is: a grófnőnek első férjétől 1677-ben született fia, gr. Forgách Pál. Ezen, 14-ik évében járó növendék-ífiacskát údesanyja haláloságán szeretett férjének gyámságába ajánlá. Ekként, az imént még oly boldog családapa, 1691. mart. 17-én egyszerre három árva gyermeknek lón egyedüli gondviselőjévé.

Elvesztett életpárjának hült tetemeit saját családi sírboltjában, a nagy-szombati ferenczeseknél helyeztette-e örök nyugalomra, vagy a Drugethek ősi temetkezéshelyén, Homonnán? Adatok hiányában bizonytalan.

Az anyjokvesztett két kisedel árva hű ápoltatása, oly zsenge korokban, természetesen a leggyöngédebb figyelmet és gondozást igényelvén, a hitvese halálával mélyen sebzett szívű, szerető atyának nem kevés gondot okozott. Egyelőre, elhúnyt anyjoknak udvari öregasszonyára s belső nőcselédeire kelle őket bízni; azután Iaczkónak, a mint csak egy kissé fölserdülni kezdé, nevelőt fogadott, s a saját szemei előtt neveltette őt Unglvárott és Brunóczon.²⁾ A kis Zsuzskát pedig, sógornője özv. Homonnai Zsigmondné tanácsára, már három éves korában a pozsonyi Orsolya-szűzek gondviselése alá adta.³⁾ E

¹⁾ I. *Nagy Iván*: Magyarország. Családai, III. k. 405. 1. és IX. k. 56. 1.

²⁾ L. alább, annak helyén, részletesebben.

³⁾ *A pozsonyi káptalan* 1694. május 5-kén és 1695. július 5-kén egy-egy bizonyítványt állít ki arról, hogy ők gr. Beresényi Miklós kérére, ennek néhai nejétől Homonnai Drugeth Krisztinától született leánykája Zsuzsánna korának megvizsgálása végett (revisio aetatis) két kano-

nének ugyanis mint leánynevelők igen jó hírben állanak vala, s Drugeth Zsigmondné legifjabb lánykája is, az 1694-ben élte 12-ik évét töltő Boriska, náluk volt ekkor nevelőben; ¹⁾ tehát unokatestvérkéjére ő is némi ügyelettel lehetett. Így a kis Zsuzsikával legalább ezen rokona folyvást vele volt a zárdában, s nem érezhette magát teljesen elhagyottnak az idegenek között a gyermek.

Árváinak anyagi ügyei vitelével, érdekeik éber megóvásával, továbbá mostoha- s gyámfiának Forgách Palkónak nevelésével, iskoláztatásával, jószágai gondozása és pörei folytatásával szintén nem kevés dolga lőn Bercsényinek, kit a gr. Forgáchokhoz — sajtászerűen — immár *négyszeres* rokoni kötelék fűzött. Nevezetesen Forgách *Parkas* anyúl testvére volt; *Ádám* és *Simon* unokatestvérei; *Pál* mostohaafia; *Miklós*, *Péter*, *János* és *Zsigmond* pedig (Andrásnak bátyjai) sógorok.

Bercsényi Miklóst nemsokára még e vázolt viszonyokból eredő kötelességeinél is súlyosabban vevék igénybe családai ügyei, — melyekben csakhamar új, váratlan s órea és övéire következményeiben nagyon nevezetes fordulat állott be. Az 1691-ik év a nagyfényű Drugeth-családra végzetes és igen gyászos emlékű. Krisztina grófnőt pár hó múlva követte kora sírba testvérbátyja Homomai gr. Drugeth Bálint, corbáviai püspök s esztergomi kanonok, a ki élte delén, 38-ik évében, 1691. május 26-kán, csejthei kastélyában jobblétre szenderült.²⁾ *Benne halt ki a Homonnaiak férfi-ága.* Koporsója felett az ő s Drugeth-czímert lefordították.

A kir. fiscus minden időkbén kapzsi, éhes, telhetetlen volt; de legkivált ilyen vala az alkotmányt néha egészen fölfüggesztve, máskor pedig csak úgy féligmeddig, külszínesen

noktársukat küldvén ki, ezek a kis grófnőt a pozsonyi Orsolya-szüzek zárdájában, a hol ápoltatott, személyesen látták s 1694-ben élete 4-ik, 1695-ben pedig 5-ik évében járónak találták. Proth. 1690—99. 497. és 631. l. (E kor-revisió törvénykezési okból, a kiskorúság igazolása végett szükségeltetett.)

¹⁾ U. o. folio 499. Hasonló káptalani bizonyítvány Homonnai Borbála koráról, 1694. május 22-ikén keltezve.

²⁾ L. *Nagy Ivánnál*, III. k. 405. l. Végrendeletének kelte: »Actum in castello meo Cseythensi, 23. Maj 1691. corpore lecto aegritudinis affixus.« (A b. Sennyey-levéltárban. L. *Századok*, 1873. évf. 263. l.)

megtartva uralkodó, sötétemlékű I. Lipót korában, kinek kincstára a hosszú hadviselés költségei és a napi renden levő sikkasztások, hűtelen kezelés miatt örökös hiányokban szenvedett. Elképzelhető tehát ily állapotok közepette, hogy, ha egy oly nevezetes és dúsgazdag főnemes család halt ki, mint a gr. Drugeth: mily mohó falánksággal sietett a kir. kincstár, az oldalági örökösök lehető kirekesztésével, a korona öröklési jogait érvénybe helyezni; hogyan rebbentek éhes hollók módjára a kamarai tisztek a hagyaték azonnali lefoglalására! Ezúttal, a női ág által — legalább részben — tényleg bírt kisebb uradalmakat nem annyira zaklatva, a kir. fiscus legerősb rohamát a néhai Drugethek óriási terjedelmű főbirtoka, a fejedelmi *Unghvár* kézhez ragadására irányzá. Az utolsó Homonnai Drugeth gróf tetemei még alig hűlének ki, halálának híre még alig érkezett meg Kassára: a szepesi kamara, a nagy fálatot tágas torkával benyelendő, — a női ágat igényei iránt ki sem hallgatva, meg se kérdeve, — azonnal kiküldé két megbízott tagját Vas Gáspárt és Klobusiczky Gáspárt Unghvárra, mindent lefoglalni a korona számára. A két jó úr mégis elkésett. Gr. Beresényi Miklós ugyanis, — ki neje révén Unghvárra, legalább részben, igénynyel bír vala, — azt tartván, hogy »beati possidentes« szokott erélyével még előbb elküldé embezeit Csejthéről, Varannórról, Unghvárra; a kik is a Munkács capitulatiója után ideiglen helyőrség nélkül hagyott várat, mint caput domini-t, tüstént birtokba vették Homonnai Krisztina árvái és urok nevében, s a kamarai biztosok orra előtt felvonatták a sánczkaput. A kamara most gr. Nigrelli kassai cs. tábornokhoz fordult; a ki e fölkérésre ki is küldött azonnal egy zászlótartót, hűsz egynehány muskatérossal: vonuljon be Unghvárba, mint az érkezendő helyőrség előcsapata. Azonban e katonaság is úgy járt, mint Vas Gáspár uramék: Beresényi várnagya és tisztjei be nem eresztették.

A szepesi kamara a cs. k. udv. kamarához, ez és Nigrelli pedig a cs. k. főhaditanácshoz jelenték föl az ügyet. A tábornok utasítást kért: mitevő legyen tovább Beresényi ellen? ¹⁾ S a kamara már egyenesen parancsot kívánt kiadatni

¹⁾ *Nigrelli* tudatja 1691. június 15-kén Kassáról a k. k. Hofkriegsrath-tal, hogy ő a szepesi kamara által fölkérte, — Homonnai püspök

Nigrellire: karhatalommal foglaltassék vissza Unghvár Bercesényi embereitől.¹⁾ Ily körülmények között a grófnak egyelőre engednie kellett, annál inkább: minthogy a királynak Unghvárába őréséget helyezni, a még Drugeth Bálinttal kötött egyezség értelmében, bármikor joga volt, s e jog a birtokkérdést nem alterálta. A helyőrséget tehát bebocsáttatá, — melynek védelme alatt aztán a kamarai biztosok megkezdzék a conscriptiót. Ezek a roppant uradalom sokszámu faluját urbarium szerint, a várat és közvetlen tartozandóságait pedig lajstrom szerint vették át; mely utóbbit 1691. június 30-kán fejezték be, irták alá és peccétték meg, Unghvár palotájában.²⁾

Az ily összeírások alkalmával napi renden volt a sikasztás. A kamarai közegek azt látták meg, azt iktatták be a lajstromokba, a mit akartak. S ez főként az arany-ezüstmívekre és egyéb drágaságokra, értékes ruhákra, bútorokra, s könnyen elhajtható lábas jószágra nézve áll. A lajstromokba föl nem vett tárgyakon sok éhes holló osztozván, egyik a másiknak szemét ki nem vájta. A pompás unghvári vár bútorzata, felszerelése is e foglalási lajstrom szerint nagyon gyengén üt ki. Értékesebb bútor, egy festett könyv- és néhány ruhaszekrény-nél, violaszínű posztóval bevont 12 zsöllyeszéknél, egy fekete »kényelmes« s néhány más nyoszolyánál, 4 préselt bőr- és 4 hollandi festésű kárpitnál, romladozott, régi képeknél, egyéb a tágas palotákban alig említették. Igaz, hogy a vár 1684 s 1685-ben két ostromot állott ki, melyek alkalmával főként az ablakok, párkányok s itt-ott tán termék boltozatai is meg rongáltattak; és 1685. nov. hava óta 1689-ig a melléképületekben német őrseg tanyázván: az örökös földesurak nem örö-

meghalván, — Unghvárt birtokba venni; »*der Graff Berceñj aber habe schon die Possess darinnen genomben, und wolle seinen dahin geschickten Fendrich mit etlich und zwanzig Mann nit einlassen; so gegen ihm, Berceñj zu wandten seye?*« (Prot. Exped. fol. 361. A. 1691. Juni, nro 276. *Hadi levéltár.*)

¹⁾ U. o. föl 362., az udv. kamara átírata az udv. haditanácshoz.

²⁾ »*Inventarium rerum mobilium et supellectilium in Arce Ungvár repertarum et confiscatarum.*« Actum in Arce Ungvár, die 30. Junij Ao 1691. (Egyik *eredeti példánya* ezen összeírásnak, Vas és Klobusiczky s. k. aláírásaival, jelenleg kéziratgyűjteményben.)

mest és nem állandóul laktak itt. Így magyarázható meg a nagyúri várpalota ez idő szerinti aránylagos elhagyatottsága. Számos terem állítólag egészen bútorok nélküli, pusztá volt, katonai s vármegyei éleltárul használva; számos ablak, kályha, ajtó betörve; a nagy »ebédlő-palota« (lovagterem) régi festményekkel díszes mennyezete beszakadozva, a róla alácsüngő három nagy, sokkarú szarvas szarv-gyertyatartó közül is a legnagyobb, a középső, összetörve, stb. stb. Szóval, a főúri vár-épület szomorú képet mutatott. Csak a vártemplom volt gazdag mindenféle drága miseruhákban és egyéb fölszerelésben, melyeknek a leltárban tüzetesebb összeírása foglaltatik. E szent tárgyakból, úgy látszik, nem mertek, vagy a várplébános miatt nem tudtak lopni a kamarai biztosok.

Feltűnő azonban, hogy a vár alatti majorban lévő lábas jószág is összeírván: egyetlen háti-, hintós- és ígás-ló nem említetik, vonó-marhául is csupán az a pár buga-ökör, melyvel az Ungh vizéről a lajtos szekeret szokták a várba felvontatni; továbbá öt orosz tehén, vagy százhúsz sertés, — ennyi az egész. Pedig csak a házilag művelt unghvári és gereni urasági földeken 204 kassai köből búza-, 115 k. k. rozsvetés volt s 80—90 köből egyébféle szüleség. Mind jobbagymunkával munkálták meg e földeket? — Szóval, mi ezt a kamarai összeírasi lajstromot igen tökéletlennek s hézagosnak tartjuk. Mindazáltal a vár beosztásának s közvetlen környékének ismeretét, az 1701-iki, sokkal tüzetesebb leltárral s az 1711-iki unghvári helyi iratokkal egybevetve, e lajstrom is előmozdítja.

Bercsényi az unghvári kamarai foglalás ténye után azonnal Pozsonyba, Bécsbe sietett, hogy a magy. kir. kamara, a kincstári ügyészség s udv. cancellária előtt, elhúnyt nejének három, és sógorának néhai Homonnai Zsigmondnak három árva ja jogai és örökösödési igényei érdekében az erőszakos birtokbavétel ellen teljes erélyvel tiltakozzék. Nehéz ügy volt ez; sok baja lón vele. Megmozgatott minden követ; valószínűleg személyes kihallgatáson is járt Lipót császárnál, felmutatván előtte boldogult atyjának s trónelődjének III. Ferdinándnak néhai gr. Drugeth György végrendeletére 1653-ban Regensburgban kelt királyi jóváhagyási iratát, hogy a Drugeth-fiági birtokokban, ezen ág esetleges kihaltával, a női ág

örökösödjék. Mind hiába, — Unghvárt illetőleg. Az éhes kincstárnak most egyszer hatalmas falat kínálkozott az elnyelésre, ezt kibocsátni nem akarták sehogy. A *regius consensust* a homonnai uradalomra s más, jelentéktlenebb fiági javakra magyarázták, és ezt nem is kifogásolták, — de Unghvár, az más, arról Drugeth György ily értelemben nem intézkedhetett; s a gyöngé Leopold lelkiismeretét sikerült kapzsi tanácsosainak elaltatni, hogy apja királyi szentesítése az *unghvári* javakra nevezet szerint, nem kötelező. 24—25 □ mértföldnyi terület örök tulajdonjoga forgott kérdésben, s ez nagy dolog. Ezt a kir. *fiscus* a körmei közül ki nem engedheti egykönnyen. Bercsényinek pedig éppen Unghvár, s esakis Unghvár kellett.

Az ős Ungh várát már a magyarok bejövetelekor Laborcz vezér bírta; a kít Árpád kiostromolván, három évig lakik vala őmaga benne, s Anonymus szerint onnan intézé az ország többi részeinek elfoglalását, mint unghvári vezér, s innét eredne a magyaroknak latin »Ungvarus, Ungarus, Hungarus« neve. A Beszkíd-hegyláncznak a tiszai nagy síkság szélébe benyúló végső emelkedésén, az Ungh vizétől három oldalról körülkanyarogva, sziklába vájt széles sánczok fölött, hatalmas bástyáktól környezetten trónol e fönséges fekvésű, nagy, tömör négyszög, kétemeletes várpalota. Büszkén tekint le a nyúgatra, kies völgyben elterülő hasonlóvárosra s a véghetetlen rónákra. Igazi hercegi, főúri törzsfészeknek való hely; terjedelmes, belső, külső s elővárakból álló, vadás- és virágos, lúgasos kertektől, urasági nyájas majoroktól kerítve, a szelíd emelkedésű hegy lábainál s oldaláiban. S hozzá tartozik lübbérül egy német fejedelemséggel fölért terjedelmű, roppant uradalom, a Bodrogköztől fel a lengyel határig, kétszáznegyven, kétszázötvenezer hold. A hasonlóvármegyének jó két harmada. Rengeteg erdőségek, melyekből a szalakat az Ungh vizén kényelmesen lehet aláúsztatni a síkságra és le a Tiszára; nagyúri, pompás vadászó helyek, termékeny, üde folyam- és patak-völgyek, sűrű népességű, jámbor orosz jobbágyok lakta tömördek falu, közben sok uradalmi majossal, szép gazdaságokkal, s lemm a síkságon elsőrangú szántóföldekkel, (Geren, Darócz, stb.) továbbá jövedelmes regálé- és vámjoggal a

városban s künn a falukon. Hozzá még Szerednyén a jeles bortermő szőlőhegyek s Unghvártt is szép szőlők és dézmafog.

Nagyúrnak, zászlósúrnak, országos méltóságú embernek pompásabb uradalom s lakóvár emél alig volt hazánkban akkor egynehány. A nádorokkal, országbírákkal, hadvezérekkel büszkélkedő híres Homonnai gr. Drugeth-láz közel 400 esztendeig bír. Most ez a fényes olýgarcha-nemzetség férfíagon kihalt. Gr. Bercsényi Miklós történelmi nagy szerepkörre hivatott és nagyratörő férfiú vala: ő akart a Drugethek nyomaiba lépni, Unghvárról, mint ők, kis király módra uralkodni. S miért ne? Kinek van erre önála több joga? Ő a Drugeth grófok sógora, s fiának ereiben Drugeth-vér forr, és Zápolya, Báthory, Bebek, Drághffý, Rozgonyi, Zrínyi-vér. Ki tarthat több igényt a fejedelmi Unghvárra, mint az ő »Laczkója?« Nagyravágyúsától s atyai szeretetétől ösztönözve, jellemének vasakaratóval eltökélé, hogy Unghvárat bármiként, de megóvjja, megszerzi fiának és magának. Családi residentiaját ott akará fölütni: Laborecz vezér, Árpád és a Drugethek ősi, büszke várában. Mintha előre sejtette volna majdani országrázkódtató hatalmát, császárokkal hadviselését, — szűkké vált számára a nagy-szombati régi szülői ház, a temetvényi kis lovagvár; a brunóczi kies kastély pedig, — oly nyájas, kedves, — jó lesz majd *nyaralónak* Unghvárhoz.

S olyan szilárd akaratú, nagyratörő jellem, mint Bercsényi, a mit egyszer komolyan föltett vala magában, — azt meg is tudta valósítani. Sok nagy, merész vállalatba fogott életében; akadályokat ő, a melyektől visszariadjon, nem ismert, nem akart ismerni. Ám éles eszével csakhamar általláta, az udvari körökben kellőképen tájékozódván, hogy a kir. kamarától Unghvárt csak úgy egyszerűen ki nem pörölheti. Más oldalról törekedett tehát célját elérni.

A Drugeth grófok régóta bírtak volt egy, Unghvárának s uradalmának birodalmával már mintegy összeforrott méltóságot: *Ungh vármegeye örökös főispánságát*. Most, Bálint gróf elhúnytával ez a méltóság megürült. Bercsényi Miklós gróf tehát látván, hogy magának az uradalomnak megszerzésével, néhai Drugeth György végrendelete és a regius consensus daczára sem boldogúlhat, legalább egyelőre: fordított egyet,

s a királynál a végett instála, hogy az ungli főispánságot neki, mint Drugeth-rokonságnak, méltóztassék adományozni. És Leopold, — mivel a kitűnő tehetségű s képzettségű ifjú grófot, a ki a hadi téren már érdemeket szerzett, éppen mint egykor néhai derék atyját, őszintén kedveli vala, — ezt, némely udvari főhívei tanácsára, készséggel meg is ígéré. Beresényinél alkalmasabb főispánt az elárvúlt megyének különben sem adhatott volna, s e kinevezéssel az ambitiosus főurat trónjához még szorosabban fűzhetni remélé. Beresényi tehát azon biztató legfelsőbb kijelentéssel térhetett haza Bécsből, hogy diplomája az unghmegyei örökös-főispánságra legközelebb ki fog állíttatni. Ez is jelentékeny vívmány volt; ezen új méltóság is — melylyel a hatalmas Drugethek egyik örökébe be fog vala lépni, — tetemesen emelé főúri tekintélyét, befolyását. Unghvár sem marad el!

E várta fia jogigényeit fenntartván, tapogatózni kezdett úgy Bécsben az udvari, mint Pozsonyban a magyar kamara tanácsosai körül, hogy ügyének jóakarókat, támogatókat nyerjen meg jövőre.

Ezzel hazatért gyermekei látására Brunócra. Itt keresé fel őt Hód-Mező-Vásárhely városának küldöttsége, jobbagyi hódolattal járulván hozzá, mint kegyes földesurokhoz. A város nevében előadták sanyarú helyzetöket, melybe az immár évek sora óta folytonosan rajtok nehezülő katonai súlyos teher miatt jutottak. Mióta t. i. Buda, Szeged, Péter-Várad a keresztény fegyverek által visszafoglaltattak s a harez-színhely az Al-Dunához és Al-Tiszához tétett át: Vásárhely városát az úntalan táborjárások következtében a sok katonai beszállásolás, élelmezés, hadi pótlók, kihágások, sarezok, szekerezések, vágómarha, búza, árpa, tengeri, abrak, széna-szolgáltatás, stb. nagyon sűrűen érték és súlyosan nyomták. A lakosság kezdett értékéből, marhaállományából kipusztúlni. E fölött, messze kiterjedett határu pusztáikon legelő méneseiket, esordáikat, nyájukat a Temesvártól, Lippától Gyula felé száguldozó tatárok, úgy nemkülönbén magok a kicsapdozó gyulai és jenci török őrsegek is, nem ritkán elhajtották, pásztoraikat, szántóvető embereiket levágták, vagy barmaikkal fogságba hurcolták. Mind e mostoha körülmények miatt a lakosság

annyira elszegényedett, hogy a város eddigi földesúri adóját fizetni mostani tetemesen megesőkkent anyagi tehetségöket föllülmúlja. Jobbágyi alázattal esedeznek tehát a grófhhoz, mint jóságos földesurokhoz és egyetlen pártfogójukhoz: méltóztassék évi adajokat, a háborús viszonyokat és nyomasztó helyzetöket tekintvén, kegyesen alábbszállítani.

Bercsényi Miklós jószívü ember volt s jobbágyainak mindenkor valódi ódesatyjok. Annak a derék magyar városnak becsületes, őszinte, szorgalmas népét pedig, — mely hozzá és családjához mindig híven ragaszkodik vala, — kiváltképen szerette. Tekintetbe vevén tehát jelen, valóban sokfélekép túlterhelt, megnehezült állapotukat, — ámbár öneki meg, ha valaha: most volt volna a pénzre, a sok pörlekedés, jogóvás, családi ügy-baj miatt legnagyobb szüksége, — mindazáltal a saját érdekeit háttérbe szorítá, s a hű vásárhelyiek esedezését meghallgatva, a 14 [] mértföld határu népes város évi taksáját, a háború bevégeztéig, hallatlan csekély összegre, évi 200 aranyra (800 frt) szállította le. E mellett holmi keleti árúkkal (melyeket ők, török szomszédtság lévén, könnyebben kaphatnak) tartozzanak udvartartása számára kedveskedni évenként, úgy nemkülönben tisztai, jó, szárított hallal. Ennyi volt ím azon időben Hód-Mező-Vásárhely városának összes évi adója, örökös földesura számára! Jobbágyi munkát pedig az ott lakosok sohsen tartoztak tenni.

Bercsényi ezen engedményéről aug. 12-kén brunóczi kastélyában a következő levelével biztosította öket:

»Én Gróf Székési Bercsényi Miklós, Szentelt Vitéz, Császár és Koronás Király Urunk Ő Főlsége Komornyikja (kamarása) s Tanácsa s Mező-Szegedi Végházának Fő-Kapitányja. Tekintetben vevén az én Mező-Vásárhely örökös-városomnak jámbor jobbágyoskodásokat s az mostani fölfordult háborús üdö miatt való megnyomorodottjabb állapotjokat s az sok rajtok megforduló mindenféle hadak hatalmaskodásit, — az eddig szokott adójoknak megkevesítése végett való könyörgéseket bocsájttám előmbe. Nem akarván szomorú orezával előlem bocsájtanom öket: engedtem, hogy esztendőnként való mindenmémü adójok kétszáz arany, tíz pár eselebi esizma, egy kötés karmazsíny, fele vörös és fele súrگا, két esújtár (esótár, ezafrag, sabrak), avagy egy skárlát-szőnyeg légyen, mindaddig, míglén Isten az ilyen súlyos háborúval

országunkat látogatja. Úgy mindazonáltal, hogy emekutánna az adó letételének napja Szent-Mihály napja legyen esztendőnként, és magok tartozzanak az adónak mind ezikény- vagy körmöczi jó és igaz mértékű aranyúl és nevezett portékájúl, ahhoz szép száraz-hal kedveskedéssel, kezemhez szolgáltatásával; kit ha elmúlatnák: okvetetlen s könyörületlen dupplumot, úgymint 800 tallér büntetését érezzék magokon. Ha pedig Isten békességesebb állapotra fordítja az országot: tehát vagy az előbbeni 700 tallér, avagy más, új alku szerint való adóval tartozzanak. — Ezeknek nagyobb bizonyosságára adtam ezen kezemírásával erősített pecesétes leveletem.

Datum in Castello Brunócz, die 12. Augusti 1691.

Gróff Bercsényi Miklós m. l.◀

P. H. 1)

A hód-mező-vásárhelyiek ezen adó-leszállítási okmány-nyal zsebökben, megvígasztalva tértek haza jó földesuroktól. Bercsényinek azonban a Homonnai Druegh-hagyatékügy békés lebonyolítása ellenébe a kir. fiscuson kívül mások is gördítének épp ez idő tájban akadályokat. Ugyanis, a mint Bálint gróf Csejthe várában 1691. május 26-kán szeméit lehányta: Bercsényi és özv. Homonnai Zsigmondné, kik hal-dokló sógoroknak, úgy látszik, végperczéig körülötte valának: abban állapodtak meg, hogy a fiág íme kihalván, ők néhai Homonnai György végrendeletét azonnal érvényesíteni töre-kesznek. E végből Miklós gróf tüstént Pozsonyba sietett, s az ott időző országhírótól 1691. június 1-jén kelt osztoztató pa-rancsot (»mandatum praeceptorium◀) eszközölt ki Jeszenszky Mihály országbírói ítélmesterre, a melylyel ez megbízatik, hogy az imént elhunyt gr. Homonnai Bálint javainak a tör-vényes örökösök által leendő átvételére és azoknak köztük felosztására f. é. september hó 10-ik s következő napjaira Csejthére — mely vár s uradalom szintén a felosztandó hagya-tékhoz tartozott, — határidőt tűzzön ki és őket annak rendi szerint osztoztassa meg.²⁾

¹⁾ *Eredeti*, Hód-Mező-Vásárhely város levéltárában. — Másolata a gr. Zay-levéltárban Zay-Ugrócson.

²⁾ M. kir. udv. cancelláriai levéltár; az 1691. aug. 25-iki két kir. mandatumban.

Ezen országbírói rendelet az érdekelteknek tudomásúl, az illető vármegyéken meghirdettetett. Erre aztán Kőrmendy János, Lovesányi Mátyás, Laczkó alias Fittos János, Kálniczky András és Mihály, Kovachich György s több Nyitra megyei nemesek, — kik néhai Drugeth Bálintnak évekkel ezelőtt bizonyos tőkeösszeget (számszerűleg nincsen kitéve) kölcsönöztek volt, mely összegnek szavatolására az üdvözült gróf csejthei jószágai valának lekötve, — azonnal Bécsbe futtatták megbizottjukat és az udv. cancellária útján Lipót királytól 1691. aug. 25-kén kelt letiltási s fölmentési (»inhibitorio-absolutionale mandatum,«) továbbá ugyanaz napról egy elhalasztási (»dilatorium evocatorium mandatum,«) parancsot nyertenek, ugyancsak Jeszenszky ítélőmesterre. ¹⁾

De e kir. parancsok, úgy látszik, későn expediáltattak, s Jeszenszky a tett intézkedéseket már vissza nem vonhatván, a csejthei tárgyalást megtartotta. Magok ezen fölperesek említik ezt septemberi újabb beadványukban a királyhoz, elmondván, hogy az érdekeltek közül sokan, az ország távoli részeiből, sok költségükkel, fáradságukkal utaztanak Csejthe-re a kitűzött terminusra, a hol is Bercsényi és özv. Homonnai Zsigmondné, egy néhai gr. Homonnai Bálint, Zsigmond és Krisztina testvérek között 1687-ben kötött szerződés értelmében föl akarták a csejthei birtokot is osztani övéik, úgy mint egy részről Homonnai Krisztina kiskorú gyermekei gr. Forgách Pál, gr. Bercsényi László és Zsuzsánna, — s más részről Homonnai Zsigmond kiskorú gyermekei Juliánna, Klára és Borbála között. ²⁾ Fölperesek azonban, felmutatott

¹⁾ *Eredeti fogalmazatok* a m. kir. udv. cancelláriai levéltárban, de dato 1691. aug. 25. sub nro 37 és nro 40.

²⁾ E kir. mandatumban gr. Bercsényi Miklós világosan »*uti Curator Splis ac Magci Comitiss Pauli Forgách, necnon naturalis ac legitimus Ladislai filij ac Susannae filiae suorum ex Grossa ac Magca olim Dna Comitissa Christina Drugeth de Homonna, primum Splis ac Magci Comitiss condam Andreae Forgách de Ghymes et demum Consorte sua susceptorum ac progenitorum Tutor atque Curator*« szerepel egy részről; más részről pedig özv. gr. Homonnai Drugeth Zsigmondné, gr. Keglevich Mária-Therézia, »*veluti naturalis pariter et legitima Juliannae, Clarae et Barbarae filiarum suarum ex attacto condam Dno ac Marito suo genitarum Tutrix atque Curatrix.*«

főntebbi kir. mandatumaikkal s követelésüket igazoló egyéb iratokkal tiltakoztak a nekik szavatossági biztosítékul lekötött birtok felosztása ellen, míg ők ki nem elégítettnek. Mire egész nap pro és contra vitatkozván, fölperesek, — miután meggyőződtek, hogy az alperesek a helyett, hogy őket rövid úton kielégítenék, inkább hosszas perbe akarják bonyolítani, — estve felé a tárgyalást re infecta ott hagyták. Újabban esedeznek tehát ő Fölségénél: méltóztassék jogos követelésüknek minélelebb fogamatot rendelni, néhai gr. Drugeth Bálint nevezett örökösei ellen. Lipót, e beadvány következtében, Ebersdorfban, 1691. sept. 16-kán végrehajtási parancsot (executorium) bocsát Orbán Pál nádori ítélőmesterre, s meghagyja neki, hogy az ügyet kellőképen megvizsgálván, a Drugeth-örökösöknek rövid idejű fizetési határidőt tűzzön ki; melyet ha elmúlasztának: fölpereseknek akár a esejthei jószágból kihalásztandó aránylagos birtokrészek kézhez adatása, akár pedig eladás útján begyűlendő készpénzzel tétessen eleget. ¹⁾

Ezen fölperesek tovább nem zaklatolódznak. Valószínű tehát, hogy a gr. Drugeth-örökösök által e kir. mandatum kibocsátása után csakhamar rövid úton kielégítették: mert a Bálint gróf hagyatékát képező esejthei jószágot már 1691. octóber elején Beresényi és Homonnai Zsigmondné, árváik részére minden perpatvar nélkül kézhez vették; nemesak, de e hó 13-kán már zálogba is adták azt 15,000 frtért Széchenyi György esztergomi érseknek. Ugyanis a pozsonyi káptalan 1691. oct. 13-kán (sabbatho proxime post Dnicam 18-vam S. Pentecosti) jelenti, hogy gr. Nádasdy László, pálos-rendű atya, a sátoralja-újhelyi zárda vicáriusa, mint kiskorú Homonnai gr. Drugeth Juliánna, Borbála s Klára leánykák édes anyjának és természet szerinti gyámjának özv. gr. Drugeth Zsigmondnének a leleszi convent által hitelesített plenipotentiális-levelével vallott meghatalmazottja, előttök a főntírt napon Székesi gr. Beresényi Miklóssal (» uti orphanorum suorum ex Illrma condam Dna Comitissa Christina Homonnay, Con-

¹⁾ *Eredeti fogalmazat* a m. kir. udv. cancellária levéltárában, 1691. sept. nro 15.

sorte sua procreatorum tutore et curatore) megjelenvén, e nevezett gróf úr személyes jelenlétében, vallotta és kinyilatkoztatta, magára vévén a megbízó özvegy grófnő nevében az összes vérrokonok és örökösök terheit, miszerint a Nyitra vármegyei esejthei jószágban bírt összes Homonnai-részt, — mely is a néhai Homonnai Drugeth Bálinttal kötött egyezmény értelmében az ő árváikra jutott vala, — Széchényi György esztergomi érsek-prímásnak, élte fogytaiglan, s örökösének, hagyományosainak adta légyen 15,000 Rh. frtért zálogba, kivévén a néhai gr. Draskovich Miklós által Csejthe mezővárosában épített kastélyhoz tartozó részeket és néhai Homonnai Györgynek a várban bírt részét. Mely zálogbadásba gr. *Bercsényi Miklós* előttünk beleegyezett s a zálogösszeből árváit illető 8000 frtot fölvévén, a zálogszerződést megerősítette, oly föltétellel mégis, hogy Széchényi primásnak halála esetére annak örökösei és hagyományosai az első törvényes megintésre tartozzanak a zálogösszeget azonnal fölvenni és a birtokot minden perpatvar s vonakodás nélkül kezökből visszabocsátani. ¹⁾

Bercsényi tehát, kinek különben a csejthei uradalomban egyéb jószágrészei is valának, komolyan törekedett e gr. Drugeth Bálintféle hagyatékna is saját kezelésbe vételére: mert Csejtheinek Brunóczhoz, Temetvényhez közeli fekvése következtében ezt alkalmasan tehetta. Most azonban, a kir. fiscussal való bajai, nevezetesen pedig Unghvár megszerzésére irányuló czélzatai miatt pénzre, sok pénzre volt szüksége. Igyekezett tehát, a honnan csak bírt, minél nagyobb összegeket előteremteni.

Mielőtt Bercsényi Miklós e csejthei dolgokat a vázolt módon elintézné: már ki vala nevezve, még a nyár folyamában, *Ungh vármegye főispánjává*. A magy. kir. udv. cancellária levéltárában erre vonatkozólag három királyi kiadvány fogalmazatát leljük; az első maga a kinevezési diploma s a második a megyét értesítő legfelsőbb rendelet. Az elsőből, — melyben a kihalt ősrégi Homonnai gr. Drugeth-család dicső emlé-

¹⁾ Pozsonyi káptalani közlevéltár, proth. 1690—1699. folio 193.— Bercsényi nyugtája a 8000 frt fölvételéről, Pozsony, -1691. oct. 23. keltezve, a gr. Drugeth-örökösök homonnai levéltárában.

kezete, valamint gr. Beresényi Miklós érdemei, hűsége, vitézsége, különösen Buda kétszeri ostrománál tanúsított hősiessége, viselete s jeles képességei egyaránt magasztalvák, — meg tudjuk azt is, hogy hősiességét ez új méltóság elnyerésére, első sorban néhai atyjának barátja és bányavidéki volt tábornok-társa, hg. Esterházy Pál nádor hathatós ajánlata segíté. A nevezetes okirat főbb pontjait fordításban — s a jegyzetek közt latin eredetiben is — íme, közöljük:

»Mi Leopold, stb. Adjuk emlékezetül, stb. Hogy, mivel e közelebb múlt napokban Főtisztelendő Gróf Homonnai Drugeth Bálint corbáviai püspök s a főfő nemességű és régiségű Drugeth-családnak utolsó fiavadéka, e világból magtalanul kihalt, és így a kizárólag csak a fiágot illető összes javak s birtokjogok, valamint az ezen család által örök joggal bírt Ungh vármegyei főispáni méltóság, az ország törvényei szerint, szent koronánkra s ekként a mi adományozásunk alá szállottanak vissza. Mely, említett Homonnai Gróf Drugeth Bálint halála következtében megürült Ungh vármegyei főispánság mostanáig betöltetlenül lévén: királyi köteleességünkbe vált ezen méltóságot valamely arra alkalmas, képes és megfelelő tehetséggel bíró Hívünknek kegyelmesen adományozni. Ennélfogva tehát, részint némely Hívünknek, nevezetesen pedig a Szentséges Római Birodalom Méltóságos Fejedelmének, Esterházy Pál Náadorispán kedvelt Hívünknek ez érdemben tett ajánlatát, részint pedig általa ajánlott Hívünk: *Tekintetes és Nagyságos Szekesi Gróf Beresényi Miklós, aranysarkantyús lovagnak, Mező-Szeged vára Fő-Kapitányának, Ezredesnek, a bányavidéki régék Helyettes - Tábornokának, a Mi Kamarásunknak és Tanácsosunknak* hűségét, hívséges, jeles szolgálatait, előttünk kedves eszelekedeteit s mindenkoron, de *kiváltképen a jelen háborús időkhöz, nevezet szerint Buda várának mindkét rendbeli ostroma és dicsőséges elfoglalása, úgy a törökökkel vívott más kemény ütközetek alkalmával is, életének gyakori kockázatosával és veszedelmzetetésével tanúsított vitézségét s Magyarországnak koronája és a Mi Főlségünk érdekében szerzett, és, mint kegyesen meg vagyunk győződve, jövődében is szerzendő érdemeit tekintetbe vévén és figyelemre méltatván: az említett Ungh vármegyének a főntnevezett néhai végivadék, Homonnai Gróf Drugeth Bálint halála által megüresült s maig be nem töltött Főispáni Méltóságát, az ezzel járó szokott joghatósággal, illetékekkel, jövedelmekkel és javadalmakkal egyetemben, megnevezett Gróf Beresényi Miklósnak: kegyelmesen adjuk s ado-*

indagyozzuk. Olyaténképen, hogy a most említett Gróf a hódolati esküt letenni, a maga joghatósága körében mindeneknek ítéletet és igazságot személyválogatás nélkül egyaránt szolgáltatni s a mondott vármegye Karait és Rendeit jogaikban és szabadalmaikban megőrizni tartozik és köteleztetik. Továbbá szorgalmasan ügyelend, vigyázand, hogy kir. Kamaránknak azon vármegyéből származó általános és részleges mindennemű jövedelmi kincstárunkba hűségesen beszolgáltatassanak; a Mi királyi rendeleteinket mind maga megtartja, mind pedig a vármegye összes lakóival megtartatja; ellenségeinknek ellentállni s barátainkkal barátságban élni tartozik. A mint is a föntjelzett méltóságot jelen levelünk erejével ezennel ilyenképen neki adjuk s adományozzuk. (Következik a szokásos záradék, hogy tehát Gr. Bercsenyi Miklóst Ungh vármegye mindenrendű, nemes és nemtelen lakosai e megye törvényes és valóságos főispánjának elismerni, őt ezen méltóságában kellő tiszteletben tartani, főispáni jogkörében való működését respectálni s rendeleteinek engedelmeskedni mindenekben köteleztetnek. Másképen nem eslekedvén.) Kelt Bécsben, Austriában, az Úr 1691-ik évének Augustus hava 30-ik napján.«¹⁾

¹⁾ »*Collatio Honoris Supremi Comitatus Cottus de Ungh, Comitatus Nicolai Bercsenij.* Nos Leopoldus, etc. Memoriae commendamus, etc. Quod cum hisce proxime praeteritis diebus Rndus Comes Valentinus Drugeth de Homonna, alias Eppus Corbaviensis et ultimus videlicet haeres masculus Nobilissimae et Antiquissimae illius Familiae Drugethianae, ex hac luce sine semine virili decessisset, Bonaque ipsius et Jura possessionaria universa masculinum praecise sexum concernentia, una cum Honore Supremi Comitatus Comitatus de Ungh, eidem quondam Familiae jureque perpetuo collato ad Sacram dicti Regni Nri Coronam, Collationemque Nram Regiam, de Lege Regni condescendissent. Per cujusquidem Comitatus Valentini Drugeth de attacta Homonna defectum, idem Honor Supremi Comitatus dicti Comitatus de Ungh ad praesens vacaret: Regj muneris Nri fuit eandem praefati Comitatus de Ungh Honorem Fidelis cuiquam Nro, uti personae ad id idoneae, capaci et sufficienti benigne conferre. Cum igitur ex hoc, tum etiam ad singularem nonnullorum Fidelium Nrorum, specialiter vero Fidelis Nri, Nobis syncere dilecti Illustris S. Rom. Imperj Principis Pauli Esterházi etc. (Titulus) recommendationem Nobis pro parte Fidelis aequae Nri *Spectabilis ac Magnifici Comitatus Nicolai Bercseni de Székes, Equitis Aurati, Praesidj Mező-Szegediensis Supremi Capitanei et Colonelli, Confniiorum Antemontanorum Substituti Generalis, Camerarij et Consiliarj Nri* factam, attentis etiam et consideratis fidelitate ac fidelium servitiorum, meritis et complacentys ejusdem Comitatus Nicolai Bercseni, cum alias semper tum *vel maxime praesentis bellicosi temporis sub*

E diploma, ünnepélyes alakban kiállítva, magának a grófnak adatott át. Az ugyanez nap kelt második kir. kézirat, mely Ungh vármegye rendeivel új főispánjok kinevezését tudatja, amnyiban érdekes, mivel ebben a főntebbi diplomában foglaltakon kívül Bercsényinek még a kihalt gr. Drugeth-házzal való szoros vérsége és sógorsága is, *mintegy amaz örökös főispáni méltósággra való jogczím*, hangsúlyoztatik. S azért e kir. rendeletnek legalább első pontját szintén ideiktatjuk:

»Leopold, stb. Főtisztelendő, Tiszteletes, Tek. és Ngos, Nemes és Vitézlő, stb. kedvelt Híveink! Kegyes tekintetbe vévén a Ti Ungh Vármegyének néhai Főtiszt. Homonnai Gróf Drugeth Bálint Corbáviai Püspök, Vármegyének Örökös-Főispánja s a nagyrégiségű, hírneves Homonnai-család utolsó férfitagja elhúnytával bekövetkezett mostani helyzetét: atyai gondviselésünkből *az ő helyére, az übrözültnek vérrokonnát és sógorát, Hivünkét Tek. és Ngos Székési Gróf Bercheny Miklóst, arany-sarkantyús lovagot, Mező-Szeged vára Fő-Kapitányát és Ezredest, a bányavidéki végek Helyettes-Tábornokát, Kamarásunkat és Tanácsosunkat, egyszersmind a Ti Ungh Vármegyének Főispánjára és kormányzójára tenni, helyettesíteni (surrogandumque) és nyilbrándítani határoztuk.*» Mit is veletek a végből tudatunk, hogy őt törvényes és valószínű Főispántokul tartván és ismervén, ezen méltóságában tőle tartozástok szerint függjete, tisztéből folyó mindennemű rendeleteinek, ítéleteinek engedelmeskedjete, őt készséggel támogassátok, stb. Más-ként semmiképen nem cselekedvén. Kelt, mint fent. ¹⁾

decursu, tam videlicet sub gemina obsidione, gloriosissima quoque expugnatione Budensi, quam alijs in occasionibus, acerrimisque cum Turca conflictibus, non sine frequenti vitae discrimine fortunarumque jactura, Sacrae cum primis dicti Regni Nri Hungariae Coronae, Mattique Nrae exhibitis et imposterum — uti benigne persvasi sumus — exhibendis; Eidem itaque praefatum Honorem Supremi Comitatus attacti Comitatus de Ungh, ad praesens per obitum, uti praemissum est, antelati condam Comitatus Valentini Drugeth de annotato Homonna ultimi deficientis vacantem, simul cum consveta ejusdem Jurisdictione, solitisque obventionibus, proventibus et emolumentis, clementer dandum duximus et conferendum.» Etc., etc. Datum in Civitate Nra Vienna, Austriae, die 30. Mensis Augusti, Anno Dni 1691. Regnorum Nrorum, etc. (*Eredeti fogalmazat a m. kir. udv. cancellária levéltárában, 1691. aug. nro 55.*)

¹⁾ »Leopoldus, etc. Rndi, Honorabiles, Sples, Magci necnon Egrý és Nles, etc. Fideles Nobis dilecti! Praesentem Cottus hujus Vri de Ungh

Végre a harmadik, ugyancsak 1691. aug. 30-kán kiadott kir. kézirat Fenessy György egri püspököt, Heves és Külső-Szólnok t. e. vármegyék örökös főispánját bízza meg, hogy Beresényit unghi főispáni méltóságába, ő Fölsége nevében, a szokásos szertartások szerint iktassa be.¹⁾

Ezzel az ügy tökéletesen rendben volt. Beresényi czélját érte; egy már önmagában nagytekintélyű, de az ő Drugeth-ház átsugárzó, sok százados nymbusa által még fényesebbé tett országos méltósággal lőn gazdagabb. Valószínű, hogy vármegyéjének kormányát még az ősz folyamában átvevé, — mindazáltal az *ünnepélyes beiktatást* tisztébe akkorra kívánta halasztani, mikor már majd a Drugethek másik örökének: a fejedelmi unghvári várnak és roppant uradalmának is birtokában leend; a mire erős akarattal s vérmes reményeket táplálva törekszik vala.

Az imént ismertetett főispáni diplomában nincsen világosan kitéve, hogy Beresényi grófot a király Ungh vármegyének *örökös-főispánjává*, vagy csak egyszerűen *főispánjává*, saját személyére szólólag, nevezi-e ki? A diploma elején ugyan hangsúlyozva van, hogy e méltóságot a gr. Drugeth-család tagjai, nevezetesen az utolsó Bálint is, *örökös joggal* bírták; s azután, a szövegben lejjebb az mondatik, hogy az említett néhai Drugeth Bálint gróf halálával s háza elenyésztével

statum, quo per mortem et ex hac vita decessum Rndi olim Comitis Valentini Drugeth de Homonna, alias Eppi Corbaviensis, Supremique et Perpetui Comitis Vri, ultimique nimirum in sexu masculino antiquissimae et nominatissimae Familiae Homonnayanae deficientis, Supremo Moderatore destitueretur, benigne pensitantes; pro paterna Nra cura et sollicitudine, in locum illius, *Cousanguineum et Affinem Ejusdem defuncti, Fidelem Nrum Splem et Magcum Comitem Nicolauum Berchénj de Székes, Equitem Auratum, Praesidj Mező-Szegeadiensis Supremum Capitaneum et Colonellum, Confiniorum Antemontanorum Substitutum Generalem, Camerarium et Consiliarium Nrum, Supremo pariter hujus Comitatus Vri de Ungh Comite atque Moderatore constituendum, surrogandumque et declarandum esse duximus. Quod ipsum Vobis harum serie intimantes,* etc. Datum in Civitate Nra Vienna Austriae, die 30. Augusti Ao Dni 1691. *Czim:* »Intimatoriae ad Cottum de Ungh, super Officio Supremi Comitis, Comiti Nicolao Berchénj collato.« (*Eredeti fogalmazat, ugyanott, ugyanazon sz. a.*)

¹⁾ *Eredeti fogalmazat, a föntebbivel egy iven.*

megüresült, *főnt megjelölt főispáni méltóságot* («praefatum honorem Supremi Comitis») kapja adományban Beresényi. Tehát az *örökös főispánságot*; e fölfogást megerősíti az Ungl-megyéhez intézett értesítő kir. rendelet azon egyenes hivatkozása, hogy Beresényi az utolsó fiivadék Drugeth örökös-főispán helyére («in locum illius»), mint az elhúnytának vér szerinti atyjafia és sógora, tehát mintegy a családi jogfolytonosság révén, neveztetett ki.¹⁾ Az sem jelentőség nélküli végre ezen a cerimoniákra oly sokat tartó korban, hogy Beresényi beiktatására a király expresse *örökös-főispánt* küld ki; holott amolyan főispánt a hevesinél közelebből kaplatott volna, pl. a tőszomszédos Zemplénét vagy Beregét.

Annyi bizonyos, hogy gr. Beresényi Miklós későbbben mint »*Ungl vármegyének Örökös-Főispánja*« írja vala magát s iratott mások által; továbbá, hogy fia, *László*, a mint nagykorúvá lőn, 1709, 1710 és 1711-ben Ungl-megye közügyeit, még »széképítő« gyűléseit is, atyja gátoltatása esetében, mint ennek helyettese, az örökös főispáni jognál fogva tényleg vezette. Nyert volt-e unghi főispáni méltóságát fiára s ennek ivadékaira örök időkre kiterjesztő külön pótdiplomát a XVII-ik század utolsó tizedének későbbi éveiben Lipót királytól Beresényi? avagy erre már a jelen 1691-iki kinevezési okmányból merített, meríthetett jogot? — Adatunk nincs reá, s így eldönteni nem tudjuk.²⁾

Beresényi 1691. ősszel még néhai édes atyjáról maradt bizonyos követelését kívánta a kamarával rendezni. Az ügy következő. Id. gr. Beresényi Miklós, miután 1686. júniusban cs. kir. tábornokká neveztetett ki, két évtizeden át dícsérete-

¹⁾ Régi közjogi gyakorlatunkban tudunk reá példát mutatni, és pedig éppen I. Lipót király 1666. júl. 30-iki diplomáját, melyben az adományozott örökös-főispáni méltóságot világosan a *női ágra is* («utrius. sexus») kiterjeszti; ú. m. Sáros vármegye örökös főispánságát I. Rákóczi Ferencz erdélyi vál. fejedelemnek *mindkét nemű* utódaira. (A diploma eredetije a *Rákóczi-Aspremont*-levéltárban Vörösvártt.)

²⁾ Nem lehetetlen ugyan, bár nem éppen valószínű, hogy a sokszor idézett »*Extractus meritorum Illustrissimae Familiae Beresényi*« című 1700-iki emlékirat az örökös-főispánságért benyújtott folyamodványnak volt melléklete; de az udv. cancelláriai levéltárban ily folyamodványnak, vagy a pótdiploma fogalmazatának — ma legalább — nyoma nincs.

sen viselt érsekújvár-bányavidéki vice-generálisi tisztségét — mint tudjuk — ez évi aug. 12-kén gr. Koháry István számára adta át. Ez átadás bizonyos föltételek alatt történt, melyekbe úgy az udvari főhaditanács, mint az udvari kamara, a nagytekintélyű régi főhaditisztt érdemei iránti különös méltánylatból (»aus sonderbahren Considerationen«) beleegyezének. E föltételek voltak, hogy resignált vice-generálisi hivatala után élethossziglan 1000 rh. frt nyugdíjat kapjon, és 60 emberre, 60 lóra tartást, lisztben, sóban stb., s a szokásos elszállásolást, vagy ennek váltságdíjait, — úgy, mint vice-generális korában. Az utóbbiak Nyitra vármegyére utalványoztattak, a mely kötelezettségének eleget is tőn, mind az öreg úr haláláig. Azonban az évi 1000 forintot a kamara, úgy látszik, csak 1687-re fizettette ki, — a következő két évvel adós maradt.¹⁾ Ezt követelte most fia, mint örökös, a kamarától; nemkülönben saját hátralékos zsoldjait, helyettes tábornoki s főkapitányi tiszte után, melyek már szintén tetemes összegre növekedének. Mindezekre nézve, hogy sikert érhessen: ajánlatot kért a főhaditanácstól az udv. kamarára; továbbá egyúttal rendeletet a szegedi német várparancsnokra: járjon el vele egyetértőleg a szolgálati ügyekben; — mert Bercsényi most, 1691. november elején, személyesen indult Szegedre, hogy a magyar hadak dolgait ott annál jobb rendbe vehesse. Mindkét irányú kívánság oly méltányos volt, hogy a Hofkriegsrath nem tagadhatta meg; nov. 15-kén elkészült az ajánló átirat az udv. kamarához, Huyn tdk. pedig rendeletet vőn, hogy magyar collegájával értsen egyet.²⁾

¹⁾ Ide vonatkozó ügyiratok kivonatai a es. kir. *hadilevéltárban*. Prot. Exped. A. 1687. fol. 155, 217 és 646. (Ez utóbbi id. gr. Bercsényi Miklósnak Pozsonyban 1687. nov. 7-ikén kelt fölterjesztése.) Továbbá u. o. Prot. Reg. fol. 290. A. 1689. Junius 23. és Prot. Exp. fol. 424. A. 1689. Július.

²⁾ Prot. Exp. fol. 606. A. 1691. Novemb. nro 78. »*Berchenij, Nicolaus*, umb Recommendation an di: Cammer, dass ihm die, seinem Herrn Vatter bey Resignirung des Pergstätterischen Generalats versprochene Gnad, — ihm aber sein Besoldungs-Restzettel ausgeschrieben werden möge.« Prot. Reg. fol. 547. A. 1691. Nov. 15. »*Berzenij* würdet erindert, dass man seines Vatters seeligen Praetension an die Hofcammer recommendirt, — und dem Commendanten zu Segedin *seine dorthin Reis*

Szegeden a helyőrségi polgokat elintéztvén, Bercsényi decemberben Pozsonyba s Bécsbe utazott, a tél nagy részét e főhatósági székhelyeken töltendő. Ugyanis Unglvár dolgát az udvarnál és a két kamaránál minden módon rendbe akará hozni, s e végből magával az uralkodóval, régi pártfogójával a nádorral, az udv. cancellárral, a kamarai elnökökkel s tanácsosokkal és ezekre befolyással lehető magasállású jóakaróival minél gyakrabban volt tanácsos személyesen érintkeznie. Verte a vasat, hogy el ne hűljön. E közben még arra is ráért, hogy ősei erdélyi jószágainak visszaszerzése ügyében az előkészítő lépéseket megtegye. Elérkezettnek hívé erre az időt, minthogy Erdély — immár a Thökölyféle, 1690-iki rövid uralom is elmúltván — egészen Leopold kormányra alá került s esendes, békés állapotot élvezett, mely a törvényes nyomozásokra, ősiségi perek folytatására alkalmas vala. Kérvényt nyújtott tehát be nov. 23-án Lipót császárhoz, a melyben előadja, hogy néhai jóemlékezetű nagyatyja (»desideratissimae memoriae Avus condam meus«) Erdélyországból ő Főlsége elődei hívségére kijövéen: ottani javai rosszakaróinak prédájává lőnek s idők jártával különböző birtoklók között szétszóródtak, elannyira, hogy mai birtokosaik nagyobb részét folyamos meg sem nevezheti; de azt tudja s igazolhatja, hogy eme javak nem másként, hanem »via facti,« minden törvény, vagy törvényes ok nélkül (»nulla sane lege, vel causa legitima«) tulajdonítottak el s erőszakkal (»per fortia«) tartatnak vissza őtől, mint törvényes örököstül. »Minthogy pedig a nevezett Erdélyország Főlséged hatalma és uralkodó-pálczája alá visszakerült: méltóztassék Főlséged azon ország T. Rendinek kegyesen parancsolni, hogy hozzájok beadandó folyamodványomra annak rendi szerint tanúváltatásokat rendeljenek el és tartassanak e jószágok ügyében, engemet vagy meghatalma-

berichtet, auch dass er ihm assistire, aufgetragen.» Továbbá: Prot. Exped. fol. 607. A. 1691. Nov. nro 79. »Bercheny, Nicolaus. bitt umb Ordre an den Commendanten zu Segedin, dass er sich mit ihm laut seines Capitulation-Decrets comportiren solle.« Végre: Prot. Reg. fol. 547. A. 1691. Nov. 15. »Segedin, Commendant, (gr. Hun.) Solle mit dem Berczény in guetem Vernehmen stellen und ihm in Dienstsachen assistieren.« (Hadi levéltár.)

zottamat is hallgattassanak ki, s az illetékes hatóság előtt felmutatandó okmányaim alapján igazságos és végérvényű ítélet hozassanak az erőszakos foglalók s »per fas et nefas« birtoklók ellen, — azon jószágokat mint ősi, jogos birtokaimat kezemhez visszaadatván, s azok időközi jövedelmeit a bitorlóktól végrehajtás terhe alatt is nekem törvény szerint megtérítettvén. »Ez a gróf által sajátkezűleg aláírt Fölségfolyamodvány lényegesebb tartalma. 1)

Leopold belátta, hogy Bercsenyi e kérése teljesen jogos és méltányos; utasítá tehát magyar udvari cancelláriáját a kívánt kir. ajánló irat elkészítésére s legfelsőbb aláírás végetti előterjesztésére. Ezen irat: »*Recommendatoriae pro Comite Bercseni, super impendenda justitia ad Status Transylvaniae in facto restitutionis certorum bonorum, jure haereditario ad Eundem spectantium*« czímet visel, s Bécsben 1691. december 20-án kelt. Tartalma a kérvény szerinti; az erdélyi rendek utasíttatnak a folyamodó gróf beadandó keresetét törvényszerű tárgyalás alá venni, ügyében tanuvallatásokat tartatni, említett ősi javaira nézve a jog és igazság értelmében ítélni és őt jogos igényeiben, törekvéseiben másként is támogatni. Figyelemreméltó az indokolás e pontja: »Mínthogy pedig Isten kegyelméből maga Erdélyországa is végre immár a Mi hűségünkre visszatért vala: *méltó, hogy azon erdélyi honfiak, a kik már az azelőtti időben az előttünk uralkodott magyar királyok hívségére tértenek, — avagy ők elhalálozván, utódjaik, — igaz jogaikból ki ne forgattassanak;*« stb. 2) S ez természetes is; III. Ferdinánd fia, a császári atyja hívségeért vérért, életét áldozott Bercsenyi Imre unokáját, nagyapja ősi vagyonának visszaszerzésében nem hagyhatta támogatás nélkül.

Gr. Bercsenyi Miklós Lipót királynak ezen ajánló-ira-

1) A folyamodvány eredetije a m. kir. udv. cancellária levéltárában, az 1691. x-bris 44. sz. a. actához mellékelve.

2) »*Quia vero faventibus Superis ipsa etiam Transylvania jam ad Nram devotionem postlimo tandem redeunte, ŷ qui antea actis Anni et temporibus ad obsequium Praedecessorum Nrorum Hung. Regum reciderant, aut ipsis demortuis, eorum haeredes, justis suis juribus frustrari haud debeant: eapropter, —*« etc. (*Eredeti fogalmazat a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, 1691. dec. sub nro 44.*)

tát, formaszerű meghatalmazásával együtt, erdélyi unokabátyjára és barátjára Pekrovinaí Báró Pekry Lőrinczre bizá. ¹⁾ Pekry ugyanis erdélyi birtokaira nézve Beresényivel egy hajóban evezett; a mennyiben szép jószágaiból a kapzsi gr. Teleki Mihály által kiforgattatván, sőt miut Thökölynek sógora meg is nótáztatván: Erdélyből 1686-ban Magyarországra kényszerült menekülni. Itt a török elleni harcokban kir. ezredességig, majd tábornokságig vitte, s mivel hozzá még katholizált is: az udvarnál nagy kegyekbe jutott, kir. kamarássá, tanácsossá, majd 1692-ben gróffá lőn. S miután Teleki Zernyestnél elesett volt: özvegyével Leopold Pekry lefoglalt jószágait visszaadatta, — melyekbe magát újból beiktattatni 1692. tavaszán készült volt Lőrincz úr, az új grófi diplomával zsebében, vissza szülőföldre, Erdélybe. Ő jószágai tekintetében szerencsésebb vala, mint Beresényi; mert a Pekry-javak mindössze is csak 5—6 évig valának idegen kézen, — míg a Beresényi-javak már 1660. óta, sőt részint még régebben; — továbbá mind együtt voltak, egy bitorló kezében, kinek özvegyére egy cs. kir. parancs elég volt, hogy azok ellenmondás nélkül mind visszaboocsáttassanak. ²⁾ Míg a Beresényi-birtokok sokak között oszlottanak széjjel, idők folytán gazdákat változtattak, eladattak, elcsereáltettek, felosztattak, stb. Úgy, hogy csak kikeresésök is nagy nehézséggel járt, — hát még majdani visszaszerzésök, kipерlésök, külön-külön sokféle birtoklóiktól! De Pekry Beresényinek hű rokona s jó barátja vala, és e mellett Erdélyben nagy ismeretségű, nagy befolyású férfiú, kivált most. Ezért kéré fel őt, a különben is hazájába utazót, ³⁾ Miklós gróf: karolná fel ügyét

¹⁾ A köztük levő vérséget I. I. kötetünk 30—33. II.

²⁾ Pekry dolgát illetőleg lásd bővebben »Az első magyar költőnő b. Petrőczy Kata-Szidónia gr. Pekry Lőrinczné élete és versei« cz. tanulmányomat, *Thaly*: »Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból,« Budapest, 1885. Ráth Mór kiadása, 133—135. II.

³⁾ Hogy Pekry 1692. tavaszán csakugyan lent volt Erdélyben, közvetlenül értesülünk a következő, *Beresényit* is érdeklő perből: Lipót király Laxemburgból, 1692. május 14-kén gr. Usáky Jászló kértére halasztási parancsot küld Zsámbokréthy Pál Nyitra-megyei szolgabíróra, a ki Dobsa István nyitrai alispánnak gr. *Berchénj Miklós* megkeresése következtében kiadott rendeletéből tárgyalást tűzött ki f. 1692. évi május

Erdélyben, legalább annyira, hogy az előzetes lépéseket megtegye, — kinyomozván és nyomoztatván a nyert kir. recommendatoria és az ő meghatalmazása segélyével: kiknek kezénél légyenek most a Bercsényi ősi jószágok?

Az ügy további fejleményéről alább, annak helyén szólándunk.

Bercsényi ugyane Bécsben lételekor, 1692. január elején tervezetet nyújtott be a cs. kir. főhaditanácshoz, késznek nyilatkozván a kormányzata alatt álló bányavidéki véghadak egy részéből 1000 főnyi rendes huszárezredet állítani saját költségén, bizonyos föltételek alatt.¹⁾ Mik voltak légyen eme föltételek? — az okmány nem maradt fönn, — nem tudjuk; azonban a Hofkriegsrath nyilván elfogadhatlanoknak találá azokat, mert az ügy csak emyiben maradt.

De, mind ezen ezredállításnál, mind pedig a föntvázolt erdélyi dolognál őreá és családjára nézve sokkal nagyobb fontosságú ügyet juttatott szerencsés sikerre az 1691—92-iki tél folyamán, Bécsben és Pozsonyban, Bercsényinek lankadatlan erélye, kitaratása, vasakarata. *1692. február 10-kén gr. Bercsényi Miklós az ős Unghvár várának és a hozzátartozó*

ló 19-kére, Berencs várához tartozó Szoboticsa mezővárosába, Bercsényinek Csáky elleni követelése ügyében. A követelés 600 frt régi adósság megadása iránt emeltetett, mely összeggel Csáky még néhai idősb Berchény Miklósnak mint bányavidéki tábornoknak (Csáky akkor lévai főkapitány lévén) tartozásban maradt. Gr. Csáky e tartozást nem tagadta, de azt állítá a király előtt, hogy az ő néhai neje, gr. Szúnyogh Borbála, abból már bizonyos részt lefizetett az érsek-újvári tábornokság pénztárába, miről szóló nyugtái azonban »Magci *Baronis Laurentij Pekry*, Plenipotentiarj sui« kezénél vannak, a ki pedig »*hinc in Transylvaniam discessisset.*« Kéri tehát a tárgyalást elhalasztatni s új határidőt tüzetni ki, hogy ő, Csáky azalatt e nyugtákat előkeríthesse. Leopold ezen indokot méltányolván, ily értelemben intézkedett. (L. a cs. parancs: »Simplex Dilatorium pro Comite Ladislao Csáky, contra Comitum Nicolaum Berchény« *eredeti fogalmazatát* a m. kir. udv. cancellária levéltárában, 1692. május, nro 42.)

¹⁾ Prot. Exped. fol. 14. A. 1692. Január, nro 18. »*Bercheny, Nicolaus*, offerirt ein Regiment Hungarn, von 1000 Mann zu Pferd, mit eigenen Unkosten, gegen *invermeldten Conditionen* aufzurichten.« Így szól a cs. k. Hofkriegsrath iktatókönyve; maga a beadvány az 1850-es években végbevitt »cartirozáskor« elpusztított. (*Hadi Utár.*)

24 □ *mértföldnyi rengeteg uradalomnak urává lön.* E napon hagyta jóvá Lipót király a nevezetes szerződést, melynek erejével a kincstár a gr. Drugetheknek ama legjelentékenyebb hagyatékát néhai Homonnai gr. Drugeth Krisztina férjének s gyermekeiknek általalengedé.

A dolog nehezen ment. Beresényinek éles esze sokoldalú munkálódását, rábeszélő tehetségének teljes ékesszólását, jellemle szívósságát, az udvarnál nagy befolyású ismeretségeinek hathatós támogatását mind s ugyancsak igénybe kelle vennie és e fölött még merész anyagi vállalkozásba bocsátkoznia, — míg végre minden akadályt elgördítve, győzhetett. De *győzött.* Ő családját a fejedelmi, és Unghvár birtokáival emelni akará minden áron; hisz egyetlen fia Homonnai Drugeth-vér: neki a Drugethek örökségének koronáját képező eme vártól elesnie nem szabad! Az atyai szeretet s a nagyravágyás hatalmas ösztönei sarkantyúzták Miklós gróf ernyedetlen törekvéseit; nem kimélt semmi utánjárást, szószólást, fáradságot, áldozatot, csak hogy czélt érjen. Lipót császárnak néhai édesatyja III. Ferdinánd emléke iránti kegyeletét ismervén: e nagyon ügyesen választott álláspontból, többszörös kihallgatásokon, ismételve és ismételve emlegette föl előtte és magyarázgatta az uralkodónak, hogy az ipja gr. Drugeth György végrendeletére 1653. július 27-kén iktatott királyi szentesítés méltatlan mellőzése Ferdinánd császár jó emlékezetét mennyire sértené s a királyi tekintélyen rút csorbát ejtene. Leopold atyjának kir. jóváhagyása Homonnai Drugeth Krisztina árváira nézve szilárd jogalap, melytől ő, ezen árvák gyámja, illetőleg gondnoka, jó lelkiismerettel el nem állhat, s főlebbez a császári fiúhoz, a császári apa kir. elhatározásának megvédéseért. Addig-addig, míg Leopoldot, az udv. kamarai tanácsosok minden ellenkező érvelései daczára, sikerült megintgatnia.

Lipót császár a többszörösen, erélylyel és nyíltsággal eléje tárt ügy felett gondolkodóba esett; ehhez, akadtak Beresényinek jóakarató szószólói is, — köztük első sorban a nádor, úgy, hogy a király végre kinyilatkoztatá, hogy Ferdinándnak Regensburgban 1653. júl. 27-kén kelt regius consensusat elismeri jogalapnak a nevezett árvák részére, s utat-

sítá udvari kamaráját, hogy Bercsényivel, Unghvárt illetőleg, e jogalap tekintetbevételével mellett lépjenek alkura.

Ez nagy vívmány volt. A kérdés lényege e ponton fordult meg; a többi már csak részlet, — igaz, hogy még mindig nehezen megoldható bogokkal. A cs. kir. kincstár különösen ezen évben nagyon üres volt, úgy, hogy a török ellen táborra viendő zsoldos sereget sem bírták pénz híjján kiállítani a szokott, rendes létszámban. A kamara tehát mindenünnen sajtolni akart, a hol csak valami jövedelmi forrásra nyílt kilátás. Ennek következtében az udv. kamarás uraknak minden törekvésök odairányult, hogy Unghvárért is, — ha már ki kell bocsátani kezükből, — mennél több pénzt facsarhasanak.

Unghvár értéke, roppant terjedelménél s tömérdek jobbagy-népességénél fogva, azon időkbén is nagy volt, mindenestre jóval nagyobb a néhai Drugeth György végrendeletére nyert kir. szentesítésben kikötött százezer forintnál, melynek erejéig örökösödhetik vala a leányág, a kizárólag csak fiágot illetett birtokokban is. E dolog nem volt egészen félremagyarázhatlan; Bercsényi úgy értelmezé: minthogy *két* leányág maradt, (Drugeth Zsigmond leányai s a Drugeth Krisztinától származott gyermekek,) tehát mindenik ág *külön* tarthat igényt száz-százezer frt éró fiági jószágra. Az udv. kamara ellenben a százezer frt *együttes öröklését* vitatta a két leányág részére, s Krisztina árváira csak ötvenezer frt értéket volt hajlandó betudni Unghvár becsárába. Mindenik fél ragaszkodván álláspontjához, végre a kamara Bercsényinek azt ajánlotta: a második ötvenezer forint végett formáljon — és formálhat — követelést Drugeth Zsigmond leányai ellen, a kik az atyjok bírta s szintén csak fiágot illetett homonnai nagy uradalomban még Bálint gróf éltében megerősítetttek.¹⁾ Ebben megnyúgodtak. Unghvárra nézve aztán olyképen jött létre a megegyezés, hogy azt a kir. kamara Bercsényinek s örökösökének zálogjogon fogja átengedni, de meg nem határo-

¹⁾ E megerősítést alkalmasint néhai atyjok iránti tekintetből nyerték, — a ki Leopold ügyéhez való ragaszkodásáért Thökölytől sok kárt szenvedett, várai kiostromoltattak, s kurucz fogságban veszté életét 1684-ben.

zott időre, és az örökjog megszerzésére neki, valamint utódainak, minden mások fölött elsőbbség biztosíttatik. Különben, hogy ezen elvi megállapodások után az egyezség föltételeit is megismerjük: a Lipót császár aláírásával 1692. febr. 10-kén szentesített szerződés, — mely mint jogalaphoz a III. Ferdinánd kir. jóváhagyásából indul ki, — főbb pontjaiban íme ez:

»Mi Lipót, stb. Adjuk emlékezetül, stb. Minekutána Felső-Magyarország részeiben fekvő Unghvár vára és a hozzátartozó javak, néhai Homonnai gr. Drugeth Bálintnak, mint nemzetsége utolsó férfi-ivadékának az elők sorából kiköltözése és halála következtében, nem oly régen a mi kir. fiseusunkra szállottanak volna örököül; azonban a női ág részéről Kedvelt Hívünk *Gróf Berchény Miklós*, mint boldogult hitvestársa Homonnai Christina Grófnőtől született László és Zsuzsánna nevű gyermekeinek, továbbá mostohafiának Gr. Forgách Pálnak, — az említett Grófnő néhai első férjétől Gr. Forgách Andrásztól származott fiának — törvényes és természet szerinti gyámja és gondnoka, Nekünk alázatosan előterjeszté ezen ágnak a Mi néhai Kedves Atyánk, boldogemlékű III. Ferdinánd császár s magyar király Regensburgban 1653. július 27-kén kelt kir. adománylevele erejével ama Homonnai-javakra százezer forintig engedményezett bizonyos jogát. Melyet is Mi megismervén (»quo cognito«), udvari és magyar kamaráinkkal nevezett *Gróf Berchény Miklós*, az említett unghvári javaknak zálogul átadása iránt a következő alkura és egyezményre lépett, úgymint: 1-ször. Az összes unghvári birtokoknak az ő részére zálogjogon való átengedéséért (»pro universis Bonis Unghvarien. sibi nomine hýpothecae resignandis«) az alább kikötött határidőkben be fog szolgáltatni kir. kincstárunkba *százötvenezer rhénes frtnyi összeget* készpénzben, továbbá még *huszonötezer* ugyancsak rhénes frtnyi összeget, akár készpénzben, akár pedig a múlt és jelen évi aratásból nyert s felső-magyarországi folyóárban számítandó gabonában, unghvári, munkácsi és szathmári, vagy erdélyi hadi-éléstárainkba ő általa beszállítandóban. És pedig, az említett unghvári javaknak még átadása előtt, tüstént és közvetlenül (még Bécsben) lefizet 30 ezer frtot; ismét 30 ezer frtot e jövődi pünkösdre; továbbá a még hátra lévő 40 ezer frtot ezen folyó 1692-ik év leteltéig szintén okvetetlenül és hiány nélkül letenni tartozik. Végre a még hátramaradó 50 ezer frt, Ferdinánd király fönlemített adományozása erejénél fogva, az elhunyt gr. Drugeth Christinának mind előbbeni, mind most is élő férjétől származott gyermekei javára, teljesen

kiegyenlített gyanánt betudatik. (»Residui vero quinquaginta mille floreni, vi recensitae Donationis Ferdinandeae, ad rationem prolium antelatae defunctae Consortis Suae Christinae Homonnay, tam ex priori condam Marito suo Comite Andrea Forgách, quam ex modo fato Comite Berchény susceptarum, liquidati totaliter imputentur.«) 2-szor. A föntérintett unghvári uradalom, mindenemü ingó és ingatlan tartozékaival, összes haszonvételeivel, javadalmaival, jogaival, stb. úgy és olyképen, a mint azt néhai gr. Homonnai Zsigmond halála után említett gr. Homonnai Bálint életében bírta s annakutána kamaránk, az elzálogosított jószágrészeket visszaváltván, kezeibe vette, — nevezett gr. Berchény Miklósnak »titulo hypothecae, jureque redemptibili« azonnal általadatik, mihelyt az első 30 ezer forintot lefizeti. 3-szor. Mind e javak az átadáskor egy részről szepesi kamaránk s más részről gr. Berchény Miklós megbizottai által igazságos beesü alá vétetvén, ha azok értéke ezen új beesü szerint a fönt kitett főösszeget 175 ezer frtot meghaladná: a többletet gr. Berchény ráfizetendi; ha ellenben kevesebbre becsültetnének: e hiány az örök-jog váltságába fog betudatni; mely örök-jogú megszerzése az unghvári javaknak, 4-szer, gr. Berchény Miklós számára mások fölött fenntartatik, (»sin autem minus elicere-tur: defectus in sortem juris perennalis acceptari debebit; quod jus perennale bonorum illorum Unghváriensium consequendum pro 4-to, praereliquis totiesfato Comiti Nicolao Berchény caeterisque paribus praeservetur.«) 5-ször. Ha azonban az örökjogért amnyit, a mennyit mások fizetni ajánlkoznak, ő megígérni hajlandó nem lenne: akkor, három havi előzetes figyelmeztetés és az egész zálogösszeg megtérítése után, a mondott javakat halogatás nélkül visszabocsátani köteleztetik. 6-szor. A kamara magokon a jószágokon följül, gr. Berchény javára — úgy az ő és családjának ottani eltartása, mint a gazdaság könnyebb folytatása tekintetéből — általadja a grófnak azon javak azóta való jövedelmei és terményei felét, a mióta azokat kamaránk átvette, ú. m. borból, búzából, gabonából, mindenféle veteményekből és szénából, a múlt őszi összes vetésekkel, leltár szerint; úgy, hogy visszaváltás esetén ő is ugyanennyit természetben viszont általadni tartozzék. 7-szer. Ha mely épületeket a birtokos gróf azon józágon kamaránk tudtával építtetni fog: azok költségei számára — az uradalomból nyert jobbágyi munkák kivételével — a zálogösszegezen följül megtéríttetnek. 8-szor. Mind a 175 ezer frtnyi egész tőke, valamint az érintett építkezési összegek iránt a kir. fiscus teljes szavatosságot

vállal; továbbá az iránt is, hogy gr. Berchényit a néhai gr. Homonnai Bálint hitelezői ellen — a kiktől a szepesi kamara a zálogban bírt jószágrészeket visszaváltá, — vagy bármely más impetitorok és pörlekedők ellen megvédelmezi; magára vállalván, hogy, ha kinek még e javakon netalán igazságos követelése volna: azokat a kir. fiscus tartozik kielégíteni. — Végezetre, főnmarad Fölségünknek abbéli joga, hogy Ungvár várában, királyi hatalmunkhoz képest, kegyelmes rendelkezésünk szerint bármely időben helyőrséget tarthassunk, mindazáltal a nevezett zálogbirtokos Gróf birtokjogának, az ő és tisztjei lakásainak hátránya vagy bármily élelmeztetésnek igénylése nélkül.¹⁾

Ezen, úgy említett kamaráink, mint Gróf Berchény Miklós Hívünk által elfogadott egyezményt Mi kir. jóváhagyásunkkal ezennel szentesítjük, érvényre emeljük és megerősítjük. Dabantur in Civitate Nra Vienna, Austriae, die 10. Mensis Februarij Anno 1692. *Leopoldus m. p.* « P. H. ²⁾

E nagyfontosságú egyezményben három pont méltó különös figyelmünkre: *a)* az inscriptionális összeg mennyisége, viszonylag az átengedett értékhez; *b)* az örökjog, *c)* a várbeli cs. kir. helyőrség kérdése. Szóljunk mindenükről néhány szót.

Az inscriptionális somma: 175 ezer rhénes forint, akkoriban rengeteg összeg, mely ma legkevesebb 1,400,000 frtnak felel meg. De Ungvár rengeteg birtok is! Az unghvári uradalomnak jelenlegi becsértéke, az 1884-ik évi állami vagyonmérleg hivatalos fölvétele szerint 2.120,448 frt.³⁾ Ehhez még hozzá számítandók a Mária-Therézia királynő által a görögkath. vallásalap részére püspöki palotául s központi papnöveldeül átengedett vár és melléképületeinek, továbbá az uradalomból újabb időkben eladogatott jószágrészek becsára; szó-

¹⁾ »Denique manet jus praesidij Matti Nrae in Arce Ungvár pro benignissima Nra dispositione quovis tempore, pro competenti Jure Regio Nro liberum, absque tamen praefati Comitís hÿpothecarij possessionis, suaeque et officialium habitationis praejudicio aut cujusvis intertentiois praetensionibus.« — Ungvárt 1685. november eleje, vagyis Thökölytől lett visszafoglaltatása óta tanyázott cs. helyőrség.

²⁾ *Egykorú másolat*, a gr. Barkóczy-család levéltárában, Ungvár-megyeyi Pálócson. Az eredetinek az udv. kam. ltárban kell rejleni.

³⁾ Nevezetesen a gazdaságok és regálé értéke 1.449,983 frt, s az erdőségeké 975,465 frt.

val, a megcsónkítatlan, régi uradalom értéke, kerek számban legalább harmadfélmillió frtot tenne, mai becslés szerint. Ha ennek, a kétszáz év előtti pénzérték magasságát tekintve, csak nyolczad-részt fogadnók is el az akkori becár arányszámául: 300 s egynehány ezer frt jön ki. Azonban meg kell gondolnunk, hogy a mint kétszáz év óta a pénz értéke csökkent: visszont a fekvő birtok és ahhoz kapcsolt javadalmak (regálé, vámok, stb.) értéke, a népesedés és közlekedési viszonyok emelkedése következtében, még sokkal nagyobb arányban növekedett. Igaz, hogy másrésről az éppen Unghvárnál nagyon jelentékeny jobbágyi jövedelmek és szolgálmányok 1848. óta a földesúrra nézve teljesen megszűntek; ámde az ezekért befolyt úrbéri (földtehermentesítési) és szőlődézsma-váltási kötvények összege is az unghvári uradalom után, ropant tókére telt.¹⁾ E két tételt tehát, mint egymást némileg kiegyenlítő, számításán kívül hagyjuk.

Ha mind e körülményeket s változott ár-, érték- és jövedelmi viszonyokat, úgy egyik mint másik oldalról mérlegeljük s átszámítgatjuk: arra az eredményre jutunk, hogy az unghvári uradalom értéke, az 1692-iki állapotok s akkori pénzbecs szerint, jól megüti a 300 ezer, sőt még a mai 2.120,448 frt (már esonka) vagyonérték alapján számítva is meghaladja a 260 ezer forintot. Így tehát Bercsenyi gróf a 175,000 frtért, a birtoknak zálogjogi természetét tekintetbe véve is, igen jó vásárt tón; s valószínű, hogy szüksége volt a szepesi kamara kiküldött biztosainak teljes jóakarátát megnyernie, hogy a becú ez összegnél magasbra ne üssön ki. Nem is ütött, — az átvételi becár végleg 175 ezer frt maradt.²⁾

¹⁾ Az úrbéri kárpótlás összege az unghvári uradalomhoz tartozó 1278³/₈ jobbágytelek és 1272 úrbéri zsellér után 856,754 frtot tett ki pengő pénzben, hivatalos adatok szerint. Ehhez jött még a szőlődézsma-váltáság.

²⁾ Gr. Bercsenyi Miklós maga mondja 1693. febr. 17-kén Bécsben kelt kötelezvényében: »... ardua nimis necessitate me ita compellente, et quidem in evolutionem Domini Unghvár, quod praeterito abhinc Anno a Sua Sacra Matte ejusque Excelsa Camera Aulica pro 175 mille flor. per me emptum est.« (A kötelezvénynek — melyről alább még lesz szó — 1703-ban az eredetivel egybevetett s hitelesített másolata a magy. kir. kamarai levéltárban A. N. R. fasc. 239. nro 28.)

A mi már a zálog- és örökjog kérdését illeti: igaz, hogy gr. Bercsényi e szerződés erejével csak zálogbirtokosul iktatott vala be Unghvárba, — de e miatt nyugodtan alhatott. Ha az elzálogolt jószágot a tulajdonosnak komoly szándéka volt visszaváltani, úgy azon korban a szerződésben mindig kikötetett: hány évig tart a zálog, s mely év, mely nap a kiváltási terminus; mint ezt pl. a gr. Forgách-fiúktól 1687-ben id. gr. Bercsényi Miklós által zálogba vett Nagy-Tapolcsány és Tavarnok uradalmaknál láttuk. A kir. fiscus azonban itt, Unghvár elzálogosításánál, ily kikötést nem tőn. A XVI—XVII-ik században ugyanis rendes szokás volt, különösen nagyterjedelmű birtoktesteknél, hogy a kir. kincstár. ezek elárúsítását megkönnyítendő: az illető vevőnek egyelőre *így, meghatározatlan időtartamra szóló zálogjogon inscribálta* bizonyos összegben a birtokot. Melyet aztán midőn a vevő letörlesztett és e célra fölszedett adósságaiból lassanként kivergődvén, évek, vagy évtizedek múltán ismét nagyobb tőkeösszegekkel rendelkezik vala: ekkor megalkudott (és pedig többnyire igen előnyösen alkudhatott meg) a folytonos pénzszükségben sínlődő kamarával; ráfizetett a birtokra, s *megkapta az örökös, korlátlan tulajdonjogot*. Ily módon szerzé meg családjának a Bebekék kihaltával a kincstártól Krasznahorkát b. Andrassy Péter; és, hogy hősiünk családját közelebbről érdeklő példát hozzunk fel, a Thurzók kihalta után Galgóczot gr. Forgách Ádám. Száma nélküli ily példára lehetne hivatkozni főrangú családainknál.

De továbbá, Bercsényi az örök-jog megváltására nézve az elsőbbséget magának minden mások felett — mint láttuk — biztosította is. S erre ráért akkor, mikor akarta, hogy t. i. ráfizetés által megváltsa. Éppen nem kell vala e miatt sem sietnie, sem aggódnia. Százhetvenötezer forint akkoriban oly óriási összeg volt, hogy Leopoldnak a sok háború következtében örökös apályban szenvedő kincstára sohasem jött abba a helyzetbe, hogy e hatalmas somma kiadására Unghvár visszaváltásáért csak gondolhasson is. Örült, hogy most — 1692-iki nagy szükségében — ekkora összeget »rendkívüli bevétel« címén bezsebelhetett; sok katona zsoldjára, eltartására volt az elegendő! És hozzá még fönmaradt a kilátás, hogy egyne-

hány év, vagy egy évtized múlva a birtokos gróf esínos összeget fizetend majd az örökjogért is.

Vége, a helyőrség kérdése. Ki volt kötve, hogy a várnak a földesúr s családja lakásául szolgáló kastélyában, palotájában, valamint a gazdatisztek stb. házaiban is, a cs. kir. katonaságnak semmi helye, semmi keresete. Ez csak a várbeli kaszárnyákat, őrházakat, erődítvényeket tarthatta megszállva, s élelemszolgáltatásra vagy egyéb szolgálomakra az uradalom irányában nem volt igénye. Nem tagadható ugyan, hogy az akkori soldatesca — kivált a dölyfös várparancsnokok — gyakran megújuló impertinentiái s garázdálkodásai nem kevésbé valának kellemetlenek, sőt bosszantók a magyar váruraknak s várnépeiknek, és ily okokból köztök s a helyőrségek főtisztei között nem egyszer keserű zsurlódások, mérges czivódások támadtak; azonban az erélyes, bátor Bercsényi gróf nem az az ember volt, a kin akármily peczkes német parancsnok is kifogjon! Ránczba tudta ő a maga unghvári németjeit szedni. S elvégre, a helyőrségek bevihetése háborús időkben magánvárakba is, a felség-jogok közé tartozott, az ellen tenni nem lehetett. Túrnie, — bár fájó szívvel túrnie — kellett ezen időkben még a szomszéd főfő-birtokos *Rákóczi fejedelemnek is*, hogy munkácsi, sáros-pataki, ecsedi, makoviczai váraiban ott kiáltotta a »berdó«-t a német helyőrség, — Regéczet pedig éppen légből röpítette, olyankor, mikor a felvidéken háború sem volt. Ez már az akkori idők nyomorúságaihoz tartozik vala.

Bercsényi tehát az 1692. február 10-iki egyezménynyel urává lón Árpád vezér egykori székvárának, a Homonnai gr. Drugethek törzsfőszékének, — a büszke Unghvárnak. Az első 30 ezer forint készen volt nála: azt még Bécsben letette, s a másodikat is összeszerzé pünkösdig. Elként a vár s uradalom a szepesi kamara közegei részéről még martius hava folytán új becsú és leltár szerint átadatván megbizottainak, a szokásos beiktatás a leleszi convent kiküldött tagjai által végbement.

A gróf ezen átvételnél s beiktatási ténynél személyesen aligha volt jelen; legalább ápril 3-kán még Csejthén találjuk. Itt és ekkor állít ki ugyanis útlevelet Kisfaludi Lipthay András lévai tiszt számára, a kit a Szegedre indülő

bányavidéki csapatokkal szegedi helyettes kapitányúl leküldött. ¹⁾ Ő maga ezúttal, az unghvári uradalomnak tervbe vett személyes bejárása s főispáni méltóságába leendő — június közepére kitűzött — ünnepélyes beiktatása miatt a táborba, legalább egyelőre, le nem mehet vala.

A tavasz folyamában, miután a második 30 ezer forintot is összeremté és Pozsonyban, vagy útközben Kassán a kamaránál befizette, leérkezett Unghvárrá. A jószágot, gazdaságokat itt tisztei már lábra állították; őneki első dolga volt a — mint írtuk — meglehetősen elhagyott, pusztá állapotban lévő várpalotát rendbehozni, a lakatlan termeket rangjához s finom ízléséhez illő fényvel — a mennyire hirtelenében lehetett — bebútoroztatni, s kivált a nagy »ebédlő-palotát« a főispáni beiktatás örömeire tartandó lakomára előkészíttetni.

E beiktatási ünnepélyes szertartás, a király személyét képviselő Fenessy György egri püspök és hevesi örökös-főispán ténykedése mellett, nagy pompával, 1692. június 16-kán ment végbe, az Ungh vármegyei összes nemesség s a szomszéd megyék fényes küldöttségeinek részvétele mellett, — nem a szűk megyeházán, nem is a vár lovagtermében: hanem az egybesereglett roppant sokaság örömeire, a vár-utczai, szép zöld lúgasokkal, mesterséges virágágyakkal ékes »Virágos kert«-ben e czélra épült rengeteg lombsátor, vagyis »leveles-szín« alatt. Bercsényi a szokásos esküt messze csengő, férfias hangon mondta el. A szertartást aztán, természetesen, dús lakoma követte a fő- és nemesi rend számára a vár »ebédlő palotájá«-ban; a népek pedig künn a kertben sütöttek ökröket és verték csapra a boros hordókat. ²⁾

¹⁾ A Csejthe várában, 1692. april 3-kán kelt útlevél eredetije a Kisfaludi b. *Liphay-család levéltárban*, Budapesten.

²⁾ *Pálóczi Horváth György*, unghi előkelő nemes, írja családi naplójában: »Anno 1692. die 16. Junij instállatott Méltóságos Egri Püspök Fenessy György Uram ö Nga által, ö Felsége donatiója mellett, Méltóságos Gróf Székesi Bercsényi Miklós Uram ö Nga Unghvártt, az »Virágos Kert«-ben, szép solennitással, az Nemes Ungh Vármegye Főispánságában, néhai jóemlékezetű megholt Homonnay Bálint helyében, deposito clam voce juramento.« (*Eredetije* Unghban, Pinkóczon, a családnál. A m. t. Akadémia kiadásában közzé tette *Nagy Imre.*) U-ngh

Bercsényiről e beiktatási ünnepély után, egész az 1692-ik év leteltéig, tehát több mint félesztendőn keresztül, több adatunk nincsen. Ennek oka talán abban rejlik, hogy mégis lement június végével a táborra, régi jóakaró fővezére Bádeni Lajos mellé. A hős herczeg ekkor vezényelt hazánkban utóljára; de ezen hadjáratnak, a sereg csekély létszámánál fogva, nem volt jelentős eredménye. A török erő ellen támadólag nem léphetvén föl: Péter-Várad környékén elsánczoló magát a tábor, melyet még ragály is fogyasztott. Úgy néztek farkasszemet egymással a törökkel sokáig, — legföljebb apró csatározások folytak helylyel-közzel.

Igy múlt el ezen év, — melynek folyamában gr. Bercsényi unghvári, szerednyei, kis-várdai és varannai gazdatisztjei, urok rendeletére, nemél több gabonát igyekezének beszállítani a 25,000 firt lerovására az idei termésből s talán még Homonnai Zsigmondnétől kölcsönzött szüleségből is, az unghvári, munkácsi és szathmári hadi éléstárakba. ¹⁾ Mennyire sikerült a jelzett összeget természetben leróni? számszerű följegyzés nem maradt ránk róla.

vármegye levéltára ez évekből fölötte hézagos; ott a beiktatásról semmi adat nem található.

¹⁾ September elejével még mintegy húszezer kassai köből gabona volt beszállítandó. Ugyanis *Vorster Kristóf*, cs. kir. élelmezési tábornok (vezérhadbiztos,) írja Pestről, 1692. sept. 8-kán a szepesi kamarai adminisztrciónak, Kassára: »Der Herr *Graff Berchénj* ist wegen der übernommenen Ungvarischen Güeter annoch umb 20,000 Kybl Getreide zu liefern schuldig.« Sürgezzék tehát a grófot e gabona mielőbbi beszállítására. (*Eredeti levél*, a kir. kamarai ltárban.) Természetes, hogy september előtt, a nyomtatás, cséplés hosszadalmassága miatt nem sokat lehetett még új termést beszolgáltatni.

XII. FEJEZET.

II. Gróf Bercsényi Miklós, 1693—1695.

Az unghvári uradalomért a 175 ezer frtból készpénzben lefizetendő 100 ezer frt, ama pénzzsűk világban oly nagy összeg volt, hogy azt a kikötött 10—11 hónap alatt, — nevezetesen annak az 1692-ik év végéig beszolgáltatandó utólsó, 40 ezer frtos részletét Bercsényi teljesen letenni a kitűzött határidőre sehogysem bírta. Megkísérlett minden módot; s mintán a megelőző két 30,000-es részlet saját tőkéit kimeríté: ezen végösszegnek előteremtésére igénybe vette személyes hitelét ismerőseinél, káptalanoknál, sőt törvényhatóságoknál is, (pl. a gazdag Debreczen városánál,) rövid lejáratú kölcsönökre, — csak, hogy kötelezettségének a kincstárnál a kellő időben eleget tehessen. Hasztalan; mert az év lejártakor még mintegy 12—13,000 frt tartozásban volt. Fölment tehát az 1693-ik év elején Bécsbe személyesen, s előadván az udv. kamaránál a rendkívüli nehézségeket, melyekbe a pénzszerzés akkoriban ütközik vala: emez aránylag már úgy sem nagy összegű hátralék befizetésére nézve pár havi halasztást kért. A kamara méltányolá az okokat, s a haladékot a fizetési készségét immár bőven hebizonyított grófnak megadá.

Bercsényi még ott Bécsben megkezdé e hátralék összeszerzését. Már néhai atyja s nagyatyja, mint buzgó kath. főurak, a papságnál nagy kedveltségnek örvendvén, s úgy ő is — mint általában családja — jó catholicus hírből állván: a pénzben sosem szűkös érsekek, püspökök, káptalanok és conventeknél, ha volt kiadandó tőkéjük, mindig talált hitelt. Ilyenek után tudakozott tehát néhai Szelephényi érsek unokaöcsésénél, b. Maholányi János m. kir. udv. cancelláriai tanácsosnál s az éppen Bécsben időző Jaklín Balázs nyitrai püspöknél. Nem is hiába

E két barátja elment vele a bécsi augustinusok conventjébe a Landstrassén, azoknál tudván kiadandó tőkét. S így Bercsényi e nevezett jóakaróinak eszközlése és tanúskodása mellett kapott is, és ugyanott 1693. febr. 17-kén kiállított kötelezőjére fölvelt 4000 rh. frtot az említett conventtól. Kötelezvényét ezímeinek szokásos elősorolásával és azzal kezdi, hogy néhai hitvesétől Homonnai Drugeth Krisztina grófnőtől született édes gyermekeinek Lászlónak és Zsuzsánnának s mostoha-fiának gr. Forgách Pálnak terheit e kölcsönügyben magára veszi; vallja, hogy e 4000 frtot a Tiszt. Conventtól »in exolutionem Dominij Unghvár« vette föl, hatos kamatra és egy évre, azaz 1694. febr. 24-kéig, ha a Convent nála tovább nem hagyta. Különbözik pedig a kamatokat mindig pontosan, és magát a tőkét két havi felmondásra akármikor lefizetendi. Biztosítékul leköti nekik eddig teljesen tehermentes brunóczi ősi javait. ¹⁾

A még ezen fölül szükséges 8000 s pár száz frt megszerzésére is módot mutatott neki Balázs püspök, — saját káptalanjánál, Nyitrán. Bercsényi a főpap ajánlatával tüstént leutazott Nyitrára, hol is már egy hét múlva, 1693. febr. 24-kén, két rendbeli kötelezvényre 8166 rh. frt kölcsönt vőn fel a káptalantól, hasonlóképp »pro certorum bonorum Unghváriensium cöemptione,« s gr. Drugeth Krisztina főntnevezett árváinak terhét magára vévén. A kamat a törvényes 6°/_o-téli; a visszafizetési határidő hét év. Biztosítékul, a tőke s kamatok erejéig a csejthei, brunóczi és temetvényi birtokok nevezvék meg. ²⁾

¹⁾ »... universa bona mea *Brunócziensia*, in I. Cottu Nittriensi Regni Hungariae situata, fluvioque Vagho adjacentia, quae optimo avitico et paterno jure me concernerent, in quorumque pacifico usu et possessione, sine ullo alio onere ad hodiernum usque diem perstitissem, una cum Castello ejusdem nominis et allodiatura, subditisque ad eadem bona pertinentibus eoque deservientibus.« Ezt a magyarországi pörlekedéstől féltő idegen páterek megnyugtására kellett így részletezni. (A gr. Bercsényi Miklóstól s. k. aláírt és Jaklín Balázs nyitrai püspök s Maholányi János »actuali Regio Hungarico Aulico Consiliario et Secretario« által s. k. előttemezett kötelezvénynek 1703-ban kiadott hiteles másolata a m. kir. kamarai levéltárban, A. N. R. fasc. 239. nro 28.)

²⁾ »Comes Nicolaus Berchény de Székes, Eques Auratus, I. Cottus de Ungh Supremus Comes, S. C. Raeque Mattis Consiliarius, Camera-

Gr. Bercsényi e két rendbeli, összesen 12,166 frtra rugó kölcsönnel tehát még 1693-iki február hó letelté előtt teljesen leróvhatta Unghvár megvételéből eredő kincstári tartozásának hátralékát. Azonban e nagyszabású vételbe bocsátkozás terhei még soká nyomták vállait, — a fölszedett adósságok kamatai s az egymás után esedékessé váló rövidebb tartamú kölcsöntőkék törlesztése képében. Büszke várnak, igazi olýgarchai roppant birtoknak lón urává, — de jelentékeny tartozások is terhelték inmentúl; szerencséjére, legnagyobb részt az esztergomi dúsgazdag káptalan tőkéből, melyeket, ha a kamatok pontosan fizettettek, nem igen mondtak föl, kivált oly előkelő, befolyásos kath. főúrnak, miként ő. Idővel mindezt szép csendesen törleszthetni remélté, nagyobb megerőltetés nélkül. Más részről tekintélye, az unghi főispáni méltóság s Unghvár birodalma által tetemesen emelkedik vala. Ifjú korán kívül most már mi sem gátolá, hogy — rendes politikai viszonyok között — ország zászlósává legyen. Ámde a politikai láthatáron, a hírhedett Kollonics bíbornok mindinkább növekvő befolyása s ezzel mindinkább előtérbe lépő sötét tervei következtében, borús felhők kezdének mutatkozni. A fényes tehetségű gr. Bercsényi Miklós történelmi halhatatlan szerepléséhez gyűlt már az anyag. Míg azonban az »idők teljessége« elkövetkeznék, — egyelőre még magánügyekkel, családi gondokkal látjuk őt éveken át vesződni.

Ezek egyike volt a Csáky-per, a Temetvény várához tartozó jószágrészek, nevezetesen az ifj. gr. Csáky István által most, 1693-iki februárban, — a míg ő Bécsben járt — tőle erőszakosan elfoglalt Lehota falu birtoka miatt.

A Bercsényiek birtokviszonyát a Csákyakkal, Temetvényt s uradalmát illetőleg, már az 1680. s 1683-ik éveknl a megelőző kötetben (272 és 283 ll.) vázoltuk. Most is ebből újult föl a versengés, melyet legjobban megismertet velünk Lipót királynak Bécsben, 1693. martius 6-kán Bercsényi kér-

rius, necnon Praesidý Mező-Szegediensis Supremus Capitaneus et Colonnellus.« Ezek a föltett címek, s a datum: Nittriae, die 24. Febr. Ao 1693, mindkét kötelezőnl. Az egyik 5000, a másik 3166 fl. frtról szól, bizonyára kétféle alapból vett pénz lévén. (1702. júl. 4-kén hitelesített másolatok, *ugyanott*, sub nro 22.)

tére kiadott végrehajtási parancsa. Minthogy — említi e kir. megbízás — Tek. és Ngos Gróf néhai Székesi Berchényi Miklósnak, t. i. most élő hasonnevű Hívünk atyjának ¹⁾ adta volt régen, néhai gr. Csáky Ferencz özvegye, ²⁾ ugyan néhai gr. Czobor Mária-Regina, Nyitra vármegyei Temetvény várában bírt maga részét egynéhány ezer firtokért zálogba, melyet is az említett gróf azután békén birtokolván, midőn tőle azt az elzálogosító grófnő 1682. július 2-kán visszaváltotta volna, — mivel a nevezett várban id. gr. Bercsényi bizonyos szobákat és más efféle épületeket («certa conclavia et id genus alia aedificia») építtetett vala: ebbeli kiadásainak megtérítése fejében, a grófnő, megbizottai Ocskay Gáspár és fia ifj. gr. Csáky István ³⁾ által bizonyos jobbágyok bírását kötötte le neki, addig, míg a mondott napon kelt egyezményben föltett hátralékos összeget megfizethetné. A mint is, ezen egyezmény következtében, Temetvény várához tartozó Ó-Lehota nevű falut a Csákyék inspectora Skarbala másként Szokolóczy András, id. gr. Bercsényinek kezére adá, a ki azt holtáig, s azóta a fia, békességben bírta. Most azonban ifj. gr. Csáky István, az 1682. júl. 2-iki szerződéssel mitsem törődve, minden váltságdíj lefizetése nélkül visszafoglalá e falut. Ifj. gr. Bercsényi Miklós tehát ezen erőszakos foglalás ellen jogorvoslatért esedezvén: a király Orbán Pál nádori ítélőmestert ezennel kiküldi és megbízza, hogy a maga igazáiban jogellenesen megsértett Bercsényinek Csákyval teljes elégtételt adasson, s utóbbi az idézett szerződésben annak megszegői ellen kikötött bírsággal is sújtsa. ⁴⁾

Az ítélőmester e kir. parancs következtében eljárván a

¹⁾ »Spli ac Magco olim Comiti Nicolai Berchényi de Székes, Genitori módofato Exponentis.«

²⁾ Gr. Csáky Ferencz 1670-ben húnyt el.

³⁾ *Nagy Iván* Magyarorsz. Családai III. 81. l. ugyan azt állítja, hogy Csáky Ferencznek és nejének gyermekeik nem maradtak; de ez, mint látjuk, *tévedés*. E Csáky Istvánról, mint Ferencz fiáról, különben már előbb is (I. 272.) szóltunk. Korán, még 1693-ban elhunyt.

⁴⁾ »Executorium pro Comite Nicolao Berchény, contra Comitem Stephanum Csáky juniorem.« (Az idősb az országbíró volt.) *Eredeti* fogalmazat a m. kir. udv. cancellária levéltárában, 1693. martius, nro 16.)

dologban, Ó-Lehotát a hatalmaskodó Csákyval egyszerűen visszaadatá; mert Beresényi azt ezután is bírta, mindvégig.

Ezen ügyet végképen elintéztvén s Nyitra-megyei birtokait jó rendben hagyván, — leutazott alföldi hadvezényleti székhelyére, Szegedre. Itt azonban nem kis bosszúságára azt a tapasztalatot kelle tennie, hogy távollétében, alkapitányával szemben, a saját hatalmi körét mások — kivált a magyar tisztek — rovására minden módon növelni törekvő német várparancsnok, gr. Huyn es. tábornok, éppen nem tartotta meg az utasításában foglalt határokat, hanem vele is csak úgy akart parancsolni, mint a rácz tisztekkel. Sőt Huyn, — nem az igazságos és a magyarokat őszintén kedvelő Bádeni Lajos lévén immár főhadvezér, — magával Beresényivel szemben sem respectálá kellőképen ennek főkapitányi független jogkörét, vezényleti önállóságát. A részleteket ugyan nem ismerjük: de Beresényinek alkalmasint heves összekoczeznása volt a némettel, — mert áprilban egymásután, ingerült hangon emel ellene a bellicummál panaszt, türhetetlen »inconvenientiái« ellen orvoslást kíván, és a szegedi magyar helyőrség szaporítását kéri engedélyezni.¹⁾ Másik fölterjesztésben viszont esapatai zsoldhátrálékának kifizettetését sürgeti, és szigorú rendelet kiadását Huynra, hogy a magyar helyőrségi hadakkal jövőre emberségesebb bánásmódot kövessen.²⁾ Harmadik föliratában pedig kifejti, hogy Huyn tők. túlkapásainak meggátolása — magával a folyamodóval szemben is, — és azzal a magyar s német tiszteknek és hadaknak békekészes együttélése Szegeden csak az által lészen elérhető, ha ő, Beresényi, főkapitánysága mellett ezredesi tiszteben oly újabb decretummal erősítettik meg, a melynek záradékában a szegedi es. kir. várparancsnoknak meghagyatik, hogy vele correspondentiát tartani ugyan köteles legyen:

¹⁾ »Ober-Capitain der hungar. Miliz zu Segedin, Bercheni, samt derselben, bringen Klagen wider den Generalwachtmeister von Huyn; item schlägt der Bercheni vor, wie diesen Inconvenienzen abzuhelfen und diese Hungarn zu verstörken wären.« (Prot. Exped. fol. 157. A. 1693. April; nro 34. *Hadi levéltár* Bécsben.)

²⁾ *Ugyanott*, fol. 181. A. 1693. April, nro 283.

azonban a magyar hadak vezényletébe a legcsekélyebb mérvben sem avatkozhatik. ¹⁾

Beresényi tehát, mint ebből látjuk, szívós jellemének megfelelőleg, erősen védte parancsnoki önállóságát s a magyar hadak idegen függést nem tűrő jogait. S kétségtelenül, az általa itt ajánlott mód lesz vala a legsikeresebb. De Bécsben ekkor már a magyarokra nézve igen rossz szelek fújtak, kivált katonai körökben; a nemzeti vezényleti szellemet irányelv volt akkor ott már elnyomni. És így a gróf jogos vádjai, követelései meghallgatást nem nyertek; sőt Huyn mintegy titkos jóváhagyással látá megerősítve eddig követett s jövőre még inkább követendő eljárását.

Ugyanez idő tájban Esterházy Pál nádor, mint az ország főkapitánya, emlékiratot adott be a cs. kir. főhaditanácshoz, javasolván, hogy a bányavidéki generalatusbeli csapatok, — melyekre mint *véghadakra* többé szükség, az egy Szegedet kivéve, nincs, — *gr. Bercsényi Miklós vezénylete alatt állandó két rendes-ezredlé szerveztessenek.* ²⁾ Az udvari katonai döntő körök tetszését azonban ez az életrevaló terv sem nyerhette meg; holott éppen az ő szempontjaikból lett volna az leghasznosabb, mint a következmények idővel igazolták.

Beresényi, Szegeden a kellemetlenségeket megúnván, csakhamar fölsietett, örökös-városát Hód-Mező-Vásárhelyt is útba ejtve, vármegyéjébe Unghba. Az ifju főúr itt mint főispán, erélyes egyéniségével mindinkább kezdett imponálni; a kormányt erős kezekkel tartá, a megyei közigazgatást a szokásos patriarchális hanyagsággal kezelő tisztikar eljárását szigorú ellenőrzés, bírálóat alá vette, a hibásakat keményen megfeddte, s úgy a tisztviselőket, mint általában az egész

¹⁾ »*Berczenij, Nicolaus, verlangt per decretum in suo Colonellatus confirmirt zu werden, und zwar mit dieser Clausul, dass der Commandant zu Segedin zwar mit ihm correspondieren: in sein hungarisches Commando aber sich im geringsten nicht einmischen solle.*« (U. o. fol. 178. A. 1693. April; nro 260.)

²⁾ »*Esterhazy Paul, Palat. Hung. verlangt ein Befehlsdecret, dass er alle pergstättische Gränitz-Miliz unter Commando des Grafen Bercheni in 2 Regimenten formieren solle.*« (U. o. fol. 180. A. 1693. April, nro 272.)

unghi nemességet szoros zabolához szoktatá.¹⁾ Volt is oka reá; lépten-nyomon rendetlenséget, sőt visszaéléseket tapasztalt. Most is, alighogy odaérkezik vala, még april havában, a mint a megyei hadipénztár számadásait vizsgálná: éles szeme sikkasztásra bukkant, melyet Geltovich János vármegyei pénztárnok követett el. Ugyanis az unghvári uradalomra eső kir. adók felsőbb helyről első sorban az unghvári várórség fizetésére utalványoztatván: Geltovich e pénzeket az 1692-ik év folyamában, — tehát mikoron az uradalom egy ideig még kamarai s később Bercsényié volt — behajtotta ugyan s a várórségnek részben ki is fizette; azonban, mint az erélyes főispán a hűtlen tisztviselő saját okmányaiából kideríté, 1300 frt bevételt szépen eltitkolt. Ezzel Bercsényit mint földesurát s jobbágyait érzékenyen megkárosítá.

Bercsényi följelenté az ügyet a királynak. Szigorúan alkotmányos felfogású ember lévén: ő maga — úgymond, — mint Ungh vármegye főispánja, s úgy is, mint részben érdekelt fél, sem pedig a vármegye törvényszéke, mint illetékes számvevő fél («qua censorales») a vádolt tisztviselőnek egyszerűsmind ítélőbírája nem lehet. Kéri tehát ő Felségét, méltóztassék érdekeletlen bírót kiküldeni. Mire Leopold, Bécsben 1693. május 17-kén kelt parancsával, Szirmay István országbírói ítélmestert bízta meg.²⁾

Ugyancsak Unghvárt — de már egyedül a jószágot mint ilyent — illető más ügyben is kellett a grófnak csakhamar más fölterjesztést is intézni a királyhoz, saját, szerződészerűleg biztosított jogai védelmére. Nevezetesen Baráth Ádám nevű Bécs városi polgár és kereskedő, valami követelést formálván még boldogult özv. gr. Homonnai Drugeth Györgyné, szül. gr. Esterházy Mária, s nemkülönben fia néhai gr. Drugeth Bálint ellen: ennek kielégítéséül gr. Csáky István országbírótól Varannón 1693. mart. 30-kán kelt végrehajtási parancsot eszközölt ki a folyamodó, gr. Bercsényi Miklós unghvári javaira. (Az országbíró az udv. és kir. kamarával kötött 1692. febr. 10-ki

¹⁾ Jellemző e tekintetben Csicseri *Orosz Pálnak* Bercsényihez 1698-ban írott levele, — melyről ezen évnél szólandunk.

²⁾ *Eredeti fogalmazat*, a m. kir. udv. cancelláriai levéltárban, 1693. nro 34. ex Maÿo.

zálogszerződés szavatossági zárpontját nyilván nem ismeri vala.) Bercsényi e végrehajtás ellen, természetesen, erélyes tiltakozást emelt, s fölírván a Fölséghez, egybek köztmondotta: Ő, említett Barátnak soha nem tartozott, vele nem szerződött, sem pedig gr. Esterházy Mária és gr. Drugeth Bálint ezen állítólagos tartozásai öreá át nem hárthatnak; mert Unghvárt ő csengő érczért, nagy összeg pénzért vásárolta a kir. fiscustól, mely a szavatosságot törvényesen magára vállalá. ¹⁾ Halasztást kér tehát, hogy a kir. fiscust, mint evictorát megidéztesse ama követelés kiegyenlítésére. Mely kérést a király méltányosnak s figyelembe veendőnek találván: Laxemburgból 1693. június 2-káról parancsot intéz Szirmay Istvánra, az országbíró ítélőmesterére, hogy a f. hó 15-kére kitézött végrehajtási tárgyalást meg ne tartsa, Bercsényi ellen ítéletet ne hozzon és végrehajtást el ne rendeljen, — hanem az alperesnek a szavatoló előállíthatására elegendő időt engedő új terminust tűzzön ki. ²⁾

Íme, mily hamar kellett a kir. kamarával kötött egyezmény zárpontjában foglalt oly világos szavatossági jótállásra hivatkoznia az új birtokosnak! Baráth követelésével, mint önként értetik, az unghvári javak bolygatásától végkép eltiltatott, s az elvállalt evictió következtében a kir. kamarával kellett volna egyezkednie. De erre sem mehetett.

Alig utazott el május végén vagy június elején Bercsényi Unghvárról Brunócz felé: már is egy nem várt, igen kellemetlen és tetemes kárt okozott botrány történt ott, a zabolátlan német katonaság által okozva. A kissé szövevényes eredetű eset a következő. Gr. Bercsényi Miklós az unghvári javak megszerzéséhez kívántatott 100 ezer frt készpénz részleteként, még az 1692-ik évben Debreczen városától is vett volt föl 6200 frtot, rövid határidőre. Ebből 3200 frtot már 1693. elején visszafizetett Bécsben, a város épp ott időző embereinek; a még hátra levő 3000 frt megtérítésére pedig

¹⁾ »Arcem autem et bona Unghváriensia gravi aere et summa pecuniaria a Fisco Regio comparasset, ipsumque hac in parte ob assumptam in se evictionis cautelam, legitimum suum allegaret esse evictorem.«

²⁾ *Eredeti fogalmazat* ugyanott, 1693. nro 6. ex Junio. (Dilatorium Mandatum.)

bizonyos határidőt állapítának meg közösen. Mielőtt e határidő letelt, Debreczen városa Vorster Kristóf es. hadélelmezési főnök által erősen sarkaltatván a rávetett súlyos hadi teher lerovására: Komáromy István főbíró és Pósalaky János főjegyző a város nagy szorultságában úgy vélték a fenyegető bajt magukról elháríthatni, hogy Bercsényi grófnak — még le nem járt — kötelezőjét a 3000 frtról, átruházták a cs. kir. katonai kincstárra. Vorster aztán ezt az okmányt elküldö Kaiser Mátyás munkácsi es. várparancsnokra, azon rövid utasítással: a követelést hajtsa be.

Mire, ez a nyers és erőszakos tiszt, minden előzetes felhívítás, megintés nélkül, nyolczvan garázda német muskatérost küldött június közepén, karhatalmi végrehajtóként a gróf unghvári birtokaira. Beérkezvén ezek — előbb 50-en, azután még 30-an — Unghvár városába, fölmutatták Wenzel es. hadbiztos assignatióját Bercsényi gazdatiszteinek. Ezek tiltakoztak, hogy a debreczeniek kötvénye még le sem járt, s hogy az átruházás jogtalan; és mivel ők urok távollétében s tudta nélkül mitsem tehetnek: kérték a vezénylő tisztet, engedjen haladékot, míg ők urokhoz fordulhatnak, — avagy forduljon oda a hadbiztos. A tiszt ezzel mitsem törődve, beszállásolá katonáit a grófnak s némely városi lakosoknak házaiba s végrehajtói fegyelmetlenséget engedett nekik. A kihágásokban gyönyörködő Sisera-had erre nekivadulván, a legképtelenebb botrányokat követte el az uradalmi és városi házak lakóin. Részegeskedtek, dorbézoltak; a lakosokat — nemest és nem nemest egyaránt, — reájuk fogván, hogy »rebellisek,« elkezdték kimondhatatlanul verni, taglani, s az utcákon nagy lövöldözések és puskaagy-döfölések között, kivont kardokkal is föl és alá kergetni, stb. Képzeltető a meglepetett békés polgárság szörnyű rémülete! E közben egy részeg katona az ablakon kilóvén, a fojtás az átelleni ház tetején tüzet fogott. Veszedelmes gyűladás támadt ebből, mely a grófnak néhány ezer frt érő kárt tón, s 16 házat és ebben 18 polgári családnak mindenét elhamvasztá. ¹⁾ Az égést a garázda német zsol-

¹⁾ »... qui (t. i. a Munkácsról küldött »milites executores Germani,«) non modo alias enormes excessus, damnaque et sumptus perpetrassent et causassent: sed et sedecim circiter domos in oppido Unghvár

dosok rablásra használták föl a fenyegetett házakban, s a tűztől rémült embereket vadúl ütlegelték, kergették, vagdalták az utczákon, folyton lövöldözve. ¹⁾

Ez a Wallenstein féktelen Landsknechtjeire emlékeztető (bár akkor szerencsétlen hazánkban éppen nem ritka) esemény 1693. június 19-kén történt. A tűznek nagy erőfeszítéssel sikerült elfojtása után Bercsényi uradalmi tisztvei tüstént megkeresték Gaáll Mánton Ungh-megyei alispánt: tétessen hivatalos tanúvallatást ez iszonytató katonai botrányról. Kinek is tisztí meghagyásából Homoky András szolgabíró és Andrékovies Miklós esküdt, másnap 13 szemtanú vallomását vették jegyzőkönyvre Unghvár városában. Mind a tizenhárman egyformán vallanak, (az eseményt e vallomások szerint adtuk elő,) s a jegyzőkönyvhöz csatolt részletes kimutatás a 18 tűzkárvallott unghvári lakosnak a lángok és a katonák rablásai által okozott kárát — a grófén kívül — 2200 frtban állapítja meg. ²⁾

Az uradalom praefectura sietett e vérlázító esetről Bercsényit lóhalálában értesíteni, a tanúvallomási jegyzőkönyvet és kárkimutatást mellékelvén. Mire a gróf, míg egyfelől a katonai végrehajtás további garázdálkodásainak a 3000 frt gyors letétele által vetett véget, — másfelől méltán felháborodva e merőben jogtalan és hallatlanul brutális eljáráson: erélyes hangú folyamodványt küldött Lipót királyhoz, szigorú vizsgálat elrendelését, a vétkesek példás lakoltatását, s maga és jobbágyai részére teljes kártérítést kívánván. Az udv. can-

eadem indebitae hujusmodi executionis occasione in flammam et cineres convertissent, damno Ejusdem Domini Comitiss ad aliquot millia sese extendente valde gravi et manifesto.« Mondja a magy. kir. udv. cancellária, 1693. aug. 28-án, Bercsényi gróf beadványára Debreczen városához intézett monitoriumában. (*Eredeti fogalmazat a m. kir. udv. cancellária levéltárában, 1693. nro 27. ex Augusto.*)

¹⁾ »Sub eodem incendio inexplicabiles percussiones et verbera in plateis hominibus peregerunt, evaginatiss armis executores indifferenter, sive in Nobilibus en Ignobilibus, denominando cohabitatores omnes ejusdem Oppidi Unghvár esse Rebelles; sub eodem incendio etiam multas direptiones perpetrarunt,« stb. Az 1693. jún. 20-iki tanúvallatási jegyzőkönyvből. (*Eredetije ugyanott, ad nrum 27.*)

²⁾ U. o. a jegyzőkönyv mellett. A 18 lakos névszerint is elősoroltatik.

cellária nem késett erre Debreczen városához (Bécs, 1693. aug. 28) »hivatalból« megintést intézni: miután ama (még le nem járt) kötelezvény jogellenes átruházásával ők valának okszerzői ezen egész botránynak és nevezetes kártételnek, — egyezzenek ki gr. Bercsényi Miklóssal hamarosan, miattok szenvedett föntebbi kárai iránt; mert ha neki minélelőbb teljes kártérítést nem szolgáltatnak: a király végrehajtási parancsot fog ellenök kiadni a nevezett gróf részére valamelyik ítélőmesterre, a ki aztán majd eleget tétet törvényesen. ¹⁾

A kiegyezés békés úton, úgy látszik, e hivatalos monitoria daczára sem sikerült; mert Leopold végrehajtási parancsa, Bercsényi gróf javára, Debreczen város ellen. Szirmay István ítélőmesterre csakugyan kiadatott, még pedig annak hangsúlyozásával, hogy a debreczeniek mindjárt ott a tárgyaláson, az ítélőmester előtt tartoznak a grófnak a teljes kárt és perköltségeit is megtéríteni, (»coram liquidandi, unacum expensarum refusione.«) E kir. mandatum ismétli, hogy az egész sajnos esetnek okozói egyedül a — debreczeniek, illetéktelen és jogtalan átruházásával Bercsényi adóslevelének. ²⁾

Pedig hát ők, a cs. kir. hadi kincstártól szoríttatva, kénytelenségből tettek, a mit tettek. Jogi formahibát követtek el, igaz, — hanem aztán lakoltak is érette: fizetniök kellett az összes károkat. De arról az iratok között egy szó említés nincs: vajjon a sokkal vétkesebb Vorster s Wenzel cs. kir. hadbiztosok, a munkácsi parancsnok, a karhatalmat vezénylő tisztt, és a verekedő, lövöldöző, vagdalkozó, gyújtogató, rabló, gaz zsoldosok megbünhödének-e? Vagy ezeknek minden szabad volt már szegény Magyarországon?!

Mennyire keseríték ily kihágások a közhangulatot s mennyire érlelték a nép gyűlöletét a szerteszét az országban, főurak, nemesek, polgárok fölött egyaránt szabadosan garázdálkodó idegen hadak ellen, — elgondolható.

Bercsényit 1693. aug. 12-kén Körmöczbányán találjuk, hol — talán éppen az imént vázolt unghvári ügy okozta várat-

¹⁾ »Ex officio. Monitoriae Civitatis Döbröcziniensi, occasione certorum damnorum et expensarum, ad instantiam Comitum Nicolai Berchény.« Ez a czíme az idézett cancellári iratnak.

²⁾ *Eredeti fogalmazat*, csak »Dat. 1693.« kelettel, ugyanott.

lan költségek fődözésére — b. Schmeideck Tamás zólyomi főispántól 2000 rh. frt kölcsönt vesz föl.¹⁾ Az év hátra levő részéből nincs róla adatunk. Hogy Szegedre újból lement volna, parancsnokságának személyes vezetésére, — az áprilisban történtek után teljességgel valószínűtlen. Sőt biztosra vehető, hogy miután akkor Huyn tbk. jogtalan eljárása ellen emelt vádjai a k. k. Hofkriegsrathnál siket fülekre leltek: az ambitiosus főúr és katonai tekintélyében sértett büszke magyar főhadit inkább állandóul távol maradt vezényletétől. Különben, Huyn galibáskodásaitól eltekintve is, a rácz telepedési viszonyok, — melyeket Bécsből egész önkényesen, nemzetünk megkérdezése nélkül s az alkotmány nyílt sérelmével intéztek vala, — néhány év óta Szegeden és környékén merőben megváltoztatták s a magyarok számára majdnem elviselhetlenné tették a helyzetet.

A mint a török hatalom nyibusát Buda visszavétele s a harsányi győzelem (1687.) elhomályosították és a harezsín-hely mindinkább lejobb tolatott Nádor-Fejérvár, sőt a Balkán felé: Lipót császár kormánya igyekezik vala a török birodalom beljében lakó elnyomott szláv népeket, különösen a harezias ráczokat, magához édesgetni s a török ellen lázadásra bírni. Kecsegtető ígéretek, vérmes biztatásokat, s vajdáik és főpapjaik csábító ajándékokat is nyervén Bécsből, — a ráczság csakhamar elkezdett rezgelődni. Már 1687-ben nagyobb csapatokban jövének Lipót hűségére; ezek között Petrovics Novák rácz kapitány maga 4892 főnyi marczona hadat vezetett át a császár szolgálatába, Becskereket s Lipótát kérve nekik telepítő helyül. Kisebb rajok mindegyre szivárogtak utánok; a vert török seregektől nyerendő zsákmány vágya s a szíves fogadtatás, fényes ígéretek, kiváltságok stb. csábíták őket. Azonban a muzulmán fegyverek 1690-iki szerencséje: Nándor-Fejérvár Nissza, Viddin, Orsova, Lugos, Lippa stb. újra török kézbe jutása megrémíté a Bécsből felbízott Csernovics Arzén ippeki pátriarchára hallgató s mármár fölzendült balkáni ráczságot; kik is látván, hogy az újra

¹⁾ Comes Nicolaus Bercsény m. p. L. S. Kremniczy, 12. Aug. 1693. Chartabianca, hg. Esterházy Pál 1702. jún. 9-iki nádori mandatumába iktatva. (Kir. kamarai levéltár, A. N. R. fasc. 239. nro 19.)

diadalmas török alatt régi hazájokban többé békén nem maradhatnak: Usernovicssal és Monasterly névű alvajdájokkal mindenestül fölkerekedének, szám szerint 36,000 család, s még azon évben bevonultak a magyar szélekre.

Ezek közül nagyobb rajok a Szerémségben, Pozsega, Verőcze, továbbá Bács és Bodrog vármegyékben telepítettek le. Ez a rácz nép sok század óta elnyomott, szolga lévén: rettenetes vad, műveletlen, marczona, zshivány, rablásból élő had volt, pizokban, földalatti putrikban s nádgunyhókban tanyázó. Mindenekben pópáiktól függöttek. A bécsi udvar tehát mindjárt eleve ezeket s a népválasztotta alvajdákat igyekezett lekötelezni föltétlen hűségre, címek, rangok, kiváltságok adományozásával. De magát is e vad rácz népet, az alkotmányos szabadságaikra féltékeny magyarok ellensúlyozására óhajtván egyúttal — régi magyar-gyűlöletüket szítva, — felhasználni: hogy magához szoktassa, túlságos kedvezményekkel ruházá föl, egyedül a császár nevében. Kitűnő földeket, a török határok mentében saját őrségű palánkerődöket (»rácz fészkeket,«) sőt egyes telepeik előkelő magyar városokban (pl. Budán, Esztergomban, Komáromban, Győrött Székes-Fejérvártt, Pécssett, Szegeden, Aradon, Váradon, Egerben, Kalocsán, stb.) külön városrészeket kaptak; Baja, Szabadka, Zombor, Zenta, Becse pedig csaknem egészen ráczokkal telepített meg.

Mindezen helyeken, s bárhol, a magyar alkotmány kirívó sérelmével, teljességgel ki valának véve a vármegyei, városi hatóságok alól; katonai szervezetükben csakis saját tiszteiktől függöttek, ezeken túl egyedül a »császárt« és császári hadi tiszteket ismervén el urokúl. A »magyar király« nem létezett számukra; magyar kapitánytól az engedelmességet mereven megtagadták. Tisztára a bécsi k. k. Hofkriegsrath vak eszközeivé, a legsötétebb reactió fanaticus szolgálóivá lőnek. Rabló hajlamaikat le nem vetkőzhetvén, mindjárt letelepítettök után mindúntalan kiszáguldoztak palánkjaikból, s a védtelen magyar községek lakóin iszonytató kegyetlenkedéseket, dúlásokat, vagyonukban képtelen fosztogatásokat követtenek el. Innét ragadt reájok az akkor közönségesen használt »tolvaj rácz« nevezet. A vármegyék és végházakbeli magyar vité-

zek, természetesen, gyakran kemény összeütközésekbe jövének e rablókkal, — de a cs. tábornokok, főhadizsoltok, politikai célzatzból mindig a rácznak fogták pártját; noha bizalmas jelentéseikben magok is mint javíthatatlan zsványokról, vad csöcselékről, megvetve szólnak róluk, s botránkoznak aljas tetteiken.

E gyönyörű fajzadékkal legelőször is Szabadka, Baja és Szeged városok rakattak meg, s a Szegedhez tartozó katonai véghelyek: Csongrád, Csanád, Nagylak, Szent-Miklós, Martonos, Kis-Kanizsa, Zenta, Becse, stb. le egész Titelig, mely már Péter-Váradhoz volt csatolva. Mind e rácz sánczok parancsnokai, — s magok a Szeged-városi rácz őrség zisztvei is, — kizárólag a szegedi német főkapitánytól: b. Nehem, utóbb gr. Huyn cs. tábornoktól függtenek; ¹⁾ a magyar főkapitánynak, gr. Bercsényi Miklósnek csak a magyar vitézlő rend tartozott engedelemmel, a mi a nemes főúr becsérzetét is, főkapitányi diplomáját is sérté; de a bécsi udvari haditanácstól gyakori fölterjesztéseire kielégítő választ e tekintetben sohasem nyerhetett.

Micsoda kedve lehetett volna hát neki, az előkelő, fényes, finom műveltségű mágnásnak, ugyanazon falak közt lakni, együtt élni Szegeden azzal a nyers, durva, piszkos, zsvány, jövevény-néppel, mely még hozzá szemtelenül kihívó volt a magyar lakosság és katonaság iránti, — Bécsből mesterségesen ápolit — gyűlöletében? Bercsényi teljes büszke lelkéből megvetette, útálta e rácz söpredéket. Azután, mióta ezek Szegeden megtelepítették, különösen nagyobbszámú odafészkelésük, 1691. óta, a rácz csapatok felszaporodván: csekélyebb magyar őrség hagyatott Szegeden, — egy vagy két lovas- és egy gyalog-század. Ennek vezényletére pedig elegendő vala Liphay András alkapitány uram is, Tóth András, Ficza Miklós hadnagy uraimékkal, ²⁾ — nem volt szükség az ő jelenlétére. Nem is volt volna ezredesi, helyettes-tábornoki

¹⁾ Ezen, valamint általában a rácz telepítési viszonyokra nézve lásd bővebben *Iványi István* művét: »*A tiszai határörvidék.*«

²⁾ L. *Thaly*: Archivum Rákócziánium, IX. köt. (Bottyán levelezései,) 18. l.

rangjához illendő a személyes vezénylet ottan, e fenekestől felfordult állapotok között.

Ezért nem ment Bercsényi Miklós többé Szegedre, melynek főkapitányságát inntentül immár inkább csak címül s annyiban viseli vala, hogy az alkapitányokat ő jelölé ki és terjeszté föl a bellicumnak megerősítés végett.¹⁾ A mi pedig a bányavidéki végeket illeti: ezeknek föladata, létjoga, a török határoknak a Száva, Al-Duna és Maros mellé letolatásával, mint véghelyeké megszűnt. Az érsekújvár-bányavidéki tábornokság területén lakó véghadak színe-java, a viszonyok e változtával, egyik-másik kitűnőbb saját főtiszte alatt rendes ezredekke alakúlt, s mint ilyen vón vitézi részt a török elleni táborozásokban; így pl. az Esztergom, Komárom, Bars, Hont, Nógrád megyeiekből 1693. elején teljes 1000 létszámú pompás huszárezredet alakított és vezetett le Péter-Várad alá a hős esztergomi kapitány, a híres Bottyán János. Az esztergomi, tatai, lévai, újvári, nyitrai, verebélyi, bozóki, korponai, kékkői, szécsényi stb. legjelesebb ifjú tisztek ezen ezredben szolgálnak, őrnagyok, századosok, hadnagyok gyanánt, egész a karlóczai békekötésig. Mások a Czobor-Pálffy, Pál Deák, vagy Csáky-féle huszárezredekbe állottak. A többi, főként a hajdúság, az illető várakban honn maradt helyőrségül.

Ily ezredet, mint a Bottyáné, Pálffy Jánosé, (melyben Forgách Simon mint 1691. óta alezredes szolgála,) vagy a Pálffy Miklósé: az ezredesi ranggal régóta bíró Bercsényi is szervezhetett volna magának, — mint 1691. elején bizonyos föltételekkel hajlandónak is mutatkozék, — azonban akkor *egészen* a katonai pályára kell vala lépnie; ezt pedig *most már*, főként Unghvár megszerzése óta, mint rengeteg birtokok ura s főgondviselője, mint tetteles főispán, és végre mint árváinak jövőjéről gondoskodni köteles családapa, nem tehetette. Arra

¹⁾ Még ezen 1693-ik év július havában, midőn Liphay Szegedről haza kívánkozék s Bercsényi új alkapitányt akart helyére küldeni, — a veszekedő Huynnal e miatt is megint baja lón; úgy, hogy ismét az udv. főhaditanácshoz kell vala föllebbeznie: »*Berczení, Nicolaus*, klagt über den Commendanten zu Segedin, dass er neue Verwürrung wegen Einsetzung eines Vice-Capitains causire.« (Prot. Exp. fol. 342. A. 1693. Julius; nro 295. *Hadi levéltár.*)

viszont, hogy néhány óra a vezérkarhoz csatlakozzék: mióta Bádeni Lajos 1692-ben elbúcsúzott a fővezénylettől s ez 1693-tól 1697-ig gyöngé kezekre szálla, — sem Croy herceg, vagy Caprara gróf, sem a nagyiható és nagyerejű, de bezzeg, nem nagyeszű Ágost szász választó személye nem bírt vonzerővel. Egylőre a polgári élet teendői közé vonult tehát.

Gr. Bercsényi Miklós pénzügyi viszonyai, az anyagi erejét meghaladó s így hitelét tetemesen igénybe vett unghvári nagy jószágvásárlás óta, terhesek valának. A jövedelem a ropant uradalomból aránylag gyengén folyt: mert az allodiális gazdaságok Bálint gróf és a kamara idejében elhanyagolva lévén, azokba költséges beruházásokat kellett volna fektetni, nevezetesen az instructiót szaporítani; a jobbágyság pedig szinte nyögtek a Bécsből önkényűleg kivetett nagy hadi adók, a súlyos »portiózás« terhei alatt, melyeket a szipolyozó német hadbiztosok és garázda katonai executiók irgalmatlanul — kétszeresen, olykor háromszorosan is — megvettek rajtuk. Úgy, hogy aztán rendesen a földesúri taksákkal maradt az erejéből kimerült szegény nép hátralékban. Bercsényi e mellett fényben, bővségben nevelt nagyúr lévén: megszokta rangjához mérten élni. Mint szép, deli, fiatal lovag, aranyos-ezüstös, drága díszruhákban, bársonyban, selyemben, nyusztprémes köntösökben, párducz-bőrösen, medályos kalpagokkal járt; pompás hatlovas hintókat, portai czafragos délczeg paripákat, kopó-falkát, egy sereg udvari szolgát: nemes apródokat, nyalka esatlósokat, czifra inasokat, szakácsokat, lovászok-, vadászok-, kocsisok-, fullajtárokat, peczéereket, stb. tartott. Brunócson és Unghvárott nyílt házat vitt, főúri szabad asztallal, melyhez, — a gróf társaságkedvelő ember lévén, — tódult a sok vendég; az unghli nemesség előkelőbbjei úntalanul ott lakomáznak vala főispánjuk vendégszerető termeiben. Majd a Beszkídek rengetegeiben nagy, népes vadászatokat rendezett: medvékre, farkasokra, vadkanokra, hiúzra, nyestre, szarvasra, őzre, fajdra. Ilyenkor a szabadban lakmároztak, s a kirendelt több száz hajtónak is kijutott a maga része. — Ily háztartás, természetesen, sokba került; hozzá még, gyakori utazásai az ország egyik szélétől a másikig; húzamos tartózkodásai Nagy-Szombatban, Pozsonyban, Bécsben; növendék mostohafiának For-

gách Palkó gróf-úrfinak neveltetése »a nemes ifjak convictusá«-ban Kassán; nagyszámú gazdatisztjei és az ügyvédek fizetése, a sok porlekedés, s több effélék.

Mindez jóformán fölemészté a nagy jószágok jövedelmeit. S Bercsényi, a született nagyúr, a büszke mágnás, a takarékoskodáshoz nem értett, — nem volt jó gazda soha életében. Így aztán, ámbár több mint 50 □ mértföldnek ura, birtokosa: mégis nem ritkán jutott pénzzavarba, kivált a míg az unghvári vétel adósságai lassan-lassan le nem rovattak. Egy ily sürgősb természetű tartozás törlesztése 1694. elején arra kényszeríté őt, hogy az uradalomnak egyik derék, de messze fönn a hegyek közt fekvő orosz községét, Nagy-Bereznát elzálogosítsa — igaz, hogy csak négy évre — gr. Barkóczy Ferencznek és nejének, 4000 forintért. Az öreg Barkóczy fősvény, szerző ember volt, — csak így adott pénzt.

A zálogszerződés 1694. febr. 27-kén Tavarnán, Barkóczy kastélyában kötöttet. »Én Gróff Székési Bercsény Miklós, Ns. Ungh vármegyének Főispánya, — írja ezen okmányban, — magamra vévén elsőben is gyermekimnek és minden atyámfiainak, úgy Gróff Forgách Pál curatorságom alatt levő mostohafiam . . . terheket, vallom és adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik, hogy bizonyos elkerülhetetlen szükségemre s *kiváltképen nagyobb és súlyosabb adósságonak kifizetésire nézve, melyben ugyan Unghvár váramnak vásárlásában estem vala*, kénytelenítettem Mlgos Gróff Szalai Barkóczy Ferencz, Ns. Zemplén vármegye Főispánya és kassai Vice-Generális kedves Bátyám és Sógor Uramtól ő Kglmitül 4000 rh. frtokat felvenni kölcsön és bizonyos megadás fejében; és hogy pénzinek nagyobb securitássá lehessen: ugyanazon 4000 rh. frtokban bocsátottam zálogképen Nagy-Berezna nevű falumot, mely Ungh vármegyében és ugyan az unghvári Krajnán vagyon, említett Mlgos Gróff Szalai Barkóczy Ferencz Uram kezihez, úgy, hogy ő Kglme és az ő Kglme szerelmes házastársa, Gróff Gersei Pethő Zsuzsánna Asszony, és ő Kglmeknek két ágon levő maradéki, de dato praesentium négy egész esztendeig azon megnevezett Bereznát, minden hozzátartozandó javaival, majorházzal és majorságival, malmaival, vámjaival etc. szabadosan bírassák és annak rendi szerint

usuálhassák.« A négy év eltelvén, Barkóczy két hóval megelőző figyelmeztetés után a zálogösszeget fölvenni s a jószágot visszabocsátani tartozik. A jobbágyoknál a múlt évről esetleg még hátralékban levő földesúri adót Bercsényi szedetheti ki, — a ki különben teljes szavatosságot vállal a négy évre Barkóczynak a békés birtokolhatásért. — Datum Tavarnae, 27. Februarj Anno 1694. Gróff Barkóczy Ferencz m. p. L. S. G. Bercsény Miklós m. p. L. S. Előttemezték a Zrínyi Ilona idejebeli munkácsi volt hős várparancsnok, most Bercsényi udvari kapitánya és praefectusa Radics András, s Szent-Léleki Mészáros András, Zemplén vármegyei szolgabíró. ¹⁾

A jószág tetteles átadása Barkóczy kezéhez, azon évi május 10-kén ment végbe. ²⁾

Bercsényiről ezen 1694-ik év nyaráról csak egy adatunk van, — mint imént láttuk, nem ritkán megszorult anyagi helyzetében is nagyúri bőkezűségét mutató. Azaz, hogy ő csak a készpénznek volt némelykor szűkében: ingatlanul nagyon is sokkal bírt. Valának holmi félreeső, kisebb terjedelmű diribdarab részjószágai is, melyeknek kezelésével terhes volt vesződni. Ilyen jutott volt neki például, Homonmai Zsigmondnéval való osztályában, a varannai birtokhoz, Zemplén-megyei Morva nevű községben, egynéhány száz hold. S ő szerette kedves embereit, régi hű szolgálait rendkívüli jutalmazásokkal még inkább magához, családjához kapcsolni. Minthogy pedig

¹⁾ *Egykorú másolat*, a kir. kamarai levéltárban, A. N. R. fasc. 239. nro 53.

²⁾ »*Possessio Nagy-Berezna*. Anno 1694. dje 10. Maj. Mi alább megírt személyek jöttünk ki Mlgos Gróff Székesi Bercsényi Miklós Urunk ő Nga parancsolatjából ugyan Ns. Ungh vármegyében az Krajnán lévő Nagy-Berezna nevű faluban és ottan lakóknak mind személyjek s mind marhájkoknak conscriptiójára, úgy, hogy ezen falut conscribálván, resignáljuk Mlgos Gróff Szalai Barkóczy Ferencz Urunknak ő Ngának, fölül specificált Mlgos Gróff Székesi Bercsényi Miklós Urunk ő Nga parancsolatjából, ez alább megírt mód szerént.« (Következik 31. telkes jobbágy neve s fiaiknak s marháiknak száma.) Per me Andream Homoky, Judlium Cottus de Ungh m. p. L. S. Coram me Stephano Szily, substituto Jurassore J. Cottus de Ungh m. p. L. S. Coram me Georgio Kőszeghy, Bonorum Provisore, m. p. L. S. Coram me Joanne Erdélyi, Commissario Passuum, m. p. S még kettő. (*Eredeti* a gr. Barkóczy-levéltárban, Ungh-megyei Pálócson.)

varannai udvarbírája Vajda Jakab már több év óta igen híven, ügyesen és hasznosan szolgálá őt e hivatalában: a gróf Unghvárott 1694. aug. 8-kán kelt adománylevelével az említett morvai részjószágot, elismerésének jeléül s buzdításul jövőre, Vajdának és nejének inscribálá »300 magyar forintban.«¹⁾ Vajda meg is érdemlé e kegyességét urának, a ki a kitűnő gazdatisztet pár év múlva, az előregedett Kőszeghy György helyére, unghvári tiszttartóvá léptette elő.²⁾ S Vajda Jakab e tisztében az 1703-iki nagy szabadságharcz kitörésekor élete koczkáztatásával is bebizonyítá Bercsényihez való rendíthetlenség, hálás ragaszkodását, s az unghvári uradalom jobbágyságának fegyverre keltésében tetemes része volt. Még találkozunk e hű emberrel.

Ez idő tájban, 1694. nyarán történt, hogy Bercsényi gróf, immár három évi özvegysége után únni kezdé a magános életet. Házasságról kezd vala gondolkodni; egyetlen fiacskája van: ha azt valami non putarem érné, — elenyészik a Bercsényi család. S aztán, ő maga huszonkilencedik évében, élte virágában, teljes erejében lévő, szép, daliás férfiú: neki feleség, s Unghvárba úrnő kellett. Első nejével boldog életet élt, emléket áldotta; csakhogy az a boldogság igen rövid vala. Mindazonáltal elég hosszú volt arra, hogy hősünk a házaselet örömei után visszasóvárogjon. Továbbá, a családi boldogság elnyerése mellett, — mostani, az unghvári colossális jószágvétel miatt eladósúlt állapotán is tetemesen fogna könnyíteni s a kellemetlen terheket lerázhatná, ha egyszermind gazdag nőt vehetne. Pedig kapna, sőt válogathat bennök, — csak

¹⁾ »Mi Gróff Székesi Bercsényi Miklós, etc. Méltó tekintetbe vévén Nzetes Vajda Jakab varannai udvarbíráknak egynehány esztendeig való hűséges szolgálatját, mind pedig sok becsületes főrendek és tiszteinknek mellette való interpositióját; hogy azért tovább is continuálja azon szerény és jó magaviselésit: inscribáljuk nekie és felesége Jászay Juliánna Asszonynak és két ágon lévő maradékinak, successorinak, és per manus Praefectus Uram (Radics) által assignáljuk Ns Zemplény vármegyében Morva névű faluban osztályban obveniált portiónkát, 300 magyar frtkoban. (Szavatossági záradék.) Datum Unghvár, die 8. Aug. Ao 1694. Gróff Bercsényi Miklós m. k.« P. H. (*Egykorú más, gyűjteményben.*)

²⁾ Pálóczi Horváth György naplója 1695-ben még Kőszeghyt említi unghvári tiszttartóul; azután Thornay, majd Vajda volt.

akarnia kell. Barátai, jóakarói régóta bíztatják már a házasulásra. Itt volna ideje!

Egygyel tisztában volt: Homonnai gr. Drugeth Krisztina után ő, — a ki családját emelni törekvék, — csak nagyon előkelő, igen fényes házból való, magasrangú úrnőt vezethet oltárhoz. Ki is szemelt egy ilyet, a kit már rég ismert. Ez az öreg gr. Csáky István országbíró leánya vala, első nejétől Lónyay Margittól, (Kemény János erdélyi fejedelemné Lónyay Anna nővérétől,) gr. *Csáky Krisztina*, az 1687-iki országgyűlés alatt elhunyt gr. Draskovich Miklós országbíró özvegye. E ragyogó szépségű grófkisasszonyt igen korán, még serdülő lány korában nőül vevé gr. Erdődy Sándor kir. kamaraelnök; kitől születtek gyermekei: Margit, gr. Kéry Jánosné, ifj. Sándor, vasi főispán, és Juliánna, gr. Esterházy Antalné. Erdődy Sándor elhaltával a bájos özvegyet Draskovich jegyzé el, kitől gyermeke nem lőn. E második férjének elvesztése óta az özvegy országbíróné, — ki mindkét zászlósúri férje idejében az ország egyik legünnepeltebb úrnője vala s most is az volt, — a vas megyei vépi kastélyban lakott. Egyike ama legelső magyar főfő-úrnóknak, a kik az éppen ez időben, I. Lipót hitvese Eleonóra császárné által alapított »*csillagkeresztes udv. palotahölgyek*« rendébe fölvétettek.¹⁾ Szép kastélyában pompában, fényben élt, s nagy vagyonnal rendelkezék. Olykor-olykor felrándúla Felső-Magyarországba is, ősz atyja látogatására Szepesvárába, és a tokaji szüretekre, hol szőlőkkel bírt. Bercsényi az újabb időkben itt találkozhatott vele; különben még a pozsonyi országgyűlésekről s az ott töltött víg farsangokról ismeri vala őt, hol mind első, mind második férje fényes háztartást vittének. Az előkelő világ gyakran fordult meg a kamaraelnökné, országbíróné pozsonyi palotája díszes termeiben.

Gr. Csáky Krisztina ekkor már, midőn Bercsényi gróf komolyan rá gondolt, nem volt többé fiatal: de még mindig ünnepelt szépség. Néhai Drugeth Krisztinával egykorú: ez 1655. elején, Csáky grófnő 1654. nov. 4-kén született. Tehát 1694-ben a negyven felé járt. Bercsényi azonban ezzel nem

¹⁾ L. *Archiv. Rákócz.* VIII. köt. 338. l.

sokat törődött; hiszen első neje is tíz évvel idősb vala nála, — s mégis mily boldog házasesetet éltenek! S aztán, Csáky Krisztina szép, igen szellemes, nagyműveltségű,¹⁾ vidám kedélyű, áldott jólelkű, kellemes, társaságkedvelő, s mindenkifölött nagyon előkelő, igazi *úrnő* volt. Ilyen hitvest kívánt az ifjú gróf!

Valami szép szín alatt tehát 1694. őszszel Brunóczi bizalmas barátja, b. Szirmay István kir. ítélőmester társaságában ellátogatott Vépre, s annyival inkább: mert nem maradt előtte titokban, hogy a Pethő Zsuzsámmától csak az imént megözvegyült gr. Barkóczy Ferencz is, ez a vén sas, ott tapogatózik a Csáky-rokonság több tagja s gr. Nádasdy László újhelyi gvardián által a szép özvegy körül, — házasságot ajánlván. No, ezt az öreg »bátyjaurát« hogy játszva legyőzi a versenyben az ifjú, délczeg Bercsényi, ki a férfiszépség mintaképe vala, — bízott és bízhatott magában. Úgy is lőn. Gr. Csáky Krisztina csakhamar heves szerelemre gyűlt a felé közeledő, daliás szépségű s szikrázó szellemű lovag iránt, s már 1694. október 9-kén a vépi kastélyban az eljegyzés közte és gr. Bercsényi közt megtörtént.

Gr. Nádasdy László ezt még december elején sem tudta; s szinte comicus, mint biztatja »Thall (Mária-Tal) 6. x-bris 1694.« keltezett levelében a vén szerelmes Barkóczyt: hogy csak rajta, mozgasson meg minden követ, s — övé lesz a pálma! »*Édes Apám-Uram*, — írja Nádasdy, — fiúi kötelességemet hogy Kglmedhez megmutassam, nem szántam fáradságomat, hanem *magam mentem Vépre*, úgy, hogy az dolgoknak igazán végére mehessek. *Való, hogy Gróff Bercsényi Miklós Uram Szirmay Urammal együtt igen érette voltak, hogy Gróff Draskovich Miklósné Asszonyomat elnyerhessék*; de Kglmednek sub rosa írhatom, mivel énnekem maga az Asszony sub puritate conscientiae megvallotta, hogy legkisebb szót sem adott, *(csak írást!!)* hanem mint jóakaróját, maga házánál *kedvesen látta*. Sőt, haugyan akkor volt is valami kedve hozzája az Asszonynak: alkalmasint kiverték

¹⁾ »Comes Bercsényi, cum uxore sua Comitissa Csáky, *magna prudentia praedita muliere* . . . « írja róla *Rákóczi*, *Confessióban*, 133. l. Egyéb kiváló tulajdonairól alább többször léssen szó.

újabbán az Asszonynak fejből, tekintvén mind familiáját, (hogy t. i. gyermekekkel bír, ¹⁾ mind *Bercsényi Uram sokféle adósságát*. Azért Kglmed csak előbbeni szándékjában maradjon meg, — mert most is jobban vonson Kglmedhez, hogyszem az másikához. (??) Csak Kglmed *Judex Curiae Uramat ő Ngát disponálja, hogy írjon effficaciter a leányának*: remélem, hogy meg nem fogyatkoztatik Kglmed remenségében, mivel Cancellárius Uram is (Mattyasovszky püspök) igen jóvallja az Asszonynak, hogy Kglmedhez menjen, kinek is tanácsán indul az Asszony. Iffiabbik Gróff Csáky Zsigmond Uram is (Krisztina öcsese) megmutatta Kglmedhez való obligatióját, — csak már Kglmed fáradozzék, hogy Judex Curiae Uram ő Nga írjon, és módot találjon Kglmed: miképen szembe lehessen Kglmed az Asszonynyal? Hiszem, vármegye dolgában, — lévén Kglmed főispánya, ²⁾ — talál módot felgyüvésben. Ezeket, igaz szolgáló fia, kívántam Kglmednek tudtára adnom, « stb. ³⁾

Hiszen lehet, hogy a grófnőt Nádasdy, Mattyasovszky és mások a Bercsényi »sokféle adósságival« ijesztgették: de ez, a szerelmes szívű szép özvegy előtt nem sok nyomatékkal bírt, — különben is jól tudván, hogy amaz adósságok elenyésznek az ifjú gróf rengeteg uradalmi mellett. Az a két kis ártatlan árva gyermek pedig csak nem tartóztathatta vissza Draskovichnét, a kinek magának is voltak első férjétől — még pedig felnőtt — gyermekei. ⁴⁾ Egy szóval, ő Barkóczy fölött elsőbbséget adott Bercsényinek. Szíve hajlamait követte.

¹⁾ Csakis így érthető e czélzás és *nem másképp*; mert a Bercsényi-család régibb s előkelőbb a csak a XVI-ik század közepén feltűnni kezdett Barkóczyaknál, kiknek a bárói rangot csak Ferencz atyja, a grófságot pedig maga ezen Ferencz úr szerzé, 1687. dec. 8-kán. (*Pálóczi levéltár*.)

²⁾ Célzás gr. Csáky Krisztinának Zemplén vármegyei: tarczali, tokaji, erdő-bényei tetemes szőlőbirtokaira.

³⁾ »Migós Gróff Szalai Barkóczy Ferencz Úrnak, Kegyelmes Urunk ő Főlsége Mezei Hadí Generálissának, Ns. Zemplén vármegye Főispányjának, etc. nékem Kedves Apám-Uramnak ő Kglmének. — Cassoviae, Tavarna.« *Eredeti levél* a gr. Barkóczy-család ltarában Pálócson, tévesen az 1614-iki iratok közé osztályozva.

⁴⁾ Igaz, hogy ez utóbbiak, névszerint gr. Erdődy Sándor, okoztak anyjoknak özvegységében perpatvaros kellemetlenségeket; s ennek ke-

Az eljegyzés, gyűrűváltás annak rendi szerint végbe ment, az okmányok kicseréltek. Ezek közül Beresényi jegyajándék (»móring«)-levele, — melyben harminczezer rh. frt érő jószágot köt le özvegysege esetére, a legelőzekenyebb föltételek mellett nejjének, — korunkig fennmaradt. Mint oly nagy történelmi szerepű férfiúra nézve elsőrangú fontossággal bíró nevezetes családi iratot s írója megragadó lovagiasságának, jegyese iránti véghetetlen gyöngéd udvariasságának jellemző bizonyítékát, érdekesnek találjuk bemutatni, különben is magyar nyelven lévén szerkesztve:

»Én Gróff Beresény Miklós, Ungh Vármegyének Főispánya, Császár és Koronás Király Urunk ö Felsége Tanácsa és Komornikja. Elsőben is fiam László és Zsuzsánna leányomnak, — úgymint azoknak, valakiket ez alábbirt dolog most vagy jövendőben illetne, vagy illethetne, — terheket magamra vállalván, adom értésre mindeneknek, hogy az megfoghatatlan bölcsesség és nagy irgalmú Istennek tetszett akaratjából az Méltóságos Gróff Keresztszegi Csáky Krisztina Asszonyt, néhai Méltóságos Trakostyáni Gróff Draskovich Miklós Uram meghagyatott Özvegyét, jövendőbeli örökös, igaz hitvestársul eljegyezvén magamnak: nem lehet meg nem vallanom, *hogy mint olyan nagy méltóságú úri dámnak, elégséges és méltóságához illendő jegyes-ajándékkal és kedveskedéssel s annak lakadalmi pompáskodásával is, az mostani országos mostohaságú, szűkölt üdőkben nem lehet úgy, az mint méltóságú olyan dámnak kívánna, udvarlanom s bejelennem.* Kívánok mindazáltal az én gyökerezett, igaz szívbeli szeretetemnek megbizonyítására, — országunkban practicálni kezdett szokás s nem újság lévén ez ilyen, az kívül Istennek örök rendelésibül történhető halálom után is származható kérdéseknek útját rekeszthesse, maga csendesebb nyugalomára, — kedveskedve nyújtanom ez írásom s levellem által *harmincz-ezer rhénes forintot*, jó elkelő és mind Német- s Magyarországbán egyaránt folyó pénzüil, (60 grajczárt azaz 20 német garast számlálván minden frtjában;) úgy, hogy azon említett 30 ezer frtban magának annyi érő jószágot minden jószágim közül kiválasztván, azt maga szabad tetszése s annyi summáig való dispositiója szerint szabadossan

serű tapasztalata tette volt némileg gondolkozóvá Csáky Krisztinát a jövőre, leendő mostohái iránt. De e tekintetben őt lovagias jegyese móringlevelében, mint mindjárt látandjuk, teljesen megnyugtatta.

bírhassa és használhassa, — az kívül egyéb törvényes jussábúl is ki ne rekesztessék, — nemcsak élteig: de holta után is annak, az kinek akarja, hagyhassa s rendelhesse. *Kiben az én gyermekeim tartozzanak minden háborgatás nélkül szenvedni azt is, az kinek az ollyatén jószág hagyattatnék, és azt nem külemben, hanem az 30 ezer frtnak ollyan, az mint feljül íráim, jó pénzüül, s egyszersmind a mit azon jószágoknak birtoka alkalmatosságával építene vagy építenek (kire is teljes szabadság adatik), annak illendő rész szerint való árának egyszersmind az capitális summának letételivel lehessen kezekben váltani gyermekimnek és egyéb successorimnak. Sőt, mivel más, két rendbeli özvegyiséginek alkalmatosságával nemcsak mostoha, de édes gyermekitül is reméttelen történet nehézségen keserves alkalmatlankodási eleven példájúl vannak, — kiktül tartván, nagy méltán is, okoztak vala mostani resolutiójában tartózkodást, — ¹⁾ hogy azért abban is elméjét s gondolkodását az Méltóságos Asszonynak csendesíthessem: kötem s kötölözem lött és leendő gyermekimet arra, hogy, ha Isten engem ez világbúl kiszóltana is, soha semmiben meg ne búntásk s meg ne keserítsék; s hogyha ennek nem engedelmeskedve, elkövetnék az ollyan nem reméttelt illetlen kereskedéseket (pörlekedésüket): ezen levelemnek erejével azonnal minden eddig (szerzett) és ezután (szerzendő,) vagy édes, üdveziült Atyám, vagy magam, vagy együtt keresett jószágombúl, ingó és ingatlan javaimbúl kirekesztessenek, és azt s azokat hagyom és adom egészen felülnevezett Méltóságos Gróff Csáky Krisztina mostani kedves jegyesemnek, hasonló, nemcsak holtig való bírására: de minden szabados rendelkezésre. Nemkülemben, hogyha Isten kegyelmébül maradékkal megáldatnánk is együtt, — az kinek egyébiránt is országunk törvénye szerint is tutrix- és curatrixsága nem mást, hanem édes anyját illetné mindenekfölött, — de, hogy ez által is soha ne lehessen s ne okoztathassék szomorúsága vagy csak kis keserúsége is: úgy akarom, hagyom és rendelem, hogy annak vagy azoknak, mind azt vagy azokat illető jószágoknak s értékeknek minden legkissebb számadás nélkül való tutrixa és curatrixa légyen, és se azt kezibül kivenni, se jövedőben is magát s úgy másféle maradékát is keresni s háborgatni azért, semmiképen való módjok az ollyatén curatelája alatt leendő s nevelkedő gyermekeinknek ne lehessen, — inkább édes anyáskodásának szeretetét engedelmességek-*

¹⁾ Ez magyarázza meg a Nádasdy László levelebeli azon tudósítást, hogy Draskovichné mi okból habozott eleinte Bercsényi »famíliája« (gyermekei) miatt a férjhezmenetel kérdésében.

kel érdemleni igyekezzenek és tartozzanak. Az minthogy mindezeknek szentül s megválthatatlanul való megtartására mind magamot s mind praescriptusimot kötöm s kötelezem ezen levelemnek erejével; sőt, ha ez mostani időnek rövid volta miatt valamely oly conditió vagy kérdés kinfelejtetnék is, vagy homályosnak látszanék: ezután is, azt megértvén, továbbvaló teljes securitására s magam igazszívő kötöttségemnek bizonyosságára örömet is hozzátésem ezen kétes írásomhoz és azt kedve szerint fateálni fogom. Kinek nagyobb bizonyosságára adtam ezen pecsétés és kezem írásával erősítettett levelemet. — Vép, die 9. Octobris 1694.

Gróf Bercsényi Miklós m. k. 1)

P. H.

Ezen okmányt végigolvasva, bátran kérhetjük: adott-e valaha vőlegény mátkájának ennél lovagiasabb, gyöngédebb, előzékenyebb jegyajándék-levelet? Az összeg is, melyet Bercsényi itt arájának, özvegysége esetére leköt, igen fényes: a mai pénzürtékre átszámítva, majd harmadfélszázezer forintot képviselne; hát még az a mód, melylyel lekötöttik: szabad tetszése szerint fog választhatni összes jószágaiból! Hozzá, a gyermekek kötelezése, hogy mostohájukat megbecsüljék, — illetőleg anyjukat, sőt még ennek örököseit is, — soha semmi-ben meg ne szomorítsák, tőle ne követelődzenek: különben apai, nagyapai örökségük elvesztésével fognak bűnhődni. Végre az a finom, gyöngéd hang, az a mély tisztelet és benső szeretet, mely az egésznek minden során előmlik, s az a határtalan udvariasság és odaadó bizalom arája iránt, melylyel a zármondat annyira előzékeny tartalma a lovagiasság e ragyogó művére a koronát fölteszi, — mindez együtt s külön-külön tekintve is, annak a minden ízében nemes, előkelő, igazi gavalélnak tünteti föl hősünket, a minő ő valóban teljes életében volt, mindenek, de legkivált nők iránt.

Az a lovagias felfogás, mely ez iratot át meg áthatja, határozottan és egészen a gr. Bercsényi Miklósé: szerkezete azonban az ő tömör, rövid, velős írmódorával homlokegyenest

1) A Lengyelországba bújdosott Bercsényinek javai lefoglaltatása után, 1702-ben, a grófnő által a kir. kamarának bemutatott példányról. (*Kir. kamarai ltár*, A. N. R. fasc. 239. nro 51.)

ellenkezik; — ez, a maga minden félremagyarázást már előre lehetetlenné tenni törekvő, körülíró meghatározásaival, aprólékos jogi különböztetéseivel, majdan perek tárgyát képezhető föltételezett esetek fölmerülhetésének gondos megelőzéséül szoroson megszabott mindenféle cauteláival, stb. stb., az azonkori híres törvénytudó ítélőmester Szirmay István tollát árulja el. Okvetetlenül ő fogalmazá; mint kérő násznagy járván Vépen a gróffal, feladatának is tarthatta a »móringlevél« megszerkesztését.

A menyekző alkalmasint az 1695-ik év farsangján ment végbe, bizonyára a mindkét házassúló fél magas rangjához méltó ünnepélyességgel. Az esketési szertartást valószínűleg a menyasszony fivére, Csáky Imre püspök, vagy Mattyasovszky teljesíté. Részleteket a násznap történetéből nem bírunk; csak egyet tartott fönn a véletlen, — de ez nem közönséges, s irodalomtörténeti érdekkal bíró. Ugyanis mind gr. Bercsényi Miklós, mind gr. Csáky Krisztina, — jeles könyvtárak, levelezéseik, moecenáskodásuk, sőt saját irodalmi munkáik tanúsága szerint, — nagy műveltségükhez méltóan, az irodalomnak meleg barátai s pártolói lévén, hogy nekik egybekelésük alkalmára ez irányban is örömet szerezzen s a fényes ünnepély emlékét maradandóan dicsőítse: a gróf hű titkára, a költői hajlamú *Köszeghy Pál* ¹⁾ terjedelmes magyar dicskölteményt szerzett ez alkalomra és nyújtott át az ünnepelt új házaspárnak. A díszesen leírt verses mű czíme: »*Harmadik könyv*, ²⁾ mely iratott az Méltóságos, Tekintetes és Nagyságos *Székesi Gróff Bercsényi Miklós* Úrnak, a Méltóságos, Tekintetes és Nagyságos *Gróff Csáky Christina* Asszonynyal, Gróff

¹⁾ Hogy *Köszeghy Pál* az 1690-es években Bercsényi grófnak titkára vala, onnét következtetjük: mert folyton mellette volt, vele utazott s bizalmas föladatokat teljesített. Így pl. 1693. aug. 12-kén is vele volt a gróffal Körmöcbányán s a b. Schmidecknek adott charta biancát ő coramizálta. Azután is a gróf szolgálatában állott, s 1698. elején őt küldi a grófnő Unghvárról Temetvény várába, 4000 frt készpénzt stb. elhozni. (L. alább.) E poeta s titkár *Köszeghy Pál* valószínűleg az 1695-ben már öreges *Köszeghy György* unghvári tisztartó fia volt; Bercsényit híven követte 1711-ben Lengyelországba, majd Rodostóba is, és a *Mikes Kelemen* kedves »Zsuzsikája« alkalmasint az ő leánya.

²⁾ Mit tartalmazott a *két első?* nem tudjuk.

Draskovich Miklós . . . özvegyével való istenes házasságárúl, 1695-dik esztendőben.« Az első lapon rövid ajánlat, a gróf Bercsényi- és gr. Csáky-czímerek rajzaival; azután a második lapon s még három levélen a szerző előbeszède, és úgy maga a szöveg következik: minden egyes lapon négy-négy, lendületes, könnyen pergő Balassa-strófa, hat rövid sorból álló; összesen mintegy 400 versszak. Ezek végén ily zársor áll: »Éljetek hát vígan teljes éltetekben, Ámen.« S a legutolsó lapon e strófa:

»Elég, hogy én pennám
Minden erővel nám
Az jót rájok takarja;
S tovább is kívánja
— Eb is a ki bánja, —
Hogy áldja Isten karja! Ámen.«¹⁾

Ily nagyterjedelmű magyar lakodalmi dícséneket a XVII-ik századból még csupán egyet ismerünk: Gyöngyösy Istvánét, a *Thököly Imre és Zrínyi Ilona* menyekzőjére, 1682-ben írva. (»Az ki régen fegyvert fogott hazájáért . . . «²⁾)

Bercsényi grófnak e második fényes házasságával előkelő családi összeköttetései ismét jeles vérségi kapcsolatokkal gyarapodtak. Már őseiről vérrokon volt Erdélyben a gr. Bethlen, gr. Pekry, gr. Lázár, gr. Tholdy, b. Kemény stb., s Magyarországon a gr. Forgách, gr. Kéry, gr. Rechberg, gr. Königsseg, b. Petróczy, b. Révay stb. nemzetségekkel; első neje után sógorságba jutott a Homonnai gr. Drugeth s ennek

¹⁾ A bekötött kézirati könyv Bercsényinek egyéb irataival 1711-ben Lengyelországba és ott utóbb — II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek »De potestate« című államjogi művével együtt — Varsóba, a gr. *Krasinski-könyvtárba* került, a hol most is őriztetik. Rómer Flóris födözte fel, 1874-ben ott jártakor, s ő vett róla rövid notitiát, melynek nyomán a fentebbi rövid ismertetést közöljük. (V. ö. *Századok*, 1874-iki évf. 591. l.) Másolatát, e meglehet, hogy költői beccsel is bíró, — *de család-történeti vonatkozásokkal okvetlenül bíró* — verses munkának, fájdalom, még mai napig sem vétethettük, noha a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága már tett volt egy ízben intézkedést ez iránt, de nem sikerült.

²⁾ L. legelőször általunk kiadva, *Thaly*: »Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez,« I. k. (Budapest, 1872. Ráth Mórnaál.)

révén a gr. Esterházy, gr. Széchy, gr. Nádasdy, gr. Pethő, gr. Pálffy, gr. Keglevich, megint a gr. Forgách, a gr. Zichy, a gr. Barkóczy, a b. Melith stb. házakkal; most pedig az egész nagy kiterjedésű gr. Csáky-nemzetséggel s ez által közelebbről a gr. Erdődy, gr. Draskovich, a Lónyay, a b. Wesselényi, gr. Serényi, b. Károlyi, b. Klobusiczky, b. Ebergényi, s újlag a gr. Pethő, Zichy, Barkóczy, Kéry s több főúri családdal. — Ezek szerint alig volt immár jelentősebb főrendű nemzetség akkoriban a két hazában, melyhez a gr. Bercsényieket összehozott-font, közelebbi-távolabbi rokoni vérség, osztályos atyafiság, vagy sógori kötelék ne csatolta volna. A Bercsényi név ott fénylett a magyar aristocratia legragyogóbb nevei között; s Miklós gróf csillaga — nemcsak nagy tettekre hivatott személyes képességei, de kiváló rokoni összeköttetései következtében is — mindinkább emelkedőben volt. Most az ország egyik legelső zászlósúri méltóságának: az ősz gr. Csáky István országbírónak és kassai főtábornoknak lőn vejévé; s Csáky-sógorainak (neje testvéreinek) egyike bíbornok-érsek, másika tárnokmester, ketteje tábornok, ötödike főispán, hatodika ezredes vala, mikor pályájok zeníthjén álltanak. Hatalmas olýgarehák voltak mind, élőkön vén patriárcha atyjokkal; — s jól közjök illet Bercsényi, ki utóbb még protekciókat is osztogatott egyikök-másikoknak, különösen Csáky Mihálynak és ifjabb Istvánuak.¹⁾ Ezek voltak kedvencz sógorai.

Az egybekelés napját a már 1694. oct. 9-kén végbement eljegyzéstől azért kellett az 1695-iki farsangra halasztani, hogy a közbeeső néhány hónap alatt a grófnő, kinek első férje utáni jogigényeit s dunántúli értékes fekvő birtokait illetőleg — különösen a gr. Erdődy-gyermekekkel — tömérdek elintézni való ügye volt, ezeket rendezhesse; továbbá a vépi kastélyban lévő rengeteg sokaságú becsesnél becsesb ingóságait: arany-ezüstméveit, drágaköves, aranyos-ezüstös, gyöngygyel varrott, nagyszámú bíbor, bársony, selyem-brokát díszköntöseit, asztali, háztartási gazdag szereit és fehéreneműit, arany-

¹⁾ Megkülönböztetendő a temetvényi volt közös birtokos Csáky Istvántól, a gr. Csáky Ferencz perpatvaros fiától.

nyal és selyemmel hímzett finom ágyneműit, pompás nyergeit, értékesebb bútorait, szóval ezerféle holmiját (Bercsényi, tréfásan, asszonyi »keteputá«-nak nevezi) a hosszú útra jól bemálháztathassa. Mert annyi mindenfélével, olyan dúsgazdag fő-urnői hozománynyal Vépről Unghvárra hurczolóskodni, az ország egyik szélétől a másikig: Vas vármegyétől az unghi Beszkidékig utazni ilyen szerrel, — biz az nem tréfa-dolog vala. Sok idő, sok szorgoskodás, tömérdek előkészület kívántatott ahhoz, míg a nagy útra minden készen álla.

Bercsényi grófnő, mint országbíró leánya, országbíró és kamaraelnök volt hitvese, majd özvegye, az ország egyik legelőkelőbb, legünnepeltebb úrnője lévén: a fényt, pompát, udvari cerimoniaát régóta megszokta, — abban töltötte életét. Nagyszámú férfi- s női mindenféle házi nép képezé környezetét. Komornái között *német bárónő* is volt; öreg nemes-asszony udvarmesterné, kulesárné, jó házakbéli kisasszonyok mint társalgónők, szobaleányok; serdülő nemes-apródkák, libériás szolgák, csatlósok, inasok, sáfúrok, szakácsok és szakácsnők, sütők, mosók, kertészek, lovászok, parádés és igás-kocsisok, fullajtárok, stb. stb. Meg kellett határozni, hogy e sokféle udvarnép közül ki, melyik követendi Unghvárra asszonyát; azután a hintókat és társzekereket felszerelni, föl is málházni, a személyzetet s fogatokat a hosszú útra ellátni, a velök járó felügyelőket kiszemelni, — míg végre aztán a hatlovas, megpakott társzekerek s a cselédséget szállító kocsik egész sora útnak indíttathatott előre, Soprony, Pozsony felé. Különben a nagy útat három szakaszban voltak megteendőék; ugyanis hosszabb pihenő volt határozva először Brunóczon s Csejthén, — hol a vépi előfogatok részben fölváltattak; másodsor Eperjesen, hol Vajda Jakab varannai tisztartó várt reájok, s a málhákat a Drugeth-házban leraktván, viszont a brunóczi, csejthei, temetvényi fogatokat bocsátotta vissza. Majd a továbbindulás idejének bekövetkeztével ismét ugyanő, megint a Varannóról s Unghvárról berendelt fogatokat terhelhető meg az újból felrakatott tömérdek, drága »keteputával.«¹⁾

¹⁾ Vajda Jakab vallomása, az 1701. nov. 12-kén Bercsényi grófné részére eszközölt unghvári tanúvallatás jegyzőkönyvében.

A gróf és grófnő, a lakodalmas-népből való kíséretökkel s belsőbb szolgaszemélyzetökkel, a gyors hintókon, természetesen, Brunóczon is, Eperjestt is beérték a társzekérvonatot; de az út fáradalmait kipihenendők, ők is hosszabb szüneteket tartanak vala Brunóczon és Csejthe várában, — hol Bercsényi Nyitra-megyebeli jószágai csoportját ismerteté meg az új úrnővel, — s hasonlókép Eperjestt, az ottani főúri társaság kedvéért. Sőt valószínű, hogy a vagy Szepesvártt, vagy valamelyik szepesi kastélyában reájok váró örömapához, az öreg gr. Csáky országbíróhoz is betértek. Mikor végre megérkeztenek a fejedelmi Unghvárba: ott az egész unghi nemesség sietett kifejezni hódolatát szeretett főispánja nagy méltóságú nejének. Az udvarias ifjú férj, ismervén hitvese előszeretetét a zene iránt: Cedron Imre nevű képzett karmester vezetése alatt saját udvari zenekart szervezett, — s ez kísérte Véptől Unghvárig végig az országon, harsogó zenével, a párduczbrös czifra huszároktúl lobogtatott Bercsényi- és Csáky-czímeres dísz-zászlók előlvitele mellett haladó fényes lakodalmi menetet. Ősi várukba való bevonulásukkor pedig a zene harsogásába a várúrné tiszteletére kisütögetett ágyúk dörgése vegyült. A bevonulást zajos örömlakomák követték, a 36 régi magyar vezér és király olajba festett képeivel díszlő nagy lovagteremben.

De az örömnapiok lezajlásával tűnt ki még inkább, hogy Unghvár várába gr. Csáky Krisztinával nemcsak a fényes úrnő: hanem az igazán szerető, a művelt lelkével, finom modorával, szelíd, vidám nyújasságával, férjének még gondolatait is ellesni igyekvő kedveskedésével valóban boldogító hű hitvestárs, maga a személyesített boldogság költözött be. Bercsényi e második házasságával ismét rendkívül szerencsés volt. Csáky Krisztinában teljesen föltalálá azt, a kit keresett. A grófnő, férjének mind daliás szépsége, lekötelező lovagiassága, s mind kiváló szellemi tulajdonai által elragadtatva, — mondhatni: imádattal csüngött élete ifjú párján. Viszont az úrnőjére büszke gróf, előzékeny gyöngédséggel minden kigondolhatót elkövetett bensőleg szeretett hitvese vágyainak kielégítésére. A legmélyebb egyetértéssel párosúlt boldog viszony fejlett ki köztük. Bercsényi, a különben mások iránt türelmet-

len, gúnyolódó, szilaj, heves Bercsényi: nejével szemben merő udvariasság, gyöngédség, szelíd szeretet vala; grófnőjét irataiban »az én szerelmes édes házastársam«-nak nevezi, s jóságát, hűségét, »hozzámvaló igaz szeretetét, mindenben való kedvem-keresését, s egy szóval: minden házasságbéli segedelmű készségét« alig győzi dícsérni. S ezt Csáky Krisztina meg is érdemlé; mert teljes odaadással, még anyagi érdekeinek is férje viszonyaihoz alakításával, — mint mindjárt meglátandjuk, — hőn szeretett »urához« kapcsolá magát, igazi jó feleség módjára.

Mily fényesen, főúri ritka elegantiával s válogatott finom ízléssel rendezték be együtt — főként a dús hozományú nő ingóságaiival — törzslakóhelyök, az unghvári várpalota ősi termeit: az 1701-iki tüzetes összeírás tanúsítja.¹⁾ Ezen úri lak akkor ritkította párját az országban, kivált műkincseire: értékes könyvtárára, roppant számú, olajfestményű és rézmetszetű képeire s művészi készületű ékes bútoraira nézve. Melyekről bővebben alább. Gr. Csáky Krisztinának mindenféle drága portékáit a vépi kastélyból 13 nagy társzekér vontatta volt ide;²⁾ melyek midőn kimállhátattak, s a grófnő ritkább műkincseit vendégeinek, név szerint gr. Auersperg Farkas György munkácsi főparancsnok nejének megmutogatná: művelt, nemesi osztályhoz tartozó szemtanúk csupán az »aranyezüstportékákat, clenodiumokat, drága ruhákat, lóra való szerszámokat, sok szép köntösöket, szoknyákat, bársonyokat, ezüst-aranyos mentéket és köves aranyműveket, aranyláncokat *húszezer forintnál is följebb* becsülték.«³⁾ Mely összeg a mai becsár szerint 160 ezer frtnak felel meg.

¹⁾ L. e nagyterjedelmű lajstromot *Thaly*: Archivum Rákócziannum, VIII. köt. 305—379. l.

²⁾ Az 1701. nov. 12-kén Unghvárott gr. Bercsényiné kértére a kamarai foglálás ellen Thaly Gábor unghi szolgabíró által eszközölt tanúvallatás, nevezetesen Sipos János, Szokolý János, Bácsmegey Éva, Homoky András, Vajda Jakab és Dobay Sámuel tanúk vallomásai szerint. (*Egykorú másolat a kir. kamarai levéltárban*, A. N. R. fasc. 239. nro 47.)

³⁾ L. a fentebbi tanúvallatási jegyzőkönyvben különösen Bácsmegey Éva, Sipos János, Pap István, Szokolý János és Karancsy Miklós vallomásait.

E kápráztató, nagyúri pompa közepette, természetesen most már — a vár úrnője mulattatása kedvéért is — még gyakoribb, még népesebb s fényesebb vígalmak, lakomák, s helyi-vel-közzel táncmulatságok tartattak az unghvári palotákban, hol a felvidék főúri és nemesi családainak színe-java sereglett egybe a vendégszerető grófi pár asztalainál. Bercsenyi ugyan — ritka kivételként ama korban — *bornemíza* volt,¹⁾ azonban a vígságot maga körül szerette, s a társaságot már csak azért is kedvelé, hogy szellemi fölényét kitűntethesse, humorát ragyogtassa, bő olvasmányaiából merített csattanós aphorismáit és szikrázó elméssége nyilait szórhassa. Ha ezekkel valakit túlélesen talált érinteni, — törül metszett, magyaros, jóízű tréfával ütötte el a dolgot. S aztán, főként az unghi nemesek, föl is vettek tőle sokat: ²⁾ mert imponált nekik

¹⁾ Rákóczihoz intézett későbbi leveleiben maga említi ezt, eladó tokaí borairól szólóiban.

²⁾ Érdekes e tekintetben az, a mit a szintén unghi birtokos, de Abaújban lakó, nyers, zögzernyész természetű Csicseri *Orosz Pál* (a későbbi kurucz tábornok) 1698. nov. 24-kén Mikóházáról, pattogó válaszképen ír Unghvárrá Bercsenyinek, egy hozzá, bizonyos Kis-Várday nevű kalandor ügyében intézett »igen borsos« levelére a grófnak. »Rendeleetlen, ok nélkül való levelére, — kire, míg magamnál okosabb emberekkel nem közlöm, punctatim Ngodnak hic et nunc nem resolválhatok, — mely mocskokat sem nemesi régi szabadságom, sem magam embersége nem hozza s nem engedi, hogy fölvehessek, — ha más jó Uraim felvehetik Ungh vármegyében, lássák, — talám ott inkább megszokták: de Ns. Zemplén vármegyeiek ott sem vehetnék fel; én is ugyan Ungh vármegyei vagyok: talám ugyanazért cselekedte velem Ngod, — de úgy sem veszem fel. . . . Sem herczeg, sem fejedelem, sem generálisok, sem német, sem magyar, nem írt énreám oly mocskokat, mint Ngod, egy rossz, korhely emberért, a ki nem *baron*, hanem *barom*. A Ngod levelét olyan szépen Erdélyben in paribus béküldtem: olvassa Mlgos Gróff Gyulafi László Uram ő Nga, ha érdemlette-é ő Nga is, Ngodtúl velem együtt azt a fertelmes, csúf nevet?« — A mi pedig illeti, Ngos Uram, hogy van hírem a Felsőges Udvarnál; elhiszem, vagyon: de jó! Mert mind Monpelgárd herczeg, mind Mlgos Úr Károlyi Sándor Uram ő Nga, Ns. Vgyével (Szathmár) együtt recommendáltak. Az én vékony tehetségem szerént megmutattam még mindenkor, ki voltam! *Unghvár várában is küldhettem volna kurucz rabot, (1697.) nyert zászlót is*, ha tudtam volna, hogy ne ismérjen Ngod Én mindenkor Méltóságos Úrnak tartottam, tartom is Ngodat; nem is oly simplex vagyok,

és mert kitűnő tulajdonaiért, lángoló hazafiúságáért őszintén szerették. A mi pedig a grófnőt illeti: ő annyira a nagyvilágban nőtt fel, hogy népesebb társaságok s megfelelő udvartartás nélkül alig élhetett volna. Társaságkedvelő tulajdonságukban is egyezének tehát férjével; s nemcsak Unghvártt, Eperjestt, Csejthén, Brunóczon lakoztanak vidáman: hanem őszre kelve Tokajban is víg szüreteket csaptak vendégeikkel,¹⁾ mivelhogy a grófnő a tokaji, tarczali, erdőbényei hegyeken — mint említők — számos nagy szőlőt bír vala.

Unghvári népes udvartartásuk élén a munkácsi híres várvédelem hőse — a Rákóczi fejedelem által is igen kedvelt, hű, derék — *Radics András* álla, mint udvari kapitány és egyszersmind jószágkormányzó, egész 1699-ig,²⁾ mikor őt e tisztében Zrínyi Ilona egykori regéczi kapitánya, a külföldi egyetemeken képzett, szép műveltségű *Szirmay Miklós* váltotta föl. A gróf titkára *Köszeghy Pál*, uradalmi ügyésze *Úszfalvi*

hogyan Méltóságos Urakkal újjat vonjak: de az becsatlenséget bizony fel nem veszem! . . . Ut-ut-sit, már Ngos Uram, erre a Ngod méltatlan reámküldött rendeletlen levelére tudtam volna én is hirtelen replicálnom, akár magyarul, akár oroszúl, — de azzal is meg akartam mutatni, hogy érdemes úri méltóságát, tekintetét előttem viseltem, viselem is Ngodnak; higgye el Ngod: tudok emberül, ha Orosz vagyok is! . . . Ezek után bő írásomról megbocsásson Ngod; noha kevés volt a Ngod írása: de *igen borsos*, kénszerítetttem több szókkal magamat expectorálnom Ngod előtt,« — etc. (Eredetije Ungh megyei Csicserben, *Orosz András* úr levéltárában.) A mokány Orosz Pál volt talán az egyetlen Ungh megyei ember, a ki ilymódon merészelt visszapatogni Bercsényinek; ámde ez a mérges levél is a vége felé, a mint látjuk, igen megszelídül, — egész a bocsánatkérésig.

¹⁾ »Rabutin is olyan gazda, mint én voltam: *csak szüretkor mentem Tokajba, szőlőt ennyni, mustot innya,*« stb. Írja egyik 1706-iki levelében Bercsényi, mikor Rabutin cs. tábornagy a hegyallyai szőlők termését leszürette.

²⁾ A Lipóczi *Keczer*-család levéltárában Lápispatakon számos levele van, még 1697- s 98-ból is Radics sógorának Keczer György udvari ágensnek, melyeknek borítékán ily czímzést olvasunk: »Groso Dno Andreae Radics, Illrmi Dni Comitis Bercsényi Aulac Supremo-Capitaneo;« vagy: »Illrmi Dni Comitis Bercsényi Bonorum universorum Praefecto;« így, felváltva. (Eredetiek.)

Úsz Bálint volt; unghvári várnagya *Dobay Sámuel*; Nyitra-megyei jószágai praefectusa Szokolóczy *Skarbala András*; unghvári tiszttartója *Köszeghy György*, ki előregedvén, uradalmi pénztárnokká, s helyette tiszttartóvá *Thornay János*, majd a varannai volt udvarbíró *Vajda Jakab* lőn. Nemesi rendbeli főemberszolgák: *Sípos János*, *Karancsy Miklós*, *Pap István*, *Szokolij János*. Idetartozának még a várplébános, mint udvari gyóntató; a fiatal gróf nevelője *Bunkóczy Márton*, (1696. dec. 1-jétől;) végre Bercsényinek nemes-apródjai, a fürge kis *Kálnássy Istók* és *Podhoránszky Ferkő*. — A női személyzetből név szerint ismerjük a háztartás vezetőjét, a jó nemes családbeli *Bácsmegyey Éva* asszonyt, néhai *Thüróczy István* uram tisztos özvegyét; a grófnő főkomornáját »*Domicella Baronissa Moes*«-t, — olyan társalgónőféle, a kivel egy szobában lakott a két magyar nemes komorna: *Szokolij Jánosné* és *Borbély Erzsébet*.

Az udvartartásról térjünk át a vagyoni állapotokra, nevezetesen Csáky Krisztina hozományának s ama birtokszaporodásnak, illetőleg pénzügyi rendezésnek ismertetésére, mely az új házasság következtében jött létre. Hogy egységes képet nyújthassunk és vázlatunk rövidebb lehessen: az 1695 utáni néhány év eredményeit is e tekintetben — bár némileg anticipálva, — ide kell foglalnunk.

Csáky Krisztina grófnő, dúsgazdag második férjének részére özvegyése esetére még eljegyeztetésükkor lekötött jegyajándék-összegéből s két rendbeli özvegyése alatt meggazdálkodott saját jövedelmeiből igen tekintélyes fekvő birtokokat szerzett Vasvármegyében. Úgymint a nagyterjedelmű felső-lindvai uradalomból a Homonnai-, Széchy- s egyéb részeket, igen sokat, mintegy 40 ezer frt értékig, zálogjogon; továbbá megszerezte az ugyancsak Vas megyében a gr. Erdődy-birtokok szomszédságában fekvő, mintegy 12,000 frtra becsült Porpác és Peczel nevű falukat, emezt Nádasdytól, cserében lindvai részjószágokért; végre Vépet első férje jegyajándékul oly módon kötötte le neki 16 ezer frtban, hogy ezen összeg az özvegynek, újból férjhezmenetele esetén is, mindenképen megtérítendő az Erdődy-örökösök részéről. A mint is fia, ifj. gr

Erdődy Sándor, a vépi birtoknak kezéhez váltásakor lefizette e 16,000 frtot édesanyjának. ¹⁾

Ezek voltak a túl a dunai fekvő jószágok. Azonkívül kapott a grófnő atyjától a gr. Csáky-birtokokból egy helységet, Illésfalvát Szepesben, melyet aztán 6100 frtért engedett át testvérei részére, továbbá a szucsáni részirtokot Túróczban, melyet utóbb 2000 frtért zálogosíta el. Kapott még »osztály szerint« tokaji és tarczali hegyeken való szőlőket, úgymint: *Nagy-Szőlő, Uzura, Tapasztó, Kusaly, Horváth, Szarka és Bornemisza* nevűket, úgy előhegyeket is,« egynehány ezer frt érő, ott termett borokkal. Ezek »régi, Lónyay-familiának urbáriumában nevezett szőlők, kik is a Méltóságos Asszony-nak őssétül, úgymint a Méltóságos Lónyay-familiától anyai részről maradtak, — kit is üdvözült Iudex Curiae Csáky István Uram ő Nga, mint maga leányának bocsátott kezéhez.« ²⁾

Lónyay Zsigmond erdélyi fejedelmi tanácsúr s beregi és krasznai főispán (kinek anyja *Báthory*-leány volt) bírta valaha e szőlőket. Neki csak leányai maradtak: *Margit*, gr. Csáky Istvánné, Bercsényinének édes anyja; Anna, b. Wesselényi Istvánné, utóbb Kemény János fejedelemné, a b. Wesselényi Pál, bujdosó magyarok vezérének szülője; és *Zsuzsánna*, Bocskay István zempléni főispán neje, ez utóbbi magtalan. Az értékes tokaji és tarczali szőlők birtoka tehát csak két részre oszlott: az egyik Csáky Krisztina, s a másik: Lónyay Anna unokái, ifjabb b. Wesselényi István és Wesselényi Anna, gr. Bethlen Lászlóné. Egyik-egyik rész jutalékát az

¹⁾»Pro Bonis porro Vépiensibus Illrmas Dnus Comes Alexander Erdődy de Monyorókerék, filius Illrmae Dominae Comitissae Christinae Csáky ex priori Dno et Marito suo Alexandro seniori similiter Erdődy susceptus, alias *Eadem Dnae Comitissae pro dote, jureque viduali in flor. sedecim mille assignatis, eosdem sedecim mille flor. ex post, tempore redemptionis dictorum Bonorum Vépiensium, Dnae Comitissae deposuerit et remuneravit.*« Felső-Büki *Nagy István* országbírói ítélmester 1701. aug. 17-kén kelt attestatiójában, gr. Bercsényiné részére. (*Egykorú más*, a kir. kamarai ltárban, A. N. R. fasc. 239. nro 46.)

²⁾ Az 1701. nov. 12-iki unghvári tanúvallatás; különösen Karancsy Miklós, Sípos János, Vajda Jabab és Dobay Sámuel vallomásai.

osztályosok maguk közt 16,000 frtra becsülték.¹⁾ De ehhez még tetemes kész ó bormennyiség is volt a pinczékben; s Bercsényinétől »a maga tokaji és tarczali szőlőiben termett borokat, *egynéhány ezer forint árát*, hitelben megvette volt eperjesi kereskedő Valsdorf; ki is, meg nem adhatván az árát: úgy Szirmay István Uram ő Nga jelenlétében conveniált azon adósságról Méltóságos Asszonynyal, hogy a *bényei* hegyen szőlőket (kettőt vagy hármat) adott a bor árában Valsdorf Uram.«²⁾ Így szerzett szép szőlőket a grófnő Erdő-Bényén is.

Ezek szerint gr. Csáky Krisztina *dunántúli* négy rendbeli fekvő birtokaiban 56 — 58 ezer, a *szepesiek* és *túrócziak*ban 8000 s a *zempléniékben* mintegy 20 ezer (16 és »*egynéhány ezer*,«) vagyis ingatlanokban 85 — 86 ezer frt értékkel bír vala; mihez járulának Unghvárra magával vitt kincsei, aranyezüstmívei és egyéb ingóságai, — mint egykorúaktól tudjuk, — több mint húszezer frt értéket képviselve. És így a grófnő összes vagyona a *százezer forintot* — vagyis mai becsárak szerint a 800,000-et — meghaladta, legalsóbb számítással.

Bercsényi és hitvese között mindjárt együttlétök első évében oly mély, benső szeretet fejlett ki, hogy az életét egyedül férje boldogításának szentelni igyekvő gyöngéd grófnő a maga anyagi viszonyait is szorosán a gróféhoz kívánván alkalmazni s kapcsolni: elhatározá *dunántúli* és *szepesi*, *túróczi* ingatlanai eladását, oly czélből, hogy azok helyett férje Nyitra- és Ungh vármegyei birtokesorozatát egészítendő ki, itteni új vásárlások- s illetőleg zálogkiváltásokkal.

Gr. Nádasdy Tamás, a felső-lindvai uradalom öröktulajdonosa, különben is visszaváltani törekszik vala e nagy családi jószága részeit; így gr. Csáky Krisztinának a Homonnai-portiók visszabocsátásáért már 1690. júl. 24-kén 4500 frtot fizetett, 1694. jan. 7-kén pedig más, lindvai portiókért Peczel falut engedte át neki 10,250 frtban; — s most, a grófnő által felszólíttatva, még 1695-ben kiváltá tőle 3798 frtért a gr. Széchy Péter-féle lindvai részt; végre, a következő 1696. esztendő elején — Mátyás nap táján — a még hátralevőkért

¹⁾ Ennyiért vette meg a Wesselényi István és Anna egyenértékű részét: utóbb Bercsényiné a maga számára. (L. alább.)

²⁾ Vajda Jakab és Karancsy Miklós vallomásai; a már id. h.

28,202 frt 47 dénárt számlált le Bercsényi grófnénak. Vagyis készpénzben és a peczeli birtokban összesen 38,500 frt 47 dénárt (»in toto florenos triginta octo millia quingentos, denarios quadraginta septem«) térített meg, mint maga írja, gr. Csáky Krisztinának Felső-Lindváért. ¹⁾

Vépert a 16,000 frtot ifj. gr. Erdődy Sándor, édes anyjának — mint mondók, — szintén letevé. Bercsényiné e pénz némi részét az unghvári uradalom gazdasági jobb fölszerelésére kívánván fordítani: »szép, fiatal szőke marhákat« vásároltatott az unghvári vásárokon, az unghvári, majd a dubrincesi és nagy-bereznai majorok számára; ²⁾ más részével a Brunóczezal szomszédos Patvarócz falut váltá Rutkay István nyitrai alispántól zálogjogon ezen birtokhoz. ³⁾ Továbbá Csejthéhez tartozó két rendbeli nevezetes részjószágot váltott ki a zálogbirtokosoktól; úgymint Verbó városában s Podula és Vagyócz nevű falukban néhai Homonnai gr. Drugeth Krisztinát illető s részint általa még özvegységében, részint pedig már Bercsényivel való házasságában (1688 és 1689-ben) Wránay Györgynek elzalogosított allodiális részeket és jobbagytelkeket az új zálogszerzőtől, Novotha Istvántól, 5650 frtéért, 1695-ben. ⁴⁾ S a másikat, majd három ekkorát, a néhai gr. Drugeth Bálint Csejthében bírt jóságát, 1696-ban.

Ez utóbbit, mint annak helyén említők, az utolsó Homonnai gróf elhúnyta után özv. gr. Homonnai Zsigmondné és gr. Bercsényi Miklós — mint közös örökösök — 1691. oct. 13-kán 15,000 frtéért zálogosították volt el a pozsonyi káptalan előtt Széchényi György esztergomi érseknek, clete fogytig-

¹⁾ Gr. Nádasdy Tamás saját bevállása, vasmegyei Szombathelyen, 1701. aug. 12-kén, a Kerkapolý István szolgabíró által fölvetett jegyzőkönyvben; továbbá Felső-Büki Nagy István ítélmester Felső-Bük, 1701. aug. 17-kén kiadott bizonyáglevele gr. Bercsényiné részére. (*Egykorú másolatok*, kir. kam. ltár, A. N. R. fasc. 239. nro. 45. és 46.)

²⁾ Az unghvári 1701. nov. 12-iki tanúvallatási jegyzőkönyvben Pap István, Sípos János, Szokolý János, Homoky András, Bácsmegyey Éva, Vajda Jakab és Dobay Sámuel tanúk egyező vallomásai.

³⁾ Kir. kamarai eredeti fogalmazat 1702-ből. Kamarai levéltár, A. N. R. fasc. 239. nro 58 és v. ő. u. o. nro 16.

⁴⁾ Novotha István elismerése erről, Vág-Ujhelytt, 1702. febr. 6-kán. (*Egykorú másolat* a kir. kamarai levéltárban, ugyanott, nro 48.)

lan, s esetleg utódainak, de a kik ellenében az óvatos Bercesényi rövid felmondású, bármikori visszaváltást kötött ki. Most, neje a zálogösszeget kifizetni óhajtván, a gróf élt jogával, miután Széchényi György 1696. februárban meghalt. A pozsonyi káptalan 1696. aug. 21-kén kelt levelével bizonyítja, hogy gr. Bercesényi Miklós megkeresésére e napon két tagját, Balog Márton és Róvik János kanonoktársait küldte ki gr. Erdődy Kristófnak a pozsonyi pénzverőházban levő lakására, kik is ez utóbbit — mint az említett néhai gr. Drugeth Bálint-féle csejthei javaknak jelenlegi haszonélvezőjét — hivatalosan felszólították: hajlandó-e ezen javakat Bercesényi grófnak az 1691-iki zálogszerződés értelmében s a zálogösszeg letétele mellett barátságos úton-módon kezére visszabocsátani? Mert különben Bercesényi azok erőszakos visszatartása s birtoklása ellen («de violenta bonorum eorum ulteriori detentione») ünnepeles óvást emel s az ez által okozandó perköltségekért és károkért őt teszi felelőssé. Mire gr. Erdődy Kristóf azzal felele, hogy ő a nevezett csejthei javakat sem nem akarja, sem nem tudja visszatartani, («se nec velle, nec posse eadem bona Homonnayano-Csejtheiensia detinere»), minthogy ő azokat »ex favore et gratia Eminentissimi Domini Principis Cardinalis a Kollonics,« vagyis az új esztergomi érsek kegyéből birtokolja, s esakis ő Eminentiajának bocsáthatja vissza kezére; a ki egyébiránt rövid időn ide Pozsonyba fogván jőni: közlendi vele az ügyet s bővebb választ adand. ¹⁾

Kollonics aztán, megértvén Bercesényi igaz jogát a visszaváltáshoz: készséggel kibocsátá a grófnőnek 15,000 frtért az egész birtokot, tehát a Homonnai Zsigmond leányait illető részt is, bizonyára ezeknek is beleegyezésével. ²⁾

E két rendbeli zálogkiváltás által a csejthei nagy uradalomnak igen tetemes része Bercesényiék birtokába ment át. De a hű feleség mindezzel meg nem elégedvén, még a Csejthével

¹⁾ »Relatio Admonitionis ratione Bonorum Homonnayano-Csejtheiensium, pro Dno Comite Nicolao Bercesény facta.« *Pozsonyi káptalani orsz. levéltár, prot. 1690—1699, folio 762.*

²⁾ L. Kollonics elismervényeit Bécs, 1702. sept. 1. és 2-kán Bercesényiné részére. *Egykorú másolatok.* Kir. kam. ltár A. N. R. fasc. 239. nro 41. és 56. L. még a 30. sz. a. is s v. ő.

határos beczkói uradalomból is szerzett férje jószágaihoz egy szép birtokot, Veszelyét, pecsenyédi részekkel, Mednyánszky Gáspártól zálogjogon, 3300 frtéért. ¹⁾

És, ha már a *csejthei* jószágot így felszaporította s *Brunóczt* Patvarócczal növelte: az 1682 óta — mint tudjuk — csak kisebb részben a Bercsényiek által birtokolt *temetvényi* uradalombeli Bercsényi-javakat is öregbíteni akará. E célját elérte 1698-ban, midőn a Temetvényhez tartozó *Hubina* és *Horka* nevű két faluért Vas-megyei utólsó birtokait, Peczelt s Porpáczt cserében átengedé Festetich Pálnak és nejének Fitter Erzsébetnek; kinek — illetőleg néhai atyjának Fitter Gyulának gr. Thurzó Mihálytól még 1641-ben szerzett — jogán Horkát és Hubinát Festetich zálogban bírta volt. ²⁾

Ezen jószágcsere — és pedig külön Hubina s külön Horka iránt — a Bécsben 1698. október 11-kén gr. Csáky Krisztina és Festetich Pál közt kötött szerződés erejével lépett életbe. Festetich itt elismeri, hogy Hubina falut, melyet 3500 ezüstitallérban és 1400 frtban, — Horkát pedig (vagyis ennek háromnegyed részét,) melyet 585 aranyban in specie, 881 ezüstitallérban 50 pénzben, »azonkívül közönséges monétájúl 960 frtban« bírt volt neje jogán zálogbirtokul: ugyanezzel a joggal »Mlgos Gróff Csáky Christina Asszonyinak, Mlgos Gróff Székési Bercsény Miklós Uram ó Nga kedves házastársának, — *plenarie contentáltatván ő Nya által*« (s e kielégítés Peczel és Porpáczt átengedésével történt), kezére bocsátá s tetteles birtokába átadta. ³⁾

Illésfalváért készpénzt kapott a grófnő édes atyjától, 1697-ben 1600 s azután 4500 frtot; ⁴⁾ míg szucsáni birtokát

¹⁾ L. kir. kamarai levéltár A. N. R. fasc. 239. nro 55. és 58.

²⁾ L. az ezen birtokjogra vonatkozó iratokat egykorú másolatokban a kir. kam. ltárban, *ugyanott*, nro 54. és 57. sz. alatt.

³⁾ L. Festetich Pál e két rendeli levelét egykorú másolatban *ugyanott*, s szintén az 54. és 57. sz. a. A peczeli és porpáczi javakért kapott ezen egyenérték egy sommában 11,600 frtra tétetik az 58. számú kamarai fogalmázatban,

⁴⁾ L. *ugyanott* nro 58. »Comes Judex Curiae dedit pro bonis Illésfalva fl. 1600, quos Bercsényius Tolajianae rebellionis tempore (1697.) consumpsit. Pro alijs praetensionibus in ysdem bonis Illésfalva habitis

ugyancsak 1697-ben férjének 1693-iki, körmöczbányai, b. Schmeideck - féle 2000 frtos chartabiancája visszaváltásáért bocsátá zálogba Schmeideck ipjának, gr. Lippay Ferencnek.¹⁾

Mikor pedig az 1694-ben Bercsényi által az unghvári uradalomból gr. Barkóczy Ferencnek négy évre 4000 frtért elzálogosított *Nagy-Berezna* falu zálogideje lejárt: gr. Csáky Krisztina ezt is visszaváltá szintén a saját (tokaji borok ára) pénzén, letétetvén érette 1698. sept. 29-kén a 4000 frtot egykorú imádójának, a vén Barkóczynak, a tavarnai kastélyban.²⁾ Azután, ugyan a maga költségén vásároltatott »szép szöke marhákkal« ezt a majort is egészen ő szerelteté föl, kivévén azt a »hat tarka tehenet és egy bikát,« melyeket a gróf Varamnórol hajtatott oda.³⁾

Végezetre, — már a béneyei szőlőknek tokaji borai árán történt vásárlása után, — Wesselényi Istvánnak és Annának Unghvártt tett rokoni látogatásukkor, 1699. május 27-kén, megszerző tőlök, két részletben lefizetendő 16,000 frtért, az osztályban reájok jutott tokaji és tarczali szőlőket is,⁴⁾ s az

idem *Judex Curiae* dedit ad manus Beresinianas flor. 4500. « *Eredeti kamarai fogalmazat, az actákból készítve.* »

¹⁾ *I. ugyanott* a 19., 20. és 58. sz. iratokat 1702-ből, az illető korábbi acták másolataival.

²⁾ » *Comes Franciscus Barkóczy* de Szala, etc. Recognoscáom praesentibus, hogy Ns. Ungh vármegyében lévő és Gróff Bercsényi Miklós Uram által még özvegyiségében nékem elzálogosított Nagy-Berezna nevű falut, megnevezett Úr házastársa Gróff Csáky Krisztina Asszony ő Nga maga pénzén, ú. m. 4000 Rh. frtokon váltotta ki tőlem 1698. esztendőben, 29. 7-bris, Szent-Mihály napján. — Actum Tavernae, die 16. Febr. Anno 1702. *Gr. Barkóczy Ferencz m. p.* « L. S. (*Egykorú másolat, a kir. kam. Itárban A. N. R. fasc. 239. nro 53. Ugyanezt bizonyítja Szent-Léleki Mészáros András, Zemplén-megye szolgabírája is, hozzá tévén: »kinek az váltásának az pénzét magam olvastam fel, Nzetes Úsz Bálint Urammal együtt, az tavernai palotán.* « Datum in Kucsiny, die 6. X-bris 1701. Egykorú más ugyanott, nro. 53.)

³⁾ Az 1701. nov. 12-iki unghvári tanúvallatás, különösen Vajda Jakab, Dobay Sámuel, Bácsmegyey Éva és Szokolý János vallomásai.

⁴⁾ »Én Keresztszeghi Gróff Csáky Krisztina, adom emlékezetre, hogy a hegyallyai, ú. m. tokaji és tarczali szőlők és jószágok végett Tek. Ngos Hadadi Wesselényi István és Anna kedves atyámfiaival ő Keglimekkel áru- és alkuképen végezvén, melynek az megalkudt summája 16,000 magy. frt; melynek is első 8000 frtját e jövő Szent-Mihály napjára,

első 8000 frtot a kitűzött terminusra lefizette nekik. (A második részlettel az 1701-iki catastrophá kitörésekor a grófnő még adós vala e rokonainak. ¹⁾)

Íme, ilyen hű felesége, ilyen jó szerző gazdasszonya volt gr. Csáky Krisztina hűn szeretett férjének! Hanem, a lovasias férj meg is becsülte a derék hitvest; hálásan ismeré el feláldozó, igaz vonzalmát, kedvében járt mindenképen, jószág-szerzéseieért pedig többféle gyöngéd módokon tanúsítá meleg viszonzását; például az által, hogy a nagy-bereznai visszaváltott birtokot külön kezelteté s annak jövedelmét tisztai mindenkor a grófnőnek szolgáltatatták be. ²⁾ Ily bizonyossága továbbá Bercsényi mély szeretetének hitveséhez s forró hálája- és lovasiaságának, a bereznai jószágon fölül, Unghvártt, 1698. július 24-kén egészen saját kezdeményezéséből s jó kedvéből neje számára kiállított cessionális-levele, melynek legalább bevezető sorait — meleg, vonzó hangjukért — s lényegesebb tételeit szó szerint átveszszük:

»Én Székesi Gróf Bercsény Miklós, adom tudtára mindeneknek az kiknek illik, — gyermekeimnek üdvezült feleségemtől Gróf Homonay Krisztina Asszonytól születetteknek magamra vállalván terheket, — és vallom, hogy *az én szerelmes, édes házastársomnak Gróf Kereszt-szegi Csáky Krisztina Asszonynak hozzávaló igaz szeretetét s mindenben való kedvem-keresését s egy szóval: minden házasságbéli segedelmi készségi előttem viselvén, akarom s kötöm unghvári dominiumban lévő dubrincsi majoromat s majorságamat, hozzá való faluival, említett Kedves Házastársomnak, ez alább megírt conditiók szerint. Minthogy szomszédságában való falumat Nagy-Beleznút (sic!) kit én — ki akarván nagyobb adósságból menekednem, 4000 Rh. frtban elzálogosítottam vala, kit az Atyámfia maga saját pénziből igyekezik mostanság kivál-*

más 8000 frtját pedig következő 1700-ik év Szent-Pál napjára minden perpatvar nélkül ő Kglmeknek letenni tartozom. Actum in Arce Unghvár, die 27. May Anno 1699. — *Gróf Csáky Christina m. p.*« (1713. júl 8-kán hitelesített másolat a kir. kam. ltár lýmbusában. V. ö. az 1701-iki unghvári tanuvallatással.)

¹⁾ A sokszor idézett unghvári 1701-iki tanúvallatási jegyzőkönyv.

²⁾ L. az unghvári 1701. nov. 12-iki tanúvallatásban Vajda Jakab tisztartó vallomását: »az proventust is (Nagy-Bereznából) ő Nga az tisztektől külön vette magához és ő Nga (a grófnő) kezéhez adminisztráltatott.«

tani, — azt is kiváltván, *szabadon bírhasza* említett Kedves Atyámfia, együtt Dubrinesesal, *kiválthatatlanul, élete napjáig*. 2-*do*. Hogyha Istennek titkos rendelésiből nekem holtom történnék előbb: *az már azelőtt, jegykoromban adott levelem s kötésemén kívül*, ennek szabados birodalmában maradjon éltig. « 3. Holta után is szabadon rendelkezessék fölöle, úgy, hogy gyermekeim a kiváltandó falu sommájának letétele nélkül hozzá ne juthassanak. 4. E fölött is még, Dubrinesban engedek ezer tallérig szabados rendelkezéstételt holta utánra is Kedves Atyámfiának, és annak letételéig gyermekeim kezökhöz ne vehessék, s az bírja addig Dubrinesot is, »valakinek az Atyámfia hagyja.« Datum in Arce Unghvár, die 24. Julij 1698.

Grófj Bercsényi Miklós m. p. « 1)

L. S.

E *cessio* méltó mellékdarabja, betetézője az udvarias, lovagias férfiú által kiállított jegyajándék-levélnek, a melyre hivatkozik is. Jele, hogy jegyes-korabeli meleg érzelmeit, szeretett és nagyrabecsült hitvese iránt, az együtt töltött évek le nem hűtötték, sőt ezek lánczolata által a benső, holdog viszony közöttük még szorosabbra fűződik vala.

Ezen, egymással tartalmi és tárgyi szoros összefüggésben álló dolgokat — bár rész szerint az időrend rovására — ekképen előadván: vissza kell térnünk az 1695-ik évnek még némely, bennünket közelebből érdeklő eseményeire.

Bercsényi családi körében, a magáén kívül még egy lakodalom történt, 1695. május vagy június havában. Ugyanis mostoha-fia gr. Forgách Pál befejezván tanulmányait a kassai egyetemszerű főiskolában, hazajött Unghvárrá. Minthogy 18-ik évét immár éppen betölté s korához képest érett, eszes ifjú volt: Bercsényi nagykorúnak nyilváníttatá őt törvényesen, s nevelőapai és gyámi tisztét bevégezvén, Pál úrnak, összeírás és úrbéri lajstromok szerint kezére bocsátá néhai anyja örökében *Szerednyét*: várt, kastélyt, birtokot.²⁾ Viszont Forgách Pál, e derekas főúri jószággal teljesen kielégítette:

¹⁾ *Egykori másolat* a kir. kam. ltárban, A. N. R. fasc. 239. nro 50.

²⁾ »Ibidem, Bonorum Szerednyeiusum Conscriptio et Domino Comiti Paulo Forgács facta resignatio, sub E.« Lajstrom 1701-ből, Bercsényi unghvári levéltára iratairól. *Archiv. Rákócz.* VIII. 308.

anyai örökségére való egyéb igényeiről, név szerint Unghvárt, Varannót, Kis-Várdát, stb. illetőleg, készséggel lemondott mostoha-testvérei javára.

Hogy pedig Palkó úrfi — a ki már jól kifejlett, délezege legényke volt, — ott a szerednyei kastélyban bús egyedültségében meg ne únatkozzék s valahogy korhelykedésnek, ivásnak ne adja magát: gondos nevelő-apja megházasítja őt, megszerezvén számára menyasszonyúl a b. Révay Elek kir. tanácsos 15 éves szép kisasszonykáját, Emerentiát. Nagy lón erre a tűzről pattant Palkó fiú gyönyörúsége, boldogsága; de még nagyobbá lón, mikor alig tíz hónap múlva meghívhatta nevelőapját Szerednyére — *keresztelőre*. Mert kis felesége takaros újszülött fiúcskával örvendezteté meg a fiatal apát, — a kinek még alig kezdett mohodzni a bajusza. De hát apa volt, s büszke volt reá. A csecsemőt szintén Pál névre keresztelték, és idővel — *püspök lett belőle.*¹⁾

Forgách Palkó boldogabb volt mint gyámapja, annyiban, hogy ő békén ülhetett kis feleségével Szerednyén: míg Beresényit *hazaft-teendői* gyakran elszólíták, nehéz s kellemtelen, gonddal járó munkákra, unghvári kedves otthonából. Így mindjárt az 1695-dik év nyarán, a mikor a XIII. vármegye Kassán értekezletet tartott: mit lehetne tenni a népet már-már koldúsbotra juttató, országgyűlés nélkül, törvénytelen úton kivetett nagy hadi adó lejobb - szállítására s az ennek behajtása alkalmával űzött visszaélések és katonai képtelen garázdálkodások, zsarolások, kihágások megszüntetésére? Ugyanis, alig vonúlt ki a féktelen soldatesca téli szállásaiból a táborba: már leérkezett a kamaráról a f. évre szóló új hadi adó-kivetés, a behajtás sürgetésével, különben katonai végrehajtással való fenyegetés mellett, első sorban a megyék alispánjaira, tisztviselőire.

A törvényhatóságok egybegyűlt képviselői tanácskoztak; s mivel úgy találák, hogy reájok, az északkeleti XIII. megyére a repartitio is aránytalanul súlyos: elhatározták, hogy e haj orvoslására az udv. és kir. kamaránál, továbbá a nemesség sérel-

¹⁾ Váci püspök; szül. 1696-ban. I. *Nagy Ivánról*: Magyarorsz. Családai IV. köt. 214. l.

meinek s az adózó nép kétségbeejtő nyomorának előterjesztésére legfelsőbb helyen, valamint a katonai végrehajtások és hajmeresztő erőszakoskodások lehető mellőzésének kieszközlésére valami tekintélyes főkövetet küldenek Pozsonyba és Bécsbe, a ki mindnyájokat képviselje, s mindnyájok nevében működjék. *Felső-Magyarországon a legnépszerűbb férfiú ekkor már az unghi főispán, Székési Gróf Bercsényi Miklós volt; a kinek rendíthetlen hazafiságát, ékesszólását, élénk rábeszélő tehetségét, vissza nem riadó tetterejét s nagy összeköttetéseit is az udvarnál, ismervén: a XIII vármegye öt választá teljhatalmazott főkövetéül a Fölséghez, az udvarhoz, a nádorhoz, cancelláriához, a »bellicum«-hoz és a két kamarához, — melőlvén úgy az e föladatra már kassai vice-generálisi rangjánál fogva is leginkább hivatott (de igen aulicus s alázkodó természetű) id. gr. Barkóczy Ferencz zempléni, valamint a tehetséges, de ambitiosus és önérdekhajhászó szathmári főispánt, b. Károlyi Sándort.*

S mivelhogy Bercsényinek e főköveti minőségében valószínűleg hosszasabban fog kellenie úgy Bécsben mint Pozsonyban időzni s a két hely között gyakorta utazgatni: a vármegyék, a követi utasítás mellé, e költséges utazások- és tartózkodásra tekintélyes összeget szavazának meg a gróf számára, kivétvén a *nemesi pénztárra*, külön-külön mindenik vármegye, nagyságához képest, ki 200, ki 150, ki 100 tallért a maga részéről »pro viatico.«¹⁾ Úgy, hogy a gróf közel 2000 tallér tiszteletdíjban részesült e fáradságos megbízatására, mely az 1695-ik év második felének jó részét igénybe vevé. Úgy látszik, augustusban indúlt el, és nejét is magával vivé, legalább Brunóczig és Csejthéig, s olykor Pozsonyba, Bécsbe is. Annál inkább, minthogy a grófnőnek magának is valának még mindig, korábbi családi viszonyaiból származó peres ügyei, melyekben tanácsos volt olykor-olykor az udv. főcancellárral való régi ismeretségére támaszkodni.

Nevezetesen, első férjétől származott leányait, gr. Erdődy

¹⁾ »Anno 1695. 27. Mensis Julij. Illrmo Dno Comiti Nicolao Bercsényi, Comitatus hujus nostri quoque in negotio remonstrationalis Portionis Ablegato, pro viatico deliguntur Tallerorum nro 200.« (Sáros vármegye 1695-iki jegyzőkönyvéből, 163. l.)

Margitot gr. Kéry Jánosnét, *Juliánnát* gr. Esterházy Antalnét, és a pozsonyi Sz.-Klára-szűzek kolostorában beöltözött *Erzsébet* apácát, testvér-bátyjok, a telhetetlen kapzsi gr. Erdődy Sándor, osztályrészeikben mindenképen meg akarja vala rövidíteni. Erzsébet kiskorú, s még nem is végkép fölavatott zárdaszűz lévén: édes anyjának gyámsága alatt állott. Gróf Csáky Krisztina tehát, mint gyermekeit egyaránt szerető anya, kötelessége szerint is, pártúl fogá gyámoltalan leányát és leányait igazaikban, hatalmaskodó bátyjuk ellen, s férje segítségével két rendbeli kir. mandatumot eszközölt volt ki a magy. kir. udv. cancelláriától érdekekben, osztályperökben, Felső-Büki Nagy István országbírói ítélőmesterre. E kir. rendeletek egyike 1695. october 29-én s másika december 16-kán kelt. ¹⁾ Lehet, hogy Bercsényi és neje még ekkor is, vagy ekkor újra személyesen Bécsben valának, — a gróf bizonynyal le-lerándúlván időközben a vármegyékhez, velök értekezendő, s meg vissza az udvarhoz, — a mint a reábizott országos ügyek folytatása igénylé.

Az eredmény, az ekkori, Kollonics-féle, mindinkább erősödő absolut irányzatú papi és katonai uralom alatt, a vármegyékre nézve nem igen volt, nem lehetett kielégítő; de Bercsényi minden követ megmozgatni törekvő, buzgó fáradozásait az alkotmányos jogok megvédése s a rendekre és jobbagyaikra rótt terhek könnyítése ügyében, meleg hálával ismerte el mind a XIII. törvényhatóság, — mint ez a következő 1696-ik év történetéből legjobban kitévnik.

¹⁾ *Eredeti fogalmazatok* a m. kir. udv. cancelláriai levéltárban, 1695. ex Oct. nro 35. és ex Dec. nro 12.

XIII. FEJEZET.

II. Gróf Bercsényi Miklós, 1696—1697.

A politikai láthatárra mind sötétebb felhők borultak. I. Lipót császár önkényes uralkodásra vágyó hajlamait az anyai éven át hatalmas lánggal fellobogott s még végképen vérbe nem fojtott Thököly-féle fölkelés sem szüntethette meg. Sötét fegyvereinek 1683. óta folyton tartó szerencsés győzelmeiben hovatovább elbizakodva, — magyargyűlölő ministereinek, különösen Kollonicsnak, Kinskynek, Strattmannak, Bucellini-nek tanácsaira mindinkább törekedett e szerencsétlen nemzet elnyomására, törvényeinek, ősi szabadságainak — a melyek megtartására pedig ünnepélyes esküt tett s kir. hitlevelet adott volt — kifogatására; végeztül tűzvén a szabad nemzetnek uralkodói teljes önkény alá vetését s az országnak Austriába, mint egységes, oszthatatlan birodalomba való tökéletes beolvasztását.

Az udvar ezen inteniói világos kifejezést nyernék valamár az 1687-iki országgyűlés előterjesztett kir. propositiók egyik pontjában, melyben az mondatik, hogy »ő cs. kir. Főlsége Magyarországnak, mint nagy részében fegyver erejével meghódítottnak, saját kénye szerint is szabhat törvényeket.« E kijelentést követte aztán a II. Endre király bullája XXXI-ik cikkelyének (»az ellentállási jogról«) és a szabad királyválasztási jognak eltöröltetése s a Habsburg-ház örökös-királyságának proclamáltatása, az eperjesi vértörvényszék iszonyatosságai és az országházára irányzott pozsony-vári ágyúk által megfélemlítése a rendeknek. Miután pedig az 1687—88-iki országgyűlés végzeményeivel — melyek a válságos pillanatban a nemzet legsarkalatosabb ősi jogai mellett egyedül felszólalni mert hű és bátor hazafi gr. Draskovich Miklós ország-

bírónak életébe kerültek — a korona az eddigi választási alapról örökösödésre helyezettett át: az udvar úgy vélekedék, hogy az alapnak eme változása szükségképen az egész törvényhozásnak és közigazgatásnak, vagy is az összes alkotmányuk átalakítását követeli.

Esterházy Pál nádor, kinek minderről eleve tudomása volt, a végből-e, hogy a cs. udvar e célzatait elősegítse, avagy hogy azokat nemzete javára mérsékelje? még az 1687—8-iki rendeknek terjedelmes javaslatot nyújtott be, a közigazgatásnak ily irányban eszközzendő újjászervezéséről; országos bizottság kiküldését indítványozván a szervezési tervet kidolgozására s »az egymással ellenkező törvények összhangba hozatalára.« Szóval, közigazgatási, merőben új szervezkedés és a létező törvények revisiója, minden irányban. Kész tervet ad a nádor az ország új hadi szervezetére nézve is, név szerint kijelölván a leendő országos tábornokokat. Megnevezi az ajánlott indítvány foganatosítására kiküldendő bizottság tagjait, külön-külön a törvényrevisióra, az egyházi, a hadi, a közgazdasági és kamarai ügyekre vonatkozólag. (Az új hadi szervezkedés kidolgozására hivatott orsz. biztosok egyikéül *gróf Bercsényi Miklóst* ajánlá, az idősbet. ¹⁾)

A karok és rendek azonban, megeléglélván a királyválasztási jog és a »jus resistendi«-záradék eltörlésével tett már ügy is eladdig példa nélkül való súlyos közjogi engedményeket, ezúttal megemberelték magokat; az alkotmánynak további változtatásáról hallani sem akarnak vala, s a nádor indítványát elvetették. Az udvar Esterházy javaslata e bukásával nem sokat törődött; neki különben is más forgott eszében.

Alig szentesíté Leopold az 1687—8-iki törvényczikkeket ez utóbbi év január 25-kén, s alig oszoltak szét a rendek: a császár már is egy, legbensőbb híveiből, *csupa németekből* álló udvari bizottságot állított össze Bécsben, *Magyarország új szervezetének kidolgozására*. E bizottságnak elnöke és irányadója, lelke, az engesztelhetetlen magyar-gyűlöletéről hírhedett gr. Kollonics Lipót bíbornok-érsek, húsz év óta

¹⁾ Esterházy Pál nádor e javaslatának egykorú másolata a kismartoni hercegi levéltárban. (L. róla *Szalay László*, *Magy. orsz. Tört. VI. köt. 3—5. ll.*

»az egységes, külön nem válható austriai birodalom« főmunkása volt; tagjai gr. Buccellini Gyula osztrák cancellár, gr. Breuner Sigfried udv. kamarai alelnök, gr. Thurn Miksa s b. Dorsch Frigyes es. tanácsosok (ez a »bellicum«-nál), Hoffmann György austriai alkormányzó és Krapf József, udv. haditanácsos. Ezek dolgozták ki azt a nagyterjedelmű kormányzati rendszer-tervezetet, melynek czíme: »*Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn*,« mely azonban történetirodalmunkban általánosan csak »Kollonics-systema« névvel jelöltetik. Mert e munkálatban rakta le elveit és fejtette ki nézeteit ama férfiú, a kinek nyíltan bevallott czélzata volt »Magyarországot rabhá, koldússá, ez által németté, és végre catholicussá tenni.« S czélzatát címzett tervezetének életbeléptetésével remélő és törekedett elérni. Kollonicsnak ezen, Magyarország összes jogait, ősi alkotmányát jóformán tabularasa-ként tekintő s megsemmisítéssel, az országot beolvasztással, a nemzetet pedig sűrű szigetekként betelepítendő német gyarmatosok s a kizárólag jezsuitákra bizandó közép- és felsőbb iskolák segélyével leendő elnémetesítéssel fenyegető, és így — némely culturális jó oldalai mellett általában gonosz irányú — javaslatát, ő és társai 1689. november 15-kén nyújtották be Lipót császárnak, ki azt hallgatag jóváhagyta, s az életbeléptethetőség iránti előzetes intézkedések megtételére fölhatalmazá Kollonicsot. A munkálat történetirodalmunkban eléggé ismeretes; ¹⁾ nem szükség részleteznünk, s e helyütt nem is volna helyén. Elég annyit említnünk, hogy a következő években annak egyelőre csak némely elveit igyekeztek, rendeleti úton, — óvatosságból apródonként — életbe léptetni; magával az egész, rendszeres munkálattal csak 1696-ban állottak elő, ekkor kísérlék meg először azt a magyarokkal (ha lehet, jó szerével) elfogadtatni.

Mielőtt még ez elfogadtatási kísérlet megtörtént volna: a hangulat nemzetünknel már igen elkeseredett volt. És teljes joggal. Országgyűlés már kilencz év óta nem tartatott; a közadókat, törvény ellenére, a bécsi es. kir. udv. kamara önké-

¹⁾ Különösen *Szalay László* ismerteti kimerítően, Magy. Tört. VI. kötete 6—21. lapjain.

nyúleg szabta meg és vetette ki az országra. A nádor elnöklése alatt, a kerületek vagy vármegyék küldöttei részvétele mellett az 1647-iki porták alapján készített repartíciót pedig a cs. katonai parancsnokok s hadbiztosok semmibe sem vévén,—contingenseiket mindenféle ürügyek alatt nevelve, kétszeresen, háromszorosan magok vetették ki, úgy a tűrhetetlen katonai garázdálkodásokkal járó téli szállásolás ú. n. »vacáns portiói« után követelt összegeket is, és irgalmat nem ismerő fegyveres végrehajtásokkal, veréssel-taglással, öléssel-kínzással, fosztogatásokkal, marhák elhajtásával, házi szerek elragadozásával szedték be a nyomorúlt népen és kis nemességen egyaránt. A dúlásaik, erőszaktételeik elül lakóházaikból elmenekült jobbágyok adóját azok földesuraín vagy a vármegyei tisztviselőkön csikarták ki.

Az akkori cs. katonaság ugyanis legnagyobb részt Európa különböző népségeinek kalandor zsoldosaiból alakult a kiket a törököktől nyerendő zsákmány vágya gyűjtött zászlók alá, s a kik nyers durvaságra, pusztító zabolátlanságra, istentelenségre, cseppet sem különböztek Wallenstein egykori hírhedett Landtsknechtjeitől. Leopold kincstára, a fényűző udvar oktan pazarlása, a napirenden lévő sikkasztások ¹⁾ és az immár több mint tíz év óta tartó háború miatt örökös apályban szenvedvén: a hadesapatok zsoldjai mindúntalan hátralékban valának; a katona tehát, ha intették: e körülményre utalt, s a szegény népen igyekezett kizsarolni elmaradt hópénzeit is. A tisztek legnagyobb részt szintén így tőnek, sőt magok jártak elől a zsarlásban például, mint Carafa, Solari, Auersperg, stb. Az emberségesebbek, ha magok nem zsarolának is, — a fizetetlen hadnak el kelle nézniök. Egykorú krónikások, mint a tarozali Babócsay Izsák, a sopronyi Csányi János, az erdélyi Cserey Mihály rémséges dolgokat jegyeztek föl a cs. soldatesca e korbéli iszonytató kihágásairól, kegyetlenségeiről. Jellemző, hogy még maga a Kollonicsféle kor-

¹⁾ Maga a cs. udv. kamara elnöke gr. Sinzendorff György Lajos »a lopást oly nagyban űzte,« hogy, midőn a rút dolog kiderült, maga beismeré, hogy »elnöksége alatt valami két millió forinttal csalta meg, saját elnéző számítása szerint, az államot.« (L. Károlyi Árpád »Buda és Pest visszavívása 1686-ban,« 85. l.)

mányzati tervezet is kénytelen nyíltan bevallani, hogy Magyarországgal »mintha ellenség földje volna, kénye-kevede szerint bánt a katonaság, s tetszésök szerint a hadi biztosok;« és csak az 1687—89-iki katonai zsarolások összegét több millió forint értékre becsüli. ¹⁾ Wagner jezsuita, Leopold udvari történetírója, hasonlókép beismeri az 1696-ik évről szólóban, hogy, ha a visszahódítás előtti magyar területekre (a töröktől 1683. óta visszanyert tetemes részeket és Erdélyt leszámítva) kivett két millió forint hadi-adóhoz a csapatok számára kiállított ingyen fuvarozás, az erőszakos katonai zsarolások s efféle kihágások kárait és terheit hozzáveszszük: az könnyen fölment hat millióra, s az országnak hallatlan romlását okozá. ²⁾ A készpénz ugyanis rendkívül megszűkült, a folytonos hadviselés miatt a kereskedés pangott, s így a szegény embernek termését, barmait nem lehetett eladni, nem tudott pénzt honnét teremteni, — azonban a katonai végrehajtás mégis rajta feküdt minden iszonyaival, s családi erkölceit rút erőszak-tételekkel beesteleníté, a férfiakat holtra verte, kínozta, ruháikból kifosztá, igásmarháit elhajtotta, gazdaságait tönkre tette. Gr. Rabutin erdélyi főhadparancsnok, a ki pedig ugyancsak zord, kegyetlen ember volt, maga festi a császárhoz intézett 1697. mart. 28-iki fölterjesztésében az ország illetén pusztulásának képét, ³⁾ a melyen ő nem képes — úgymond — segíteni. E rettenetes állapotokat az osztrák katonai körök mai hivatalos írói sem tagadják, habár szégyenkezve kell is emlékezniök a cs. k. hadsereg e menthetetlen barbárságaira, — a zsoldok elmaradásával igyekezvén némileg mentegezni az azon idők-

¹⁾ L. Szalaynál, VI. 19. — V. ö. *Biedermann's Geschichte der oest. Gesamtstaatsidee.*

²⁾ »*Ungariae Regnum, hominum et equorum alimenta, quae vulgo portionum nomine appellitant, duum millionum aestimatione tribuit. Quae si vecturas gratuitas, petulantiae militaris injurias, exactiones violentas annumeret: facile sex milliones existent. Haec onera, uti sine exceptione ad omnes pertinent, ita fortunis demum everti omnes, regnum irreparabili ruina concidere necesse est, cum in novae indiae rapinarum formas nimis fertile sit praefectorum ingenium, — etc.* F. Wagner, *Hist. Leopoldi*; II. köt. 309. l.

³⁾ L. Arneht, *Das Leben d. k. Feldmarschalls Gr. Guido Starhemberg*, 182. l.

ben lábra kapott kiáltó fegyelmetlenséget és hajmeresztő katonai atrocitásokat. ¹⁾)

A törvényhatóságok ezen évekbeli jegyzőkönyvei, levelezései telvék panaszokkal e se ország törvényét nem ismerő, se isteni, se emberi jogot nem respectáló katonai önkénykedések, hallatlan garázdaságok s egész vidékek lakosságának jóllétét hosszú időkre megsemmisítő zsarolások, dúlások esetei fölött. De bárhová fordultak légyen panaszleveleikkel, tiltakozásaikkal, orvoslást, megtorolást kérő fölterjesztéseikkel, — semmi foganatját nem látták. Mindezen iszonyatosságokat pedig, különösen a téli szállásokra osztott soldatesca részéről, legsúlyosabban az észak-keleti XIII. vármegye lakói érzék, mint a hol a Rákóczi-ház uradalmi feküsznek, melyekből a Thököly-párt legfőbb erejét merítette volt. E megyéket a németek elejétől fogva mint a magyar »lázadások« főfészkeiket, s lakóikat még Kassa, Eperjes, Ónod, Regéc, Sáros-Patak, Tokaj, Unghvár, Munkács meghódolása után tíz év múlva is mint »*rebellisek*«-et tekinték, sőt, mihelyt törvényre hivatkozni mertek: azonnal »*rebellis*« névvel illették. S az elkövetett visszaélések, irtóztató kártételek súlya egyaránt nyomja vala, jobbagyaik pusztulásával a nagy földesurakat, mágnásokat, valamint a curiáikat többé szabadoknak nem nevezhető nemességet és a szegény köznépet.

E viszonyok tüzetesebb vázlata jelen munkánk keretét túlhaladná; de ennyit a következők magyarázatául el kelle mondanunk.

Miután az elősorolt bajok ellen az írásbeli fölterjesztések nem használtak: a XIII. vármegye rendi 1696. január közepén összegyűlvén értekezletre, újabb követség küldését határozták el az udvarhoz. Megállapították szenvedett sérelmeik főbbjeit, az azokra orvoslást kérő utasítást követek számára megszerkesztették, a követeket megválaszták, — és a küldöttség élére állani *főkövetükként*, szeretetük, közbizalmuk-, ragaszkodásuknak újabb jeléül, a lángoló hazafiságáról, ékesszólásáról s föllépési bátorságáról ismert unghi főispánt, *gr. Bercsényi*

¹⁾ L. a k. k. Generalstaabtól kiadott »Feldzüge des Prinzen Eugen v. Savoyen,« I. köt. 51. és V. köt. 19. s köv. II.

Miklóst kérték ismét föl. Nem szívesen látták Bécsben az ily követséget; kedvetlen, ügyes-bajos, odiosus követelődzés volt ez, — de Bercsényi mindevel nem, csak küldőinek, hazájának javára gondolván, — elvállalá a megbizatást. ¹⁾ Február közepén már javában járta a cancelláriát, bellicumot, kamarát, nádort, főministereket, udvart, követtársaival Bécsben, s a XIII. vármegye nevében, bőséges szóbeli előterjesztései mellett, február 16-kán, a nádori levéltárban »Puncta Gravaminum Partium Regni Hungariae Superiorum, sub subscriptione Comitum Nicolai Bercsényi, qua primarij Ablegati« czímmel jelzett terjedelmes emlékiratot nyújtott be. E velős latin stýlban tartott államirat 16 pontban fejti ki Felső-Magyarország sérelmeit. Ezek elseje az adókkal túlterhelhetés és az aránytalan kivetés, mely ellen hosszasan remonstrál; különösen az 1647-iki és az 1694-iki (palatinalis) porták közötti lényeges különbözetet fejtegeti. Ezután következik a katonasággal való hivatalos érintkezésből eredő nehézségek s bajok elősorolása, (5-ik pont). E bajoknak eloszlatása, illetőleg gyökeres orvoslása céljából az emlékirat azon eszmét veti föl és indítványozza, hogy engedjék meg a XIII. vármegye rendesinek, — kiket e végből id. gr. Csáky István országbíró gyűlésre hívna egybe, — egy a haza jái közül való tartományi főhadibiztos választása, és ezen hivatal tétessék állandóvá. Legyenek neki al-biztosai is, s a katonai ügyekben e hatóság, a hadi és polgári rendre nézve egyaránt kötelező tekintélyvel járna el; hogy pedig ezt sikerrel folytathassa: láttassék el nyílt-parancsokkal úgy a cs. kir. udv. főhaditanácstól, a cs. kir. főhadibiztosságtól, valamint a magy. kir. udv. cancelláriától; és ő Felsége decretuma erejével tartozzék őt az összes katonaság elismerni s hivatalbeli intézkedéseihez alkalmazkodni. ²⁾ A

¹⁾ »Ezen terhes munkát hazám szeretetiért felvállaltam,« — írja ő maga, Bécsből 1696. május 1-jén vármegyéihez küldött értesítő-levelében. (*Szabolcsmegye Utára*; eredeti.)

²⁾ »Partes eadem Superiores demisse supplicavit, quatenus convocatis per Excellimum Dnum Judicem Curiae Cottibus, talem Supremum Commissarium nativum, seu Quartilisticum, qui suos itidem Sub-Commissarios habeat, Partibus Regni Superioribus deligere fas esset; qui etiam necessarius tam per Excelsum Consilium Bellicum, quam et Commissariatum, ac non minus etiam Cancellariam Aulicam Hungaricam mu-

mostani, fenekestől felfordult katonai állapotoknak jobbra fordulása a kihágások megszüntetése, és a polgári hatóságokkal, lakossággal való üdvös egyetértés csakis ezen a módon lesz elérhető.

A 6-ik nehezmény a hajdúvárosoknak és az azokba települő jobbágyoknak kiváltságosokul tekintése, s a 7-ik a bányászok köztehermentessége ellen van intézve. A 8-ik a lengyel határszéli vármegyéket, különösen Zemplént és Unghot érdekli, mint a mely törvényhatóságok területén fekvő homonmai, sztropkói és unghvári uradalmakhoz tartozó határszéli községek jobbágyi lakosai között lengyel tisztek minden kigondolható ürügyek alatt gyakran garázdálkodnak; a jobbágyokat elfogdossák, bebörtönzik, zsarolják, — a mint ezt csak legközelebb is tette az unghvári uradalom területén bizonyos Tureczky nevű lengyel lovas kapitány, («Rithmaisterus.») Az ilyes erőszakos betöréseket és kártételeket kegyeskedjék ő Felsege az illető idegen hatóságok útján eltiltatni. Mert a szegény jobbágyokat az ilyetén betörő lengyel tisztek martalócz módra házaikban megrohanják, összekötözik, és Lengyelországba hurczolván, váraik tömlöceiből csak súlyos váltságdíjért bocsátják szabadon.

A 9-ik pont tüzetesen tárgyalja a cs. kir. katonaság által gyakorolt kihágásokat. Ő Felsege hadai ugyanis a regulamentális tartással meg nem elégedvén, még azonfölül mindenféle túlkövetelésekkel és zsarolásokkal nyomorgatják a lakosságot. ¹⁾ Főtiszteiktől, tábornokaiktól hasztalanul kérnek

nitus Patentibus, in omni autoritate, facultate et functione . . . stabiliaur, proque tali per universam Militiam etiam haberi et observari jubeatur benignissimo Suae Mattis Decreto mediante.«

¹⁾ Egészen egybehangzó részleteket beszél el, s éppen 1696-ról, a tarczali jegyző *Babócsay Izák*, krónikájában, a Hegyallyáról, melynek községeiben ekkor *gr. Solari* gyalog-ezrede volt elszállásolva, ő maga a törzskarral Tállyán; hol is »mind annak lakosait keserves és erejük felett való oppressiókkal nyomta légyen el, mind a többi járásokbeli helyeket erőszakos nyomorgatásával és szertelen zaklatásaival sanyargatta.« Úgymint először is nagy »ajándékot« (discretio) vont rajtok; azután minden portió után, mindennapra »a lakosoknak sok infestálásával egy-egy császár garasát fizettetett«; némely községektől sok hordó bort elexequált; szállásolása két utolsó havában pedig egész hadainak

elégtételt; orvoslást ellenök sehol, senkitől nyerni nem lehet. Sőt a vármegyék becsületes tisztviselői, ha az excedáló katonaság ellen panaszt emelni merészelnék: a bosszúálló katonatisztekől a legdurvább meggyaláztatást, fogságot, megverést (»dehonestationes, arestationes, verberationes«) kénytelenek szenvedni, — a mint ez csak közelebbről megesett Sáros vármegye egyik »praenobilis,« »primarius« tisztviselőjével, sőt követével: Kellemesi Melczér János úrral, kit egy gr. Caprara vasas-ezredbeli kapitány, Roxas-Stella nevű, rútúl legyalázott és megvert: miérthogy tűrhetetlen excessusait Melczér, hivatalos tisztéhez képest s a vármegye megbízásából, Ginsik es. főhadbiztosnak följelenté. — Az ilyes méltatlan s illetlen sértések és bántalmazások az ország lakosait a legjogosultabb fájdalommal s elkeseredéssel töltik el; méltóztassék tehát ő Felsőge az ilyenek elkövetőit keményen megzaboláztatni és példásan büntettetni; »mert a nyomorgatott szegénység keserves lamentációi immár az eget verdesik.«

A 10. és 11-ik pontok az igazságszolgáltatás czélszerűbb berendezése (fölebbezési forumok) érdekében emelnek szót; a 12-ik pedig mint a cs. és kir. amnystia megsértését hozza föl, hogy a volt Thököly-párti, de a hűségre visszatért és kegyelmet nyert felső-magyarországi lakosoknak s az eperjesi vérbíróság által kivégeztettek örököseinek, lefoglalt javaik a nyert amnystia daczára sem adattak még vissza. A 13. pont a sókereskedés körül és egyéb törvénytelen taxálásokkal üzőt kamarai visszaéléseket fejtegeti, melyek, a mellett, hogy a földesúri szabadalmakba ütközök, a szegény népet súlyosan terhelik. Hasonlóképen a 14-ik pont is a kamarai közegek, nevezetesen a haszonbérlok és tizedszedök zsarolásait festi.

mindent napra, minden legény után — a természetbeli, bővségesen megkövetelt házi kosztón kívül — még 4—4 krt vetett ki a szegénységre s irgalom nélkül be is hajtatá. A szőlőműveseket a legszorgosb munka idején bebörtönözteté, verette, sarczoltatta; zabolátlan muskatérosai »mindennap megrészegedvén, rémítő nagy kiáltásokkal, lövöldözésekkel, dobok zörgésével, fegyveresen, csoportonként járván szélében a helyeket, a már lelkeszakadt, nyomorúlt, szegény munkásokat fogdosták, kötözték, verték, üldözték nagy kegyetlenséggel« valameddig a kívánt sarczot tőlük ki nem préselték, stb. (»*Fata Tarczaliensia*,« 131—133. l.)

A 15-ik a forgalomban levő különféle pénz nemek értékéről szól és intézkedést kíván az iránt, hogy a határszéli megyékbe tömegesen beszivárgó lengyel pénzek mennyiben vétessenek be és miként számoltassanak el a vármegyék adójutalékaiban? Végre a 16-ik pont ismételve hangsúlyozza a már a múlt évben, bár hasztalanul felhozott ama specialis, de rájok nézve annál érzékenyebb sérelmet, hogy e XIII. vármegyére a közadók kivetése sokkal súlyosabban, aránytalanul történt, mint az alsó-magyarországiaknál; igazságos repartíciót s enyhítést kívánnak tehát. Nevezetesen azt kérik, hogy a két milliónyi összegből rájok vetett hányadon fölül, eredetileg az újonnan visszaszerzett részekre (partes neoacquisitas) limitált, de utóbb szintén e XIII. vármegyére áthárított 117 ezer forint megfizetésétől végképen mentessenek föl, mint a mely teher őket, a már-már különben is roskadozókat, semmiképen nem illetheti. Az általános adókirovást illetőleg pedig azon esedeznek, hogy ennél jövőre, az új kapuszám-összeírás elkészültéig, az 1647-iki porták vétessenek alapúl; az ő tartományukra eső hányad részletes kivetése pedig az egyes vármegyékre ne a nádor: hanem a felső-magyarországi specialis viszonyokat ismerő országbíró által, a megyék követei jelenlétében és közreműködésével történjék; továbbá azon községek adója, melyek 1647. óta kir. városokká lettek: a megyék quantumából vonassék le, valamint a visszahódított részeké is egészen külön vettessék ki.

Az emlékirat kelte: »Viennae, 16. Februarj Anno 1696.« Aláírva: »Comes Nicolaus Beresényj, Partium Regni Ungariae Superiorum primarius et reliqui adjuncti Cottuum Ablegati.«¹⁾

Bármennyire iparkodott is az erélyes főkövet, küldött-társaival királyt, nádot, cancellárt, ministereket, udv. főhatóságokat az országrész sanyarú helyzetéről, kívánalmaik igazságos voltáról s az orvoslás sürgősségéről meggyőzni és sok audientia-járással, keléssel, fáradozással, könyörgéssel kedvező eredményt eszközölni ki küldőiknek: ezek a minden-

¹⁾ *Egykori másolat az orsz. levéltár egykori nádori levéltári részében, 1696. nro 8. A. Ad fasc. SSS. lad. P.*

ható Kollonics előtt, mint nagyobb részben protestánsok és volt rebellesek, nagyon rossz hírben állanak vala. És főként a bíboros-érsek befolyásának tulajdonítható, hogy előterjesztett sérelmeik legtöbb pontjára, s ezek közt a hajmeresztő katonai garázdálkodások megszüntetése és megbüntetésére nézve, — holmi szóbelileg adott kétes becsű biztatásokon kívül, még csak választ sem kaptak. Általában az írásbeli választ nagykésőn, csak májusban (!) adatá ki nekik magyar udv. cancelláriája útján Leopold. Ez csupán az adókulcsra terjed ki, de ott sem teljesíti óhajtásaikat. A többi pontok egyszerűen hallgatással mellőzvék. »Ő Felsége eléggé sajnálja — úgy mond, — hogy a folyamatban levő háború miatt súlyos terheket kénytelen az országra róni, és hogy ezen terhek alkalmából annyi nehézség és viszálykodás merült fel a fölfolyamodó országrészben. Hogy azért állítólagos túlterhelhetőség, vagyis az adónak aránytalan kivétele ügyéhez az alsó-magyarországi megyék is hozzászólhassanak: ennek következtében a nádor ő herczegsége nemsokára bizonyos conventre fogja összehívni Pozsonyba úgy a felső-, mint az alsó-magyarországi, nemkülönben az újonnan visszahódított és a szent koronához visszacsatolt részekbeli vármegyék követeit; a hol is az adókivétel egyenlősége érdekében mindnyájok véleményét kihallgatván, az erre nézve jövődöben követendő igazságos módszert velök együtt megállapítandja s jóváhagyás végett előnkbe terjesztendi. A minthogy ez iránt parancsoltunk is már neki. Mely is a főntczímzett Gróf Úrnak és követtársainak, miheztartásúl tudomására adatik.« ¹⁾

¹⁾ *Eredeti fogalmazat* a m. kir. udv. cancellária levéltárában. »Comiti Nicolao Bercsényi de Székes, etc. quoad Instantias Alegationis suae, Suae Mattis propositas, Resolutio intimatur.« (1696. *ex Majo*, nro 72.) — Ezen, Pozsonyban tartandó orsz. tanácskozmány felől *Bercsényi* már 1696. május 1-jén értesíti Bécsből a XIII. vármegyét, különkülön mindegyiket; reményt adván, hogy e convent alkalmával, — »melynek convocatiójára magam kértem és disponáltam az *Méltóságos Herczeget*, (a nádort,) — bízhatunk improportionate viselt terhünknek megorvoslásához.« — Igen kívánatos azonban, hogy »azon leendő gyűlekezetre a T. N. Vármegye maga oly böcsületes úri tagjait disponálja és küldje, a kiknek tudományában és minden qualitásiban s dexteritásában megnyugtathassa elméjét: mert az eddigvaló munkálkodásunknak ott

Ennyi az egész. Tehát még azt sem engedik vala meg nekik, hogy a *részletes* kivetést a helyi viszonyokat tüzetesen ismerő felső-magyarországi főúr gr. Csáky országbíró elnöklete alatt intézhessék el. Különben, az itt elhallgatott katona-excessusi ügyekben Bercsényi mégis jelentékeny eredményt ért el. Nevezetesen az úgy szólván napi renden lévő rémítő kihágásokat a felhozott concret adatokkal szemben az udvar el nem tagadhatván, sőt azok nem egy cs. tábornok jelentései által is megerősítést nyervén: belátták, hogy itt végre valamit tenni kell; és a *bennszülött, polgári tartományi főhadibiztosi állás megalkotásának eszméjét*, — a mi itt Bercsényi és a felső-magyarországiak részéről ajánlatik vala először, — *elvében elfogadták*, s mint látni fogjuk, még e folyó 1696-ik évben meg is valószínűzték. Továbbá Leopold parancsot bocsátott a Magyarországon állomásozó cs. hadak tábornokaihoz: »fékezni meg e gonoszságot, az istentelen kicsapongásokat, nehogy ily borzasztó bűnök büntetelensége az ég haragját vonja maga után reájok.«¹⁾ — Azonban, a vétkezettek megbüntetése, mint látjuk, itt is csak az »*egekre*« bizatik. Nem is lőn semmi foganatja e császári parancsnak; írott malaszt maradt, annál inkább, minthogy a zsoldok ezentúl is hátralékban valának.

köll vární hasznos gyümölcsét; és minthogy ennek az földnek is (a dunántúli és inneni kerületeknek) kétségkívül az eleje jelen leszen: az mi földünk se maradjon hátrább, minthogy az országos köz jó rend s abból való megmaradásunk függ attól nem utolsóképen.« A mi őt illeti: ő, mint főkövet, a maga részéről mindent elkövetend, hogy a XIII. T. N. Vármegyék megelegetését elnyerje; a mint eddig is, immár »majd négy hónapi úntalan való gondos és munkás fáradozásaival« mennyit tett és mennyire igyekezett szolgálni ügyekben: mellette lévő követtársai legjobban megbizonyíthatják. Az adók aránytalan kivetésén kívül reabízott ügyekben mint járt el és mily eredményekhez juthatott, a mellékelt »series« megmutatja. »Melyekben, ha mi nem elégségesképen és teljes contentumára volna az T. N. Vármegyének: kérem, annak, hogy Urunktól-Királyunktól *kérünk, az hol erővel gyengeségünk nem vehet, tulajdonítani méltóztassék az T. N. Vármegye.*« Ezen utóbbi okadatolás vajmi sokat mond, kevés, gyöngéd szóban! (Gr. Bercsényi Miklós s. k. aláírása és pecsége alatt kelt főköveti jelentés; *eredeti Szabolcsmegye levéltárában*. Nyilván megvan, vagy legalább megvolt, a XIII. vármegyék mindenikénél.)

¹⁾ Wagner, Hist. Leopoldi, II. 313. — Horváth Mihálynál is, VI. 246.

A fentebbi kir. kéziratban kilátásba vett convent az őszszel volt Pozsonyban összeülendő. A fáradozásaiért Bercsenyi iránt hálás XIII. vármegye főkövetéül erre ismét a grófot választá. Ekként, gyakorta kelletvén közolgai miatt Bécsben, Pozsonyban megfordúlnia: ¹⁾ ez utóbbi helyhez való aránylagos közelsége miatt legalkalmasabb tartózkodási helyül kínálkozott neki jószágai közül a kies fekvésű Brunócz, melyet különben is nagyon kedvelt Miklós gróf; szívesen és sokat tartózkodik vala tehát ott 1696. folyamán, valamint általában a 90-es években, a mikor tehetete. ²⁾

Említettük már az első kötetben (315. l.), hogy Érsek-Újvárnak a töröktől lett visszafoglalása után a Vág-vidék

¹⁾ Aug. 17-kén is — mint maga írja — *országos dologban* járt vala Bécsben, honnét egyúttal *egész hajóteher* összevásárlott mindenféle portékát szállíttatott alá Pozsonyba szolgálival, kiknek ezen igazolványt adá: »Comes Nicolaus Bercsenij de Székes, Eques Auratus, Comitatus Unghváriensis Supremus Comes, S. C. Regiaeque Mattis Consiliarius, Camerarius et Praesidij Mező-Szegediensis Supremus Capitaneus, etc. Universis et singulis, etc. Salutem, etc. Notum facio me certas res meas Medio Danubij in una navi per homines meos — quibus nimirum hic Viennae in servitijs Suae Mattis commorando usus fuisssem — Posonium remisisse. Quare universos et singulos« fölkér, hogy embereit s portékáit mindenütt, harminczad és vám fizetése nélkül bocsássák keresztül. Viennae, die 17. Aug. Anno 1696. Comes Nicolaus Bercsenij m. p. P. H.« Sarkára rájegyezve: »Bej d. Kay. s. Haupt- und Rothenthurmer Mark Wien allerdings frey passiert. Den 17. Aug. 1696.« (Eredeti a Nemz. Múzeum kéziratárában.) Az e hajón szállított holmik alkalmasint az épülő *brunóczi új kastély* felszerelésére valának szánva, — miről mindjárt bővebben.

²⁾ Hogy a 1696-iki tavaszt is — május elejétől fogva, midőn Bécsből visszatérhetett, — itt tölté: mutatja »Datum in Castello Brunócz, die 21. Majj A. D. 1696.« keltű, s. k. aláírt nyilatkozata, melyben első nejétől született gyermekei László és Zsuzsanna terheit magára vévén, elismeri, hogy amaz 1000 frtból, — melyet néhai kedves hitvese, Homonnai Drugeth Krisztina grófnő gyászszertartási költségeire (tehát még 1691. tavaszán) már szintén néhai Haskó Jakab vág-újhelyi préposttól kölcsön vett volt a beczkói ferencziek kolostora pénzéből; — 500 frtot ugyan már visszafizetett: de 500-al még tartozik e szent-ferenczes conventnek; melyet is egy évre (1696. május 21-kétől számítva) a szokásos hatos kamatra még magánál kíván tartani, — eltelvén azonban ezen esztendő: azt azonnal lefizetni kötelezi magát. (1703. mart. 12-kén Beczkón hitelesített másolat, a kir. kamarai levéltárban, Acta Neo-Reg. fasc. 239. nro 16.)

állandó biztosságot nyervén: a Bercsényi-család a magas, erdős, sziklás hércztetőn, nehezen megközelíthetőleg épült sásfészekből, temetvényi lovagvárából — mely különben is 1682. óta a Csákyakkal közös volt, — leköltözött az ezen vártól nem távol, lenn a Vág jobbpartján, barátságos, nyílt fekvésű Brunóczra. Szintén említők annak helyén (I. 239.), hogy ezen örök-birtokot id. Bercsényi Miklós még nőtlen korában, 1660. táján szerzette, a pöstyén-drahóc-madoniczi zálogos jószágoknak gr. Forgách Ádámtól fölvevett váltságdíjából, bizonyos temetvényi részekkel együtt, melyeket aztán utóbb mindinkább növelt; mígnem Csáky Krisztina Brunóczhoz még némi nemesi curiákat, Patvaróczot és Temetvényből még két falut csatolt. Nagyon szép birtoktest volt az már így együtt 1696. táján, — valódi főúri jószág, melyet az immár szintén Bercsényiféle Osejthének közelsége még tekintélyesebbé tőn. A régi Forgách-kastélyazonban Brunóczon (mert e hely régebben, legalább a XVII. század elején, gr. Forgách-birtok vala, ¹⁾ rozzant is és szűk is volt egy nagyobb udvartartás kényelmeire. Bercsényiék, úgy látszik, még az öreg Miklós úr életében, letették volt egy új, díszesebb és tágasabb családi kastély alapkövét; de az építés az öreg grófnak s Homonnai Krisztinának halála, s még inkább ifjabb Miklós grófnak az unghvári óriási vételbe bocsátkozása következtében lassan haladt előre. Most tehát, a társaságkedvelő s fényes udvartartásban gyönyörködő, különben is dúsgazdag gr. Csáky Krisztinával kötött házassága idejében kétszeresen tapasztalván a gróf a régi kastély szűk voltát: teljes erővel indítá meg az újnak mielőbbi fölépítését; nevezetesen 1696—97-ben javában folyt a munka. E ma is álló, tekintélyes, (noha nem igen nagy) stýlszerű kastély tégláit ha vizsgáljuk, háromfélét találunk: N. B., C. N. B., és C. N. B. C. C. C. feliratúakat. E betűk jelzik az építés történetét. Az N. B. jegyűek még az öreg Bercsényi Miklós idejéből (1687—89.) valók, a ki se bárói, se grófi czímével nem igen szokott élni. A második fajta téglákból ifj. gr. Bercsényi Miklós özvegy korában, s a harmadik félékből (és ilyen a legtöbb)

¹⁾ 1616. táján gr. Forgách Imre bírta volt. Úgy látszik, bírta Ádám országbíró is, és talán ő bocsátá Bercsényi kezére, a pöstyéni zálogösszeg bizonyos hányada fejében.

már gr. Csáky Krisztinával való házasságában (a 3 C. = Comitissa Christina Csáky), tehát 1695. óta építettett. Ritka épületnél jelzik ezt ily szépen a holt kövek!

Brunócz egyike a XVII-ik századból fennmaradt leg-érdekesebb kastélyainknak, mely úgy építészeti modorával, valamint kies, mosolygó, nyájas fekvésének megválasztásával fennen hirdeti építője nemes ízlését. Regényes, erdős hegyek lábánál, a Vágnak itt síkká terülő völgyében, nyílt térségen, a gazdasági épületektől, falutól elkülönítve, üde kert közepén épült; mely kertnek néhány óriási vén fája még Bercsényi idejéből való. Talán a kurucz vezér sajátkezüleg ültette egyiket-másikat. És e sötét fák, a buja-zöld bokrok, a falaira felfutó folyondárok lombjai közül a kastély, piros tornyaival, magas ballustrádjaival, fehér falaival, zöld redőnyeivel olyan derülten, barátságosan hívogatólag int még ma is, már messziről, az országúton haladó útas elé. Tornyaitól, ablakaiból, kertjéből fölséges kilátás nyílik, a Vág felé, keletnek, az impozáns magasságú komor hegycsúcsról letekintő Temetvény várára, erdőségeire, a lúcai kastélyra; északnak a trencsényi hegyek egyik kifutványán előbukkanó regés sziklavárra Beczkóra s a távol ködében a láthatárt bezáró oroszlánkői impozáns szirttarajra. Majd északnyúgaton, a folyam jobbpartján a vág-új helyi prépostság tornya s fallal kerített templomkastélya tűn elő; ettől lejebb, Brunócczal csaknem átellenes magaslaton, a Báthory Erzsébetről rémes hírű csejthei kastély és szintén falkerített templom, s fölöttük kopár oromról a büszke Csejthe vára integetnek által. A távol nyugati hegysorozat aljában Verbó város tornyai látszanak, s messze benn a bérczetők egyikéről csúcsosan nyúlik égnek a jókői vár. Végre dél felé, nyájas, szelíd, búzatermő vidék, melynek közepén Póstyén mezőváros terül el, s vele szemben a balpart hegyoldalában épült Bánka helység s a morvánkai (morováni) kastély — ekkor szintén Bercsényi-birtok — fehér falai zárják be a láthatárt, a sebes Vág folyó számtalan kanyarulatával.

Valóban, egy kis paradicsom ez; nem csoda, ha Bercsényi a fejedelmi Unghvár mellett a mosolygó bájaival, üde szelídségével elandalító Brunócot szerette legjobban. Őneki úgy a természet, mint a művészet szépségei iránt kitűnő érzeke

vala; sőt veleszületett ízlését, főként a stílszerű építészet és a festészet műveinek figyelmes tanulmányozásával s szenvedélyes kedvelésével, korában honfitársai közt ritka mérvben kiképezé. Bizonyítják ezt unghvári otthonának belső berendezése (a melyről alább), ottani nagyszabású átalakító építkezései és az általa emelt Brunócz. E kastély egy emeletes hossznegyszögöt képez, négy sarkán négy kiszögellő, csinos toronnyal; az ötödik — mint látszik, ezeknél erősebb, magasabb — torony, a déli oldal közepén, a felvonóhidas kapu fölött meredt föl. Minden valószínűség szerint ütő óra és harangok is valának benne, mert e torony egyszersmind a közvetlenül mellette, kelet felől épült várkápólnának is tornya volt. (E torony falai tető-magasságig még állanak, s a padlison kivehetők az egykori folytatás nyomai.) Ha a kastély boltozatos kapuján behajtatunk, e boltozathoz jobbra nyílik a kápolna ajtaja. A kápolna a kastély déli oldalának felét foglalja el, s az emeletről a földesúri családnak külön bejárata volt. A kápolna boltozata pazarul van díszítve, angyalkákat, változatos arabeszket és gazdag lombfonatokat ábrázoló stucco-művekkel, melyek hajdan aranyozásokkal ékeskednek vala; ma vastag mészkéreggel borítják, mely vonalaik finomságából sokat elvesz. A boltozatot egészen belepő stuccodíszek között középpont egy nagyobb s négy oldalt négy kisebb tojásdad mező terül, melyeken fresco-képek valának, hihető, olaszok művei. Magok a stuccók legalább, határozottan olasz művek; Bercsényi a kápolna és kastély díszítésére olasz művészeket hozatott Bécsből. A fából készült karzat tábláit az utolsó ítéletet ábrázoló olajfestmények fedik, kissé realisticus felfogással. Ezek már nem olasz művek; inkább valami német, avagy német iskolában tanult magyar festőre vallanak. A kápolna alatt sírbolt, melyben a kastély későbbi tulajdonosai, a Szlavniczai Sándor-ok alusznak örök álmaikat.

A kastély a maga egészében is olasz stílusban épült, kívülről impozáns magas ballustrádokkal, melyek a tetőket egészen elfedik. E ballustrádok alsó osztályain, az emelet ablakai fölött, kis ablakocskák vannak. Kívül az oldalfalakat a ballustrádok párkányzatáig nyúló oszlopok osztják arányosan mezőkre, — úgy, hogy minden ablak oszlopok

közé jut. E szabályos tagozás mellett hajdan még a kastélynak külseje is be vala festve, olasz módra, színes sgraphit-tókkal. Itt-ott még látszanak a festés nyomai, leginkább a nyugati oldalon; és pedig kétféle festés maradványait leljük: a régiebb piros-fejér, egyszerűbb, s a fölötte levő vörhenyes és sárga, czifrább: guirlandos, gyümölcsfüzérés, már inkább francia jellegű díszítésekkel. Az első valószínűleg a kastély fölépítésekor 1695 --96-ban, a második a kuruczvilágban, 1705 --6-ban készült. Nyilván Bercsényitől származik mindkettő; mert a kastély későbbi tulajdonosai ily fényűzést meg nem engedtek volna magoknak; de nem is vala divatban később már az épületek külfalainak színekkel díszítése.

A kastély udvara négyszög, s akkoron teljesen zárt vala. (Most már, a Vág felőli, keleti szárny, a két saroktoronyig hiányzik; a múlt század utolsó negyedében bontatták le a Sándorok, kiknek a kastély igen nagy volt.) A földszint, — melyet a nagyszámú szolgaszemélyzet szobái, továbbá konyhák, kamarák, tárházak stb. töltének be, — meglehetősen alacsony, hogy az urasági lakosztályokat és vendégszobákat magában foglaló emeletre fölívó lépcső kényelmes legyen. Annál magasabbak valának azonban az emeleti teremek. (Csak valának; mert a múlt században a Sándorok, fűtőanyag kémelése céljából, a régi magas boltozatok alá alacsony, lapos mennyezetet — stuccatúrt — vonattak, s evvel az épület belsejét nagyúri jellegéből igen kivetkőztették.) A magas termeket faragott kőpárkányzatokba illesztett hatalmas, azon korban éppen ritka nagyságú ablakok világították meg. Ezek a nagy ablakok, továbbá a kényelmes lépcsők jellemzik Bercsényit, a ki, a lovagkor és múlt századok fiaival ellentétben, szerette a levegőt, a világosságot, szép, tágas kilátást és kényelmet. — Unghvárott is, a mint a várkastély renoválását megkezdette: első dolga volt az ősfalakba a régi homályos nyílások helyett nagy ablakokat vágatni metczenzéffi kőfaragók készítette óriási kőpárkányzatokba, — éppen mint a brunóczi nagy kőpárkányos ablakok. És igen haragudott az építésre, hogy távollétében nem elég szélesre szabatta a lépcsőket. Brunóczon is nem a mostani följárát volt a fő; a fölépcső Bercsényi idejében a ma már lebontott keleti oldalon vezetett

föl a fegyverekkel ékes előcsarnokba, melyből a nagy »*ebédlő-palota*« (lovagterem) nyílt. E helyiségeket használhatták a Sándorok legkevésbé; azért bontatták le.

A lovagteremnek, nemkülönben az urasági egyéb lakosztályoknak is mennyezetei valószínűleg hasonló szép és gazdag stuccókkal valának díszítve, mint a kápolnáié ma is még. Az emeleti termek száma, a toronyszobácskákon s az egykori nagy ebédlőpalotán és előpítvaron kívül, 10 – 12-re tehető. Ezek egyikében még egy hatalmas kőkandalló áll Bercsényi korából; továbbá a nyugati szárny legszélső szobájának ablakán egy kihajló, igen szép lakatos-munkával készült nagy vas-ablakkosár. Ily kosarak voltak eredetileg valamennyi külső ablakon. De a többit idővel leszedték és eladták, s ezt az egyet kegyeletből hagyták meg a Sándorok, azért, mert a hagyomány szerint *ez a szoba volt rendszeren a halhatatlan II. Rákóczi Ferencz fejedelem szállása, mikor Bercsényihez látogatóba járt Brunóczra.* (Most a kastély úrnője, h. Mednyánszky Dénesné lakja, kegyeletes emlékből.)

Egyéb Bercsényi-emlék Brunóczon nem maradt fenn; mert, mint látni fogjuk, a kastély a kuruczvilágban és utána nagy viszontagságoknak vala kitéve. Erődítve, a négy saroktornyon, a kaputornyon, s *talán* – legfőlebb – egyszerű árkon kívül sosem volt; sőt mi az árkot is kötve hiszszük. Mert nem igen volt volna értelme nagyobb erődítésének, a míg Temetvény vára fennállt. De meg Brunócz a törökvilágnak immár elmúltával, békességes időkben épült, nyílt, nyaraló kastélynak; holmi rablóbandák, vagy átfutó lovas csapatok netaláni támadásainak pedig így, tornyaival és felvonó kapujával is ellentállhatott.

Bercsényi, hogy az octóberben összeülendő pozsonyi conventre a magok követeit megválasztandó s őket utasítással ellátandó északkeleti XIII. vármegye kassai értekezletén jelen lehessen, de meg, hogy zemplén-, ungh- és szabolcsmegyei birtokait is megszemlélje s gazdatiszteit utasítsa: augusztus vége felé családjával leutazott Brunóczról Unghvárra. Itt vármegyéjével is saját elnöklete alatt közgyűlést tartatott,

a kassai értekezlet, illetőleg pozsonyi convent előzményeit érdeklőleg. Megyéje, természetesen, az ő erélyes, domináló egyéniségének irányzatát, akaratát követte határozataiban. De ugyanazt követte, önként, meggyőződésből s a személyében helyezett bizalomból, a többi XII megye is, — melyeknek együttes értekezlete ismét az unghi főispánt kéré föl egyhangúlag — immár harmadszor — a főköveti (primarius ablegatus) díszes megbízatás elfogadására. A sérelmek lényegét ezúttal is a túlterhes és aránytalan adókövetés, a természetben követelt erő feletti szolgálmányok és különösen a mindenféle katonai, nem szűnő kihágások és zsarolások ügye képezé.

Ez utóbbiakból magának Bercsényinek is kijutott, még pedig saját lakóvárában. Unghvárra érkezvén ugyanis, boszszankodva tapasztalá, hogy az ottani német őrségparancsnok, — a földesúr távollétében s az ez által kizárólag bírt regale-jog megsértésével, a várban koresmát nyitott s fünek-fának bort méretett vala, a maga zsebei töltésére. Egyéb önkénykedései s haszonleséseiről is a jó úrnak, panaszt emeltek Bercsényi tisztjei. A gróf hiába voná őt mindezekért kérdőre: a szemtelen tiszt rá sem hederített; úgy, hogy végre Bercsényi kénytelen volt a cs. k. főhaditanácshoz intézni fölterjesztést ellene, szeptemberben. ¹⁾

Azonban közelegvén octóber közepe, a grófnak föl kelle sietnie Brunócra s onnat, e hó 18-kára, felső-magyarországi követtársaival egyetemben Pozsonyba, a hová a nádor és egyéb országnagyok is érkezének, miután az orsz. convent megnyitása e napra volt kitűzve. Az összetes tanácskozásokat hg. Esterházy Pál nádor s a felső-magyarországiak külön értekezleteit id. gr. Csáky István országbíró, kassai főkapitány és szepesi főispán (Bercsényi apósa) vezeti vala. A téli szállások alkalmával leginkább garázdálkodni szokott s a táborokból nemsokára e szállásokra érkezendő zabolátlan cs. katonaság zsarolásai- és kihágásaitól már előre rettegvén a lakosság és tartván a vármegyék: a követek tanácskozásának legégetőbb tárgyát a f. 1696. nov. 1-jétől a következő 1697-ik

¹⁾ Kivonatát l. a cs. kir. *hadí levéltárban* Bécsben, prot. exped. fol. 496. Anno 1696. Sept. nro 93.

év május 1-jéig tartó »hyberná«-k (katonai téli szállások) ügye képezé, a vele járó hadi adókkal, portiók, természetbeli szállások- s fuvarozásokkal, étel-ital, abrak és széna-adással, pénzbeli ráfizetésekkel, az azon ezredékhez tartozó, de távol levő csapatrészek ú. n. »vacans portióival,« — melyek beszédésének ürügye alatt a soldatesca és cs. hadibiztosok a legrettenetesebb visszaéléseket szokták elkövetni; a »discretió-pénzek« kicsikarásai, az önkényes kivetések, a kivetett összegeknek a nyomorútt népen a katonai karhatalom minden kigondolható brutalitásai- és kínzásaival kétszeresen, háromszorosan, sőt (voltak esetek reá) tízszeresen is behajtása, — de csak egyszer beszámolása; a házi kosztón való fölülkövetelés s egyéb előszámálhatatlan, de gyakorlatban levő súlyos terhek módjai és nemei.

Mindezeknek s a velök járó tűrhetetlen katonai kihágásoknak megbírálására és lehető megorvoslására, hogy egy mindkét részről elismert nagytekintélyű állandó forum alkotassék: erre nézve az orsz. rendek tisztában lévén, egyértelműleg elfogadták a XIII. vármegyének az év elején az udvar elé terjesztett indítványát s föliratot intéztek a királyhoz, hogy az e feladatra hivatott tartományi polgári főhadibiztosokat engedje nekik megválasztani, avagy nevezze ki ő Felsege minélhamarabb, az általok ajánlatba hozandó előkelő, érdemes hazafiaiból, — a kik mellé aztán a saját biztosát rendelheti a katonaság részéről. Leopold, miután nem tagadhatá, hogy a múlt tavasszal kibocsátott szigorú parancsa óta is sűrűn fordulának elő katonai kihágások, — hogy az ezek miatt már végső elkeseredésig jutott rendeket némileg megnyugtassa, kénytelen volt e javaslatot elfogadni. Úgy látszik, hogy ezen és más, tanácskozás alatt forgott ügyekben a convent és korona között Pozsonyból Bécsbe több izenetváltás történt, melyeket eddig kútfők hiányában nem ismerünk. A királytól azonban elvégre mindezekre nézve többé-kevésbbé határozott ígéretet, biztatást nyervén: az orsz. convent november elején tíz pontban formulázott postulatumot volt az uralkodó elé terjesztendő.

A felső-magyarországi XIII. vármegye főkövete a pozsonyi convent e tanácskozmányain oly munkás részt vón, éles

belátást, a dolgok tüzetes ismeretét s határozott, bátor föllépést tanusító gyakori felszólalásaival annyira kitűnt s általában oly kimagasló szerepet vitt, hogy a rendek őt, *gr. Bercsényi Miklóst* és *gr. Zichy István győri altábornok* s szabolesi főispánt tisztelték meg azzal, hogy fölterjesztésöket a Főlségnek, mindannyiok nevében átnyújtsa. E küldetéssel, az elébb a XIII. vármegye részéről nyilvánult bizalmat Bercsényi iránt most már az egész ország osztotta.

Az ifju főúr, idősb társával Zichyvel azonnal Bécsbe menvén, ünnepélyes kihallgatáson tolmácsolá a rendek óhajait Lipót királynak s nyújtotta át a feliratot. Erre következett a ministerek, belső titkos tanácsosok informálása, a kiktől a kedvező válasz kinyerhetése függött. Azután, a kir. válasz elkészültéig, visszatértek Pozsonyba és folytatták a munkát az adókievetés, téli szállásadás stb. részletes kidolgozása tárgyában.

Leopold titkos tanácsában tárgyalhatta a feliratot, s 1696. november 10-kén adatta ki reá a l. f. elhatározást magyar udv. cancelláriájával. »Ő es. és kir. szent Főlsége, legkegyelmesebb Urunk nevében, -- így szól a cancellári leirat, — azon ő Főlsége kamarásai- és tanácsosainak, a Méltóságos Gróf Uraknak: Vázsonykői Zichy István Szaboles vármegye főispánjának, a győri végek altábornokának, és Székesi Berchény Miklós Ungh vármegye főispánjának s Mező-Szeged vára főkapitányának, Magyarország Pozsonyba, Szent-Lukács evangelista napjára e folyó évben egybegyűlt Tekintetes Karai és Rendei követeinek ezennel tudomásukra adatik, (significandum.) Hogy ő Főlsége a föntnevezett magyarországi Karok és Rendeknek a jelenlevő téli szállásolást és egyéb ügyeket illető fölterjesztését az említett követ urak által vévén s titkos tanácsában meghányván-vetvén, -- arra kegyelmesen resolválni méltóztatott, a mint következik.« Itt jó aztán a kir. válasz a felirat egyes pontjaira, melyeket csak ezen válaszból van alkalmunk némileg megismerni.

Az 1-ső pont a Rendek abbeli közjogi sérelmét tartalmazta, hogy a téli szállásolás dolgában intézett korábbi fölterjesztésükre a Főlség nem a magy. udv. cancellária: hanem idegen hatóság, az austriai udv. cancellária útján válaszolt;

(»... quod prior clementissima Resolutio Suae Mattis Sermae, circa negotium praesentium hybernorum cepta, non per Cancellariam Hungaricam, sed per Cancellariam Intimam Austriacam expedita sit.«) Nihil novi, – nincs ebben semmi új, feleli vissza gúnynyal a császár; e most folyó török háború alatt már több év óta így volt ez gyakorlatban! Egyébiránt is, azon l. f. válaszirat nem közvetlenül a Rendekhez, hanem a nádorhoz szólott. Lám, e mostani választ magy. cancelláriája által küldi ő Főlsége; ériék be vele.

A mi a 2-ik pontot illeti: eléggé tapasztalhatták ő Főlsége kegyelmességét, midőn a rájok vetett adóból (ámde ezt az adót nem az országgyűlés szavazta meg, hanem a cs. k. bécsi udvari kamara vetette az országra, önkényűleg, törvénytelenül!) előbb 50, s azután még 150 ezer frtot leengedett; ezt csakis annak biztos és megmáshíthatatlan hiedelmében (fiducia) tevő és tehette, hogy a többi 2 millió 150 ezer frtot és 95 ezer portiót, természetben vagy egyenértékű pénzben annál készségesebben beszolgáltatatandják. A nem természetben assignált portiók készpénzben a hadi pénztárba fizettesenek be, a folyó árak szerint.

3. A constituálandó tartományi főhadibiztosok czíme »*Supremus Commissarius Provincialis*« lesz, nem »*Generalis Commissarius*.« Így van ez az örökös tartományokban is. Hogy pedig ezen fő-biztosok annál nagyobb tekintélyben álljanak úgy az ország lakosai, mint a katonák előtt, (»tam apud regnicolas, quam apud milites«): ő *Főlsége magának tartja fönn kinevezéseket*; mire nézve már parancsolt is magy. udv. cancelláriájának: kívánja be minél hamarabb a Karok és Rendektől *kilencz* alkalmas egyén kijelölését, a kik közül aztán ő Főlsége *hármat* ki fog választani s nevezni, hogy már e jelen téli szállásolás alatt mint tartományi főhadibiztosok működhessenek. (Ez volt a legnagyobb engedmény, a mit Leopold tőn.)

4. A nemesi, bárói és grófi curiákat »indiscrete« kívánják a Rendek a portiók és egyéb terhek alól menteseknek lenni. Sőt inkább ő Főlsége legykegyelmesb határozata az, hogy nemcsak a nemesi curiák: de magok a Rendek is, úgy mint a közelebb múlt években, e jelen évi téli szállásolás ter-

heiben is részesüljenek. Mivel pedig ő Főlsége igen neheztelve értesült arról, hogy nem csekély számú némely magyar nemesek egész falvakról azt merik saját autoritásukból állítani, mintha azok az övék volnának,¹⁾ és ott nemesi curiákat akarnak állítani s gazdaságot folytatni adófizetés nélkül; annál fogva ő Főlsége komolyan megparancsolta magy. cancelláriájának, hogy az ilyenek ellen haladék nélkül tartasson magasbrangú személyek által szigorú inquisitiót, s az eredményt ő Főlségének bejelentse, hogy ezen rossznak elejét lehessen venni szükségképen.

Az 5-ik és 6-ik pontra nézve ő Főlsége ragaszkodik korábbi l. k. elhatározásaihoz, tökéletesen ismervén és bőségesen megfontolván azon ügyeket. Nem kételkedik, hogy ebben a Rendek meg fognak nyugodni. (Mi rejlik e merev megtagadás alatt? Nem tudható; az ügy lényege a válaszban egy szóval sem érintetik. Talán az országgyűlés összehívását sürgették mint már annyiszor – ismételten a Pozsonyban összegyűlt országos convent tagjai? s az adóknak az udv. kamara általi kirovása ellen tiltakozván, magokat a repartitóra illetéktelennek nyilatkoztatták? Mindenesetre valami ily, sarkalatos alkotmányjogi sérelemnek kell e gögös, kurta visszautasítás alatt lappangani.)

7. A sókereskedéssel űzött visszaélések hogy megszüntetessenek s ezen ügyben vizsgálat tartassék, és a szegény nép méltányos, szabott áron juthasson sóhoz, – ő Főlsége már intézkedett.

Hogy az 1687–88-iki országgyűlés által elrendelt kigazítása az ország határainak, a mint a Rendek a 8-ik pontban felpanaszolják, még most sem hajtatott végre: annak a magyarok késlekedése az oka; mert az érdekelt szomszédos tartományok mind kirendelték már e végre biztosait, kik is a kellő utasítással ellátott magyar biztosokat várva várják. E határigazító biztosok napdíjai az ország által fedezendők, mert működésük az országnak, nem ő Főlségének hasznát illeti.

¹⁾ Itt nyilván a volt török hódoltságból visszaesetolt azon községek értetnek, melyekhez a régi földesúri családok ősi birtokjogot formálnak vala. Íme, e pont a hírhedett »*Neoaquistica Commissio*» kezdete.

A miket végre (a katonai kihágások legsérelmesebb eseteit) a 9-ik és 10-ik pontokban terjesztettek elő a Státusok : mindazok közöltettek a hadi tanácssal éretten megfontolás és átvizsgálás czéljából, komoly parancsolattal, hogy a kihágások érdemlett szigorral büntetessenek, a mint is azt a Rendek és ország lakosai vígasztalódva fogják tapasztalni. ¹⁾

Melyek után a főntnevezett követ urakhoz ő cs. és kir. szent Főlsége legfelsőbb kegyelmét ajánlja.

Kelt ő Főlsége titkos pecsége alatt, Bécsben, 1696-ik év november hó 10-ik napján.

Per Sacram C. et Regiam Majestatem. ²⁾

Ez a legutolsó pont ígéretnek, biztatásnak elég szépen hangzott — ha komolyan végre akarják vala hajtani, — az egyéb sok keserű labdac, merev megtagadás után. Tényleges eredményt egyébiránt csak a 3-ik pont tartalmaz. A tartományi főhadibiztosokul kijelöltetni kívánt főurak választásával siettek is a Rendek, a mint e l. f. üzenetet megkapták. A felsőmagyarországi XIII. vármegye s a hozzájuk kapcsolt hódolt-sági részek főbiztosául első helyre *gr. Bercsényi Miklóst* jelölték ki. Mindhárom tartományi biztosság közt ez vala a legtöbb bajjal járó; mert ezen ország-rész lakossága legnagyobb részt protestánsokból állván, és nemcsak a Thököly-féle, de elejétől fogva minden szabadságharcznak főtüzhelye a XIII. vármegye lévén: a német katonaság e terület lakosain tartotta magát leginkább jogosúltnak teljes kedvteléssel garázdálkodni, — hisz azok mind titkos lázadók, Thököly alattomos hívei, stb. »Odiosa provincia« volt tehát ez a tiszt; ugyancsak erélyes, tetterős, a cs. tábornokokkal ha kell kikötni merő, bátor s a mellett tekintélyes férfiú kívántatott

¹⁾ »Quae in nono et decimo puncto a Dnis Statibus representantur, Consilio Bellico pro matura deliberatione et inquisitione commissa sunt, serio cum mandato, ut excessus, omni quo par est, vigore puniat,« etc.

²⁾ »Resolutio Suae Mattis ad puncta per Dnos Comites Stephanum Zichy et Nicolaum Berczény qua Ablegatos ex Conventu Posoniensi deputatos humillime praesentata.« Czim alatt *eredeti fogalmazat* a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, 1696. nro 80. ex 9-bri. (Egykorú másolata megvan a *gr. Barkóczy*-család unghmegyei pálóczi levéltárában is.)

ezen állásra. S éppen ezért óhajtották oda a Rendek *Bercsényit*, — a ki buzgó hazafiságától viseltetvén, kénytelen volt beleharapni a fanyar és kemény almába.

A király is megnyugodott volt személyében, mivel atyjától öröklött állhatatos hűségét a korona iránt jól ismeré. Leopold tehát a pozsonyi convent által kijelölt kilencz főúr közül tartományi főhadibiztosokúl kinevezé a Duna-melléki vármegyékben (az érsekújvár-bányavidéki generalatus területére) *gr. Pálffy Miklós* pozsonyi, — a felső-magyarországi XIII. és a tiszai vármegyékben *gr. Bercsényi Miklós* unghi főispánt, — végre az alsó-magyarországi (dunántúli) vármegyékben *gr. Nádasdy Ferenczet*, az 1671-ben lefejezett hasonnevű országbíró legidősb fiát. Pálffy azonban az ezen főhivatallal járó ügyes-bajos állapotoktól előre visszariadván, nem fogadá el a kinevezést, s helyette a szintén jelölve volt *gr. Zichy Ádám* lőn dunamelléki főbiztossá.¹⁾ Tiszteletdíjajukat a Rendek egyenként 3000 frtban állapíták meg, melyet a hivatal egyéb költségeivel együtt az illető országrészek fognak fedezni.

Azonban az adókulesra nézve a convent bizonyos tervben egyezett meg (bármí kedvetlenül, országgyűlés hiányában), az egész országot 8000 kapuzámra osztván; mely tervezetet a nádor az udvarnak beadá, s az adókiivető »dicatorok« (régbben kir. »rovók«-nak nevezik vala) minden kerületre, sőt vármegyére megválasztattak és tüzetes utasítást nyertének, hogy a kiivetés országszerte ugyanazon elvek szerint, arányosan történjék. S ezzel a pozsonyi orsz. convent tagjai, együttlétüknek immár ötödik hetében járván, november közepén túl haza szándékoltak oszolni, midőn egyszerre, váratlanúl, udvari rendelettel, a hazai törvények ellenére idegen területre, Bécsbe idéztettek föl,²⁾ hol ő Főlsége nagyfontosságú

¹⁾ I. ezekre nézve a *magy. kir. udv. cancellária* 1696. ex x-bri nro 29., — 1697. ex Majo nro 76. — és 1697. ex x-bri nro 74. sz. a. hivatalos expedícióinak eredeti fogalmazatait. (Orsz. ltár.)

²⁾ A közöttük jelen volt szathmári főispán *b. Károlyi Sándor* Önéletrajza e szavait: »az midőn majd az színe az országnak extra regnum felcítáltatott,« — és: »majd öt heti fáradozásink után,« — úgy kell értelmeznünk, hogy a conventi összes tagokat fölidézték; másként nem is

dolgokat kíván eléjük terjesztetni. Leopold ministerei ugyanis, élükön a kivált magyar ügyekben döntő szavú Kollonics cardinál esztergomi érsekkel, elérkezettnek vélték az időt, hogy az ezen utóbbi által kidolgozott új kormányrendszert (mely a magyar alkotmányt s a magyar nemzet önállóságát alapjában megdöntendő vala) immár leplezetlenül megismertessék, előtárják, és a már eléggé megpuhítottaknak hitt országos — bár nem országgyűlési — Karokkal és Rendekkel, ha csak lehet, elfogadtassák.

A balsejtelmek közt, komor hangulatban Bécsbe gyűlt Rendek előtt Kollonics megjelenvén, hosszú beszéddel ismertette s terjeszté elő az uralkodó nevében, Magyarországra csupa áldást hozandó, minden módon kidicsért nagy reformtervezetét, s azt mint a nagyszívű Leopold irántok táplált atyai kegyelmének kiváló jelét, ígéretek s fenyegetődzés közt ajánlá nekik elfogadásra. Mert lehet-e a cs. és kir. kegyelemnek immár becsesebb záloga, mint az, hogy őket ezentúl egészen a maga örökös-tartományai módjára kívánja kormányozni ő Felsője? Fölhívta tehát a Rendeket, hogy e legfelsőbb atyai kegyet hálás köszönettel fogadván, — hathatós közreműködésökkel siessenek az új reformterv életbeléptetését elősegíteni.

Néma csend követte e szavakat. A hazafiak megütődve s mélyen elkomorodva tekintettek egymásra. »Meg kell vallanom — írja Károlyi, — jobbára mind kétségben estünk: valahogy oly erős kőkertben, az hallgatás és bátorság miá egészlen el fogunk nyomattatni.«¹⁾ Mindenki a nádorra nézett: öneki, az ország első méltóságának, a korona és nemzet közötti alkotmányos közvetítőnek kellett volna most szólani. De Esterházy hallgatott; ő az *udvar terveinek titokban már meg vala nyerve.*²⁾ Találkoznak azonban a Rendek között oly hátor-

lett volna a Kollonics megkísérlett czélnézetének értelme. (L. Károlyi S. Önéletírását, 45. l.)

¹⁾ Károlyi Sándor Önéletírása, az i. h.

²⁾ »Ursit Aula ad consentiendum praeattactis propositionibus congregatos magnates pollicitationibus et minis, et Palatinum Regni Principem Esterházy, multis titulis devinctum, in suam pertraxerat sententiam. Sed tu, o misericors Deus, suscitasti quosdam paucos, qui se

lelkű hazafiak, »*némely kevesek,*«¹⁾ a kik nem késtek nyomban a hallatlan merénylet ellen tiltakozó szavukat hallatni; közöttük, már magas méltóságánál fogva első, az ősz kalocsai érsek Széchényi Pál, veszprémi főispán. Ezen igazi, buzgó magyar hazafi s ékesenszóló, éleselméjű férfiú, — a ki már főpapi jellegénél fogva is a nyers erőszakkal szemben kevesebb veszélylyel emelheti vala föl szavát, mint a világi urak, — lánglelkesedéstől ragadtatva tört ki Kollonics ellen; az alkotmány védbástyájára helyezkedvén, hivatkozott az ország törvényeire, melyek iránt minden hazafi hűséggel tartozik s melyekre Leopold is ünnepélyes esküt tett koronázásakor, — s hatalmas beszédével lelket öntve a tétovázókba: a Rendek összeségének viharos helyeslése közt jelenté ki, hogy ők a Kollonics által előterjesztett javaslat tárgyalásába bocsátkozni nem illetékesek; ezt egyedül az országgyűlés jogosult tenni, — hívja össze a király a nemzetgyűlést!

A gyülekezet egyértelmű felbuzdulása, az egyhangú, merev ellenállás — a mire nem számított, — megdöbbenő Kollonicsot. Széchényi érsek pedig magánkihallgatást kért és nyert a királytól; hosszasan kifejté előtte, hogy Kollonics eljárása magát az elérni kívánt czélt is veszélyezteti; hogy e gyülekezet, a jelen levő urak semmire sincsenek fölhatalmazva a mi a fennálló törvényekkel ellenkezik és nem szavazhatnak a vármegyék nevében, az alkotmány nyílt sérelme nélkül. Egyébiránt is megfosztani akarni a nemességet véren szerzett kiváltságaitól, szolgaságba vetni szabad embereket, — fölötte veszedelmes kísérlet, mely a legváltóságosabb következményeket vonhatná maga után. Ha reformok szükségesek, rendkívüli adó kívántatik: mindezekre legjobb mód az országgyűlés tartása; mert a mit ők, itt Bécsben, elvégeznének: az ország azt soha nem fogná törvényül elismerni, stb.)²⁾

opponere non sunt veniti, et horum antesignanus Archieppus Colocensis Paulus Szécséni, Comes Vezprimiensis fuit.« Irja II. *Rákóczi* F., Confessióban, 66. l.

¹⁾ *Bercsényi jellemét ismerve*: bátran következtethetjük, hogy ő is e kevesek között volt; de az első szót vinnie neki a vén zászlósurak s egyházfők körében, sem kora, sem ezeknél kisebb rangja nem engedi vala.

²⁾ *Rákóczi*, Hist. des Révolutions de Hongrie, I. 430—432. l.

Leopoldra a kalocsai érsek bátor föllépése, őszinte, meggyőző érvei annyira hatottak, hogy — a magyarok nagy fölháborodását látván, — meggyőződött a kísérletnek még korai voltáról; a felelősséget az ajánlott reformtervért ministereire toltatta a dolgot elodázá; ekkép a fenyegető zivatar legalább egy időre elvonúlt. A gyűlekezet ezen ügyben mit sem végezve oszlott haza Bécsből. ¹⁾ De a kudarcza miatt bosszús primás fenyegetődözve mondá Széchényinek: »Ne bízza el magát, mert a császár találandó módot a maga szándokai megvalósítására hajlítni a nemzetet!« »Nem kételkedem, — válaszolá szeliden és mégis szilárdan a hazafias kalocsai érsek, — de nagy a különbség valamit szabad megegyezés útján fogadtatni el, vagy kényszerítés által vinni keresztül.« ²⁾

Ezen 1696-iki viharok előrevetették már a bekövetkezendő nehéz idők árnyékát.

Bercsényi még Pozsonyban volt, midőn november folyamán Szegedről mint főkapitány, az ottani magyar katonaság részéről hivatalból értesüle, hogy a Lipthay András távoztával megürült vice-kapitányi állásra gr. Huyn várparancsnok a csak ideiglenes minőségű Szathmáry Imrét állítá be, a ki a katonaságnál nagy rendetlenséget és kihágásokat követ el. Beadványt nyújtott be tehát Bécsben a főhaditanácshoz, melyben Szathmárynak elmozdítását s helyette állandó alkapitányul Tajnay Péter derék százados beiktattatását kéri, ebbéli jogára hivatkozván. ³⁾

Ezután, főhadibiztosi decretuma kiadatását be sem várva, az eloszlott convent-tagokkal lesietett ő is. Mindenekelőtt Csejthére és Brunócra utazék, itteni uradalmi dolgát

¹⁾ »Et sic Aula indignante, solutus est Conventus,« — fejezi ki magát »*Vallomásai*«-ban az ugyanekkor Bécsben volt, de a conventben részt nem vett *Rákóczi*; 66. l.

²⁾ L. *Horváth Mihály*nál, *Magy. Tört. Új dolg.* VI. 267. Körülbelül ugyanazon értelmű szavak, a melyeket 160 év múlva *Dedk Ferenccs* mondott volt, az önként odaengedett és erőszakkal elrablott jogokról.

³⁾ »Berchény, Nicolaus, Supremus Capitanens Szegediensis erindert,« — stb. Hadi levéltár Bécsben, prot. exped. fol. 614. a. Anno 1696. November, nro 180.

rendben hagyandó, minthogy a telet rendes szokásaként Felső-Magyarországon akará tölteni, ámbár most nem Unghvárott, hanem új tisztének megfelelő központi helyen.

December 1-jén még Brunócson leljük őt, hol s e napon, egy jó képzettségű, jeles latinságú s kellemes modorú — különben Nyitra-megyei illetőségű, nő, családos — művelt egyént, *Bunkóczy Márton* nevűt, szerződtetett ekkor hét éves fia László gróf-úrfi mellé nevelőül. ¹⁾ Kinek nevével még többször találkozandunk a család hű emberei sorában.

Bercsenyi, Brunócztól csakhamar leutazván kerületébe, tartományi főhadibiztosi működését azonnal, még decemberben megkezdé, azon ténynyel, hogy a hivatal szervezését s élethelépését illető intézkedések egyértelmű megállapítása és folyamatba tétele czéljából valamennyi vármegyéjének képviselőit összehívta december végső, vagy 1697. január első napjaira tanácskozmányra, Tokaj városába. Az északkeleti XIII. vármegyéhez voltak csatolva a török uralom alól csak nem rég visszakerült — kisebb-nagyobb mértékben pusztás területű, gyér lakosságú — Bihar, Heves, Békés, Csongrád, Bács-Bodrog, továbbá Zaránd és Szörény vármegyék is. (Arad, Csanád részben még török uralom s szomszédság alatt lévén, sehogyssem valának szervezve.) A hadkerület tehát óriási nagyságú volt.

A tanácskozmány helyéül a gróf azért választá Tokajt: mert a főhadibiztosság székhelyéül e kerületben a pozsonyi convent ezt a várost tűzé ki, mint a tartománynak — legalább

¹⁾ A művelődéstörténeti tekintetben érdekes rövidke okmányt íme közöljük: »*Par Conventionis Martini Bunkóczy*. — Anno 1696. die 1. x-bris. Kezdetik esztendeje Bunkóczy Márton, *Laczkó Fiam praefectussának*; kinek lészen fizetése esztendő által: száz rhénes forint készpénze, asztala tisztességes, az Úrfival, magunk jelenlétekor peng *velünk együtt*. Mellyért ő Kglme is tartozik maga praefectusi hivataljában híven és szorgalmatosan eljárni, az Fiamra és annak tanulása s minden jó erkölcsökben s isteni félelemben való nevelésére szorgalmatos gondot viselni. — Datum in Castello Brunócz. die et Anno, ut supra. *G. Bercsenij Miklós* m. p. P. H.« (Egykorú másolat gyűjteményemben, Bunkóczynak a kamarához 1702-ben intézett folyamodványa mellett.) Mint a rávezetett nyugtázásokból kiténik, Bunkóczy azon fölül évenként 8 rőf selyemposztót is kapott még (rőfjét 6 frtjával számítja) ruházatára.

a lakott részeknek — jóformán középpontján fekvőt. Ezen közben Lipót császár ünnepélyes kinevezési decretuma is leérkezett számára, az udv. cancellária által hozzácsatolt hadi szabályzattal, (»Regulamentum,«) mely a katonaság pénzbeli és eltartási illetékeit s szállásigényeit megszabja, — oly utasítással: a túlkövetelések és kihágások megítélésénél ez szolgáljon zsinórmértékül. ¹⁾

Berecsényi hadbiztosi kerületében az állandó helyőrségeken kívül ezen téltre két cs. hadtest volt elszállásolva: a gr. Corbelli s gr. Schlick lovassági tábornokoké. Ezek közül katonai részről való főhadibiztosúl, Berecsényi gróf mellé, vele egyenlő hatáskörrel, a k. k. Hofkriegsrath Corbellit rendelé. Schlick Gyöngyösön, Corbelli Eperjesen tanyázott.

Berecsényinek Tokaj már azért is kellemes állomás lett volna, miután ott és a tőszomszéd Tarczalon nejjének nagy

¹⁾ Érdekesnek tartjuk a kir. rendelet kivonatos közlését: »Leopoldus, etc. Splis ac Magee, etc. Quandoquidem respectu modernorum hybernorum eum velimus accurate servari ordinem, quo Miles quidem id, quod eidem competit, percipere, eoque contentus esse, Regnum vero nrum Hungariae inevitabilibus pro moderno rerum statu oneribus perferendis par esse et in ys etiam pro communi bono siquae conservatione perdurare queat, ac inter alia ad ejusmodi ordinem rite instituendum et conservandum expediens fore Nobis visum fuerit, ut et certum eatenus Regulamentum, juxta cuique tenorem tam Milites, quam etiam ipsi Regnicolae sese dirigere valeant, concinnetur et simul *tres Nationales seu Provinciales Commissarij*, ad normam prioris jam eatenus datae clementissimae Resolutionis nrae constituentur. Proinde Nos dicti Commissariatus Provinciam . . . pro praesentibus hybernis benigne concedentes, Fidelitatem Tuam, cui nimirum attacta Commissariatus Nationalis Provincia in nupero Conventu Poseniensi oblata fuit, . . . benigne ea functione pro praesentibus hybernis confirmantes, Eidem etiam hisce committendum et mandandum esse duximus, quatenus ea omnia, quae ad boni publici servitjque Nri commodum et juvamentum proficua fore videbuntur, sedulo ac diligenter curare ac in reliquo annotati quoque Regulamenti tenori, in ys quae ad munus et officium praementionati Commissariatus pertinere dignoscentur, semet conformare velit ac noverit Eadem Fidelitas Tua. Cui in reliquo gratia nra, — etc. Datum Viennae, die 26. Mensis Decembris A. D. 1696.« *Alól*: »Comiti *Nicolao Berchényi*, qua Commissario Provinciali committitur, ut se Regulamento sibi transmissio accomodet. In simili C. Francisco Nádasdy.« (Magy. kir. udv. *cancell. ered. fogalmazat*, 1696. ex x-bri, nro 29.)

szőlő- és előhegy-birtokai valának, s máskülönben is uradalmi: Varannó, Unghvár, Kis-Várda oda nem messze estek, úgy, hogy hivatali szünetek alatt ezek akármelyikébe ellátogathatott. Ámde odaérkezve — télvíz időn azelőtt sohasem járt Tokajban — csak elrémült belé, a mit kinnal tapasztalt. Ugyanis a város a Tisza és Bodrog egybeomlása között, igen alatt feküvén: magas vizállás idején csaknem megközelíthetetlen volt, a rettenetes öntvények, járhatatlan sarak miatt. A vármegyék követői is alig tudtak a kitűzött határnapra bevergődni oda. Azonkívül a város oly szűk, házai oly romladoztak és aprók valának, hogy Bercsényit és nejét népes udvarokkal, továbbá a megyék küldötteit alig voltak képesek befogadni. Kényelmes szállás, hivatalnak való alkalmas hely éppen nem volt található; de meg, a tavaszi nagy árvizek alkalmával, a panaszos felek (pedig a legtöbb katonai kihágás farsangon és tavasz felé, a téli szállások odahagyása előtt szokott történni) teljességgel nem juthattak volna el Tokajba.

Bercsényi, látván a hely czélszerűtlenségét, a vármegyék követői előtt kijelenté, hogy ezen szervezkedő gyűlésük befejezte után, a közlekedési és elhelyezési viszonyaira nézve sokkal előnyösebb Eperjes városába teszi át hivatali székhelyét, mint a hol gr. Corbelli tábornok is szállásol s a hol a főlebbviteli törvényszékek ülészevén, a vármegyei nemesség, pőrei folytatása végett, teletszaka különben is sűrűen megfordúl. A követek mindnyájan helyeselték e helyváltoztatást; mire nézve a gróf tüstént felírt az udv. cancelláriához, és kikérte jóváhagyását.¹⁾

Azonban a szervezkedést megkezdték. Bercsényi családí levéltárába gondosan letette az utókor számára ezen

¹⁾ A m. kir. udv. cancellária vévén Bercsényi ezen fölterjesztését, 1697. febr. 1-jén ír át ezen ügyben a cs. k. főhaditanácsához, s a gróf indokolt feliratát párban mellékelve, pártolja: »Consideratis itaque praeallegatis motivis et rationibus, cum aliunde etiam huic Cancellariae manifeste constaret antelatum stationem, *oppidum nempe Tisza-Tokaj adeo angustum, ruinosum, temporeque exundationis aquarum accessu difficile esse*; proinde eandem Cancellariam censere petitaie stationis Tokajiensis Epperjesinum . . . fiendae translationi annui posse.« Mire nézve mielőbb választ vár a Bellicumtól. (*Ered. fogalm.* az udv. cancell. Itárban, 1697. ex Febr. nro 98.)

1696—97-iki ügyes-bajos, odiosus hivatala actáit: hadd lás-sák utódai, mily erőfeszítő kísérleteken s nehéz küzdelmeken gázolt keresztül az alkotmánykiforgató udvari párttal és jog-típró osztrák soldatescával szemben, mielőtt a kardra appel-lált volna porba tapodott hazája igazainak védelmében. Az 1701-iki kamarai összeírás mutatja, hogy a felső-magyar-oroszági főhadibiztosság hivatalos irományai, a gróf unghvári palotájában, a Szent-János bástyájára néző szegeletszobában elhelyezett családi archivumban, némely tárgyakkal egy külön szekrényt töltöttek vala meg.¹⁾ Később ezek is alkal-masint a Lengyel-, majd fia által Franciaországba vitt és ott a nagy forradalom dúlásai alatt elpusztult családi iratok közé kerültek; mert az archivumnak idehaza maradt s utóbb a szepesi kamara levéltárába kebelezett tetemes részében ezen 1696—97-iki actákat hiába keressük. Ezek tárhatnák pedig csak elő a maga egész valóságában Bercsényinek tartományi főhadibiztosi, közbizalom következtében elvállalt nehéz műkö-désében nemzete javára, az elnyomó idegen katonaság fejei ellen kifejtett erélyes, bátor és közhasznú tevékenységét. Így azonban, e hivatalos irományokat nélkülözve, minderről csak töredékes, ám mégsem tanútság nélküli vázlatot nyújthatunk leginkább a magy. kir. udv. cancellária és a cs. k. főhaditanács levéltáraiban fennmaradott acták nyomán.

Ezek egyikéből ismerjük meg a tokaji szervezkedő gyű-lés egynémely határozatait, a melyek t. i. szorosan a felállít-tott főhadbiztosi hivatal személyzeti s díjazási ügyeit illetik. (A portiók részletes kivetését és beszédését s az elszállásolás körüli ellenőrzést érdeklő intézkedések nyilván a pozsonyi orsz. convent megállapodásai értelmében vétettek foganatba.) A személyi járandóságokra vonatkozólag, melyeket minden kerület maga fődözött, a vármegyék követei belátták, hogy gr. Bercsényi, — kinek kerülete (a visszahódított részekbeli kapcsolt megyékkel) kétszerte nagyobb volt, mint az ország

¹⁾ L. az említett conscriptióban: »In cista sub nro 5. Habetur unum par stapedum Germanicorum ferreorum et acta ad Commissariatum Provincialem Domini Bercsényi, Annorum 1696 et 1697. pertinentia, unum-que frustum panni rubri, vulgo Septuch, ulnae circ. 5.« (L. Thaly: Archi-vum Rákócziánium, VIII. köt. 309. l.)

másik két tartományi főbiztosáé, — számba vévén az alantás tisztviselők tartását, irodaköltségeket, és úgy a hadkerület különböző pontjaira, mint legkivált a központi főhatóságokhoz Pozsonyba, Bécsbe szükséges gyakori utazásokat: semmiképen ki nem jöhet a 3000 frt évi átalányból, ha rangjához méltóan kíván föllépni. Az elbizakodott idegen katonatiszteknek pedig csakis ily föllépéssel imponálhat vala. Beléegyezének tehát, hogy a főhadibiztosi fizetés 6000 frtban állapítassék meg. Bercsényi a nagy munkával és felelősséggel járó tartományi pénztárnoki állás díjazását ezer tallérban véle méltányosnak fölvenni. A követek azonban megneveztek e hivatalra alkalmas két oly egyént: Megyery Gábort s Kapronczay Györgyöt, a kik 600 frt évdíjért vállalkoznának; és az elsőt nyomban meg is választák. De Megyery, úgy látszik, fázott e terhes tiszttől: nem jelent meg, a gyűlések befejeztéig sem; a pénztárnoki működés megkezdését pedig halasztani nem lehetvén, — Bercsényi e hivatalt a külföldi egyetemeken iskolázott *Szirmay Endrével*, ez idő szerint Zemplénmegyének is pénztárnokával tölté be, kit utóbb hasonló képzettségű testvére *Miklós* váltott föl. Magyar-latin titkárul *Készely Jánost* vevé maga mellé a gróf; szakértő német titkárrol már eleve gondoskodék.¹⁾ A pénztári ellenőri, több albiztosi, lajstromozói s egyéb kisebb hivatali állomások, az eperjesi hivatalhelyiség, szóval az összes szükségletek fődözésére, — a 6000 frt főbiztosi díjt s mindent beleértve, — 12,600 frt évi költség-előírányzatot vetettek föl a tartománybeli megyékre, váro-

¹⁾ Ezen, a katonai correspondentiák miatt szükségelt német titkár, *Altmann Ágost Antal* nevű, a cs. k. hadibiztosságnál alkalmazott egyén volt. *Schweidler Antal János* cs. k. főhadibiztos említi ugyanis Budán, 1701. dec. 6. kelt bizonylatában, hogy ezen az ő oldala mellett szolgált hivatalnok »in Octobri Anno 1696. zum Herrn Graffen Nicolao Bercsény, als damahligen gewesten Obristen-Provincial-Commissari in Ober-Hungarn, gegen versprochenen jährlichen ein hundert Gulden Besoldung, pro Secretario von mir überlassen worden; ermelter Herr Altmann annoch von hier, über Týrnau nacher Brunótz, zum erwehnten Herrn Graffen nachgereiset,« s nyolcz hónapig szolgált a gróf mellett. — Bercsényi sógora, *gr. Csáky Tamás*, Kassán, 1701. aug. 27. szintén bizonyítja, hogy Altmann 1696-ban Schweidler engedte volt át Bercsényinek, »pro Germanico expeditore, occasione Supremi Commissariatus sui

sokra, ezek követei.¹⁾ E kiadás az irtóztató katonai kihágások és portió-beszedési zsarolások meggátolása, akár csak korlátolása által is, bőven vissza fogott vala nekik térülni.

A tokaji gyűlés befejeztével Bercsényi sietett hivatala fölállítására Eperjesre s a követek haza. Jelentést tévén a végzetekről vármegyéiknek: a XIII, illetőleg a kapcsoltakkal együtt vagy XX megye közül az egyetlen Abaújvár nem nyugodott bele a költségelőirányzatba s 1697. január 26-kán Kasán tartott közgyűléséből fölírt az ellen a cancelláriához. A cancellár febr. 7-iki válaszában, a pozsonyi határozatokra hivatkozva, a megyének ad igazat; hogy t. i. nem tartozik 6000, hanem csak 3000 frt főbiztosi fizetéshez járúlni, s Bercsényire nézve (számba nem vévén a föntvázolt körülményeket), némi megrovásképen írja: »Miramur summopere Illrnum Dominum Comitum, tantae expectationis Patriae Magnatem (e jóslata fényesen beteljesedett!) hoc in passu plus proprium suum commodum (?), quam servitium Regni respicere.« Azonban néhány sorral alább meg már dicsérettel s várakozásteljesen nyilatkozik róla és appellál buzgó hazaszeretetére: »Speramus itaque Eundem Dominum Comitum, tantquam zelosum Patriae filium, ex amore etiam Patriae proque

Provincialis, tunc temporis habiti.« — Egy, 1701. sept. 12-kén Altmann részére, két, Rákócziféle német szolga által Munkácson kiállított bizonyítvány ehhez hozzá teszi még, hogy mikor 1696. ősszel a Budán készített »generalis repartitio« befejeztével Bercsényi gróf onnan elutazott volna: hintajából — melyben mellette gr. Corbelli tábornok ült — kihajolva, figyelmezteté a már felfogadott Altmant, hogy m^hamarabb utána induljon Brunócra; a minthogy el is indult, és 1696. novembertől 1697. május végéig szolgálta a gróf mellett Eperjesen. »Nachdem nun aber das Obrist-Provincial-Commissariat-Ambt aufgehoben und völlig cassiert worden,« s a gróf (1697. június elején) Eperjesről jószágaira utazott: akkor Altmann, Bercsényi ajánlatára, ennek ipához gr. Csáky István országbíróhoz ment Lőcsére, együtt »mit dem Hungarischen Secretari Kisszelij.« Ebből tudjuk meg a magyar titkár nevét. (Kir. kam. ltár, Acta Reo-Reg. fasc. 239. nro 9, 10 és 11. sz. a. hitelesített másolatok, Altmann datumtalan, különben 1703-iki kérvényéhez csatolva.) A Benedekfalvi Kiszely-család Liptó vármegyei; akkor közülök Kiszely János szerepelt.

¹⁾ Az udv. cancelláriának Abaújmegyéhez 1697. febr. 7. kelt válaszirata elején, Abaúj fölterjesztéséből merítve. — V. ö. Szirmay Endre Őnéletrajzát, *Történelmi Társ.*, 1882-iki évf. 415. l.

hono et servitio Regni et suo quoque commodo, prius per Regnum ordinato et per Suam Serenam Mattem ratificato 3000 fl. salario contentum futurum.«¹⁾

Így Abaúj és a cancellária; a többi megyék azonban méltányosnak találván a főbiztosi 6000 frt évdíjt s a tizenharmadfélezernyi összes előirányzatot: a cancellár tetszésökre hagyta s egyedül Abaújnak frt le e dologban. A 12,600 frtnyi fölvetés csakugyan befolyt a tartományi pénztárba, mint alább látandjuk.

Bercsényi még 1697. januárban fölállítá hivatalát Eperjestt. Ő maga ott nejével s népes udvarával saját palotájában, az első hitvesétől öröklött Homonnai gr. Drugeth-házban lakott. Itt vevé, midőn immár javában működnek, a magy. udv. cancellária későcskén — febr. 21-kén kelt — válaszleiratát, hivatali székhelyének áttételére nézve még január közepén tett fölterjesztésére. A cancellár arról értesíté őt, nem kis meglepetésére, hogy a k. k. Hofkriegsrath a Tokajból Eperjesre áthelyezkedésbe, — nyilván veszekedési viszketegből, — daczára a vele közlött meggyőző okoknak, *nem egyezett bele*, s azt követeli, hogy a gróf a vezetése alatti hivattal Eperjesről költözködjék vissza nyomban Tokajba s maradjon ott egész a jelen téli szállásolás végéig.²⁾

Bercsényi önérzetes, erős akaratú férfiú vala; fölirt tüstént a cancelláriához, hogy ő már minden intézkedést úgy tett meg, hogy Eperjes a központ, honnét most a czéltalan kibontakozás és Tokajba vándorlás a legnagyobb zavarokat fogná okozni a megyéknek és lakosságnak, melyekért ő a felelősséget el nem vállalhatja; ő tehát Eperjestt marad, inkább lemondana hivataláról. Mit volt tenni? ő leve a győztes fél; a cs. főhaditanács engedett.

A gróf hivatalos teendői szorgos kezelésében három hónapot töltött ekkor egyfolytában Eperjestt. S a halandók sorsát intéző végzet titkai úgy rendelték, hogy e tartózkodása egész életére, jövőendő történelmi szereplésének irányára elha-

¹⁾ Az *udv. cancellária* válaszleirata Abaúj vármegyéhez. *Eredeti fogalmazat* az orsz. ltár cancelláriai osztályában, 1697. ex Febr. nro 85.

²⁾ Az *udv. cancellária* válaszleirata gr. Bercsényihez. *Ered. fogalm.* ugyanott, 1697. ex Febr. nro 83.

tározóvá válják. Itt időzött ugyanis éppen ekkor, nagy családi pörei végett, a dicsőséges Rákóczi-ház egyetlen férfi-tagja, a magyar nemzet gondviselészerű, praedestinált szabadítója, a fiatal *II. Rákóczi Ferencz* fejedelem is, nejével Hesseni Sarolta hercegnővel. Rákóczi, mint Bercesényiek nyílt házat vittek, pompás lakomákat, táncvigalmakat adtak a farsangon. És a két, nagy dolgokra hivatott férfiú egymással, jobban mint azelőtt, összeismerkedvén: itt és ekkor szövődtek közöttük ama síríg tartó, benső barátság szálai, melyek a nemesszívű, fennkölt lelkületű ifjú fejedelmet ellenállhatlanul vonták a fényes szellemű gróf körébe, s mely barátság aztán nevezetes tényezővé vált idővel mindkettőjük s hazánk történetében. De erről bővebben alább.

Bercesényi új tisztségebeli működésének egyik legelső erélyes tényét — a sors úgy akará — nem kisebb ember, mint majdani kurucz tábornoktársa s későbbi halálos ellenése: *b. Károlyi Sándor* szathmári főispán védelmében mutatta ki. Az esetet maga Károlyi beszéli el *Önéletirata*ban bővségesen. Melynek lényegéül közöljük, hogy 1696. végén — mint ő írja, vagy inkább 1697. elején, — a fő-főzsaroló németek egyik legelbizottabbika, gr. Auersperg Farkas György ezredes, szathmári (majd munkácsi) várparancsnok, egy század muskatérossal egy Kahlenberg nevű kapitányt küldött egyenesen Károlyinak nagy-károlyi várába, minden előleges értesítés vagy követelődzés nélkül, oly rendelettel: addig ne távozzék a várkastélyból — melyek kapuit, őrházait szállja meg, — s a várurat és nejét onnét ki ne bocsássa sehová, míg azok neki 600 frtot készpénzül le nem fizetnek. E szentelen parancsot olvasván a büszke Károlyi, felbőszült megaláztatásán; s miután a kapitány »ő Felségétől, vagy Generális-Comissáriustól« ilyes rendeletet, semmi mást Auerspergénél fölmutatni nem tudott: a várúr összecsődítette szolgálait, hajdúit, maga is kardot vont, és Kahlenberget muskatérosaival együtt hamarosan kiverte a várából, melynek kapuját felvonatta. Künn a városon aztán szállásokra osztatván a németeket, »megparancsoltam, hogy egy pénzt se adjanak, se ételt, se italt nekik. Magam pedig 11 órakor éjtszaka, jó és kemény ordert adván szolgálaim kezénél, úgy város bírójának erős parancsolatot,

póstára ülén, indúltam Eperjesre, az hol találtam *gróf Beresényi Miklóst magyarok részéről*, Corbellit ő Felsége részéről. Azoknak detegálván a dolgot, — azonnal lött jó válaszsom s a dolgot inquisitoroknak committálták, magát a szathmári commendánst felcittálták. Azzal én lejöttem.«¹⁾

Képzeltető a szegény, védtelen nép s kisebb nemesség sorsa, midőn egy hatalmas mágnással, főispánnal, várúrral is így mertek paczkázni az egyenruhás osztrák martalóczok! — De a dolognak még nem volt vége. Auersperg az új hatóság idézésére »semmit sem hajtott.« Megidéztek másodszer, — azt is elhallgatta. Ekkor aztán Beresényi az uralkodó nyiltparancsaival támogatott hivatali tekintélyét vetvén a latba, a magyarok iránt jóindulatú, emberséges kassai es. főtábornoktól gr. Nigrellitől — Auersperg parancsnokától — oly rendeletet eszközölt ki a nyakas ezredesre: siessen Eperjestt azonnal megjelenni bírósága, gr. Beresényi és Corbelli előtt, mert különben vasraverve viszik föl. Auersperg most látta csak, hogy a dolog nem tréfa, s »kénytelen volt felmenni.« Ott Beresényi őt engedetlenségeért azonnal »árestomba vetette, melyben tíz napig volt,« — mindaddig, míg a háza szentélyében megsértett Károlyit »levelével meg nem követte,« és a hozott ítélet (deliberatio) szerint költségét megtéríteni ajánlkozott. Mire a magyar főúr »ezen satisfactióval megelégedvén,« okozott költségei megtérítését megvetőleg »elengedé neki.« »Melytől fogva — úgymond — observálok: cum bonis bonus, cum perversis perversus.«

Ez a tartományi főhadibiztosságtól jó példamutató, kemény eljárás volt, s kivált egy es. ezredes, egy tekintélyes várparancsnok, az előkelő gr. Auersperg ellen! Annyi fogamatja lón is, hogy az ezredesek, tábornokok — legalább magok — ilyen feltűnő visszaéléseket egyelőre nem mertek elkövetni e béke-időben; de titkon annál jobban mérgelednek vala, s fűjtak Beresényire. Így pl. gr. Schlick Lipót lovassági tábornok, kinek hadtestéhez a szegedi őrség is tartozik vala, legalább mint szegedi magyar főkapitányba igyekezett belekötni a grófba; beleártotta tehát magát a Szathmár-Tajnay-ügybe, s

¹⁾ Károlyi S. Önéletirata, 46—48. l.

Gyöngyösről 1697. febr. 4-kén kelt levelével a Hofkriegsrathnál bevádoló Bercsényit, kinek főkapitányi hatáskörét kétségbe voná.¹⁾ S néhány nap múlva, febr. 8-kán ismét, midőn hazugúl azzal vádaskodék, »dass der Graf Berzenj bej 10 Jahr zu Szegedin sich nicht sehen lassen,« s most mégis, hogy Szathmáry ellen ütött ki az ítélet, — »einen anderen Vice-Capitain, Tajnay genannt, anstatt seiner einsetzen wolle, auch bereits dahin geschickt hätte. Dergleichen stunde ihm nit zue; (?) hätte daher bedeuten Tajnay zwar nit in die Temnitz (tömlöcz) zu werffen: aber auch für keinen Vice-Capitain zu erkennen.«²⁾

Tehát a Bercsényit 1686-iki főkapitányi decretuma erejénél fogva őt világosan megillető helyettesítési jogot a cs. vezénylő-tábornok egyenesen megtagadja tőle, az általa odarendelt tisztet tömlöczzel fenyegeti s vice-kapitánynak semmikép el nem ismeri. A cs. kir. főhaditanács saját decretuma ellen ennyire még sem mehetett; úgy közvetíté tehát a dolgot 1697. mart. 24-kén a grófhhoz intézett leiratában, — a szegedi helyettes-kapitányi állásért folyamodó Görgey János kérvényét »umb Bericht« megküldvén neki, — hogy felhívá őt: »solle bej derlej Vacanzen jedesmahl 3 subiecta vorschlagen,« s az általa kijelölt három tisztből nevez ki aztán egyet a Bellicum.³⁾ Bercsényi, ki az egész szegedi ügygyel immár nem sokat törődik vala, beléegyezett ezen, legalább kijelölési jogát épségben tartó utóbbi módosztatba, és mivelhogy Görgey derék tiszt volt: nem gátolá kineveztetését, — de az ő candidatiójára.⁴⁾

¹⁾ Gr. Leopold *Schlick*, de dato Gyöngyös, 4. Febr. 1697. in causa des Herrn Grafens Berczenyi, unvermuthet Anmassen der Jurisdiction über das Hungarische Szegediner Praesidium, so ihm nicht gebühre, noch zu gestalten seye.« (Hadi levéltár Bécsben, prot. exped. fol. 112. A. 1697. febr. nro 156.)

²⁾ Cs. k. *hadi levéltár* Bécsben. Prot. exp. fol. 51. A. 1697. febr. 8.

³⁾ *Ugyanott*, prot. exped. fol. 120. A. 1697. mart. 24.

⁴⁾ E kineveztetés később, Szathmáry elmozdításával, megtörtént. L. *Hadi levéltár*, prot. registr. fol. 320. a. A. 1697. júl. 28. »Dass dem Görgey das durch Amotion des Zakmáry vacierende Vice-Capitaneat zu Szegedin conferiret worden,« — értesítettik a főkapitány Bercsényi.

Ezenközben Eperjesen az ott telelő, vagy dolgaikat intéző főúri és nemesi rendek közt élénk társasélet folyt, melynek egyik legfőbb központját a gr. Bercsényiek nyílt háza, s a társaságkedvelő gróf és grófnő családi köre, nagyúri asztala képezé. A délelőtti órák pedig a hivatalos teendők intézésében teltek el. Február 27-kén a gróf hosszabb fölterjesztést tőn a magy. kir. udvari cancelláriához, jelentvén, hogy a vármegyékre kivetett adóösszegek még többnyire most szedtetnek be, vagy kint vannak a megyei perceptoroknál s a tartományi főhadbiztosság pénztárába — honnét a hadi cassákba voltak átszámolandók — csak lassan folydogálnak be. Igaz, hogy erre april végéig, midőn a leszámolás lesz a cs. hadi pénztárnokokkal, van még idő; csakhogy, félő: nagy confusiók ne nehezítsék majd ezen leszámolásokat, mely zavarok a cs. k. hadbiztosok önkényű rendelkezéseiből erednek. Például a budai és debreczeni cs. k. hadbiztosok Heves, Borsod, Szabolcs és Bihar vármegyékre, a generalatusnak és e tartományi főhadbiztosságnak megkérdezése nélkül, (s evvel megsértették a katonai »Regulamentum-«ot) csak a magok szabad tetszése szerint kiosztották a hadsereg élelemszállító szekérvonatabeli vonómarhákat és béresszolgákat kiteleltetésre, szállás-tartásra. S még hozzá, egyik egy, másik más módon és egymástól különböző megtérítést ígervén e kiteleltetésért, a mi a leszámolásnál nem kis bajt okozand. Most már e vármegyék ezen összeget is fizetendő készpénzbeli quantumukba akarják betudatni; továbbá a vármegyék majdnem mindnyájan, midőn tavaly a táborra nagyszámú szekereket s vonómarhákat állítottak ki, ezt azon legfelsőbb elhatározás bízgatására tették (s erre nézve a kir. kéziratokat fel is mutatják), hogy e súlyos teher pénzbelileg kárpótoltatni fog nekik. Míg tehát ez meg nem történik: az idei pénzádót vonakodnak a tartományi biztosság cassájába beszolgáltatni. És joggal is, mert azon tavalyi követelésük iránt még csak le sem számoltak velök a cs. hadbiztosok. Méltóztassék azért a magy. kir. udv. cancellaria a maga útján kieszközölni, hogy e leszámolások minélelőbb végbemenjenek, hogy a levonások, illetőleg betudások mennyiségét meg lehessen állapítani; valamint ama most quartélyozó társzekérvonatok kiteleltetése iránt is

méltóztassék utasítást adni: mitevő legyen a leszámolásnál e tartományi biztosság? és hogy az érintett különbözet a budai és debreczeni cs. hadbiztosok rendelkezései közt kiegyenlítettsek, — mert, ha mindezek eleve meg nem történnek: az adójutalékok beszolgáltatásával és az aprilisi általános leszámolással kiszámíthatlan bajok és össze-visszazavarodások lesznek. Kértem én már a cs. hadbiztosokat ezek felől: intéznők el barátságos egyetértéssel, — de a tartományi hadbiztoságról ők, úgy látszik, semmit sem akarnak tudni, a közjó kárával.¹⁾

A gróf e fölterjesztésére — melyet a cancellár ő Főlségének bemutatott — egyenesen a király küldött válasz gyanánt mihez tartási parancsolatot. Ez martius 6-kán kelt, és Bercsényi Eperjestt, e hó 31-kén datált újabb feliratában hivatkozik reá. Köteles engedelmességgel mindenben e paranshoz fogja — úgymond — magát alkalmaztatni: ámbár a lakoságnak végső inségre jutása (teszi hozzá fájdalmasan) több kíméltre tarthatna igényt. (»Etsi extrema paupertas incolarum, ad quamplurimas eosdem excitaret excusatorias instantias.«) Mindazáltal az adóvégrehajtások folynak, a legnagyobb szigorral, mert a kivetett jutalékot csakis így lehetett beszédetni. Úgy, hogy a közelebbi négy havi adóilleték már nemcsak be van e felső-magyarországi tartományban hajtva, hanem a cs. k. hadi pénztárba is beszolgáltatva, — a volt hódoltságból idekapcsolt megyék kivételével, — alig húszezer frt híjján. Sőt még e húszezer frt sem hiányoznék eddig már: hanem ezt az a körülmény okozza, hogy a lovak száma szerint minden lovas-katonának járni szokott egy-egy frt pótdót némely ezredek — mint ennekelőtte — most is magok vetették ki és magával a katonasággal szedették föl, duplán is, a vármegyé-

¹⁾ »Si enim haec mutua habita cointelligentia, ut saepius incasum desideravi, per Commissarios Bellicos, Commissariatui Provinciali non communicabitur, sed omnia inquisitione et indagazione constare debeant: infallibilis sequetur in Perceptoratus computu confusio, quo Regnum damnum et servitium Suae Mattis detrimentum patietur,« stb. (*Bercsényinek* »Epperiessini, die 27. Febr. 1697.« kelt, sajátkezű aláírása alatti fölterjesztése a m. kir. udv. cancellária levéltárában; eredeti. Ad nrum 84. ex Mart. 1697.)

ken; mely visszaélés csak vizsgálat tartása útján lesz kideríthető, s addig a leszámolás azon megyékkel véglegesen be nem fejeztethetik. (»Ubi per militiam exactus, duppliciter a Comitatus exigi et neque nisi peracta inquisitione in Comitatus adjustari poterit.«) Voltak oly esetek is, hogy a vármegye collectatorait a katonaság akadályozá meg az adószedésben, — csak, hogy maga exequálhasson. (Ily küldetésben lévén legjobb alkalmá a hajmeresztő kicsapongások- és zsarolásokra.)

A mi pedig a kapcsolt vármegyéket illeti: »*Csongrádba és Bácsba* — jelenti a gróf — már elküldöttem commissáriusaimat (a portiók beszedésére); *Szörény és Zaránd* vármegyék azonban, minthogy ők Erdélyhez adóznak, be nem fogadták megbizottamat és semmitsem akarnak ide fizetni,« (»nullo admittent solutionem«).

A »vacáns portiók« egyenértékét is nem egyformán, — némely vármegyékben 4 firtjával havonként, másutt máskép — szedte s szedi be a cs. katonaság; a miből szintén csak inquisitióval kinyomozható visszaélések és leszámolási zavarok eredtek és erednek; úgy szintén az elkövetett kihágásokat is csak ily módon lehetend megállapítani s az illetőket kártalanítani. Legáltalánosabb és kétségtelen excessus az, hogy a katonák sehohsem elégesznek meg a regulamentális tartással, hanem mindenütt italpénzül még egy-egy tallért (»imperialis pro potu«) követelnek és minden végrehajtási parancs vagy assignatió nélkül magok zsarolnak ki a szegény emberen, a Regulamentum határozott tilalma ellen. A így megsarczott, nyomorú lakosság pedig kétségbeesik, jól tudván előre, hogy ha illetén erőszakos kifosztatása napnál világosabban bizonyodik is: kára megtérítését az ezredek nyári zsoldjaiból soha, vagy csak nagy ritkán kapja meg, mivelhogy ezen zsoldok örökké hátrálékban maradnak.¹⁾

¹⁾ »... cum et idem (t. i. az italpénz) non modo pro praeteritis, sed et ultimis hisce mensibus per eosdem milites hybernantes non obstante Regulamentali prohibitione et neque expectata alias necessaria assignatione, executive exigatur, per hocque spes quasi omnis praebendae satisfactionis Regnicolis adimatur, cum et nonnulli verbis ordinarijs ex aetivis nunquam aut raro obtineri solitis stipendijs satisfactionem

Mindezen szomorú állapotokat a gróf, hivatali kötelességéhez képest előterjesztvén, az emberiség nevében kéri a cancelláriát: vegye szívére ezeket és törekedjék hathatós orvoslásra, hogy a szegény nép kárai megtérítettésének reményét végkép el ne veszesse és a cs. k. Regulamentum érvényéből ki ne forgattassék.¹⁾

Sötét kép az, mit e hivatalos jelentésében a tartományi főhadbiztos, pedig csak általános vonásokban, nem is élénkítve példák elősorolásával, a szomorú való hű ábrázolatául feltüntet. Tehát megint a régi nóta kezdődött; a zabolátlan idegen had a tavasz felé ismét elkezdé megszokott pusztító garázdálkodásait; s a mint a téli kvartélyozás idejének vége — május 1-je — közeledik vala: az állapotok hovátovább még rosszabbra fordultak, a panaszok mind sűrűbben érkezének a főbiztosság foruma elé. Corbelli tábornok, a ki eleinte, mint az Auersperg-ügy mutatja, komolyan vette társbiztosi kötelességét: később, úgy látszik, valami *tökös intést* kaphatott döntő helyről; mert egyszerre csak megfordult, s april hó folyamán már maga oltalmazá legjobban a kihágást elkövetőket, sőt némely törvényhatóságok területén egyenesen az ő vezénylő-tábornoki parancsait felmutatva hajtottak be önkényesen kivetett túlköveteléseket. Bercsényinek is, ettől kezdve, inkább összebonyolítani, mint segíteni igyekezett munkáját; úgy, hogy a grófnak másrészről még e biztos-társával is meggyült a baja; mígnem aztán, april közepe táján, egy durva sértéseért végképen szakított Corbellivel.

A magy. udv. cancellária Bercsényinek mart. 31-iki megdöbentő fölterjesztését nemcsak Leopoldnak mutatta vala be: de a bentvázolt képtelen állapotok gyors javítását élén-

illusive quasi promittere solerent.« — A dolog megértésére tudni kell, hogy a katonaság csak az ú. n. hadi esztendőre, a nyári félévre (május 1—nov. 1.) húzott a császártól fizetést; a téli félévben a nép nyakán élő-dött. A kik pedig az ezredekből télen át is az ellenség vigyázására távol voltak, vagy várakban feküdtek: azok számára kiszedték társaik a kvartélyokban az ú. n. »*vacáns portiókat*,« 4, 5, 6 frtjával portióját havonként, s még hozzá az 1 tallérnyi itálpénzeket.

¹⁾ »Epperiessini, die 31. Martij 1697.« kelt fölterjesztés, gr. Bercsényi s. k. aláírásával. (*Eredetije* az udv. cancell. Itárban. Ad num 69. ex April 1697.)

ken sürgető átiratához mellékelvén, teljes másolatban közlé azt mind a k. k. Hofkriegsrath-tal, mind a k. k. Oberste Kriegs-Commissariattal, a melytől a cs. hadbiztosok függte- nek. ¹⁾ Nem a jóakarátú, de tehetetlen cancellárián múlt, hanem a bécsi kormánykörökben már ekkor uralkodó Kollonics- szellem s irányelvek okozák, hogy mind e szép közvetítéseknek mi eredménye sem lőn.

Bercsényi pedig a sisyphusi munkát folytatva, küzkö- dött és bosszankodott Eperjesen, gyűlöletes hivatalával. Láttá mindenfelől a nép romlását: teljes erélyével próbált rajta segí- teni, megtenni érte mindent; vitatkozott, írt, repraesentált, kért, alkudott, fenyegetődzött, megmozgatott eget-földet, — de mindezen, buzgó hazafiságából eredő fáradozásainak vajmi csekély, vagy éppen semmi hasznát nem tapasztalá. A m. kir. udvari cancelláriának ő általa oda fölterjesztett (1697. ex Aprili nro 69, 77, ad 77, nro 78 és ad 78.) actái bizonyítják: mennyi baja volt e hó folyamában magával Corbellivel is és az általa elrendelt vagy elnézett nagyobbfokú visszaélésekkel. Megemlítjük ezek közül különösen a *borsodi*, *sárosi* és *zempléni*, valamint a *debreczeni* ügyeket. A debreczeni eset pl. az volt, hogy e városra mindenféle czímek és ürügyek alatt *maga Corbelli* több mint 1200 aranyra rúgó («ultra mille ducentos auros») hadi pótadót vetett, s gr. Solari fegyelmetlen muska- téros-századait reájok küldvén, kegyetlen executióval akarta kifacsarni, a »vacáns portiokat« 5 és 6 frtjával számítva, mind a letelt havakra. A debreczeniek Eperjesre a tartomá- nyi főhadbiztossághoz futottak segélyért; s ez esetben Cor- belli (a kinek rendeletére Solari hivatkozik vala) maga lévén a vádlott: egyszersemind bíró nem lehetett. Beleegyezett tehát, hogy ezen az ülésen Bercsényi egyedül elnököljön, s ha lehet, alkudtassa ki a vitás feleket; ő részéről elküldendi saját képviselőit. A gróf május 2-ikát tűzé ki erre határnapúl.

Zemplén vármegye ilyes bajnak elejét akarván venni, — a múlt évekbeli keserves tapasztalatok után, — az 1696— 97-iki téli szállásolás »vacáns portióit« előre megváltotta a cs.

¹⁾ A Bercsényi ezen fölterjesztésének végén idegen kézzel rá van jegyezve: »*Pariatum bis.*«

hadbiztosságtól 7000 frt átalány-összegben, melyet pontosan be is szolgáltatott. Ezzel Schlick tábornok mit sem törődve, saját ezredebeli két század vasasnémetet a hegyaljai városokra küldött exequálni; a kik Tarczal, Tokaj, Tolcsva, Liszka, Mád, Tállya stb. lakóin irtózatot dolgokat vittek végbe. Május elejéig ott dorbézolának, s a lakosságot »nagy torturákkal, mindenféle eszközök készíttetésének kifacsarásával« (az embereket lábaiknál fogva felkötözvén s alájük tüzet gyújtván), kinozták, verték, míglen minden portió után 14 rh. frt 30 krt ki nem zsaroltak nyomorúttakon. ¹⁾

Borsod vármegye gr. Bercsényihez intézett s ez által az udv. cancelláriához eredetiben fölterjesztett feliratában panaszt emel, hogy a reája különben is ereje fölött kirótt portiók fizetésén kívül éppen utolsó pusztulásra juttatják e megyét a tűrhetetlen katonai kihágások, melyekre az alsóbb tiszteknek s legénységnek magok az egymással egyet nem értő Corbelli és Schlick generálisok s viszálykodásaik nyitottak utat. Az adókat tetszésök szerint vetik ki bármely helysége, s alárendeltjeikkel szorgosan behajtatják; a tisztek nagy »ajándékokat« csikarnak ki a községektől, mint csak most közelebbről b. Ritschan alezredes, a ki Sacza és Palkonya falukról »discretiő« czímén hat ökröt hajtatott el. ²⁾ Nemcsak magokat és katonáikat, de szolgálkat is a lakosokkal tartatják; ezektől itt vacáns portiók, ott italpénz vagy bor, amott a házi étkezésre való ráfizetés (>bonificatio cibi vulgaris) czímén s egyéb megszámlálhatlan ürügyök alatt folytonos exactiókat facsarnak, kemény karhatalommal. Mely visszaélések netaláni

¹⁾ L. erre erre bővebben a szemtanú *Babócsayt*: »Fata Tarczas liensia,« 137—138. l.

²⁾ » . . . militiam in excessus ruere, nullamque spem refusionis et satisfactionis, vel maxime etiam ob dissidia ac differentias Dominorum Generalium, utpote Dni Corbelli et Schlick, ad praetactos excessus militiam aperientes, superesse. Impositionibus pro libitu suo ad loca quaevis limitatis, Dnos Officiales majores, medio minoris gradus Officialium eadem stricte exigere curare; ad discretionem et donaria praestanda, miseris incolis, — uti non ita pridem per Dnum Capitaneum (alezredes volt-már) Baronem Ricsanj, ejusdemque Laitinantium sex bobus ab incolis Sacza et Palkonya nomine discretionis abactis, factum fuisset, — adigere,« stb.

megtérítettése elül katonáikat számadástétel nélkül a táborokba szöktetik. Ezen fölül a hová a katonaság beszáll: a tisztok ott mindjárt koresmát nyittatnak és italt méretnek a magok nyereségére; s a hol vásár vagy búcsú tartatik: a kirakodó árusokat erőszakkal megzálogolják, a vevőket megszarcolják, («nundinales exactiones per Dominos Officiales *majores* vi aperta practicari»). A katonák számára portiónként a regulamentalis 3 frt helyett 5 frtot szednek be; a szegénységet rettentően verik, vagdalják, öldösik büntetetlenül; («caedes denique et dirissimae afflictae plebis verberationes impunita pertransiri;») a tavaly a táborra hajtott szekerekért, vonómarhákért a megígért kárpótlást megadni elmulasztják, stb., stb.¹⁾

Sáros vármegye pedig 1697. april 19-kén Eperjesszt tartott gyűléséből ír át Bercsényihez, Kinzich es. főhadbiztost vádolván, mint a ki a Regulamentum ellenére kirótt zsaroló követeléseit súlyos katonai végrehajtással («gravis militaris executio») szedeti be a szegénységen. Kérőleg fordul a megye a grófhhoz mint tartományi magyar főhadibiztoshoz: vesse magát közbe, segítsen végét vetni ez istentelen gazdálkodásnak!

És Bercsényi, — miután saját hatáskörében immár, Corbelli gáncoskodásai miatt nem boldogúlhatta, — nem késett mindezen ügyekben azonnal, erélyesen fölírni a magy. kir. udv. cancelláriához, a cs. kir. főhaditanácsához, az udv. commissariatushoz, kopogtatván, zörgetvén mindenütt, hogy a gyötrött népnek általa tolmácsolt jajjait meghallják. De azoknál, a kik változtathattak volna e helyzetben, siket fülekre talált mindenütt. Pedig, meggyőzőbb, közvetlenebb hatás céljából, a törvényhatóságok panaszleveleit is fölterjeszté repraesentatívó mellé, eredetiben, vagy hiteles másolatokban.

Ekkor tájban egy váratlanul történt saját sérelmes esetében is kénytelen volt Bercsényi elégtételszerzés végett az udv. cancelláriához fordulni, még pedig biztostársa Corbelli es. tábornok ellen, ki otromba bosszantani akarásával nem

¹⁾ Borsod vármegyének gróf Bercsényi által fölterjesztett feliratából idézi a *cancellár*, 1697. apr. 25-iki megkeresésében a *Bellicum*hoz. (Ered. fogalm. u. o. 1697. ex Apr. nro 62.)

egyedül Bercsényit: de egyúttal az összes magyar mágnásságot sérté meg, kir. diplomák világos tartalmán alapuló s régi szokásos jogainak gyakorlatában. Ezért az ügy — mint a hogy a cancellária is felfogta, — közjogi sérelem jellegével bíró és mint ilyen, csak annyiban nem volt hagyható.

Az eddigelé tudunkra *a maga nemében páratlan eset* — a magy. kir. udv. cancelláriának a cs. kir. főhaditanácsához, Bercsényi gróf jelentése alapján intézett 1697. april 25-iki átírata szerint — a következő. Bercsényi, mint már említettük, ifjú, gazdag, előkelő mágnás, főispán és daliás főhaditiszt léteére szeretett megjelenésével s nagyszámú kísérete- és udvarnépével pompát kifejteni; még annál inkább, mióta a fényes úrnőt gr. Csáky Krisztinát bírja vala nőül, a ki ragyogáshoz, ünnepeltetéshez szokott, társaságkedvelő, szertartásos, igazi nagyúri asszony volt. Nagyszerű, ezüstös-aranyos, bársonyos, hatlovas-hintón, czifra fullajtárokkal, csatlósokkal, elegáns apródokkal, komornákkal, lovas, gyalog szolgák csapatával utazott. Előtte csillogó fölszerelésű délczeg paripás, farkasbőrös nyalka huszárok lobogtatták a gr. Bercsényi és gr. Csáky-czímeres zászlókat, czifra trombitások fújták az indulót és a gróf saját udvari zenészei zendítették rá útközben, de legkivált városokba való ünnepélyes bevonulások alkalmával a gróf és grófnő legkedvesebb nótáit. Így utazott Bercsényi, díszzászlókkal, zenekarral, dob-trombitaszóval, keresztülkasúl az országon már évek óta, s így vonúlt be csak közelebből is, Tokajról, Unghvárról érkezétkében Felső-Magyarország fővárosába, a cs. helyőrséggel megrakott Kassára, gr. Nigrelli tábornagy parancsnoksági székhelyére, — a ki is ezt egészen rendben lévő dolognak találta. Nem így most legújabbán Corbelli.

Bercsényi, kinek neje Eperjesről martius végén egypár hétre eltávozott volt Varannóra, Unghvárra, a mint értesült april közepén, hogy a grófnő mely napon fog visszaérkezni: mint lovagias, udvarias férj, eleibe lovagolt udvarnépével és zenekarával Kassa felé, s úgy együtt jövének aztán. Azonban az ugyanekkor Eperjesen időző mágnások és főbb nemesek: úgymint a rokon gr. Csákyak, Forgáchok, Esterházyak, Pethők, Palocsayak, Barkóczyak, továbbá a Vay, Szirmay, Sennyey, Bertóthy, Klobusiczky, Keczer, Kapy, Semsey stb.

családbeli urak, úrfiak, szép sereggel összeszedközvé, szintén kilovagolának a városból jó darabra, — oly ünnepezt úrnőnek mint Bercsényi-Csáky grófnő, a közkedvelt országbíró leánya vala, tiszteletére. A sikerült meglepetés és kölcsönös üdvözlések után a két csapat egyesült; Bercsényi gróf zenészeit előreküldötte, s maga kedves vendégei, házának vérrokonai, benső barátai és tisztelői fényes seregébe vegyülve, velök való nyájas társalgás közt nyargalt be neje hintaja előtt a város kapuján.

A rögtönzött bevonulás Eperjes városába s végig a főpiacz-utcázn a gr. Drugeth-palotába, kápráztató díszű volt s harsogó trombitaszó mellett ment végbe. A magyar főúri és nemesi világnak e Bercsényiék tiszteletére kifejtett pompája bántotta a gróffal ekkor már gyűlölködő Corbellit; a ki is odaküldé hadsegédét a trombitásokhoz, és szigorú parancscsal eltiltatá nekik a zenélést, azt mondván, hogy Eperjes városába — mint es. helyőrségbe — csak neki, a vezénylő-tábornoknak van joga zeneszóval bevonulni. ¹⁾ Szerencsére, Bercsényi és a főurak

¹⁾ Ezen, magyar közjogi adalékul nagyérdekű ügyiratnak idevonatkozó részét íme közöljük: »*Consilio Bellico repraesentatur Quaerela Dni Comitiss Nicolai Berchényj, contra Dnum Generalem à Corbelli Epperjessini facta.* — S. C. Raeque Mattis Excelso Consilio Aulae Bellico hisce officiosissime notificandum. Ejusdem Suae Mattis Sacrae Camerarium, Consiliarium, Comitatus Unghváriensis Supremum Comitem, Praesidy Mező-Szegediensis Supremum Capitaneum, Districtusque Regni Hungariae Superioris Provincialem Commissarium, Illustrissimum Dominum Comitem Nicolaum Berchényj de Székes, mediantibus Literis suis recenter ad Cancellariam hanc Regio Hungaricam Aulicam exaratis, non sine doloris sensu querulari; Quod dum idem haud ita pridem Consorti Suae ad Partes dicti Regni Superiores venienti, Budam (tehát Eperjestől: *Cassoviam*) versus obviam eundo, Eandem Epperjessinum adducere voluisset, ipsique et dictae Consorti Suae, jam ad ipsam Civitatem approximantibus, nonnulli Dni Comites Consanguinei et alij veteri obligamine adstricti boni Amici, honoris gratia in occursum venissent, simulque attackam Civitatem Epperjessinensem *more patrio, Comitibus semper usitato et privilegialiter licito*, tubicinibus coram ipsis tubas inflantibus intravissent, — extunc Dnus Generalis Corbellj, a quo ipse Comes Nicolaus Berchényj, veluti sibi addicto et conjuncto, omnem honorem et humanitatem sperasset, — nescitur quid praepjudicij per tubarum clangorem sibi evenire arbitratus: dum hospitium Ejusdem praenominati intrantes attigissent, idemque jam etiam praeterivissent, misso ad tubicinibus ipsius Dni Comitiss,

beszélgetésközben a hadsegédet ott elől észre sem vették, — különben a dologból nagyobb baj kerekedhetett volna, — és csak másnap tudták meg az esetet a szolgálótól. Ők megvetést s a főnemesi kiváltságok lábbaltiprását látták Corbellinek jellemezhetlen, és a grófnő tiszteletére történvén az egész bevonulás: egy úrnővel szemben kirívóan lovagiatlan, udvariatlan, henczegő eljárásában; s büszke magyar mágnás létére Bercesényi, a saját hazájában egy sehonnai jöttmenttől ily sérteztést — magának és az egész főúri rendnek megsértését — eltérni nem akarván: mint *ilyen, közjogi vonatkozású ügyben*, fölterjesztést intézett a magyar udv. cancelláriához. És a cancellár ezúttal jól megnyomta pennáját, — elégtételadatást sürgetve, erélyesen, hathatósan írt át a k. k. Hofkriegsrathhoz. — Erősen hangsúlyozza, hogy gr. Bercesényi, főbiztosi tiszte szerint sem áll Corbellinek alatta, hanem mellette; egy mástól nem függenek, hanem mint egyenrangú társak, egy-

Adjutantio suo, eosdem tubas inflare serio inhibuisset; idque ipsi Dno Comitū cum Dnis Comitibus et Nobilibus sibi obviam venientibus discurrerent, non statim, sed duntaxat sequenti die innotuisset. Quo quidem despectuoso praefati Dni Gralis Corbellij actu, *dum non unice ipsius Dni Comitū Berchénij privatus, sed et omnium Dnorum Comitū Regni honor*, — quibus etiam cum Banderijs praecedere liceret, ususque tubarum cum domi, tum foris concessus et Diplomate etiam Regio, Comitibus elargiri solito, specialiter indultus et roboratus esset, — laederetur; et alias *ipsemet Dnus Comes Berchénij plurimis abhinc Annis per Civitates Regias, Loca munita et praesidiata inter tubarum sonum intrare et transire consuetus, non ita dudum Cassoviam quoque cum simili tubarum sono, in praesentia alterius Dni Generalis Nigrellij ingressus fuisset*, nullus tamen unquam eatenus despectus, derogamen aut inhibitio, se nequidem quaestio intervenisset; consequenter neque praerepetitus Dnus Gralis Corbelli, licet quidem auctoritati suae qua Gralis Commendantis hac ratione praedjudicari assereret, eo, quod ipsa Augma Aula Caesarea animadvertenter intellectura esset, si similia silentio praeterirentur; quin imo, quod suae auctoritatis, facultatis et potestatis esset cum numero famulitio procedentes Magnates, *quasi vero jam conversatio Eorundem, praesertim Consanguineorum, suspecta et prohibita esset*, inhibere et dispergere persuadere sibi conaretur; quae tamen in fideles Suae Mattis Sacrae, potissimum autem Magnates, libera conversandi et famulitium intertenendi facultate gaudentes, neququam cadere possent. *Praerepetitum Dnum Comitum alias etiam neque sub Commenda ipsius Dni Gralis constitutum, neque dependenter, sed correspondentem, duntaxat vi Officij Supremi Com-*

mással »correspondenter« tartoznak élni, — nincs tehát joga Corbellinak akármiben is tilalmat rendelni Bercsényi gróf számára. Továbbá, hogy a tábornok e tettevel egyenesen a császár és király által aláírt grófi diplomát sértette meg, a melyben nyíltan benne foglaltatik, hogy Bercsényi grófnak, magyar grófok szokása és szabadalma szerint joga van saját ezímerű zászlai alatt, színeibe öltöztetett bandériummal, harsogó zenével vonulni át bárhol az országon, városokon, erődített helyeken, stb. — a mint eddig minden gáncoskodás nélkül tehetette is. Bezzeg, másként becsüli meg e kir. szabadalmat a kassai generális gr. Nigrelli, Corbellinél, stb. Végül a cancellár Bercsényi gróf megsértett becsületének helyreállítását és a magyar főnemesi s nemesi szabadalmak respectáltatását kívánja a cs. kir. tábornok és tiszt urak által; név szerint pedig Corbellire szigorú reáparancsolást kér, hogy ő Főlsége diplomái és privilegiumai előtt tisztelettel hajoljon meg, nehogy e jelen esetből nagyobb baj következék.

missarius Provincialis ac etiam Regulamenti Caesarei se habentem, modo praemisso despectandi, aut Eundem corrigendi, honorque Ejusdem — qui pari passu cum vita ambulare soleret — laedendi ansam, fundamentum et facultatem habuisset, quin potius, si quid eo in passu Eundem crasse existimasset, suo modo et ordine humaniter requisito et admonito, praetensum hujusmodi errorem (cum alioquin etiam inconueniens esset in justissimis quoque causis rem ab executione ordiri, propriumque agere judicem), coram altiori eaque competenti Instantia deferre et notificare Eidem Dni Grali incubuisset. Et siquidem praeceps hic casus tam Legi, quam rationi epugnare, universaque Comitum et Procerum Regni Hung. praerogativae, veluti specialibus etiam Caes. Regijs Diplomatum roboratae ac stabilitae non modice praejudicare dignoscetur; proinde officiosissime requiri Excelsum hocce Consilium Bellicum, ne gravetur ad praecavenda de facili fors ex praemisso casu oriri queuntia grandiora ad ulciscendum quippe violentisque medijs vindicandum eundem casum stimulantia mala, negotium hocce opportunis modis ac medijs remedi, ut antequam laesus praefati Dni Comitum Berchény honor redintegretur, libertas ad interim hactenus usitata et praerogativa Dnorum Comitum ac Procerum Regni sacra sanctaque conservetur, sua qua pollet in Dnos Grales et alios quosvis Officiales Bellicos, autoritate efficere, id ipsumque Dno Grali Corbelli serio intimare, imo altissimae quoque Suae Mattis Sacrae in attactis Diplomatum et Privilegijs radicatae autoritati consulere. (Az átirat többi része a katonai kihágások- és zsarolásokra vonatkozik.) — *Eredeti fogalmazat* a m. kir. udv. cancellária levéltárában, A. 1697. ex Aprili, nro 62.)

Ezek után az átirat általtér a Bercsényi gróf részéről följelentett katonai kihágások s az illetékek beszédese körül elkövetett visszaélések vázolására, különösen a már ismertetett borsodi eseteket sorolván elő. Erélyesen követeli az ilyeneknek megvizsgáltatását, szigorú megbüntetését s hasonlóknak jövőre megakadályozását, *nehogy e cancellária*, a népnek immár ez utolsó romlásra jutását és kétségbeesését látván: *mind e fön-
tebbieket ő Felségének legyen kénytelen előterjeszteni.*¹⁾

Ez jó erős hangon volt írva; mindjárt meglátandjuk, mennyit használt?

Előbb azonban megemlíjtük még, hogy Bercsényi gróf e fön-
tebbi cancellári átiratnak alapúl szolgált fölterjesztése után csakhamar, 1697. april 21-kén meg újabb feliratot intézett Eperjersől, ugyancsak a magy. korlátnoksághoz. Ebben az idő előrehaladottságára hivatkozva, — hogy az általános leszámolás (generalis computus) a téli szállásaikból immár készülődő hadakkal, ezredenként külön-külön végbemehessen, — döntő határozatot sürget a már korábban fölterjesztett vitás kérdésekre. Különösen hangsúlyozza, hogy a portiókra nézve a pénzbeli *normális egyenérték* még most sincs odafönt megállapítva s ez tartóztatja főleg a leszámolási munkálatokat. Nevezetesen utasítást kér az iránt, hogy a portiók a febr. 16-iki cs. resolutió értelmében 4 és $\frac{1}{2}$ frtjával, avagy mint a katonaság követeli, teljes 5 frtjával számíttassanak-e? Szükséges volna az is, hogy a bellicum pontosan tudatná az udv. cancelláriával és ez ővele: mely ezredek, vagy azoknak mely osztályai voltak e télen helyőrségekben és az ellenség körül vígyázóban, s hány portió illeti ezeket szám szerint? Mivel ennek részletes ismerete nélkül a katonaságnak a vacáns portiók ürügye alatt elkövetett visszaéléseit ellenőrizni lehetet-

¹⁾ » . . . haec quoque omnia, veluti ad extremam ruinam et desperationem plebem praecipitancia, dum Cancellaria haec Hung. Aulica pro adhibendo tandem, — ne in publica etiam propositioni Cancell. haec Hung. praemissa omnia Suae Matti Sacrae repraesentare cogatur, — efficaci remedio Excelso Consilio Aulae Bellico repraesentaret simul et enixe recommendaret; manet in reliquo, etc. Ex Consilio Cancell. Reg. Hung. Aulicae. Viennae, dje 25. Aprilis 1697.« (*Ered. fogalmazat*, mint a megelőző jegyzetben.)

len. Úgy, a vármegyék folytonos sürgetései daczára, a tavalyi tábori szekerezés költségeinek a folyó évi adóba betudhatása sincsen még elrendelve. Betudhatja-e ezt nekik? Választ kér, mert addig a hadi kincstárral le nem számolhat. Az italpénztallérokat a katonaság mindenütt maga szedte föl, s nem szolgáltaták be, rendelet szerint, a tartományi biztosság pénztárába, — pedig ez volna némi alap a legtöbbszörre nagy kihágásokba bonyolult katonaság («militia quam pluribus excessibus involuta») kártételei visszatérítésére, a vérig sanyargatott nyomorú nép vigasztalására. Honnét, miből teljék ki most már a behizonyított, legjogosabb visszkövetelések lerovása, — holott éppen a vezénylő tábornok úr (Corbelli) rendeletére a hadi kincstár a legszigorúbb executiókkal minden tartozást beszédetett s beszédet? Azt ajánlja azért Bercsényi, hogy a tábornok kényszeríttessék a bellicumtól kieszközölnöd rendelettel a kelletén túl beszédett pénzekről leszámolni, a fölösleget visszaszolgáltatni és az okozott károkat megtéríteni *előbb*, mintsem a vármegyéktől a tartományi biztosság pénztárába befolyt adók utolsó részlete átadatnék a katonai kincstárnak; mert ha megfordítva fog történni: akkor, a lakosság kimondhatatlan romlására, — a behajtott túlkövetelések és kihágások okozta károk megtérülésének minden reménye füstbe megy. Ezeket tartá kötelességének a leszámolásnál különben okvetetlenül bekövetkezendő súlyos confusiók és a haza nem kis pusztulásának elhárítása czéljából a kir. udv. cancelláriának figyelmébe, gondjaiba ajánlani. ¹⁾

Bercsényinek úgy ezen, mint föntebbi fölterjesztései élénken mutatják: mennyire beleélte magát új hivatala teendőibe, minden ágazatának, részleteinek bőséges, beható ismeretébe; mennyire szíven feküdt a haza igazainak, a sanyargatott szegény nép érdekeinek védelme, a se alkotmányt, se katonai reglement-t, se cs. kir. parancsot, annál kevésbbé ország törvényét nem respectáló, kíméletet, humanizmust nem ismerő, garázda idegen hadak és martalócz tiszteik ellen. Az aulicus körökben, loyális szellemben, dñnasticus érzelmekben fölnevelt ifjú főúr mély, át meg átható, igaz magyar hazafiúságának

¹⁾ Bercsényi sajátkezű aláírása alatt kelt *eredeti*je a m. kir. udv. cancelláriai levéltárban, ad nrum 77. ex Aprili 1697.

teljes, terebélyes kifejlődésére s ezzel kapcsolatban későbbi (történelmi híri) engesztelhetetlen »német-gyűlölete« meggyökerezésére — nagyon hathatós pályatér volt e tartományi főhadbiztosi nehéz hivatala, mely őt ország és nemzet, kiváltságos rend és nép irtózatos leigázott állapotainak a legmélyrehatóbb megismerésére, tapasztalva tapasztalására vezette. Nagy életiskola volt ez a vesződéses, szomorú 1697-ik év neki; az ekkor szerzett megrendítő benyomások mélyen bevésődtek fogékony, lobbanékony lelkébe, és el nem múló hatásaik jövődöbéli politikai irányára nem kevésbé folytak be. Ilyen retortákon keresztül képződött Bercsényiből a — *kurucz vezér*.

Míg ő a katonai kihágásokal, sérelmekkel, generális computussal, cancelláriával, bellicummal, es. tábornokok- és hadibiztosokkal ezenképen bajlódnék: a császári bosszús közegek részéről nem szüneteltek ellene a vádoskodások Bécsben. A k. k. Hofkriegsrath ezen korbéli hivatalos irományai — mint már mondók, — megsemmisülének; mindazáltal az iktatókönyv gyér szavú kivonatai közt is lelünk egy-két idevonatkozó adatot. Így pl. gr. Breuner Miksa es. tábornok s főszállásmester 1697. april 23-kán a bellicumhoz szóló beadványában a felső-magyarországi beszállásolások zavaros voltáért — melyet beismer — a felelősséget *Bercsényire* iparkodik hárítani; mert szerinte »der Obriste Landt-Commissarius *die wegen der vorkommenden Excessen* (tehát csak voltak mégis kihágások!) *einlangende Acta* (a es. katonaság részéről beadott *német nyelvű* védiratokat érti) *nicht verstehe*, und das Landt-Perceptorat die einbringende Gelder *nicht in der Feldcassa abstatte*; so ihm bedenklich vorkombe.«¹⁾ És május 7-kén ismét Breuner fölpanaszolja, hogy Bercsényi »qua Obrister Land-Commissarius« meghagyta pénztárnokainak, hogy »den kayserlichen Ober-Commissarien« jelentéseket ne tegyenek.²⁾

¹⁾ *Hadi levéltár* Bécsben; prot. exped. fol. 260. b. A. 1697. april, nro 173.

²⁾ *Ugyanott*, fol. 313. b. A. 1697. május, nro 39.

Már a mi a német szót illeti: Bercsényi nem tudott ugyan tökéletesen németül, — de e nyelvet, ámbár magyaros kiejtéssel, beszélte, sőt fogalmazott is németül, sajátkezűleg; s aztán ott volt német titkára. A vád tehát nem áll, és csak kibívóul akart szolgálni. A pénzeket pedig mi czélből és minémű hazafias óvatosságból tartatta egyelőre vissza a tartományi biztosság pénztárában (nevezetesen az utolsó portió-részletet, a melyről ekkor, aprilis és májusban, szó volt), april 21-iki fölterjesztésében a cancelláriának indokolva bejelentette.

Május elején az ezredek megmustráltatván és új ruhával s a hiányzó felszerelésekkel elláttatván, elkezdtek kászolódni s egymásután indulának ki e hó folyamán felső-magyarországi téli szállásaikról, lassú vonulással — mi közben az amúgy is kiélt helységek újból sokat szenvednek vala tőlök, — Eger, Szőlnek felé, hogy itt Budáig hajón szállított újonczjutalékaikkal kiegészíttessenek, és úgy dandárokba, hadosztályokba alakúlva, nyomúljanak alá a táborokba, Titelhez. Péter-Váradjához. A melyik a leszámolást indulásáig be nem végezhetette (és így a legtöbb), hátrahagyott egynehány tisztet Eperjesen, a kikkel, a szintén odaérkezett cs. hadibiztosokkal és a vármegyékről ugyancsak a »generális computus« végett a tartományi főhadbiztossághoz idézett alispánok-, megyei pénztárnokokkal s számvevőkkel Bercsényinek s hivatala személyzetének hosszú, nehéz, bonyolódott munkája volt. A várva várt utasítások ekkorra már elvalahára megérkezének Bécsből, ezek zsinórmértéke szerint kellett aztán leszámolni egymással cs. hadibiztosoknak, ezredi tiszteknek, megyei és városi közegeknek. De a mindenütt kisebb-nagyobb mértékben előfordúlt kihágások, zsarolások kártételeinek kiszámítása és mily arányú betudása, megtérítése, a felek közt úntalanul a legélesebb vitákra adott alkalmat; az elnöklő Bercsényinek kellett őket valahogyan kialkudtatni, vagy végérvényesen dönteni közöttük. Különösen sok baja volt Kessler cs. főhadbiztossal, a ki erőszakos orczátlansággal mindúntalan az ő, Bercsényi ügykörébe avatkozik vala s ez által a sikeres lebonyolítást nagyban akadályozá; úgy, hogy a gróf végre kénytelen volt az udv. cancelláriánál vádat emelni a tolakodó ember

ellen, követelvén annak a cs. kir. udv. főhaditanács által leendő rendreutasíttatását. ¹⁾

Ily únot, gyűlöletes bajoskodásai s megfeszített munkálkodás közepette vevé korábbi fölterjesztéseire az udv. cancellária május 7-iki választát, — mely a magyar főhatóságok ezen időbeli alárendelt helyzetére, befolyástalanságára nézve szomorúan jellemző. Láttuk, hogy a cancellária Bercesényinek Corbellit és a borsodi excessusokat illető jelentésére, valamint már a korábbiakra, például a martius 31-ikire is, erélyes, — sőt egy ízben az uralkodó neheztelésével fenyegető — hangon írt vala át a cs. kir. főhaditanácshoz, a tűrhetetlen katonai botrányok szigorú megzabolázását követelve. S mi lett az eredmény? Most, május 7-iki levelében mentegetődni kénytelen Bercesényi előtt az udv. cancellár: Hogy eddig nem felelt a gróf több rendbeli fölterjesztéseire, abban neki nincs vétke; mert ő azonnal átírt a felpanaszlott sérelmes ügyekben a bellicumhoz, hadi fő-commissariatushoz, repraesentálta ott a bajokat, sürgette az orvoslást, — de hát megkereséseire mind- eddig nem kapott *semmi választ.* »Segíteni a bajokon *minckintk* — bevallja egész nyiltan — *nincs hatalmunkban*; azok pedig, a kiknek ez módjukban és kötelességük volna, ámbátor mi nagy gyakorlatossággal kérve-kértük ez iránt őket: *a szegény lakosság nyomorával s nyomorgattatásával semmitsem, vagy nagyon kereset törődnek, úgy látszik.*« ²⁾ Egyébiránt, teszi

¹⁾ Kivonat a magy. udv. cancellária ezen tárgyú átiratáról a cs. k. bellicumhoz. — (*Hadi levéltár*, prot. exped. fol. 314. a. A. 1697. Majus, nro 41. Közelebbi datuma hiányzik.)

²⁾ »Quod ad plures Ejusdem Illrmae Dnaonis Vrae ad Nos occasione diversarum querelarum ob multifarios militares excessus abortarum exaratas Literas hactenus nullum responsum dederimus, non alia fuit causa, quam, *quod nobis quoque* ad communicatas semper cum Excelso Consilio Aulae Bellico, prout et Generalis etiam Commissariatius Bellici Officio ejusmodi querelas, gravamina et confusiones, *nulla data fuerit resolutio.* Unde in Nos neutiquam culpa conjici poterit, quod tot querelis et excessibus nullum adhibeatur remedium, *cum id non sit in Nostra potestate*; illi autem, quibus ejusmodi exorbitantýs mederi oportet, quamvis saepe-saepeius per Nos, iteratis decretis mediantibus instantissime requisiti, — *nihil aut parum curare videntur miserorum regnicolarum calamitates et afflictiones.*« (»Dno Comiti Berchény respondetur ad sua-

hozzá igen gyöngye vígasztalásúl, ő Felsége elhatározta, hogy e hó 13-kán Pozsonyban a magyar ügyekben a nádor elnöklete alatt tanácskozást fog tartatni némely kiváló főrendekkel, a holott is Kollonics híbornok-prímás a clerust, gr. Erdődy György mint tárnokmester a kir. városokat, gr. Erdődy Kristóf a kir. kamarát, s a személynök úr a kir. táblát és az ország lakóit képviselendi »in compendio,« — ott leendvén más részről a cs. kir. főhaditanács és főhadibiztosság képviselői is. Ezen tanácskozmányon, remélhetőleg, meg fognak beszéltetni a föntérintett bajok is, és »*talán*« történni fog majd valami, orvosoltatásukra.¹⁾

Nyíltan be van itt vallva, hogy a király személye körüli legfőbb magyar hatóság, az udv. cancellária, — Mattyasovszky püspök főkorlátnoknak minden jó szándéka s jámbor óhajtásai mellett — összes hatalmi jogköréből ki volt immár forgatva; átirataira, kérés, könyörgő, olykor fenyegetődző megkereséseire az osztrák udvari hatóságok nem adtak semmit, sokáig válaszra sem méltatták; ők pediglen, a kik a hatalom birtokában valának, a dölyfös idegenek: azoknak füle a magyar nép jajjai számára siket volt, — azok éppen ennek a népnek nyomorát, ennek az egykor szabad nemzetnek porba tapodását kívánták. »Faciám Hungariam miseram, captivam, dein Germanicam!« (Kollonics.) A magyar cancellária nem volt egyéb már, mint a cs. k. főhaditanács, sőt a cs. k. főhadbiztosi hivatalnak egyszerű rendeleti közvetítője, tolmácsa. A cancellár szégyenkezve s mentegetődzve kéri a hazafias szellemű Bercsényi grótot: ne rójja föl vétkül *őneki*, hogy mindazon följlentett katonai iszonyatosságokat nem orvosolja: »*cum id non sit in nostra potestate,*« stb.

Valóban, mikor Bercsényi ezt a nyomorú és szánalmas hivatalos iratot olvasta: bizonyára elfacsarodott belé ma-

rum Cancellariae huic Hung. transmissarum Literarum« cím alatti *eredeti fogalmazvány*, Viennae, 7. Máj 1697. datummal a m. kir. udv. cancellária levéltárában, nro 86. ex Majo, 1697.)

¹⁾ »... ubi haud dubie de praemissorum etiam remedio tractabitur et fors opportunus quispiam tot inconvenientys succurrendi modus statuatur et adinvenietur.« Ezeket »*confidenter*« tudatja a cancellár a gróffal. (*Ugyanott.*)

gyar szíve, — hogy tehát ennyire jutott már az alkotmányosság, a magyar nemzet ügye a koronás király udvaránál! Ilyen állapotok közepette, ily keserű, ily megalázó tapasztalatok után esoda-e, ha a különben oly loyális mágnások s nemesség lelkeiben is szakadozni kezdettek a türelem szálai, a mindenéből kiélt, kiszivattyúzott, durván bántalmazott, családi szentélyében megbecstelenített szegény nép pedig titokban oly dolgokra készült, melyeket csak a végkétségbeesés sugallhat?

Bercsényi nemsokára megkapta jutalmát önzetlen, hazafias fáradozásainak. Május 25-ke táján vette a cancellárnak e hó 20-kán kelt újabb leiratát, melylyel értesítetik, hogy a cs. k. főhaditanács elvégre, május 15-kén méltóztatott válaszolni a katonai kihágások ügyében ápril 25-kén s megelőzőleg hozzáintézett magy. cancelláriai sürgős megkeresésekre. A válasz lényege az, hogy *minden kihágásnak és rendtelenségnek a mi megesett, a tartományi magyar főbiztos urak, Bercsényi és Nádasdy grófok* (Zichyt, a ki igen aulicus s kedves volt az udvarnál, kihagyá), *magok az okai*: mért nem szolgáltattak be a cs. hadi pénztárba azonnal mindent pénzt? A minthogy el is várja, hogy a még hátralévő összegeket (az erőszakosan beexequált túlkövetelések és kártételek fődözése czéljából a végleszámolásig óvadék gyanánt visszatartott utolsó részleteket érti) tüstént beszolgáltassák.¹⁾ S a bellicum e parancsának teljesítésére, az átirat másolatának csatolása mellett, utasítja is a gyáva cancellár a két grófit. A fölterjesztett sérel-

¹⁾ »Quidnam Excelsum Consilium Aulae Bellicum erga communitas Eidem diversas Dnaonis Vrae Illrmae querelas et instantias Cancellariae huic Hung. Aulicae, mediante decreto suo 15. praesentis emanato rescripserit et qualiter de non incassatis hactenus pecunijs portionalibus culpam in Dnaonem Vram Illrmae prout et Dnum Comitem Franciscum Nádasdy conjiciat, quomodo denique sine praescitu Dnorum Generalium Commendantium et Caesareorum Commissariorum Bellicorum cassales ejusmodi pecunias nullatenus retinendas esse velit, imo muneris quoque Eorundem esse easdem pecunias ad cassam ponere declaretur, — ex genuinis memorati decreti hic acclusis copys D. V. Illrmae ulterius intellecturam esse non ambigimus.« Intimáljuk tehát, ahhoz tartsa magát. (»Communicatur Par Decreti Consily Bellici cum Dnis Comitibus Bercsényi et Nádasdy,« czím és Viennae, dje 20. Maý Anno 1697. datum alatt kelt eredeti fogalmazat a m. kir. udv. cancellária levéltárában, nro 76. ex Majo, 1697.)

mes ügyekről, a kihágások, zsarolások megtorlása s megtérítése érdekében kért vizsgálatok (inquisitiók) elrendeléséről, Corbelli, Schlick, Solari, Ritschan dolgairól, a k. k. Hofkriegsrath (sőt most már a meghunyászkodó cancellária is) egy árva szót sem szól.

Tehát a zsarnokoskodó, gőgös tábornokok, húzó-vonó főtiszték, garázda, zsarló katanóság minden elkövetett istentelenségei büntetetlenül maradnak. Node ott ülésezik már Pozsonyban a régóta és sokszor kérelmezett országgyűlés helyett összehívott ama böles conferentia, melynek lelke a főpapságot személyesítő *Kollonics*, s a melyben a mágnásságot a tehetetlen nádor, a nemesi rendet a személynök s a városokat a tárnokmester képviseli »*dióhéjban*«; azok valószínűleg megbeszéli a történt katonai visszaélések ügyét is, és a k. k. Hofkriegsrath és k. k. Oberste Kriegs-Commissariat jelenlevő tanácsosainak kegyes engedelmevel, ha valami módját sikerülne feltalálniok, enyhítésére is a bajoknak majd *talán* elrendelnek valamit!

Ez volt íme a helyzet képe, midőn Bercsényi gróf a leszámolásokat s azokkal együtt halálosan megúnt, vesződséges, keserves hivatalát befejezte, és 1697. június hó elején övével megindúlhatott Eperjesről kedves Brunócza-ára pihenni. Itt magát kissé kinyúgodván, a javában épülő új kastély díszítési munkálataira az utasításokat kiadván, s brunóczi, patvaróczy gazdaságaiban, temetvényi és csejthei uradalmaiban szétnézván, — hogy tartományi főhadbiztosi immár lejárt tisztében teljesített kötelezettségeire nézve a legfőbb jóváhagyást s illetőleg fölmentvényt megnyerje: június 24-kén Nagy-Szombaton s Pozsonyon keresztül Bécsbe utazott.¹⁾

¹⁾ Az akkori cs. hatóságok irtózatosságot pedanteriáját és kedvtelését a magyarok bosszantásában, még aprólékos dolgokban is, híven jellemzi Bercsényinek ezen útjában történt esete. Június 24-kén Nagy-Szombatot már meghaladván a gróf, Gerencsér faluban — mely postaállomás volt, — éppen szembe jő vele a Kassa felé induló bécsi posta. Bercsényi, a ki sürgős hivatalos rendeletet várt, Podhoránszky Ferencz nevű nemes apródját odaküldi a póstatiszthez, kéretvén, hogy az eperjesi csomagból az okvetetlenül benne lévő, neki szóló bizonyos leveleket választaná ki és adná át, — ne járjanak azok hiába Eperjesre s meg vissza. A póstatiszt ezt megtagadta, mondván, hogy őneki hivatali utasítása szerint máshová szóló pachetumot felbontania nem szabad; hanem, ha a gróf

Ekkor már a táborokba eltakarodott kvártélyos katonaságtól megtisztult Felső-Magyarországon, — ott a leginkább zaklatva, sanyargatva volt Tokaj-Hegyalján készülődött, forrongott, kitorófélben volt valami.

maga bontja föl, — ám lássa, ő nem bánja, s átadá a csomagot az apródnak. Bercsényi aztán saját szobájában a vendéglőben, a vele utazó Okolicsány Mihály Liptómezei híres ügyvéd (Rákóczi fejedelem jogi tanácsosa) jelenlétében egész vigyázattal felbontván a csomagot, kiválasztá a csakugyan benne lelt, nevére címzett levelet, s azzal apródjával a pachetumot ismét becsomagoltatta és saját pecsétével lepecsételve visszaküldé. Tehát a legnagyobb gonddal, óvatossággal járt el. A póstatiszt azonban kötelességének tartá az esetet följelenteni, — mire gr. Paar Károly József, a cs. posták birodalmi főfőigazgatója, nagy sérelemmé minősítvén a kicsinyes dolgot, hivatalos jegyzéket intézett a magy. udv. cancelláriához, — mely Bercsényit nyilatkozatra szólítá fel. Ez nyilatkozott is, mit viszont a cancellária Paar-ral közlött, ki még tovább is akadékoskodék, mellékelte a gerencséri póstakezelő jelentését, s további nyilatkozatot kívánt a gróf részéről; s a cancellária ismét írt, stb. Szóval, *harmadfél hónapon keresztül, júl. elejétől sept. közepéig üzték-fűzték e haszontalan, aprólékos ügyet, oly időben, midőn Felső-Magyarország jó része lángban állt s Bercsényi gróf, az udvar által fölkeretve, éppen e lángok elfojtásával vala elfoglalva.* (L. az udv. cancelláriának 1697. júl. 15., aug. 6., aug. 21. és sept. 12-kén ezen ügyben Bercsényihez intézett leiratait, úgy a gerencséri póstatiszt 1697. júl. 28-iki species facti-ját, az orsz. ltár m. kir. udv. cancelláriai osztályában, nro 75. ex Julio, nro 102 és 129 ex Aug. és nro 87. s ad nrum 87. ex Sept. A. 1697.)

XIV. FEJEZET.

II. Gróf Bercsényi Miklós, 1697. (A hegyallyai zendülés.)

A helyzet képét élénk közvetlenséggel, a hollandi festményeknek az élethől híven ellesett, realisticus ecsetvonásaira emlékeztetőn, vázolja egy 1697. május havában szerzett krónikás versezet:

»Óh szegény magyarság, mit gondolsz magadban ?

Azt tudod : jól nyugszol te nemes ágyadban,

Avvagy vígán tánczolsz szabad cúriádban ?

Sípoltatod magad kárpitos házádban ?

Ne hidd ; mert igen megtréfál az reménség, —

Más nótát fúj neked idegen nemzetség ! . . .

Nézd el csak : mint regnál rajtad a németség,

Már az te országod, életed is kétség.

Az *accisa* után az *repartitio*,

Bészállá tehozzád az *contributio* —

Kit nem orvosolhat *rectificatio*.

.

Megkérték s megkérik tőled a *portiót*,

Vármegyékre osztják számtalan sok adót ;

Megnézik házádnál te kincses-ládádat,

Elvonják alulad paplanos ágyadat

Szabadságod ellen házádba is bészáll,

Úri módon, bizvást énekölve sétál,

Te nemes fejedre tüle sok »*hunczfut* !« száll,

Azt mondja : házádtúl máshová távozzál !

Ágyadban nem fekhetsz, mert elordinálta,

Asztalod nem tiéd : mert rajta az kártya —

Több német urakat kártyázásra várja.

.

Az kártyát elúnván, kezd az koczkázáshoz,
 Koczkázása után az dohányozáshoz.
 Abrakot és szénát rendel lovainak,
 Szép, fejér, lágy czipót hordat eh gyomrának,
 Gyöngge levest, tyúkhúst parancsol szájának,
 Édes, lángízű bort hordat ő torkának.
 E mellett forspontot kényszerít meglenni,
 Az hová kívánja, sörényen elmenni,
 Egy pár citromért is messzi elküldeni, --
 Kedvének-kényének eleget köll tenni!
 Ha ellene támadsz, neved csak »*rebellis!*«
 Ellened föltámad házadban nyoleczzor is,
 Szabadságod ellen kikerget tízszor is,
 Egy órában téged fenyeget húszszor is.
 Azonban pálezáját emeli fejedre —
 Kíméletlenül vér, esel ott a földre
 Nem is mersz szólani magad mentségére, --
 Fejet köll hajtandod ő engedelmére.
 Ha kvártélybúl kimegy: semmidet nem hagyja,
 Minden javaidat magának takarja,
 Idegen országra szekerekkel hordja, —
 Hazád elpusztúljon, szintén azt akarja.
 Gondolod akkoron: *hol magyar szabadság?*!
 Hol van Mátyás király, kinél volt igazság!
 Hol van országoznak öröme s vígsága?
 Hol tündöklő napja, ragyogó csillaga?
 — Eltűntenek; vagyunk *idegenek rabja*
 Miként fűjják, néked csak úgy köll tánczolni,
 Idegen nemzetre szállott szép országod,
 Tüled elvétellett aranyszabadságod.
 — Ez egynéhány versek Magyarország dolgát
 Mutatják és írják nagy nyomorúságát.
 Az ezerhatszázban és kilenczvenhétben,
 Az pünkösöd havának második hetében
 Íram ez verseket szomorú szívemben,
 Az Magyarországbán való nagy ínségben.«¹⁾

¹⁾ L. *Thaly*: »Adalékok a Thököly és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez.« (Budapest, 1872. Ráth Mórínál.) I. köt. 270—274. l.

Ilyen vala íme, a szabad cúriák birtokosainak, a nemeseknek, a hazafias középosztálynak helyzete; és *a népé? a, jobbágyságé?* A föntebbiek után elgondolhatjuk. Ha a mágnást, várurat a tábornok, ezredes, várparancsnok gyötörte zsarolta, bosszantotta, keserítette; ha a nemességgel a kisebb tisztek is úgy bántak, ahogy e vers mondja, és ahogy bánt pl. Roxas-Stella kapitány Kellemesi Melczer Jánossal, — akkor a szegény parasztot még százszor kegyetlenebbül kínozni és fosztogatni följogosítva érezé magát a legutolsó kvártélyos közkatona is. A felső-magyarországi szánandó nép nyomorú állapotát e gyászos időkben kellő híven leírni, — a toll felmondja a szolgálatot. A zabolátlan, vad, idegen zsoldosok önkényének kegyelemre oda valának vetve. Űzték, hajtották, tömlöczözték, verték, kínozták, vágták őket, gyakran minden ok nélkül, dobzódó részegségükben — pogány kedvtelésből. A szerencsétlen pórok fiatal nejeit, leányait a tisztekhez hurczolni s általok vagy a katonák által, a férjek, szülők szemeláttára erőszakkal megfertőztetni, — a földhöz ragadt parasztembert utolsó garasáért zaklatva, hajánál, szakálánál rángatni s arczúl verni, pálcázni, hasára izzó paraszat rakni; avagy hónaljánál a mestergerendára felkötve, talpait lobogó lán-gokkal égetni, — ládáit felhasogatva, ruhácskáit, ágyneműit elragadozni, pinczéjét feltörni, borait meginni vagy a bevagdalt hordókból kifolyatni; barmaikat, tulkaikat levágni, lovaít elhajtani, — mindezek és effélék akkor időben egészen napirenden lévő, megszokott dolgok valának már az istentelen német katonaságtól. Telvék az ily rémséges esetek fölsorolásával az egykorú helyi krónikák, emlékiratok s a megyei levéltárak inquisitionális tanuvallomási irományai. ¹⁾

Mindezen égrekiáltó iszonyatosságoknak annyiszor kért, követelt, sürgetett megvizsgáztatása s a bűnösök példás megbüntettetése érdekében mire mehetett elvégre is gr. Bercsényi a cs. k. főhaditanácsos? Láttuk. A kétségbeesett nép, kíno-

¹⁾ I. ezekre nézve II. *Rákóczi Ferencz* Önéletrajzát («Confessionnes») és *Hist. des Révol. de Hongrie* című műve II-ik kötetét; b. *Károlyi Sándor* autobiographiáját; *Babócsay Izsák* tarczali jegyző hegyallyayvidéki krónikáját s a *municipális levéltárak* egykorú actáit. V. ö. *Feldzüge d. Prinzen Eugen* v. S., V. 19—20 l. Ezekből merítők rajzunkat.

san tapasztalván, hogy nincs segítség számára sehol: utolsó elkeseredésében, — kivált ott a Hegyallyán, hol Solari Landtsknecht-fajta muskatérosai és Schlick részeges vasasnémetjei garázdálkodtak, — elhatározá, hogy maga fog segíteni magán, a hogy bír. Tíz éve sem múlt még, hogy Munkács kaput tárt; tizenkét éve, hogy Kassa, Regécz, Sáros-Patak, Tokaj, Ungvár elestének. A daliás Thököly Imre s az elbűvölő, imádatig szeretett dicső fejedelemasszony Zrínyi Ilona képe még élénken élt emlékezetében e szabadságszerető és harczias szellemű népnek, mely legnagyobb részt a nemzeti hősöszokat szült halhatatlan Rákóczi-ház jobbágyaiból áll vala. A fiatal II. Rákóczi Ferencz fejedelmet szerették, mert kegyesszívú, jó földesurok volt; de ő akkor még (kémeektől környeztetve) német ruhában járt, német cselédséggel vette körül magát, a politikai tevékenységet és nyilatkozatokat kerülte, — s ekként a nép nem igen bízott benne, noha titokban a szívek mégis feléje húzott; annál többet reméltek Thökölytől, kinek híre szele még föl-föllendüle köztük.

Pedig Thököly Imre szerencséje ekkor már nagyon lehanyaglott, híveinek száma kis csoportra olvada. Ott a távol Balkán előhegyeinél, Szerbiában, Bolgárországban, a Lom vize mellett, török kenyérre szorúlva tengődött az egykor olyan híres-hatalmas »kurucz király.« Mindössze csak két főúr volt immár mellette: unokatestvére b. Petrőczy István tábornok és b. Orlay Miklós ezredes; főbb haditisztjeiből: Madách Péter ezredes, a munkácsi hősök egyike, s Ubrízy Pál, Szapános Mihály szintén ezres-kapitányok; a diplomatókból: Baÿ Mihály, Pápay Gáspár és Ládonyi Horváth Ferencz, a kapitáni; Komáromy János titkár; Szöllősy Zsigmond, Munkácsy János, Baÿ András, Sándor Mihály főember-szolgák, s hozzá a kurucz sereg végső töredéke: valami másfélezer — kétezer lovas, gyalog, bujdosó vitéz; elkényszeredett, sokat nélkülöző had. Ennyi volt az egész; a többi a hosszas bujdosás viszontagságai alatt lassanként elhullt, elhalt, vagy elzüllött mellőle.

De a felső-magyarországi pórnépnek — mely Thökölyt még fénykorában ismeré — phantáziája másként látta a dolgokat; előttök a kurucz vezér alakja ott a Balkán távol kódé-

ben most még mesésebb ragyogásban tűnt föl, mint valaha. S e hiedelmet a nép között Thökölynek álruhában meg-megjelenő bujdosó tisztjei terjesztették, táplálták. Thököly Imre ugyanis sokkal szívósabb természetű volt, semmint a balszerencse folytonos csapásai alatt is elcsüggedjen s tétlenül szemlélje az idők kereke rohanását. Ő merész kezekkel kapott bele minden kínálkozó alkalommal a sorskerék küllőibe, erőszakkal is jobbra igyekeztén fordítani annak forgását. Bár mily messzire vettették légyen is a protestáns lakosságú északkeleti országrészekről, a hol az ő hajdani hatalmának gyökérszálai a legmélyebben hatolának be: az összeköttetést e vidékekkel Munkács capitulatioja óta is fenn bírta, legalább némileg tartani, s a katonai kihágások iszonyai által vérig keserített nép hangulatáról most is értesülve volt. E körülmény öneki kedvezett, — iparkodott azt felhasználni; bolyongó hadnagyai alattomban bízatták a népet s az elégtelenséget még szívtották. Ő maga pedig már a tél folyamán minden befolyásával rajta volt, hogy a szultánt — a ki a hosszú évek óta szerencsétlen török fegyverek iránt a muzulmánosság bizalmát fokozott mérvben fölkeltendő, 1697. nyarán személyesen szándékozott táborainak élére állani, — reábírja: ezúttal a főerővel ne a végzetes dunai részek ellen, hanem a Tiszántúlra s úgy Felső-Magyarországra nyomúljon; meglássa a nagyúr, hogy az az egész tartomány fegyverre kelend a bécsi császár ellen ismét, hogyha ő, Thököly, a padisah oldala mellett lesz. Sőt onnét Erdélyt is könnyen visszahódíthatják újra, föltétlenül, ha a szultán, athmáméi szerint, mind eme vidékeket öneki, Felső-Magyarország és Erdély fejedelmének kormánypálczája alá adandja.

Hogy ezen, az akkori tényleges viszonyok közt valóban egyedül jelentősb sikert ígérő tervét a nagyúrral annál inkább megkedveltesse: szüksége volt az 1697-iki hadjáratot megelőzőleg valami mozgalomra, mennél nagyobb zajt okozó valami zendülés kitörésére Felső-Magyarországon, a mi a török erőt csatlakozásul arra felé indítsa. Thököly saszemei a távolból is a Regécz, Patak, Tokaj-vidéki Rákóczi-uradalmak lakossága felé irányulának. — A még alig kizöldült erdők: a Bükk, a Réz, a szilágysági, a regécz-szaláncai hegyek, a Tisza, Bod-

rog, Latorcza, Ungh, Szamos berkei megteltek bujdosó katonák és hajdúkkal, régi, elzüllött kuruczokkal, a kik ötönként — tizenként lappangva jártanak. Néha egy-egy hadnagy, mint például a kalandor életű, vitéz Kiss Albert, 30 — 40 ily tébolygó hajdút is egy csoportba vert; nem ártottak, nem tettek kárt senkinek, sőt Szathmár-megye titkos fölhívására a Nagy-Bánya körül garázdálkodó oláh zsványokat kiirtották. Azért a nép szerette őket, s élelemmel, itallal tartotta; ők pedig bujdosotnak erdőről erdőre, vármegyéről vármegyére, »*kuruczoknak*« nevezik vala magokat s mesés híreket kezdtek hintegetni, a bekövetkezendő nagy támadásról, Thökölyről, törökről tatárról, lengyel és arnót segítségről. (Thököly az arnót pasával volt legnagyobb barátságban.) Tiszteik »*czifrán, párduczbőrösen, forgósan járván:*« némelyik közülök, nagyobb hatás kedvéért, *Petröczynek*, másik *Ubrízynak*, *Madáchnak* stb. adta ki magát. S a nép hitt szavaiknak, remélni kezdett, és sanyarú elnyomatásában szabadítóként várta, várta a »kurucz király« eljövetelét.

Zemplén és Abauj vármegyék közséjeiben különösen egy *Tokaji Ferencz* nevű bujdosó fordult meg gyakorta, a tavaszi hónapokban mint házaló kalmár barangolván keresztül-kasúl a falukat. Születésére nézve a Rákócziak tokaji uradalmabeli szabados vala, később a Rákóczi-árváknak s Thökölynek hajdúhadnagya, Regécz várában a rab Koháry István költőnek egykori öre, a kivel igen emberségesen bánt. ¹⁾ Mint a körülmények bizonyítják, nem csekély katonai tehetségű, vakmerő ember, a kiért kár, hogy megfelelő képzetetésben nem részesülhetett. Ez magához kapcsolá bajtársakúl *Szalontay* (máskép Kárándy) *János* köznemest; ²⁾ *Kabay Mártont*,

¹⁾ Mindezekre nézve lásd bővebben »*II. Rákóczi Ferencz fejedelem ifjúsága*« című munkámat és az ott idézett kútfőket.

²⁾ Szalontayt, a kivel érdemes foglalkozni, Babócsay Izsák tarczali krónikájában (140. l.) *Györgynek*, Rákóczi Önéletrajzában *Pálnak* (Paulus; 51. l.) nevezi, Károlyi Sándor pedig Önéletiratában (57. l.) csak keresztnevé nélkül említi föl. Hogy 1697. előtt »nem sokaktól ismert ember« volt, Babócsay nyilván megjegyzi; s e körülmény okozhatta a keresztneve körüli bizonytalanságot. Ugyanis Szalontayt sem Györgynek, sem Pálnak: hanem *Jánosnak* hívták. Ama Bihar-megyei *Szalontay*-családból való volt, melyet máskép *Kárándy*-nak is nevezének, s mely

egyházából kiűzött hajdúsági kálvinista papot, *Bajúsz Gáspár* ágyúhoz, puskához értő pataki lakatost, s *Kövér Ferencz*, *Huszár Mihály*, *Pataki Gergely*, *Bakos* nevű, egykori kurucz katonákat, különben születésükre nézve többnyire a Rákóczi-ház jobbágyait vagy szabadosait. Elkeseredett, halálmegvető, a garázda német zsoldosok ellen vérbosszút lihegő emberek valának mindnyájan. Ez volt az egyszerű törzskar; a kikkel, úgy egyébként, a pór nép köréből általok kiszemelt vagy »bujdosó szegénylegény« (elzüllött katona) ügyfeleivel Tokaji a tél végén és a kikelet folytán a regéczi hegyekben több összejövetelet tartván, — ott erősen megesketék egymást (Kabay, a pap, mondotta az esküt) rendületlen hűségre és mély titoktartásra. (S a szegény nép e romlatlan, együgyű fiai meg is tudták a titkot és hűséget tartani, — nem úgy, mint a Wesselényi-Zrínyi-Nádasdyféle összeesküvés egymás ellen árulkodó főnemes tagjai.) Megállapították tervüket, kiosztották a sze-

később alsó-Zemplénbe, Szabolcsba szakadt. (A család oklevelei jelenleg b. Radvánszky Béla birtokában.) Rokona, sőt talán öccse volt ama Kárándy Mihály, a ki mint vitéz huszár-ezredes szerepel II. Rákóczi Ferencz alatt, Károlyi hadtestében, s egyike a szathmári békeokmány aláíróinak. (A németek Garanthy-nak nevezték.) Hogy a Szalontay és Kárándy-család egy: az a családi iratokból, valamint a Rákóczi-tól, Károlyitól *Szalontay* (s hol *Kárándy*) *János* tokaji révbíróhoz és hídmesterhez intézett levelek, rendeletek címzéseiből bizonyos. Hogy pedig ez a Szalontay-Kárándy *János*, Rákóczi uralma alatti tokaji révbíró, egy személy az 1697-iki népfölkelő vezérrel: legjobban bizonyítja magának II. Rákóczi Ferencz fejedelem decretumának szövege, a melylyel őt kinevezi: »Megtekintvén *Nemzetes és Vitézlő Szalontay János* Hívünk Hozzánk s Hazájához való igaz szeretetét és az Nemes Ország szolgálatjában való készségét, úgy a *Magyar Úgy mellett való sokszori keserves szenvedését . . .* (melyekről alább többször léssen szó); erre nézve említett Hívünknek tokaji révbíróságnak (révbíróságnak, partkapitányságnak) tisztit és hivatalját adtuk, engedtük kegyelmesen, stb. Datum ex Castris ad Tokaj positis, die 2. 9-bris A. 1703.« (A fejedelem s. k. aláírásával s pecsétével megerősített decretum eredetije Radvánszky Bélánál.) »*Nemzetes és Vitézlő*,« azaz *nemes*, és *János* nevű volt tehát Szalontay, mint ezen, 1697-hez oly közelkorú eredeti okmány mutatja. 1719-ben, mikor Rákóczi török földön »Confessiói«-t írta, — és pedig csak pusztá emlékezetből írta, — nem jól emlékezett volt már a népvezér keresztnévére; Babócsay pedig alkalmasint valami más Szalontay nevével, a kit tán jobban ismert, zavarta azt össze.

repeket s oly ügyesen és nagy csendben szervezik vala a fölkelést, hogy arról ugyan a németek füleibe egy szó el nem hatott, — sőt még Rákóczi sem vőn észre semmi gyanúsát, a ki pedig ezen tavasszal hetekig elvadászatott ugyanazon regéczi erdőkben. ¹⁾

Kiss Albertet ugyan egyszer, a két szepesi kamarai tanácsnok által denunciált Károlyi Sándor szathmári főispán rálesetvén, Beregben, feleségénél éjtszaka elfogatta. S hogy magát a gyanú alól tisztázza: a szegény bújdosó hadnagyot kínvallatás alá vetteté, és a tortúrázott embertől — mint írja, — »*nagy dolgokat* tanúlt ki.« Azután szökni engedi vala őt, de gr. Nigrelli kasai cs. tábornoknak megírta: »vígyázásban legyen, mert rövid időn motustól tarthatni.« ²⁾ Ez volt egyetlen előjele a titokban készülődő viharnek. Azonban a németek annyira el valának már bizakodva hatalmokban, hogy Nigrelli az intést semmibe sem vevé; hisz környöskörül olyan halálesendes volt minden, s az a fölkelésével csak nem rég vérbe fojtott, vasigában nyögő, nyomorúlt nép, hogy merne megmozdúlni!

Pedig a zendülés már jóformán szervezve vala s Tokaji és Szalontay csak arra várakozának még, hogy a vidéken szállásoló cs. ezredek elvonúljanak a táborokba. Ez május hava folyamában, mint tudjuk, bekövetkezék, úgy, hogy júniusban már csak a rendes várórségek (Kassán, Eperjestt, Unghvártt, Munkácson, Sáros-Patakon, Tokajban, Ónodon, Szendrőn, Nagy-Kállón, Szathmáron, Ecseden, stb.) maradának hátra, bőven elegendők — úgy hívék — a lakosságot féken tartani.

Ekkor Tokaji Ferencz rendeletére az összeesküdött bújdosók és parasztok — leginkább hegyallyai szőlőkapásnép — június vége felé nagy csendben mindenfelől összeszivárogni, gyülekezni kezdenek a szalánczi erdőkben, s pár ezerre, »feles számra szaporodának.« A támadást július 1-jére virradó éjtszakára, illetőleg e hó első napjára tűzték ki; az időt, szerepeket pontosan megszabták magok közt, és azzal erejüket három csapatra osztva, jún. 30-kán estve mély titokban meg-

¹⁾ I. *Rákóczi*, Confessiones, 51. l.

²⁾ I. *Károlyi* S. Önéletirátát, 56. l.

indulának, ki az erdőkből, egyszerre három irányban: *Tokaj*, *Sáros-Patak* és *Sátoralja-Újhely* városok felé.

Tokaj vára ellen a támadást maga *Tokaji Ferencz* vezérelé, akármely hadvezérhez méltó, rendkívül ügyes strata-gemméval, nagy helyismerettel, minden zavar nélkül s vitézül. Éjtszaka először is szép csendesen a tiszai sószállító hajókat, kompokat, tutajokat (szálokat) foglalá el, és népével azokra rakodván, úgy, »hajókon nekiment a várnak,« s némely, titokban egyetértő tokaj-városi lakosok segélyével, az erdőkről magokkal hozott létrákon a bástyákat éjjel után két óraker hirtelenül meghágták. Először is az őröket kaszabolták le, minek folytán a kétszáz főnyi német őrséget csaknem álmában lepték vala meg, s parancsnokostúl, tisztestől együtt mind »halomba vágták.« Egy óra alatt az erős vár el volt foglalva, s az őrségbeli néhány száz magyar hajdú a fölkelőkhez állott. Hasonlókép *Patak* várába *Szalontay János*, egy őrizetlen, elhagyatott bástyaajtón keresztül, ugyanezen éjjel szerencsésen behatol csapatával; az alkapitányt, Schurmann nevű rossz, kegyetlen embert, hanyagúl vígyázó, iszákos, kártyás muskatérossalval együtt részint felkoncezoltatja, részint börtönre vetteti s a várat elfoglalja. A főkapitány előtte való estve *Újhelybe* rándúlt volt 30—40 muskatérossal, mivelhogy e városban másnap országos vásár vala tartandó: tehát a várparancsnok úr, szokása szerint, az árúsokat s venni szándékozókat meg akará sarezolni. Erre a szép expedícióra indúlt volt ki, azalatt odavesztett erősségéből; s másnap reggel az új-helyi város végeire kirendelvén garázda katonáit, megkezdette nemes munkáját. Hanem az összeesküvők is jól tudták, hogy július 1-jén Újhelyen vásár lesz és ott nagy sokaság szokott összejöni, — a mi nekik jó. Éppen ezért küldötték oda egyik csapatjokat, szűrök, gubák alá rejtett kurta mordájokkal, pisztolyokkal, kardokkal. A muskatérossok már javában sarezolták a szegény kereskedőket, míg egy más csoportjuk a Ronyva hídján foglalt állást, hogy az érkező sokadalmas népet fizettesse meg. Érkeztek is, kivált Szaláncz felől, sűrű sokasággal. Mikor az e csapat elején menő »vásárosok« csak sehogysem akarának fizetni: az erőszakos német muskatérossok azt mondják: Jó, tehát megzalogolunk benneteket! S az egyik, vásáros-

nak öltözött bujdosó kurucz fejről a süveget le akarja kapni valamelyikök. E pillanatban a guba szétnyílik, s a fosztogató német katonát mellbe lövi a kurucz. Ez volt a jel; a pisztolydörrenésre a többi bujdosó is neki, ki puskával, ki karddal, csakánynyal, szöges fustélyokkal, — a megsarczoltatása miatt bosszús adó-vevő sokasággal egyetemben, — rajta-a németen! Fölzendülének mind: Csak hogy most egyszer a szenvedett sok kínoztatásért megfizethetünk! S az elkeseredett nép dühének pusztító hevével a pataki parancsnokot valamennyi muskatérossával együtt néhány percz alatt irgalmatlanul összekaszabolják, agyonverik. — Így esett meg az *újhelyi vásár*; honnét sok száz kuruczczá lett ember indult aztán szilaj üdvriadal között Patakra és Tokajba.

Tokaji Ferencz hajnalban Tokaj városát is, a vár-ágyúkat arra felé forgatván, megvette, s az ellentálló németeket fegyverre, a cs. kamarai és sóhivatalnokokat (hogy életüket a nép dühétől megmentse) börtönbe hányatá, a cs. tisztek portékáit pedig, úgy a harminczad-, sóház- s egyéb kamarai épületek tartalmát prédára bocsátá. Azzal, zászlókat tüzetvén ki, mint Thököly Imre fejedelem ezeres-kapitánya — így nevezé magát — az örömittas, újjongó lakosságot, magyar hadi népet Thököly hívségére esketé. (A ki vonakodott: azonnal levágták.) Így tön Szalontay is Sáros-Patakon. Tokaji fegyverre hívó kiáltványokat is küldöztetett szét a vármegyékhez és nyargalók által az egész vidékre, — mely pátensek Kabay Márton papnak, a fölkelők egyetlen literátus emberének tollából eredtek. S a hegyallyai szőlőkapások és az idegen katonaságtól vérig gyötrött pór-nép csoportosan támadt föl, — hamarjában csaknem tízezer ember állt a zászlók alá, nagyobbára a két várban levagdalt németek fegyvereivel s a várraktárokból fölszerelve, lovasság és gyalogság. Tokaji és Szalontay parancsaira a volt kurucz katonák alakították őket századokba, zászlóaljakba, és saját paraszt előljáróik segélyével szervezték, — már a mennyire az ily gyülevész, prédavágyó, fegyelmetlen pór-hadat szervezni lehetett.

Eddig minden pompásan sikerült, — de csakhamar nagy baj következék. A győzelemittas zendülők hirtelenül beszáguldozák az egész Hegyallyát, Bodrogközt, Zemplén, Szabolcs,

Ungh, Abaúj részeit, föl a kassai külvárosokig, mindenféle hirdetvén, hogy Tokajt, Patakot már bevették, a németet halomba vágták, velök van Petrőczy sok kuruczczal, törökkel, tatárral, stb. Leírhatatlan riadás támadt, fenekestől fordúlt föl a félország. A szerzte száguldozó bosszús, dühös, szilaj nép a hol csak egykori zsarolóit sejtette, fölkeresé, — hadbiztosokat, kamarai tiszteteket, vámosokat s efféle piócza-természetű fajtákat, a hol érték: kegyetlen halállal végezték ki, vagy rettenetes fenyegetések közt halálra kergették, vármegyéken keresztül; házaikat, portékáikat feldúlták, pinczéiket fölvervén, elpocscokolt finom boraiktól részegen tombolának. Az egyszerre fölszabadult bosszúállás szenvedélye korlát nélkül dühönghetett s dühöngött. Jelszó volt, hogy a ki *kalapot* visel (akkoriban, a kurucz *süveg* és *kalpag* ellenében, a *németesség* s *németesség* jelvénye): azt minden firtatás nélkül le kell vágni! Voltak pedig már ekkor *magyar urak* is, kik német módra (»nájmodi«) viselkedének; az ilyeneket a legnagyobb veszély fenyegette most. Így pl. Sennyey Ferencz és id. Vécsey Sándor bárókat a száguldó zendülők útközben előtalálván *kalaposan*: rájuk rohanának és számos súlyos sebet ejtettek rajtuk, mire kimagyarázhatták magokat. Életöknek megkegyelmeztének, de laboncosságukért mindenükből kifosztották őket. Sőt Vécseyt utóbb másodszor is elfogták, s minthogy valami gyanús leveleket leltének a boldogtalannál: »neki zadjdulván, diribrül-darabra vagdalták és megölték.«¹⁾ Némely

¹⁾ *Pálóczi Horváth György* naplója, 245. l. Károlyi S. Önéletírásában is, 57. l. Nagyon érdekes az ily üldözésekről egy *Winkler János* nevű megfuttott, de futamodásában végre a bártfai, majd kassai börtönbe került cs. kir. harminczados levele, Kassáról, 1697. aug. 27-kéről, id. gr. Csáky István országbíróhoz, a gr. Csáky-levéltárban: »2. Julj jött hozzám (abaúji Kázmárk községbe) az ns. vármegye szolgabírája Légrády Ferencz Uram, 8 óra tájban reggel: »A nagy Istenért kérlek, vigyázzon Kglmed magára és vonzza el magát valahová, — mert *oda Tokaj, oda Patak*, az kuruczok megvették; tegnap az Hernád mellett mind elfogdosták az *nemesembereket*. Valóban féltém Kglmedet; azt mondják: *valaholott nagyhajú* (parókás) és *kalapos embert látnak, mindeniket levégjék!*« Levélíró erre megijedvén, rögtön pakol, fölrakodik öt kocsira s feleségestül, portékástul hajtja a Szárazvölgy felé. De Baktánál a fölzendült lakosság, »*nemesek* és *parasztok*« strázsát tartván, ez megállítá a kocsikat s elkiáltá: »*Hej, gyertek ki emberek, — ehun megyen az kázmárki*

zabolátlan zendülők — úgy lehet, magán-bosszúból — nemesi udvarházakat is rabolának ki, s jobbágyaikkal keményen bánó földesurak jószágait (pl. a gr. Barkóczy, gr. Petheó, b. Seny-nyey, Szirmay, zempléni nagybirtokosokét) pusztították.

Ezek nagy hibák voltak, mert elidegenítették tőlök a nemességet; mely attól tartván, hogy a mozgalom közönséges pórlázadássá fajúl: visszahúzódott az erődtített kastélyokba, várakba, s passive, sőt utóbb ellenségesen viselé magát. Tokaji Ferencznek nem volt elég tekintélye a fölzendült néphad féken tartására, sem képzettsége arra, hogy rendszeres hadi mozgalmat vezethessen. Ő, Szalontay, Kabay eleget is tanakodtak azon a nagy bajon, hogy nincsenek derekas tisztek, nincs fényes nevű, tekintélyes vezérok, a ki az ő egyszerűségök által hazafias tiszta jóakarattól s oly szerencsével megindított helyi zendülést országos, általános fegyverrekelés színvoná-lára tudná emelni. Abban állapodtak tehát meg, hogy az ifjú *II. Rákóczi Ferencz fejedelem* — szeretett földesurok — személyét, a kinek már maga nagy neve is zászló, hatalmokban kerítik, és akarva nem akarva, rákényszerítik a fővezérségre.

A még csak 21 éves Rákóczi magánéletének ekkor élte legboldogabb éveit, hón szeretett, üde, bájos nejével, a 19 éves Hesseni Sarolta hercegnővel. A farsangot, mint mondók, Bercsényiékkel Eperjesen töltötték; honnét a fejedelem, martius vége felé, őseinek legnagyobb kényelmet nyújtó, sáros-pataki pompás várpalotájába költözött. A Hegyalján ekkor javában folyván a katonai garázdálkodások: a makaeszködő pórokat egyremásra hurcolják vala az 1685. óta cs. helyör-

német! Ő kérdi a strázsát, a kijövőkre mutatva: micsoda emberek azok? »Majd meglátod, — *mind kuruczok bizony azok!*« Erre levélíró ellődült vágatva; két mértföldig kergették. Mígnem Jánoknál beérvén, mindenét fölprédálák, — még inge, csizmája sem maradt. Azután éjjel, Szepsi, Jászó, Metczenzéf felé Szomolnokra menekült, hol azzal a hírrel fogadták a lakosok, »*hogy Rozsnyónál* általment (a hegyeken) 800 hajdú.« Kiktől is levélíró tartván, nem Lőcsére, a hová törekedik vala, hanem Eperjes felé Szebenbe, majd — a rossz hírek miatt — még fölebb: Bártfára szaladt. A bártfaiak azután merő gyanúból elfogták és Kassára küldötték. Most Csákyt kéri mint ismerős jó urát: tanúskodjék ártatlansága mellett s szabadítsa ki. (L. kivonatilag közölve általunk a *Századok* 1873-iki évf. 35. l.)

séggel bíró pataki vár börtöneibe; s Rákóczi szánakozó szívvel volt kénytelen naponként hallani nyomorúlt jobbágyai jajjait, a mint azokat az imént Újhelyen meglakolt commendáns verette, kínoztatta, bosszúból és minél nagyobb sarcz kicsikarása végett. Úgy egyéb sokféle bosszantást s földesúri jogaiban való sérelmeket is szenvedett a várparancsnoktól. Gr. Solari ezredeshez fordúlt tehát, kérvén: tiltsa le az illetén kegyetlenségek és rút dolgok elkövetésétől alárendeltjét. De Solari, a kinek egész ezrede ép így garázdálkodott a hegyallyai városokon, falukon, — gúnyosan nevetett Rákóczinak szemébe: Mit törődik ő, otromba paraszt jobbágyai sorsával? Nem érdemes azok miatt érzékenykednie! stb. Mire a nemes gondolkodású ifjú fejedelem fölháborodván, összeveszett Solarival s ott hagyta.¹⁾ Ezek után terhére vált a pataki lakás; és hogy szegény jobbágyai kínoztatását — melyet megszüntetni nem állott hatalmában — legalább szemlélnie ne kelljen: nemsokára ott hagyta Patakot s szerencsi várkastélyába költözék, melyben nem volt német helyőrség.

Itt tölté májjust, júniust, a Harangodon vadászgatva; s éppen ezt tevő július 1-jén reggel is, nejevel és számos kíséretével paripákon, hintókon kimenvén a balsai erdők pagonyaiba, hol sátrak alatt tanyáztak. Tokaji és Szalontay pedig a váraknak szerencsés megvétele után, említett czélzatukat véghezviendők, lovas-csapatot indítottak Patakról Szerencs felé az ifjú fejedelem kézhezkerítésére. Rákóczi a személyét fenyegető veszedelmet egy hív jobbágyától tudta meg, a ki értesülvén Tokajjék szándéklatáról, lóhalálában vágatott és szeretett urát az erdőkben csakugyan feltalálván, még jókor figyelmezteté s lelkendezve kérte: Az Istenért, siessen menekülni; mert Patakot, Tokajt a Thököly kuruczai, törökök, tatárok bevették, a németeket lekonzolták, — egy csapatjuk pedig jön már, hogy a fejedelmet elfogja! Rákóczi ámul, — nem hihette e mesés híreket; de íme másfelől Tokajból egynehány holtra rémült német menekülő érkezik, s azok is ugyanezen dolgokat beszélnek. Nem lehetett többé kétsége.

Rákóczinak azonban — ki a helyzetet igen jól ismeré

¹⁾ L. Rákóczi Önéletrajzát, 47., 49. és 106. l.

— éles elméje azonnal átlátta, hogy itt csakis a vérig gyötrött nép bosszújának kitöréséről, localis fölkelésről lehet szó, melyet a a kétségbeesés sugallt intézőinek; Thököly, a török, tatár annyira távol, hogy azoktól tömeges nép ide nem jöhetett, legfőlebb holmi lappangva járó bujdosó kuruczok, egynéhány. A reménytelenül kezdett támadás tehát kétségkívül el fog nyomatni, mielőtt megerősödhetnék. Ily gondolatok közt nyergeltette föl paripáit, elhatározván, hogy menekülni fog és pedig Kassára, — nehogy hűségét az őt különben is kémekkel környező bécsi udvar gyanúba vegye, minthogy a lázadás az ő jószágain ütött ki s az ő várai váltak annak főtámaszpontjaivá. Így indulának meg gyorsan Kassa felé, — de oda már nem juthattak be: a zendülők szerteszáguldózó lovasai elállották az odavivő utakat, s ott nyargalódtak Kassa alatt. Az öreg Nigrelli tbk. megijedt, bezáratta a kapukat s a bástyákról vészlővéseket tétetett. Ezeket visszhangozták a többi várak ágyúi; a megdőbent parancsnokok odabent csak fülelének, s azt hitték a Szamosztól a Garamig, sőt a Vágig, hogy körülöttük lángban áll már az ország mindenütt, — pedig a nemesség nem mozdult sehol.

Rákóczinak díshintáját (üresen) és udvari fogatait a kiküldött kurucz lovasok elfogván, Patakra kísérték. Szalontay s Tokaji erre — igen ügyesen — azt a hírt terjesztették a nép közt: Rákóczi fejedelem nemsokára személyesen eljő s élükre áll, azért küldő előre hintáját, udvari kocsit! S a nép előtt ezzel a hírrel nagy tekintélyt szereztek ügyöknek. A szeretett fejedelemnek azonban igaz híve vala Szalontay: a hintót, lovait, a pataki vár palotáiban bútorait, tárházaiban drága portékáit stb. úgy őrizte, mint a szeme világát; másutt rabolt a esőcselék: de Rákóczi holmiiból csak egy szeg is el nem veszett az egész fölkelés alatt. *S ez gyönyörű jellemvonása a magyar népek.*

Rákóczit és nejét gyors paripáik megmentették. Mikor a kassai hírt meghallák, — Szendrő vára felé fordulának kíséretökkel. Ide késő estve érkeztek; de már akkorra ott is lármát lőttek volt, s a fölkelést irtóztatón nagyító hírektől holtra rémült vén, olasz parancsnoktól bebocsátást nem nyertek. Egyik várkapitány a másikat sem merete értesíteni a retentő zavarban, s kiküldött kémeik a Hegyallya felől száguldózó

lovasokban csupa Petrőczyt, kuruczot, törököt, tatárt láttak. A menekvők még töldították e híreket.

Az ifjú fejedelem ezután lehető gyors ügetéssel mindenütt, Tornán, Gömörön, Zólyomon keresztül a bányavárosokba menekült családjával, kíséretével; de íme már Selmeczbányán is kilőtték az ágyúkat, éppen ottlétükkor, mivelhogy a kémjáraatra kiküldött kamarai lovasok lélekszakadva rohannának vissza, hogy a kurucz-tatár seregek fölvert porát Beszterczenél szemekkel látták. (Persze, hogy téves hír volt!) Erre mindenki menekült Selmeczről lóhalálában, a ki csak tehetette: barlangokba, hegyekbe, stb. Rákóczi is ment hát tovább. »Magyarországban késnem, ily körülmények között nem volt tanácsos, a németeknek irántam táplált előítélete s házam ellen viseltetett gyűlöletük miatt, —« írja Önéletrajzában. Nagynénje Rákóczi Erzsébet kis-tapolcsányi kastélyába szálla. De tartós pihenésre ott sem lelhetett, mivel a közelgő ellenség hírére már az itt körül fekvő várakban: Hrussón, Korponán, Léván, Szent-Benedekben, sőt Nyitrán is, egész a Vág vizéig, lármalövések estenek. A Lipótvár tőszomszédjában épült galgóczi kastélyban, gr. Forgách Simonnál állapodott meg végre. De még itt is előltalált egy pár német tisztet, Trencsény felől sebesen hajtatva, a kik megrémülten beszélék, hogy ők a lengyel határokról, Thökölynek családi váraiból, Árvából és Likavából sietnek Bécsbe, jelenteni, hogy *Petrőczy* (ott is Petrőczy!) csapataival e várak közelébe érkezett, stb.

Ilyen, országra szóló nagy dolgokat mívelt ím az az egyszerű bujdosó kurucz hadnagy Tokaji Ferencz, szintoly egyszerű vezértársával, a köznemes Szalontayval! Futott előlük a félország, s a megriadt várórségek Szathmártól, Huszttól, föl Pozsonyig kilőtték ágyúikat: Vigyázz, jön a tatár!

Rákóczi ily viszonyok közepett, — a jobbagyai fölkelésében való részesség gyanúja alól magát igazolandó, — *Bécsbe* ment. És jól tette, — különben okvetlenül elfogják. ¹⁾ Ugyan-

¹⁾ L. idevonatkozólag a Rákóczival történetek, Önéletirata nyomán bővebben elbeszélve »*II. Rákóczi Ferencz fejedelem ifjúsága*« című munkánk, II-ik kiad. 300—343. lapjain; melyeket osztrák forrásokból is megerősít a legújabb katonai nagy mű: »*Feldzüge d. Prinzen Eugen v. Savoyen*,« II. köt., 97—98. l.

csak a cs. székvárosban időzött ekkor a hat év múlva kitöréndett nagy nemzeti szabadságháborúnak praedestinált másik feje: *gr. Bercsényi Miklós* is. Tudjuk, hogy Brunócztól jún. 24-kén indult el oda, hogy a központi főhatóságoknál tartományi főhadbiztosi tisztének utolsó teendőit végezze. Ott érte őt a zempléni zendülés híre, mely július 4–5-kén hatolhatott el Bécsbe. Itt az udvar s ministerek az éppen nem várt esemény hírére rendkívül mehökkentek, azt hívén eleinte: egész Felső-Magyarország fegyvert fog ragadni, vagy ragadott is talán már; érezték, hogy bizony *igaz oka lett volna reá!* A lázadás terjedő tüzétől az örökös-tartományok pusztulását (mint Thököly fénykorában) féltették előre. Zavartan kapkodtak mindenfelé, nem tudván hamarjában: mitévők legyenek? A hadsereget úgy szólván már mind alaküldötték volt Péter-Várad tájára, az új fővezér Savoyai Eugen herceg táborába; s mivel biztos tudósítások jelentették, hogy ez idén a szultán személyesen jó hadai élén s már Nándor-Fejérvárhoz közeleg: igen veszedelmesnek látszott Jenő hg. táborát, szemben a kétségtelenül impozáns török erővel, habár csak egy hadosztály elvonásával is gyengíteni, — de más részről nagyon tartottak attól, hogy a szultán, a mit túl a Tiszán igen könnyen véghezvihet, a felső-magyarországi fölkelőket meg ne segítse néhány török pasa s Thököly dandáraival, a mi által a zendülés beláthatatlan kiterjedést vehetne. És *attól* inkább félték, mint másként az egész török armádiától. (»Der Wiener Hof *eigentlich weit besorgter hinsichtlich der Empörung, als wegen der von Seite der Türken drohenden Gefahr,*« — vallják be magok a hivatalos forrásokból merítő osztrák katona-írók. ¹⁾)

Ekkora súlyt tulajdonítván Tokaji Ferenczék zendülésének: a császári tanácsban elhatározták, hogy a fölkelőket minden kitelhető erővel s gyorsasággal le kell veretni, mielőtt még a szultán segédkezet nyújthatna nekik. Ennélfogva azonnal futárt indítanak Eugenhez, hogy — a vasszigoráról ismert — Vaudemont Károly (lotharingiai) herceg altábornagyot egy lovas hadosztálylyal tüstént indítsa meg, föl Eger felé;

¹⁾ »Feldzüge d. Prinzen Eugen v. Savoyen, II. 97.

az elkésve érkezett porosz és dán segédesapatokat pedig (többszörfre gyalogság) a Duna-vidék helyett a bányavárosoknak igazították, oly parancsolattal, hogy Kassára — a gyors segélyt sürgető — gr. Nigrelli tábornokhoz siessenek és tőle függjenek. Nigrelli utasítást vőn ezen és a Kassáról kivihető gyalog hadakkal, tüzérséggel, Vaudemont hg. csapataival egyesülni, s úgy kísérteni meg Patak, Tokaj visszavívását.¹⁾

De mindezt még nem tartották elégnek. Rágondoltak a magyarokra, — s nagy kedvességök lőn most egyszerre Bécsben a hűséges magyar uraknak. Felhívták *Pálffy*t, *Zichy*t, *Koháry*t, — az ott időző *Bercsényin* meg éppen nagyon kaptak. Az északkeleti megyék főispánjaira rendeleteket küldtek: hirdessenek nemesi fölkelést és segítsék leverni a pórlázadást, stb.

Gr. Pálffy János tábornok, mint pozsonyi gróf s örökös főispán, e vármegye fegyveres erejét; *gr. Zichy István* győri vice-generális, az odavaló végbeli hadakat; *gr. Koháry István* bányavidéki altábornok az ő alatta állókat bizattak meg sietve fölültetni s Kassa felé vezetni; *gr. Bercsényi Miklóst* pedig, mint a dunáninneneni volt végbeli hadak közt — melyek most többszörfre szolgálat nélkül lévén, gazdálkodásnak adták magokat, — igen népszerű főtisztet, volt tábornokukat, arra szólítá föl az udv. cs. k. haditanács: menjen le haladéktalanul e katonaság közé, gyűjtsön mennél többet zászlai alá, lovast, gyalogot, s induljon velők a Hegyallyára.

Hivatkozhatott volna most, a veszély idején Bercsényi, — s alkalmasint hivatkozott is — gyakori panaszos fölterjesztéseire, melyek elintézést nem nyertek s a melyekben nem egyszer mintegy jóslólag mutatott reá a szembehúnyva megengedett irtóztató katonai garázdálkodások ki nem maradható következményeire. Most íme, az ellenhatás, előbb mintsem bárki hihette volna, bekövetkezett. Az ő helyzete, szemben az udvar fölhevívásával, rendkívül nehéz volt, és súlyos lelki küzdelmeken kellett keresztülesnie, mielőtt magát elhatározá. A felső-magyarországi nép iszonyú szenvedéseit, égrekiáltó

¹⁾ U. o. 95. s köv. 11.; Rákóczi »Vallomásai«; Lipót császár júl. 13-iki levele Savoyai Eugenhez, (l. alább, 195. l.)

nyomorát, kétségbeesését, ha valaki: ő ismeré legjobban, hivatali állásánál fogva. Lelkében el volt telve maga is gyűlölettel az idegen zsoldos had képtelen viselete ellen, s szívéből szánta a szegény lakosságot. De más részről megjött már a híre, hogy a fölkelők az urakat, nemeseket is üldözik, kastélyaikat, udvarházaikat kirabolja a nép, mely e szerint anarchisticus irányzatot követ, s így félő, hogy a mozgalom általános pórlázadássá fajul; melyet tehát, mint a rend barátjának, neki is érdekében, sőt mint unghi főispánnak, kötelességében is áll elnyomni. S aztán, mivel a mozgalom éppen az ő hadbiztosai tartománya területén, saját vármegyéje, tulajdon birtokai szomszédságában tört ki: ő, ha a fölszólítást el nem vállalja, — éles gyanúnak teszi ki magát az udvarnál s az erélyes hangú fölterjesztése miatt reá úgy is neheztelő cs. főhaditanácsnál, és pedig annál inkább, minthogy a nép elkeseredettségének illetően következményeire ő már eleve reá utala, — mintha előleges tudomása volt volna azokról. . . .

Beresényi, a ki ép oly jól tudja vala, mint Rákóczi, hogy I. Lipót császár udvaránál »spanyol maximák« uralkodtak, melyek szerint, ha valakit el akarnak fojtani: erre a *gyanú* is elég ok, — mind e körülményeket megfontolván, késznek nyilatkoznak a vett fölszólításra, mint Koháry, Pálffy, Zichy már ugyanezt cselekedték. Azon hazafias czélzat is vezérlé továbbá elhatározásában Beresényit, hogy jobb, ha ők, *magyarok* kísérlemdik meg a fölkelés elfojtását: miután ezt a magyar vér ontásának lehető kíméletével, szelídebb eszközökkel és a németek által bizonyára a szokott kegyetlenséggel gyakorlandó bosszúállás elhárításával igyekezendnek végbevinni. E czélzatához híven, kihallgatása alkalmával arra kérte Lipót királyt: adasson ki kegyelmi pátenst az idejében megtérő lázadóknak; mert ezek között bizonyára sokan lesznek, a kik nem annyira vakmerőségből, mint inkább végső nyomorúságból, s másoktól félrevezettetve, vagy éppen kényszerítve ragadtanak fegyvert, melyet talán az első intő szóra le fognak ismét tenni. Az uralkodó hajlott e jó tanácsra s meghagyá magyar cancelláriájának, hogy ily értelmű »amnystialis manifestum« szerkesztessék azonnal és küldessék Beresényi gróf

kezéhez, a hadfogadáshoz és insurgáltatáshoz szükséges körrendeletek mellett.

Bercsényi ezeknek és a főhaditanács commissiójának kiállítását be sem várva, tüstént leutazott előbb Nyitra, azután Bars, Hont, Nógrád megyékbe, hadakat gyűjteni. Pénzt ugyan a hadfogadásra, — a cs. kir. kinestár szokás szerint üres lévén — nem adhattak neki: de ő éppen ez idő tájban tetemes összeget kapott volt, nejeének atyai örökségéből, — ezt fordítá tehát, visszatérítés reményében, a jelentkező katonák hópénzeire, számos ezer forintot.¹⁾ A mint pedig a pátensek kezeihez érkeztek: azonnal írt maga is, Lipótvár melletti táborából, 1697. július 14-kén, körleveleket mindenfelé a vármegyékhez, még a tiszántúliakhoz is. Tudósítja ebben őket, hogy »már is *négy felől* vannak feles német és magyar hadak rendöltetve, kik actualiter mennek és közelítenek azon fölzendült, *inkább zenebonás, mint ellenséges népnek lecsöndesítésére*. Mellyek között nekem is méltóztatott ő Fölsége parancsolni, hogy az ő Fölsége hívsége mellett készen és szívesen hadakozó vitézlő magyarokat magam mellé vevén, — igyekezzem azon zúrzavarnak minden úton s módon való lecsöndesítésére. A végre minemű pátensekkel öltöztetett (ruházott fel) ő Fölsége: ezen acclusából megtetszik. Sőt ő Fölségének kegyelmes, atyáskodó szíve nem akarván az gyökerezett gonoszokkal s bűnösökkel az kéntelenségből egyeledett gyarló magyarinkat egyenlő mértékbe venni: minemű *amnijsialis manifestumot bocsátott s küldött általam, alázatos esedezésemre is, megmutatja valósága*.« Midőn azért e két rendbeli kir. kibocsátványt tudomásúlvétel és meghirdetés végett ezennel megküldené, fölszólítja a vármegyéket, hogy valaki fegyverviselésre alkalmas tagjaik közül, »most egyszer mellém való jövetelét ne halaszssa; az mint is *holnap indulok az már is velem való híveivel ő Fölségének*, s hiszem Istent, hol létemet az istenes szerencse kinyilatkoztatja. Hogyha pedig len azalatt valamely ily igaz vitézlők összevernék magokat (összegyűlnének) és hozzám közelíteni igyekeznének:« azok vice-ispán uraiméknál jelentkezhvén, a Nemes Vármegye szükség-

¹⁾ Erről alább tüzetesebben lesz szó.

ges segedelemmel (beszállásolással, élelmezéssel, tábori szerek adásával) legyen hozzájuk, — ezt tartván ő Főlsége parancsolatja is.¹⁾

Mind az udv. cancelláriának itt említett egyik rendbeli — t. i. a hadfogadást tudtúl adó — kiadványa, mind pedig a cs. kir. főhaditanács toborzó-pátense július 10-kén kelt. Az utóbbi, melynek csak igen rövid kivonatát ismerjük, csupán *huszárok* toborzásáról szól;²⁾ ellenben az előbbi, melyet egész szövegében birunk, világosan: *lovás* és *gyalog* hadaknak egyaránt való toborzására és vezetésére fölhatalmazottúl hirdeti gr. Bercsényit.³⁾

¹⁾ Gr. Bercsényi Miklós s. k. aláírása és pecsége alatt kelt eredetije *Szabolcs-megye levéltárában*, fasc. 115. nro 158.

²⁾ »*Berczenij*. Wird ilme committirt eine Anzahl getreuer *Hussarn* aufzubringen und damit die Rebellen zu verfolgen; worzue er das Patent zu empfangen.« (*Hadi levéltár*, prot. regist. fol. 290. a. A. 1697. jul. 10.)

³⁾ *Patentes ad Comitatus Regni ad persequendos Tumultuantes Rebelles, pro Comite Nicolao Berchénij*. — Leopoldus, Dei gratia, etc. Fidelibus Nris Supremis et Vice-Comitibus ac totius Universitatibus Regni Nri Hungariae Comitatum, Supremis item et Vice-Capitaneis, Ductoribus, etc. Praesidiariae simul et Campestris Militiae Nrae Nationis Hungaricae, etc. salutem et gratiam Nram. Quandoquidem ad sedandos novissime in Partibus praefati Regni Nri Hung. Superioribus ex nonnullorum tumultuosorum pervicacia erumpentes, quibus pax et tranquillitas publica convellitur, motus; reprimendosque perniciosos eorundem authores et promotores inter alias benignas dispositiones et ordinationes Nras, praeter Militiam Nram Germanicam, aliam etiam locis Armaturae Nationalem quo celerius fieri poterit assumendam Fideli Nro Nobis Dilecto Spli ac Mageo Comiti Nicolao Bercsényi de Székes, Camerario et Consiliario Nro, Comitatus Unghváriensis Supremo Comiti et Praesidy Nri Szegediensis Supremo Capiteo (a tartományi főhadbiztosi czím már hiányzik) clementer concedidimus, qui assumptis quibusvis Fidelibus Nris certum Nrum Militum Equestris et Pedestris Ordinis conflare, diffusoque jam hincinde ejusmodi nefariorum tumultui obicem ponere, turbatamque tranquillitatem medys quibusvis opportunis reducere omnimode possit et valeat. Quae benigna intentio dispositioque Nra ut tanto efficacius secundetur, — hasce dicto Comiti Nicolao Bercsényi benignas Patentes Literas Nras clementer sumus elargiti,« etc. (Következik a szokásos kir. meghagyás a vármegyékhez, hogy gr. Bercsényit föntebbi munkájában minden kitelhetőképen támogassák.) *Datum Viennae, dje 10. Julij A. 1697.* (Eredeti fogalmazat a m. kir. udv. cancellária levéltárában, nro 6. ex Julio 1697.)

Bercsényi, a mint a nyitrai volt véghelyek katonaságát összegyűjté, a mi ugyancsak hamarosan, mint látszik, néhány nap alatt sikerült neki, — azonnal, még a vármegyékhez intézett körleveleinek kelte előtt jelentést tőn az eddigi hadtoborzás eredményéről Bécsbe, s egyszersmind utasítást kért a főhaditanácstól: legközelebb hová induljon, mely hadosztályhoz csatlakozzék népével? Mire a bellicum már 1697. jul. 15-kén felelé: »Solle sich mit seinem aufgebrachtten Hussarn, mit unterm Gronsfeld (tábornok) zusambsetzenden Corpo conjungiren.«¹⁾ A gróf, saját megnyerő, imponáló tulajdonaiért, s kegyeletos emlékű atyjáért is, nagyon kedvelt ember volt a bányavidéki generalatus hadi népei előtt, kik őt kora ifjúságától kezdve személyesen ismerték, mivel köztük nőtt fel a táborokban és utóbb éveken át diadalmas vezérük vala. Nem habozának tehát a népszerű főúr biztatására rögtönözve zászlói alá sorakozni számosan; kiknek ő, hogy jobb kedvök és némi költségek legyen: lópénz-előlegeket osztogatott ki, a mint már mondók, sajátjából.

E körülmények magyarázzák meg a rendkívül gyors hadgyűjtést. Mennyire, hány száz főre telt azonban hirtelen toborzott serege? szám szerint megmondani nem tudjuk, — de ő maga »nem csekély számú«-nak írja; (»conflando proprio aere non exiguum armatorum manum.«)

Mindazáltal, mire e had s úgy a Pálffy-Koháry-Zichy-féle, a Hegyallyára érkezett: ottan már a döntés megtörtént.

Tokaji és Szalontay, a mint a két várat szerencsésen megvevék, e két helyütt lehető gyorsasággal szervezték, fegyverezték csapataikat, s azonkívül a tokaji várnak elhanyagolt földerődműveit őjjel-nappal javíttatták. Várják vala ezalatt, hogy talán Zemplén és a szomszéd Abaúj, Ungh, Szabolcs, Borsod vármegyék nemessége is fölül és csatlakozik hozzájuk, — de ezek, az elkövetett rablások miatt elidegenedve, s olyan csekély ember mint a »szabados« Tokaji Ferencz kiáltványaira, nem mozdulának. Ellenben Szabolcsból néhány száz ember segítségök érkezett Tokajiénak; olyformán, hogy a zendülők

¹⁾ *Hadü levéltár*, prot. regist. fol. 299. a. A. 1697. jul. 15. »Percheny.«

egy csapata átkelvén a Tiszán: Nagy-Kálló városát megrohanta s bevette; ¹⁾ ennek végbeli katonaféle lakosaiból azután számosan közéjük álltanak s jól megszaporodva tértek vissza Tokajba. Ezek és a nagy örömjongások közt önként fegyverkező szőlőkapások s pórok mellett Tokaji és Szalontay Tokaj, Tarczal, Zombor, Szerencs, Bodrog-Keresztúr, Mád, Tállya, Tolcsva, Olaszi-Liszka, Patak, Újhely, Szántó városok polgárait is, — kit rábeszéléssel, kit kényszerítve — Thököly hűségére esketvén, fölfegyverkeztették. Mindezt alig egynehány nap alatt.

Július 6-kára már oly erőseknek érzék magokat, hogy Ónod várának, mint remélték, könnyű meghódítására, csupán a tokajiakból elindulának mintegy 800-an — felében lovasság, felében gyalog, — a várból kivont négy ágyúval. S ezen expedíciótól kezdődik szerencsétlenségök. Ugyanis a borsodi téli szállásaiból valamennyi közt legutóbb kivonult Bassompierre-vasas ezred, a mint valahol a Jászságon takarodnék Szőlnek felé: júl. 3—4-ikén meghallja a hegyallyai zendülés hírért; mire parancsnokuk b. Ritschan alezredes, rendeletet nem várva, visszafordítja lovasságát, Egerhez száll s ott Buttler várkapitánytól néhány század gyalogot és az egri rácz lovas-századot maga mellé veszi. Így júl. 5-kén Ónod várához nyomúl s az ottani végbeli magyar századokat is hadaihoz sorakoztatja. Mivel pedig az ónodiak a zendülőknek másnapra tervezett támadási szándékáról már értesülének: Ritschan, az ilymódon összegyűjtött tekintélyes erővel, a Harangod széléig eléjük megyen és hadait Böles táján csatarendbe állítván, — készen várja a fölkelőket. Ezek meg valának lepetve a mintegy földből kinőtt erős dandár láttára; mindazáltal »vitézi nagy bátorsággal« megütköztek vele. A kuruczok keményen harczoló jobbszárnya a Bassompierre-vasasokból két kapitányt, számos közembert levág, — de azalatt balszárnyukat az ónodi huszárok megdöntik. Ennek futása maga után voná aztán a jobbszárnyét is; míg a középen álló gyalogság a németektől körülfogtván, kétségbeesett ellenállás után nagyobb részben összekaszaboltatott. A csatáért 373 kurucz holttest borítá; oda-

¹⁾ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, II. 94.

veszett három ágyújok és két zászlajuk is. Ezek mind újak, Thököly nevével, czímerével jelzettek.¹⁾ Ritschan a harangodi harc után, az óndiakat, egrieket hátrahagyva, ezredével megfordult és folytatta marsát.²⁾

E váratlan csapást csakhamar második követte. *Mihályi Pál Deák*, felerészben marczona ráczokból, felerészben pusztai magyarokból álló huszárezredével útban lévén Tiszántúl

¹⁾ *Babócsay*, »Fata Tarczaliensia,« 143—145. l. — *Rákóczi* Önéletrajza, 57—58. l.; *Wagner* Hist. Leopoldi, II. 334. l. és Feldzüge d. Prinzen Eugen, II. 94. l.

²⁾ *Ritschan győzelmét* nagy örömmel értették Bécsben, s tetemes hatást vártak tőle. — *Leopold* császár, Wien, den 13. July 1697. kelettel, Dorsch és Daun udv. hadi tanácsosok ellenjegyzése mellett, Savoyai Jenő herczegnek írván, a Péter-Várad s Temesvár körüli hadműveletekről beszél először, azután így folytatja: »Dieweilen aber durch den glücklichen Streich, welchen der Obrist-Leutheandt Ritschan hej Ónod wider die Rebellen gethan, dieses so unverhofft entstandene Feuer bald zu dämpfen wirdt«: csak azt akadályozza meg Eugen, hogy a török meg ne segíthesse e rebelliseket. Meghagytuk a vármegyéknek is, hogy insurgáljanak ellenök s más jó dispositiókat is tettünk; úgymint, a brandenburgi csapatok a Vághoz érkezvén, a bányavárosok felé indítottuk őket, kikhez »auch eine Anzahl getreue Hussaren und Heyducken unterm Commando unsers Obrist-Feldt-Wachtmeisters Graffen Johann Pálffy und Graffen Cohary sind zugegeben worden, zu welchen villeicht auch der Graff Berczeni mit einiger Hungarischen Mannschaft stossen wirdt, (welches letztere doch nicht gewiss ist), mit Befehl: wann sie einige von denen Rebellen antreffen, selbe anzugreifen undt zu verjagen; wo aber nicht: bis nacher Caschau, oder wohin sie unser Feldtzeugmeister Graff Nigrelli, — welchem hievon schon Nachricht gegeben worden, — begehren wirdt, zu avancieren«; hogy ekként a kassai gyalogságnak is kivihető részével és a Vaudemont herczeg kivezényelt hadosztályával egyesülvén s Kassáról elegendő ágyúkat, tüzérséget magokkal vívén: Tokaj és Patak várait visszafoglalhassák. E végből a dániai segédcapatokat hasonlókép a Vág felé indítottuk. Hogy pedig a törökök a zendülőknek Temesvár és az erdélyi határok felől segélyt ne küldhessenek: erdélyi tábornokunknak gr. Rabutinnak megparancsoltuk: szálljon táborba Déva környékére s jól vigyázzon a Maros szorosaira, átkelőire; a kinek, — ha netán még kellene — Kedvesség is nyújtsen segedelmet, átküldvén hadaiból a Tiszán annyit, a mennyi elégséges fog lenni. (*Eredeti* a cs. kir. hadi levéltárban, 1697. 7. 25. sz. a.) Látni ebből, hogy a Ritschan diadala daczára, mily nagy szabású intézkedéseket tenni tartottak még mindig szükségéseknek Bécsben a felső-magyarországi lázadás elnyomására, — a mely bizony igen nagy szeget ütött a fejökbe.

a tábor felé: mikor a tokaji zendülés hírére meghallá, éppen úgy tőn, miként Ritschan. Sietve visszatér s júl. 9-kén Tokaj alatt a Tiszán tatármódra (csónakokon, nádkévéken úsztatva) hirtelenül átköltözik; de ő nem Tokaj vagy Patak vára, nem fölfegyverzett fölkelők ellen: hanem Tarczal, Mád, Tállya városoknak honnmaradott s féltőbb portékáikkal a templomkerítésekbe menekült boldogtalan lakossága, — többnyire aggok, nők, gyermekek — ellen vezette martalócz hadát. Mely is berohanván a templomkerítésekbe, a holtra rémült ártatlan népet mindenéből kifosztá és zsákmányával Ónod felé elvonult.

Erre a Pataknál szervezkedett lovas csapatok a harangodi csatából menekültekkel, *Kövér Ferencz és Huszár Mihály* híres vitéz kapitányaik alatt egyesülvén, elhatározzák Pál Deák »kóborlóinak« utána nyomulni, hogy a zsákmányt kezükből kiragadják s a szegény lakosságnak visszaszolgáltassák. E dícséretes szándékukat azonban nem hajthatták végre; mivel júl. 11-kén, ismét a Harangodon, — hol a rablók éppen kótyavetyélték zsákmányukat s előrseik lövöldözései által a közeledő ellenségre figyelmessé tétettek, — heves összecsapás után a Pál Deák harcban gyakorlottabb huszársága által visszaiüzetének. Mindkét kapitányuk elhulla a harczon, sokan pedig lovaikat, fegyvereiket veszítették oda.¹⁾ Császári kútfők, hibásan, Eger tájára teszik e második harangodi csatát, s a fölkelők veszteségét, kétségkívül nagyítva, mintegy 400-nak írják, (»etwa 400 Rebellen«) halottakban.²⁾

E két rendbeli szerencsétlenség lelohasztá a zendülőknek támadási kedvét, kik innentúl csupán Tokaj s Patak védelmére gondoltak. Ezt a Kassáról készülődő Nigrelli gyalogsága s ostromágyú fenyegetik vala, — amazt pedig az útban elöltalált Bassompierre-ezredet, Pál Deák huszárait, az ónodiakat s némely magyar labanczokat és egri ráczokat is magához vont Vaudemont herczeg hadosztályának közelsége. A gőgös herczeg, a kinek derogált Nigrelli — mint idősb és magasbrangú tábornok — vezénylete alatt állani: nem

¹⁾ *Babócsay*, 146—147. I. *Rákóczi* Önéletrajza, 58.

²⁾ »Feldzüge des Prinzen Eugen,« II. 95.

követte utasítását, hogy előbb egyesüljön a kassaiakkal; ő egyenest Tokajnak tartott.¹⁾ Elégséges ereje volt hozzá. Júli. 16-kán a fölkelőktől odahagyott Szerencs felől érkezvén, Tarczal városának Zomborig eléje ment hódoló küldöttségét zordúl fogadja s e nap estvéjén katonáinak Tarczalon szabad dülást enged. Irtóztató dolgokat művelének; a polgárságot, nőket mezítelenre fosztották ruháikból s megbecsteleníték. Éjjel a ki szökhetett — számosan ruha nélkül — a Tisza berkeibe menekült. Másnap az otthon maradottak közt a féktelen had nagy öldöklést vitt végbe, kort s nemet nem nézvé.²⁾ Azzal a szomszéd Tokaj városa alá szállt Vaudemont.

Tokaji Ferencz kemény ágyú- és puskatüzeléssel fogadá a németet. Mire Vaudemont, gyalogsága mellé 900 dragonyost és vasast leszállítván a lórúl, rohamot rendele. A hősieleg küzdő kurucz hajdúság három rohamot vert vissza vitézül, míg végre a váradi-utcaza fölött betörtek. A védők a várba vomúlának harczolva vissza; de némely hajdúik házakba szorúlván, ott is halálíg oltalmazták magokat, mígnem a rájok gyűjtött épületekben vesztek. A zsákmányszomjas németiség, rácz- s labanczság pedig rabolt mindent és nekivadúlt dühöséggel öldökölt mindenkit. Még a templomokban az ostrom kimenetelét imádkozás közt váró öregek, nők- s gyermekeknek sem irgalmazának. Iszonyatosságaikat leírni nem lehet. Sok fiatal nő, hogy a meggyaláztatás és az után való kínos kivégzetés elül meneküljön: karjában csecsemőjével a Tisza vizébe vetette magát. Holttestek és vértócsák boríták az utcákat.³⁾ A hármias ostrom a császáriaknak is sok vérökbé került; számosan hulltak el, köztük Schlick kapitány, két hadnagy, két zászlótartó; és sok közvitéz s kisebb tiszt mellett két ezredesük is: *Glückelsperg Dietrich* és *Pál Deák* megsebesült.⁴⁾

¹⁾ *Ugyanott*.

²⁾ *Babócsay*, 148—150. l.

³⁾ *Ugyanott*, 151. l. — A »*Cantio Tokaji*« és »*Cantio flebilis de periculo Tokajensi*« czímű egykorú históriás énekek, *Thalynál*: »Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez,« I. 275—284. V. ö. »*Feldzüge des Prinzen Eugen*« II. 95—96.

⁴⁾ A k. k. *Hofkriegsrath* válaszolja, Wien, den 24. Julij 1697. Vaudemont herczegnek, hogy e hó 17-diki leveléből örömmel értik Tokaj

A mi a várat illeti: ennek megvételére az Egerből hozott bombák elégteleneknek bizonyulván, Vaudemont a Kassáról már útban levő nagyobb tüzérségi készletért küldött, júl. 17-én estve. Melyek éjtszaka megérkeztek, fölállítottak s hajnalban elkezdének dolgozni. De a várkastélyak azon egy oldalra koncentrált valamennyi ágyújának kisütögetésével, nagy kemény lövöldözés vala a felelet, — mely a császáriak figyelmét egészen ama pontra voná. Éppen ezt akará elérni a ravasz, ügyes Tokaji Ferencz; a ki is az ostromok után megmaradt erejét éjtszaka szemügyre vévén: áttalláta, hogy azzal a várat, annyi számú ellenség ellen meg nem tarthatja. Szép csendben összeusztatá tehát a bástyázat tisztai oldalára az összes hajókat, kompokat; s míg az ágyúk szolgálatára valami kevés népet a várban hagyta: maga a csapatok legnagyobb részével, a hajnali nagy ágyúropogások alatt, észrevétlenül és úgyszólván kár nélkül, szerencsésen átkele Rakomazon fölül a Tiszán. ¹⁾

Az üres várat aztán Vaudemont könnyűszerrel elfoglalá, foglyúl ejtvén a bentmaradottakat és a menekülők közül kézbe akadt Kabayt, a papot. Az altábornagy ezt kerékbetörtéssel fenyegette; mire az elszánt ember csak annyit válaszolt Horatiussal: »*Dulce est pro patria mori!*« A hercegnek e vakmerőség imponált, s megkímélé a praedicator életét, mint mondá: azért, hogy mint a lázadók közt egyedüli tollforgató emberrel, emlékiratot készíttessen vele a zendülés okairól, mikéntjéről, az udvar számára. De a többi foglyok fölött vértóletet tartván, közülök számos tokaji lakost karóba húzatott vagy felakasztatott. ²⁾

Innét táborát — szerteságuldó lovasaival a hegyaljai városokat, sőt az egész nagy messze vidéket kegyetlenül dúlatva,

visszavételét; a cs. katonaságnak ez alkalommal tanúsított buzgalmáért s hűségéért ő Főlsége elismerését nyilvánítja, »absonderlich aber dem (Tit.) Glöckelsperg und (Tit.) Paul Deák, deren Blessure Sie mitleidig bedauern, mit besonderen Gnaden bedenken werden.« Remélik, hogy Sáros-Patak sem fogja sokáig tarthatni magát, miután Nigrelli írja, hogy Kassáról a kívántató ostromszereket már megindította alája, stb. (*Eredeti fogalmazat a cs. k. hadilevéltárban, 1697. 7. 41. sz. a.*)

¹⁾ Babócsay, 152. l. V. ö. Feldzüge des Prinzen Eugen II. 94.

²⁾ Babócsay, u. o.

raboltatva,¹⁾ – júl. 20-kán Sáros-Patak alá vezeté. Szalontay János erejének legnagyobb részével kirohant az érkező hadoszlopok elé s bátran megütközött. Mikor pedig a túlerőtől megnyomatott volna: »közzülök csak igen kevesen mentenek be vissza a várba,« – hanem, Tokaji Ferencz példáját követvén, Szalontay is tovaillantott a szabadba. A két várból kimenekült fölkelők csapatai három részre oszlának; egyik részzel Tokaji és Szalontay ismét a szaláncz-regéczi hegyekbe vették magokat; a másik rész júl. 20-kán éjjel a Bodrogrközéből Leányvárnál átkele a Tiszán, és valahol Kálló körül egyesülvén a 18-kán Rakomaznál átvergődöttek csoportjával (ez volt a harmadik töredék), az ellenük felültetett hajdúvárosok dandárain keresztül, Biharba hatolt. Innét, Diószegen, Kis-Marján, Nagy-Szalontán át, szerencsésen le Temesvárra, – *Thököly Imréhez.*²⁾

Szalontay elrohantával a benszorított kevés hadi nép Patak várát Vaudemontnak capitulatio mellett (»parolára«) feladá. De a herczeg úgy gondolkodván, hogy »*a rebelliseknek adott hitet megtartani nem szükség:*« a bent talált őrséget »*contra datam fidem*« elfogatta; kínvallatás alá vetteté őket (kivált Rákóczi ellen), majd pedig irtóztató barbarizmussal, számosakat közzülök hosszú sorban, az országutak mentén karóba húzatott s bitóra köttetett; testeik levételét megtiltá, úgy, hogy hetek múlva is alig lehetett még a rothadó hullabűz miatt járni a rómület e helyén.³⁾ Rákóczinak a pataki várban elhelyezett tömérdék becsű drága ingó javait, s úgy a környékbeli uraknak, nemeseknek biztosság okáért ugyanott letett arany-ezüst értékeit, ládabeli portékáit, — *melyeket a gyűlevész pór hadtól a derék Szalontay meg tudott őrizni,* — *most Vaudemontnak császári, »reguláris« serege mind fölzsákmá-*

¹⁾ Jellemző erre nézve, hogy még a szomszéd megyék is — pl. Sáros, júl. 29-iki gyűléséből, — fölírnak a cs. vezérekhez, a házakat, templomokat feltörő, marhákat elhajtó cs. katonaság e rabló kalandozásai ellen. (Sáros m. jkv. 1697-ből, 562. l.)

²⁾ L. ezekre nézve és vesd egymással össze a »*Feldzüge d. Prinzen Eugen*« czímű munka II. 96., *Babócsay* 152., és *Károlyi S. Önéletírata* 60. l. olvasható adatokat.

³⁾ *Rákóczi Önéletrajza*, 58. l.; *Babócsay*, 154–155. l. Mindenik szól a szerződés megszegéséről és a kegyetlen kivégeztésekről.

nyolá, fölkatatván a várnak legtitkosabb rejtekeit is. ¹⁾ Sőt Rákóczi azért, mert a fölkelők mindenét megkímélték, továbbá a foglyoktól kicsikart némely kínvallomások alapján Vaudemont a zendülés titkos pártolásával gyanúsítván, föladta az udvarnál, s elfogatási parancsot kívánt kiadatni ellene, mit meg is kapott. S az ifjú fejedelem, — ki jobbágyai és jószágai lehető védelme czéljából éppen ekkor útban volt Vaudemont tábora felé, — okvetetlenül rabbá lesz vala, ha a jólelkű Nigrelli kassai tábornok titkos figyelmeztetésére utazási irányát megváltoztatva, rögtön Bécsbe nem siet, hol személyesen a császár előtt sikerült ártatlanságát igazolnia. ²⁾ Patak, Tokaj, a hegyaljai többi városok és egész vidék iszonyú elpusztításával azonban, mint földesúr, roppant kárt vallott.

A kegyetlen megtorlásnak mindezen véres munkái végbementenek már, s Tokaj, Patak újra császári kézben: mire Pálffyék és *Bercsényi* magyar hadaikkal, július 24—25-ike táján, megérkezének. Szerencsésekre nem kellett tanúivá lenniök boldogtalan honfitársaik rettenetes hóhéroltatásának.

Pálffy János Koháryval és Zichyvel s a porosz és dán ezredekkel együtt, a Vágtól Nyitrának, Szent-Benedeknek, onnét a bányavárosok s úgy Breznó, Dobsina, Rozsnyó felé, a hegyek között nyomult Kassához, és innét Nigrelli gyalogjaival Sáros-Patakra; ³⁾ lehet azonban, hogy Vaudemont-ök — valamint *Bercsényi* is — már nem Pataknál: hanem

¹⁾ L. ugyancsak a most idézett két kútfőt; — tökéletesen egybevágnak.

²⁾ L. *Rákóczi Önéletrajzában* 59—62. l., részletesen leírva, melyeket teljesen megerősítenek a bécsi es. k. *hadí levéltár* adatai: »*Feldzüge des Prinzen Eugen*« II. 97—99. l. Vaudemont-t magánbosszú is ösztönzé Rákóczi Ferencz ellen, mivel ennek nővére, a szép Juliána hercegnő, Vaudemont bátyját, a vénecske Commercy herceget, mint kérését — *kikosarazta* volt. Ezt Vaudemont családjukon, a lotharingi fejedelmi családon elkövetett sértésnek vevé.

³⁾ A k. k. Hofkriegsrath írja Bécsből 1697. júl. 24. Vaudemontnak: »A brandenburgi csapatokat s gr. Pálffy Jánost bizonyos számú huszárokkal, úgy gr. Zichyt is a győri végekbeli lovassággal Hercegségedhez küldtük, a bányavárosok felé; azért csak rendelje őket Hercegséged oda, a hová jónak látja, a zendülés elfojtására.« (*Hadi levéltár*, 1697. 7. nro 41. Fogalmazat.)

Tarcal városában találták táborban, hová a herceg Patak megvétele után néhány nap múlva visszazálla s ott huzamosbban időzött. (E várost, valamint Mádót és Tállyát annyira kifosztoták, elpusztították Vaudemont hadai, hogy a nagyobbára félmeztelenen hagyott lakosság a két utóbbi helyről a bodóközi sziklás hegyekbe, Tarcalról pedig a Tisza nádasába menekült elülök, tömegesen. ¹⁾

Bercsényi, a ki a sellyei, semptei, nyitrai stb. volt végbelieket fölszedvén maga mellé, azután a hadgyűjtést Léván, majd Hontban és Nógrádban folytatá, mikor Pálffyék már a zólyomi bányavárosokon marsolának a brandenburgiakkal, dánokkal, Gyarmat, Szécsény tájairól természetesen hogy nem került föl hozzájuk: hanem külön nyomúla dandárával a síkon, Gyöngyösnek, Egernek, Ónodnak, egyenesen a Hegyalya felé. Ónodnál táborozott éppen, midőn hírül vevé Tokaj s Patak várak visszavételét, és hogy a zendülők kisebb-nagyobb csapatokra szóródva menekülnek. Némi töredékeik alkalmasint a borsodi Bükk felé is tartottak: mert a gróf szükségét látta, hogy Ónodtól — mint Felső-Magyarország tartományi főhadibiztosa és a fölkelés lecsillapítására küldött dandárparancsnok — saját neve alatt kiáltványt bocsásson ki, melyben, már a király előtt kezdetben hangsúlyozott humánus czélnálhoz híven, a lázadókat fegyverletételre s csöndes hazaszlásra inti, amnyüstia ígéréttel a megtérőknek; a vármegyei nemességet pedig fölhívja, hogy a már kihirdetett kir. parancsolat szerint siessenek melléje gyülekezni, a tovább is nyakaszkodó zendülők széjjelverésére. ²⁾ Úgy vonult aztán Ónodtól a tarcali táborra, Vaudemont herceg mellé, s fölhívása és a kir. körrendelet következtében, Ungh nemessége mellett, több északkeleti megyékből is sorakoztak hadak melléje.

E körülmény és az érintett kir. parancs kiadatása Bercsényi gróf nevére, szörnyen bántotta az öreg *gr. Barkóczy Ferencz* felső-magyarországi vicegenerálist, a ki mint zempléni

¹⁾ *Babócsay*, 153., 155. és 156. l.

²⁾ Bercsényinek ezen, Ónodon, vagy ónodi táborán, 1697. júl. 20—25-ike táján kelt nyíltlevele, valamelyik felvidéki archívumból másolva, megvan kéziratgyűjteményünkben; de valahogyan eltévelyedvén, sajnálatunkra, most csak emlékezetből idézhetjük tartalmát.

főispán, vármegyéje északi részeiben fölültetett némi nemes-séggel most szintén a tarczali táborra érkezett Csicsva várából, hová a veszély idején vonta volt magát, siralommal szemlélvén onnét jószágai, majorjai pusztítottását, a labanczos és kegyetlen úron bosszújokat töltő póroktúl. Nem gondolá meg, hogy egy távol határszéli váracskába menekülő altábornokrúl, — ha még olyan »semper fidelis« is, — könnyen megfeledkeznek az intéző katonai körök, s azt bízzák meg a működéssel, a ki tetterős és kéznél van. A hiú vén embert e dolog mégis annyira elkedvetleníté, hogy nagy lamentatiókkal mene Vaudemont nyakára; a cs. k. főhaditanácshoz pedig elkeseredésében panaszkodó fölterjesztést intézett, »dass ihm der Herr Nicolaus Berchény in seinem Vice-Generalats-Commando sey vorgezogen worden.«¹⁾ Vaudemont is említi 1697. aug. 3-iki jelentésében a tarczali táborról, hogy a föntebbi ügy miatt Barkóczy »igen disgustálva van.«²⁾ Disgustálva volt, annyira, hogy még hét esztendő múlva is szemrehányásokat tőn e miatt az udvarnak.³⁾

A tarczali táborban hadi tanács tartatott a vezérek között a további teendők iránt. A két vár megvételével a fölkelők ereje meg volt ugyan törve, de a zendülés koránt sem

¹⁾ *Hadi levéltár*; prot. exped. fol. 501. a. A. 1697. Aug. nro. 75.

²⁾ *Ugyanott*, fol. 507. Erre a herczegnek aug. 9-kén a Hofkriegsrathtól megnyugtató válasz ment: »Wegen des Bercheny ware allein die Intention, dass er in Nieder-Hungarn einige Hussarn zusammenbringen, dem Barkóczy aber in sein Commando nit eingreifen solle.« *S Barkóczy-nak* aug. 21-kén hasonló értelemben. Prot. regist. fol. 340. a. A. 1697. aug. 9. és fol. 362. a. aug. 21.

³⁾ *Gr. Barkóczy Ferencz* 1704. sept. 23-kán a Bercsenyi hadai által ostromolt Kassa városából fölterjesztést intéz a cs. udvarhoz, hosszasán előszámálván kora ifjúságától fogva (1660-ban már kapitány vala) a dínastia érdekében tett hű szolgálatait s hűségéért a lázadóktól sok izben szenvedett kárait. Ezek között azután írja: »*Tokaji Ferencz lámadásakor is, 1697-ben, a zendülők etül várba* (Csicsva) *keltett szorítuon* és jószágaim újabb pusztítottását keseregve szemlélnem; mely fájdalommat még növelé abbéli megaláztatásom, hogy a vármegyéken széltére kihirdettetett »*Officium meum Vice-Generalatus alteri, nominatenus autem Bercsenio collatum esse, mandatique, ut Incljti Comitatus eidem pareant et cum illo insurgere debeant*«; stb. (Eredeti, s. k. aláírású példánya a *gr. Barkóczy-ltárban* Pálócson.)

vala még lecsillapítottnak tekinthető: az erdők, berkek, nádasok telve voltak szétugrasztott, fegyveres lázadókkal, kik ismét könnyen csoportra verődhetnének; sőt a szaláncz-regéczi hegyekben zászlósan, csapatosan bolyongtak még a kuruczok. Az egész Hegyallya-vidékének pórsága még forrongóban; a kedélyek széltére izgatottak, nyugtalanságra hajlók. Savoyai Eugen, főtáborát a török ellen minden áron erősbitendő, már júl. 25-kén írt Vaudemontnak: jőjjön; és felírt a főhaditanácshoz is, Vaudemont hadosztályának rögtöni visszarendelését sürgetvén, a porosz ezredekkel s mennél több huszársággal. ¹⁾ Gr. Nigrelli viszont, — mint a kit a felelősség a kassai generalatus területén a közrend és nyugalom fenntartása iránt illetett, — hivatkozott az itt létező még mindig fenyegető állapotokra, s határozottan ellene volt úgy Vaudemont, valamint a porosz csapatok távozásának, a lázadás teljes elfojtásáig. Attól tart vala: mihelyt e tekintélyes haderő távozik,

ismét fölcsap a láng. Ez értelemben írt föl Bécsbe; a mi miatt aztán Eugen, a főhaditanács, Nigrelli és Vaudemont között hosszas levelezés fejlett ki, mi közben e herczeg egyelőre a zemplén-abauji részeken maradt.

Míg Bécsből döntő rendelkezés érkeznek: Nigrelli, Vaudemont és Pálffy, mint fő vezérek, a fölkelés további megzabolozására többféle intézkedést tőnek. Egyebek közt, hogy a zendülés a szomszéd Ungh és Beregh vármegyékbe ne csaphasson át, s ha fölemeli fejét: azonnal elnyomathassék, — a Hofkriegsrathnak már július 24-iki leiratában kifejezett kívánatához képest, a menekült nemességgel rakott *unghvári* és *munkácsi* várak német helyőrsége megszorítottatott; e mellett — szintén a bellicum kívánságára — szép szavakkal biztatván az előbbi vár tulajdonosát *gr. Bercsényit*: ezen intézkedés csupán a hely biztosítása céljából történik, az ő földesúri jogait és kényelmét zavarni nem fogja, s a parancsnok utasítva van, a gróf gazdasági, úgy más magánügyeibe legkevésbé sem avatkozni. ²⁾ Továbbá a szaláncz-regéczi

¹⁾ *Szalay László*, Magy. Tört. V. 560.

²⁾ Különös reflexióval kell lenni — írja a k. k. Hofkriegsrath Bécsből, 1697. júl. 24. *Vaudemont* hgnek, — *Munkács s Unghvár* várakra; mely utóbbiban, ha a kevésszámú német őrség netalán már nem

erdőkbe vonúlt kuruczok megszorítása, kicsapásaik meggátlása és csapataiknak (a júl. 18 és 20-iki mód szerint) netalán újabban a Tiszántúlra átmenekülése elül a révek, kelők elzárása végett, valóságos ostromzárló intézkedések vétettek foganatba. Nigrelli a kassai gyalogsággal, a poroszokkal, dánokkal, Koháry és Zichy lovasságával s az abaúji fölkelő nemesekkel fölülről: Göncz, Kassa és a Dargón át Gálszécs, Terebes felől, — Vaudemont pedig Pálffyval s Pál Deák huszáraival, a hegyaljai főbb helyek megszállva tartása mellett, ahülről: Gönceztől Bodókő, Patak, Újhely, Zemplén s úgy Terebes felé vont zárövet. Barkóczyra a leányvári rév, *Bercsényire* a tokaji híd előtti rakomazi rév és kelő őrzése, a tiszamenti patrouille-szolgalat, s a szintén őrzőjáratokat folytató szabolesiak- és hajdúvárosiakkal való érintkezés fenntartása bízott. Még esetleg beljebb a Tiszántúlra is üldözendő vala a mutatkozó fölkelőket.

Bercsényi ehhez képest, bányavidéki és felső-tiszatúji hadaival a balparton, a rakomazi révnél szállott táborba, s innét intéz kérdést aug. 4-kén a főhaditanácshoz: *meddég tartsa még együtt huszárságát?*¹⁾ S ezt azért kérdé: mert fizetést zsoldjukra még ekkorig sem kapott, — saját pénzén tartá bennök a lelket, tetemes költségével.²⁾

volna benne: tüstént belé kell vetni legalább 100 német muskatérost és megfelelő tüzéséget, mert az a híre, hogy e várba nagyszámban nemesség menekült, — »die man doch sowohl als den Herrn Grafen Berchenij, dem der Orth zuegehört, versichern kann, dass man Sie im übrigen darinn nicht turbiren, sondern allein sich des Posto versichern wolle, und den Com-mendanten anzubefehlen: sich im geringsten nicht in Ihre Oeconomia einzumischen.« (Ered. fogalm. *Hadi ltár*, 1697. 7. 41.) V. ö. Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, II. 97.

¹⁾ *Berchenij*, Veldtlager beÿ Rakomaz, 4. Aug. 1697., a k. k. Hof-kriegsrath-hoz: »Ob er die beÿ sich habende Hungarn darzue anhalten solle, dass sie zu Vervolgung der Rebellen noch weiters über die Theÿss gehen sollen.« *Hadi levéltár*, proth. exped. fol. 510. a. A. 1697. Aug. nro 129.)

²⁾ Mennyi költségébe került ezen 1697-iki hadfoglalás és hadtartás Bercsényinek? positive nem tudjuk, de úgy látszik, nagyon tetemes összegbe; nem kevesebb, mint tizenhét ezer forintot kimutathatunk. Maga a gróf az udvarhoz benyújtott 1699—1700-iki memorialisában (»Extractus Meritorum Illrae Familiae Bercsénianae«) e tárgyra nézve így ír:

Ugyane napokban, 1697. aug. 6-kán, közli a m. kir. udv. cancellúria gr. Bercsényi Miklóssal a bellicumnak bizonyos átiratát a felső-magyarországi vármegyékre a tartományi hadbiztosi hivatal költségeire kivetett s be is szedett (»reparitari et collectari factae«) 13,000 frtra nézve; felhíván a grófot, hogy ha ezen átiratra valami válaszolni valója van: hát válaszoljon, »s minket is értesítvén, az igaz ügynek s úgy Méltóságod indemnitásának illető helyeken való támogatására készeknek találand.«¹⁾ A mellékelve volt átiratot nem ismerjük; érdekes a dologban csak annak constatálása, hogy a volt

»produxit (t. i. ő, Bercsényi) et ante triennia, occasione Tumultuantis Rebellionis non contemnendum fidelitatis speciem; nihil enim pepersit sumptibus, nihil fatigijs, — sed conflando proprio aere non exiguum armorum manum, Rebelles dispersit, profligavitque, specialiter ad id per Bellicum missus destinatusque Consilium. Haec singula Celsissimo Principi à Vademond optime constabunt.« (Egykorú másolat a b. *Semryey-család* zempléni levéltárában.) Ez bár a tényről tájékoztat, de csak általános-ságban van tartva. Bercsényi neje azonban, gr. *Csáky Krisztina*, már specializál, midőn 1703. tavaszán, a kir. kamarához vagyoni igényeiről beadott jegyzékében, először az ő illésfalvai birtokrésze váltságáért néhai édes atyja gr. Csáky István által 1697-ben férje kezébe adott 1600 frtról állítja, hogy azt »*Bercsenijus Tokajianae Rebellionis tempore consumpsit*«; továbbá Kollonicsnak 15,000 frtért elzalogolt csejthei jószág-részük áráról szintén azt mondja, hogy ezen összeg is ugyanakkor »*consumpta est per Bercsenium*.« (Kir. kam. ltár, Acta Neo-Reg. fasc. 239. nro 58.) E két rendbeli összeg tehát 16,600 frt; mihez járul még az ugyancsak ezen 1697-iki nyári hadfogadás alkalmával Bercsényi által egyik vezértársától gr. Zichy Istvántól kölcsön vett 400 rh. frt, melyet aztán 1697. nov. 15-kén Bécsben, az egészen kiköltekezett Bercsényi helyett egyelőre gr. Koháry István, a harmadik vezértárs, fizetett volt vissza Zichynek. (Gr. Bercsényi elismervénye erről 1697. nov. 15-kén Bécsben Koháry részére, kötelezvéen magát a 400 frtot Kohárynak két hó alatt letenni. *Egykorú másolat* gyűjteményemben.) Vagyis ekként az egész kimutatható összeg: *kerek számmal 17,000 frt*. Ugyancsak busásan ráfizetett tehát Bercsényi az ügyes-bajos főhadbiztosi hivatalának 6000 frtos salláriumára, ezen éppen a felső-magyarországi közcsend és rend helyreállítása érdekében sajátjából kiadott majdnem háromszor akkora összeggel. Pedig nincs nyoma, hogy e költséget — legalább directe — visszakapta volna valaha.

¹⁾ »Comiti Nicolao Berchény communicatur Decretum Consilij Bellici« cím és Viennae, 6. Aug. 1697. datum alatti eredeti fogalmazvány a m. kir. udv. cancell. ltárban, nro 129. ex Aug. 1697.

tartományi főhadbiztosság költségeire előirányzott 13 (tulajdonkép 12 és $1\frac{1}{2}$) ezer frtot a vármegyék készséggel megfizették, az egy abauji külön votum daczára.

Vaudemont ügyében a főhaditanács aug. 10-kén határozott, olyképen, hogy a herceg a saját hadosztályával, a poroszokkal, Pál Deák ezredével és a gr. Zichy Istvánféle győri huszársággal most már siessen alá Eugen táborába: azonban a Bassompierre vasas-ezredet s a dánokat hagyja hátra Nigrelli rendelkezésére; hasonlóképen maradjanak ott a zendülők további üldözésére és kiirtására, gr. Pálffy János tábornok vezénylete alatt ennek saját huszárai, a *Bercsényi*é-, Koháryé- s Barkóczyéival, kiket, ha kívántatnék, a vármegyék fölkelt nemessége is támogasson, a hajdúvárosiakkal egyetemben. E parancshoz képest Vaudemont aug. 13-14-kén indulhatott el a Hegyallyáról; 18-kán érkezett Kecskemétre, s 26-kán egyesüle a zentai táboron Eugennel.¹⁾

Bercsényi aug. 4-iki levelére a bellicum azt válaszolá, hogy »tartsa együtt tovább is huszárait és tegyen szolgálatot velök Pálffy tábornok alatt, egész a lázadóknak végkiirtásáig.«²⁾ Mivel pedig e »*végkiirtás*« nem ment olyan hamar: hát bizony Pálffy János, Barkóczy Ferencz, Koháry István, Bercsényi Miklós grófok a nemzeti hadakkal, meg a gr. Nigrellitől függő Bassompierre-vasasok- és dán segédesapatokkal, kénytelenek valának nem kevés fáradsággal, éjjelnappali sok nyughatatlanság- és vgyázással, *késő őszig* ott táborozni a Dargó-hegység ágazatai közt, a regéczi, szalánczi, füzéri terjedelmes erdőségek körül, a hegyallyai városok és szőlők aljában s a tiszai kelóknél. Azzal a mindúntalan feltűnő, hirtelen összecsoportozó, meg széjjeloszló, guerilla-szerű, a nép által pártfogolt, félig pór, félig katona ellenféllel, melynek »minden bokor szállást ad,« a melyet megkergetni lehet:

¹⁾ I. »Feldzüge des Prinzen Eugen,« II. 104., 120., 126. és 429. l. — A dán csapatokat *Babócsay* említi, hogy még szüret tájban is a Hegyallyán valának, 158. l.

²⁾ A k. k. Hofkriegsrath gr. Bercsényinek: »Auf seines, von 4-ten dieses. Es bleibe bey deme, dass er mit seinen Hussarn, unter dem Johann Pálffy bis zur völliger Ausrottung der Rebellen Dienst thun solle.« (*Hadi levéltár*, prot. regist. fol. 366. a. 1697. Aug. 23.)

de megfogni nehéz, — bizony-bizony nem kevés bajuk-dolguk volt. A zendülőket localizálni bírták: kiirtani nem. »*Kiirtást*« különben a magyar főurak nem is kívántak, — csak jószerű hódolást; de erre meg az elkeseredett, nyakas pór zendülők nem valának hajlandók. Úgy látszik, még mindig bíztak Thököly s a török segélyében, — azért tartották magokat hegyeik között.

Augustus hó folyamán egy csapatjok, Tokaji Ferenczcel, átvergődött valahol a Kassa-táji erdők között Tornába, Gömör széleire; de a krasznahorkai hegyekben vezérek, szegény, jó vitéz Tokaji, — Károlyi Sándor szerint ¹⁾ — »*saját felekezetitől megfogattatván*, (miért? Károlyi hallgat róla), Kassára vitetett.« Ha Kassán nem a szelídlelkű Nigrelli, hanem a vad, kegyetlen Vaudemont parancsol: Tokaji Ferenczet aligha föl nem karózták volna hamarosan, a pataki mód szerint; de Nigrelli előbb szépen fölír vala Bécsbe: Tokaji Ferenczet elfogták, mit tegyek vele? Ezzel időt ada gr. Koháry Istvánnak, a ki egykori, regézi rabságában Tokajinak hozzá való jótétét most hasonlóval fizetvén: kikönyörgé életét az udvarnál, oly föltétel alatt, hogy a lázadó vezér térjen át a r. kath. vallásra. Ezzel aztán örökös-rabságra vitték, Kabayval együtt, a morvai Spielberg várába; hol 1709-ben húnyt el. Rákóczi, Bercsényi megkísérlék őt kiszabadítani 1706-ban, — de nem sikerült. ²⁾

Tokaji Ferencz elfogatása némi lehangoltságot idézett elő a most már egyedül Szalontay János vezérsége alá jutott bujdosók csapataiban, melyek most egy ideig ritkábban csapdozának ki hegyi rejtekeikből. E szünetet fölhasználódó, Pálffy János tábornok, — a vezényletet ideiglen gr. Barkóczy Ferenczre, mint legidősb főtisztre s felső-magyarországi vicegenerálisra bízva, — maga a Tiszántúlra ment le, egész Váradig, azon a nyomon, a melyen a júl. 18 és 20-iki rakomazi s leányvári menekvők elvonultak volt Temesvár felé. Pálffy tehát, nehogy ilyesmi újabban ismétlődjék, avagy a zendülőkhöz Temesvár felől török segély érkezhessék: személyesen

¹⁾ *Önéletiratóban*, 60. l. Más, egykorú adat szerint b Andrassy György krasznahorkai várúr fogatta el. S ez a hihetőbb.

²⁾ L. »II. Rákóczi F. ifjúsága,« II-ik kiad. 340—341. l.

kívánt intézkedni a túl a tiszai vármegyéknél s hajdúkerületnél az ellenfélkelés szervezése, a vígyázó seregeknek hol és mily időközökben járatása, őrállomások felállítása, a folyamrévek és gázlók megszállása, stb. iránt. Még Váradon érte őt a hír, hogy zendülők a Tisza jobbpartján újból jobban kezdenek csoportozni; keményen biztatja azért aug. 26-iki levelében az öreg Barkóczyt, hogy addig is telhetőleg igyekezzék üldözni őket. ¹⁾ E részben *gr. Beresényi* is megtett minden lehető, hadait újak fogadásával egyre szaporítván, — mint a cs. k. főhaditanácsnak aug. végén és sept. közepén ismételve maga jelenti. ²⁾

»Azonközben — írja a tarczali krónikás — reménytelenül (váratlanul) a kuruczok viszontag Szaláncz táján a hegyekben kezdenek feles számmal megsaporodni és zászlókkal magokat Kassa körül mutogatni.« ³⁾ Ez bizonyára szeptember elején történt, mikoron, a mezei munkának nagyjában megszűnése után, számos harezias szellemű fegyveres pór esatlakozók újolag hozzájok. És ekkor Szalontay erejét összevonván, kezdett merészebben föllépni, s az erdőkből messzire kicsapdozva, a kassai külvárosok körül zászlós seregekkel nyargalódnai, — már csak a híreért is, hogy az ágyúkat a

¹⁾ *Gr. Pálffy János*, Nagy-Váradról 1697. aug. 26-kán id. *gr. Barkóczy Ferencz*nek: Futár által küldött levelét vette. »Siquidem Tömösvarino diversi ferantur rumores, sic et ex altera parte Tibisci denuo nonnullos Rebelles congregatos esse eosdemque insolescere: itaque meo videre valde bonum fore, si Illrma Dnao Vra, acceptis penes se ibidem existentibus militibus, semet in Partibus hisce Cis-Váradensibus (így) conjungere vellet; vel vero, si nunc de novo congregatis Rebellibus resistere eosdemque persequi valeret: ego ex parte mea ad omnes Comitatus (Trans-Tibiscanos) et Oppida Haidonica scripsi, ut accepto primo ordine, omnes consurgere debeant et teneantur. Non nocebit, si Illrma Dnao Vra id etiam in circumjacentibus Comitatus factura sit.« (*Eredeti levél*, a *gr. Barkóczy* cs. ltárában Pálócson.)

²⁾ *Hadi levéltár* Bécsben: »Bercsényi Nicolaus erindert, dass er sich auf das äusserste bemühe einige neue Mannschaft wider die Rebellen aufzubringen; bitt nur allein ihnen diejenige Ergötzlichkeit zu vergönnen, so andere wider den Feind streitende Hungarn geniessen thun.« (Prot. exped. fol. 513. a. A. 1697. Aug. nro 152.) Továbbá: »Nicola Berczeny, in puncto Ausrott- und Vertilgung der Rebellen, wie er alle Anstalten darzu verführe.« (U. o. prot. exp. fol. 590. a. A. 1697. Sept. nro 161.)

³⁾ *Babócsaynál*, 157. l.

bástyákról Nigrelli kisütögettesse rájuk. Meg akará mutatni, hogy ők még ninesenek megtörve; és ez az ostentatio főképp oda Nándor-Fejérvár, Temesvár felé szólt, Thökölynek s a törököknek: jertek már erre felénk, — élünk még, — fegyverben, zászlók alatt vagyunk még — íme, Kassát bolygatjuk!!

Természetes, hogy az öreg gr. Nigrelli megriadt, s az idáig rendelkezésre álló csapatok elégtelenségét ítélvén: itt Sároست és Abaújt, Barkóczyval Zemplént, *Bercsényivel Ung-ghot*, s túl Pálffyval Szabolcsot és a hajdúvárosokat insurgáltatá, még pedig »viritim,« azaz, hogy személy szerint minden fegyverfogható nemest. Legjobban megjárta ezek közül Abaúj vármegye banderiuma, melynek Kassát kellvén fődöznie: »nem kevés kúrával esett egynehányszori ütközete«; mert a bujdosók elszántan szembeszálltak velök és Semsey László, Kormos István főrendű urakat levágták, »sok vitézlő nemes-séggel, közrenddel együtt.«¹⁾

Barkóczy-Bercsényi-Koháry-Pálffyéknek ekkor elég dolguk volt. *Bercsényi* kelet felől őrizé a regécz-szalánczi hegyek kijáratait, s a huszárai támogatására lóra ültetett Ungh vármegyei nemességgel september 20-kán a zendülőknek egy kiütött csapatát erdeiktől elvágván, föl egész a Beszkid-hegység aljáig, az Ondava folyam mentén fekvő Hrabóczig kergette.²⁾

Míg ezek odafönt az északkeleti vármegyékben így folytanak: lent a Bácskában a török hareztéren elvetetett a döntő koczka. A szultán, Thököly okos tanácsa helyett a buta nagyvezérre hallgatva, az igen jól megerődített Péter-Várad fenyegetésével vesztegetett el sok időt, s bevárta míg a Vandemont-hadosztály a porosz ezredekkel erősbülten egyesülhetett Savoyai Eugen táborával, mely már a Rabutinféle erdélyi hadtesttel is érintkezésbe lépett. Ekkor — jó későn, jutott eszébe a padisahnak, hogy mégis csak jobb lenne a

¹⁾ *Ugyanott.*

²⁾ A cs. kir. *hadilevéltárban*, Bercsényi jelentésének kivonata: »*Graff Berczenj Nicola*, aus Hraböck (Hrabócz) 20. Sept. 1697., erindert wie er mit seinen aus der Ungvárer Spanschaft aufgesessenen Hussaren die Rebellen bis an das Gebirg verfolgt habe.« (Prot. expéd. fol. 638. b. A. 1697. Oct. nro 96.)

Thököly tanácsát követni. Hirtelenül megindult tehát táborával, hogy a Tiszán Zentánál hidat veretve, átköltözzék s Nagy-Várad ostromára siessen, — onnét lovasságával Felső-Magyarország és Erdély felé terjeszkedendő. Ha e mozdulat július végén vagy augustus elején történik: egészen más fordulatot adhat a hadjáratnak. De így Eugen immár teljes haderejével együtt lévén: a mint Pál Deák huszáraitól a zentai hídverésről hírt vesz, — azonnal egész táborával utána nyomul a töröknek, kit éppen átkelés közben érve, september 11-kén irtóztatón tönkre ver. — A zentai nagy győzelem teljes és döntő volt; döntő nemcsak az ezen évi hadjárat: de az 1683. óta folyton folyó hosszú háború befejezésére nézve is; mert ennek, úgy szólván, zárkövét képezi.

A zentai ütközet híre az ostromzárló övvel körülvelt regécz-szalánczi hegyek rengetegeibe teljes bizonyossággal csak octóber közepe táján hatott el. Szalontay János ennek következtében meggyőződván, hogy török segílyre hasztalan vár többé, (talán Thökölytől is vőn izenetet), s más részről az immár hideg őszi éjtszakák miatt sem fogván a hegyekben sokáig maradhatni: octóber vége felé — a hegyalljai szürettek idején, — »mindenünnen egy csomóba gyülekezteté«¹⁾ bujdosó hadait. Hosszú útra készülve, egy alkonyatkor elszántan kibontakozék az egész kurucz dandár, gyalog és lovas, s fölemelt zászlókkal, előre! A zárvonalba éppen az abaúji banderiumba találának bukkanni, azt vitézül áttörik, s a tarczali krónika szerint »a Tiszán békével mind általtakarodván, Erdély felé folytatják útjokat;«¹⁾ Károlyi Sándor szerint pedig nem a Tiszán át: hanem »*Beregszász felé, Máramaroson által Havasalföldre* (előbb *Moldovába*) nagy prédával elmennek.«²⁾ S ez az útirány a valódi; mert a tiszai révek, kelők mind erősen meg valának szállatva s éberen őriztetve Pálffy által, a mit Szalontay pór kémeitől igen jól tudott, valamint azt is, hogy túl a Tiszán a Temesvár felé menekülhetés útjai is elvannak most már vágva: s épp ezért választá a bereg-máramaros-moldovai irányt.

¹⁾ *Babócsaynál*, 158. l.

²⁾ L. *Károlyi Önéletirátát*, 60. l.

Pálffy tábornok értesülvén a történekekről, saját huszáraival és a hajdúvárosi seregekkel hévvel üldözé a kuruczokat, kiket egy »fölkötte igen sötét éjtszakán« valahol már-már be is ért; ekkor a hajdúvárosiak zászlókópiáin az ú. n. Szent-Ilona tüze kezd vala feltűnni és fényleni. Mit a babonás hadak intőjelnek vévén az üldözés abbahagyására: minden parancs daczára, »azonnal visszafordúltanak.« Így menekülének meg a szegény bujdosók, a kiknek ugyan még Bereg, Ugoosa, Máramaros bandériumai is útjokat állották: de ők mindezeket keresztül »fegyverrel is útat irtottanak magoknak.«¹⁾ Nagy bajjal, sok nélkülözés közt vergődtek végre át a máramarosi határhavasokon, a most Bukovinához tartozó — moldvai legészakibb szélekre. Jászvásáron várakozott reájok Thököly fejedelemlnek eléjük küldött biztosa b. Orlay Miklós; a ki aztán a kiéhezett, holtra fáradt hadat mindennel elláttatván, levezette Havasalföldre, a többi kuruczok téli szállásaira.

Katonailag véve, Szalontayék e viszontagságos menekülési útja teljes tiszteletünkre, sőt csodálatunkra méltó; kivált ha meggondoljuk, hogy mindezt egy pórnépből összeverődött, fizetetlen, fegyelmezetlen, tanúlatlan, rosszúl fegyverzett gyülelész csapat vitte végbe, — szabadságszeretetből, mindenre kész, elkeseredett, vakmerő elszántságból. Ugyan e Szalontay-féle bujdosók maradványa volt részben amaz 5—600 harcász, kik 1703. végén Havasalföldről jöve, b. Orlay Miklós vezérlete alatt »*törökországi had*« néven csatlakoztak Rákóczinak erdélyi seregeihez, a határokon Dobrát, Hlyét stb. hevenyében megvévén. Más, kisebb-nagyobb csapataik még előbb, Temesvár felől, a tiszai részeken csatlakozának a kuruczok táboraihoz, velök maga Szalontay János is, — a ki különben az 1703-iki nagy szabadságharcznak másképen is fáradhatlan előmunkásává lön, mint látandjuk. Végre tehát mégis csak II. Rákóczi Ferencz lett a vezérök, a mint már 1697-ben Tokaji, Szalontay tervezték.

Szalontayék tovamenekültével a nyílt zendülés lecsillapítván: Bercsenyi hazaküldé az unghiakat, szétbocsátá kato-

¹⁾ L. *Babócsygnál*, 158—159. l.

naságát, s elvégre családjához mehetett maga is november elején, Brunócra. Innét a hó közepén több fontos ügyei elintézése végett fölmene az udvarhoz Bécsbe, a hol volt vezértársai Koháry, Zichy s tán Pálffy is jelen valának ekkor. ¹⁾ Alkalmasint végleges jelentéseket tettek.

Bercsényi ez alkalommal a végett folyamodott a cs. k. főhaditanácshoz, hogy a lefolyt négy hó alatt a lázadás elfojtása érdekében tanúsított serény fáradozásai s fáradozásaik elismeréséül, és az ő ez érdemben tett sok költségének legalább némi visszatérítéseül: a tulajdonát képező uradalmak, valamint a vele szolgált, fáradozott, hadakozott nyitrai, honti, nógrádi, úgy más vármegyékbeli magyar katonáknak jószágai, az ezen most kezdődő »*téli kvártélyozás teherviselésitől mentessenek föl.*« ²⁾ Nincs adatunk reá, vajjon kívánságának hely adatott-e? A kérdés, — tekintve a tett szolgálatoknak terhes, de viszont az udvar érdekeire nézve jelentékenyen hasznos és fontos voltát, — valóban elég méltányos vala arra, hogy mereven el ne utasíttassék. Mert, ha Bercsényi, Koháry, Pálffy, Zichy, Barkóczy hadaikkal s a szintén általok szervezett megyei insurrectiókkal a zendülők ellen helyt nem állanak: akkor Vaudemont tbk. hadosztálya és a porosz ezredek nem csatlakozhattak volna Eugen táborához, mely csatlakozás pedig a zentai diadal kivívására igen nagy súlylyal bírt.

Nemsokára még egy más folyamodványt is kénytelen volt Bercsényi gróf benyújtani a bellicumhoz; ugyanis unghvári tisztai értesítették, hogy az új parancsnok és németjei annyira kiterjeszkedének a tágas várban, hogy a július 24-iki utasítás ellenére, a földesúri palota szobái s az udvari tisztok és szolgálak lakhelyiségei egy részét is magoknak foglalák. E tolakodó szemtelenséget Bercsényi, természetesen nem tűrhethén: tiltó rendelet kiadatását sürgette az őrnagyra. ³⁾ Ezt

¹⁾ A Bercsényi által 1697. nov. 15-kén Bécsben Koháry részére kiállított elismervény tartalma szerint. (Már idéztük.)

²⁾ »Bercsény Nicola bitt invermelte Neutrauer, Hontenser, Neogradiensener und dergleichen Hungerische Miliz, so die Waffen wider die Rebellen ergriffen, wie auch Ihn selbst von Reichung der Winterquartiers-Portionen zu befreien.« *Hadi levéltár*, prot. exped. fol. 708. a. A. 1697. November, nro 146.)

³⁾ »Graff Bercsenyi Nicolaus, umb Verordnung an die Quarnison

már csakugyan meg nem tagadhatták, mert saját legújabb kiadványuk is így tartá, s így állapította volt meg a várra és uradalomra nézve a kir. kinestárral kötött adásvevési szerződés annak idejében, a jövőre is kötelező erővel. Elég az, hogy a magyar embernek — még íme a hatalmas főúrnak is — úntalan védekeznie kelle mindezek daczára, saját házában is, a betolakodó idegen, Sisera-had ellen.

Azonban a táborozásban részt vett ezredek visszaérkezésén, téli szállásolásra, — melyben ezúttal 6 hónap helyett, főkép a gyalogság, a háborúnak 1698-ban immár ellanyhúlt folytatása miatt, 8, 9, sőt 10 havat is heverték, — ellepték megint Felső-Magyarországot. (A szegény, elpusztított Hegyallyára ismét a gr. Solari gyalog-ezrede jutott.) Megszokott kihágásaikat most már annál zavartalanabbul üzhették és borzasztóan üzték is mindenütt, minthogy az őket némileg mégis — kivált eleinte — zabolázó vagy legalább fészélyező tartományi főhadbiztosi hivatal többé föl nem állítottott. Az udvar egészen a maga szabadjára engedte garázdálkodni fizetetlen katonaságát a szerencsétlen országban. Sőt, hogy a kötségbeesett lakosság az 1697-iki példát ne ismétélhesse: »ugyanekkor a parasztságnak puskáik és egyéb fegyvereik a felséges királynak parancsolatjából elszedettetvén, az ő Felsége hadainak gondviselése alatt tartattak.«¹⁾ Szóval, a nép *lefegyvereztetett*.

Bercsényi a telet szokása szerint Unghvárott töltendő, december hava folytán bécsi útjából ide visszaérkezett. Vármegyéje kormányzatán s családi és gazdasági ügyein kívül, ezúttal még rendkívüli eligazítandók is vártak itt reá, nevezetesen a nyugtalan, zavaros személy- és vagyónbiztossági állapotok dolga unghvári uradalma északi részein, a lengyel széleken. Ugyanis a Bereg, Ungh, Zemplén, Sáros vármegyék felső vidékein, az ú. n. »*Krajnyákon*« (Beregben és Máramarosban »*Verhovina*«) lakó oroszország a szomszéd lengyelországi

zu Ungvár, damit sie Ihm und seinen Bedienten ihre innehabende Wohnzimmer nicht occupiren, sondern sich mit ihren Wachstüben und Casarinen begnügen lassen wolle.« (*Ugyanott*, fol. 773. a. A. 1697. December. nro 206.)

¹⁾ *Babócsay*, tarczali krónikájában, 162.

nemességgel egy pár év óta valóságos hadi lábbon áll vala. Úntalan ismétlődő kölcsönös határviellongások, csoportos, fegyveres áttörések, dulakodó rablások, pusztítások, marha- és csorda-elhajtások, sarczoltatások, kártételek, verekedések, elfogások és börtönre hurczolások, úgy szólván napi renden valának. Egyik fél a másikban kereste a hibát, s mindkét részről valódi kis hadviselést folytattak örökös visszatorlásaikkal. Magyarország határszéli községeiből néha 500 orosz szabados és paraszt is verődött csoportra, s fegyveresen, vasvillásan, fejszésen megrohanta ezt vagy amazt a lengyel úri birtokot, falut, stb.; a lengyel nemesek pedig bizonyos Tureczky István kapitánysága alatt egyenesen katonaságot fogadtak és tartottak a magyar rablók beütései ellen, hasonló czélokra. Végre is a lengyel király többszörösen átírt e fölfordúlt viszonyok szabályozása iránt I. Lipóthoz, s viszont ez amahhoz; e diplomatiái lépéseknek aztán kölcsönös vizsgálatelrendelések és különleges megbizások lőnek eredményei.

Magyar részről II. Rákóczi Ferencz fejedelem (Munkács, Makovicza), gr. Bercsényi Miklós (Unghvár), özv. gr. Homonnai Zsigmondné (Homonna), a gr. Petheók és gr. Barkóczy Ferencz (Sztropkó), végre a b. Palocsayak (Palocsa, Nedecz) valának ama földesurak a határszéleken, kiknek jobbágyai e dologban a lengyelektől vádolva voltak, a kik tehát uradalmaik úri szőkein hivatva s felsőbb helyről kötelezve lőnek vizsgálni és ítélni. Közülök egyszersmind Rákóczi Sáros, Bercsényi Ungh és Barkóczy Zemplén megyéknek főispánjai lévén: e méltóságaik szerint is őket illeté vármegyéik területén a jó rend és vagyonbiztosság fentartására felügyelni. Kétszeresen is érdekelve voltak tehát e határviellongási ügyekben.

Az 1697-iki őszszel különösen a beregi, unghí és zempléni határszéli lakosok, s a galicziai pržemislei és sanowcei kerületek nemessége közt történtek súlyosb zsurlódások, melyeknek eredete azonban messzebbre vezet vissza. Az imént említett Tureczky lengyel kapitány ellen ugyanis már a gr. Bercsényi Miklós, mint az észak-keleti XIII. vármegye 1696-iki főkövete által, ez év február 16-kán az udvarhoz benyújtott emlékirat 8-ik pontjában olvassuk Zemplén s Ungh megyék panaszát, hogy a határszéli magyar községekbe, hasonló

társaival és martalócz katonáival gyakorta betör, erőszakos rablásokat, kártételeket követ el, jobbágyokat lengyel földre rabságba hurezol s pogánymódra sarcozot von rajtok, — stb.¹⁾ A XIII. vármegye tehát hathatós orvosoltatását kívánta e meg nem engedhető sérelmeknek az udvartól, a lengyel rendeknél. Lipót császár közbenjárását azonban — ha ugyan közbenjárt — a lengyelek nem sokba vették, — Tureczky kapitány legalább, hasonszőrű collegáival, egyre büntetlenül folytatta zabolátlanságait a határszéli magyar községek békés lakosain. Végre aztán ezek is megsokalták, és mivel elégtételt másként nem kaphattak: 1697. őszén összecsoportozván, — áttörtek ők is Gácsországba, s Tureczky családján magok torolták meg a tőle szenvedett sok bántalmat. Miből állott ezen megtorlás? a lengyel királynak a magy. udv. cancellária által tolmácsolt leveléből tudjuk meg.

Ugyanis Lipót király, magyar cancelláriája útján, leír Bécsből 1697. dec. 4-kén gr. Bercsényi Miklós, hg. Rákóczi Ferencz, özv. gr. Homonnainé és gr. Petheő-testvérek határszéli uradalom-birtokos híveinek, tudatván velők, hogy a lengyel királytól Krakkóban 1697. nov. 20-án kelt levelet vett, melyből kedvetlenül értette a következőket. T. i., hogy Lengyelország határszéli részeinek, név szerint a przemislei és sanowcei (sanocensis) kerületeknek nemessége, miután már húzamosb idők óta igen gyakran támadtatnak meg és háborgattatnak Magyarországból betörő tolvajoktól (praedones), magok biztonlétéről gondoskodni kívánván: bizonyos particularis nemesi gyűlésökben egy akarattal megbízták és fölfogadták Nemes Tureczky Istvánt, katonáival, hogy ama betörő tolvajokat verje vissza, s ha lehet fogja el. A ki is tisztében eljár és valami Becse nevű híres rablóvezért, sok gonosznak szerzőjét elfogván, méltó büntetésének elvételére tömlöczre vetette.²⁾ »Akkor azonban — folytatja Lipót király, Bercsé-

¹⁾ Főntebb ismertettük.

²⁾ »... dum quendam *Becza* nominatum, primarium prae fa torum praedonum antesignatum, multarumque violentiarum authorem cepisset et ad carceres, expectaturum justissimam poenam posuisset.« — De azt közjogi a sérelmet Leopold elhallgatja, hogy Tureczky Becsét magyar területéről hurezolta fogva s lengyel bíróság által akart ítéltetni

nyíhez és mágnástársaihoz intézve szavait a Ti jószágaitoknak, melyekben a mondott Becse tartózkodik vala («mansionem suam habuerat») lakói, a Ti jobbágyaitok, a Ti tiszteitek beleegyezésével («ex annuentia Officialium Vestrorum») a közeli falukból zabolátlan nagy néptömeget esődtíven össze, Lengyelországba beütöttek, Tureczky Istvánnak bizonyos falujára. Ebben nemesi cúriáját megrohanták, kifosztották, lovaít, ökreit elhajtották, mind készpénzét s mind összes bútorait, fölszereléseit elrabolták, sőt ősz atyját Tureczky Mihályt, érdemtelen nemest — méltatlan bánásmóddal illetván, magokkal fogva elhurczolták, (bizonyosan társukért *Becséért*). Megtekintván azért az ilyenekből Magyarországunk határain következhető bajokat, hogy ezek megelőztessenek: kegyesen elhatároztuk, hogy mindenekelőtt említett Tureczky Mihályt azonnal, késedelem nélkül elbocsáttassék fogságából, s a zabolátlan lakosok megfélemtetván, minden elrablott javakat és jószágokat kiadjanak és visszaszolgáltassanak, jövőre nézve pedig hasonló vakmerő támadásoktól szigorúan eltiltassanak; mert mi is csak így várhatunk a lengyelektől hasonló elégtételt és a fogva-tartottak szabadon bocsátását, a mi iránt a királyt megkértük.«¹⁾ Meghagyja tehát a czímetteknek Leopold, hogy haladék nélkül intézkedvén ezen ügyben, Tureczky Mihályt, bárhol tartassék is fogságban, tüstént szabad lábra helyeztessék, elrablott javait adassák vissza s az elő nem keríthetőkért kárpótolják, szóval, méltányos elégtételt adassanak neki mindenben; a tetteseket pedig — comperta rei veritate — vettessék börtönbe, példásan megbüntettessék és szorgosan ügyeljenek, hogy jövőre ily rendetlenségek többé elő ne fordulhassanak.²⁾

a magyar honpolgár fölött, a ki ellen, ha mi követelése volt: illetékes hatóságaihoz kellett volna annak rendi szerint fordulnia.

¹⁾ » . . . dum Nos vicissim parem ex parte Polonorum satisfactionem et incaptivatorum — juxta factam apud Serenissimum Regem superinde requisitionem — dimissionem praestolabimur.«

²⁾ »Comiti Nicolao Berchiny, Francisco item (csak?) Rákóczi, Dnae Homonnayanae et Comitibus Petőianis, ut certum arestatum per subditos suos Polonum ex aresto dimittat et pro damnis illatis satisfactionem impendat« cím alatt Lipót cs. nevében készült leirat fogalmazata a m. kir. udv. cancellária levéltárában, nro 87. ex x-bri 1697.

Bercsényi, kihez a kir. leirat első sorban vala intézve, bizonyára tüzetes vizsgálatot tartatott ezen ügyben, mely korántsem egyszerű »tolvajkodás«: hanem komoly határvi-llongási torzsalkodások láncolata volt, talán némi politikai háttérrel is. A vizsgálatot vagy az uradalmi ügyészség, avagy Ungvármegye illető szolgabírája eszközölte, s ahhozképest az úri szék, vagy a vármegye sedriája ítélte. Az eredményt a fenforgó speciális esetre nézve nem ismerjük; azonban azt tudjuk, hogy hasonló határsértések s villongások a lengyelekkel a következő 1698. és 1699-ik években is éppen így folyamatban valának, hol itt, hol ott merülve föl, Máramarostól egész Szepesig. Még lesz alkalmunk emlékezni felőlök.

Még az év lejárta előtt vette a gróf az udv. cancellária egy későbbi leiratát is, más dologban. Úgymint Mattyasovszky cancellár és tanácsa, 1697. dec. 9-iki leirata mellett közlé Bercsényi Miklós és Zichy Ádám grófokkal a cs. k. főhadbiztosság decretumát, a melylyel ez a nevezett főuraknál, még volt tartományi főhadbiztosi hivataluk idejéből való (»virtute gesti Supremi Commissariatus Provincialis Officij«) bizonyos adóhátralékok iránt tudakozódik. Ezen állítólagos hátralékok (összegök meg nem neveztetik, de jelentékeny semmiképen sem lehetett) az elmúlt téli portió-váltásgpénzekből származóknak mondatnak, melyek hogy már nem fizettettek volna meg teljesen némely megyéktől; ily megyékül Zichy kerületében Nyitra s Pozsony jelöltetnek meg, Bercsényiében nincs jelölve a vármegye. A cancellár másolatban mellékelvén az átíratot, a két grófit egyszerűen csak arra szólítja föl, hogy, mint viselt tiszti állásukból kifolyó ügyet, igazítsák el a cs. udv. főhadbiztossággal magok. ¹⁾

¹⁾ »Comitibus Nicolao Berchiný et Adamo Zichy communicatur Decretum Commissariatus Bellici.« Bécs, 1697. dec. 9-kén kelt m. kir. udv. cancellárai fogalmazvány, sub nro 74. ex x-bri 1697., cancell. ltár. — A cs. kir. udv. kamara, — hadi cassájának főfő-administratora Bartholotti Károly János kértére — még 1698. nyarán is átír egy ízben a m. kir. udv. cancelláriához, és ez viszont 1698. jún. 20-iki intézvényével *gr. Bercsényi Miklóshoz*, mint 1697-iki volt tartományi főbiztoshoz s pénztárnokához *Szirmay Miklóshoz* fordul, holmi az 1697-ik évi felső-magyarországi hadi adók végleszámolását érdeklő adatok végett. (Ered. fogalm.

Ekkép amaz ügyes-bajos, odiosus hivatalának teendői egész az év legvégeig lenyúltak.

Így folyt le az 1697-iki nevezetes esztendő, mely fölötté nyomasztó és válságos vala általán a hazára, de különösen a sokat szenvedett felső-magyarországi vármegyékre. S igen emlékezetes, szomorú és válságos volt ezen év hősínekre is; a mellett soknemű keserű élettapasztalatban gazdag. Az országos bizalom megtisztelő, de igen nehéz állásba helyezé őt, melyből folyó kötelességeinek igaz lélekkel igyekezett megfelelni s az elnyomott népről a méltatlan terheket buzgó hazafisággal, törhetetlen erélylyel elhárítani. Tőle nem függő hatalmas tényezők megbéníták bátor, nemes munkáját. És mikor az előrelátta bajok bekövetkezének: a körülmények sajátságos összejátásása kényszeríté őt, hogy a méltó okokból credt: de szakértelmes vezetők hiányában téves irányba csapott, részszerinti pórlázadássá fajult mozgalom elfojtásában részt vegyen. Magyar vezértársaival egyetemben, lehető kíméllettel tevé ezt. Szalontayék utól nem érése, menekülni hagyása, — a zászlók ormain felvillanó Szent-Ilona tüzeinek ürügye alatt — alkalmasint az ő hallgatag megegyezésökben leli magyarázatát. Kímélték, átallották ontani a magyar vért.

ugyanott nro 55. ex Junio 1698.) Ez az *utólsó* ügyirat Bercsényi 1697-iki főbiztosi hivatala tárgyában.

XV. FEJEZET.

II. Gróf Beresényi Miklós, 1698—1700.

Beresényi országos teendőitől szabadúlva, az 1697-iki karácsonyi ünnepeket családjával és barátaival unghvári fényes várában tölté. Személyesen elnökölt Ungh vármegyének 1698. új évi, a várpalota nagy lovagtermében tartott széképfítő (tisztújító) közgyűlésén; ¹⁾ ezt követőleg termeiben népes, zajos farsangi mulatságokat adott a vidékbeli mágnások és előkelőbb nemesség tiszteletére, s erdeiben nagy vadászatokat rendezett. Annyi bajoskodás után jól esett már egy kis társas szórakozás is a pezsgő kedélyű és élénk vérmérsékletű főúrnak. A hazai mind szomorúbb közállapotok úgy hozták magokkal, hogy országos dolgokkal ez időponttól kezdve pár évig kevesebbet foglalkozzék, mint a közelebb múlt esztendőben, — kivált 1697-ben; úgy, hogy családi, gazdasági, jogi és birtokügyeit egészen elhanyagolá a köz miatt. Most tehát, bécsi útjai, de különösen tartományi főhadbiztosi volt tiszte alkalmából bőséges tapasztalatokat szerezvén arra nézve, hogy a jelen udvari uralkodó áramlatok ellenében minden hazafias buzgókodás, erőfeszítés hasztalan: visszavonúlt családi várába, — mennél messzebb Bécstől, — és az 1698. s 1699-ik évek nagyobb részét itt Unghvárott, s Ungh, Zemplén, Szabolcsmegyei uradalmain tölté. ²⁾ Brunócza, Csejthére most ritkábban és rövidebb tartózkodásokra rándúlt el.

¹⁾ »Anno 1698. die 2-da Januarÿ in Arce Unghvár celebrata est Gralis Congregatio I. Cottus de Ungh sub Praeside Dni Supremi Comitiss Illrmi Dni Com. Nic. Beresenyÿ de Székes, & etc. (*Ungh vármegye jegyzőkönyvéből.*)

²⁾ E korból gyéren fönmaradt egyes iratainak dátumai szerint 1698. apríl 29-kén, július 24-kén, november 24-kén, s 1699. május 27-kén,

Kormányozta megyéjét, sorba szemlélé uradalmait, leszámolt gazdatisztszeivel s hozzálátott jogi és jószágos ügyeinek rendezéséhez. Ideje is vala; mert pl. a nagy *Homonnai-per* és *erdélyi ősi birtokai* visszaszerzésének ügye hosszú évek óta pihent már. Most újra fölvevé mindezeket.

A Homonnai-pert a mi illeti, ennek tárgya, mint az olvasó előtt már ismeretes, a néhai Homonnai gr. Drugeth György (Bercsényi ipja) azon kir. jóváhagyással bíró intézkedése körül forgott, hogy, ha fiai férförökös nélkül halmának el, — a mint be is következék, — akkor a kizárólag fiágra bírt Drugeth-javakból is hasíttassék ki százezer forint érő a leányág részére. E jogot Homonnai Krisztina és gyermekei számára fivérei Bálint és Zsigmond grófok 1682-iki családi szerződésökkel nemesak hogy teljes erejűnek ismerték el: de még jobban biztosították; — minék következtében aztán Krisztina grófnő és férje Bercsényi gróf, a Drugeth Zsigmond özvegyét 1689-ben bepörölték volt, e szerződés nem teljesítéséért. Tudjuk, hogy ez a már egy ítélettel Bercsényiék által megnyert nagy per azután, az akkor még élt Bálint püspök s az általa segítségül hívott koronaügyészség beavatkozása következtében fölfüggesztetett, más részt pedig ugyanekkor Homonnai Krisztina és Homonnai Zsigmondné között a bíró előtt ünnepélyes szerződés kötöttet, 1000 darab körmőczi arany bírság terhe alatt, e százezer forintos követelés érvényesítése érdekében annak idején a fiscus ellen egyértelműleg és közösen jární el, (L. XI-ik fejezet, 10—12 l.).

Emnek az esetnek csakhamar, ú. m. Bálint gróf 1691-ben történt halálával be is kellett volna következnie; azonban gr. Keglevich Terézia, Homonnai Zsigmondné a fiscussal a maga gyermekei részére a fiági birtokokra nézve igen előnyösen ki tudván egyezni, — a közös jogérvényesítés érdekében indítandó együttes pert vonakodott megkezdeni. Bercsényi ekkor, mint tudjuk, Ungbvár megszerzésében munkálkodott s megkísérlé, hogy százezer forintos követelését a kir. kincstár ellen itt érvényesítse; sikerrel is, a menyiben I. Lipót a

augustus 12. és 31-kén — tehát tavaszi, nyári, őszi évszakokban egyaránt — *Ungbvárrott*, családi fővárában, leljük őt.

néhai Homonnai György végintézkedését, királyi atyjának jóváhagyásáért, jogosnak ismeré el, s az 1692. febr. 10-kén közte és Bercsényi közt Unghvárt illetőleg létrejött adásvevési szerződésben e jogigény alapján Homonnai Krisztina örökösei javára ötvenezer forintot befizetett gyanánt tudattatott be a vételárba. Láttuk azonban, hogy a *másik ötvenezer forintra nézve* Bercsényit maga az udvari kamara porre utalá *Homonnai Zsigmondné és gyermekei ellen*, mint a kiknek kezén nagyszámú, csakis fiágot illető jószág (a homonnai uradalom) hagyatott, — ezekből érvényesítse tehát a gróf árváinak további jogigényeit.

A közeli rokonságot tekintve, Bercsényi gyermekei ezen ötvenezer forintos követelését szerette volna Keglevich Teréziával atyafiságosan, békés úton kiegyenlíteni; többször felszólíttatá azért a grófnőt erre, valamint a mindkét ágot illető *terebesi* (Zemplén megye) és *csákányi* (Abaúj megye), még mindig osztatlan birtokok két részre osztására, Homonnai Krisztina árva gyermekei számára. S természetesen, ezen javak eddigi tiszta jövedelmeinek felét is igénylé. — Homonnai Zsigmondné azonban, mióta leányait Juliánát és Klárát gr. Pálffy Miklós pozsonyi, illetőleg gr. Zichy Péter szabolcsi főispánhoz férjhez adá, vejei tanácsára hallgatván: Bercsényi jogos kéréseit, figyelmeztetéseit, főlshóllításait kijátszva, — az ügyet mindenféle ürügyek alatt évről-évre húzá-halasztá, és sem osztályt a terebesi, csákányi közös birtokokban nem adott, sem pedig a homonnai javakat terhelő ötvenezer forintot le nem tevé. Így húzódot a dolog 1692-től egész 1698-ig. Ekkor Bercsényi, meggyőződván, hogy szép módjával itt semmire nem mehet, — miután kiskorú gyermekei örökségét biztosítmia atyai kötelességében áll vala, — végre eltökélé törvénykezési útra lépni, s most már bíróilag inteté meg sógornéját s férjes leányait: tegyenek tartozásuknak eleget. Ha e hivatalos felszóllításban kitett (szokás szerint félévi) időhatár, — mely, úgy látszik, az 1698-iki ősz felé fogott lejárni, — eredménytelenül telnék el: akkor volt aztán újra fölveendő az 1689-ben függőben maradt pert.

Míg ez elkövetkezett volna, Bercsényi — a ki fényzerető második nejével kedves törzsfészket Unghvárt mind pom-

pásabban s kényelmesebben szereli vala föl, — az év tavaszán czélszerű intézkedést tőn ezen irányban. Említettük már, hogy a vár tövében nagyúri díszkertek terülének el, ékes filegoriákkal s az akkoriban divatos francia kertművészet szabályos fasoraival, nyírott bokraival, czifra szőnyeg-virágkertetésztével; egyik a hegyek és Ungh vize felé lenyúló, regényes fekvésű »Vadkert«; másik kettő a Radváncz felé terjeszkedő »Lugas-kert« és »Darvaskert«; negyedik a »Vadkert«-tel határos »Galamboskert«; ötödik — árnyas fáira és művészi berendezésére a legszebb — a város felé, a várútcza jobb során fekvő nyájas, kies, mosolygó »Virágoskert,«¹⁾ melyben a nagyobb ünnepélyeket, nyári társasmulatságokat szokta a grófi család tartani. (Az unghmegyei főispáni beiktatási zajos ünnepély is, mint annak helyén érintők, itt ment volt végbe.) Most, a mind népesebbé váló unghvári háztartásban a gróf és grófnő úgy találták, hogy ez a kert nem elég tágas; elhatározták tehát nagyobbíttatni, a mi úgy volt lehető, hogy a város felőli szomszéd telket — kertet — hozzácsatolták. Ezt a telket, mely örökjogon urasági volt, most egy unghí előkelő nemes úr, Pálóczi Horváth György bírta zálogban, néhai özv. Homonnai Györgyné, gr. Esterházy Mária inscribálván azt 100 tallérban szüülének. Bercsényi a telekért más, városi telekkel kárpótolá Horváth Györgyöt, Unghvártt, 1698. april 29-kén kelt cessionalis-levelével, mely így szól:

»Mi Gróff Székessi *Bercsényi Miklós*, Szentelt Vitéz, Nemes Ungh vármegyének Fő-Ispánja, Kegyelmes Koronás Király Urunk ő Főlsége Tanácsa, Komornyíkjá (Kamarása), Mező-Szeged végházának Fő-Kapitánya, *Magyar Hadaknak Colonelusa*. Magunkra vállalván örökössíneknek, maradékíneknek, sőt mindazoknak is terheket, valakiket most vagy jövendőben ezen dolog illet vagy illelhetne akármí módon, — adjuk mindeneknek tudtára, az kiknek illik. Hogy mi vígyázván magunk *jobb alkalmatosságára*, itt Nemes Ungh vármegyében *Unghvár melletti lévő Virágoskertüökhöz applicáltatni parancsoltuk immediate nap-enjésztől fekvő*, Nemzetes Pálóczi Horváth György Urunk *puszta, szabad fundussát*, mellyet bírt néhai Gróff Galánthai Esterházy Mária Homonnay Györgyné Asszonyom cessionálissábúl száz tallérokban és

¹⁾ Ezzel szemben, a várútcza balsorán terülének el a várhoz tartozó »*Veteménységkertek*,«

ötven forintig való szabad (kerti) épülettel; és azon fundus helyében esereképen adtuk, cedáltuk és per manus assignáltuk is itt ugyan unghvári városunkban lévő, néhai Borbély Tamásné paraszt fundussafélét, kinek egy felől Révay Ádám Uram fundussa, más felől Szőlősi Mihály jobbágyunké advicináltatik. Conferáltuk peniglen hasonló sumában, úgymint száz tallérokban, 50 frtig azon leendő szabad épülettel, ac omni eo jure, valamint az másikat bírhatta volna, eximálván hasonlóképen ezt mi is mindennemő és akármely néven nevezendő jobbágyi avagy paraszti terhektől. Adjuk, conferáljuk és cedáljuk, jure redemptibili ő Kglmének, feleségének, két ágon lévő vagy leendő maradékinak, az törvényes evictiót is magunkra és successorinkra vállalván. Mely dolognak nagyobb bizonyosságára és erősségére adtuk ezen cessionális-levelünket. Actum Unghvár, die 29. Aprilis Anno 1698.

G. B. Miklós m. k. P. II. « 1)

Föltűnik ezen írat elején, hogy Bercsényi a többi között a »*Magyar Hadaknak Colonellusa*« címet is használja (valamint az 1699-iki kis-várdai záloglevélben is), holott előbb — tényleges ezredessége és helyettes tábornoksága óta — e címmel az utóbbi években nem élt. Miből azt következtetjük, hogy 1697-iki katonáskodása alkalmával ezredesi decretumát a főhaditanácstól kivévén, magát e rangjában megerősítetté. ²⁾

A tavaszt és nyarat július végéig a gróf Unghvárott és a túji birtokain töltvén, augustus folytán fölutazott Brunócra, mert nemsokára Bécsbe volt menendő. Ugyanis Lipót császár Kollonics ösztönzéseire, az 1696-iki kísérlet ismételése czéljából az ország zászlóseit, egyházi és világi főurait, a vármegyék főispánjait, sőt e törvényhatóságok valamint a kir. városok követeit is — nem országgyűlésére *Pozsonyba*, a hogy úntalan kérték, — hanem az új »*systema*,« a köztehveriselési és adózási új rendszer elfogadtatására, 1698. september elejére, törvény ellen idegen területre, *Bécsbe* idézteté. Vasjárom alatt nyögtek, — el kelle menniök; sőt éppen a hazafias, bátor elem elmaradása a nemzetre nézve káros lesz vala: mert ezek

¹⁾ Eredetije a *Pálóczi Horváth-család* levéltárában, azelőtt Pinócson, ma Unghvárott.

²⁾ L. erre nézve Lipót császárnak az erdélyi főkormányzékhez Bercsényi ügyében 1698. oct. 22-kén intézett kir. leiratát is (*alább*), mely bizonyossá teszi e következtetést.

távollétében az olyan Esterházy Pál-féle megpuhított, elkorcsosodott, aulicus magyarokat mindenre reávehetik.

Elmenének tehát; ott volt az 1696-iki értekezletek főhőse, a derék ősz kalocsai érsek Széchényi Pál; ott Rákóczi Ferencz, — bár ő, a tavalyi Tokaji-féle fölkelés óta oly criticussá vált helyzete miatt a tanácskozmányokban nem vón részt; — ott tűzlelkű barátja az unghi főispán, ott a XIII. vármegye s más hasonló hazafias szellemű törvényhatóságok elszánt képviselői. Ennek köszönhető, hogy ámbár az értekezleteken, — melyek a nádor és primás (*Kollonics*) elnöklete alatt september 10-kén nyitak meg, — az udvar részéről rábeszélés, szép szó, címek, rangok ígérgetése, fenyegetés, egy szóval minden eszköz igénybe vétetett: mégis Kollonics-rendszerét ismét nem sikerült a keménynyakú magyarokkal elfogadtatni. A rendek három heti tanácskozás, heves viták után feliratban állapodtak meg a királyhoz, hogy ily fontos ügynek országgyűlésen kívüli tárgyalását sérelmesnek tekintik, — *hívja össze ő Főlsége az országgyűlést!* Ők nem végezhetnek jogérvényesen semmit.

A magyar hazafiság ekkép másodszor is kiállta a tűzpróbát. Leopold kedvetlenül fölöszlatta a gyűlést, s a rendek elkeseredve, reményt veszelve a jobb jövő iránt, távoznak haza. Kir. rendelet követte őket a törvényhatóságokhoz, melyben behajtás végett közöltetik az országra önkényűleg rótt, az eddiginél kétszerte nagyobb — négy millió forint — adónak az udv. kamara által készült kivetése. Ez ellen nem volt fölebbezés; az évszámra fizetetlen s »úgy szólván, csak fosztogatásból él« idegen katonaság teljesíté a végrehajtást, szokott kegyetlenséggel. Efdélyben, hol Rabutin kissé keményebben tartotta őket, két dragonyos-ezred föllázadt: ha zsoldjaikat nem bírja a kimerült cs. kincstár fizetni, engedjenek legalább szabad rablást a népen! Engedtek is azután, elnézvén minden kigondolható kihágásokat.

Ilyen vala a helyzet.

Bercsényi, miután a közdolgokban semmi jót nem végezhetének Bécsben, ha már ott volt: legalább némely magánügyeiben kívánt eljárni. Az özv. Homonnai Zsigmondnéhoz intézett bírói intésben (*admonitio*) kitűzött határidő lejárt

már, s a sógorné még sem tett semmit. Úgy látszik, peres megtámadtatásra várt mindenképen. A gróf tehát árva gyermekei örökölt javainak bitangoltatását még tovább is túrni nem akarván, mielőtt Bécsből távozott volna, beadá az udv. cancelláriához folyamodványait, két rendbeli kir. parancsért, gr. Keglevich Terézia s férjezett két lánya Pálffyné és Zichyné ellen. Hogy az ügy sokáig ne késsék, útját-módját elesinálá Mattyasovszky püspök - főcancellárnál. Ezzel ő is leutazott azután Pozsonyba — hol kis lányát nézte meg a zárdai nevelésben, — s úgy Brunócson, Csejthén át Lőcsére ipjához, és onnét nejével együtt a tokaji, tarczali szüretekre. Ezek befejeztével pedig, novemberben, ismét unghvári fészkebe vonúlt telelőre, ki-kirándulván medvevadászatra az unghi Krajnák rengetegeibe. Ez volt most legjobb a magyar embernek, — *a ki tehette.*

Azonban Mattyasovszky cancellár eljárás tiszteben, s Bercsényi folyamodványaira 1698. octóber 10-kén Ebersdorff császári várban két rendbeli kir. parancsot iratott alá I. Lipóttal, gr. Keglevich Terézia, özv. gr. Drugeth Zsigmondné és nagykorú leányai ellen b. Szirmay István nádori ítélmesterre szólókat. Az egyik osztoztatási parancs volt, (mandatum divisionale). Ebben a jogi stýlus curialis szokásos formáságai között közli a király a nevezett ítélmesterrel a tényálladékok; t. i. Tek. és Ngos Székesi Gróff Bercsény Miklós hívünk, mint néhai első nejétől Homonnai Drugeth Krisztinától született kiskorú gyermekeinek Lászlónak és Zsuzsánnának törvényes és természet szerint való gyámja, elénkbe terjeszté, hogy ámbátor említett hitvese néhai atyjának gr. Drugeth Györgynek Zemplén vármegyei *terebesi*, Abaúj vármegyei *csákányi* és más — annak helyén bővebben megnevezendő és okiratilag kimutatandó — egyébiránt a Homonnai-család mindkét ágát (utrumque sexum) illető birtokai,¹⁾ annak halálával természetesen gyermekeire s ezek között Krisztinára is szállottanak légyen: mindazáltal Krisztina, a maga osztályrészeit testvé-

¹⁾ Terebes várához, illetőleg uradalmához valának kebeleazve *Jeszenő*, *Zemplén* és *Barkó*, ekkor már pusztá várak, tartozékaikkal; Csákányhoz pedig *Böd* község Abaújban. (A Homonnaiak 1672-iki osztálylevele szerint.)

reitől Bálint és Zsigmond grófoktól soha életében ki nem kaphatta. Meghalván pedig a grófnő s úgy fiverei is: Bálint püspöknek — az utolsó Homonnai gr. Drugethnek — kihúny-tával e mondott javak a Zsigmond gróf özvegye, szül. gr. Keglevich Terézia s leányai hatalmában maradtak és vannak mind máig, — az előterjesztő gr. Bercsényi gyermekei documentumokkal bővségesen beigazolandó örökösödési jogainak nyilvános sérelmére és nagy kárára. A gróf tehát ezen javakra, a boldogult nejét megillető fele részben, osztoztató parancsot kér kiadatni Keglevich Terézia ellen, a ki eme jogtalanul élvezett birtokrészek eddigi jövedelmeit is föntnevezett kiskorú gyermekei javára kárpótolni tartozzék. A király ennek következtében megbizza Szirmay ítélőmestert a szokásos törvénynap kitűzésére, az ügy törvényes megvizsgálására, ítélethozatalra, s »comperta rei veritate,« az osztálynak nemcsak elrendelésére: de tényleges végrehajtására is, az eddigi jövedelmeket illetőleg hasonlókép teljes elégtételt adatván Homonnai gr. Drugeth Krisztina árváinak. Secus non facturus, — etc. ¹⁾

A második, hasonló formájú és keltű kir. kiadvány ú. n. végrehajtási parancs, (mandatum executorium). Ebben ugyancsak Bercsényi gróf, mint gr. Drugeth Krisztinától született gyermekeinek gyámja, előadván a néhai gr. Drugeth György rendelkezése folytán a női ágnek a kizárólag fiági javakban bírt százezer forintos örökösödési jogát és az ezen jog kölcsönös és közös érvényesítésére, együttes kiperlésére nézve közte s özv. gr. Drugeth Zsigmondné közt 1689-ben Orbán Pál ítélőmester mint bíró, és Fenessy egrs s Benkovics váradipüspökök mint tanúk előtt létrejött ünnepélyes szerződés történetét, — úgy, a mint azt már annak helyén vázoltuk volt, — különösen hangsúlyozza az ezer arany bírság fizetését és az örökségi igény teljes elvesztését az e szerződést netalán megszegő félre vonatkozólag elrendelő pontot. Melyet is a szerződés eredetijének bíró előtti felmutatásával kész igazolni; úgy nemkülönben azt, hogy gr. Keglevich Terézia ezt a pontot

¹⁾ »Juridicum Divisionale pro C. Nicolao Berchény, contra Comitissam Theresiam Keglevicz, Prothonotario Stephano Szirmay sonans.« Datum in Castro Nro Ebersdorff, dje 10. M. 8-bris, A. D. 1698. (*Eredeti fogalmazat* a m. kir. ndv. cancell. Hárban, nro 43. ex Octobri 1698.)

csakugyan megszegte: mert a százezer frtos igény együttes kiperlésétől, többszöri fölszólítás és megintés daczára («superinde etiam invitata et admonita»), mindig vonakodott, s ez által az előterjesztő grófnak, magára hagyván őt gyermekei e jogainak sollicitálásában, tetemes kárt okozott vala, míg ellenben a maga és övéi illetén jogait jelentékeny fiági javaknak az ő és leányai kezén hagyatásával más úton, titokban megvalósította. Mindezekkel azért a nevezett özv. gr. Homonnai Drugeth Zsigmondné az érintett 1689-iki szerződést nyilvánlagosan megtörvén és megszegvén: Bercsényi őt a kikötött ezer db. arany bírságpénz lefizetésében és ötvenezer forintig való örökségi igénye elvesztésében (Drugeth Krisztina gyermekei javára) kéri elmarasztaltatni, s jószágából e két rendbeli követelés erejéig elégtételt adatni a most nevezett kiskorú árváknak, mint jogos örökösöknek. — A király itt is törvénynap kitűzését, az ügy megvizsgálását, s a dolog úgy lévén a mint a gróf előterjeszté, a kívánt teljes elégtétel megadatását hagyja meg az ítélőmesternek Szirmay bárónak. Non secus facturus; kelt mint a megelőző. ¹⁾

Ezen erélyes kir. parancsok kiadatása után azt hinné az ember, hogy az oly régóta húzódó két rendbeli ügy tehát most már elvégre, csakhamar elintéztetett. De korántsem; tényleg maradt minden a régiben. Megtartotta-e Szirmay az elrendelt bírói tárgyalásokat? avvagy talán a fölperes gr. Bercsényit sógornője és Pálffy, Zichy ismét reábírták holmi gyöngéd, rokoni szavakkal, szép ígérekkel még némi váraozásra, s így ő a tárgyalások megtartásától egyelőre elállott? vagy végre az ügynek bírói fölvetelét valami ürügy alatt netalán kieszközölt halasztási parancs (mandatum dilatorium) előmutatásával, az udvarnál családja által befolyásos gr. Pálffy Miklós (a gr. Drugeth Juliána férje) akadályozta meg? — mind erről nincsen adatunk; de igenis, tudjuk azt, hogy Bercsényi grófnak másfél év múlva, — mikor már az 1698-iki kir. parancsok érvénye lejárt, — mindkét rendbeli követelése

¹⁾ »Executorium super desumptione vinculi contractualis pro Comite Nicolai Berchény, contra Comitissam Theresiam Keglevics, Viduam Homonnayanam sonans.« (*Eredeti fogalmazat* ugyanott, nro 34. ex 8-bri 1698.)

iránti pörét elejétől kellett kezdenie. Bizonyítja ezt az a két újabb kir. parancs (»*Renovatum Judicium Divisionale*,« és »*Renovatum Executorium super violati Contractus*«), melyeket I. Lipót, gr. Bercsényi Miklós mint fölperes kérelmére, Bécsben, az 1700. év febr. 18-kán és mart. 18-kán, ismét b. Szirmay István nádori ítélőmesterre, özv. gr. Homonnai Zsigmondné s leányai, illetőleg vejei gr. Pálffy Miklós és gr. Zichy Péter ellen a fentebbi két rendbeli követelés ügyében kiadott.¹⁾ Ezek jóformán ismétlései az 1698. oct. 10-iki kir. mandatumoknak, a nélkül, hogy előzőikre utalnának s megmondanák: miért haladt el a dolog ennyire? Az ezen újabb, 1700-iki kir. parancsokkal elrendelt pör lejáratását viszont a nemsókára bekövetkezett politikai nevezetes fordulat s abból eredőleg mind Bercsényi, mind Szirmay — tehát fölperes és bíró — életében fölmerült súlyos válság nem engedé, az árvák birtokaiban jogtalanul bent ülő Keglevich Terézia és leányai hasznáival. Az ügy megoldását majd csak az 1709-ik év vala meghozandó.

Szóval, Bercsényi a Homonnai-pörök dolgában, daczára 1698-iki és 1700-iki ismételt erélyes föllépésének, sehogysen boldogúhatott. — Mire az 1698-iki kir. mandatumok leérkeztek volt Eperjesre Szirmay Istvánhoz és erről Unghvártt a gróf is hivatalos értesítést vön: akkorára a Krajnákon ismét följúlának, sőt javában folytak a határszéli viszályok. Ezúttal Zemplén volt a harcszínér. Mint az 1698. oct. 9-kéről gr. Barkóczy Ferencz zempléni főispánhoz s a mozgalomban legélénkebb részt vett Virava és Nyágó krajnai faluk földesurához intézett kir. leirattal I. Lipót tudatja: megütközve értette, hogy, legszigorúbb tilalma ellen, az ezen vidékekbeli »tolvajok« (praedones) gyülekezete részéről a csoportos beütések és kiszámíthatlan kártételek (innumerabilia damna) a

¹⁾ »*Renovatum Judicium Divisionale pro Comite Nicolao Berchényi contra Comitissam Mariam (Theresiam) Keglevicz, Prothonotario Szirmay sonans.*« Datum Viennae dje 18. Febr. A. 1700. (*Ered. fogalm.* a m. kir. udv. cancell. Itárban, nro 31. ex Martio 1700.) Továbbá: »*Renovatum Executorium super violati Contractus, desumptione vinculi, contra Comitissam Viduam Homonnaianam, pro Comite Nicolao Bercsényi, Prothonotario Palatinali Stephano Szirmay sonans.*« Datum Viennae, die 18. Martij 1700. (*Ered. fogalm.* u. o. nro 54. ex Martio, 1700.)

szomszéd Lengyelországba megint folytattatnak s csak legújabbban is (novissime) mintegy ezer darab marhát raboltak el és hajtották át az oroszok (Rutheni), lengyel területről. A kiknek midőn a lengyelek valami *ötszázan* utánok erednek vala: az »orosz tolvajok« nagy sokasága a Beszkid hegyekben megrohanta, visszaüzte őket és azon lengyelek közül üldözés közben némelyeket megöltek (nonnullos ex dictis Polonis interfecerunt) s a többit szétkergetvén, *egy ágyút is* (certam quoque colubrinam) elfoglaltak tőlök, bizonyosszámú lovakkal. Minthogy e hadakozás Virava táján történt s az elnyert taraczkot az oroszok Nyágóra hurczolták: a király meghagyja Barkóczynak, hogy ezt az ágyút földesúri hatalmánál fogva foglalja le jobbágyaitól s küldje vissza a lengyeleknek; egyébiránt pedig a többi földesurakkal egyetértve tartson szigorú vizsgálatot, a bűnösöket büntessék meg példásan és az ilyen nyilvánvaló békezavarási merényleteknek jövőre vegyék elejét.¹⁾

A milyen kemény jobbágynyakgató volt az öreg Barkóczy: bizonynyal mindezeket végbenvívé a legdrákóibb szigorral, és az elfoglalt ágyút lengyel gazdájának kétségtelenül visszaadátá. De, mint éppen e királyi levélből látjuk: a villongások oly mérvűek valának, hogy azokat csak úgy hamarjában s végkép elfojtani nem volt könnyű dolog. A mint is alig negyedév múlva, 1699. január 16-kán már újra kénytelen ez ügyben leiratokat küldeni a király, még pedig egész csoport határszéli földesúrnak, köztük első helyen *gr. Bercsényi Miklósnak*,²⁾ — s négy vármegyének: *Ungh, Zemplén, Sáros, és Szepes*, — a mi a mozgalom jelentékeny *terjedésére* mutat. A tulajdonkép Bercsényi nevére készült fogalmazatú kir. levél elején Leopold egy ezen villongó ügyben nem oly régen (non ita pridem) a czímzetthez, valamint a határszéli többi uradalmak tulajdonosaihoz intézett leiratára utal, — mely valószínűleg a Barkóczy-levéltárban lelt fűntebbivel azonos vagy egyező lehetett. Elvárta volna tehát a király, hogy eme

¹⁾ *Eredetije* a gr. Barkóczyak levéltárában, unghi Pálócson.

²⁾ A többi földesurak: gr. Petheó Ferencz és Gáspár, özv. gr. Homonnai Zsigmondné és gr. Barkóczy Ferencz. (Rákóczi és a Palocsayak mellőztettek.)

parancsa értelmében a Lengyelországba való olyatén kártékony becsapdozásoktól a címzett a maga orosz jobbágyait szorosán vissza fogja tartani. Mindazáltal a russiai palatinatus rendjeinek ezen, különösen a sanowcei és przemislei területekre tett gyakori, káros betörések s határsértések ellen közelebről hozott tiltakozó végzéséből — melyet a lengyel király az ügy orvoslatát kívánva küldött át, — ő, Lipót, kedvetlenül arról értesül, hogy ama rendetlen állapotok ott a lengyel határok mentén még egyre tartanak. Ismételve a legkomolyabban meghagyja és megparancsolja tehát a címzettnek (»Vobis hisce iterato ac serio committimus ac mandamus«), hogy azonnal szigorú inquisitiót tartson alattvalói közt, kikkel is az okozott károkat a lengyeleknek téríttesse meg teljesen; jövőre pedig hasonló határsértő és kártévő becsapdozásoktól a legkeményebb büntetés terhe alatt tiltsa el összes alattvalóit, és ugyancsak e megígért keménységgel lakoltassa is esetleg a vakmerő engedetleneket. ¹⁾

Ez az erélyes hangú kir. parancs, úgy látszik, hathatós intézkedések tételére vezetett az érdeklött földesurak s vármegyei hatóságok részéről; mert ismétlésére e korban nem volt többé szükség. Sőt az eddigi mozgalmaknak is valami más, titkos magyarázata lehet: mert a csakhamar ezután bekövetkezett *Rákóczi-világban*, mikor a magyar nemzet a maga ura volt, — a testvér lengyel nemzettel a legjobb szomszédi viszony, a legbarátságosabb érintkezés állott fenn folyvást, s az 1698 — 99-ben immár ágyúharczig menő »határvilongások« egyszerre letűnnek.

Az 1699-ik év január 1-jével Bercsényi udvartartásában nevezetes személyváltozás történt. Ugyanis a gróf összes udvari és uradalmi tisztségének feje: az egykori munkácsi

¹⁾ »Comiti Berchény mandatur, ut subditos suos ab excursionibus et violentiis erga vicinos Polonos patrari solitis arceat. In simili ad Cotus Scepusiensem, de Ungh et Sárosiensem; item Comitibus Pettheo Francisco et Caspari, Comitissae Homonnayanae, Comiti Francisco Barkóczy.« Datum Viennae, die 16. Januarij 1699. (Eredeti fogalm. a m. kir. udv. cancell. levéltárban, nro 23. ex Januario 1699. — Más példánya *Pálócson.*)

hős parancsnok *Radics András* udvari kapitány s egyszersmind jószágkormányzó, — a hivatalával járó sok utazgatást immár elchezedő öregsége miatt nem bírván, sok évi hű szolgálata után elbocsáttatását kérte s 1698. dec. 31-kén megvált urától és az unghvári udvartól. Nyugalomba vonúlt, haza Sárosba, neje (Keczer leány) bogdányi birtokára, — hogy évek múlva még egyszer hősként szerepeljen. Az öreg Radics helyére gr. Bercsényi a java férfikorabeli, mozgékony, eleven eszű és sokoldalú képzettségű előkelő nemest s kitűnő gazdát: Szirma-Bessenyei *Szirmay Miklóst* szerződteté udv. kapitányává és összes jószágai kormányzójává. Szirmay Miklós egykoron Eperjesen Thököly Imrének tanuló társa volt, felsőbb tanulmányait pedig, testvérével Endrével, az oderafrankfurti egyetemen végezte. Azután Thököly fejedelemnek bizalmas, meghitt embere s a Rákóczi-árvák regéczi várának kapitánya vala, mindvégig. 1687-ben Carafa elfogatta s az eperjesi vérbírótság tömlöceiben tartatá, — de szerencsésen kiszabadulván, Rákóczi Juliána hercegnő férjhezmenetével Aspremont Ferdinánd-Gobert grófhhoz, az ő uradalmaik, majd az osztatlan Rákóczi-jószágok praefectusává lőn. Bercsényinek már rég legbizalmasabbjai közé tartozván: 1697-ben, mint tudjuk, a gróf őt vevé maga mellé tartományi hadifőpénztárnokul. E minőségében együtt bajoskodta vele végig ama súlyos tisztnak küzdelmeit. E közben Bercsényi és Szirmay még jobban összeszoktak, összebarátkoztak, megkedvelték egymást. Hosszas, tartós rokonszenv fejlődött köztük, s Szirmay Miklóst úgy szólván minden titkába beavatta a gróf. Most összes vagyonának kezelését óhajtván reabízni: felszólítására Szirmay készséggel elfoglalá Radics helyét.¹⁾ Gazdasági vitelében Bercsényi csaknem korlátlan szabadságot engedett a hű és nagyon ügyes, tanult embernek, kinek tanácsaival

¹⁾ E mellett azonban, mint meggyökerezett régi szolga, a Rákóczi-háztól sem vált meg végképen: mert II. Rákóczi Ferenc még »Szerencs, 1. Julij A. 1700.« datummal is ad instructiót »Perillri ac Groso Dno Nicolao Szirmay, *Universonum Bonorum Nostrorum Praefecto.*« (Eredeti, a m. tud. Akadémia kéziratárában.) Noha Jantó János is praefectusa vala Rákóczinak. Úgy látszik, Szirmay mindkét uránál csak a legfőbb gazdasági kormányzatot vezette, különben sehogysem érkezhett volna két helyütt mindenre.

birtokviszonyokat érintő más ügyekben is szívesen élt. Teljes mérvben bírta bizalmát.

Szirmay, a mint a jószágokat tüzetes szemle alá vevé: azt ajánlá urának, hogy az észak-keleti országrészben bírt uradalmak közül csak Unghvárt és Varannót, továbbá a hegyallyai szőlőket kezeljék házilag; ellenben a *kis-várdai* uradalomból bírt részt, a mely vagy húsz községben szét-darabolva fekszik és így egységes gazdaságvitelre nagyon alkalmatlan, adja ki a gróf haszonbérbe, avagy vesse, nem hosszú terminusra, zálogba. Így előnyösebb lesz, s a nyerendő pénz a többi gazdaságokba fektetve, többet jövedelmez, és pénz lévén a beruházásra: idővel majd a most csak csekély taksát (200 aranyat) fizető *Hód-Mező-Vásárhely* áldott pusztáin is rendezhetnek be önálló, uradalmi gazdaságokat.

Bercsényi követte a gyakorlati tanácsot; vállalkozó is csakhamar akadt egy szabolcsi pénzes nemesember *Kércsy Sándor* személyében, a ki nejével Pálóczy Horváth Máriaival együtt késznek nyilatkozott a néhai Homonnai Krisztina grófnő gyermekeit illető kisvárdai részek zálogba vételére. A zálogösszeget, egyelőre 9000 frtban, *Kércsyék* elhozták Unghvárra, a hol aztán 1699. aug. 12-kén a következő záloglevéllel bocsáttatott kezökre Kis-Várda:

Mi Gróf Székessy Bercsényi Miklós, etc. (czimei éppen úgy, mint a Pálóczy Horváth Györgynek adott 1698-iki unghvári inscriptionálisban) gyermekei terhét magára vállalva, tudatja, hogy »bizonyos szükségünktül viseltetvén, kiváltképen pediglen más, hasznosabb jószágot akarván vennünk, ¹⁾ kényszerítettünk zálogban vetnünk Ns. Szabolcs vármegyében *Kis-Várda várában s városában levő résziünket*, ugyan az várhoz tartozandó *czigányokkal együtt városban levő jobbágyainkat, ker-teinket, azokhoz való két kertészünket, két szabad korcsmaházainkat, lítkei, papi, tasi, demecseri, kéki, veresmarti, pathói, eszenyi, teleki* mindennemű jobbágyainkat, pusztá telekinket, szántóföldeinket, kaszáló réteinket, makkos erdeinket, csikászó és halászó vizeinket, rév- és vámbeli jövedelmeinket, populosa és praedális *rózsa-vályi, kalonyai, gyulaházi, kepesi, aranyasi, gyűrkei, dombrádi, ajaki, tiszta-szalkai* közjobbágyainkat és

¹⁾ Ez itt csak szokásos phrasis volt; új jószágot Bercsényi ekkor nem vett (neje a magdéból igen), hanem investitiókra s adósságtörlesztésekre kellett a pénz neki.)

másutt akárholott lévő s birodalmunkban mostan találandó pusztáinkat és successióinkat, valamelyek említett Ns. Szabolcs vármegyében, úgy Ns. Beregh vármegyében is volnának, a beregszászi promonthoriumon lévő szőlőinkkel együtt, omnibus cum suis appertinentijs de jure et ab antiquo eisdem pertinere debentibus, azon jussal, valamelylyel mi és gyermekink bírtuk vagy bírhatnánk,« — Tek. Nzetes Kércsy Sándor Urannak és feleségének Nzetes Horváth Mária Asszony-nak s örökösöknek 9000 magyar forintokban, kilencz esztendőre, melynek leteltével mi, vagy örökösink ugyanazon summát letévén, minden perpatvar nélkül visszaválthatjuk, gazdasági fölszereléssel, vetésekkel, épületekkel együtt, úgy a mint azok most nekik a jószággal általadatnak. Netalán teendő új építményeik becsü szerint fognak a visszaváltás idején részünkről megtéríttetni. Említett jószágunk szabad birodalmáért az evictiót magunkra vállaljuk, stb. (A szokásos kölcsönös jogóvási intézkedések és aprólékos kikötések.) Melynek nagyobb bizonyosságára adtuk ezen levelünket, kezünk írásával és szokott pecsétünkkel megerősítve. Datum Unghvarini, dje 12. Augusti 1699.

Gróf Bercsényi Miklós m. l. P. H.

Coram me : Martino Krucsay,

Vice-Comite I. Cottus de Zabolcs, m. p. P. H.

Coram me : Georgio Horváth de Pálócz m. p. P. H. ¹⁾

Bercsényi ezen intézkedését annyira nem bánta meg s a jószágnak Kércsyék oly jól gondját viselték, hogy a gróf egy év múlva, 1700-iki júl. 27-én Tisza-Szent-Mártonban kelt nyilatkozatával a 9 zálogévet 12-re hosszabbította meg, ezen engedmény fejében fölvévén Kércsyéktől újabb 2400 magy. frtot, úgy, hogy a zálogösszeg most már egészen 11,400 frtra rúgott. A föltételek ugyanazok maradtak, csakhogy még 500 arany bírságpénz köttetett ki, ha a gróf a zálogidő elteltével a kiváltáskor az új épületek becsár szerinti átvételére nézve a szerződést meg nem állaná. ²⁾

¹⁾ A kis-várdai közbirtokosoknak Kassán 1701. sept. 27-kén tartott közgyűlésén Kércsyék által felmutatott eredetiről Olasz Ferencz szepesi kamarai titkár kezeirésével hitelesített másolat, a kir. *kamarai levéltárban*, Acta Neo-Reg. fasc. 962. nro 39.

²⁾ Datum Szent-Márton (Szabolcsban, Unghmegye sarkán) die 27. Julij Anno 1700. — Az ugyancsak 1701. sept. 27-kén felmutatott eredetiről készült másolat, hasonlókép Olasz F. által hitelesítve. (U. o. nro 40.

Míg a Szabolcsban szétdarabolva fekvő — mert több ágra oszlott — Wárday-Homonnai-örökségféle jószágai sorát Bercsényinek ennyire ismerjük: viszont sehol nem lelünk emlékezetet az ő ugyanily eredetű s hasonló eldarabolt rész-birtokairól a szomszéd *Szathmárban*. Pedig, hogy itt is volt *legalább hat faluban* jószága: határozott adatunk van reá. ¹⁾ Minthogy azonban ez az adat későbbi: meglehet, hogy e szathmármegyei birtokokat — Kis-Várdában való új részekkel együtt — a Pribéri Báró Melith (Milÿth) családnak magvaszakadásával, tehát az 1703. végén elhunyt Melith Pál kurucz ezredestől, anyai rokonuktól, örökölték a Bercsényi-gyermekek.

Minthogy a családtörténetnek kiegészítő részét képező birtokügyek vázlatában már benne vagyunk: lássuk hősünknek a Bercsényi-család erdélyi ősi jószágai visszaszerzésére irányzott lépéseit is, annál inkább, mivel e tekintetben általa éppen ez idő tájban új, az előbbieknél behatóbb, erélyesebb intézkedés történt. Mint vesztenek oda a török hatalom terjeszkedésével (Lippa, Sólmos etc. átengedése), de különösen a II. Rákóczi György véres tragoediáját követett politikai zavarokban Váradal és Jenővel a Bercsényiek erdélyi és partiumbeli: bihari, zarándi, aradi szép birtokai, mint váltak harácsesá és bitanggá, — elmondottuk I-ső kötetünkben. Azután, hogy Erdély visszakerült a magyar király jogara alá: e jószágok kikeresése és visszaszerezhetése végett minő fölségfolyamodványt adott be 1691. végén gr. Bercsényi Miklós az

¹⁾ A szepesi kamara, Kassán 1721. aug. 9-kén kelt kibocsátványával tudatja: »Quod ex concessa nobisque per elementissimam Suae Matris Sacrae eatenus emanatae Resolutionem, pro contentandis Perduellis Nicolai Bercsényij, Vrabilis utpote Capitulo Ecclesiae Nitriensis et Spbili ac Mageo Baroni Dno Melchiori Sándor de Szlavnicza, creditoribus, Bona Fiscalia in I. Cottu Szatthmáriensi existentia abalienandi attributa facultate, Nos portiones possessionarias in Possessionibus *Cseke, Kóród, Milota, Csécse, Nagy-Szekerés et Réztelek* nuncupatis,« 9726 rh. frt örök árért eladta gr. Zinzendorff Ferdinánd cs. k. tábornok egri várparancsnoknak és örököseinek. (Egykorú másolat a *kir. kam. Utárban*, »pro usu archivi,« Acta Neo-Reg. fasc. 962. nro 48.) A vételár összege mai 80,000 frtnak felel meg, és így, habár e részjószágok szétszórtan feküdtek: egészben mégis említésre méltó értéket képviselének.

udvarhoz, — minő kir. recommendatoria-levelet kapott erre 1691. dec. 20-kán I. Lipóttól az erdélyi rendekhez, — s végre mint kéré föl ugyanő apai rokonát gr. Pekry Lőrinczet, midőn 1692. elején Erdélybe utazott, az idevágó első nyomozások megtételére: ezeket is elősoroltuk. (56—59. l.) Pekrytól a kívánt útbaigazító adatok nem egyhamar érkezhettek meg; mert a másként is egész Erdélyben szétszórva fekvő Bercsenyi-jószágok 1660. óta sok kézen, s osztályok, cserék, adásvévések, zálogbavetések által sok változáson menvén keresztül, ekkori tényleges birtokosaikat s a jogcímet a mellyen bírják, nem könnyű feladat volt kipuhatolni. A bonyolult ügy sok időt, gondos utánjárást igényelt, annyival inkább, mert a ki ily gyanús módon szerzett jószágot bírt: a valót lehetőleg leplezni igyekezik vala.

Belélt két év, mire Bercsenyi Pekry révén megtudá, hogy erdélyi jószágai — szerencsétlenségre, — többnyire az ország leghatalmasabb főurainak körmei között vannak, a kiknek atyái annak idején legjobban tudtak ragadozni. Ilyenek valának név szerint *gr. Apor István* orsz. kincstárnok, *gr. Bethlen Miklós* erdélyi udv. cancellár, továbbá a *Gyulay*, *Mikes*, *Jósika* családok, — Erdély legbefolyásosabb aristocratái, a kikkel az »enyém-tied« kényes kérdésében nehéz lesz megharcolni. Ám Bercsenyi Miklós nem az az ember volt, a kit valami nehézség visszarettentett volna valaha; az ő erődús, energicus egyéniségének lételeme volt a küzdelem. 1695. februárban leküldé telát Erdélybe, kellő utasítással, már akkor is meghittjét *Szirmay Miklóst* teljhatalmazottjaként, mellé adván egy körmös prókátort *Zsitkovszky Sámuel*t jogi tanácsadóul.¹⁾ Mit végeznéek ezek ott? útjokrúl, fájdalom, nincs semmi adatunk; valószínű azonban, hogy az egyes birtokok miként lett átszármazásainak bővebb kinyomozásánál, az illető törvényes forumokon emelt jogóvó tiltakozásoknál s némely birtoklókkkal megkísérlett eredménytelen alkudozások-

¹⁾ Gr. Bercsenyi Miklós Erdélybe szóló útlevél kiadásáért folyamodik a cs. k. főhaditanácshoz megbizottai *Szirmay Miklós* és »*Zitkovsky*« *Sámuel* részére. (*Hadi levéltár*, prot. exped. fol. 76. a. A. 1695. Febr. nro 122.)

nál egyebet nem tehettek, — mert tényleg minden a régiiben maradt.

Azután közbejövének az 1696—97-ik évek súlyos országos gondjai, melyek miatt Bercsényinek alig volt érkezése saját ügyei után látni. Ismét haladt tehát a dolog; mígnem a gróf 1698-iki bécsi időzésekor (az őszi orsz. értekezlet alatt), a két Homonnai-pör érdekében benyújtott fölségfolyamodványai mellett, harmadik kérvényt is adott be a királyhoz: az elmúlt zavaros idők viszontagságai közben jogtalanul idegen kezekre jutott *erdélyi ősi jószágainak* visszaszerzése végett teendő törvénykezési lépései előmozdítására legfelsőbb támogatásért esedezvén. A kérvény indokolása, szövege, csaknem szórúl szóra azonos az 1691-iki hasonló tárgyú folyamodványával; csakhogy míg akkor általában az erdélyi státusokhoz és rendekhez szóló kir. ajánlólevelet kért és nyert: most, a tényleges állapotoknak megfelelően és nagyobb gyakorlatiassággal, magához az *erdélyi főkormányzésekhez* (gubernium) kívánt ugyanolyan kir. decretumot; meghagyást intéztetni,¹⁾ a mely mellett ő ott tárgyalathasson, tanúkat kihallgathathasson, okiratokat felnyomoztathasson, pörlekedhessék, ítéleteket nyerhessen, szóval: ősei örökét, igazait hatósági oltalom alatt kikereshesse.²⁾

Óhajtságát elérte; Leopold Bécsben, 1698. október 22-kén kiadá az erdélyi főkormányzésekre szóló ily értelmű fejedelmi parancsot, az 1691. dec. 20-ikihoz hasonló szellemben és szöveggel, bővebb tájékozás végett még Bercsényi fölségfolyamodványát is hozzácsatoltatván.³⁾

¹⁾ » . . . dignetur benigne mihi extradando Decreto suo mediante, Inclýto *Gubernio suo Transsylvanico* committere et mandare, quatenus, —« etc.

²⁾ *Eredeti az erdélyi főkormányzések levéltárában*, 1699. 349. hiv. sz. a. iktatva. (Orsz. ltár.)

³⁾ A Lipót által s. k. aláírt és Kálnoky Sámuel s Szentkereszti András által ellenjegyzett kir. decretum eredetije *ugyanott*, ugyanazon szám alatt. (A beiktatás azért 1699-iki: mert Bercsényi megbízottja Szirmay, e l. f. parancsot a kormányzéseknek, mint látandjuk, csak 1699. nyarán mutatta fel.) Említést érdemel e kir. decretum bevezetése: »*Ex acclusa Fidelis Nri Nobis dilecti, Splis ac Magci Comitit Nicolai Bercsený de Székes, Equitis Aurati, Comitatus de Ungh Supremi Comitit,*

A gróf azután, a mint az 1699-iki aratás és takarodás befejeztével a kis-várdai birtokrészek Kéresyéknek kezére adattak: praefectusát Szirmay Miklóst beküldé Erdélybe, hiteles alakban kiállított meghatalmazó-levelét és a guberniumhoz szóló e föntebbi kir. parancsot a kezébe adván, hogy annak erejével munkálja ki ottan dolgait. De mindenekelőtt gr. Pekryt, a hű rokont és jó barátot keresse föl, vegyen tőle informatiót, s mindenben az ő tanácsai szerint járjon el, mint a ki az odabe való tényezőket és viszonyokat a legbehatóbban ismeri. Pekrynek pedig, megbizottját s az általa folytatandó jószágviasszaszerzési ügyet melegen ajánló levelet írt; továbbá, 1699. aug. 31-kén Unghvárott kelt »*Emlékiratot*,« vagyis utasítást dolgozott ki, mihez tartás végett Szirmay Miklós mint teljhatalmazottja számára. Minthogy a bonyolult ügyet leginkább e becses okirat világosítja meg, közöljük.

MEMORIALE

pro Perillustri ac Generoso Domino Nicolao Szirmay, in Transsylvaniam expedito. Anno 1699. 31. Augusti.

Minthogy erdélyi jószágim s ősi örökségeimnek Kegyelmes Uruk ő Főlsége parancsolatja mellett való kikeresése és szerzése az ő Kglme jól megismért s meghitt dexteritására universaliter bizattattak általam, authentica plenipotentiális-levelem mellett: azért nem szükséges sok egyéb memoriális, — elhitevén azt magammal, hogy semmit azoknak rendes útjokban, mellyeket azon jószágim kiszerezésére alkalmazsának és szükségeseknek fog ösmerhetni, ő Kglme el nem múlat. Mindazáltal kívánom mégis emlékezetiben adnom ő Kglmének

Elsőben is, hogy Isten ő Kglmét szerencsésen bévivén, elsőben is *Gróf Pekry Lőrinc* Bátyámuramat ő Kglmét — kihez is nagyobb atyafűságos confidentiám vagyon, — tanálja meg, és ő Kglmét levelem mellett kérvén dolgaim secundálására, ő Kglmének jó tanácsa szerint járjon el az dologban; tudom, leszen minden assistentiával és segítséggel ő Kglme.

2-do. Minthogy az szekérnek kenve forog jobban az kereke:

Consiliarij et Camerarij Nri, neonon Praesidy Mező-Szegediensis Supremi Capitanei et Colonellij,« — etc. E királyi czímezésből tehát világos, hogy, mint állítók, Bercsényi ezredesi rangjába magát 1697-ben decretaliter visszahelyezteté.

azért committáltatik az is ő Kglme dexteritássának, hogy az kiknek az Urak közül ¹⁾ szükségesnek fogja látni ő Kglme, tegyen képes ²⁾ és illendő oblatiót ugyanazon jószágokból, vagy azoknak az árrokból, juxta exigentiam casus, — kinek ott mutatja meg magát jobban az alkalmatossága.

3-to. Noha ugyan szegén üdvözült nagyapám (b. Beresényi Imre), az ki az erdélyi lakást az akkori fejedelemtől (Bethlen Gábor) való féltében s rész szerint s majd egészen hiti s Kegyeclmes Urunk ő Fölségéhez (II. Ferdinánd) való hívsége miatt hagyta vala el: *soha törvéngessen az országtól meg nem nótáztatott*, s meg sem érdemlette vala, hanem csak az ellenségnek: ³⁾ *Lippa és Jenőnek* — az hol felessebb vala jószága — *elvétele akadályozta birodalmát*, s nem is hiszem: senkinek lehessen egyéb jussa, hanem ha kinek *zdogos jussa* tanálkoznék azon jószáginkhoz; mindázáltal, elhiszem, prókátoroskodás nélkül nem marad az dolog; azért az javában igyekezzék ő Kglme megfogadni, az kinek accessussa is legyen az Urakhoz.

4-to. *Tárvil létem s lakásomhoz képpest semmi alkalmatosságomat nem létrán azon jószágok birodalmában: ha Isten valamellyet kézhez ad is: ugyan csak ittkin (Magyarországban) való jószáginnak s örökséginnek szaporítása kedvéért én el kívánnám adatnom ottbenn való jószáginnot s örökségeimet.* Azért, az hol az alkalmatosság úgy mutatja, az jó alkut plenipotentiám mellett nem kell futni, (kerülni). De kiváltképen, ha valamely nevezetes jószág akadna kézhez:

5-to. Azon kellene igyekezni ő Kglmének Plenipotentiárius Uramnak, *hogy az ittkin Magyarországnban bíró Urakkal cambiumra léphetnének*; úgymint Betlehem Miklós Uramnak vagyon Szathmár vármegyében, Gyulai Uramnak Torna vármegyében, Mikes Uramnak majd lesz Liptó vármegyében. De kiváltképen

6-to. *Veselén István Sógor Uramnak ő Kglmének az tokaji örökségét (Lónyay-juss) ha cambialni lehetne, igen akarnám, — akár együtt az még nálom levő summával jószágúll, akár az summán kívül, az elzalogosított s netalán ő Kglmének alkalmas jószágoknak örökségét, örökségéért; kiben Gubernátor Uram (gr. Bánffy György, Wesselény István apósa) lehet legnagyobb segedelemmel. Az minthogy*

¹⁾ Leginkább a főkormányászéki tanácsosok egynémelyikét fogja érteni. Így járta ez I. Lipót alatt a bécsi kormányászékeknél is, széltére.

²⁾ A *képtelen*-nek ellentéte; megállható, nem túlságos.

³⁾ Értsd: *ellenség által*, a törökök által.

7-no. Mindenekfelett azon igyekezzék Plenipotentiárius Uram ö Kglme, hogy Veseléni Uram és ö Kglme nénje Betlehem Farkasné Asszonyom ö Kglmeknek az 8000 forint, melyet most Szent-Mihál-napra tartoznám letenni, ¹⁾ exolváltathassék akármimódon.

8-ro. Szükséges azonban observálni azt is, hogy ha valamely nevezetes és csoportos jószág tanálna valamelyik lenni: *az ollyannak kívánám az örökségét megtartani*, és az ollyant nem különben, hanem valamely cambiumra boesátanom kívánám; *hanem az ollyan egyes fuluknak: és portióknak örökségekkel nem sokat törődöm*, — ha jól lehet, *örökben is eladom*.

9-no. Talám pedig ollyan jószágom is tanálkozik, kiváltképen *Sólymos körül*, az kit senki sem bír, avvagy ha bírt is eddig: nem fogja jussát tartani hozzá; az ollyanoknak elfoglalására és kézhezvételére s conscriptiójára csak le kell küldeni, et facere cum eis hacienda.

10-no. *Minthogy minden örökös-leveleimet concedáltam Plenipotentiárius Uramnak ö Kglmének*: elhítem, léssen jó gondviseléssel ö Kglme irántok, és semmit azokból senkinek ki ne adjon, se pro revisione senkinél se hagyjon; hanem, az hol szükséges, ott producálja ö Kglme.

Mellyek és mindczek bizattatnak egészen jó dexteritására ö Kglmének, Istentül jó szerencsés progressust kívánva.

Ungvár, die et Anno, ut supra.

G. B. Miklós m. k. ²⁾

Szirmay Miklós e sokoldalú utasítással: az adásvevési, zálogolási, egyezkedési, cserélési műveletekre, ügyvédfogadásra, pörlekedésre, birtokba-vételekre, stb. följogosító teljhatalmi levéllel, a főkormányzék támogatását elrendelő kir. parancsesul, a Pekry grófhhoz intézett ajánló irattal, végre a Bercsényi-ház erdélyi s partiumbeli birtokaira s birtokjogaira vonatkozó összes okmányaival ellátva, — ugyancsak jól fölszerelten indúlt nem könnyen elérhető, ámbár teljesen jogszerű törekvések foganatosítását czélzó hosszas, fáradságos útjára. A számára zsinórmértékül szolgáló imént közlött »Emlékirat«-

¹⁾ A Bercsényinével közösen örökölt Lónyay Zsigmond-féle tokaji és tarczali szőlők s birtokok felének vételárából. (Főntebb szólunk már e vételről.)

²⁾ *Eredeti*, Bercsényi saját kezével írva, Szirmay Ödön úr ajándékából a m. tud. Akadémia kéziratárában.

nak különösen 4, 8, és 9-ik pontjai tájékoztatnak bennünket Bercsényi voltaképeni szándékairól erdélyi jószágai iránt. Óneki, Unghvár, Hód-Mező-Vásárhely, Varannó, Temetvény-Brunócz, Csejthe stb. urának, mint előkelő mágnásnak, tényleges birtokúl csak *uradalmak* kellenek vala; »*egy es falukkal, részjószágokkal,*« mint mondja ő, »*nem sokat törődik,*« szívesen eladja. Minthogy pedig erdélyi ősjavai legtöbbnyire ily szét-darabolt birtokokból, »*egy es falukból, részjószágokból*« álltanak, az egy »nevezetes, csoportos jószágon,« a *sólymosi uradalmon* kívül: tehát csupán ezt az egyet óhajta állandóúl megtartani, a többi erdélyi összes jószágait pedig magyarországiakkal elcserélni, elzálogosítani, sőt ha jól veszik, örökre is elidegeníteni czélozta, Magyarországon szerzendő helyettök másokat, csoportosan fekvőket. Szóval, egészen a szoros értelemben vett Magyarországra gravitált, a távol eső Erdélytől — ősei ideiglenes hazájától — végkép elszakadni kívánván. (Sólymos is Aradban és Zarándban, tehát a visszakapcsolt, vagy visszakapcsolandó Partiumban feküdt.) Ezt a felfogást, mely részéről úgy politikai állásánál, mint családi összeköttetéseinél s birtokviszonyainál fogva egészen természetes és így helyes vala, osztotta ő egy későbbi korszakban is.

Bármennyire jól fölszerelve s bármily nagy reményekkel indúlt meg azonban erdélyi »jószágszerző« útjára az igen ügyes, gyakorlatias *Szirmay Miklós*, urának egy másik bizalmasa, a hasonló ügyességű unghi *Szent-Iványi János* társaságában: ¹⁾ mindazáltal az eredmény nem felelt meg sem az ő vérmes reményeiknek, sem küldőjük várakozásának; únde ennek nem ők, hanem a jól indúlt munkát egyszerre megszakított nagy politikai változások valának okai. Erdélyi eljárásuk részleteiről nem maradt fenn följegyzés; de azt tudjuk, és pedig magától Bercsényitől, hogy Szirmay-Szent-Iványiék ernyedetlen, erélyes és kitartó működésökkel a két leghatalmasabb ellenfelet: *gr. Apor István* thesauráriust és *gr. Beth-*

¹⁾ Szent-Iványi János utóbb Ungh várába zárkózott, de ennek 1704-iki feladása után kurucuzzá, Bercsényi hadsegédévé, utóbb a fejedelem palotás ezerének főkapitányává s dandárnokká lón. Munkács feladása után zempléni alispán, kir. ítélőmester, tabulae baro, majd valóságos báró és főispán lett belőle.

Ien Miklós cancellárt — a kik a szorosan vett erdélyi birtokok nagyobb részét elfoglalva tarták, — annyira sarokba szorították volt, hogy e főurak, a követelés jogos voltát nem tagadhatván, *készeknek nyilatkoztak alkuba bocsátkozni és kiegyezni gr. Bercsényivel.*¹⁾

Sólymos vára és uradalmának ügye bonyolultabb vala. Ez ugyanis mikor a töröktől visszafoglaltatott, eleinte — mint annak helyén említők, — végvárrá tétetett és rácz őrséget telepítének a császári hadvezérek bele. Egyébként pedig, a fegyverrel visszahódított országrészekben feküvén: a kir. kamara tette reá kezét, és — mielőtt Bercsényi mint családi örökös bebizonyíthatta volna birtokjogát reá a »neoacquistica commissio« előtt s a busásan kiróni szokott fegyverváltságot vagy török adót letette volna érte, — eladá azt ugyan a kamara, az 1698-ban báróságot nyert *Jósika Imrének*, a cs. hadsereg élelmezési biztosának Erdélyben.²⁾ Itt tehát első sorban a kamarával kellett volna pörölni, — a mi, ha az idők nyugodtak maradnak, bizonyára meg is történik.

Mire Szirmayék visszaérkezének erdélyi hosszás útzásukból: az unghvári udvart feketébe öltözve találák. Az 1699-ik év vége felé ugyanis a gr. Bercsényi-családot kettős gyász érte. Előbb Bercsényinek anyúl való testvére *gr. Forgách Farkas* húnyt el váratlanul, életének még csak 38-ik esztendejében, több kiskorú árvát hagyván maga után. Őt követte a halálba dec. 4-kén Bercsényi grófné atyja, a közbecsülésben megöszült id. *gr. Csáky István* országbíró és felsőmagyarországi főkapitány. Hosszú közpálya állt mögötte;

¹⁾ »... Apor s Betlem Miklósék alkuban akartak Szirmay Miklós és Szent-Iványi János Uraimék által eredni velem,« — írja ezen jószágos ügyeiről beszélvén *gr. Bercsényi Miklós Besztercebányáról* 1707. april 15-kén Rákóczi fejedelemnek. (*Archivum Rákóczianum* V. köt. 394. lap.)

²⁾ »Alkalmas része azon jószágimnak most is két karban való fiscalitás alatt vagyon; 1-mo Zaránd, Arad s ott Karán-Sebes táján való, titulo neoacquistici confiscáltatott vala, s ma is úgy van, kit az német el nem adott volt; Sólymosvárat megvette vala Jósika. 2-do. Az belső (erdélyi) jószágim igen Apor s Betlem Miklós kezénél valának, kikről alkuban is kezdtek vala velem eredni.« *Bercsényi*, 1707. mart. 21-kéről Unghvárról, Rákóczinak. (U. o. 370. l.)

már 1655-ben nádorjelölt volt, 1687-től országbíró. Mint katonán különösen kitűntetése magát a török ellen 1683-ban, Bécs védelmében. Buzgó magyar és derék hazafi, a ki ellen Carafa az eperjesi vérszéken kínvallatásokat tartatott. Magánéletében szelídlelkű, nyájas, bár nagy méltóságú úr; dúsgazdag, de három feleségétől (Lónyay Margit, Melith Klára s Barkóczy Mária) igen sok gyermekű, kiknek szerető, gondos atyjok vala; általában kitűnő családfő. Méltán siratta őt tehát elsőszülötte, leányainak legkiválóbbika: *Krisztina grófnő*, és méltán gyászoló sokáig veje *Bercsényi gróf*,¹⁾ kit fiaként szeretett.

A család körében ezen években történeteket ekként előadván: érdekes lesz egyúttal kissé bepillantánunk Bercsényiek otthonába, rendes lakóhelyére, az *unghvári várba*, úgy a mint az Miklós grófnak második házassága idejében berendezve, fölszerelve volt. Ha áll az, hogy kinek-kinek — a jómódúak közül — otthonja berendezéséről következtetést vonhatunk műveltségi fokára, társadalmi igényeire, ízlésére, foglalkozásaira, kedvteléseire, — pedig ez bizonyos mérvig kétségkívül áll; akkor az unghvári paloták figyelmes áttekintése bizonyára jelentékeny támaszpontokat nyújtand hősünknek és hitvestársának tüzetesebb megismerésére a magánéletben, sőt az érintett szempontokból egyéniségöknek, jellemöknek, műveltségi fokozatuknak megvilágítására. Egyébként egy XVII-dik századi főúri ház belsejébe tekinteni, tagadhatlanul művelődéstörténeti érdekekkel is bír. Pedig módunk van ily bepillantásra, ama szobáról szobára vezetett terjedelmes lajstrom nyomán, a mint Unghvárt a kir. kamarai bizottság, Bercsényinek Lengyelországba menekülése után, 1701. nyarán találta.²⁾ Ezen összeírás ugyan nem elég kimerítő, sőt minden

¹⁾ Gr. Bercsényi Miklós gr. Koháry Istvánhoz 1700. nov. 24-kén Bécsből írt levelét is feketével pecsételte még. — (*Eredeti gyűjteményben.*)

²⁾ Ezen, Jajczai gr. Brankovich János szepesi kamarai adminisztrator elnöklete alatt, a kamarai bizottság által, Bercsényi unghvári tiszttartójának Vajda Jakabnak és várnagyának Dobay Sámuelnek is jelenlétében, 1701. júl. 27-kén s a következő napokban a helyszínén ké-

terjedelmessége mellett nem egy szempontból hézagos, tökéletlen, elhamarkodott: mindazáltal így is annyi érdekeset, annyi tájékoztató részletet nyújt, hogy utána az egészről meglehetősen képet alkothatunk, és így célunkra elégséges.

A bizottság az unghvári főépületnek (a palotának) első emeletén, a Szent-János bástyára néző sarokszobában, egy nagyobb teremben kezdte meg az összeírást. Főlelír itt mindenekelőtt négy spanyolfalat, melyek egyike szép festménnyel díszlett; a többi három kék, zöld és vöröses színű vala. Következik két láda, könyvekkel tele; az egyikben 88 kötet volt, latin, magyar és német munkák, czímeik, szerzőik, fájdalom, elő nem sorolvák; csak a Szent-Írás, Pázmány és Thelegdy egyházi beszédei s a magyar szentek élete említettnek meg név szerint közülök. A másodikládában pedig 12 orvosi könyv, 9 szakácskönyv, egy álommagyarázó könyvecske, német nyelvű, találatott, és különféle festett női hímzés-minták, két kötet. Ezután leíratik egy tíz fiókos nagy fekete almáriom, melyben a gr. Bercsényi-család levéltára vala elhelyezve, számos fasciculusban. Ezen levelek még e nagy almáriomon kívül is két ládát töltöttek be.

Majd egy mesterséges, 22 fiókú fekete — alkalmasint ébenfa — szekrényecske említettik s utána egy nagy láda, telve a legdrágább kelmékből: karmazsínszín damaszkból, atlasz-, tafota-, bársonyból stb. készült mindenféle portékákkal; ú. m. 6 zsöllyeszékre, 12 kisebb karosszékre való, aranycsattos veres-damaszk borítékok, pamlag-áthúzatok, díszes asztaltakarók, drága ablak- és ajtófüggönyök, selyemmel varrott vánkoshéjak, tafota-paplanok, bársony hímő-vánkosok, karmazsínal és tafotaselyemmel bevont spalierok, virágos selyem- és bársonyszövetek, takarók, bíbor- s bársony-palástok, subák, női s férfi-ruhák, felselyem és gyapjúkelmék bútorokra, csipkék, fátylak, aranynyal és ezüsttel áttört török és spanyol szövetek, aranygalandok, paszomántok, nyakbavetők, tarsolyok; egy arabs burnus, aranyvirágos fejér damaszk-függönyök, fejér és vörös strucztoallak, sárga tafotával bélelt szarvasbőrök, selyem

szült összeírást az eredeti példányról kiadtuk az *Archivum Rákócziánium* VIII. köt. 305—372. ll.

ágysuperlátok, stb. stb., még színjátékhoz való aranyos és tarkabarka costume-ök is.

Ezután állt a szőnyeges szekrény, kisebb-nagyobb viola, skarlát, granát, vörös stb. színű, teveszőr-, kecske-, gyapjú-, vagy posztó-szőnyegekkal, aranyos, selymes hímzetű vánkoshéjak-, paplanok-, dunyhák-, csújtárokkal. Ismét más láda, benne megint nagy sokaságú ugyanilyféle drága portékákkal, köztük kivált sok vont arany- és selyemkelmékből készült paplan, magyar, spanyol, német, olasz szabású tömérdek értékes ruha; továbbá mindenféle terítők, takarók, cortinák, hímzésekkel s egyéb díszekkel. Karmazsín, atlasz, damasz, bíbor, arany, — fény, pompa mindenütt. A következő (10-ik számú) szekrényben arany-ezüst kelyhek, korsók, kargyertyatartók, tálak, tányérok, s úgy megint mindenféle férfi-, de főként női drága öltözetek; egy bíborral bevont s türkisekkel rakott nyereg is; másik dísznyereg, violaszín-bársonyos, skófiummal kivarrrva; török csótárok, négy tatár puzdra, ugyan négy skófiumos tatár tegezzel; skarlát és angliai posztó lótakarók, régiiek, újak; öt török süveg; ezüsttel vert karvasak: csonttal kirakott lőportartó, s a grófnak kópiáikról levett hat pompás zászlója. (Az egyik: karmazsínszín, nehéz damasz-selyemből, új; kettő régi, ugyancsak karmazsínszín és kék damaszkból; a negyedik, nagy vörös tafota-selyem zászló; az ötödik szintén tafota, kék és sárga, vegyest; végre a hatodik sárga tafota, régi.)

A 11-ik szekrény arany-ezüst gombos, csattos, drágaköves, skófiumos, nyuszt- és nyestprémes, dísz magyar férfiruhákkal volt tele; pl. az egyik nyári, virágos szövetű, könnyű selyemköntös, zöld tafota bélléssel, ezüstgombjai türkisesek; míg a másik szintén nyári, aranyvirágokkal szőtt piros selyem dolmány 17 pár arany-csattjában gyémántok tündököltek, összesen 289 darab. Voltak ugyanitt tiszta aranyskófiumból szőtt övek, 4—5 újjnyi szélesek; ugyancsak skófiummal merőben kivarrott drága lótakaró, (czafrag); más, angol posztó lótakaró, aranyvirágokkal pazarul kivarrrva, ugyanilyen pisztolytokokkal; zabolák, csattok, kengyelek mind aranyozott ezüsből. Végre három török zászló, (diadalmas csaták emlé-

kei); ketteje zöld s veres tafotából, harmadika tiszta zöld, két fejr mezővel, melyeken aranyos arabs felírat.

Következik ugyan mind e terembe, a család távollétében mintegy tárházba összehalmozva, még *tizenhat láda*, — a főntebbiekhez hasonló, majd csaknem előszámlálhatlan drága ruhák-, fölszerelések- és mindenféle házi eszközökkel, selymekkel, tabithokkal, angol posztókkal, gyolcs és damaszkefejrneműekkel megtöltve. Számoson közülök drágaköves, gyöngyös, skófiumos, áttört mívű, avagy zománccos arany-ezüst gombok, csattok, varrások, hímzések, galandok, csipkék stb. Továbbá egy arannyal szőtt karmazsín és egy fejr persa mívű csótár; rojtos függönyök, asztalabrosz fölé való szattyánbőr; skófiummal hímzett piros karmazsínsizmak, stb. Elefántesontból faragott finom képecskék, ereklyék, Szűz-Mária és Szent-József képeivel; egy gyűrű »ex lapide hematitico, vulgo vérkő;« ezüstszelencze, három régi alakkal vésve; olvasó-fűzér korallokból, spanyol kereszttel és éremmel; más olvasók, vörös-zöld drágakő golyócskákból s filegran-mívű aranyozott ezüstgömbökből, — egyikén Boldogasszony képét mutató aranyérem; ismét más, granátgyöngyökből; kristályereklyék; Krisztus, Mária, Szent-László és egyéb szent képek, fekete rációkban, üveggel, rézlapokra festve, húsz darab. Ismét 12 miniatúr, igen finom szent kép; közönségesebb, pergamenre festett vallásos tárgyú kép 502. Spanyol keresztek; 24 ereklyetartó, érmeikkel, és hegyikristályból 10 darab. (Mindezek jobbára a kegyes grófnő tulajdonai voltak.) Ugyancsak a grófnő hímző, varró eszközei, aranyból, ezüsből, elefántesontból, aczélból, — tömérdek; 239 nagyobb, 352 kisebb ezüst, aranyozott csatt és kapocs. Mária-Magdolna képe; kristály-szelencze; nagybecsű, angol mívű csont, fa és ónszelenczék, finom faragásokkal, 39 db. Egy kis ébenfa szekrény, fiókokkal; más, hasonló szekrényke, 10 fiókos, velencei rézből való, vert mű. Illatszeres-szekrényké, gyöngyház-skatulyák; ón-, üveg- vagy más anyagból ugyan ilyfélék. Egy hosszukás, levéltartó török théka, sárga selyemmel bevont. Gyöngyökből vagy arany s ezüstfonálból, selyemből hímzett erszények, tarsolyok. Selyem és bársony cipők, papucsek, arany-skófiumvirágokkal kivarrva. 36 pár karmazsínselyem gomb, 14¹/₂ róf

selyemgalanggal; 24 pár nagy és 30 pár kisebb skófiungomb, 39 pár aranyfonálgomb, és skófiummal szőtt, varrott szalagok. Aranyozott ezüst török palaczk, türkishelkel kirakva. Ismét szent képecskék és mindenféle ereklyék, finom művel, drága anyagokból.

Egy skatulyában a grófnőhez, Csáky Krisztinához szóló levelek. Ugyan ő hozzá három férjétől: Erdődy, Drasskovich és Bercsényi grófoktól írott levelek, egy más skatulyában. Egy egész láda másféle levél, melyek a gróf szobájában találtak, de ide hozattak. (Bercsényi correspondentiái.) Tükrök, szent képecskék rámaiban; sok gyöngy, ezüstesatt, ezüstkapocs, recze, patyolat, csipke, stb. értékes női cziczomák. Bóbitás német főkötő 7. Kidolgozott nagy medvebőr 5; bársonyok, posztók, kelmék tömérdeksége. Pávatóll legyezők; kristályból és viaszból formált mindenféle ábrák, figurák, fák, stb. A terem falain négy nagy s egy kisebb olajfestmény a görög mythologiából: *Phaëton bukását*, *Ganimédes elragadtatását Jupiter*, *s Proserpina elragadtatását Neptun által*, *Vénust négy lótól vont szekéren*, és *Cipariss átváltozását* ábrázolók. Továbbá három *régi magyar vezérnek* (nincsenek megnevezve) *régi képe*. Két vörös zsöllyeszék; tarka kályha, jó; három oldalról üvegablakok, ónkarikákkal.

A tömérdek részletet csak nagyon hézagosan jeleztük, — de így is fogalmat alkothat az olvasó a XVII-ik századi főúri háztartást jellemző ezerféle fényüzési és kényelmi cikkek sokaságáról s az ezekben rejlett művészi, műipari és anyagi értékről.

Következik a tágas »triclinium, vulgo *ebédlő-palota*« leírása. Ennek falait nagy olajfestményekben *36 régi magyar királynak és vezérnek képe* díszíté, melyek még a Homonnai gróf Drugethekről maradtak; de 1691-ben már rongyosak, rongáltak valának, — azóta a műszerető Bercsényi kijavította, átfestette őket. Volt továbbá ugyane nagy terem falain *négy nagy és két kisebb, régi, hollandi kárpit*; ritka becsű művek. Két hosszú asztal, mellettök egy zöld és 12, lovagterembe való faragott tölgyfa-szék. Egy egyszerű pohárszék, koronáján a gróf és grófné címereivel, berakott vagy faragott műben, czirádákkal ékítve. Benne metszett kristályüvegek és poharak,

közönséges üvegpooharak is, stb. Egy nagy réz »borhűtő.« Egy négyszögletű, ismét egy ketté váló gömbölyű asztal. A padlaton nagy, hosszú persa szőnyeg; régi, viseltes. Új zöld kályha s a terem két oldalán jó üvegablakok, ólmosak.

Mellette az inasok szobája, új, zöld kályhával, falból kinyúló vas kargyertyatartóval; két hosszú falócza; az ablak üvegei nem ólomkarikásak, hanem fakeretekbe illesztvék.

A gróf lakószobája. (Hypocaustum Illustrissimi Domini Comitis.) Faragott új tölgyfa-ajtók. Jó új kályha; milyen? nem iratik le. A falakat tizenkét szép olajfestményű kép ékesíté; úgymint 9 bibliai és mythologiai: 1. *Imago Salamonis idolatrantis*; 2. *Susannae, cum iniquis senibus*; 3. *Syrena alludens ad Sinceritatem*; 4. *Vanitatis effigies*; 5. *Herodis infanticidium*; 6 és 7. *aequales duae, Pyrami et Thysbes fabulam repraesentantes*; 8 és 9. *Divitis (imago) cum duabus effiebus*. A 10-ik, az ágy közelében: a pócsi Szűz Mária képe, igen gazdag, aranyozott, ezüstözött keretben. Végre 11. és 12. magának *gr. Bercsényi Miklós*nak és *gr. Csáky Krisztinának* arczképei.

Egy nagy, álló, angol óra, mely a havi naptárt is mutatá.¹⁾ A terem egyik szögletében elegáns, új, francia nappali nyugágy (kanapé), hímmel varrott zöld kelmével bevonva, fája pedig, — melynek koronáját a gróf aranyozott címere díszíté, — művészi czirádákkal faragva s dúsan aranyozva, zöld alapon. Két asztal, zöld selyemmel hímzett és zöld selyemrojjtal szegélyezett egyforma, vörös selyemposztó takaróval. Öt karos szék, vörös félselyem-posztóval — mely virágokkal hímes — bevonva. (A hatodik ily karos szék a várkáporna oratoriumában vala, honnan a gróf a misét hallgatta.) A másik sarokban, szögeletasztalkán egy pompás ébenfa-szekrényke áll vala, nyolcz fiókos, czirádás, a teteje gyönyörűen faragott és aranyozott. Az ablakok és ajtók kerületeit zöld-vörös színű félselyem francia kelméből készült függönyök ékesíték, zöld selyemrojtosak, »cum duobus frustis *supraportier*« (ajtófél-mennyezet.) — Hasonló kelméből

¹⁾ E Londonban készült, remek mívű óra jelenleg *Bernáth Dezső* orsz. képviselő tulajdonát képezi, Ungh megyei, tarnóczi kastélyában.

szótt kárpitok boríták az egész falakat, úgymint 3 nagy és 4 kisebb; továbbá egy elő-ajtót képező, fakereetre feszített ugyanilyen kelméjű cortina is volt alkalmazva.

Mindenütt ízlést, elegantiát, kényelmet, fényt találunk tehát; művészi képeket, órát, bútorokat; a gróf kedvelt színeit: a zöldet és vöröset. De a terem legfőbb díszé, Bercsényi legkedvesebb bútora még hátra van: az *írószekrény* és *könyvtár*. A tágas szoba főhelyét, az ablakok melletti falat ez foglalá el. Bercsényi íróasztala, az akkori divat szerint sok fiókú, álló szekrény-alakú vala, zöld posztóval bélelt, fölfelé csukódó, zárható lappal, mely leeresztve a tulajdonképi írotámlát képezé. A díszes szekrény vörös palizander-fából való volt, dús aranyozásokkal. Rajta ugyanily, faragott, üvegajtós, vörös, aranyozott könyvtartó szekrény álla, a legválogatottabb könyvekkel telten.

E kézi könyvtár tartalmazá Bercsényi kedvencz olvasmányait; s valóban csodálnunk kell a nagyszellemű férfiú annyi tudományágazatot felölelő ismereteit, sokoldalú szakképzettségét, ha e jeles könyvgyűjteményt végigtekintjük. — A classicusok közül itt találjuk *Seneca* összes munkáit, *Liviust*, *Curtiust*, *Cornelius Agrippát*, *Campus Martiust*; — *Horatiust*, *Ovidiust*, *Julius Caesart* s a középkori *Ovenust* pedig mindig magával hordozá utazásaiban. — A magyar történetírók közül itt leljük *Bonfiniust*, *Istvánffy*t, *Ranzanust*, sőt egy *kézírtati magyar történelmet* is (*Historia Hungarica scripta*), továbbá a *Trophaeum Esterházyanumot*, s *Magyar- és Horvátország történetét* németül. Magyar nyelvű könyvek: *Pázmány Péter*, *Gyöngyössy István*, *Beniczky Péter*, *Lippay György*, páter *Szent-Iványi* művei, s bizonyára *Balassa* is, melyet akkor katonaeembereknél a tarsolyban volt szokás hordani. Idegen történelmi, földrajzi, politikai, államtudományi és életrajzi művek gazdag sorozatban, úgymint: *Nagy-Sándor élete* Curtiustól, *Frainshemféle*, jegyzetes kiadás; *Grammond* Franciaország története, 18 kötetben; a Gallo-Belgicus Mercurnak vagy 15 kötete; *Pluvinel* Antal könyve az államkormányozásról; *Novus Orbis Regionum*, latinul; *Weber Adam* »Ars Regiá«-ja, s még három más műve; *Ortelius* chronológiája, németül; *Theatrum virtutis et gloriae*; Minis-

terium *Cardinalis Mazarini*; *Illustres Cardinales Richelius et Mazarini*, a két nagy államférfiú élet- és jellemrajza; *Busbeque* munkái; *Franciaország* leírása; *Dánia* leírása; *Bethlerius* *De rebus tyrannicis*; *Gillius*: a thrák Bosphorus leírása; *Efferen* Vilmos politikai kézikönyve; *Commentarius Turcici Imperij*, londoni Elzeweer-kiadás; *Barclay* *Argenis-e*; *Observationes Politicae*, Zevekoczý; *Ravisii* *Textoris Theatrum Historicum ac Politicum-a*; a nagy francia hadvezér *Turenne maréchal élete*, latinúl; *Prioli* Benjamin »*De rebus Gallicis*,« 12 könyv. *Hadtudományi munkák*: *Hadépítészettan* (*Architectura Militaris*), németül; *Schola Militaris* moderna; *Billo* János, *Hadtudomány Alapelvei* (*Praecipua Dogmata Belli*); *Magyar- és horvátországi várak delineatiói. Természettudományi munkák*: *Schott* Gáspár »*Physica curiosá*«-ja; *Sorbait Pál* orvostana; *Alexy* *Pedemontani*: *De Secretis*; *Wecher Jacob*, *Secreta medicinalia*; *Joannis B. Portae* *Neapolitanae Magia naturalis* (vegytudományféle); *Legrand* Antal beszélgetései a természet titkairól; *Antoný* *Netý* *De arte vitraria.*¹⁾ *Vallási és erkölcsi könyvek*: *Hartmann* *Keresztély* atya *theologiai exegese*; *Mello* *Jakab*: *Paradisus Animae*; *Christiani* *Functy* *Orbis hodie imperantis Breviarium*; *Heffter* *Benedek*: *A szív oskolája*; *Historica narratio de progressu Missionis apud Chinas*; egy könyv a *Boldogságos Szűz* csodatevő képeiről; *Albertini* *Emblemata. Vegyes könyvek*: *Polgári építészettan*, németül; ismét *Bellesz* *András* *építészettana*; *Wéber* *Adam*: *Annulus memoriae*, *Ars conversandi*, *Ars disceurendi*; szótár (*Sylvae vocabulum*); *Tschidrer* *János*: *A bírói hivatal*; *Tabulae Poeticae*, tíz elégiával; *Liber scriptus de somnys*. *Tréfás könyvek*: *Nebulo* *Nebulonum seu Joco Seria* és *Narrationum ridicularum pars secunda*.

Íme, ennyi mindenféle tanulmánynyal és olvasmánynyal foglalkozott nyugodt óráiban gróf Bercsényi Miklós! Kivált a történelmi és életrajzi, államtudományi és politikai, földirati, hadtudományi s építészeti szakkönyvek érdemelnek különös figyelmet könyvtárában. Látszik: e szakokkal foglalkozott

¹⁾ Az unghvári Krajnán Bercsényinek üveghutája volt, — azért hozatta meg e könyvet.

legbehatóbban. — Az ő korában ily válogatott műveket tartalmazó könyvtára hazánkban vajmi kevés főúrnak vala! S könyveinek egy részét már más helyiségekben leltük s fogjuk lelni.

Íróasztala zöld angol posztóval bélelt részében említetnek még: egy »török kalamáris« (atramentarium Turcicum) s egy másik ércz-tintatartó, ¹⁾ — továbbá vadászathoz való mindenféle apró szerek: golyóöntők, srétrosták, puskatöltők, golyótartó szelenczék, egy pár lőportartó, 46 kovakő, stb.

A gróf szobájából nyílt egy kis fegyveres kamara. Ebben az összeíráskor találtatott 5 vont stucz, 7 közönséges hosszú flinta, 1 töleséres karabély, 1 polhák- és 1 tersényi puská, 1 pár vont pisztoly, 1 damaszk-pengéjű kard, 1 hegyestőr, strucztollak, török kánzsa selyemkelméből, vadászshálók, stb. A szobában egy nagy gesztenyeszínű állószekrény volt, üveges ajtókkal; az ablak ólomkarikás vala; az ajtó előtt vörös függöny, remekposztóból. (A fegyverek egy részét Brunóczra utazásakor elvitte volt a gróf.)

Más oldalról a grófnő lakószobája nyílt, faragott új tölgyfa-ajtókkal és ajtófelekkel. Egy aranyos selyemkárpitos pompás nyoszolya, melynek mennyezete Ámor-jelenetekkel vala befestve, (coelum lecti Cupidiniibus depictum). A falakat 18 olajfestésű és 4 érczből vésett kép ékesíté. Az előbbiek közt: a gróf és grófnő védszentjeinek Szent-Miklós és Szent-Krisztinának, Szent-István magyar királynak, a bécsi Szent-István templomabeli Szűz-Máriának, Szent-Katalinnak és »bódog« Csáky Móricz dömés barátinak képei. Arczképekből: I. József király s Amália királyné, továbbá a grófnő legifjabb leánya gr. Erdődy Erzsébet. Olajba festve Bercsényi anyai őssei: a Rechberg-Rothenlöwen grófok családfája. Művészi olajfestmények: *Orpheus és a múzsák*; *Acteon és Diana*; *Diana áldozatja*, hajókkal; *a kis Mózes fölatalálása Pharaó leánya által* a Nilus vizében; *a négy évszak*; *a bánkódó lélek* symbolicus képe. Azután két érczkép, aranykeretekben; egy érczfeszület; egy kisebb érczkép: Jézus, Mária, József; három templomi tábla: gloria, credo, Szt-János evangéliuma;

¹⁾ Az ezüst-kalamárisok — mint látandjuk — eltétek zárt szekrényekbe, a család elutazásakor.

két nagy tükör, aranyrámás, aranyezirádás; más tükör, fekete rámás, és még egy kis régi tükör, czifra aranyrámás.

A grófnő salonjának falai különben egészen be valának vonva piros-fejér színű félselyem szövétű pompás kárpitokkal, szám szerint 6 darabbal. Ugyanily kelméből készültek a terem három ajtajának s ablakainak díszfüggönyei («superportír»-jai), valamint a 12 karszék bevonata. E karszékek hata még finom női kézhímzéssel is ékeskedék. A, mint látszik, tágas teremben sokféle, legművészeibb munkájú drága bútordarab volt. Többek közt egy kifaragott és aranyozott virágokkal ékes nagy almáriom, peristylijén a gróf és grófnő czimereivel; 8 fiókja vala, ezek küllapja is aranyozott. E fiókok gombjai, fogantyúi, az almáriom ajtósarkai, závárzata, — minden ércmunkája aranyozott ezüstből. — Egy másik, 13 fiókos, kisebb szekrény ébenfából, tekenősbéka házából készült, továbbá ércalapokra festett miniatürkép- és aranyozott bronzberakatokkal gyönyörűen díszítve. E classicus szépségű szekrény egy aranyozott ébenfa állványon állt vala, mely szintén bírt fiókkal. Volt két nagyobb asztal, hasonlóképen aranyozottak, s két kisebb, gömbölyű játék-asztal, az egyik kékre, a másik zöldre fényezett. Elefántcsontból s ébenfából faragott koczkajáték-tábla állt rajtuk; továbbá kargertyatartó, selyemernyőjű gyertyaellenzőkkel, s aranymérő finom serpenyőcske. Drága mívű érc-etuik; s az egyik ajtó-portálét két aranyozott fejű angyal-szobor tartá cariatydként.

A kis szekrény fiókjai tele voltak a legértékesebb női öltöny-készletekkel: hímzett fátylak, arany, ezüst, brüsseli csipkék, reczék, gyöngy-, arany- és selyemvarrások, selyemszalagok aranyesattokkal; 36 s ismét 51 női fejdísz-bokréta, mindenféle színekben; övek, nyakékek, stb. stb. A szekrény tetején pedig remek mívű ütőóra állt, ébenfatokban, aranyozott bronzdíszítésekkel. A nagy almáriom fiókjai is tömve valának nagy sokaságú selyem, atlasz, damasz, bársony, tafota, hernác, páduai, angol, septuch stb. kelméjű ruhákkal, szövetekkel, s ezek mellett mindenféle különlegességek, például: új divatú kávé-készülék, 4 színezett és aranyozott persa fapohár, Jézus, Mária, József ércveretű képei, aranykeretekben; két saktábla, elefántcsont és ébenfa figurákkal; virágos kék

tafota ágykárpitok; egy kis kék-sárga tafota-zászló; födeles, metszett kristálypohár, sör inni való; a *kis grófnak* (*Bercsényi Lászlónak*) *sétapálczikája tengeri-nádból, ezüst fogantyúval, ezüstözött véggel*; egy tuczat vörös-aranyos fapalaczk, »vulgo Veres György«; kék porcellán-tálcaécskák, gyümölcs alá; négy *majolica-szobrocska*: két szerezsent és két pipázó törököt ábrázolók; két hollandi ércpalaczk, theát tartani való; 10 s ismét 12 igen finom mívű, kávézó porcellán-esészécske; más 12 kávécsésze, ibrikekkel, cukortartókkal; faragott elefántsonntal rakott apró ládácska; tömérdek mindenféle színű drága rojt, perém, galand, recze, stb. stb.

Következik a gróf és grófné *hálóterme*. Ez is hasonló pompától ragyogott. Falait négy darabban szőtt vörös-arany kárpit borítá, melyen a következő képek függének: Szűz-Mária, az alvó Jézuskával; a grófné első férjének id. gr. Erdődy Sándornak arczképe; fiáé, ifj. gr. Erdődy Sándoré; az uralkodóház nemzedékrendje, miniatúr-arczképekkel; a pócsi Boldogságos Szűz képe, aranyozott és ékesen faragott keretben; Páduai Szent-Antal képe, üveg alatt, — talán vízfestmény volt. A mi a bútorzatot illeti, említetnek ezen teremben: az ajtó mellett egy vörösre fényezett nagy almáriom, öt fiókos; más, vörös (mahoni) almáriom, aranyozott ékítésekkel, a gyógyszer-tár-szoba ajtajánál; egy művészi készületű nagy, díszes nyoszolya, mennyezettel, mely mennyezet kívül-belől gazdagon aranyozott, Cupido-képecskékkal és élénkszínű virágfüzérekkel festett vala. Az ágyban három nagy és három kisebb párna; a nyoszolya alatt és körül a padlót két darab nagyszerű persa szőnyeg fődé. Az ágy mellett két felől két kis fejrre fényezett asztal, az egyik vörös, a másik zöld faragott lábakkal. Mindegyik asztalkán mesterséges ébenfaszekrény állt, tizenegy kis fiókú. Tovább, a falnál angliai vörös posztóval bevont ima-zsámoly, a Mária-kép alatt. Azon túl egy zöld lábú, fejr fényezetű salon-asztal, selyemrojtos piros angol posztó-terítő rajta. Említetik ugyanitt egy másik, zöld posztó asztalborító is, melyre a *gr. Bercsényi* és a *gr. Rechberg* családok címerei valának aranynyal kihímezve, — valószínűleg a gróf boldogúlt édesanyjának keze-munkája. Végre vörös damaszkkal bevont hat kényelmes, gyönyörű kar-

szék, egy zöld bársony- s egy zöld rása-szék (kar nélküliek, női kézzel hímzettek) és díszes új kályha egészíték ki a berendezést. A kettős szárnyra nyíló ablakok ólomkarikásak valának; a két ajtó egyike több színre festett, a másika fejr.

Az e terembei öt fiókos nagy almáriomban ismét számos érdekes tárgy, de kivált sok *könyvet* s *becses kéziratokat* és *rézmetset-gyűjteményeket* lelünk, melyek méltán sorakoznak a már föntebb elősorolt e nemű kincsek mellé. Úgymint e szekrényben találtattak föl: a *Bercsényi Imre* számára adományozott 1639-iki *bárái*, s az I. Lipót által *id. Bercsényi Miklós* számára adományozott *grófi diploma*; ¹⁾ a Lónyay-jószágok összeírásai és urbariumai, nyilván a grófnő nagyatyjáról, Lónyay Zsigmondról maradottak; egy köteg török levél, — *id. Bercsényi Miklóshoz* írott, pasák, bégek levelei lehetnek; két kötet különféle rézmetset, kifesteni való; ²⁾ 34 darab hímzőminta, posztóra; kulccsal zárható emlékkönyv vagy napló; német imakönyv, fekete bőrkötéssel, vörösbársony tokban; ismét egy csomó rézmetset; ³⁾ díszkertek berendezését magyarázó könyv, rajzolt mintákkal; ⁴⁾ hg. Esterházy Pál »Coelstis Coroná«-ja, magyarul; két csomag fejr pergamen, festésre való; különféle virágok nyomatai, regál-papíron; sokféle selyemmel hímzett ágyterítő-szőnyeg; spagéttartó szelencze, elefántcsontból; két ónszelencze; Argoli András kis Ptolomaeusa; csillagászati könyv, németül; Vita Joannis Triteny Abbatis; Argolinak másik Ptolomaeusa; Porta Ker. Jánosnak a házi titkokról írott könyve, németül; Hyeronimus Cardanus, De utilitate ex adversis capienda; Gyöngyösy István Murányi Vénusa; ugyanannak Phoenix-e, másként Kemény Jánosa; Lippay páter Pozsonyi Kert-je, magyarul; »Spirituale Arma-

¹⁾ »Donationales pro Baronatu, Emerico Bercsény collato. — Aliae Donationales pro titulo Comitit, per Suam Mattem Sermam Leopoldum I. Nicolao Bercsény Seniori collato.«

²⁾ »Diversae imagines in uno libro, vulgo Kupferstich, in usum pictorum. — Alter liber, pariter in usum pictorum, minor praecedenti.«

³⁾ »Unus fasciculus imaginum, vulgo Kupferstich, diversarum, pro pictoribus.« Úgy látszik tehát, hogy a grófnő festéssel is foglalkozott, — a mire a sok színezni való metset mellett az *üres pergamenlapok* fasciculusi és a virágnymatok is utalnak.

⁴⁾ »Liber continens formulas pro arcolis hortorum.«

mentarium« és »Hortus Liliorum,« ugyancsak magyar nyelven; Geomantius Phisognomus nagy könyve a bolygó csillagokról, (Liber magnus planetarum); Jacobi Coreni Cypheus patientiae, Hungarice; Schnure Boldizsár, Természet Titkai (Liber Secretorum); Krisztus kínszenvedéseiről imakönyv, a bécsi minoritáké-féle; az Eleonóra császárné által alapított csillagkeresztes palotahölgyek rendjének alapszabályai,¹⁾ melyeknek a grófnő is tagja volt; az 1659-iki törvénycikkelyeket s holmi orvosszerek recipéit tartalmazó írott könyv; Liber de Magia naturali animalium; Theophrastus Fülöp munkái; Pázmány Péter magyar imakönyve, a Kempis Tamáséval egybe kötve, szintén magyarul; Neuhoff János, a sínai császárhoz küldött hollandi követség utazásáról, fogadtatásáról stb. szóló műve, németül; Koller János mezei és házi gazdaságtana (Ruralis et Domestica Oeconomia); Szent-Imre magyar herceg élete; Amadé Judith magyar imakönyve a Boldogságos Szűz Anyához; hg. Esterházy Pál hasonló imakönyve; Beniczky Péter magyar versei; Praxis Arithmetica; *színdarabok magyar nyelven, kézirat*; ²⁾ Owenus angol költő latin epigrammjai, (*Bercsényinek egyik kedvencz költője*); magyar Csízio; Agricola Jakab János gazdaságtana; magyar gazdasági naptár; ³⁾ sakkjátékhoz való alakok, stb. stb. Ime mennyi érdekes adat csupán ezen egy szekrény tartalmából, — a várúr és úrnő nagy műveltségére, foglalkozásaira világot vetők!

A másik, aranyozott vörös almáriom nem tartalmazott könyveket, kéziratokat, hanem — úgy látszik — a grófnő tulajdonait képező különféle tárgyakat és szereket, melyek közül jellemzésül felsorolunk néhányat: két ó borszekrényke, az egyikben hajpor; egy skatula, ezüstfonállal, skófiummal, asszonyi bőbitához való érczfonatokkal stb. tele; női övhöz való 12 sor üveggömböcske; valami vadállat két nagy agyara; kék selymes, ezüstfonállal hímzett főkötő; erszény, üvegyön-

¹⁾ »Certi ordinis, vulgo Crucier, per Imperatricem Eleonoram instituti Regulae.«

²⁾ »*Aliqua Comoedia Hungarica, manu scripta.*« Mily irodalomtörténeti kincs volna ez ma!!

³⁾ »*Calendarium Oeconomicum, Hungarice.*«

gyökből; esch kristályból faragott szívforma; két kis bronz eszköz; gyöngyház-tálcaska, korall benne; más, kisebb olyan esése; két fehér kőgomba; ezüstbe foglalt gyöngyház; ó kristály-rózsa; nem tudni miféle ritka kőből faragott pár tálcaska; a loreтоми Szűz Mária képe, kék tafotán; aranymérő serpenyőcske; kilencz apró fúrócska; öt új závar, teljes készülékkel; építészethez való mérték; 24 darab metsző, véső szer; 16 rőf szitaszövet-forma; 12 székre való, tarka bécsi szőrhevederek; egy pár női fekete saru; csontos végű korbácsnyél; bécsi vasrőf; tengeri rák-láb; asztalborító, a közepe violaszínű posztó, szélei sokszínűek; 13 rőf piros, 1¹/₂ zöld posztó; violaszínű karmazsín-bőr; egy darab kicserezett sárga dálnvad-bőr; három gyermekmellény piros tafotából; granátszínű tafotamellény; 3 rőf zöld rása szövet; egy gombolyag karmazsínselyem; 18 köteg bécsi gyapot; 60 köteg ugyanolyan, mindenféle színű gyapot; 12 köteg fekete selyem. Szóval, többnyire női szerek és készletek.

Közvetlenül a grófné hálósobájából nyílt egy kis kamara; ebben a *vár gyógyszerertára* vala elhelyezve, mely a betegek gyógyítását, ezen egyik legmagasztosabb női erényt egész odaadással és nem is szakértelemmel gyakorló várúrnő személyes fölügyelete alatt állott. Ezen »apotheculá«-ban a különféle gyógyszereknek tetemes készlete volt fölhalmozva; úgymint szárított gyógyfüvekben, darabosan és por alakban 106 nagyobb fiókkal; folyadékokban és kenőcsökben 157 nagyobb, 95 kisebb üveggel s 7 ónszelenczével, — minden hozzávaló készítő eszközökkel, mozsarakkal, tégelyekkel, dörzsölő eszékekkel, mértékekkel stb. Ugyanitt találtatott sok mindenféle színű festék is, 19 tele iskatulyával. Továbbá itt feküdt a gyógyszerertár asztalán néhány becses *orvosi és gyógyszerészeti szakkönyv*: Ildebrand vegytana (*Magiae naturalis liber*); Fogl Tóbiás könyve az emberi bőrről és ennek betegségeiről; egy gráci orvosi és diaetheticai szakácskönyv; a »Georgica Curiosa,« két kötetben; a troppau herczegnő »Pomum Granatum« című gyógykönyve; és végre, a mi reánk magyarokra irodalmi szempontból a legérdekesebb: *Bercsényiné, gr. Csáky Krisztinának magyar nyelven sajátkezűleg írt orvosi és gyógyszerészeti könyve.* (»Liber medicinalis, Comitissae manu pro-

pria scriptus, Hungaricus.«) T. i. a mint a kegyes úrnő a gyógyítás jótékony gyakorlatában az egyes gyógyszerek készítési módját megtanulta s hatásukat megismeré: mind azt, úgy nemkülönbén a legjelesebb orvosi recipéket nagy szorgalommal e könyvbe írta össze. *Melyik hazai várban, vagy főúri kastélyban lehetett volna — kérdjük méltán — e szakkönyveknek mássait föltalálni?! Az unghvári gyógyszer-tár és ez a sajátkezű orvosi könyv nevezetes és nemes bizonyítéka Bercesényiné emelkedett műveltségének és jótékony lelkének. S még hozzá, hogy a betegeket utazásai közben is gyógyíthassa: volt egy ládikóban kis »úti patikája« is, mely a legszükségesebb gyógyszereket 15 kristályüvegben és ónszelenczében tartalmazá.¹⁾ A gyógyszer-tár ólomkarikás ablaka világos sárga függönyvel volt díszítve; ajtaja sokszínű.*

Következett a komornák (báró Moes kisasszony, Szokolyné és Borbély Erzsébet), majd a szobaleányok lakszobája. Az előbbi egészen be volt vonva tarka szövötű posztókárpittal; ugyan ilyenek valának ablak- és ajtófüggönyei is. Említettnek benne, egy 22 fiókos ó fekete szekrény; egy ovális fehér asztal; ismét két kisebb asztal, vörös posztó borítóval; 9 sárgás festett szék; egy ó karszék s egy bécsi reczével terített, kartalan szék; két láda; egy új zöld kályha; fejérrre festett dupla ajtó; négy részből álló ólmos ablak. A szobaleányok szobájának pedig két faragott tölgyfa ajtaja, három ólmos ablaka, ó zöld kályhája volt. Falain négy olajfestmény függött: Szent-Klára, Szűz Mária a Jézuskával; Szent-Ferencz; végre a negyedik kisebb kép: Szent-Jerómos.

Innét nyílt a *kis gróf-úrfi lakószobája*, a kellő bútortalattal, melynek tüzetes leírása elmaradt.²⁾ E szoba mellett terült el más oldalról az épület egyik felét majdnem egészen betöltő *nagy lovagterem*, mely most is — mint a Drugethek korában,

¹⁾ »Apotheca itineraria, cum vitrellis cristallinis et pixidibus stanneis, in universum nro 15.« (A »tárház«-ban találtatott.)

²⁾ A kamarai összeíráskor a családból egyedül — az ezen időben apátlanúl, anyátlanúl maradt — szegény gyermek lakott a várban, nevelőjével. A lajstromozó bizottság tagjai, úgy látszik, részvétet éreztek sorsáránt, s ezért nem bolygatták szobáját, nem hányták fel holmijait.

— pusztán, üresen állott. (»Palatium magnum desertum. In quo nihil repertum.«¹⁾)

E terem után következett a várparancsnok előcsarnoka és lakószobája. Ezek is a gróf bútoraival valának fölszerelve, még pedig pompásan. Ugyanis a lakószoba falait merőben kárpitok boríták kék tarka és aranyos szövethől, s ugyanilyenek a függönyök is. A falakon különféle *tíz olajfestmény* díszelgett: nevezet szerint I. Lipót császár, Eleonóra császárné és József ifjabb király arcképe; Cornelius megkereszteltetése Szent-Fülöp által; Jozsué harcza; egy utazó kalmárt ábrázoló genre-kép, lóval és számmárral; egy fekvő nő (Venus?); Atalanta vadászata; ugyanannak futtatása; végre egy erdőrészlet. A tágas teremnek három ablaka volt, ónkarikásak, s nagy régi kályhája. A bútorokból egy fejtálcára fényezett, aranyozott, kék lábú asztal s három zöld szék soroltatnak föl. Az előszobában egy szép s két más, egyszerűbb nyoszolya, egy hosszú fejtálcára asztal, új tölgyfa-ajtó, ó tarka kályha és ónos ablak említtetnek.

A parancsnoki szállás után egy ismét »apothecá«-nak nevezett terembe lehetett nyitni a folyosóról. E teremnek két fakeretű ablaka, ódon cserépkályhája s két ajtaja volt, egyik nyilván a parancsnoki szállás felé szolgálván. Három fejtálcára, három lócza vagy szék s egy ó fejtálcára asztal állt benne.

E helyiségek töltötték be a négyszegletű várpalota első emeletét. A második emeleten valának a vendégszobák, melyek nem iratnak le a lajstromban. Az épület földszíntjén, a grófné salonja alatt terült el a *tárház* (conservatorium). Ebben sok mindenféle házi eszköz volt. Legelőször is egy nagy *fekete almáriomban* számtalan fűszer s olyasmi tartatott: sáfrány, bors, fahéj, szerecsendió, malozsaszóló, rizs, stb. Továbbá 74 üveg

¹⁾ E nagy palota mennyezete és falai — a kor ízlése szerint — ki voltak régi lovagi jeleneteket ábrázoló freskóképekkel festve. (Az 1691-iki összeírás a palota mennyezetéről világosan mondja: »In majori Palatio, cujus tabulatum antiquitatibus depictum . . . , ubi candelabra ex cornubus cervicis pendentia tria habentur,« etc.) Ha valami népes gyűlést avagy táncmulatságot szándékoztak tartani benne: könnyű vala a zöld posztóval borított asztalokat, székeket, illetőleg kereveteket, padokat behordatni, — s készen volt a berendezés.

mindenféle befőzött (lictarium, confectum); 107 darab kisebb-nagyobb, födeles és födeletlen, metszett és metszetlen kristálypohár és billikom; egy fekete tálcza, rajta 12 metszett, finom kristálypohárka; pinczetokba való 7 kristálypalaczk, metszetek; vörös bőrtok, kávécsészékkel; más ilyen tok, újabb csészékkel; 8 porzellán-tálacska; 3 aranyos szélű porzellánkehely; »Postpast« alá való négy nagyobb porzellán-tál; kancsó terra sigillatából, ónozott; kávésbrik, porzellánból; két olaj- és eczettartó, porzellán; aranyozott ezüstdelű díszes porzellán-korsó; ércz-mérleg, súlyokkal.

Másik, *fejér almáriomban* ismét 57 üveg különféle confect. Hat hintós lóra való tollbokréta. Azután egy *kék almáriomban*: egy skatulya, tele mindenféle drágakövekkel, keresztcskével, emlékérmekkel, ereklyékkel, stb. (Lepeséltetett.) Hat díszes fa-kancsó, — s a már említett úti gyógyszer-tárládika. Egy *vörös almáriomban*: hintóba való két vörösbársony vánkös, rojtosak; két darab szintén rojtos vörös posztó, a kocsibakot befődni; 7 darab nyest-prém; egy köteg pamut; egy ércz-kalamáris; apró hordócskák és edények; selyemgombolyító; viaszgyertya-kötegek; gyümölcs alá való ezüstözött papírtálacskákat, 63; vaságy, hevederekkel; egy kis rézmozsár; nagy mérleg; néhány kártya hajpor; női nyereg, minden szerszámostúl; sok mindenféle üveg, különböző használatra valók; négy igen régi puska; rézüst, fedővel és háromlábú tartóval; konyhaedények: tányérok, serpenyők, pástétom-formák stb., 42 db.; fűszerszám-szita; 44 db. anabaptista-mívű korsó, csésze, bögréske, stb., fejelek; ugyanily mívű, kék színű 5 db.; hasonló mívű két tarka tálcza; ismét egy zöld, anabaptista-mívű csésze; 19 palaczk, csésze és korsó fekete kőből; olíva-olajhoz való ércztartó, 3; két olasz lámpás, az egyik fejér érczből, szaru-táblácskákra, a másik — fekete, — üvegre: rézmosár, rézmedence, rézpinczetok; csokoládé-készítő eszköz; tortához való réztepsi; kis réz tömjén-füstölő, fogantyústól; egy kis érczlámpa, függő; két réz-üst; lánczos font, készülékeivel; viaszos vászonból kivágott tarka-barka virágok, két skatulyával; ércz-csengő; két skatulya, tele részint porzellán-, részint festett fatálacskákkal; 7 igen nagy lakat, kapukra valók; egy olasz lámpás; *nagy távcső*; mértékek;

egy skatulyában művészi készületű kések s más apróságok ; 9 db. minta, szövetre lenyomni való ; szívforma gyöngyartó tok ; ajtóra való vassarkak s egyebek, 16 darab ; köszvényes beteget hordani való székek, (gyalog-hintó) ; Szűz-Mária képe, két ajtós keretben : szerezsendiőhéjből faragott kalamáris - ládácska, ércdíszítésekkel ; aranymércezés ládácska, két mérceével, súlyokkal ; pinczetok, hat sárga kristály-palaczkkkal ; más pinczetok, 9 nagyobb kerek és 2 kisebb palaczkkkal ; ismét egy pinczetok 4, s megint egy 6 palaczkra ; ebédülő-palota falába való két ércz kargyertyatartó ; *lantocskák*, tokjaikkal ; egy roppant (ingens) réztepszi, belől ónozott ; egy vaskapu s három vas ablaktábla ; 3 vasrostély ; két bezárt pinczetok, nem lehetett kinyitni, — stb.

Az úgynevezett »*régi tárház*«-ban pedig e tárgyak valának : egy ó, festett, fiókos almáriomban sok viseltes lószerszámszék, pisztolytokok s 6 pár zabola. Egy ó török nyereg, skófiúmvirágokkal kivarrott karmazsínbársonnyal borítva ; két pánczéling ; egy sátor ; gr. Homonnai Zsigmond temetési zászlaja ; négy kópia, lobogók nélkül ; két zöld szerszám, csengőkkel ; torony esücsára való aranyozott érczgomb ; két nagy rézdob, vártoronyba való ; egy nagy vadászkürt, érczből. Egy fali almáriomban holmi ablaküvegek és egy anabaptista mívű korsó. Hat táborig szék, vörös posztóval behúzottak, viseltek. Egy táborig gyógyszeres láda, de most üres.¹⁾ A külső kapu előtt belülről két mozsár.²⁾

A kis gróf lakása alatt, a »*doboló bástya*« boltjában : egy elegáns kék nyoszolya ; négy réz-üst, egy igen nagy, a másik kevésbé, a harmadik és negyedik kisebbek. Fél hordó méz. Egy kőasztal és egy táborig ág.

A sáfárházban ; 114 kő ; két pinczetok, az egyik rézből, a másik fából. Két ércz-gyertyatartó. Öt csomag zsák-vászon. Két bivalybőr. 18 ezer zsindeleyszeg. 20 hosszú és 10 rövidebb sínvas. Némi borsó és egy hordó borondza.

Következik még *nyolcz* ládába berakott s legtöbbnyire

¹⁾ »Datur una cista vitulino coreo et ferreis laminis obducta, in qua medicamenta ad castra portari solent ; vacua.«

²⁾ A bástyákon lévő ágyúk és mozsarak nem foglaltatnak a lajstromban.

a grófné szobájában avagy a felső és alsó (»régik«) tárházakban talált mindenféle drága portéka: arany-ezüstművek, ékszerek, ereklyék, díszkövek, képecskék, női ruhafélék, finom asztali és ágyi ruhák, gyolesok, patyolatok, reczék, függönyök, edényfélék stb., a melyekből ezeket említjük:

Az A-val jelölt ládában. Öt pár női recze. Egy pár nyusztal béllett hosszú női téli keztyű. Női camisolok, az egyik ezüst- és gesztenyeszín selyemkelméből. Egy pár skófiummal hímzett violaszínű hölgyesarú. Három pár rojtos kötény. Öt pár igen pompás női ing. Német hajfátyol. Egy ablakfüggöny vászonból és négy félselyem, fejjér virágos sárga szövethől. Három rojtos és egy rojt nélküli abrosz. Violaszín-tafota ágyterítő. Nyári kezkenő, rojtos. Fürdő-ruha. Három teljes vég és egy 16 rőfnyi darab fejjérített vászon. Egy darab vörös kelme, ablakra való.

A B. ládában. Részint hímzett, részint reczés, igen szép gyolesruhák, 17 db. Asztalabrosz, finom vászonból 17, részben rojtosak. Női mantillok, hímes avagy reczés munkával, 15 db. Vánkoshéjak, szintén hímvarrással avagy reczés munkával, 7. Egy tuczat igen finom asztalkendő. Két vég, abroszoknak való damaszkszövésű vászon.

A C. ládában. 12 abrosz, részint damaszkszövésűek, részint reczézettek, részint símák. Három kezkenő, ketteje selyemmel hímzett, az egyike reczés. Fejfátyol arannyal, ezüsttel és selyemmel hímezve, kettő. Igen finom gyolesból nagy gonddal arany, ezüst és selyem-hímvarrással díszített vánkoshéj. Egy darab aranyhímzetű gyoles. Sok színű selyemmel kivarrott vánkoshéj. Kilencz darab patyolat. Fehér fonalból és aranyból horgolt ruhaperémek, 3 darab, összesen 7 rőf hosszúk. Fejjér-selyemmel hímzett magyar patyolating. Aranyos legyező, elefántcsont oldallapokkal; másik is, filegrán ezüst-oldallapokkal. 13 darab »Boldtstück«-kelme. Aranyhímzetű vánkoshéj tabitból. Másik, kék damaszkszövésű vánkoshéj, aranyos és ezüstös. Arannyal és ezüsttel hímzett kezkenő. Nehány piros és violaszínű karmazsínbőr. Egy vörös fátyolkendő, ezüstvirágokkal hímezve; más kettő, fejjér, félselyem. Egy vég abrosz-vászon.

A D. ládában. Abrosz alá való kendők 3, a ketteje

selyemmel kivarrott. Húsz abrosz, részint reczézett, részint símán szövött. Abrosz, aranyval, ezüsttel és selyemmel, reczés koczkákra szöve. Ismét más abrosz, selyemmel gyönyörűen kivarva. Kendő, arany, ezüst és selyem apró virágokkal hímzett. Két vaskoppantó. Posztpaszt alá való négy porcellántál. Ugyan ilyen, majolicából. 15 egyforma, kerek kristálypalaczk. Egy hosszúkás kristálypalaczk.

Az E. ládában. Szent képecskék, aranyozott rámákkal; ereklyetartók; a kis Jézuska viasz-képecskéi; feszület. Kisebb-nagyobb pergamenre festett kép, 60 db. Aranyval, smaragd és türkis kövekkel ékes fésű.

Az F. ládában. Ezüst mosdó-medencze, korsóstul. Belől aranyozott ezüstkannácska. Egy pár nagyobb ezüstgyertya-tartó, gyertyaoltókkal. Két ezüst sőtartó. 6 db. hatszegletű ezüstitálacska. 9 ezüstkanál. Ezüst czukortartó, fűdeles. Egy nagy ezüst levesmerő kanál; 8 pár ezüstyelű kés, (vidlástól.) Egy egészen ezüsthől való villa. Poharak alá való ezüstitálca. 3 db. kerek ezüstpohárka. Két, étekhordó kerek ezüstitálca.

A G. ládában. Szügyellőre való 48 db. ezüstdísz. Nyakörv ezüsthől, zománcozva és selyem- s aranyfonállal hímzve. Pálczára való jaspisgomb, alól ezüstkarikával. Nyakörv, gyöngyecsüngőkkel. Három könyv aranylevél, az egyik megkezdve. Zöld és fekete rojtszegélyek. 16 könyv érczlevél. Egy könyv ezüstlevél, megkezdve. 39 ezüstkapocs, magyar nadrágokra. 12 db. régi ezüst mütöredék, némelyike aranyozott. Filegránmvú 20 db. ezüsthomb, dolmányra való. Ugyan amyi s ugyan oly mívű kisebb ezüsthombok, dolmányújjakra. Öt db. nagy aranygomb, mindegyikében hat rubint. Ismét más, 9 db. merőben zománcozott aranygomb, mindegyikben egy-egy rubint. Még 3 db. ily aranygomb külön; 27 és $\frac{1}{2}$ db. kisebb aranygomb, egy kissé zománcozva. Valami fekete drágakőből faragott 19 gomb, mindeniken aranyrózsa s a közepén egy-egy gyöngy. Két hosszúkás gomb, nem tudni miféle, gesztenyeszínű drágakőből, aranyrózsákkal; az egyikben 4, a másikban 3 gyémánt. Két sárga borostyánkő-gomb, aranyrózsákkal. Egy arany gombtok; 11 aranygomb, minde-
niknek a hegyén egy-egy kis rubint; 16 ezüsthomb. nagyobbak, hosszúkások, zománcozottak. Négy ezüstcsatt, aranyosak.

Zománczozott ezüstöv 4 db. Öt vörös korall-gomb. Férfi köntös ujjára kapcsok helyett való ezüstdrót, 20 db. Gombház ezüsből, 28 db. Övre való nagy csatt, alul ezüst, fölül színarany, 33 rubinttal és sok apró gyönggyel kirakva. Egy ezüstesattos kötésű latín imakönyv, és egy másik, arany-skófiummal hímzett karmazsín-tokban, gyönyörű zománcz-képecskékkal filegrán-mívű érczdíszítéses kék bársony kötésén. Nyolcz köteg francia kártya. Három érczkerেকেske. Két köteg érczes galand. Aranyozott ezüstmeggyőmb türkisekkel, és három gyöngyház, hasonló türkisekkel.

A H. ládában. Ezüstládácska, a tetején egy halott fejénél szendergő kiseddel. E ládácskában egy damascusi aczélú török kés, melynek nyele mesterségesen készült ébenfából s ezüsből; hüvelyét 4 rubint és 2 türkiz díszíti. Selyemzsinóron gyöngyökből és filegránmívű aranygömböcskékből álló füzér; gyöngy van rajta 42, nagyobb aranygömb 40, és kisebb 80. Egy tokban kés és villa, rubintos nyelűek. Ezüstfogantyujú borosta. Két darab ó ezüst-fűsű. *Kalamárláda merő ezüsből*, a tetején tükör, belül pedig ténta- és porzótartó, ezek is ezüsből. *E kalamáris fiókjában gyógyszerek tartására való aranyozott ezüstszelenczék vannak, kilencz; továbbá hat apró, metszett, sárga kristályocskák, ezüst kupakokkal. Végre a gróf pecsétnyomója, papirosollója s más író és patika-szerei, 7 db.* — Egy fekete-tarka, szegletein ezüsttel ékített ládácska s ebben: egy kártya hajpor; egy db. hegyi kristály; egy aranyozott ezüstkupakú üvegecske, fekete bőrtokos; más, nagyobb kristály-palaczk, szintén aranyozott ezüstkupakkal; skatulya, benne 6 db. jószagú bonni golyócska; vörösbársonyos kis szelencze, benne egy pár aranyozott ezüstkupakú kristálypalaczkocskák; egy tokban 7 kis réz-kép. Egy vörös faladácskában vannak: egy filegrán-mívű ezüst vitézkötés; egy tokban különféle *igen finom festékek*; öt ezüst-rózsa, rubint és türkiskövekkel ékesek; egy pár czipócsatt, hasonló kövekkel rakva; ismét egy hosszú ezüstrózsa, ugyanilyen kövekkel és egy nagy smaragddal; 10 db. különféle színű drágakő; egy fonálon 22 db. sötétkék drágakő. Egy fél nummisa. Végre egy, fekete vassal művészileg borított ládácska, mely azonban üres.

A ládabeli drága portékáknak még ezzel sincs végök.

Következnek ugyanis azon ezüstművek, melyeket Balásházy Imre jezsuita atya — a grófné gyóntatója — az úr és úrnő távozta után a várból, a várhegy előfokán a néhai gr. Drugethek által alapított jezsuita-convent épületébe titkon lehorogtatott, és a melyek most ott inventáltatván, egy I. betűvel jelölt nagy ládába rakattak s lepecsételtettek. Úgymint: Asztali ezüstitányér 16. Ezüstitál 2. Szívformájú, gyümölcstartó ezüst-esésze 6. Gyümölcstartó, medenczeforma nagy ezüstitál 2. Szenteltvíz-tartók ezüstből, 2. Ezüstből virágokra kivert négy-szegletű két tálcza, kártyajátékhoz. Más kettő, hasonló czélra, szintén ezüstből, de egyszerűbb mívűek. Két ezüstkatalya, ugyan ezüst-fedőkkel; egyik nagyobb, a másik kisebb. Ezüst-medencze, korsóstúl. Falra való ezüst-kargyertyatartó. Belől aranyozott ezüstkancsó, két alak rajta. Hosszúkás, belől aranyozott ezüstesésze, három; az egyik födeles. Két hosszúkás ezüstesésze, fogantyús. Nagyobbféle ezüstkorsó, medenczéje nélkül. Poharak alá való ezüstitálca, lábakra. Egy ezüstpohár födele, a pohár hiányzik. 1) Ezüst menteláncz. Ezüstserpenyő. Más ezüstserpenyő, háromlábú. Két ezüst merigélő. Három kis ezüstgyertyatartó, gömbölyűek. Egy négyszögletes ezüstgyertyatartó. Más, gömbölyű, kissé aranyozott ezüstgyertyatartó. Egy nagy és egy kisebb ezüst-hamvvéő, tálczácskástól. Egy óra-formájú ezüstszelence, balzsamtartó, tokjával. Liliom alakú aranyvirág, négy nagyobb és öt kisebb gyöngyvel ékes. 22 db. zománczos aranygombocska. Két aranygyűrű, belől fekete zománczos. 18 db. aranyrózsácska, mindenikében 7 rubint. Öv aranyfonálból, boglárában 12 rubinttal. Más, kisebb ezüst-öv. Egy zaphyrkő, közepszerű. Vörös szalagra vont gyöngy-karperecz, kettő.

Mint ezekből is látható: elég arany, ezüstműve volt a grófi párnak Unghvárott. Egy részét pedig kétségkívül elvitték volt magokkal — útban lévén akkor — Brunócra. Később a jezsuiták, a kamarától szoríttatva, még egész sereg mindenféle drága portékát adtak elő kolostorukból, melyeket mind páter Balásházy czipelt volt le oda, a várból. Ezek között ismét sok arany-

1) Általában, mennyi arany- és ezüstműv tűnt el Balásházy és a jezsuiták révén Unghvárból? sejteni sem lehet. Páter *Kiss Imre* munkácsi példája erre nézve nem igen biztató.

ezüstmű volt; nevezetesen: 1 ezüst kulestartó-gyűrű; belől aranyozott ezüst sőtartó, fogantyúval; ezüstpalaczk, belső fődéllel és fönt csavarral; belől aranyozott ezüstcsésze, levesnek; 6 ezüstkanál G. C. K. (*Gróf Csáky Krisztina*) betűkkel; ezüstkalamáris és porzótartó; kívül-belől aranyozott fél ezüstbillikom, fődél és állvány nélkül; két virágtartó állvány ezüsből, aranyozott, 2 csúcsal és 2 ezüstvirággal, hozzávaló rózsákkal és bimbókkal; egy pár négyszögletes ezüstgyertyatartó, pár markolattal; más, gömbölyű, aranyozott ezüstgyertyatartó és markolat; két nagy ezüst gyertyatartó markolat vagy fogantyú; ezüst fali kargyertyatartó; aranyozott ezüst hamvvevő; két ezüst kávécsészéske; egy aranyozott ezüstbe foglalt drágakő-billikom; farkasbőr-kaczagányra való pár nagy ezüstgomb, lánczostól; egy aranyozott ezüst-lőportartó palaczk; hosszukás ezüst-skatulya; aranyozott ezüstsongetyű; ezüstrózsa, állvánnyal, aranyozott ezüstlevelekkel; 14 db. aranyozott ezüst hajtű; egy skatulyában filegrán művi aranyozott ezüstkapocs, mellre, 12 db., továbbá 35 db. régi ezüstkapocs, arany mellfűző-zsinórral és ezüsthoroggal. — Egy négy fiókos, fekete, ó szekrénykében a következő tárgyak: egypár aranydrótból készült kapocs, gyöngyökkel rakott, köztük 6 nagy keleti drágagyöngy, a kapocsfő is mindkét végén 3—3 nagy gyöngygel ékes; 5 db. ezüstözött aranydrót, sok apró gyöngy s egy fekete gyűrű; 14 db. merő színarany gombocska; négy gömbölyű, filegrán aranygomb; két fiókszakaszteli kisebb-nagyobb gombokkal és négyszegű gyöngyökkel; végre ismét egy csomó apró gyöngyszem. Egy más, 3 fiókos fekete szekrénykében hasonlóképen gyöngyök s ó ezüstkapcsok. Megint más, hat osztályú piros szekrénykében: ezüst tüző tük, vörösköves ezüstgyűrű, egy 1601-iki aranyozott ezüstpénz, 18 türkisz és más ismeretlen ékkövek; néhány kristály fülönfüggő, egy horog; szívalakú nagy ékkövek 6 db. s még egy fekete kő; 2 nagy gyűrű jávorkörömből, aranyba foglalva; 8 db. mindenféle befoglalt drágakő; 30 db. kerekre köszörült csehországi és egyéb ékkő; egy, három czímert ábrázoló, kőbe vésett pecsétnyomó és apró fekete kövek; ismét mindenféle metszett kövek, pecsétnyomókba és befoglalni valók; hímzés-

hez használandó kis gyöngyök és aranypillangók; végre 9 db. régi római érem s IV. Ferdinánd király koronázási érme.

Egyéb tárgyakat is tömérdeket adtak még elő a jezsuiták, az unghvári várpalotából Balásházy által titokban lefordogottakat; például a *gróf könyvei közül*: egy nagy atlaszt, in folio; Bonfinius historiáját, és a *Theatrum Politicumot*, nyolczadrótnben; továbbá egész sereg pompás ruhaneműt, leginkább a grófnő drága díszruháit. Úgymint: egy vörösbársony vállat, ezüstesípkékkal, aranyozott ezüstkapesokkal; egy aranyvirágokkal szőtt és aranyesípkékkal szegélyezett kék brokátvállat, filegránmívű aranyozott ezüstdíszkapesokkal s ugyanily mívű ezüsthoroggal rajta; egy rózsaszínű atlaczvállat, haut-reliefben dolgozott ezüstdrótvirágokkal hímezve, filegran ezüstkapesokkal; egy violaszín bársonyvállat, arany- és ezüstvirággal hímzettet, aranyozott ezüstkapesokkal és ezekbe edzett kék zománceszillagokkal; egy élénk piros atlaczvállat, aranyesípkékkal, aranyozott ezüstkapesokkal és szint ilyen, filegrán mívű horoggal; egy rózsaszín vállat, ezüstvirággal, s rojtoeskákkal szegélyezettet, ezüstkapesokkal és horoggal; egy világos piros vállat, igen gazdag arany- s ezüstesípkékkal és gyémántmódra faragott, aranyozott ezüstkapesokkal; egy bíborvörös selyem női mellényt, ezüstesípkékkal szegélyezve s hattyuprémmel béllelve; egy violaszín bársony női mentét, haut-reliefben hímzett arany- s ezüstvirággal ékeset, tigrisprémmel béllelve; egy arany-ezüstvirágos, pipaespiros, viseltes női bársonymentét, ezobolybéléssel; egy pirosbársony női köntöst (szoknyát?), ezüstesípkékkal három sorban szegélyezettet; egy violaszín bársony női köntöst, haut-relief arany-ezüstvirággal feléig kivarrrva; egy élénk-piros atlacz női köntöst, aranyesípkékkal általában megrakva s szegélyezve; gazdag aranybrokátból készült kék női köntöst, nagy aranyesípkével; ezüstbrokátból készült rózsaszín női köntöst, nagy ezüstesípkével; más, rózsaszínű atlaczköntöst, haut-relief ezüstvirággal egészen kivarrrva, ezüstesípkével; egy barackvirágszínű atlaczból készült magyar férfimentét, arany- és ezüstkófiunmmal hímzettet, fönt a nyakánál gyöngyökből álló pár kapocszal és gyöngyös horoggal, a mellén ismét két pár ugyanily gyöngykapocs; egy bíborszínű atlacz-

ágyterítőt, nagy arany-ezüst virágokkal hímzettet; egy pár ezüsttel vegyest horgolt zöld selyem, és egy pár tarka selyem női harisnyát.

Ezután következik a jó páter által elhordogatott drága *fejérműk* gazdag sorozata. Először is elvitt két vég házi-vásznat s egy darab sziléziai gyolesot kék papirosban; két magyar férfinget, melynek bő újjai skófiummal voltak dúsan kivarrrva; egy hajszínű tafotaselyem ágyfüggönyt, két újjnyi széles arany-ezüst csipkéekkel szegélyezettet; 8 finom abroszt és lepedőt, arany- és zöld selyemvirágokkal kivarrottakat; 6 db. gyönyörű párnahéjat, aranyvirágokkal hímzettek, piros tafotaszalagokra, és egyike aranycsipkével szegve. Továbbá sorra ezeket: egy lepedőt és három vánkoshéjjat, arany-, ezüst és selyemvirágokkal váltogatva, azonos minta szerint kivarrottakat s arany-ezüst csipkéekkel szegélyezettettek; egy más, arany-nyal és fejér selyemmel kivarrott lepedőt, hasonlóan hímzett négy párnahéjjal; egy ezüstasztalkára való, arany- és selyemvirágokkal hímzett fejér fátyol takarót, arany-ezüstcsipkéekkel szegélyezettet; egy ágylepedőt, melyre arany-nyal és selyemmel vegyest mindenféle szarvasok és virágok húmezvék ki, s két hozzávaló párnahéjat, mintahímzéssel; egy igen finom, lengeteg ágyterítőt, mely arany- s ezüstvirágokkal merőben ki van varrrva; arany-, ezüst- és selyemvirágokkal kivarrrt hat db. törülköző kendőt; ugyan ilyen mintára kivarrott ágylepedőt, más mintára hímzett vánkoshéjakkal; mindenféle selyemvirágokkal kivarrott ágylepedőt, *a grófnő tatárfejes czímerével*, (gr. Csáky-czímer;) éji asztalkára való takarót, arany-ezüst és selyemvirágokkal hímzettet; két ágylepedőt, arany, ezüst és selyemvirágokkal hímzettek; egy magyar abroszt, arany, ezüst és selyemvirágokkal kivarrrva, az asztalkendők nincsenek mellette; egy más abroszt, arany-nyal és ezüsttel hímzettet; két fejevánkos héját, arany-nyal és selyemmel kivarrrva; más vánkoshéjat, arany- és selyemvirágokkal; ismét egy mást, 9 arany-ezüst és selyemvirággal kivarrottat és aranyrojtocsákkal szegélyezettet; ágylepedőt, selyem-, arany- és ezüstrózsákkal s tulipánokkal kivarrottat és hasonló két vánkoshéjat; magyar nyakkendőt, arany-, ezüst- és selyemvirágokkal hímzettet; női előkötőt fejér fátyolból, négy sor selyemvirággal hímzettet,

közben két újjnyi széles német csipkével és aranyfonalakkal vegyítve; más, fehér fátyol női előkötőt, arany- és ezüstsókófiom hímzetű virágoeszkákkal merőben borítva s köröskörül aranyfonállal elegyes német csipkével szegve; ismét egy női kötényt, aranynyal vegyest négy sor német csipkével ékeset, mindkét oldalán egyformán kihínezett; egy fehér fátyol női kötényt, fekete selyemmel és ezüsttel, s egyet fekete fátyolból, selyem- és szalmavirágokkal hímezve; egy fehér, kettős fátyolkötényt, alant s mindkét oldalán fehér és sárga finom csipkével szegélyezett; kék és piros esikos fátyolkötényt, magyar csipkével; egy főkötőt, nagy fehér és aranycsipkéekkel; fehér és sárga kockákra szőtt selyemfátylat; végre egy előkötőt kék virágú fehér fátyolból.

A derék páter Balásházy Imre gondossága mindezekon fölül még a következő vegyes tárgyak »megmentésére« is kiterjedt: ú. m. egy kikészített zergebőr és petymetbőr, ágy elé, lábszönyegnek; egy *tárcsö*; egy kék szíjjon csüngő tölténytáska, arany- s ezüstsókófiummal kivarrrva; hasonlókép arany- s ezüstsókófiummal hímzett karabélytartó kék szíj (lóding), filegrámnívű aranyozott ezüstverettel ékes és szintén kivarrott karabélytokkal, s két darab ily mívű ezüstverettel a tölténytáskához; *tizenegy darab mérnöki szer* (Ingenieur-Zeug); végre egy csomag mindenféle arany-, ezüst- és selyemcsipkemaradék.

Másutt találtattak meg: az unghvári uradalomnak a fegyvertárból kivitt *hóhérpallosa*; továbbá egy érc *kávéfőző gép*, — akkoriban még ritkaság, — valamint a K., L. és M. betűkkel jelzett ládáknak a *leleszi káptalan okmányai* (melyekről alább), és az N. betűvel jelzett szekrénykében a grófnak és atyjának régibb *missilis-levelei*.

A várkápolnának leírása, a várnagy, az udvarnép, komornyikok, inasok, apródok szállásainak, a laktanyának s erődítési helyiségeknek, a földszintet betöltő eselészobák-, konyhák- és éléskamaráknak, sütőházaknak, műhelyeknek, stb. elősorolása a lajstromban mellőzve van; de említetnek a padlások, pinczék, hintószínek, istállók, kerti házak, majorok, gazdaságok s egyebek. Melyekből röviden érintünk egyetnást, a mi kultúr-történelmileg érdekesebb s jellemzőbb.

A várpalota padlásán egyebek közt találtattak: *óriási vadászhalók* (retia ingentia pro feris), 9 db.; egy pár nagy rézdob; 6 új karos szék fája, még behuzat nélkül; fekete gyertyatartók, gyászexequiákhoz a templomba, 28 db.; két halom aszaltszilva, hat kassai köbölre tehető; vagy tizenkét kassai köböl alma; 12 füstölt szalonna, stb. A várpinczékben tokaji bor 19, tarczali 9, erdő-bényei 9, összesen tehát hegyallyai bor 37 gönczi hordóval, azonkívül két átalag tokaji asszúszőlőbor, három átalag tokaji 1699-iki színbor, másfél átalag absinthos tokaji s még két átalag egyéb mesterséggel készített bor; két hordó tokaji löre; továbbá unghvári bor 10 gönczi hordóval és egy átalaggal. Megjegyzendő, hogy ez csak a grófi asztal szükségére szánt, fogyasztás alatti borkészlet vala: mert Bercsényiek hegyallyai szőlőkben termett több száz akóra menő boraikat tarczali nagy pinczéjükben tartották s közvetlenül onnét adták el az eladandókat lengyel, porosz, silezita kereskedőknek, a tokaji nedű akkori legbuzgóbb közvetítőinek.

A belvárbeli szekérszínben egy új, pompás díszhintó; a belseje virágosan szőtt selyemkelmével bevonva, külseje pedig fényesen festve és dúsan aranyozva. (A többi hintók, valamint a hintós- és társzekeres-lovak, továbbá a lovásziparipák, az összeírás idejekor *Brunócson* valának, a grófnővel.) A külvárbeli szekérszínben volt egy fekete bőrrel s ez alatt vörös rásaposztóval bevont félfödélű cséza; egy más, hasonló félfödélű hintó (rheda); két mezei kocsi, födelesek, az egyiknek teteje vörös posztóval, a másiké vörös vászonnal bélelt; egy díszes szám, aranyozott, zöld festékkel befestve. Ugyanitt találtattott még 16 nagy, 3 kisebb óntál és 32 óntányér, hata új, a többi használt. Végre az e szekérszín melletti istállóban állt egy pár fekete ökör, mely a várba a lajtos-szekeret szokta vonni az Ungh vizéről. (Unghvárában különben nagy kerekes kút volt, s lent az egyik kazamáta mélyén még egy másik rejtett kút, ostromokban, végszükség esetére.)

A váron kívül, a közeli sőtakerthen említettetik egy igen díszes szellőző ház vagy filegoria; úgy látszik, hatszögű, vagy gömbölyű alakú: mert hat ablaka volt, ólmozott üvegkarikákkal. A sok olajfestményből még e kerti lakba is jutott hat

kép: négy nagyobb, a négy évszakot, s két kisebb, Európát és Afrikát jelképileg ábrázoló.

A várhegy északi és északkeleti oldalán elterülő »Vadkert«-ben Bercsényi ez idő szerint nem tartott vadakat: jobb szeretett ő kiütni, az uradalom rengeteg erdeiben vadászni, — bőven volt ott a medve, farkas, vaddisznó, szarvas, dám, őz, hiúz, nyest, borz, vadmacska, róka; szárnyasokból a fajd, császármadár, húros, szalonka, vadgalamb; a földeken túzok, fogoly, fűrj, pacsirta; s mocsaras helyeken vadlúd, darú, vadkacsák, búvár, szárcsa, kócsag, gémfajok, sőt nem ritkán hód és vidratelepek is akadtak. Nem vala tehát szüksége a »Vadkert«-et mesterségesen megtöltenie, — eléggé űzhető sportszenvedélyét a mindenféle vadászterületben bővelkedő unghvári roppant uradalomban, a mely egész herczegség, mégpedig jókora.

A gróf lovagi és sportszenvedélyéhez szolgáltak *paripái* és *vadászebei*. Saját használatára való háttaslovat az összeírás-kor ötöt találunk, három heréltet s két mént; amazok *Bujdosó*, *Fecske* és *Bussa* nevűek, ez szürke, a két első fekete; a ménlovak pedig — pár büszke arabs — *Delia*, sötétpej, gesztenyeszínű, és *Maida*, szepe háttasló.¹⁾ (A gróf a táborokba is rendszeren öt paripát szokott volt vitetni a maga használatára, és hármat lovászainak.)

A mi a vadászebeket illeti: a *vizslákat* Unghvárott tartották, ilyen volt tizenegy; továbbá két francia kopó (»canes Gallici vulgo *sinkoránt*,« = chiens courants), egy peccér gondozása alatt. A másik peccér az öreg-vadra való *kopófalkával* a beszki erdőségekhez közelebb, a dubrincsi majorban tanyázott. E kopófalka (meat) szintén tizenegy, angol kopóból áll vala.

Az említett Vadkertnek hegyoldali falkerítésén nyíló kapun át lehetett lemenni az uradalmi *sörházba*. E toronyszerű kapu tetejére Bercsényi, az 1700-ik év tavaszán, festői formájú és gyönyörű kilátású, szellős, kerti verandát emeltett; kifaraghatta, kifestette ezifára, ólomkarikás színes abla-

¹⁾ Szepe: *pettyes szürke* vagy *pettyes fejér*; a székeleyknél pedig annyi mint *szőke*.

kokkal láttatá el s kényelmesen berendezteté e szép kis nyári hűselőt. ¹⁾

Az ez alatti kapun át a serfözőház udvarára lehetett jutni. A »sörnevelő« föl volt szerelve teljesen, s öt nagy, új rézüstben főzték benne az árpalé-italt. Voltak árpaszikkasztó és árpaerjesztő helyiségei, roppant kádakkal, név szerint 3 igen nagygyal, 13 kisebbel fából, egy 23 akós, négyszegletű rézkáddal, mely 230 frtra becsültetett, és minden egyéb, sörkészítéshez tartozó eszközökkel. A sörös pinczében ismét egy negyedik roppant kád, (»ingens cadus«). A terjedelmes gyárépület többi részét a sörgyártónak és árpaerjesztőnek lakó helyiségei foglalták el; a kifőzendő árpakészletet a padláson tartották.

Szomszéd épületben volt az uradalmi kádárműhely, a kádár szállásával, konyhájával és a lószerszámkamarával. — Ugyanis szorosan e ház mellett áll vala az igen nagy és pompásan épült grófi lóistálló, a kocsisok és fullajtárok lakóhelyiségével együtt. Ezen istálló egyik végét tágas kocsiszín foglalá el, melyben az összeíráskor három vasas-szekér állt, minden hozzá való készülékekkel. Az istállókban ekkor — a hintósllovak és társzekérfogatok, mint már említők, Brunócson lévén, — az öt paripán kívül csak kilencz kanczaló állott, egy harmadfű és két idei csikóval, továbbá egy négyes *öszvérfogat*, (hegyi útakra). Bercsényi híres ménese a *varannai jószággon* tanyáztott.

A mi a szarvasmarhák és más hasznos házi-állatok számát illeti: jármás-ökröket az unghvári uradalom gazdaságaiban nem igen kellett tartani, mert a majorsági földek megművelését a nagyszámú jobbágyekék s fogatok teljesíték robotban. Az urasági majorokban tehát leginkább teheneket, s szép, fiatal növendékmarhákat tartottak. (Unghvárott és Dubrincon csupa szép *szüke marhát*, a grófnő ízlése szerint.) Így az *unghvári majorban* az összesen 70 darab szarvasmarhából 42 *fejűstehén* volt, egy bika, a többi növendék üsző, tinó stb. Volt ugyane majorságban egy sereg aprómarha is: pávák,

¹⁾ »Supra portam ejusdem braxatorij datur unum cubiculum aestivale recreatorium, cum fenestris et alijs appertinentijs, Anno praeterito erectum pro necessitate Illustrissimi Comitiss, ad hortum Vadkert.«

pulykák, ludak, kacsák, tyúkok, — szóval, mindenféle szárnyas baromfi. A *dubrincsi majorban* még sokkal több szarvasmarhát és baromfit lelünk; az itteni 127 db. szarvasmarhából 1 nagy, 2 három éves bika, 40 tehén, 15 harmadfű üsző, 27 harmad- és negyedfű tinó, stb. Ugyanitt 6 vanna (120 iteze) vaj s egy hordó borondza volt készletben. Továbbá *méhes* is volt Dubrincson, 28 kas méhvel. A *nagy-bereznai majorban* 80 db. szarvasmarha állt, közte 36 tehén és harmadfű üsző; 5 vanna vajkészlet, egy boroshordó borondza, — s itt is jó sok baromfi. Ugyancsak Bereznán volt még három bivalytehén és két bivalybika, a főntebbi létszámon fölül. A *gerenyi majorban* volt 53 szarvasmarha, ebből 2 bika, 28 tehén; ötödfél vanna vajkészlet. Jó számú mindenféle baromfi is e majorban, és kertjében nagy méhes, 49 köpű méhvel. A *perecsényi majorban* 14 kanca és csikó találtatott. Birka- és kecskenyája az uraságnak az unghvári uradalomban kettő volt; az egyik *Dubrincson*, nagy, népes farka: 612 db., -- a másik *Csernaholován*, szintén nagy nyáj, 562 db. A juhok s kecskék java része, vagy 500 db. fejős volt, s ezek adták a borondzasajtot. Urasági sertésnyáj is kettő vala: *Gerenyen* az egyik, 95, s *Hosszúmezőn* a másik, 82 darabból álló.

A majorsági vetések köbölszáma némely gazdaságnál föl van véve a lajstromban, némelyiknél azonban az ezen rovatcímek kitöltése hanyagságból elmaradt, és így a bevetett földek összterjedelmét meghatározni nem lehet, — de aránylag nem sok volt.

Végül megemlítendő még, hogy a rengeteg erdőségekkel bíró uradalomnak két jól fölszerelt *fűrészmalma* (deszka- és zsindegyára) vala, *Ó-Sztucsicán* s *Lyuthán*. Valamint *üvegkuta* is volt, (*Kemenczén*, Bereznától északra), mint egyéb adatokból tudjuk, ámbár ezen 1701-iki lajstromban nyoma nincs; lehet, hogy éppen ez idő tájban szünetelt s a gróf csak későbbben szereltette föl. Szén-, mész-, és hamuzsúr-égető s faeszköz-készítő telepek szintén voltak.

Ezen ismertetett kamarai összeírás tömérdek aprólékos adataiból, mint megannyi mozaikkövecskéből, össze lehet állítani az unghvári élet képét Bercsényi korában. A várpalota

termeinek, bútorainak, fölszerelésének, az ott felhalmozott száma nélküli kincseknek, műritkaságoknak és drága öltözeteknek, kényelmi czikkeknek stb. eme csak egyszerű lajstroma is élénk varázsolja azt az igazán *nagyúri fényűzést, kiváló műízlést és ritka eleganciával párosult kényelmet*, mely Bercsényi Miklóst és nejét családi otthonukban környezi vala. Különösen leköti figyelmünket a *nagybecsű könyvtár*, a várúr és úrnő sokoldalú képzettségéről tanúskodó könyveivel s kézírataival; továbbá az olaj- és aquarell-festésű képek, rézmetszetek, elefántcsont-, drágakő-, kristály-faragásu s érczveretű, vészetű finom mívű dísztárgyak sokasága; a gazdagon fölszerelt *gyógyszertár*, egyszersmind *vegyészeti műterem*, szakkönyveivel; a *távcsövek, mértani szerek, földgömb, atlaszok, építészeti szakmunkák*; a termék fényűző és műízléses fölszerelése: hogy a falakat selyemmel szövött, aranyozott, vagy hollandi (gobelín és préselt bőr) kárpitok boríták, — még a komornák szobájáét is! — s a falkárpitszövet az ajtó- és ablakfüggönyökével s a bútorbehúzatokkal színre és kelmére rendesen egyezett, — a mi azon korban (s hazánkban!) mondhatnók: szokatlanul kifejlett, előkelő ízlésre s harmonicus műérzékre vall. Az elefántcsonttal, gyöngyházzal, tekenősbékahéjjal kirakott, dúsan aranyozott, fényezett, művészi faragású díszbútorok, nevezetesen a sok fiókú, ébenfa-, piros palizander-, vagy mahoni-szekrények, asztalok és állványok, persa szőnyegek; az arany, ezüst, drágaköves, gyöngyös, zománczos remek ötvösművek, s arany-ezüst- és színes selyemhímzetű férfi- és női öltönyök szemképráztató pompája s tömérdek sokasága; — legkivált a *műhímezésben üzött ama dúsalkodó pazarság*, mely nemcsak a díszöltözetek darabjaira: hanem még az ágyterítőkre s kárpitokra, asztalborítókra, bútorbehúzatokra, sőt az abroszokra, ágylepedőkre, vánkoshéjakra és törülköző kendőkre is aranyat, ezüstöt, selymet művészi formákban hintve, kiterjedt; végre az akkor még ritka és nagyon értékes metszett kristályok, porcellánok (s anabaptista mívű majolicák) bővsége; a töméntelen számú s művészi készületű miniatúr-tárgy: ereklyetartók, szelenczék, apró ládikák, ezüstvirágoknak egy-egy műipari remeket képező ékes példányai, stb., stb. Valóban, *Unghvár vára Bercsényi idejében egész múzeum volt!* Usupán

olajfestményt 136-ot számlál elő a lajstrom; vízfestményt (többnyire pergamenre) valami 600-at, rézmetszetet még ennél is többet. A finom műveltségű grófnő maga is foglalkozott aquarell-festéssel, — valamint férje mechanikával, mér-tannal és csillagászáttal, a műépítészetnek s festészetnek is annyira szenvedélyes kedvelője lévén, hogy *saját udvari kép-író-t tartott.*¹⁾ E mellett a társadalmi szórakozásnak is meg-volt Unghvárott sokféle módja és eszköze: udvari zenekar, víg társaságok, kitűnő borok, finom, pompás, dús asztaltartás; továbbá lovaglás, czéllövés, kerti séták, kikocsizások, vadászat hálókával, löfegyverrel, vizslákkal vagy kopófalkával; s bent a terem falai között a *könyvek* mellett *színpadi jelmezek, sakljátékok, ostáblák, franczia kártyák,* stb.

Ily foglalkozások közt s ily környezetben, ily családi fényes otthonban töltötte magánéletének nyugodalmas, kelle-mes óráit, szeretett hitvesével Bercsényi. Csak a bús *honfigon-dok* ne homályosították volna el ez örömeiket oly gyakran!

¹⁾ Hogy *Bercsényinek saját conventiós udvari festője vala, s éppen Unghvárott,* erről ugyanezen 1701-ik év ápril 5-kén a brunóczy kastély-ból a leleszi conventhez, ennek archivuma dolgában írott levelében maga a gróf emlékezik, ekként: »ut et *Pictori* et *Coco meo aulico* aliquam partem *Literarum* dedisset,« etc. (A levél eredetije és 1739-iki, a szepesi káptalan által kiadott hiteles másolata a jászóvári prémontrei kanonok-rend leleszi conventjének levéltárában.)

XVI. FEJEZET.

II. Gróf Bercsényi Miklós, 1700—1703. (A hazában.)

Hősünk pályafutását elkísértük immár a nagy időket maga után vont válság határnapjáig. Vázoltuk gyermek- s ifjúkori neveltetését, mely vallásos és dñnasticus, de e mellett kiváló magyar szellemű volt. Láttuk őt azután, a 16 évig tartott nagy török háborúban mint ifjú daliát, vitézi atyja oldala mellett, a végbeli hadak élén, ezek táboráiban a haza ellenségei ellen hősileg küzdeni; megszerezni, elsajátítani a hadművészet titkait, a kor legelső főhadivezéremeinek törzskaráiban; láttuk őt ezek ajánlatai és saját vitézi erőnei következtében gyorsan emelkedni a harci dicsőség csillogó, de vér-verejtékes pályáján, — az ezredességig és helyettes-tábornokságig, még igen ifjan; láttuk őt a polgári élet mezején is, a fejedelem elismerésének jeleiül fényes méltóságokkal elhalmoztatni: aransarkantyús vitéz, kir. kamarás és tanácsos, Ungb vármegye főispánja; s ez érdemkoszorúkat más részről nemzete is tetézte, honfitársainak egyre növekedő bizalma is gyarapította: két ízben választatván meg, válságos időkben, a felső-magyarországi vármegyék főkövetévé, s majd — midőn az országos bajok súlya már-már elviselhetetlenné vált, a rendek által tartományi főhadibiztossá; ismertettük e minőségében kifejtett sisýphusi erőfeszítéseit az idegen soldatesca magyartipró, országpusztító leviathánja ellen; végigkísértük szereplését az elkeseredett nép kétségbeesett, de reménytelen támadásának lehető kíméletes lecsillapításában; és láttuk azután, hogy a békés eszközökkel annyiszor hasztalanul megkísérelt orvoslás sikerében reményét veszelve, mint vonúlt vissza keserű csalódásokkal ő is, az immár egész nyiltan föllépő, alkotmány- és magyarellenes bécsi reactió hatalmas áramlata

elül a magányba, ungli bérczei közé, — egyelőre magának, családjának, vármegyójének élendő. Ismertettük két rendbeli fényes házasságát, boldog családi- és oly tömérdek kor- s kultúr-történeti érdekes mozzanatot feltáró magánéletét, mely magas műveltségi fokára, s szellemi és társadalmi foglalkozásaira is élénk világot derít. Most lássuk, az élte virágzó erejében levő ifjú férfi, a már oly sokoldalú, változatos élettapasztalatok által kifejlett, megizmosult, önállóvá edződött, erélyes, vasakarátú jellem mint követi saját irányát; és a súlyos 1697-iki évnek lelkében mély nyomokat hagyott tapasztalatai s a rákövetkezett nehéz idők nyomása mint készítik őt elő s mint vezetik természetszerűleg ama térre, melyen, mint eltapodott nemzetének zászlóemelője s szabadságharczainak hosszú időn át fővezére, halhatatlan hírnévvel és végre a vértanúság glória-fényével övezé a *Bercsényi-nevet*.

Hjabb gr. Bercsényi Miklós történelmi nagyjelentőségű szerepe tulajdonkép csak a most vázolandó évek eseményeivel kezdődik; eddig csak az alap volt azokhoz letéve. Sziklakemény, rendíthetetlen, viharezzett alap volt, — lehetett rá továbbépíteni.

Az 1683. óta dühöngött nagy török háború voltaképi zárkővét — mint már érintők — a zentai döntő ütközet (1697. sept. 11.) képezi. A félhold hagyományos hatalma meg vala törve, — de a győzelmes fél is belefáradt s pénzügyileg kimerült a hosszú, ádáz hadviselésbe; kívánatos lón neki is a béke. A háború az 1698-ik évben már csak ímmel-ámmal s gyöngé erőkkal folyt. A porta és Leopold között Anglia közvetíté a békealkudozásokat, melyek már 1698. áprilisban megkezdődtek; ezeket octóberben fegyvernugvás követte, — s a békebiztosok Karlóczán összejővén, három havi vitatkozás után a békekötés 1699. január 26-án megtörtént, egy negyedszázadra.

Ezen, Temesvárt és az országnak Tisza-Duna s Marosközi termékeny részét, Szegedtől Orsováig a török hatalom alatt hagyó békét I. Lipót nemzetünk nagy sérelmével, teljes absolutisticus hatalommal kötötte. Magyarország területéről, véréről, népéről, érdekeiről volt szó: s a béketárgyalásoknál a meghatalmazottak közt *egy magyar sem vala*.

A tengernyi magyar vérbe, életbe és pénzbe került 16 évi háború nemzetünk megkérdése nélkül fejeztetett be, — a honfiak méltó kesergésére s fölháborodására. — Leopold irányadó minisztere Kollonics és vele a bécsi katonai körök a magyar nemzetet fegyverrel meghódított népnek tekinték, a melylyel tetszés szerint lehet és kell elbánni. Innét a szerencsétlen ország állapota 1697. óta még inkább súlyosbodik vala. Élénken érezék ezt s szívök mélyében fájlalák a hazafiak, — közöttük tán senki sem élénkebben, mint a heves érzésű, lángoló vérű, büszke magyar: *gróf Bercsényi Miklós*, s a nagy történelmi név viselője, a magasztos honszerelmében nemes, ideális fejedelmi sarj: az ifjú *Rákóczi Ferencz*.

Zrínyi Ilona lánglelkű fia sohasem feledé el a munkácsi évek emlékét, anyja tanácsait, nemzetsége dicső hagyományait és véres tragoediáját. Ez utóbbinak emlékezete gyászos árnyként lebeg vala folyton lelke előtt a kiváló szellemi tehetségekkel megáldott ifjúnak, — kit sógora, a becsületes, jóindulatú Aspremont már oly korán, atyailag figyelmeztetett a történelem lánczolatánál fogva kikerülhetetlen szereplésére, mely a *Rákóczi-névvel* örökül szálla nagy őseiről reá.¹⁾ De mivel a dicsőséges Rákóczi-név varázsát, — mely a magyarság köreiben nemzeti uralmat, szabadságot jelentett és hadsereggel ért föl, — Bécsben is jól ismerték: e név viselőjét a váraiban szállásoló német helyőrségek tisztjei, sőt lehetőleg környezetéhez tartozó némely megvesztegetett titkos árulók személyében folyvást kémekkel környezék s minden lépését szemmel tarták. Mint akarták őt már 1697-ben Vaudemont hg. följelentésére elfogatni, s úgy, nagybátyja gr. Zrínyi János módjára, örökre ártalmatlanná tenni, de az ifjú fejedelemfi mint vágta ki magát e kelepceből saját ügyességével és merész elhatározásával szerencsésen, — említők. Azóta azonban a kémek általi titkos felügyeletet személyére, Lipót császár egyenes parancsából,²⁾ még szigorúbban gyakorolták, úgy, hogy az udvar bármely órában rátehetette kezét.

¹⁾ L. ezekről bővebben *Thaly Kálmán*: »II. Rákóczi Ferencz ifjúsága,« második kiad. 172. és 223. l. stb.

²⁾ Cs. kir. hadi levéltár Bécsben, 1697. fasc. VII. nro 47. Részben

Rákóczi, a ki nemzetsége történetét, más részről a spanyol maximák és jezsuiták által uralt cs. udvar szellemét alaposan ismeri vala, — sógorának és a barátságos öreg olasz kassai főtábornok gr. Nigrellinek bizalmas értesítéseiből tudatában volt annak, hogy kémeek környezik s a császár vígyáztat minden lépésére. Ezért, hogy magát idejekorán el ne veszesse, színleléshez kellett folyamodnia. Keble valódi érzelmeit leplezve, magyarságát meg látszék tagadni; német (vagyis *spanyol*) ruhában járt, német eselédséget tartott, közdolgokba — megyéje kormányzását kivéve — nem igen folyt be, magyarul keveset társalgott, a magyar urakkal, nemességgel az érintkezést kerülte, — nehogy népszerűség-hajhászással vádolják és gyanút vonjon magára; sőt Bécsben állítólag »nemzetét megtagadó« nyilatkozatokat is tett volna nem egyszer.¹⁾ Ha így vala: nagy oka volt reá, — kivált 1697-iki tapasztalatai után másként viselkednie észszerűen nem is lehetett.

Innét, honfitársai általában úgy ítélték róla nagy szomorún, mint a ki — ámbár az egész nemzet szemei rajta csüngenének, — történelmi hivatását nem akarja megérteni s önnön fájától idegen; s ez szemökben a csehországi jezsuita nevelésnek és bécsi udvari körökben mozgásnak természetes következménye gyanánt tűnedezt föl. Olyannak hitték már, avagy még olyanabbnak, mint a fiatal Apaffy Mihályt, vagy Esterházy Pál nádort, a cs. udvar e magyar marionette-jeit. Gyökeresen csalódtak. Rákóczi szívében a német köntös alatt hű magyarság, lángoló haza- és szabadságszeretet, nagylelkűség, magas lelkesedés, nevére való büszkeség, nemes nagyravágyás, családja véres tragoediájának emlékezetéből fellobogó hatalmas szenvedély s az osztrák ház elleni halálos gyűlölet lakozott; csakhogy mindezt még korán lett volna nyilvánítania. E kény-

kiadva és tüzetesen tárgyalva a »Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen« cz. hivatalos munka II. köt. 97—99. l.

¹⁾ A sulykot különben gyakorta elvető, különösen túlozni szerető *Cserey Mihály* írja krónikájában Rákócziról: »Szünetlen Bécsben lakék (? !), német köntösbe öltözék, magyarul még beszélni sem akartván; sőt gyakran azt mondotta volna: *Ha tudná, melyik oldalcsontja vonja a magyarokhoz, kirántaná onnan s elvetné!*« (Nemz. Könyvtár, I. Cserey krón. 314. l.)

szerüleg zárkózott helyzetében, a már húsz éves korában teljes érettségre, tudatos higgadtságra jutott, kitűnő szellemi képességű fejedelmi ivadék, lelke titkaiba csupán egyetlen férfiúnak engedett bepillantást; csupán ezen egy ember iránt érzett föltétlen, korlátlan, tartózkodás nélküli bizalmat, őszinte, mély szeretetet, lelkirokonságból eredő barátságot. *E férfiú Székési Gróf Bercsényi Miklós volt*, Rákóczinak elválhatatlan hű társa mind a sírig. De ez a barátság is lassanként, a gróf szellemének és jellemének teljes kiismerése után fejlődött ilyenné.

Említettük, hogy az 1697-iki telet mind a ketten Eperjesen töltötték, — Bercsényi felső-magyarországi főhadbiztosi tevékenységében, — és ekkor sokat érintkezvén, szövődött köztük bensőbb ismeretség, barátság. Az ez időtt még alig 21 éves viruló ifjú Rákóczit megragadták a nála tíz évvel idősebb, tapasztaltabb, fényes szellemű grófnak sokoldalú képességei, s élénk, könnyed, fesztelen társalgási modora, kitűnő szónoki és vitatkozási tehetsége, szikrázó szelleme, örökké felesillamló tösgyökeres magyar — hol játszi, hol keserű — humora, gyors fölfogása, élesen beható esze, széles látköre gyönyörködtették, meglepték őt, — ilyen főt honfitársai közt nem talált, még hozzáfoghatólag sem. Rákóczi közvetlen tanúja vala ekkor grófi barátja nehéz küzdelmeinek az idegen soldatesca országdúló hatalmaskodásai ellen; tanúja volt nemes fölláborodásainak, nyílt, erélyes, bátor föllépésének, s ezekben és ernyedetlen szívósságában nyilatkozó mély, erős, szenvedélyes hazas szabadságszeretetének. Meggyőződött, hogy Bercsényiben a fényes szellemi tehetségek mellett bár szilaj tűz, heves vér: de igaz, nemes hazafi-érzés, rettenthetetlen bátorság, vasjellem és nagy munkabíró, szinte lázas tetterő lakik; oly tulajdonok, melyek az ifjú fejedelem teljes nagyrabecsülését megnyerték, s egész valóját ellenállhatatlan rokonszenvvel vonták e ritka férfiú felé. A büszke grófnak viszont hízelt a Rákócziak nemes sarjának mindinkább melegülő vonzalma, barátsága; melyet lelke teljes hevével, őszinteségével viszonzván, — ő is csakhamar, észrevétlenül varázskörébe jutott ennek a csodálatos, mindeneket megnyerő ifjúnak, mint később annyi mások, százan, ezeren, — a kik elvégre is önkéntes martyrjává lőnek a »*Rákóczi-szeretet*«-nek, mint a hű Mikes Kelemen, Sibrik Miklós,

Zay Zsigmond, Máriássy Ádám, Pápay János és annyi sok más bujdosó. Csakhogy Bercsényi mindezeknél hasonlíthatatlanul fensőbb, — imponáló, parancsoló, Rákóczi mellé fölmagasló alak, kit a szeretett fejedelemhez ugyan a személyes vonzalom is melegebben csatolt bárki másnál: mindazáltal döntő *politikai okok* és nagy, megváltoztathatlan *elvek* valának azok, melyek az ő életfonalát a Rákócziéval ettől fogva végkép összekötötték.

Eperjesről 1697. tavaszán már mint bizalmas barátok távoznak mindketten; és e viszony annál bensőbbé vált, mennél többet érintkeztek utóbb. Az 1697-iki események következtében az ezen évről 1698-ra forduló telet, 1698. nyarát és őszt ugyan, az udvar élénk gyanakvásának csillapítása végett Rákóczi kénytelen volt felső-magyarországi jószágaitól távol, Bécsben s vasmegyei Rohoncson (Széchy s Batthány-rokonainál) tölteni, és csak 1698 tavasszal látogatott el egy párszor Nagy-Sárosra, Szerencsre: de azután, 1698. november közepén, állandóul leköltözék ismét. A telet Nagy-Sároson, Eperjestről, az egész 1699-ik évet pedig itt, Sáros-Patakon, Szerencsen vagy Munkácsen, — szóval: sárosi, zempléni, beregi jószágain tölté el, gyakori és legkedvesebb vendégeül látván *Bercsényi grófot*, kihez viszont ő is többször ellátogat vala Unghvárra. Sokat, — olykor hetekig — vadászgattak együtt a munkácsi vagy unghvári uradalmak rengetegeiben. Erdőkben, sátrakban tanyáztatván, lobogó tűz mellett, bozontos medvebőrökön heverve, — sokszor hosszan, éjfelelig elbeszélgettek, tisztességes távolba vonult kíséretöktől külön, magokban ketten. Tárgy elég volt a bizalmas beszélgetésre. Kollonics a karlóczai békekötés óta Magyarországot fegyverrel szerzett tartománynak, alkotmányát tabula rasának tekintvén, az 1696. és 98-iki meghiusult kísérletek után, most már nyíltan lépett föl egységesítő rendszere erőszakos életbeléptetésével; minek következtében a folyton tartó katonai zsarolásokon kívül is a hazai állapotok napról napra rosszabbra fordulának; főúr, nemes, polgár, jobbágy, — mindenki érezte a sérelmet. Bercsényi, ki már dñasticus nevelési irányánál fogva megkísérlett volt annak idejében, — 1696—97-ben, egész az 1698-iki bécsi értekezletek fölbomlásáig, — saját

buzgó közreműködésével is mindent a nemzet törvényes szabadságainak békés úton leendő visszaállítására: ezen a legjobb hazafiakkal közös célzataiban hajótörést szenvedvén, a bécsi udvar átalkodott konokságából, sőt a magyar törekvésekkel szemben tünetőleg használt fenhéjázó, lenező gúnyból elvégre meggyőződött — s vérig sértődve győződött meg, — hogy itt már csak *a fegyver* segíthet. S így gondolkozék jogos elkieseredésében már a legtöbb honfíú; de kiki csak titkon sírt, s tanácstalanok lévén a teendők iránt, fájdalmaikat, gondolataikat csak a legbizalmasabb körökben merték egymással kicserélni.

A hazája ügyén már-már kétségbeesett Bercsényi tüzes lelkét azonban ez a csupán sóhajtozó honfibú türhetetlenül nyomta. Indúlatos, szilaj vére minden újabb nemzeti sérelem hallattára föllázadt, két év óta folytatott visszavonultságában is. Ő *cselekvésre* készült; bátor, tetterős természete a sorvasztó, rothasztó petyhüdeéstől irtózott. Eltökélé tehát magában, hogy megkísérli fiatal fejedelmi barátja lelkében hasonló érzelme-
ket kelteni, és őt egy közös actió élére állani serkenti, mint erre családi hagyományainál, nagy nevénél, rangjánál, tekintélyénél fogva leghivatottabbat.

Az eltökélést tett követte. A beszélgetés, vadászati pihenés közben, erdők mélyén, lobogó tűz mellett, csak kettesök között folyt. A gróf fölteve magában, hogy teljes rábeszélő tehetségét, ékesszólását fölhasználja az ifjú fejedelem megnyerésére, — de minderre nem sok szükség volt. Rákóczi ugyanis nyilatkozott, s ekkor már lelke mélyéig megismert, egyetlen, testi-lelki barátja előtt kitará szíve legtitkosabb érzelmeit teljesen, leplezetlenül; és Bercsényi örvendező meglepetéssel tapasztalá, hogy a nagy Zrínyi Ilona lelke szól mindenekben fiából. — Ez az 1699-ik év folyamán történt. ¹⁾

A történetírók általában megegyeznek abban, hogy Rákóczi lelkében a szunnyadó szikrát Bercsényi gróf lobbantá lángra. Már *Wagner* F. jezsuita atya, I. Lipót s I. József udvari historiographusa állítja, sőt tüzetesen kiszínezve beszéli: »Mindenekfölött *Bercsényi, a német név engesztelhetlen*

¹⁾ L. *Rákóczi* Önéletrajzát (Confessiones) 70. l.

gyűlölője» («Berczénius imprimis, Germanici nominis osor implacabilis»), vala ennek elkövetője.¹⁾ Ha »engesztelhetetlen gyűlölője» volt a német névnek a nagy nemzeti hős, a büszke magyar gróf: *a bécsi kormány tette őt azzá*. Lassanként vált ilyenné, az 1697-iki s ezt követő súlyos esztendők keserű tapasztalatai alatt. Rákóczi maga, csak nem rég napvilágra került *Vallomásaiban* («Confessiones»), így ír ezen esetről:

»A Te műved vala Istenem, hogy hazám nyomorúságait napról-napra mindjobban felfogja, átérezze lelkem. Te hajlítád szívemet és elmémet nagy dolgokra; Te miveléd, hogy családi perem folytatása alkalmával Eperjesen *gróf Bercsényi Miklós unghi főispánnal bensőbb ismeretségbe léptem, mint azelőtt*; kit azután, váraink (Munkács és Ungvár) szomszédságban fekvén, gyakran látogattam. *Vadászjátásaink közben folyton bizalmasabbá levénk egymáshoz s őszinte barátságunk nőttön nőtt*; minélfogva én az én keserúségeimet tártam ki előtte, s ő viszont az övét előttem, kölcsönös orvoslatozást keresvén. *Ekkor ő csodálkozva s nem kis vigasztalására tapasztalá, hogy kebelemben a német köntös alatt is igaz magyar hazafiszív dobog*. Mert a nemzet jóformán másképen vélekedék felőlem, a miért is az ország s haza ügyeiről senkisémet mert velem beszélni, noha a főbb nemesek ezekről magok közt eleget sóhajtoznak vala.«²⁾

Jellemző vonása a magyaroknak, hogy törvényes jogaiból erőszakkal kiforgattatva, mikor már, e jogok visszavívásáért, forradalomra szánja is el magát: még akkor is történelmi kapcsolatokat s pactumokat keres, hogy ezekből meríthessen alapot és jogerőt vagy legalább jogcímet a fegyverfogásra. Még forradalmaiban is lehetően legalis akar lenni, mint igazi »juridica ac historica natio.« Bercsényi és a hasonló érületű magyar honfiak ebbeli gondolkodásáról maga Rákóczi ekkép tanúskodik:

»Családom tekintélyénél s őseim nevével fogva egyedül én valék az, kinek zászlója alatt az ő szándékaik egyesülhettek s a ki a külföldi fejedelmek barátságos támogatását a hazai

¹⁾ F. Wagner, Historia Leopoldi, II. 737. l.

²⁾ Rákóczi Önéletrajza, 67. l.

ügynek kieszközölhetem. Mert, ha valakit, engem illet vala meg a dédapám I. Rákóczi György erdélyi fejedelem által III. Ferdinánd császárral kötött nagyszombati (más néven lincai) békeszerződés helyreállítására, mely megerősítette volt az ország szabadságait; ezek azonban később legtöbbszörre fölforgattattak. Továbbá, nevezett ösümmek a francia és svéd királylyal kötött védelmi és dacszövetségei ki voltak terjesztve az utódokra is: a miért hozzájok fordúlni egyedül én valék jogosult. Így vélekedének legalább mind ama hazafias érzelmű főurak és nemesek,« stb. ¹⁾

Mikor ugyanis Rákóczi minden tartózkodás nélkül kinyilatkoztató hazafias érzületeit Beresényi előtt: a gróf, a helyzetet és közhangúlatot ismertetve, szükségésnek találá, hogy a csüggedezők bátorítására, körének legmeghittebb tagjai előtt bizalmas kijelentést tehessen a fejedelem *valódi érzelmeiről*, hogy azok ebből reményt meríthessenek. E bizalmasok, a mennyire tudható, a következők valának: b. Szirmay István, Endre és Miklós; Vay Ádám, László és Mihály; Radics Endre; Berthóti Ferencz; Lipóczi Keczer Sándor sárosi alispán; Ráthy Gergely unghi főjegyző; Okolicsányi Mihály és Pál; s az unghiak közül talán még Pálóczi Horváth György és Szent-Iványi János.

A kért engedélyt ezek bizalmas értesítésére, általános megbízatására Beresényi, fejedelmi barátjától megnyerte; s a mint az aggódo és reménykedő hazafiak a vigaszt hozó valót Rákóczinak buzgó hazafiságáról és készségéről a gróf révén megtudták, »*nagyon örrendezének.*« ²⁾ — A hazai ekkori állapotokat különben a kor- és szemtanú fejedelem »Vallomásai«-ban élénk s hű vonásokkal így rajzolja:

»Valóban válságosak valának ezen évek, 1697-től fogva a század végéig, úgy hazámra, mint emmagamra . . . Énnékem, — az

¹⁾ *Rákóczi Önéletrajza* 67 l.

²⁾ *Ugyanott.* — Beresényi ekkor már bizalma, barátsága teljét bírá Rákóczinak, a kit egyébiránt zárkózottá tón nevelése. Nem is volt soha az életben az egy Beresényin kívül oly barátja, a ki előtt *lelke minden titkát* kitérta volna. Ifjú korában még gr. Batthyány Ádám horvát bánnal s később a lengyel hg. Sieniawskival és Párisban XIV. Lajos egyik fiával a toulousei herceggel élt meleg barátságban, de a mely oly testvéri szeretetté, a minőt Beresényi iránt táplált, nem fejlődött.

udvar folytonos gyanakvása, kémjei, a Vaudemont-féle hamis följelentések s a vesztetre törő ministerek fõndorlatai miatt — veszedelmes volt magyarországi jószágaimon élnem, s viszont fölõtte káros Bécsben laknom: mert távollétem alatt szegény jobbágyaim a kvártélyos német katonaságtól végképen megrontattak. A császári zsoldos hadak bánás-módja a lakossággal hasonlatos volt a pogányok zsarnokságához a pénz kiszajtolásában, s ezt még gonosztettekkel is tetézték; ugyanis a fizetni képtelenek feleségeivel a férjek szemei láttára visszaélének, a nyomorúttakra vetett sarcz törlesztése fejében. Másokat pedig addig vertek, míg lelkiüket kiadták a taglások miatt; s még a kisebb sértések vagy bosszantások is ellenõkben, — sõt olykor a nyomortúl kiszajtolta panaszok, halállal büntetettek általok. Az ilyen és hasonló sátáni kínzásokat a közkatonák a paraszti renden s a tisztok a nemességen gyakorolják vala. És ha vád emeltetett ellenök: a panaszok fölülletes megvizsgálásánál egyetlen német zsoldos vallomása többet nyomott valamennyi magyar tanúnál, s ennek következtében gyakran ártatlanok íteltettek el és bûnhödének. Ekként a katonaságnak a nép romlását czélzó összeesküvésében a közlegénynek a tiszt, a tisztnek a tábornok fogta pártját. E viszonyok az országnak törvényes közigazgatási rendszerét egészen fölforgatták: mert a vármegyék fõ- és alispánjai s más tisztviselõi hivatalos teendõiket nem teljesíthették rendesen; s a kik közülök tisztök betöltésében (s a törvényhatóságok jogai, vagy a nép védelmében) jobban buzgólkodának: azokat a németek kikiálták *rebelliseknek*, mint ilyeneket bevádolák, és nemesak hogy leszidatták, de néha még meg is verették.

Efféléket följelenteni az udvarhoz hiábavaló volt többnyire; nevezetesen a hosszan húzott-halasztott elintézésnek szükséges sürgetése csak szaporítá a költségeket, melyeket a németektõl kifosztott népnek kell vala fedezni. A cs. hadbiztosok, — kik a nyári táborokba kiszállók, vagy onnét téli szállásokra visszatérõ katonaság úgynevezett szemléire (tavasszal s õsszel) kirendeltettek s az ezredek leszámolását a polgári hatóságokkal, úgy díjazásaikat vezették, — hatalmaztattak föl a panaszosok kihallgatására; s ez a valóságos hárpiafajzat a nyomorútt lakosságnak romlását csak fokozá. Ugyanis némelyeket közülök a németek vesztegettek meg, hogy marasztalják el a magyarokat: mások viszont holmi lelketlen magyaroktól fogadának el ajándékokat, hogy azután a kihágások megtérítésében elmarasztalandó ezredek zsoldjaiból levont pénzen osztozzanak velök. Voltak e császári hadbiztosok között

továbbá olyanok is, kik részvétet színelve, nem fogadtak el ajándékokat: hanem a portió- vagy szálláspénzfizetéssel hátralekös községeknek és vármegyéknek magok kölesönöztek pénzt, iszonyú uszorára.

Ehhez járult a helyőrségek nagy száma, sűrű volta, és parancsnokaiknak türethetetlen úzerkedése; kiknek is egy része magának tulajdonítá el mind azon urasági szántóföldek s rétek haszonélvezetét, a meddig a bástyákról az ágyúgolyó elérte. Mások a várkapuknál bormérést, mészárszéket nyitattak, vámot szedettek, — a földesúri jog sérelmére. — Ismét mások pénzt kölesönözgetvén roppant uszorára a parasztnak: a kamatok és tőketörlesztés fejében a vár körül magoknak elfoglalt földeket míveltették meg velök; és ha dologra menni nem akarnak vala: rájuk küldött katonáikkal erővel is elhajtatták a földesurak munkájáról, saját robotjaik teljesítésére, e jobbágyokat. Ilyenképen jószágaink jövedelmeit a németek húzták, s mi csak névleg valánk földesurak. A várparancsnokok, hogy illetén gazdálkodásaikat büntetlenül üzhessék: évdíjakat fizettek az illető hadkerületi tábornoknak, — s így aztán a panaszlók siket fülekre találnak mindenütt. Ha pedig ellenök egyenest Bécsben adattak be a panaszok: az udv. főhaditanács-tól ismét csak a kerületi tábornokokhoz küldettek le vizsgálat végett, s a tett költségek eredménye legtöbbször ezek bosszúállása vala, a panaszt emelt félen.

Mіндеzen viszonyokra a törökkel Karlóczán kötött béke nemcsak hogy semmi javulást nem hozott, — sőt minden még rosszabbra vált. Nevezetesen végromlással fenyegeti vala a nemzetet az ekkor fölállított zsaroló intézmény, az »új szerzeményi bizottság« (*commissio neo-acquistica*), vagy, mint nevezni nem átallották: »török jog« (*ius turcicum*). Mert Lipót császár, megfelejtkezvén királyi koronázási esküjéről, hogy a mit az ország területéből a végekben a törököktől visszafoglaland, régi földesuraiknak át fogja adni s a magyar koronához ismét visszakapcsolni, — mind azt a területet, birtokot, a mit az ozmán hatalom alól a magyar nemzet vérével és pénzével kiragadnia sikerült, a saját kincstára számára tulajdonította el. A főurak és nemesek pedig, — a kik valamely ilyes birtokokra jogot formálnak, — arra kényszerítették, hogy földesúri ősi jogaik bebizonyítására adják be *eredeti* okleveleiket. Mikor azután ezeket benyújták, (a kik t. i. oly szerencsések valának, hogy családi irományaik a hosszas háborúk viszonyosságai közepette el nem pusztultak), akkor az ily okleveleket a kinevezett újszerzeményi császári bizottság visszatartotta, többé ki sem

adta s a tulajdonos családok századokon át bírt ősi javaiktól erőszakosan megfosztattak, és ezeket a kamarai kincstár rablá el, hacsak tőle az örökösök nagy összegeken vissza nem váltották. A kincstár kezén maradt illetén jószágokból alakítottak aztán amaz uradalmak, melyeket a császár a maga német ministereinek adományozott.«

Említi ezután Rákóczi az udv. kamara által önkényűleg kivetett súlyos adókat s Kollonicsnak részben immár tényleg életbeléptetett egységesítő rendszerét, mely — többek közt — a köznemesek előjogait egészen megszüntette, a főbb nemese-két korlátozta; és mondja, hogy ő, ámbár az 1698-iki értekezletek alkalmával Bécsben jelen volt s örökös-főispáni méltóságánál fogva azokban részt kell vala vennie, — nem tette ezt: »mivel én a németek társaságában sokat forogván, a bécsi miniszterek gonosz czélzatait jobban ismerém, mint az egybegyülekezett mágnások.« Ő előrelátta az eredményt. Az értekeztetlet széteszlása után pedig az udvar olyképen rendelkezék, »mintha a törvények már nem is léteznének.« Így volt valóban; egyik nagy közjogi sérelem a másikat érte. Nemesak hogy a jogfosztó és vesztegetésekre tért nyitó »neoaquistica commissiók« országúl folytatták kárhuzatos működésüket: de Kollonics osztrákositó rendszerének egyik sarkelve, a *germanizatio* is a dicasteriumoknál már nyíltan megkezdett; a német hivatalos nyelv legelőször a magyar kamaránál s az ez alá tartozó összes pénzügyi, vám-, harminczad-, só- és élelmezési hivataloknál s a kincstári jószágok kezelésénél léptetett életbe. Hasonlókép német ügykezelési nyelv rendeltetett el a Dráván-túli kerületben; ugyanis a visszafoglalás után újból magyar megyékké alakult Pozsega, Verőcze, Szerém és Valkó vármegyék az anyaország testéből kiszakittatván, »Szlavonia« illetéktelen név alatt külön tartománynyá szerveztettek, s Gotthal Péter nevű német helytartó kormánya alatt minden alkotmányos formát nélkülözö igazgatás alá vettettek. Azon megyék pedig, melyek előbb, egészen vagy részben, török hódoltságot képezének: fegyverszerzeményi (»jus armorum«) külön adóval rovattak vala meg. Továbbá a jászok és kúnok — e mindenkoron szabad nép — kerületestül, területestül, mindenestül, mint jobbágyok, félmillió forintért zálogba vettettek a német lovagrendnek. 1699. végétől fogva

a nagybirtokos nemességre jövedelmeinek 16-oda adóul rovatott, a kisebb nemesség pedig a jobbágyokkal teljesen egyenlő adózás alá vonatott. (Kollonics másik célja: elszegényítése a nemességnek). Különleges, bosszantó új adónemek is hozattak be mindezek fölött: *accisa*, *dohány-abaldo*; a sókereskedés szigorúan megszorított és az árak nagyon fölemeltettek, stb. Végre Kollonics harmadik főcélját, a kényszerű katholizálást is megkezdették immár. A protestánsok, békekötések és törvények biztosította szabadvallásgyakorlatukban országszerte a legkeményebben nyomatván, lelkészeik, pl. Hódóssy Mihály veszprémi ref. szuperintendens, hörtönre vettettek, gályarabsággal fenyegettettek; templomaik — kivált a városokban, mint Kőszegen, Pápán, Veszprémben, Simontornyán, Korponán, Bártfán, stb. — elszedettek, iskoláik (köztük az eperjesi és sáros-pataki collegiumok) bezárattak; ifjaiknak a külföldi egyetemek látogatására az engedély megtagadtatott; a töröktől visszahódított országrészekben, valamint a megszűnt véghelyeken Leopold csak a kath. vallásnak engedett szabadgyakorlatot; sőt némely vidékeken, pl. Győr, Komárom, Fejér, Veszprém, Vas megyékben, a jezsuiták dragonyos-századokkal jártak helységről helysére a reformátusok papjait, tanítóit elűzni s egyházaikat, iskoláikat, egyházi javaikat magoknak elfoglalni.¹⁾

Egy szóval: nem volt már törvény, nem volt többé alkotmány, — fegyverrel megigázott nép lett a magyarból. Ily nyomasztó viszonyok közepette, midőn a bajok orvoslását békés úton elérni többé nem lehetett, — természetesen az egész országban mély lehangoltság, tompa elkeseredés uralkodék. Rákóczi és Beresényi, mikor szerencsétlen hazájuk sorsa miként javíthatásáról tanakodniak: e hangulatot nem téveszthették szem elül, sőt azt vették alapul. Azonban, minden körülményt számba véve, a jelen politikai és katonai conjunkturák között önmagában a nemzetben nem találtak elég erőt siker reményével biztató fegyveres fölkelésre. Ugyanis az

¹⁾ Ez utóbbira nézve l. a »Zokogó sírással sírhatsz magyar nemzet: kezdetű, 1700-iki históriás-éneket, *Thaly*: »Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez,« I. k. 287 - 296. l.; a többire nézve pedig *Rákóczi* »Vallomás«-út és a *Hist. des Révol. de Hongrie* I. kötetét 440. l.

ország a százados török harcok, dúlások folyamában nagyon el volt néptelenedve; a lakosság száma annyira megfogyott, hogy az 1700-dik év táján Szent-István koronája egész területén nem élt több, legföljebb négy millió embernél, a magyarok iránt ellenséges érzületű, betelepült rácokkal s a szolgálkú horvátokkal egyetemben, kik a bécsi udvar zsoldosai lévén, reájok a nemzet szabadságáért vivandó harcban számítani nem lehetett, sőt ellenkezőleg. A magyarság, a szepesi és bányavárosokbeli németekkel, tótokkal, bereghi, unghi oroszokkal s az éppen nem harczias természetű erdélyi oláhokkal együtt, nem igen fölözte a három milliót, — s ennek fegyverfogható nemzedékéből is sokat fölemésztett a 16 évi utolsó nagy török-, és Thököly-háború. Ehhez járult az idegen katonaság kíméletlen zsarolásai által kiszivattyúzott nép iszonyú nyomora, az általános költségtelenség, az országnak nagyon lesüllyedt anyagi helyzete, minek egyik oka éppen a népesség gyér voltában, a munkás kezek és közlekedés hiányában, másik oka egész országrészek — a legtermékenyebbek pusztult állapotában keresendő. A Körösöktől le a Marosig míveletlen vadon volt minden; csak ritka oázisokként létezett egy-két lakott község. A bő Bács-Bodrognak alig volt néhány ezer új telepes, marczona rácznál egyéb lakossága. A főváros környéke, Pest, Fejér, Tolna, Baranya, Somogy megyék, melyek a török iga alól csak most szabadulának föl, szintén igen gyér népességűek. És még e megritkult s anyagilag nyomorba taszított nép is az imént lezajlott hosszú háború fáradalmaitól nagyon ki volt merülve; a hadakozáshoz való eszközeik, fegyvereik sem voltak, miután a németek egész vidékéken.

s épp a legmagyarabbakon, mint pl. a Tokaj-Hegyallyán — beszédették volt a lakosságtól a fegyvereket, mint már említők.

Ily viszonyok között a maroknyi magyarsággal, külsőre való támaszkodhatás reménye nélkül fegyvert fogatni a császárnak harczedett s 1698. óta sehol el nem foglalt hadserege ellen, — meggondolatlan vakmerőség, esztelenség volt volna. Ezt Rákóczi, Bercsényi és az elégületlen urak, — kikkel az ifjú fejedelem, a feltűnés elkerülése végett a gróf útján érintkeztek, — mind megfontolták, belátták. Idők fordulására kell vala tehát, bár szomorúan sóhajtozva, várniok.

S ily fordulatnak előjelei, a jelenben Európaszerte zavartalan békesség közepette, - már kezdettek föltűnedezni. A Habsburg-ház spanyol ága, a gyöngé elméjű és halálos nyavalyában sínlődő II. Károly kimúlása esetére magvaszakadóban, s ezzel az európai állami súlyegyen ingadozóban volt. A spanyol trónt II. Károly végrendelete szerint XIV. Lajos unokája Bourbon Fülöp herceg, a Habsburg-ház családi szerződése szerint ellenben I. Lipót császár ifjabb fia, Károly főherceg vala öröklendő. Ezt a büszke s hatalmas XIV. Lajos, mint az osztrák ház hatalmi körének az európai helyzetre, de legkivált Franciaországra nézve veszedelmes öregbűlését meg nem engedheti soha. Látnivaló volt tehát előre, hogy a mint a spanyol király szemeit lehunyandja: a Bourbonok és Habsburgok hegemoniája fölött irtózatoss küzdelem fog kitörni, s a világrész államai saját érdekeik szerint csoportosúlva, egyik fél a francia, másik fél az osztrák táborban foglalandó állást. Még a németek is meg valának oszrolva: a vitéz Miksa-Emánuel bajor választó, a köllni érsekkel és a zwickbrückeni herceggel együtt XIV. Lajoshoz hajolt.

Franciaországnak a kitörendő spanyol-örökösödési háború esetére az önálló Erdély és egy magyarországi mozgalom kitörése Leopold ellen, nagy előnyére válandott. A *grand roi* élesszemű diplomatiája ezért folytonos figyelemmel kísérel a magyar állapotokat. Az ifjú Rákóczi Ferencz fejedelemhez pedig, a régi családi szerződéseken fölül, ennek Hesseni Sarolta hercegnővel való nősülése óta sógorsági viszony is (Elisabeth-Charlotte orléansi hercegnő által) kapcsolá a nagy királyt. XIV. Lajos korán érintkezésbe kívánt lépni Rákóczi-val. Utasítására (?) követe az osztrák udvarnál, a híres marquis Villars maréchal, a rýswicki békekötés után már egy év múlva, 1698-ban — bizalmas beszélgetést folytatván egy bécsi előkelő társaságban az ifjú magyar herceggel — tapogatni kezdé ennek politikai érzületét, és urának hatalmas támogatásáról biztosítá Rákóczit azon esetre, ha trónöröklési igényeit az erdélyi fejedelemségre érvényesíteni, vagy családjának ottani jószágait visszaszerezni óhajtaná. ¹⁾ Rákóczi, az ekkor

¹⁾ L. Szalay Lászlónál, VI. köt. 50. l. és Horváth Mihálynál, VI. 279. stb.

csak 22 éves ifjú, ezen oly előkelő helyről jött csábitó felhívással szemben, egy élettapasztalatokban gazdag stoa bölcsességével viselő magát. Ismerte Villars-t, hogy nem elég titoktartó, sőt könnyelmű fecsegő, és tudta, hogy az őreája folyton gyanakvó Savoyai Jenő herceggel s még némely más osztrák államférfiúval nagy barátságban él, — tartózkodó, kitérő választ adott tehát neki, óvatosságból.¹⁾ — Ez esetet most elmondá barátjának Bercsényi grófnak, ki eljárását csak helyeselhette. Gondolkoztak azonban, hogy minő *megbízhatóbb* úton vehetnék föl az érintkezés fonálát a versaillesi udvarral? Du Héron, a varsói francia követ jutott eszükbe, — csakhogy ismeretlenek valának vele, s úgy a lengyel udvarral. Várniok kellett.

Az 1699. és 1700-ik évet Rákóczi és Bercsényi csaknem egészen egymás társaságában töltötték: Nagy-Sároson, Eperjestt, Sáros-Patakon, Szerencsen, Munkácson, Ungbártt. Sőt Bécsbe és Pozsonyba is egyszerre utazának; s ilyenkor Bercsényi Ledniczén, Rovnán, Rákóczi pedig Brunócson, Csejthén szállt vala, egyik a másikához vendégül. Rákócziné az 1700-ik év nyarán reményteljes állapotban lévén, az orvosi segély közel léte miatt Bécsben betegedett le, s aug. 17-kén, a Himmelport-utczai Rákóczi-palotában,²⁾ szülte meg idős fiát József herceget. A szülés után a fejedelemasszony gyöngéledvén, a családnak még mintegy három hónapig Bécsben kelle maradnia. Őszre kelve feljött ide Bercsényi is, részint barátját látogatni s a külügyi helyzet újabb alakulásairól beható tájékozást szerezni, részint pedig az udvarnál lévő bizonyos dolgai végett. Nevezetesen a nagy Homonnai-osztálypörben az udv. cancellárián újabb kir. mandatumokat kívánt kieszközölni; továbbá az ipja, id. gr. Csáky István halálával megüresedett kassai (felső-magyarországi) országos főkapitányi méltóság elnyeréseért volt az udvarnál, főként a cs. kir. főhaditanácsnál, lépéseket teendő.³⁾ Versenytársa e

¹⁾ Rákóczi Önéletrajza, 72. l.

²⁾ Ma 13. sz. a., gr. Fürstenberg-palota.

³⁾ Rákóczi Önéletrajza, 103. l. Az »*Extractus meritorum Familiae Bercsényianae*« 1700-iki emlékirat alighanem ez alkalomból készült. ↗

tekintetben az öreg gr. Barkóczy Ferencz, felső-magyarországi alkapitány volt.¹⁾ Bercsényire nézve a felső-magyarországi főtábornoki tiszt elnyerése azért bírt a fenforgó viszonyok között, különösen a czélba vett nemzeti fölkelés szempontjából fontos jelentőséggel, minthogy ezen parancsnoki minőségében a XIII. vármegyebeli volt végvári hadak előjáróival és a nemességgel föltűnés nélkül folytonosan érintkezhetett, azokat a történeendőkre titokban előkészíthette és döntő pillanatban fegyverbe szólíthatta volna. Azonban az udv. körökben ezen állás betöltését húzták-halasztották, elvből, — nem akarván arra többé *magyart* nevezni ki.

Ekkor tájban, vagy valamivel még előzőleg történt, hogy Rákóczi, talán a bécsi francia követség titkos közvetítésével, egészen váratlanul levelet vőn Konstantinápolyból, az édesanyjával és Thökölyvel barátságos összeköttetésben élő Feriol marquistól, XIV. Lajos portai nagykövetétől, telve a Villars-éival hasonló biztatásokkal s felhívással: álljon az elégtelen magyarok élére, s Franciaországtól jelentékeny pénz- és fegyversegedelmet fog nyerni.²⁾ A fejedelem közlé titkát Bercsényivel; s a már megbízhatóbb oldalról érkezett ezen ismételt fölszólítás tetszésükkel, hajlamaikkal találkozott. Megbeszélték a dolgot Szirmayékkal, Vayékkal is, s közakarattal elhatározzák, hogy a kínálkozó alkalmat meg kell ragadni s a francia király segélyét a mindinkább zsarnoki iga alá kerülő haza felszabadítására kikérni; és ezt annál inkább, mert a nagy európai háború kitörése, a spanyol királynak a vett tudósítások szerint végéhez rohamosan közeledő állapotához képest, már csak rövid idő kérdése vala. Csupán azzal nem jöhettek tisztába: hogy a folyamodás a versaillesi udvarhoz írásbelileg, avagy valamelyik francia követség útján, szóbeli izenet alakjában tétessék-e?³⁾

¹⁾ Már az 1697-ik évnél idéztük Barkóczy 1704-iki memorandumának idevonatkozó passusát.

²⁾ *Pray, Hist. Regni Hung. III.* s Szalaynál, Horváthnál.

³⁾ »... quorum (amicorum) communi opinione conclusimus intentiones nostras regi Galliae communicare et patrocinium ejus exorare, ad quod recurrere proavi mei tractatus, se ad successores quoque tractantium extendens, dederat mihi ansam. Quaestio solummodo supermansit

Az alkalom magától megjött erre. Octóber vége felé egyszer csak betoppan Rákóczi bécsi palotájába egy *Longueval* nevű belga lovag. Ez százados volt Bádeni Lajos hgnek éveken át Eperjестt állomásozott gyalog-ezredében; b. Dujardin ezredes, eperjesi parancsnok vitte volt őt ki magával egyszer, vagy három éve, látogatóba Rákóczi nagy-sárosi kastélyába, és bemutatván, mint igen művelt, kellemes társalgó s széles olvasottságú embert, a fejedelem kegyeibe ajánlá. A vendégszerető fejedelem szívesen látta a valóban megnyerő modorú tisztet, kivel — mert a francia nyelvet tökéletesen bírta s minden iránt fogékony, szép elméjű ember és szenvedélyes könyvolvasó volt — örömet társalgott. Attól fogva a belga százados nagyon gyakori vendég vala Rákóczi házánál, asztalánál; a fejedelemmel annyira sikerült magát megkedveltetnie, hogy utóbb, felsőbb parancsnokai engedelmével, többnyire Rákóczi udvarában lakott Nagy-Sároson, Patakon, vagy másutt. E közben hálás ragaszkodásának, hűségének is többszörösen oly jeleit mutatta, hogy a különben nem egy könnyen hiszékeny Rákóczi végre teljesen megbízik vala benne. ¹⁾ Pedig a bécsi udvar és jezsuiták legveszedelmesebb kéme volt!

A bádeni ezred az 1700-iki ősszel Sárosból Árvába volt áthelyezendő. Longueval ezt még nyáron megtudván, családi ügyeinek rendezése czímén hosszabb szabadságot vala veendő s szülőföldre, Lüttichbe utazandó. Legalább így adá elő Rákóczinak, midőn búcsúlátogatást tőn nála Sároson, s egyszersmind hálás hűségének jeléül ajánlkozáék, hogy, ha a fejedelemnek valami elintézni való ügyei volnának külföldön, ő készséggel várja parancsait. A fejedelemnek tetszett a tőle oly sok jóval élt s igaz hívségűnek tapasztalt ember ajánlata; az alkalmat a versaillesi udvarhoz való közeledésre kedvezőnek találá, s szándéklatát részben kinyilatkoztatván előtte: Longueval mindenre kész szívesen vállalkozék, hogy így tehát belgiumi útjának ürügye alatt el fog menni Párisba is. Rákóczi utasítá őt, hogy a továbbiak iránt majd jelentkezék

indecisa : num hoc per communicationem verbalem et nuncium ad legatos praedicti regis mittendum, num per literas regi exarandas fieri oportet? « *Rákóczi Önéletrajza*, 72. l.

¹⁾ U. o.

nála Bécsben, hol nejének születését bevárando vala. Így jöve aztán lüttichi útjában a százados octóber végén a Himmelpfort-utczai palotába, — éppen kapóra. Rákóczi a jelenlevő Bercsényivel közlé szándékát; — *de az éles megfigyelésü grófnak ez az idegen kalandor sehogysem tetszett.* Kifogást tön Longueval megbízhatósága ellen, s általában csak azt akarta, hogy az ügy megindítása minden idegen elem kizárásával, *magyar hazafiak által* történjék.¹⁾

Bercsényi, mint a következmények megmutatták, nagyon jól ítélte. Az ifjú fejedelem azonban, kinek nemes lelke oly rútt hálátlanságot Longuevalról föltenni nem bírt, alapjában ismerni vélvén ezen embert: tökéletesen megbízott benne és ragaszkodott tervéhez, hogy e kitűnő alkalmat meg kell ragadniok. A gróf tehát tovább nem ellenkezvén, fejedelmi barátjával megállapítá a XIV. Lajoshoz intézendő levél, a francia külügyminister Barbesieux-nek szóval előadandó bővebb izenet és a magyarok részéről óhajtott föltételek tartalmát; s minthogy Rákóczi akkor még a francia fogalmazásban nem volt annyira jártas, hogy ily nevezetes diplomatiái iratot hibátlanul papírra tehetett volna: a levelet Longueval fogalmazá meg és mondá tollba a fejedelemnek, a ki aztán sajátkezűleg írta le. E levélben — melyet Rákóczi sajátos véletlenből éppen a spanyol király halála napján, 1700. nov. 1-jén keltezett, — mint atyjához és védőjéhez fordul XIV. Lajoshoz, s alkalmasint a régi összeköttetésekre is utalva előadja, hogy Franciaország jóléte és érdeke azonos Magyarország jólétével és érdekével; hogy ennek rendei a bécsi kormány önkényű eljárásával általában elégedetlenek, s készek fölkelni szabadságuk visszavívásáért; hogy kevés katonaság lévén az országban, most inkább mint bármikor czélt lehetne érni, ha Franciaország meg nem vonja segélyét; végre, hogy ő, Rákóczi, őseitől öröklé a hajlamot a francia korona ügyeit előmozdítani.²⁾ Az ugyanekkor

¹⁾ »Il (Bercsényi) m'a conté les voyages du Sr. de Longueval et combien il s'y étoit opposé, voulant, que la négociation se fit par la Hongrie.« Írja Du Héron örgróf, francia követ, urának XIV. Lajosnak, Varsóból, 1701. július 7-kén, magának a nála lévő Bercsényi grófnak elbeszélése után. (*Külügyi levéltár Párisban.*)

²⁾ A levél teljes szövege mind maig ismeretlen, valamint a Rákóczi és

Barbesieuxnek írt rövid levél inkább csak a credentionális jellegét viselő, kérvén a ministert, hogy a miket az irat kézhezadója mondandó lesz, azoknak hitelt adjon. Ezen iratokkal Longueval november elején indult el.¹⁾

Rákóczi november közepén utazott le Bécsből nejével és udvarnépével. Komáromig hajón ment, onnét szekereken Budára, s a karácsonyi ünnepekre — sáros-pataki útjában — Gyöngyösre, (»*proprium oppidum*«). Csak itt értesült teljes bizonyossággal a spanyol királynak — különben már bécsi indulása napjaiban híresztelni hallott elhúnytáról, mely előre látott nevezetes esemény Európa arcúlatát megváltoztatandó vala.²⁾ Bercsényi bevárta a nagyfontosságú hír megerősítését s hatását Bécsben, hogy az udvar magatartását ott melegebben kitanúlhassa. Nagyon érdekes a tudósítás, melyet a gróf az udvar intéző köreiben az első napokban és hetekben uralkodott tanácstalan zűrzavarról, az egymástérő ministertanácskozásokról, stb., Bécsből 1700. nov. 24-kéről régi barátjának, bátyjának, gr. Koháry István bányavidéki altábornoknak írt Pozsonyba:

»Imen egyebet Kglmednek nem tudok írnom, hanem, hogy az udvar az spanyol király halálával igen consternáltattott; vagynak sok conferentiák, de kevés resolutiók, — annyi-

Bercsényi ellen főleg ennek alapján indított 1701—1703-iki főbenjáró per actái sem kerültek még elő; pedig ezek között hiteles másolatban okvetlenül meg kell lenni emez 1700. nov. 1-ji levélnek, — aminthogy Leopold cs. udv. történetírójának *Wagnernek*, úgy látszik, kezében volt a másolat. — Részemről bírom a cs. k. udv. házi és állami titkos levéltár főnökének *Arneht* Alfréd lovagnak Bécsben, 1871. mart. 31-kén kelt eredeti s. k. levelét, melyben — pedig egy nagyon aulicusnak ismert államférfi által s nevében hozzá intézett tudakozódásomra — sajnálkozva válaszolja, »*dass Actenstücke, welche sich auf den in Wiener-Neustadt gegen Franz Rákóczy abgeführten Prozess beziehen, in dem meiner Leitung anvertrauten Haus-, Hof- und Staatsarchive sich nicht vorfinden. Leider, vermag ich auch nicht anzugeben, wo dieselben — wenn sie überhaupt noch vorhanden sind — etwa aufbewahrt werden mögen.*« — *Párisból* sem sikerült másolatot szereznem; állítólag ott sincsen már meg a levél.

¹⁾ Rákóczi Önéletrajza, 102. l.

²⁾ »*Ibi (Gyöngyösino) certior redditus fui de morte Caroli II. Hispaniarum regis, quae, ab omnibus Europae principibus diu praevisa, mutatura erat rerum faciem.*« Rákóczi Önéletrajza, 103. l.

val is inkább, hogy *Duc de Anjou*, Delfinusnak (dauphin) második fia, (V. Filep) *testamentális successornak declaráltatott az meghólt királytól*; s láttatik már az udvar (t. i. a bécsi) inkább Olasz-, mintsem Spanyolországot kívánni megtartani.¹⁾ Az anglusok és hollandusok pediglen azelőtti projectált országok divisióját sürgetik. *Az ittvaló spanyor követ még az gyászt fel nem vette, mivel Spanyolországból még semmi curír nem érkezett, hanem Párisból Czincendorfftól*²⁾ gyűnek szaporábban; *mert az spanyor curíreket az franczia intercipiálja.* — Az svéciai királynak is hirdetik halálát, gyanakosznak: még talám annak is curírit intercipiálják. *Az gyász itt oly nagy, hogy az komornik (kamarás) uraknak is meg van parancsolva: még a szolgáljokat is gyászban ölteztessék; azért Kglmed siesen, hogy meg ne vegyék az fekete posztót előtte Kglmednek; egyébaránt az gála-mente helyett egy fekete mentével én is megsegítem Kglmedet.*³⁾

Ezen utolsó pontból úgy látszik, hogy, mint éppen Bécsben időző kir. kamarás és tanácsos, Bercsényi gróf is fölvette a gyászruhát a spanyol királyért. Szívében pedig örült a bekövetkezett halálesetnek, mert hazája kétségbeejtő sorsának javulását egyedül attól várhatta. Miután a beállott politikai változásokról s az udvari intéző körök szándéklatairól magát kellőképen tájékozá: nov. vég- vagy dec. első napjaiban lejött Pozsonyba és ottani rövid pihenés után Brunócra; de sem itt, sem Csejthén nem késék soká, mert a karácsonyi ünnepeket legkedvesb otthonában, Unghvárott akará tölteni, családjával, barátaival. A politikai titkukba beavatott híveknek, reményeik felhajnalodásáról vihetett örvendetes híreket. Nem sejthető, hogy a Rákóczi nagylelkűségével, bizalmával oly hálátlanul visszaélő Longueval éppen ezalatt járt el legjavában mindnyájokat törbe ejtendő árulása galád művében.

A jellemtelen belga ugyanis elejétől fogva a bécsi

¹⁾ Azaz: Nápolyt, Siciliát, etc., t. i. a spanyol koronát illető olasz tartományokat.

²⁾ Gr. Sinzendorf, I. Lipót nagykövete XIV. Lajos udvaránál.

³⁾ A Bercsényi s. k. aláírt, gyászpecsétés levél *eredetije* gyűjteményben. »Frater et servus obligatissimus« írja alá magát a gróf, bizalmas bátyjaurának Kohárynak, ki 16 évvel korosabb vala.

udvarnak, és közelebbről az udvarral a bigott császár gyóntatói által a legszorosabb összeköttetésben lévő jezsuitáknak — nevezetesen a bécsi jezsuita-főconventnek — egyenesen az ifjú Rákóczi fejedelem behálózására, veszedelembe ejtésére kiküldött, kitanított kéme volt: a mint ezt Rákóczi később *biztosan* megtudá némely magyar jezsuitáktól, (talán páter Bohustól, vagy páter Székelytől). Maga tesz erről tanúságot a fejedelem egy 1706-iki igen nevezetes iratában. ¹⁾ A jezsuiták bosszúja ellene onnét származik vala, hogy — mint Kollonics és ők Neuhausban tervezték s mindenmódon megvalósítani iparkodtak, — Rákóczi nem lépett be szerzetökbe, nem hagyta rájuk rengeteg vagyonát: sőt ellenkezőleg túljárt az eszökön, s a mint lehetett, végképen szakított velök. Ekkor mérgökben bepörölték, nagyanyjának Báthory Zsófia fejedelemasszonynak páter Kiss Imre jezsuita által koholt végrendelete alapján, százezer tallér erejéig, mintha ezt a boldogult nagyasszony önkik, a jézus-társaságának vagy rendének hagyományozta volna. Azonban Rákóczi és nővére e végrendelet hamisított voltát behizonyítván, — a jezsuiták gyalázatosan pörveszteksek lőnek. ²⁾ Innét speciális gyűlöletük, galád agyarkodásuk egykori növendékük ellen, kit minden áron törbe akarnak vala ejteni, hogy lealázhassák, elveszthessék.

Ezeket tudva, csakugyan nagyon valószínűnek tetszik a több egykorú történetbúvár által forgalomba hozott azon állítás, hogy *a Feriol konstantinápolyi francia nagykövettől Rákóczihoz intézett izyató levelet is már a belga eszközölte volna ki, a jezsuitákkal való összeköttetése révén, egy francia üggyök által.*³⁾

A gaz kém Longueval Rákóczi leveleit titokban a bécsi jezsuitákhoz vivén, a fejedelemtől kapott szóbeli utasítást is

¹⁾ »*Jesuitae, nostras per suum a domo professa Viennensi emissarium, Capitanicum Longueval. . . . literas ad regem Galliae transmittunt,*« etc. írja II. Rákóczi Ferencz, 1706-ik évi ama nevezetes emlékiratában, melylyel a jezsuiták kiűzetése ellen fölszólalt hat tót vármegye folyamodványára válaszol. — V. ö. *Horváth Mihálynál*, VI. k. 279. l.

²⁾ Lásd bővebben *Thaly*: »II. Rákóczi F. ifjúsága,« II. kiadás, 162—163. l.

³⁾ *L. Horváth Mihály Magyarorsz. Tört. VI. köt. 280. l.*

elárulá nekik. A kegyes páterek e levelekkel tüstént Lipót császárhoz mentek, kinek várpalotájában már akkor létezett a lepecsételt iratokat észrevétlenül fölnyitni s meg lezárni tudó hírhedett »*fekete kabinet*.« A császár ministerei mohón kaptak a bizonyítékokon, s az ekkor még hadizenetet nem küldött francia udvar magatartásáról a magyarokkal szemben tájékozást szerzendők, úgy találták, hogy a százados csak menjen el a levelekkel és izenettel Párisba s a nyerendő válaszokat majd mutassa be. A két levélről tehát gondos másolatokat vevén, az eredetieket ismét lezárva, visszaküldék Longuevalnak.¹⁾ Ez híven eljárt útalatos szerepben; elment Párisba, Versaillesba, kihallgatáson volt a francia külügyministernél s a leveleket átadá; majd 1701. január elején visszaérkezett Bécsbe, jelentést tőn és bemutatta Barbesieux-nek 1700. dec. 8-kán (más adat szerint 11-kén) Versaillesból Rákóczihoz intézett válaszát. A minister értesíté ebben a fejedelmet, hogy levelei kézhez érkezének s embere kihallgattatott; hogy Lajos király mind a levelet, mind az izenetet fölötte kedvesen fogadá, s nem múlasztandja el őt annak idején Franciaország hathatós segélyében részesíteni föltett céljaiban, nevezetesen hadi költséggel, tapasztalt katonatisztekkel, sőt, ha lehetséges lesz, sereggel is. Élőszóval pedig Barbesieux részletesebben nyilatkozik, kívánván, hogy a fejedelem a maga terveit bővebben fejtené ki, s küldené meg ama főurak és nemesek névjegyzékét, — ha lehet, saját kezök írásával, — kik állítása szerint tudósok a dologban és készek vele fegyverre kelni.

A bécsi udvar nagyon óhajtván ezt a névsort ismerni, lezáratta Barbesieux levelét, — melyhez állítólag Lajos királynak ösztönző, biztató válasza is volt volna csatolva, — s azon utasítással bocsátá el Longuevalt: keresse föl Magyarországon Rákóczit, kerítse meg tőle a névsort, s a nyerendő újabb levéllel egyetemben mutassa be.²⁾

¹⁾ *Rákóczi*, a hat vármegyéhez intézett 1706-iki válasziratában. — *Horváth Mihály* e szavakkal írja: »Longueval e leveleket tüstént közlé a jezsuitákkal, kiktől e szerep játszására megbízva volt. Ezek a levelekkel nyomban a császárhoz mentek, s miután azoknak másolata vétetett, azokat ismét kézbesítették Longuevalnak, meghagyván neki, hogy a Versaillesból hozandó választ szintáron módon mutassa be.« U. o. 281. l.

²⁾ U. o. V. ö. *Szalay Lászlónál*, VI. köt. 51. l.

Rákóczi és neje 1700. dec. végétől 1701. január 28-kiig múltak Sáros-Patakon, a mikor febrándulának Nagy-Sárosra, hogy a fejedelem, mint örökös-főispán, Sárosmegyének február 3-ára Eperjesre kitűzött tisztújító közgyűlést személyesen vezesse. E napokban, Eperjestt vagy nagy-sárosi kastélyában találá őt a Párisból visszatérő Longueval. Rákóczi Barbesieux válaszáat és izenetét vévén, tanácskozni kívánt Bercsényivel s a beavatott bizalmasokkal; írt tehát a grófnak, hogy közelebről meg fogja látogatni, mely alkalomra barátaitak hívja össze Unghvárra. (Farsang volt éppen; a társas összejöveleek, vendégeskedések ideje; bármilyen nagy, népes társaságnak feltűnés nélkül lehetett egybegyűlni.)

Február 7—10-kén az unghvári várpalotában fényes, zajos, víg farsangi ünnepélyek folytak le. Ott volt Rákóczi Ferencz fejedelem, udvari főembereivel, még Longueval kapitányt is elvivé; s ott valának a Vayak, Szirmayak, talán a b. Sennyeyek (István és Ferencz), b. Perényi Miklós, az Illosvayak, Okolicsányi Mihály, Keczer Sándor, Radics, az unghi és zempléni nemesség virága, s Rákóczi és Bercsényi több bizodalmas hívei, — mind szemenszedett, buzgó magyar honfiú. Gr. Csáky Krisztina, mint házi úrnő, ragyogó pompát fejtett ki az egymást követett zajos lakomákon, bálokon; a gróf pedig a hajtók százait foglalkoztató nagy vadászatokat rendezett vendégei tiszteletére. — Az urak a forduló pontra jutott általános politikai helyzettől a legjobbat remélték a hazára, s Barbesieux válasza ebben csak megerősíté azokat, kik közülök e titkot ismerték. Nem csoda azonban, ha a nagy vendégszeretet, az egymástérő ünnepélyek, víg lakomák, farsangi mulatáságok zajos örömei s a szánkázások, vadászatok szórakozásai között, Rákóczinak három napig tartó unghvári időzése alatt alig értek rá a beavatottak félrevonulni s a fontos ügyet komolyan tárgyalni. Rákóczi és Bercsényi, az előbbinek saját vallomása szerint, Longuevallyal csak fölületesen szólottak ezúttal; mindazáltal megfontolók valának, s a francia külügyér által kívánt névjegyzék, valamint a belga részére a további tárgyalásokra szóló meghatalmazvány kiadását, részint a helyzet parancsolta óvatosságból, részint holmi színlelt okok miatt elhalasztani határozták, — *főként Bercsényi tanácsára,*

kit a fejedelem ezen eszélyes elővigyázatosságiért egy pillanatra kissé még gyanúba is vett, azt gondolván, *hogy talán a felső-magyarországi főtábornokság megváltoztatta volna elméjét.*¹⁾ A gróf ugyanis említé, hogy ezen ügyben, mivel jó kilátásokkal bíztatják, a tavasszal újra Bécsbe szándékozik utazni.

Rákóczi febr. 10-kén átment Munkácsra, s másnap egy a megállapodáshoz képest fogalmazott, zárkózott tartalmú levelet írt — ismét Longueval tollba mondása után — Barbesieuxnek. Ebben Lajos király jóakarataért köszönetét fejezvé ki, a kívánt névsort nemsokára megküldeni ígéré.²⁾ A belgát néhány nap múlva Munkácsról útjára bocsátá, állítólag megbízva őt, hogy az összeesküdött urak neveit a miniszterrel élőszóval közölje; nemkülönben tudassa vele a következőket: A siker biztosítására szükséges, hogy a szervezendő hadsereg fogadására a franczia király elegendő pénzt előlegezzen, melyet az ország, szabadságának kivívása után, kész örömmel visszatérítend; e mellett segédsapatokat is kellene küldenie Lajos királynak, a mi Lengyelországon át könnyen megtörténhetnék; kívánatos, hogy ő Fölsége Magyar- és Lengyelország egyesítésére törekedjék, hogy a két ország jövőjére mind az osztrák, mind a török hatalomnak ellenállhasson.³⁾

Rákóczi ápril 11—12-kéig maradt még Munkácson,⁴⁾ ekkor visszaindult betegeskedő nejéhez Nagy-Sárosra. Bercsényi pedig, hitvesével együtt, martius végnapjaiban hagyá oda Unghvárt s ápril elején brunóczi kastélyába érkezett. Innét s ezen 1701-ik évi ápril hó 5-kén keltezi fejedelmi barátjához intézett válaszlevelét, melynek késedelmeért azzal mentegetődzik, hogy »*bizonyos dolgoknak* vártam volna örömost végét, kik munkában vagynak itt, bizonyos jóakarómnál.« E homályos

¹⁾ Rákóczi Önéletrajza, 103. l.

²⁾ Maga Rákóczi e második levél tartalmát csak emyiben jelzi. (L. u. o. 103. l.)

³⁾ Wagner F. Hist. Leopoldi, II. 737. l. Az udv. historiograph, ki a Rákóczi és társai ellen vitt per iratait látta, nyilván ezekből, név szerint Longueval vallomásaiból merített.

⁴⁾ Rákóczi 1701. febr. 12. s mart. 1., 10., 12., 21., 23. és 28-kán Munkácson datál; sőt itt keltezi még *ápril 11-kén* Csernaházy János nevű, sárosmegyei csernahai jobbágyát fölszabadító levelét is. (Eredetije a *leszi convent* ltárában.)

szavak alkalmasint az összeesküvés valamely ügyletére, talán egyenemely tekintélyes egyéniség megnyerésére vonatkoznak. A levél folytatásából pedig megtudjuk, hogy a gróf ekkor már vett Bécsből újabb tudósítást a külpolitikai helyzetről s ekként értesíti Rákóczit:

»Az hírek igen változók, -- s *úgy látom, Bécsben sem tudják még, mint lesz az francia háború?* Az svécussal való háborút majd bizonyossabbnak beszélük, és az francia követ is, az ki békeséget járt volna, az lengyel királytól cum *disgustu* ment el. De elhiszem, mind az bécsi s mind az olasz és francia hírekben (*hírlapokban*) Ngodnak bizonyossabbat írhatnak. -- Az magyar hadak fogadásának még az híre is elvesztett most; megválík egy hólnap alatt. *Az más héten magam is Bécsben rándúlok*, onnan is, ha mit érthetek, alázatossan udvarlok levelemmel Ngodnak. Gondolom ugyan, hogy az Méltóságos Fejedelemasszony (*nehézkés állapotára nézve*) fel fog már Bécsben sietni és Ngodnak is fogok ezen az földön udvarolhatni; ha vízen (*a Vágon, szálakon*) tanálna Ngod gyünni: *brunóczy puszta házámnál udvarlanék Ngodnak.* — Bizonyos levelek (Báthory-féle jószágos iratok) keresése iránt vettem Palatinus Uram két rendbeli leveleit; (unglmegyei) nótárius Ráthy Gergely Uram képmében alázatossan udvarol Ngodnak és cum plena informatione nevemmel fogja kérni Ngodat; *ha árvám jussának succurrálhatna Ngod* (a Rákóczi családi levéltárból) *valamely levelelkel, alázatossan venném magam is*, az Méltóságos Herceget is obligálná Ngod nagyon.« (Brunócz, 5. Aprilis 1701. ¹⁾)

Bercsényi tehát, míg egy részről Rákócziékat várta Brunóczra, bécsi útjokban, — más részről nemsokára maga is Bécsbe készült, korábbi szándéka szerint. Ezen utazása a politikai helyzetről való újabb, közvetlen tájékozás szerzése és a felső-magyarországi főkapitányság elnyerésének mozgatója mellett, az iménti levél végén említett *árvái pörös ügyeivel* is, nevezetesen a homonna-terebes-csákányi per folytatásával,

¹⁾ A s. k. írt levél eredetije a *Rákóczi-Aspremont-levéltárban* Vörösvártt. Ez az 1703. előtti időkből fennmaradt, Rákóczi fejedelemhez szóló *egyetlen* levele gr. Bercsényi Miklósnak. (L. általunk kiadva, Archiv. Rákócz. IV. az előszóban, X—XI. 1.)

összefüggésben állott; ezért kért volna ő is Homonnai Drugeth-okiratokat a Rákóczi-levéltárból. Valamint azt is látjuk, hogy Bercsényi hg. Esterházy Pál nádorral még mindig a régi bizodalmas viszonyban vala; úgy, hogy a nádor Rákóczi-nál az ő közvetítéséhez folyamodott.

Ugyancsak Brunóczeról s szintén 1701. évi ápril hó 5-kén írta a tudománykedvelő gróf a jászóvári prémontrei rend leleszi conventjéhez szóló amaz emlékezetes levelét, melyel és az abban előadott ténynyel a hazai történelem búvárainak örök hálájára tette magát méltóvá. Kiderül ugyanis a hazafias prémontreiek által kegyelettel őrzött e nagyérdekű levélből, hogy a leleszi conventnek, ez ősrégi hiteles helynek, a felső Tiszavidék történetére megbecsülhetlen értékű levéltárát a német katonaság barbarismusából eredett végpusztulástól, — melynek az archivum egy része már áldozatul esett, — egyedül gr. *Bercsényi Miklós* figyelme és gondossága mentette meg. Nevezetesen, a Thököly-háborúk viharai közepette a protestáns kurucz hadaktól szorongatott convent tagjai, a gondjaikra bízott orsz. levéltár okmánykincseit féltvén, — ládákra rakták, és nagyobb biztosság okáért titokban a buzgó kath. Homonnai gr. Drugethek tulajdonát képezett közeli unghvári erősségbe szállították, Mokesay András prépostsága alatt, 1674—80. Unghvárát ugyan 1684. tavaszán gr. Homonnai Zsigmondtól Thököly erős ostrommal vevé: de az általa odahelyezett kurucz kapitány, Deregyei Galambos Ferencz, a leleszi convent levelesládáinak hű gondját viselte, noha a vár 1685. májusban Schultz csász. tbktól heves bombázást állta ki. 1685. november elején Unghvár kaput tárt Caprara es. tbnoknak. Az ezutáni időkben Leleszre visszaszivárgott prémontrei új rendtagok pedig, — az előzőtt régiek kihalván, — nem tudták többé, hová lőn levéltáruk? A többit elmondja Bercsényi levele:

»Nem rég történt, — tudósítja a főtiszt. convent tagjait a gróf, — hogy ő cs. kir. Főlsége unghvári váramban tartott helyőrségének egyik pattantyúsa bizonyos régi okleveleket (*Literalia Instrumenta*) holmi katonai czélokra felhasználás végett előhurezolván és széthányván (*dissipans*), azok egy részével (bizonyára valami szép pergamenekkel) az én udvari

festömet és szakácsomat ajándékozta meg. Mire tanúltabb szolgálóimnak e levelek esetleg föltűntek, s észrevették, hogy azok nagyobb becsűek (Litteras majoris momenti), s nevezet szerint a főtiszt. leleszi conventet illetik. Erről nekem jelentést tévén, én, — mivel azok pusztítását az országnak és országlakosoknak nagy kárára lenni itélém, — tüstént kérdőre vonattam és tüzetesen kihallgattattam az illető tüzért: honnan és miként jutott legyen ama levelekhez? s vajjon van-e még több olyan régi levél kezénél, vagy hol? Erre azt vallá, hogy *a várnak a lázadóktól való visszavétele alkalmával (1685. nov.) a német katonaság tisztjei által (!!) adattak át az illetén levelek nekik pattantyúsoknak, az ő tüzeri mesterségükhez való fölhasználás végéig (!!),* melynél ilyes papirosokra szükség van. Ő tehát, nem tudván, hogy ezek értékes írások legyenek, mostanáig szabad tetszése szerint felhasználta azokat. A mely levelek azonban még megvoltak, azokat én a tüzérsegtől kezeimhez vevén, zár alá helyeztettem, nehogy hasonló módon elpusztíttassanak. *Könnyen elgondolható mindazáltal, hogy mily megbecsülhetetlen kár okoztatott tömérdek: sok országos érdekű oklevélnek annyi év óta folytatott pusztításával.*«¹⁾ A nemes gróf ezen, a történettudomány és jogérzék magaslatára emelkedett fölfogásról tanúskodó nyilatkozata után kijelenti, hogy lelkiismeretbeli kötelességének tartá (conscientiae meae duxi) a főtiszt. conventet a fennforgó esetről értesíteni, s őket egyúttal tisztelettel fölkérni: küldjék ki Unghvárra megbízandó rendtagjaikat a convent jegyzőjével, hogy ezek, Ungh vármegyének ez iránt általa már utasított alispánja és jegyzője jelenlétében, az említett, még megmenthetett okleveleket akár lajstromozva, akár pedig úgy, a mint ő a tüzérektől visszaszerezte,²⁾ kezeik-

¹⁾ » . . . responditque (Pixidarius) sibi occasione receptionis Arcis a Rebellibus, per militiae Germanicae Officiales assignatas esse ejusmodi Litteras, ut pro usu artis suae pixidariae, quibus charta necessaria esset (t. i. fojtásnak az agyúdba s némely tüzes-koszorúk és löpor-bortékok, robbanó szerek készítéséhez), ejusmodi papÿrum applicaret; ac proinde, nesciens Litteras alicuius momenti esse, hactenus pro libitu dissipavit. Quae vero adhuc extitissent, eas ad manus meas, ne ultro dissiparentur, recepi; facile tamen conjiendum est, quam inaestimabile damnum a tot Annis dissipatae Litterae Regnicolis causaverint.«

²⁾ » . . . sive registrative, sive in confuso, uti eas a Pixidario rehabere potui.«

hez és őrizetök alá vegyék, hogy az érdekelt közönség azokat a maga jogai és igazai védelmére, ezentúl annak rendi szerint használhassa. »Datum in Castello Brunócz, die 5. Aprilis 1701. C. N. *Bercsény m. p.*«¹⁾

Ezen, a fennkölt szellemű gróf gondosságából az utókor számára megmentett okleveles kincsek, — mint az 1701-iki unghvári összeírásból láttuk, — két ládát és egy vászonturbát, K., L., és M. betűkkel jelzettekbe töltöttek be, s a belső tárházban őriztettek; honnét aztán később a prémontrei convent kiküldött tagjai által Bercsényi kívánságához képest átvétetvén, Leleszre szállítottak. Itt rendesen lajstromoztatva, külön szekrényben kezeltetnek, s a convent örök hálájának jeléül a megmentő lelkes főúr iránt, »*Bercsényi-acták*« nevét és címét nyerték hivatalosan. Ezek képezik a leleszi hiteles hely *legrégibb okleveleit.*²⁾

Míg Bercsényi ily nemes dolgokkal foglalkoznék Brunóczon: már-már megkondúlt feje fölött a váratlan veszedelem órája. A Rákóczi által Munkácsról másodízben Párisba expedált gaz áruló Longueval a fejedelem újabb levelét — s állítólag még több magyar urakét is, — úgy, mint előbb, beadá Bácsben. A jezsuiták ezt is vitték menten az udvarhoz. Leopold főministereivel titkos tanácskozást tartott az ügy fölött, s elhatározzák, hogy a csirájában levő veszedelmes mozgalmat most már erős kézzel elfojtják, *Rákóczi, Bercsényi és a Longueval által megnevezett többi főurak s nemesek rögtöni elfogatásával.* Mivel azonban a belgára mint vádlóra, vagy inkább mint tanúra, még szükség van: tehát nem álcázzák le őt, hanem azon ürügyöt gondolták ki, hogy Longuevalt, már mintegy Franciaország felé, egy darabig menni engedik, és útközben, Linczben elfogják s kikutatják, — hogy ilyformán a szándékos árulás gyanújától ment legyen.

Így történt. Rákóczi april 18-kán estve felé levelet vesz

¹⁾ A leleszi convent levéltárában.

²⁾ L. és v. ö. a magy. történelmi társulat zemplén-ungli kirándulása leleszi bizottságának jelentését, a *Századok* 1871. évi folyamában, 598—600. l.

nővérétől Aspremontnétól, kinek a bécsi udvari körökkel összeköttetései voltak; — csakhogy a Zborórúl kelt levéllel a hercegnő őtekgója előbb Munkácson keresé a fejedelmet, s onnét, szerencsétlenségre, a vízáradások miatt csak későn kerülhetett Sárosra. E levélben a szerető nővér aggódva figyelmezteti öcscsét, hogy tudósítást vőn Bécsből, a mely szerint Longueval kapitányt Linczben elfogták és visszakísérték Bécsbe, minthogy magyar főuraktól gonosz czélzatú leveleket találtak nála, melyek közül egyet, a veszedelem láttára, elnyelt volna. Rákóczi éppen Eperjesről nála volt német tisztek társaságában nyitotta föl ezt a levelet, — de magán uralkodva, megdöbbenését arczvonásai nem árulák el. *Ez nap éjjeli 2 óra tájban a fejedelmet, hálótermébe törő fegyveres katonák, a császár parancsolatjára elfogták s Eperjesre kísérték.* Kevéssel utána szintén fogva hozták e városba Sárosmegyei birtokáról *b. Szirmay István* nádori ítélőmestert, Orbán Pál, Sárosy István és Károlyi Sándor nevű jurátusai-val. Pár nap múlva pedig arról értesült a gr. Solari tbk. őrizetére bízott fejedelem, hogy *Vajj Ádámot* is elfogták volt Szabolcsban és Kassára vitték, s hogy barátját *gr. Bercsényi Miklóst* hasonló sorsban részesítendőék, szorgosan keresik. ¹⁾

Bercsényi mindezekről mitsem tudva, nyugton ült e napokban brunóczi kastélyában, s nejével Bécsbe készült utazni. April 21-kén reggel meg is indulának hatlovas fényes hintajukon, melyet még két fogaton követett kíséretök. Nagy-Szombatban pár órai pihenőt tartván, a lovak már ismét bevalának fogva s a gróf újra hintájába ülendő: midőn jelentik, hogy Szluha Ferencz, *b. Szirmay István* ítélőmester irodavezetője (kiadója), urától Bécsbe küldetve, érkezett ide s beszélni óhajtana a gróffal. Bercsényi a jól ismert egyént tüstént maga elé bocsátá, — s e találkozás lőn szerencséje. Szluha, — ki, mint későbbi fényes pályája tanúsítja, nagyon eszes, ügyes ember volt és Szirmaynak teljes bizalmát bírta, — azonnal közlé a gróffal a Sárosban imént történeteket; elmondá, hogy letartóztatott főnöke titokban épp azon pillanatban bízta meg őt

¹⁾ I. mindezeket részletesen elbeszélve *Rákóczi Önéletrajzában*, 105—106. l. és *Hist. des Révol. de Hongrie*, II. 23—26. *Úgy Kolinovicsnál*, p. 25—26.

rögtön Bécsbe indulni s kiszabadítása érdekében mindent elkövetni, midőn a németek Eperjesre hurcolták, t. i. Szirmayt; elmondá, hogy Rákóczi Ferencz fejedelmet hasonló szerencsétlenség érte, s az ítélőmestert kísérő német katonák közt híre járt, hogy más nemeseket is fogtak volna el, és különösen kutatták és tudakozták éppen a gróf jelenlegi hollétét: sőt azt is hallotta Szluha, hogy valamint Rákóczi elfogatásával Solari: úgy Bercsényi és több alföldi nemes úr kézrekerítésével ugyanakkor Uhlefeld cs. tdk. bízott meg és küldetett ki bizonyos csapatokkal. (Uhlefeld, szerencsére, Ungvárra nyargalászott előbb a gróf után.) Bercsényi, Longueval elfogatásáról már értesülve lévén, nagyon hamar tisztában volt magával a különben is megbízhatónak ismert Szluha elbeszélésének igazságáról, bármennyire meglepők valának e hírek.

E jelenettel gr. Bercsényi Miklós élettörténetében több mint két évig tartó oly változatos, viszontagságtelei időszak kezdődik, mely kalandosnál kalandosabb mozzanatainak egész lánczolatával — mitsem enged akármelyik regénynek.

Elképzelhető, hogy milyen meleg köszönetet mondott a gróf a tolmácsolt hírek bizalmas közléseért Szluhának! Az a villámgyors felfogás, az a legbonyolultabb viszonyok szövevényein egy pillantás alatt áthatoló éles tekintet, melyben Bercsényi lángelméje épp a legválságosabb helyzetek közepette nyilatkozni szokott, — ezúttal is megmutatá erejét. Alig végzé elbeszélését Szluha: a gróf már határozott a teendőik iránt. Hamarosan, bár a legmélyebb fájdalom érzetével, elbűsűzött szerető hitvesétől, kit azzal az utasítással bocsátott útja folytatására Bécsbe: maradjon ott, és ügye könnyebbítése érdekében rokonaik, jó barátaik segítségével kövessen el mindent, az udvari irányadó körökben. Lekíséré őt hintajáig, s ott még egyszer búcsút vőn, olyformán, mint hogyha ő csak Nagy-Szombatig akarta volna elkísérni a grófnőt, — s maga, a vele politikailag is egy hajóban evező jószágkormányzójával Szirmay Miklóssal és kíséretöknek egy részével, a más két kocsin lóhalálában hajtattott vissza Brunócra, miközben gyanús hűségű német komornyikja az egyik csészáról megugrott s elszökött. A kastélyba érván a gróf, magához vőn annyi arany- s ezüstpénzt, a mennyi éppen rendelkezésre áll; továbbá kis

helyre csomagolható gyémántos, gyöngyös, drágaköves arany-míveket, a szükséges öltözeteket; s mindezt és néhány napi élelmi szert nyeregzsákokba, turbákba málháztatván, — öt-hat jó vadászparipát fölnyergeltetett. Cselédségének hallgatást parancsola, és közülök a leghívebbeket: kedves apródját Kálnássyt, egy fegyverhordozót, két-három lovászt kiválasztva s magával és Szirmayval együtt talpig fölfegyverezve, nyeregbe ülének, istenhozzádot mondtak a szép Brunócznak, — s azzal a Vágon által bevágtak a temetvényi hegyek rengetegeibe. Estve felé volt már; az éjet alkalmasint a temetvényi pusztás várban töltötték.

A menekülés éppen idejében volt. Másnap jókor reggel ugyanis onnét a magas bérczek erdős ormairól észrevették lenn a síkon egy lovas-oszlop közeledését és bontakozását; a réz-sisakok s mellvérték csillogása elárulá, hogy vasas-németek, Uhlefeld ezrede. Jól látták, és Bercsényi gróf tábori távcsövével, akár az egyeseket megolvashatva, nézegette: mint fogják körül odalent kastélyát s mint nyomúl be egy részök. Néhány óráig tartott ottbenn létök; átkutatták minden zegezugát Brunócznak, s a cselédséget Uhlefeld szigorú vallatóra fogta: mondják meg, hová lett urok? Azok persze, emlegették bécsi utazását, ki Csejthére, ki ide, ki amoda utalt, vagy nem tudom-mal válaszolt, — csak azt az irányt nem árulá el egy sem, a merre a gróf tegnap estve távozott. Bercsényi onnét a temetvényi tetőkről egyszer csak azt látja, hogy a lovas csapat elvonúl Brunóczról. Mindazáltal ez a jelenet elég világosan tudtára adá, hogy sehoh a hazában nincs többé bizton. Lengyelország felé gondolt tehát. De, hogy bevárja míg a riadalom híre a környéken egy kissé lecsillapodik: már mintegy vadászat ürügye alatt még beljebb vonúlt a jól ismert rengetegekbe, s egy-két napig ezek mélyében tartózkodék: hadd keressék addig a németek lent a kastélyokban. Ezután, a városokat, falukat gondosan elkerülve, s mindenütt óvatosan az erdőkön, hegyeken haladva, Beczkó, Trencsény, Illava mögött fel, Zsolna közelébe érkezének a bujdosók. Az ezen város és a lengyel határ között elterülő hegyek útjait már nem ismerék sem a gróf, sem kísérete. De ismeré a szomszéd Budetín várurát, a becsületes báró *Szúnyogh Gáspárt*, kinek hű magyar-

ságáról Bercsényi meg vala győződve. Beizent tehát hozzá titkon egy estve, a kis Kálnássytól. A derék főúr a gróffal értekezni kívánván, kijött az erdőkre az apróddal. Teljes készségét ajánlá a határokon átszöktetésre, s azt gondolták ki: legjobb lesz Bercsényinek úgy színlelnie, bárkikkel találkozék, még a lengyel határokon belől is, mint ha ájtatossága gyakorlása czéljából bizonyos calvária monostorába, egy híres búcsújáró helyre (Czenstochow?) igyekeznék. Szűnyogh aztán ellátva őt helyismereti utasításokkal és megbízható kalaúzokkal, — útjára bocsátá féltett vendégét. A kalaúzok híveknek s ügyeseknek bizonyulának: a határszéli Kárpátok ágazatai közt mindenütt az erdei hegyhátakon vezették a grófot; minthogy azonban eme hegyek tele valának a gácsországi kereskedőkre leselkedni szokott zsványbandákkal: több ízben ezekkel gyűlt meg a bajuk, s csak jó fegyveres készültségöknek köszönhatték a megmenekülést. Két napi fáradságos hegyi utazás után végre szerencsésen lengyel földön valának. ¹⁾

Gr. Solari tábornok a Rákóczi elfogatása iránt vett császári parancs végrehajtásáról jelentést tévén Bécsbe, míg a futár odajárt s a további utasításokkal visszaérkezett Eperjesre, — idő telt belé. A fogoly fejedelem ezalatt, bár szoros katonai őrizettől környezve, mindazáltal tűrhető helyzetben volt. Solari, ki 1698-ban török fogságba jutván, midőn a stambuli héttoronyban sanyarogna, a nagyszívű Zrínyi Ilona fejedelemnőnek sok jótéteményével élt, — háláját most azzal

¹⁾ A menekülés részletei *Bercsényi saját előadása szerint*, a mint ezeket később Varsóban elbeszélé *Rákóczinak*, és ez *Önéletrajzában* írva hagyta. (L. »Confessiones« 133—134. l. V. ö. *Hist. des Révol. de Hongrie*, II. 26. és 42—43. l. stb.) A brunóczi elutazás napjára nézve pedig l. Bercsényi egyik meghittjének, *Pálóczy Horváth György* unghi nemesnek naplóját: »1701. 21. *Aprilis* Nagy-Szombat táján, póstán felment Szluba Ferencz nevű ember, ítélmester Szirmay István Uram expeditora megjelentvén Gróff Bercsényi Miklós Uramnak ő Ngának azon urak (Rákóczi, Szirmay István, Vay Ádám) casusát: azonnal elszaladott az Úr az nyitrai hegyekbe, onnat Lengyelországba, az Gróffné pedig ment Bécsben.« Végre *Szűnyogh*ról maga Bercsényi így emlékezik 1707. febr. 20-kán Unghvárt Rákóczihoz írt levelében: »Szegény, engem bújdosásra sejtőlő *Szűnyogh Gáspár*, —« etc. (L. Archiv. Rákócz. V. köt. 366. l.)

igyekezett leróvni, hogy a dicső asszony fiával udvariasan bánt, szigorú utasításait lehetőleg mellőzve.¹⁾ Megengedé, hogy a fejedelem saját konyhájáról étkezzék, saját eselésége által szolgáltatassék ki; nővérét Aspremontnét is látogatásra bocsátá egyszer hozzá; udvari tisztjei, szolgálói pedig szabadon járhattak a fogolyhoz, ki jószágai kezeléséről is rendelkezhetett börtönéből, s april 26-kán b. Klobusiczky Ferencz kir. személynököt magához kéretvén, összes jogi és jószágos ügyeiben Lipóczi Keczer Sándor sárosi alispánt vallá teljhatalmazottjául, fogsága tartamára.²⁾ Május 1. és 2-kán eperjesi fogságában kelt ily természetű okmányait is leljük a Keczer-család levéltárában. Ekkor már leérkezett Bécsből a parancs Rákóczinak és Szirmay Istvánnak erős katonai fődözet alatt Kassára, s onnét Vay Ádámmal, valamint az időközben Erdélyben elfogott s szintén Kassára vitt Vay Mihálylyal és Lászlóval Buda várába leendő szállítása iránt. Azt is megtudta valamikép Rákóczi, hogy Kassáról Szerencsnek fognak menni, — mely utóbbi helyen állomásozék a fejedelem fegyveres testőrsége és udvarnépe. Arról gondolkozott tehát, s bejáró hí szolgálói útján már némi előintézkedéseket is tőn e végre, hogy azok bizonyos kijelölt időben és helyen készen várván, kiszabadítására kísérletet tegyenek. Ez a kísérlet azonban, a közbejött vízaradások az elutazást gátolván, abban maradt

Végre május 5-kén megindulának Eperjesről, — erős katonai fődözettel: egy lovas- és két gyalog-századdal. A rab fejedelem saját hatlovas hintájában ült, balján Solari. Kassáról, húzamosabb pihenés után, május 16-kán³⁾ folytatták útjo-

¹⁾ *Hist. des Révol. de Hongrie*, II. köt. 24. l.

²⁾ *Rákóczi Önéletrajza*, 106—107. l. — A *Keczer-család* levéltára.

³⁾ »1701. 18. Aprilis insperate Generál Solari, az ő Főlsége parancsolatja mellett a fejedelmet Rákóczi Ferenczet Sárosst, — Szirmay István Uramat, nagy autoritású és emlékezetes ítélőmestert, diákjával Sárosyval arestum alatt behozták Eperjesre, és ottan szoros őrizet alatt lévén, *végre Kassára, onnan die 16. Majj Buda felé vitték*, Vay Ádám Urammal. Azután Vay Mihály Uramat is Erdélyből fogva vitték Kassára. Valamely új machinatioval vádoltatnak, de valóságosan okát nem tudhatni. Vay Lászlót is utánok vitték. Mindezeket Német-Újhelyben kemény arestum alá vetették.« — (*Pálóczi Horváth György naplója.*)

kat, lassú menetekkel, a gyalog kíséret miatt.¹⁾ Állomásaikon a legszigorúbb katonai rendtartás alkalmaztatott: Rákóczi ajtaja előtt kívül folyvást két katona áll a őrt kivont karddal, belől is a szobában — éjtszaka ágya mellett — más kettő. Hanem azért a fejedelem megnyerő társalgásának hatása alatt vele napról napra mindinkább rokonszenvező tábornok megengedő, hogy Rákóczi magántitkárával értekezhessek, kinek révén aztán nejjének izenetet küldhetett; azt is elnézte Solari, hogy foglya a külön hintókban kísért b. Szirmayval s Vay Ádámmal útközben izenetek váltása által érintkezhessek.²⁾

A nép könnyező szemekkel bámulá a szomorú vonatot mindenütt; sőt a Tokaj-Hegyallyának a Rákóczi-házon, jóságos földesurain, rajongó szeretettel csüngő harczias lakossága nemcsak könnyeit: véréit is akará ontani az elnyomott haza ügye miatt fogságot szenvedő fejedelmi uráért. E hív jobbágyok magok között — épp úgy, mint 1697-ben — összebeszélvén, küldötteik fölkeresték Szerencsen Rákóczi főlovászmesterét, a derék b. Vissenacque Sándor francia (lotharingi) lovagot, — utóbb kurucz ezredest, — s tanácsait, támogatását kérték ama tervükhöz, hogy ők a vidékükön átutazás közben *teljes erejükből meg fogják rohanni a katonai kíséretet és urokat kiragadják a németek kezéből.* Vissenacque módját tudá ejteni, hogy erről Rákóczi Kassán titkos értesülést nyert, s parancsait várta. A jobbágyi hűség és önfeláldozó ragaszkodás e megható nyilvánulásától mélyen megindult fejedelem azonban határozottan megtiltá minden ilyen kísérlet tételét nekik, egyedül azon okból, hogy annyi ártatlan vér ontásától irtózott s oly sok város és falu lakosságát nem akará a németek fegyverei dühének kitenni; jól tudja vala ugyanis, hogy akár sikerüljön a szabadítási merész próba, akár nem: a rettenetes bosszúállást a nép el nem kerüli.³⁾ Ekként a tervezett megrohanás elmaradt; s a Hegyallya hú népe zokogva és áldásokkal kísérel rab urának hintáját.

A fejedelem Budán Longueval árulásáról némileg tájékozó titkos izenetet vőn szerető hitvesétől, a ki sógornőjével Rákó-

¹⁾ *Rákóczi Önéletrajza*, u. o.

²⁾ *Rákóczi Önéletrajza*, 108. l.

³⁾ U. o. 107. l.

czy Juliánával együtt már fent vala Bécsben, s a Rákóczi- és Hesseni-házzal rokoni összeköttetésben lévő külödvárok követéseit sorra járta, tudatván velök a férje ellen elkövetett erőszakos, törvénytelen eljárást, s uralkodóik hathatós közbenjárását kinyerni igyekezővén általok, férje kiszabadítására. Más egyéb módokat is megkísérlett a derék Aspremont gróf által tanácsolt két fejedelmi hölgy.

Budáról Tatának, Győrnek, ¹⁾ Magyar-Óvárra vitték a foglyokat, s innét — Bécsből vett parancs szerint — az ország határain kívül, a gyászemlékű *Német-Újhelybe*, hol május 29-kén érkezének meg. Rákóczit itt a várnak ugyanazon szobájába zárták, melyből 30 évvel azelőtt anyai nagyapja gróf Zrínyi Péter *a vérpadra lépett*. E körülmény sejteté: mi vár reá!

Ugyancsak Német-Újhelyre hurczoltattak fogságra valamivel utóbb: Thököly volt udvari kapitánya Szlavniczai *Sándor Gáspár*; ²⁾ Rákóczi jogtanácsosa *Okolicsányi Pál*, liptai híres ügyvéd s nyakas lutheránus; végre *Szluha Ferencz*, kiről, úgy látszik, megtudták, hogy Bercsényi neki köszönhető closontását. Annyira benne voltak már az elfogatásokban, hogy a kilencz rab úron kívül még nem kevesebb mint *nyolczvankét főurat* és nemest³⁾ — kiválogatva a legbuzgóbb hazafiakat — akarának börtönre vettetni az állítólagos összeesküvés színe alatt Leopold némely ministerei; névsoruk már össze volt állítva, ⁴⁾ — közöttük lévén a Kollonics tervezetének

¹⁾ Itt május 26-kán vonúltak keresztül, s éppen országos vásár lévén, a nagy sokaság könnyezve nézte a foglyokat, s fővegléve hangosan imádkozának az egekhez Rákóczi és társainak kiszabadulásáért. A Győrön túli abdai hídnál pedig az történt, — beszéli az egykorú *Kolinovics*, kézirati latin krónikájában, — hogy mikor a Rábezán általkelnének, a folyam áradványából egy szép ponty vetődött fel, melyet a körülálló katonák szerencsésen elfogtak és Rákóczinak kedveskedének vele. A fejedelem ezüstforintost ajándékozott nekik érte, de a halat azonnal visszavetete a vízbe, e szavakkal: »*Menj s ürvendezz szabadságnak! Vajha énhozzám is oly kegyes lenne a gondviselés, mint én most tehozzád, és visszaadná szabadságomat!*« (Gabr. *Kolinovics*, Hist. de rebus novissimae Confoederationis Ung. Libri XII. p. 27.)

²⁾ L. a cs. k. udv. kamarai rendeletben, alább, 321. l.

³⁾ Hist. des Révol. de Hongrie, II. 27.

⁴⁾ Rákóczi előtt felolvasták; ő, egy hallomás után, plus minus 60-nak mondja. (*Önéletrajz*, 112. l.)

1696. és 98-iki heves megtámadója, a hazafias kalocsai érsek gr. *Széchenyi Pál* is, a kire, úgy látszik, különösen a nevezett nagyhatalmú cardinálnak fájt volna a foga. Mégis, az ily tömeges elfogatások következtében okvetetlen fölzúduló közérzület zajosabb kitöréseitől tartva, s tekintettel a bonyolult külügyi helyzetre, — a korona higgadtabb tanácsosainak megfontolást ajánló véleménye győzött. ¹⁾ Egyelőre megelégedének tehát az eddigi áldozatokkal, a kikkel azonban, kivált *Rákóczi*val és ha kézre kerithetnék: *Berecsényivel*, kérlelhetetlenül kívántak elbánni.

Rákóczi fogságának s kiszabadulásának története bőven ismeretes; csak főbb mozzanatait érintjük tehát. Az ellene és vádlott társai ellen indítandó főbenjáró per mikéntje Leopold tanácsosainak sok fejtörést okozott és folyamatba tétele nem kevés időbe került. Ugyanis bizonylatok dolgában a vádlók nagyon gyengén állottak, tanújuk meg éppen nem volt több *egyetlenegynél*, — az áruló *Longuevalnál*; ennek tanúskodása pedig a magyar törvények értelmében — közjogi ügyekben — magyar nemesek ellen nem bírt érvénynyel, mert nem volt magyar honpolgár. Ennélfogva a titkos tanács elhatározá, hogy — az egyedül illetékes — hazai törvényeket mellőzve, csupa idegen jogtudósokból álló *delegált bíróságot* (judicium delegatum) fog alakítani, mint hajdan a Zrínyi Péter, Frangepán, Nádasdyék pörében. E bíróság elnökéül a császár gr. Buccellini Frigyes Gyula osztrák cancellárt rendelé, a ki aztán a vádlóval Euler es. hadi tanácsnokkal meg is jelent a rab fejedelemnél. Rákóczi súlyos helyzetében bámulatós lelkiérvel viselé magát; óvást emelt törvényes idézés megelőzése nélkül történt erőszakos elfogatása, és ünnepélyes tiltakozást idegen, törvénytelen bíróság elé állíttatása ellen, férfias bátorsággal jelentvén ki, hogy ő mint magyar mágnás csak magyar ítélőszék, magyar törvények illetékessége alá artozik s ezeknek kész alávetni magát; vagy, ha mint a rómain szent birodalom fejedelmét ennek curiája elé idézteti őt a császár: helyt fog állani ott is. Azonban osztrák törvényeket, osztrák delegált bíróságot maga fölött semmiképen el nem

ismerhet! Ehhez képest a vádlevél átvételét megtagadta, s midőn azt börtöne asztalára letették, mindenre elszántan, hősi lélekkel mondá: »*Ha velem együtt rothad is el itt a tömlőczben ez a papiros, — én hozzá nem nyúlok!*« — és krétával korlátot vont körüle.

Ezen eltökélése mellett állhatatosan megmaradva, — meg nem érinté a 6 heti védelem-előkészítési idő kitüzése mellett asztalán hagyott vádiratot: készebb nagyapjaként vérpadon hősileg halni, avagy immár 18 év óta a rothenburgi vár börtönében sínlődő nagybátyja, gr. Zrínyi Jánosként örökös fogságban senyedni el, semhogy a hazai törvényeket, — melyekre mint főispán megesküdtött volt, — idegen bíróság illetékességének elismerése által megtagadjja. Buccelliniék ezen közben mindent elkövetnek vala, hogy Longueval mellé még hamis tanúkat kerítsenek Rákóczi ellen; fényes jutalmak ígérgetésével esábitgatták erre a fejedelemnek még vádlott rabtársait is, — kik azonban megvetéssel utasították vissza egytől egyig a gyalázatos ajánlatot.¹⁾ Hasztalan volt minden mesterkedés: az egy gaz belgát kivévén, semmi árért nem akadt több tanú; pedig Rákóczinak az udvar mindenképen veszére tört.

Ugyanezen törvénytelen delegált bíróság elé idéztetett, új lázadás szításának vádjával, gr. *Bercsényi Miklós* is, menekült társával Szirmay Miklóssal együtt; az idéző-levél formaszzerű kihirdetésére Ungh, Bereg, Zemplén és Sáros vármegyékre 1701. aug. 26-kán kelt kir. parancs ment.²⁾ Ki kellett azt hirdetni, ha az illetők a haza határain kívül valá-

¹⁾ »Aula nihil contra me praeter Longuevallii fassionem reperiri poterat, *quamvis pollicitationibus et promissis complures testes et ipsos mecum captivos tentaverit.*« (Rákóczi, Önéletrajzában, 115—116. l.

²⁾ »Ad intimationem Cancellariae Austriacae, Comitatus de Ungh, ut Comitum Bercsényi et Nicolaum Szirmay e Regno profugorum ad Delegatum Judicium citet. In simili Sárosien., Beregien., et Zemplinien. Cöttibus« ezim alatt, Leopold nevében Bécs, 1701. aug. 26-kán kiadott kir. mandatum *eredeti fogalmazata* a m. kir. udv. cancellária levéltárában, sub nro 81. ex Augusto, A. 1701. De az expeditio csak sept. 7-én történt meg, és pedig nem directe, hanem a szepesi kamara útján, — mint a fogalmazatra utólag reájegyeztetett. E késedelem alkalmasint a per fölötti tanácskozásokkal függ össze.

nak is, — hogy makacsságban elmarasztaltatván, mint fölségárulók fő- és jószágvesztésre ítéltethessenek, s ideiglen zár alá vetett javaikat a kir. kincstár számára véglegesen el lehessen kobozni. Leopold e parancsa Ungh vármegyének 1701. szeptember 19-kén tartott közgyűlésén olvastatott föl; s az osztrák udv. cancellár gr. Buccellininek a megye szeretett főispánját idegen vérbíróság elé, hazán kívüli területre idéző (többszörösen törvényellenes!) levele kihirdettetvén, egyszerűsmind az unghvári vár kapujára s Homoky András alispán házánál, a hivatalos hirdető táblára kifüggesztetett. ¹⁾ Rákóczi és társainak elfogatása elrémité a katonai rémuralom igájában nyögő egész országot; hogy mertek volna ellenkezni s a kir. parancs végrehajtását megtagadni *egy vármegye* rendei?! Másként is, azzal a tudattal vígasztalták s vígasztalhatták magokat: hogy mit árthat Buccellini s vésztörvényszéke a rab hazából kibujdosott szabad embernek, ott a szabad *Lengyelországban*?!

A pertárgyalás megkezdésének ily hosszúra húzódása időt adott a Rákóczi-házzal rokoni vagy barátságos összekötetésben levő külföldi udvaroknak a diplomatiái beavatkozásra. Rákóczinének a különféle bécsi követségeknél ez iránt tett lépései meghozták a kívánt sikert, annyivalinkább, mint-hogy a magyarországi s erdélyi protestánsok által csaknem egy század óta vallásszabadságuk főszlopáúll tekintett Rákóczi fejedelmi ház végképeni elnyomása, esetleg kiirtása, — az

¹⁾ »1701. die 19. 7-bris. Ez mai Nemes Vármegye generális gyűlésének alkalmatosságával solenniter publicáltatni parancsoltatott Kegyelemes Urunk ő Felsője patenter transmittált publicatiója,« hogy t. i. némely magyar urak »novam conati sint excitare rebellione,« mint a kir. mandatum mondja; — »az mely vétekekben infascinátusnak találtatott volna Méltóságos Gróff Székesi *Bercsényi Miklós* Uram ő Nga és Szirmay Miklós Uram is, (a kir. parancs szavai szerint: »hocque atrocissimum crimen Comitum quoque Nicolaum Berchény et Nicolaum Szirmay, utpote fugitivos, inficiat«, *kik mindkettlen Lengyelországba profugiáltak*; azért azon publica citatiót Tek. Ns. Vármegye minden úton-módon publicáltassa, hogy *intra spatium 6 hebdomadarum coram Judicio Delegato, sub praeside Comitum Buccellini, Aulae Caesareae Cancellario se-sistent; in casu non comparitionis ex contumacia eisdem sequeretur sententia.*« Publicáltatott tehát és Homoky András Uram házánál kifüggesztetett. (*Pálóczi Horváth György unghi nemes naplója.*)

európai protestáns államok, különösen Poroszország és Anglia előtt politikai okokból sem lehetett közönyös. Valósággal, az Austriával szövetséges külhatalmak közül *Nagy-Británia* nemes királya, az — I. (Stuart) Jakab angol király unokájának s V. Frigyes vál. cseh király leányának Pfalzi Zsófia hercegnőnek, a néhai Rákóczi Zsigmondné nővérének révén Rákóczival rokon — *III. (Orániai) Vilmos*, továbbá *Poroszország királya I. Frigyes*, úgy szintén a *hannoveri* választófejedelmi udvar (Chur-Pfalzi Zsófia fejedelemnő), végre a II. Rákóczi Ferencz és Hessen-Rheinfelsi Sarolta-Amália hercegnő házasságát közvetített római szent birodalmi örökös-főcancellár *Anselm-Ferencz chur-mainzi választó-fejedelem* és érsek, — tehát négy uralkodó, köztük egy kath. papi fejedelem, — utasították a bécsi udvarnál lévő követeiket: *erélyesen mozdítsák elő a császárnál Rákóczinak szabadon bocsátását.* 1)

E követek még oly előzékenyek voltak, hogy Rákóczinél udvarias levelekben tudatták ily értelmű utasítások vételét, és hogy kellemes kötelességökül ismerendik a szerint működni. Lipót császárnak, szövetségségei illetén beavatkozása nem kissé zavará meg számításait; Sarolta fejedelemnő pedig a sikernek rendkívül megörülvén, módját akará ejteni, hogy e jó hírrel rab hitvestársát megvigasztalhassa, — a mi azonban a nagy szigorral őrzött és minden külvilági érintkezéstől elzárt fogoly helyzetét tekintve, éppen nem vala könnyű feladat. Mindazáltal a női leleményesség itt is diadalmaskodék; nemcsak, hanem ez a lépés a kedvező véletlen segédelmével első láncszemévé vált Rákóczi szerencsés kiszabadulásának.

A fejedelemnő emlékezek, hogy egy derék német szolgáljuk, a ki még a múlt évben is náluk volt és hűnek bizonyult, jelenleg a császár trabant-testőrségében szolgál; a gyanúnak árnyékát is elkerülendő, elhez a császári testőrhez fordúla tehát. S a hű ember csakugyan elvállalta, hogy valami ürügy

1) Hist. des Révol. de Hongrie, II. 36—37. Talán a mainzi érseknek, e főpapi fejedelemnek meleg érdeklődése ejté gondolkodóba a bécs-új helyi jezsuiták rectorát P. Sagelt is, a ki Rákóczi mellé lévén rendelve gyóntatóul s meggyőződve a fejedelem ártatlanságáról, állítólag levelet írt mellette Manegatti jezsuita atyának, Lipót császár gyóntatójának. (L. Rákóczi Önéletrajzát, 114.)

alatt elküldeti magát Német-Újhelybe, — mely különben es. mulató-vár vala, — s az angol és porosz királyok követének értesítő leveleit, a melyeket a fejedelemmő eredetiben a kezébe adott, egykori kedves urához be fogja valahogyan juttatni, — talán apródja Berzeviczy Ádám útján, ki a fejedelmet börtönében kiszolgálá és a kit a testőr jól ismert. Lehmann kapitány azonban, kire a foglyok őrizete bízva volt, oly szigorral teljesíté e tisztét, hogy, az udvartól vett utasításához képest, valahányszor Rákóczi étkezett: mindannyiszor megjelent nála és a kenyereket, pecsenyéket személyesen vagdalá föl, levelek becsempészését meggátolandó. Szemfülessége minden apróságra kiterjedt. Ekképen a testőr a rábizottakat titokban el nem követhetvén, — azt gondolá magában: hisz azok a levelek ő Főlségével barátságban álló hatalmak követeitől irattak és így ártatlan, loyális dolgok; bemutatja tehát azokat egyenesen Lehmann Godofréd századosnak, engedélyét kérvén, hogy volt urának kézbesíthesse. Lehmann, ki pomerániai (lehmsfeldi) születésű nemes volt, meglepetve olvasá az angol, de kivált a porosz követ levelét, s meggyőződván belőle, mily melegen érdeklődik a berlini udvar Rákóczi kiszabadításáért, azt hívé: ura a porosz király előtt kedves dolgot fog cselekedni és nagy jutalomra számíthat jövődöben, ha ebben közreműködik. Elvállalá tehát a levelek kézbesítését; s ettől fogva amýira megváltozott foglya iránt, hogy önmaga ajánlkozék titkos kiszabadítására, — sőt együtt szötte vele a szökési terveket, s a fejedelemmöt álruhában férjéhez bejuttatta; a kikkel is, valamint testvéröcsésével, a Castelli dragonyos-czredben zászlótartóúl (Fahnenjunker) szolgáló, alig 18 éves, ügyes, bátor fiúval és a hű apród Berzeviczyvel mindent előkészítvén a szökésre: Sarolta fejedelemmő mellett főeszközévé lön Rákóczi szabadulásának. Az 1701. november 7-ike estvelén hallatlan merészséggel végrehajtott s mégis ritka szerencsével sikerült megszökésnek, — főbb vonásaiban most már eléggé ismert — részleteit érdekesítően írja le maga a fejedelem, Önéletrajzában. ¹⁾

A majdnem hét hónapra terjedő súlyos rabság után

¹⁾ L. *Rákóczi* »Confessiones«, 111—126. l.

börtönéből kiszabadult Rákóczi hitvesétől tudta már, hogy hív barátja és bajtársa *Bercsényi gróf* Lengyelországba menekült volt és a lengyel király pártfogásában részesül. Ő is Lengyelország felé követé tehát a városon kívül készen váró fogaton útját, és üldözőit szerencsésen megelőzván, apródjá Berzeviczy Ádám kíséretében éjtszaka a Fertőhöz Nezsiderre, másnap d. e. 11 órakor a Dunán át Samarjára a Csallóközbe, majd Fél, Cseklész, Sárköz, Nagy-Szombat, Galgócz és Bajmócz felé a szépassági Podolinczra, — végre innét lengyel földre érkezett, ezer veszély s viszontagság közt hányattatva és sok nélkülözést szenvedve e hosszú útjában.¹⁾

Rákóczi börtönében három levelet hagyott hátra: Lipót császárnak, az iránta jóindulatúnak vélt I. József ifjabb királynak és Eleonóra császárnénak szólókat. Az elsőben fölpanaszolván méltatlan szenvedéseit, csodálkozását fejezé ki a fölött, hogy egy elvetemedett, háladatlan ember vádjaira, ki egymaga tanúskodott ellene, amnyi súlyt fektethettek. Panaszkodék, hogy a francia királyhoz írott levelének helytelen értelmet tulajdonítanak, holott ennek valódi értelmét eléggé kifejté gyóntatójához intézett levelében; fölségsértést Leopold ellen annak tartalmából senkisé magyarázhat ki. Panaszkodék, hogy a hazai törvények, nevezetesen az 1536. évi 11-ik, az 1603. 34-ik, 1608. 11-ik, 1618. 14-ik, 1649. 42-ik, sőt a legutóbbi, 1687. évi országgyűlés 6-ik törvényezikkei által határozottan tilalmazott judicium delegatum elé állított; továbbá, a keresztyén népek között hallatlan módon, fogolytársait fényes ígéretekkel igyekeztek rávenni, hogy ellene valljanak; a legképtelenebb vádak emelték ellene, és Longuevallal szembesítésekor ártatlan voltára följánlott esküjét, a hazai törvények ellenére, el nem fogadták. Midőn tehát mindezekből megdöbbenve látta, hogy az őreá nézve egyedül kötelező honi törvények teljesen mellőztetnek, — s értesült, hogy jószágai már is, ítélethozatal előtt lefoglaltattak: meg kelle győződnie, hogy erőnek erejével el akarják veszteni. Ez kényszeríté őt

¹⁾ I. *ujjanott*, 126—130. l. *Kolinovic*s szerint, ki szintén érdekes részleteket beszél el, (Hist. de rebus noviss. Confœd. Ung. Libri XII. p. 34, 37) az ifjabb Lehmann is utána menekült. Annyi tény, hogy utóbb szolgálatában állott Rákóczinak,

arra, hogy meneküléséről gondoskodják; mindazáltal esküszik az élő Istenre, hogy, ha Magyarország törvényei szerint járnak el ellene: ő kész megjelenni és helyt áll minden tetteért. Végül hitvesét és ártatlan két kisdéd fiát a császár kegyeibe ajánlva, még egyszer kéri: Magyarország törvényei értelmében ítéltesen ügyében ő Fölsége!¹⁾ (A József királyhoz és Eleonóra császárnéhez szóló levelek lényegileg hasonló tartalmúak valának.)

E férfiasan nemes s igazságos levélre a kegyes császár üldöző parancsával adatta meg a választ. Buccellini és osztrák delegált társai pedig meghozták az ítéletet, melyet aztán Leopold cs. kir. pátens-parancsolat kíséretében urbi et orbi világgá hirdetett. E szerint *Rákóczi Ferencz* fölségárulás bűnében bűnösnek találtatván, in contumaciam fej- és jószágvesztésben marasztaltatott el, s elkobzott javaiból tízezer rhénes forint (falukat érő összeg akkoriban!) jutalom, vagyis vérdíj biztosítatik annak vagy azoknak, a kik őt elevenen elfogják, s hátezer rh. forint azoknak, a kik megölik s fejével számolnak be.²⁾ Ekként akará az istenes Leopold gaz bérgyilkosok töreinek céltáblájává tenni a nemes magyar bujdosót! E Bécsben, 1701. nov. 24-kén kiadott gyönyörűséges pátens minden törvényhatóságnak megküldetett. Ungh vármegyének 1701. december 3-iki gyűlésén hirdették ki.³⁾

A többi foglyok, a kikre semmisen bizonyított, sőt Longueval vádjai ellenében az alibi-t beigazolni készeknek nyilatkoztak s a belga által, szembesítéskor, helytelenül ismertettek föl, — nem marasztaltattak ugyan el: de közülök *b. Szirmay István* és *Okolicsányi Pál*, mint leginkább gyanúsítottak, Bécsbe szállítatván, ott három évig internálva tartattak, s később békeközvetítőkül használtattak Rákóczi háborújában. *Vay Ádámot*, *Lászlót* és *Mihályt*, nemkülönb *Szluha Ferenczet* kezességén, erős reversálisok (és sok aján-

¹⁾ Hist. des Révol. de Hongrie, II. 32. Gabr. *Kolinovics* Hist. Confoed. Ung. Libri XII. p. 31. (Eredeti kézírata gyűjteményemben). V. ö. *Katona*, XXXVI. 174.

²⁾ L. mind ezt, mind a nov. 10-kén kelt első, rövidebb üldöző-parancsot *Kolinovicsnál*, i. m. 35—36. l.

³⁾ Pálóczi Horváth György naplója. V. ö. Hist. des Révol. de Hongrie, II. 41.

dele) kicsikarása után hazájokba ereszték; utóbb mindnyájan kiváló híveivé lőnek Rákóczinak. Végre *Sándor Gáspárnak*, — a ki éppen nem volt bizalmasa sem Rákóczinak, sem Bercsényinek, s alkalmasint csak Thököly-kori előkelő szereplése emlékezetéért került volt fogságba, — sikerült magát a gyanú alól teljesen tisztázni, annyira, hogy hg. Esterházy Pál udvari kapitányává nevezte ki őt, s utóbb még báróságot is kapott. De örökre csendes emberré vált.¹⁾

Valamint nem tudott a delegált bíróság a föntebbi vádlottakra nézve bebizonyítani még csak annyit sem, hogy a Rákóczi által a francia királyhoz írt levelekről tudomással bírtanak volna, (a minthogy nem is bírtak), s annál kevésbbé követtek el fölségsértési bünt: éppen úgy lehetetlen volt ama leveleknek Rákóczi és Longuevalon kívül egyedüli ismerőjére, tudójára, *gr. Bercsényi Miklósr*a bármi vádat beigazolni. A gróf a törvényellenes idézésre, természetesen, nemesak hogy vissza nem jött Lengyelországból: de sőt, — tisztában lévén a bécsi udvar voltaképeni czélzataival, — válaszra sem méltatta azt, nem akarván a törvénytelen, idegen bíróságról még csak tudomást sem venni. El vala már ekkor végképen tökélyre hazája igaz ügyét s a mi ezzel összefüggött, a magáét, a Bécs ellen egyedül hathatós eszközzel: *fegyverrel védelmezni meg*, s ebben munkálkodék. — Buccellíni törvényszéke előtt ő nem védte magát, felőle ítélhettek, a mint akartak. Csakhogy a delegált bíróság a még Rákóczinál is veszedelmesebbnek, az egész mozgalom szítójának, éltető lelkének tartott Bercsényivel szemben vala éppen a legnagyobb zavarban: mert Rákóczi ellen legalább a XIV. Lajoshoz írt leveleket fölmutathatták, — de őellen semmit. Hogy ő e leveleket ismeré, (a mit Rákóczi, barátja iránti tekintetből, mindvégig állhatatosan tagadott), s hogy az ifjú fejedelemnek főtanácsadója volt: ezt csupán a bevádoló Longueval állítá, mint egyetlen tanú. Több tanúbizonyosságot ennél a nagyon kétes értékűnél, Bercsényi ellen sem bírtak keríteni. Mire alapítsák, mivel indokolják tehát ítéletüket?²⁾

¹⁾ L. u. o. és Sándor Gáspárra nézve a hg. Esterházyak kismartoni levéltára actáit. — Longueval jutalmúl báróságot nyert s nagy birtokot Horvátországban. (L. *Balla Gergely* »Nagy-kőrösi krónika,« 68. l.)

²⁾ A Rákóczi elleni ítélet 1703. apr. 30-iki szövegében a XIV. Lajos

Azonban az udvar a félelmes, mert eszes és minden vakmerőségre kész unghi főispánt mégis el akará fölségárulás bűnében marasztaltatni, hogy nyakát szeghesse s egyszersmind terjedelmes birtokait az üres kincstár javára véglegesen elko-boztathassa. Hoztak tehát ő ellene is fej- és jószágvesztésben elmarasztaló ítéletet *minden valószínűség szerint*, — csakhogy ennek megokolása oly gyöngének tetszhetett még ő előttök is, hogy, a világ előtt átállván előállani vele, soha ki nem hirdet-ték. »*Minden valószínűség szerint*,« mondjuk, — és ezen állítá-sunkat a következő tényekre alapítjuk:

Először. Az 1703. oct. 7-kén Lipót császár személyes elnöklete alatt tartott ministertanács végzése i jegyzőkönyvé-nek — miről annak helyén bővebben — 6-ik pontja rendel-i, hogy egy cs. nyiltparancsban (mely két nap múlva ki is adatott) a Rákóczi fejére már előbb kitűzött vérdíj megújít-tassék, és pedig *Rákóczira s Bercsényire nézve egyformán*: élve elfogásukért külön-külön 10,000, megölésükért külön-külön 6000 forint.¹⁾ E teljesen egyforma elbánás, egyenlő ítélet következményének látszik lenni.

Másodszor. Bercsényi maga sem tudta biztosan: ha létezik-e ellene formasierű halálítélet? de mégis (talán éppen a fejére kitűzött vérdíjből) gyanakodott, hogy — *igen*. Hasonló helyzetben valának a magyar conföderált rendek, midőn az

és Barbesieux-höz írott levelek vádján kívül van még egy csomó, csak Lon-gueval vagy az oszt. kamarai ügyész (a vádlevél szerkesztője) képzelmében fogamzott, s illetőleg más forrásból (l. *alább*) merített állítás; pl. Thökö-lyvel szövetkeztek, hogy Erdély felől törjön be; továbbá, hogy Rákóczi »*conspira avec ses complices de massacrer les Garnisons Impériales de Mongatsch et de Hounghvár* (Munkács és Unghvár), en invitant les Comman-dans et Officiers à une partie de Chasse et mettant des Troupes en embus-cade.« (A hágai »*Mercur* Hist. et Politique« című folyóirat 1703. júniusi füzetéből idézzük; 479. l.) Mivel itt az *unghvári* német várórség lekasza-bolása is tervben voltnak állíttatik: tehát talán ez képezé a Bercsényire ráfogott vádak egyikét. — Fölösleges említenünk, hogy mindez irányza-tos *koholmány*. — Az összeesküvés történetét nagyon jól ismerjük most már, Rákóczinak Rodostóban teljes őszinteséggel írt »*Vallomásai*«-ból. A dolgok nem is jutottak még elfogatásáig az érlelődés olyan sta-diumába, hogy efféle részletekről közöttük szó lehetett volna.

¹⁾ L. közölve a »*Feldzüge des Prinzen Eugen v. Savoyen*« cs. k. ve-zérkari forrásmunkában, V. köt. 611—613. l.

1706-iki békealkudozások alkalmával előterjesztett föltételeik 20-ik pontjában követelik, hogy: ». . . illegitimus processus contra et adversus Serenissimum Principem Franciscum Rákóczi, et *neq̄ors* ejusdem ac Confoederatorum Statuum et Ordinum Regni Supremum-Generalem, *Comitem Nicolaum Bercsényi* institutus et publicata sententia, — quamvis aliunde vi legum illegalis — non tantum cassetur et tollatur, sed et pro illegitima et nulla declaretur, publicetur et pronuncietur.«¹⁾ Itt tehát a Rákóczi ellen hozott törvénytelen ítéletről mint bizonyosról, kihirdetetről, tudva lévőről: ellenben a Bercsényi elleniről csak mint *netalán létezőről*, közismeretre nem jutottról, a szokott módon ki nem hirdetetről van emlékezet.

Mely pontra a cs. békebiztosok részéről adott válasz (»Ad Punctum XX.«) az ügyet a legközelebbi országgyűlésre kívánja utalni, hozzátévén, hogy »praeterquam, quod et quantum praecise Suae Majestatis Caesarae praejudicium concernit (causa): succedente pace, ab innata ejusdem benignitate multum praestolari poterunt hoc petito *comprehensi*, praesertim ubi sinceram huic pacificationi operam *contulerint*.«²⁾ Vagyis, a cs. békebiztosok mindenütt *többes számban* beszélvén, ezzel hallgatagon elismerik, hogy nemcsak Rákóczi, hanem Bercsényi fölött is hozatott és létezett hasonló ítélet.

Vége, harmadszor. Ugyanezt bizonyítja a cs. kir. udv. kamara 1703. május 26-kán tartott ülésének jegyzőkönyve, mely szerint Bercsényi grófné, férjének jegyajándéklevele és 1698. évi (dubríncsi) cessionálisa érvényesítését sürgető követelésével ily módon utasítottatott el: »Paraphernalis et simplex Inscriptio non tenet: *quia nota intercessit*.«³⁾ Meg volt tehát nótázva — semmi kétség — Bercsényi is, ítéletileg.

Ezzel, azthiszszük, tisztáztuk a kérdést, megjegyezvén még, hogy Bercsényi nótája a Rákócziénál alighanem későbbi keletű; 1702. július közepén, mint alább látandjuk, nem volt még meghozva.

Mielőtt Bercsényit és az utána menekült Rákóczit elkí-

¹⁾ Hist. des Révol. de Hongrie, III. köt. 387. l.

²⁾ Ugyanott, IV. köt. 113. l.

³⁾ *Eredeti jkvi fogalmazat* a kir. kamarai levéltárban, A. N. R. fasc. 239. nro 58.

sérnők Lengyelországba: szükséges, hogy elmaradott családtagjaik, hozzátartozóik és itt hagyott jószágaik sorsáról megemlékezzünk.

Mint láttuk, maga Rákóczi sem hallgathatta el megbotránkozását Lipót császár számára német-újhegyi börtönében hátrahagyott levelében amaz inkább holmi banditafőnökhöz, mint egy hatalmas monarchához illő tény fölött, hogy jószágait a kapzsi bécsi udvar már ítélethozatal előtt, — sőt még a pörnek megkezdését sem várva be, — lefoglaltatá; mintha azok a kővárak és kastélyok, azok a sok százezer holdnyi rengeteg uradalnak s velők a jobbágyoknak tíz- és tízezei elszaladni készültek volna az örökkön éhező kir. fiscusnak feljők már kinyújtott hosszú karjai elül! S valamint Rákóczinak fejedelmi vagyonát: úgy *gróf Bercsényi Miklósnak* hasonlóképen jelentékeny értéket képviselő összes ingó és ingatlan jószágait is zár alá vette Leopold császár mohó étvágyú fiscusa, — *és pedig még sokkal előbb, mintsem a gróf ellen csak az idéző parancs kiadását elrendelő kir. rendelet is fogalmazott volna.* E rendelet ugyanis, mint idéztük, 1701. aug. 26-kán kelt és sept. 7-kén bocsáttatott ki: Bercsényi javainak zár alá vétele pedig már 1701. július végén tetteleg végrehajtatott. S minő igaztalan és sértő kíméletlenséggel hajtatott végre, a férje menekülésében teljesen ártatlan grófnő s a még ártatlanabb kiskorú gyermekek, néhai Homonnai gr. Drugeth Krisztina árvái iránt! Mert Leopold császár, miként a Bercsényinével egyetemben Bécsbe internált Rákóczi fejedelelnőnek még Hessenből hozott magánértékeit, női hozományához tartozó ingóságait is lefoglaltatá Munkácson, Sáros-Patakon: épp úgy tőn Bercsényinével, — a kinek Unghvárott mindenét, még a gr. Csáky-czímerrel jelölt arany-ezüstműveit s ruhane-műit is lajstromokba irták, lepecsételték és zár alá vették a kir. kamarai biztosok. Nemkülönben lefoglalták a grófnő ősi örökét képező tokaji, tarczali, erdőbényei szőlőket és azoknak eladásra szánt ó termését; a Brunóczhoz, Temetvényhez, Csejthéhez ő általa, saját pénzén vásárolt vagy visszaszerzett falukat, részjószágokat; az Unghvárhoz gr. Barkóczytól általa visszaváltott Nagy-Bereznát, s az unghvári, dubrincsi és

bereznai majorokban talált s az összes tanúk vallomásai szerint a grófnó pénzén vásárolt gazdasági értékes fölszerelést, (»szép, fiatal, szőke marhákat«); stb. A mi pedig Bercsényinek első nejétől született két árváját nézi: a kegyes Lipót császár ezek anyai örökéhez is éppen úgy hozzányúlt, — elragadozván tőlük Ungvárnak és Csejthének őket illető részeit és Varannót. Kis-várdai jószáguk, szerencsére, zálogba volt adva tíz évre: azt a fiscus nem rabolhatta el. Hód-Mező-Vásárhelyt sem létező ekkor allodiális majorok, gazdaságok: egyelőre csakis az — egyedüli földesúri haszonélvezetet képező — évi taksák és regálé-jövedelmek vétethettek zár alá; különben a birtok a szegedi kir. kamarai praefectura felügyelete alá helyeztetett. S hogy mennyi ingó-érték ment félre, kallódott el az összeíró közegek kezén: az, a ki az ezen időkbeli kamarai hivatalnokok rape-cape természetét ismeri és családjaiknak hirtelen fölgazdagodását figyelemmel kísérte, — könnyen elképzelheti.¹⁾

Rákóczi, Bercsényi és fogoly — illetőleg menekült — társaik ingó s ingatlan javainak zár alá vételét a cs. kir. udv. kamara Bécsben, 1701. július 6-kán, Lipót császár nevében a budai és a szepesi (kassai) kir. kamarai administratiókra, — illetőleg ez utóbbi hivatal főnökére b. Thavonath Lajos Albert kamara-grófra — kiadott rendeletével hagyta meg; olyképen, hogy az ingó értékek szorgalmasan összeíratván, lajstromoztassanak és egyelőre pecsét alatt őriztessenek, az ingatlanok pedig a kamara felügyelete alatt kezeltessenek. Jövedelmeikből 2000 frt a német-újhelyi foglyok eltartási költségeire a »k. k. Hoff-Zollamt«-hoz (tán inkább Hof-Zollamthoz) szolgáltatandó be.²⁾

¹⁾ Magának az udv. kamara volt elnökének gr. Sinzendorfnak milliókra menő colossális sikkasztásairól már föntebb emlékeztünk.

²⁾ A cs. k. udv. kamara Viennae, 6. Julij 1701. Leopold cs. parancsára s nevében a budai kamarai administratiót és b. Thavonathot utasítja, »ut bona Francisci Rákóczi, Baronis Stephani Szirmay, Adami Vay et Caspari Sándor, certis de causis de facto in aresto detentorum, prouti et Comitibus Nicolai Berchényj et Nicolai Szirmay, qui sese extra ditiones nostras clam receperunt, — mobilia quidem diligenter conscribantur et invententur, immobilia vero fideliter administrentur et ne proventus

E rendelet következtében a kamaragróf azonnal kiküldő Kassáról a Bercsényi-javak sequestrálására Unghvárra a szepesi kamara alelnökét és tanácsosát, a bosnyák eredetű Jajczai Gróf Brankovich Jánost s Rác Márton kamarai hiteselegyzőt. És mivel b. Thavonath mind Rákóczival, mind Bercsényivel személyes ismeretségben, barátságos viszonyban állt vala: csupán az ő előzékenységének tulajdonítható az a némi jóakarató ellenőrzési szándékra valló intézkedés, — a mire különben a kamaragróf utasítva nem volt, — hogy egy káptalani hiteselegyzőnek, Bercsényi Dömötör egri prépost-kanonoknak, továbbá a gróf unghvári tiszteinek is megengedettett a jelenlétel és tanúskodás az összeírásnál. Így történt, hogy az 1701. július 27-kén megkezdett és a következő napokon folytatva, augusztus elején lezárt nagyterjedelmű conscriptio-nális-lajstromot Brankovich és Rác kamarai biztosok mellett Bercsényi kanonok s Vajda Jakab unghvári tisztartó (már mint »Provisor Unghváriensis, *Bonorum Fiscalium*«), Dobay Sámuel unghvári várnagy, Karacsy Miklós ottani uradalmi számvevő és Ondréjkovics Miklós számfejtő is — Bercsényi régi tisztei — alájegyezték.¹⁾ (Ez az a bő lajstrom, melynek nyomán Unghvár vára berendezését és tartozékait föntebb ismertettük.) Nemkülönb a Thavonath jóindulata s egyszersmind gazdasági józan érzéke mellett tanúskodik az a tény, hogy úgy Rákóczi, mint Bercsényi zár alá vett uradalmaiban nem alkalmazá saját kegyenczeit: hanem általában meghagyta a kipróbált hűségű és a gazdasági helyi viszonyokat ismerő régi tiszteket.²⁾

Bercsényi két kis árvájának gondviselése, neveltetése is — a lefoglalt jószágok jövedelmeiből — a kamaragrófra volt ruházva. A 12 éves László gróf-úrfi az összeíráskor a várban lakott, 1696. óta mellette lévő nevelőjével Bunkóczy Mártonnal, s a jezsuiták unghvári algymnasiumának szorgalmas

eorundem dissipentur,« etc. (*Eredeti fogalmazat*, a cs. kir. udv. kamara levéltárában Bécsben.)

¹⁾ L. e conscriptiót teljesen kiadva *Thaly*: Archivum Rákóczi-anum I. oszt. VIII-ik köt. 305—372. l.

²⁾ *Pálóczi Horváth György* már idézett naplójában Bercsényi és Szirmay Miklós kimeneküléséről írván, így folytatja: »Circa initium

tanítója vala.¹⁾ Thavonath egyelőre ott hagyá a gyermeket. A 10 esztendőös Zsuzsika grófkisasszony pedig — mint tudjuk, — elejétől fogva a pozsonyi Orsolya-szüzek nevelőintézetében lévén elhelyezve s híven gondozva, — a főkamrás beküldé érette továbbra is a szokott tartáspénzt.

A férjeik elfogatása, illetőleg elbujdosása óta Bécsben visszatartott Rákóczi fejedelemmő és Bercsényi grófnő ott szabadon járhattak ugyan: de minden léptökre vígyázó kémektől környezve, »szoros titkos felügyelet« (»geheime und genaue Überwachung«²⁾) alatt állának. A dicső (!) Leopold kormánya még gyöngé nők ellen sem átallá gyakoroltatni a leggyalázatosabb spionage-t. Ekkép a kamarai törvénytelen foglalások ellen magokat s érdekeiket csak Bécsből, utólagosan, ügyvédek által védhették, ahogy védhették, — jószágaikon személyesen meg nem jelenhetvén, hogy a sequestrálásakor az ingó értékek közül a kizárólag sajátjaikat képező tárgyakat kijelöljék s a foglalási lajstromokból kihagyását, vagy legalább elkülönítését kieszközöljék. Sőt a kamara a zár alá vételről őket nem is értesítetté, — holott nyilvánvaló volt, hogy a férjeikkel közösen bírt értékek egy része, e minden politikai vétektől tökéletesen ártatlan úrnőket illeti. Így azután még megbizottaikat sem küldhették el az összeírásokhoz, — s az udvar kegyes intentiói szerint lezároltatott minden, éppen minden, behányatott a kamara telhetetlen zsákjába férj, feleség, gyermekek vagyona, vegyesen, össze-vissza. Ember legyen, aztán a ki ezeket, — kivált oly rengeteg sok és sokféle ingó-értéknél — igazában el bírja különíteni!

Szerencsére, gr. Csáky Krisztina igen okos és szívós természetű asszony volt, a ki a saját jogait nehéz viszonyok

Augusti az megnevezett urak jószágát conventualis és capitularis személyek jelenlétekbén Tek. Ns. Kamara deputatusi egészen conscribálták és sequestrum alatt usque ad hodiernum diem vannak, a res mobilisek pedig pecsét alatt; az jószágokban pedig az előbbeni tisztek dispoálnak.«

¹⁾ Az unghvári kir. kath. főgymnasium Értesítője az 1882—83-iki tanévre, 26. l. (Gr. Bercsényi László francia életrajzaiban is említve van, hogy az algymnasiumot Unghvártt végezte.)

²⁾ Az 1703. oct. 7-kén tartott cs. titkos tanács jegyzőkönyvének szavai. (L. alább.)

közepette is meg tudta oltalmazni. És hű feleség vala, ki most, a váratlan, megdöbbenő catastropha után azt tűzte ki főfeladatául, hogy a roppant főúri vagyron romjaiból mennél többet megmentsen a jövőre, szeretett férje és ennek gyermekei számára. Ehhez képest egy Reszler Farkas András nevű híres ügyvédet fogadott föl, s ily ügyekben annak tanácsaival élt. Hogy a küzdelmet a túlhatalmas kir. kincstárral fölvehesse: nagy előkészületekre vala szüksége; kézhez kelle szereznie a saját hozományára, ősi örökségére, szerzeményeire és férje birtokain a magáéból tett beruházásokra vonatkozó okiratokat, s azokról hiteles másolatokat vétetnie; valamint ugyan-ezeket illetőleg tanúkat kellett hihallgattatnia, hogy állításait vallomásaikkal erősíthesse. És ez nem csekély munka volt: mert a tanúkihallgatások a stýriai határhavasoktól a Beszkídekig, a Vas megye nyugati sarkán fekvő felső-lendvai uradalomtól az unghi Krajnyák falvaiig terjednek vala ki. A grófnő tehát, időt nyerendő, a mint a kamarai foglalásokról hírt vón: azonnal sürgősen hozzá látott e bizonyítványok összeszerzéséhez. Megkeresésére Kerkapolj István Vas vármegyei szolgabíró már 1701. augusztus 12-kén — tehát csakhamar az unghvári sequestrálás befejezése után — hallgatja ki Szombathelyen gr. Nádasdy Tamást mint tanút; ¹⁾ Felső-Büki Nagy István országbírói ítélmester is már 1701. augusztus 17-kén állít ki Felső-Bükön Soprony vármegyében ugyancsak gr. Csáky Krisztina felső-lendvai és vépi jószágai mily árakon történt elárusításáról bizonylatot számára; ²⁾ míg Tahy Gábor unghi szolgabíró, hasonlókép a grófnő megkeresésére, b. Klobusiczky Ferencz kir. személynök által kiadott tanúvallatási parancs erejével számos tanút idézvén be Unghvárra, ezek kihallgatásáról a jegyzőkönyvet 1701. november 12-kén, Mészáros András zempléni szolgabíró pedig Nagy-Berezna visszaváltását igazoló bizonyítványát Kucsínyban 1701. december 6-kán, — végre id. gr. Barkóczy Ferencz a magáét ugyanerről Tavarnán 1702. február 16-kán állítja ki. ³⁾

¹⁾ Egykorú, hiteles másolat a kir. kamarai levéltárban Budán, A. N. R. fasc. 239. nro 45.

²⁾ Ugyanily okmány, ugyanott, nro 46.

³⁾ Dtto, dtto, nro 47. és 53.

Általában, mint óvta jogait Bercsényiné, és mint járt el irányában s a lezárolt javakkal, valamint a Bercsényi-vagyontömeg ellen hitelezőkként föllépett követelőkkel szemben a kir. kincstár: a pozsonyi magy. kir. udv. és a bécsi cs. udv. kamara levéltáraiban az 1701—1703-ik évekről idevonatkozólag fennmaradt nagy számú ügyiratokból elég tüzetesen ismertethetjük. Némelyike ezen iratoknak az ügy természeténél fogva a Rákóczi-jószágokra, a német-újhelyi foglyok pörére, eltartására is stb. vonatkozik, sőt helylyel-közzel érdekes politikai intenciók hangsúlyozásával is találkozunk soraik között, — a mi csak emeli becsüket.

Megnyitja ezek sorát az austriai cs. udv. cancelláriának 1701. aug. 16-kán a cs. udv. kamarához intézett átíratata, melylyel ő Főlségének két rendbeli resolútióját, mihez tartás végett, császári meghagyásból tudatja; úgymint, 1. hogy az Istennek csodálatos gondviseléséből (!!) fölfedezett lázadás szándékában leledző Rákóczinak, gr. Bercsényinek és Szirmay Istvánnak s Miklósnak (a többiekről itt nincs szó) zár alá vett jószágai *további legfelsőbb elhatározásig* ne idegeníttessenek el, s azalatt a Rákóczi herczegnő, *Bercsenyi grófnő* és gyermekeik, nemkülönben a fogságban levő Szirmay István eltartási költségei e javak jövedelmeiből fedezendő; 2. hogy a gr. Bucellini udv. cancellár és belső titkos tanácsos elnöklete alatt delegált ítélőszék számára Rákóczi ellen a vádat az alsó-austriai kamara-ügyész előkészítse: ugyanennek már az udvartól, a kéznél lévő bizonyítékok átszolgáltatása mellett, közvetlen parancsa ment. Utasítsa tehát őt ez iránt a kamara is, mint illetékes hivatali felsőbbsege említett ügyésznek.¹⁾

¹⁾ A cs. k. udv. cancellária »*Per Imperatorem*« aláírással, a cs. k. udv. kamarával közli ő Főlsége elhatározásait: »*1-mo.* Dass des Ragozy (igy!) *Grafens Berzenij*, Stephani und Nicolai Szirmay Guetter in Hungarn, umbwillen vorbemelte, durch wunderliche Schickung Gottes einer vorgehabten Rebellion halber entdeckhet worden, per annotationem in Sicherheit gesetzt, darvon bis auf weithere allergnädigste Resolution nicht entäussert; unterdessen die Fürstin Ragozin, *die Berzenin und ihren Khindern* die Alimenta, wie auch für den Arrestierten Stephano Syrmay die Arrest-Umkhosten, von besagten Güttern Ertragens genommen werden. *2-do.* Der Nied. Öst. Kammer-Procurator wider den Herrn Ragozy dem Judicio-Delegato, darinnen der Röm. Kaÿs. Maÿtt. Gehaim-

Mily összegben állapította meg az udv. kamara a fejedelmő eltartási díját? 1703. előttről nyomát nem leltük; ellenben megtudjuk, hogy gr. Bercsényiné már 1701. augustus vége felé megkeresé e nevezett főhatóságot az iránt, hogy mivel ő férjhezmenetelekor, — mint hitelesen igazolhatja, — mintegy hatvanezer forint készpénzt vitt volt magával, mely férje jószágaiba fektettetett be: tehát e követelésének néminemű viszonzása (recompensatioja) fejében, továbbá eltartási költségeire, assignáltassanak kezéhez urának *brunóczi javai*. Az udv. kamara erre ugyan úgy vélekedék, hogy a delegált bíróság ítélethozatalától függ minden, s addig az ilyes jószág-elkülönzésekről szó nem lehet; mindazáltal 1701. szeptember 7-iki átíratával áttevé a grófnő kérvényét a magy. kir. udv. cancelláriához, fölkérvén ezt, mint magyar jogi eljárásban illetékes forumot: vizsgálja meg a folyamodó úrnő követeléseit oklevelesen, és az eredményhez képest adjon véleményt. ¹⁾

Ugyancsak 1701. sept. 7-kén utasítja a cs. udv. kamara 1. b. Thavonath felsőmagyarországi kamaragrófot az immár lefoglalt Rákóczi-javak kezelésének átvételére; 2. az osztrák

ber Rath und Hoff-Kanzler Herr Julius Fridericus Graff Bucellini das Praesidium führet, die Anklag einzeichnen solle, allmassen demselben allbereith von Hoff aus, mit Zustellung der vorhandenen Notturfftten befohlen worden,« stb. (*Eredetije* a cs. kir. udv. kamarai levéltárban Bécsben.)

¹⁾ *A cs. k. udv. kamara, a m. kir. udv. cancelláriához*: »Qualiter Illrma Dna Christina Comitissa Bercsényi, nata Comitissa Csáky, marito suo Comiti Nicolao Bercsényi, tempore contracti cum eodem matrimony, sexaginta fere millia florenorum in paratis se attulisse, per ipsum Comitem suum maritum autem totam suam substantiam in proprios usus applicatam et distractam fuisse assecurat, ac proinde in aliqualem harum suarum praetensionum recompensam simul et pro sua sustentatione *Bona Brunócziensia ipsi assignari* afflagitet: ex annexo (hiányzik) uberius constat. Licet equidem praeter sustentationem ipsi Dnae supplicanti assignatam, *pronunc* alia dispositio nec circa Bona, nec circa debita memorati Comitis Bercsényi fieri nequeat, *sed tota rei cognitio atque discussio a Judicio Delegato dependeat*, — non tamen abs re esse nobis visum est, si titulatae Vrae Dnaones, in quantum praementionata Dna supplicans assertum suum legitimis literalibus instrumentis edocere atque comprobare possit, praeliminaliter examinare, informationemque suam voto nobis transscribere dignarentur.« Viennae, 7. 7-bris 1701. (*Eredeti fogalmazat*, a cs. k. udv. kam. ltárban Bécsben.)

udv. cancellár föntebbi, aug. 16-iki megkereséséhez képest megbízza »Herrn zu Hoche« alsó-austriai kamara-ügyészt »die Anklage contra Ragoezi bey dem angeordneten Judicio Delegato ungesamlt einzureichen, — jedoch vor den Einreichung der Hoff-Kammer ad videndum zu geben.« E munkájával pedig, minden más dolgát félretévén, siessen: »zumahlen an Beförderung dieses Criminal-Process, Ihro Kays. Mayest. Camerali gar viel gelegen ist.« Még nevezetesebb ennél 3. a cs. udv. kamarának a Rákóczi-jószágok lefoglalásáról s a tovább követendő eljárásról szintén 1701. sept. 7-kén Lipót császárhoz intézett előterjesztése, mely a bécsi udvarnak ezen ügyben tanúsított politikáját sajátos színben tünteti elénk. — Rákóczi uradalmainak némelyikét nővérével gr. Aspremontnéval még közösen bírá; közös jogigényük pedig (s éppen a kir. fiscus ellen!) meg annál több volt. Azonkívül a Kollonics-féle gyámi kezelés és az utóbbi szomorú évek mostoha viszonyai miatt keletkezett adósságai is voltak Rákóczinak, habár nem valami jelentékenyek. Az udv. kamara tehát azt ajánlá Leopoldnak, hogy a kir. kincstár, mint új birtokos, a lehető szabad kéz biztosítása céljából úgy Aspremontnéval, valamint a hitelezőkkel egyezkedjék ki. A kiegyezési módra nézve pedig, s ez a jellemző, követendő például a 30 év előtt lefejezett gr. Nádasdy Ferencz országbíró javainak confiscatióját és a Nádasdy-hitelezőkkel foganatosított kiegyezést állítja oda. Akkor, Fölséged jóváhagyásával, Bécsben, a gr. Rotthal elnöklete alatti judicium delegatumhoz nyújtották volt be megbírálás végett követeléseiket a hitelezők, s ezen ítélőszék egyezett ki velök és elégítette volt ki őket; »gleichwie nun — folytatja az udv. kamarai előterjesztés — Ewer Kays. Maytt, die Acta Iudicij Delegati Rotthaliani allergnädigst ratificieret, und der jetzige Casus erwehnten Francisci Rákóczij, mitdeme somit besagtem Nádasdy sich ereignet, auff' eines ankhombt:« tehát ugyanazon eljárás volna most is ajánlatos; csak hogy, mivel a Rákóczi-jószágok legtöbbynire Felső-Magyarországon fekszenek és a hitelezők is leginkább ott lagnak: engedtetnék meg ez utóbbiaknak, hogy követeléseiket igazoló okmányaikat bizonyos határidőre a szepesi kamarai administratiónál Kassán nyujthassák be; melyek is azután, megvizsgálás céljából

ide Bécsbe terjesztetnének föl. — Leopold császár mindezt jóváhagyá, sajátkezűleg ráírván »*placet*«-jét.¹⁾ Íme, ez a kivégeztetett Nádasdy országbíró példájára, mint egészen *analog esetre* (»*auf eines ankhombt*«) való hivatalos utalás és a megerősítő császári »*placet*« nyilván igazolja Rákóczi önéletrajzabeli azon állításának valóságát, hogy *veszte a bécsi udvarnál már előre el vala végezve.*²⁾

Lipót császárnak e »*placet*«-je elvi döntvénynek tekintetvén: az a Bercsényi-jószágok lefoglalására és a bujdosó gróf hitelezőivel megkísérlett kiegyezési eljárásra nézve is zsinór-mértékül szolgált, a mint látni fogjuk. Most térjünk vissza gr. Csáky Krisztinához.

A grófnőnek a brunóczi jószág kezére bocsátását kérő beadványa a cs. udv. kamara által illetékes véleményadás végett, mint említők, a magy. kir. udv. cancelláriához tétetett át. Bercsényiné itt már nem ellenségekkel állott szemben, mint a kamaránál, hanem honfitársak- és jó barátokkal. Mattyasovszky nyitrai püspök, cancellár, a gr. Csáky, Draskovich, Erdődy-családoknak régi bizalmasa, jól ismervén a grófnő anyagi viszonyait s a leghitelesebb okiratokkal támogatott jogigényei alaposságát: azonnal válaszolt az udv. kamarának, s jogosnak és méltányosnak ítélé, hogy nemcsak a szorosan vett brunóczi javak, de az ezekhez kezelt Patvarócz falu és a temetvényi uradalomhoz tartozó, valamint a csejthei uradalomból a grófnő által szerzett jószágrészek is visszabocsátassanak az úrnő kezére. A bécsi cs. udv. kamara ezt elvileg elfogadván, expositurája a pozsonyi m. kir. udv. kamara útján — ennek Posoný, 20. 7-bris A. 1701. kelt rendeletével

¹⁾ *Eredetije* a cs. k. udv. kam. ltárban Bécsben.

²⁾ Így gondolkodtak egyébiránt Rákóczi ügyéről a bécsi udvarral összekötetésben álló egykorú idegenek is. Pl. a hágai (császárpárti) »*Mercurie Historique et Politique*« havi szemlének már 1701. *augustusi* füzetében olvassuk: »*Quand au Prince Ragotzki, on croit, qu'il sera condamné à finir ses jours dans un château du Tirol, où le Comte Sereni (Zrínyi), son cousin a fini les siens après dix-huit ans de prison.*« (118. l.) Figyelemreméltó még az is, hogy a főntebb vázolt veszedelmes analogiát a gr. Nádasdy-Zrínyi Péterék és II. Rákóczi Ferencz ügye közt, éppen az az udv. főhatóság állítja föl már eleve, a melynek hivatalos közege, az alsó-austriai kamaraügyész, volt megbízva a vádirat szerkesztésével,

— utasítá illető közegét, (mint látszik, a galgóczy harminczadost), hogy a gr. Bercsényi-féle brunóczi jószágot, a zálogjogos Kollonics-érsektől haszonbérelt (Homonnai Bálint-örökség) csejthei részekkel egyetemben bocsássa vissza Bercsényi-Csáky grófnő kezéhez. ¹⁾ Minthogy azonban az udv. kamara, szokott szennyes zsugoriságával, a lezárolt dús Bercsényi-javak jövedelmeiből a grófnő számára csak évi 1200 frt nyomorú tartásdíjt engedményezett: a férjét illető brunóczi jószág s tartozékainak kézhez adása oly föltételhez vala kötve, hogy azok összes bevételeit a galgóczy harminczados ellenőrizze, és az 1200 frtot túlhaladó jövedelmet az adósságok törlesztésére fordítsa. Egyszersmind terjeszsze föl az assignált javaknak s általa előlegesen összeirandó jövedelmeiknek részletes kimutatását. ²⁾

E kimutatást ama brunóczi-javakról, melyek *kizárólag Bercsényit* illették, csakugyan itt leljük. (»Specificatio Bonorum Brunócziensium, praecise Illustrissimum Dominum Comitem Nicolaum Bercsényi concernentium.«) Ezek között első helyen említetik maga a kastély, melynek építése akkor (1701.) még nem volt egészen befejezve, s a részint kőből, részint fából épült ó kastély egyes részei még fennállottak. (»Castellum Brunócz, . . . quod partim imperfectum, partim vero vetustum et lignaeum esset.«) A kastély telkéről s a

¹⁾ »Egregie Dne, etc. Siquidem eam percepimus ab Aug. Aula intimationem, quatenus Illrae Dnae Comitissae Christinae Berchénianae, natae Csákyanae, ex Bonis Dni et Mariti sui statui Ejusdem condigna seu competens praestari debeat per Cameram hanc alimentatio, — igitur Berchéniana Brunócziensia, praefatae Dnae Comitissae Berchénianae in rationem praeinsinuatae alimentationis Ejusdem assignanda decernentes, injungimus Vobis, quatenus praememorata Bona Brunócziensia, in statu eo, quo per Vos pro parte Fisci Regy occupata et conscripta extiterunt, antelatae Dnae Comitissae, unacum Csejtheiensibus, quae alias titulo saltem arendae (nem áll !) eo Brunócziem possiderentur, assignetis ; tali tamen cum conditione possidenda, ut praevis defacto universi proventus eorundem Bonorum per Vos conscribantur, et quid-quid supra *mille ducentos* flor. Rhen. fuerit, id pro exolutione onerum interessalium in attentis Bonis haerentium segregari et per praementionatam Dnam Comitissam Berchénianam intacte servari debeat,« etc. (*Egykorú másolat*, a m. kir. kam. ltárban, A. N. R. fasc. 239. nro 29.)

²⁾ *Ugyanott.*

hozzátartozó urasági majorról, sörházról, kocszmárról, istállókról, kertek-, rétek- s szántóföldekről, jobbágy- és zsellértelkekről azt mondja a »Specificatio,« hogy azok — megannyi curialis birtokok, — a Fitter, Csongrády, Szőlősy, Kemény, Kürthy, Fornószeghy, Szennyesy és más nemes családoktól vásároltattak volt valaha össze, és pedig részint örök-, részint zálog-jogon.¹⁾ A mi a kocszmajövetel nézi: ez jelentéktelen, nem sok bor és sör fogyván el, mivel Brunócz csekély lakossággal bír s nem esik országútban; azonkívül az ott lakó köznemeseknek is van bormérési joguk. A sörház romladozott, régi faépület, s most csak ritkán főznek benne sört, úgy az égetéshez kellő fa hiánya, valamint a sör csekély kelendőse miatt. Allodiális szántóföldje van Brunóczon a grófnak magának mintegy 500 pozsonyi mérő alá való, hármas calcaturában; s körülbelől húsz szekér szénát termő rétje. A gazdaság jobbára ebből áll. Van azonkívül még ugyanott egynehány nemesi telek és ahhoz tartozó, mintegy 100 pozsonyi mérő alá való szántóföld, — de ezek a grófnő tulajdonai, mert csak nem rég, saját pénzén szerezte a birtokhoz.²⁾ Jobbágytelke van a grófnak Brunóczon kettő, zsellértelke egy; ezek lakói censust nem fizetnek, hanem mezei munkával rójják le szolgálányaikat földesuroknak. Továbbá a szomszéd Patvaróczon van két jobbágy-, két zsellértelke és egy puszta zsellértelke. Ezek is a brunóczyi gazdasághoz szolgálnak. Bír azután a gróf a temetvényi uradalomból zálogjogon Lehotán egy jobbágy- és két zsellér-, s Modrókán három és fél jobbágy-, meg két zsellértelket. Ezeknek pénz- és természetnyekbeli földesúri taxáját részletesen közli a »Specificatio;« melynek írója végül megjegyzi, hogy a gr. Bercesényiek által Brunóczhoz bírt többi jószágokat, nevezetesen a temetvényi Csáky-féle s a csejthei Homonnai- és a veszelyei Thelekessi Török-féle részeket a grófnő a maga pénzén szerezvén: azok

¹⁾ E családoknak a gr. Forgáchok adhatták vagy zálogosíthatták el, részenként; mert a XVI-ik század végén és a XVII-ik elején — mint már említők — Brunócz még Forgách-birtok, név szerint gr. Forgách Imre birtoka vala. (*B. Révay-Jevéltár.*)

²⁾ »Sunt praeterea ibidem in Possessione Brunócz certi fundi nobilitares cum terris arabilibus circiter metret. Posenien. nro 100; quos non ita pridem Dna Comitissa Bercesényana propria pecunia comparavit.«

kizárólag őt és nem férjét illetik, — valamint a Kollonics esztergomi érseknek 15,000 frtban elzálogosított néhai Homonnai Bálint-féle csejthei portiót is a primástól a grófnő bírja haszonbérben, s ennek fejében a megjelölt zálogösszeg hatos kamatait évenként a budai ispotályra fizeti. ¹⁾

A csejthei részeknek örökjoga azonban Bercsényi gyermekeit illette, anyai örökségüként; továbbá az informáló galgóczy harminczados abban téved, midőn a temetvényi uradalomból bírt többi részeket, *Hubina* és *Horka* falukon kívül is, — melyeket, mint a XII-ik fejezetben említők, gr. Csáky Krisztina szerzett meg, — a *grófnő* birtokainak mondja. Ugyanis néhai gr. Csáky Ferenczné gr. Czobor Mária-Regina második férjének gr. Löwenburg Jakab-Jánosnak az udv. kamarához 1703. szeptemberben beadott kérvényéből s mellékleteiből kiderül, hogy gr. Bercsényi Miklós ekkor 9100 frt zálogösszeg árút bírt tényleg a temetvényi uradalomból, részint még atyja, s részint ő maga vévén meg azokat gr. Csáky Ferencznétől mint özvegytől, a ki is 30,000 frtban bírja vala az egész Temetvényt. ²⁾ 9100 frt akkoriban jelen-

¹⁾ »Reliqua autem Bona partim Csákyano-Temetvényiensia, partim vero Homonnayano-Csejthensia et Törökiano-Veszeleiana, per Dnam Comitissam sunt comparata. Praeterea in Dominio Csejthensi possidet eadem Comitissa ex indultu Eminentissimi Principis Cardinalis à Kolonich certam portionem familiae Homonnayanae, (ez a *Bálint* gróf-féle hagyaték), a qua pro xenodochio Budensi annuatim solvit certum interesse, utpote 15 mille florenorum capitalis summae.« (*Eredeti*, a m. kir. kamarai ltárban, A. Neo-Reg. fasc. 239. nro 30.)

²⁾ »*Ex quo Comes Bercsényi notam infidelitatis incurrisset et Excelsa Camera Aulica non solum Bona eidem apprehendere, verum etiam cum Uxore et creditoribus respectu praetensorum contra eundem Comitem sub praesidio Illrmi Dni Baronis ab Aichpichl terminum instituere statuisset:*« Ő tehát, ú. m. gr. Löwenburg J. J., mint elhunyt nejének Temetvény-Moravánkában végrendeleti örököse és hagyományosa, előterjeszti a maga igényeit. Ezeknek indokolása közben említi, hogy néhai hitvese, gr. Czobor Regina, gr. Csáky Ferencz halála utáni özvegyisége idején, az első férje jegyajándéka fejében 30,000 frtban bírt Temetvényből »*oppignoravit etiam condam Comiti Nicolao Bercsényi, Parenti moderni Perduellis in flor. 2850 bona in quarta parte: sub Arce Temetvén Moravánka, in parva et magna Modrova et Lehota; Comes autem Bercsényi tenet eadem Bona respectu valoris et summae dotalisticae in florenis 9100.*« (*Eredeti*, u. o., nro 43 et 44.) Bercsényié volt tehát e szerint *Moraván* is.

tékeny összeg volt, — mint látjuk: csaknem egyharmadát érte meg a temetvényi uradalomnak; lehetetlen tehát, hogy Bercsényinek *saját* birtoka csak abból a lehotai és modrókai ötödfél jobbágy- s négy zsellértelekből állt volna Temetvényben; aminthogy *Morvánka* meg is nevezetik Löwenburg által mint Bercsényié. Ám annál előnyösebb vala Bercsényiné részére, ha a kamarai hivatalos közeg amúgy tudta!

A brunóczi és csejthei jószágoknak egyelőre való visszaadatását a grófnő ekként elérte. Lankadatlan erélyének csakhamar ezután sikerült kieszközölni egy második parancsot is a cs. udv. kamarától. Nevezetesen, minekutána az ezen főhatósághoz benyújtott folyamodványához csatolt okmányokkal kétségbevonhatatlanul igazolá, hogy a szepesi kamara által lefoglalt *tokaji, tarczali és erdő-bényei hegyalllyai szőlők*, a pinczéikben lévő ó borokkal együtt, nem férjenek, hanem kizárólag neki, mint gr. Csáky Krisztinának — anyjáról örökölt és részben acquirált — tulajdonai, s azért azoknak még az idei szüreték előtti visszabocsátásukat elrendelni kéri; következőleg a cs. udv. kamara e nyílt jog elül el nem zárkozhatván, 1701. octóber 10-kén kelt leiratával meghagyá a szepesi kamarának, e szőlőknek hovahamarabb, még a szüreték kezdete előtti visszadását a grófnő kezéhez.¹⁾ Úgy látszik, ezen ügyben magánál Lipót császárnál is járt Krisztina grófnő kihallgatáson, s ennek tulajdonítható, hogy most már szelídebb hírokat penget a kamara, midőn e rendelete indokolásában egyenesen a Fölségre hivatkozva így ír: »Cum vero S. C. Raeque Mattis aequae ac Camerae hujus Aulicae mens et intentio non sit, ut praetacta Domina Comitissa in propriorum suorum Bonorum possessione molestetur et disturbetur,« — következőkép ama szőlők stb. a grófnőnek visszaadandók.²⁾

Nem szándékozik — úgymond hát itt, — gr. Bercsényi-nét »az ő tulajdon javai birodalmában háborgatni és megza-

¹⁾ »... et cum attactas vineas, aliaque Bona sua propria et non ex Bonis sui Consortis Dni Comitis Bercsényi provenientia esse liquido comprobaverit: tales vineas, Bonaque sua subito, ante vindemiarum adhuc initium, in eo statu, qua occupata fuere, restitui curare velint,« etc.

²⁾ Decretum Camerae Aulicae, Viennae, die 10. 8-bris 1701. datummal, »Ad Cameram Scepusiensem.« (*Egykorú másolat*, u. o. nro 31.)

varni sem ő cs. kir. Főlsége, sem ezen udvari kamara: « azomban a zár alá vételt elrendelő legfelsőbb parancs ilyes kíméletről mégis mitsém tud, és nem ehhez képest, — hanem általános, kivételt nem ismerő lezárólásra utasítá a szepesi, pozsonyi, budai kamarai administratiókat.

Gr. Csáky Krisztina nemcsak a kamarai igaztalan kapzsiság ellen fejtett ki szívós erélyt: de egyébként is bécsi internáltatásuk alatt, míg Rákóczi hercegnő, mint fiatal, heves, élénk, nyughatatlan vérű hölgy, igen szabadon beszélt s az udvar szemében feltűnőleg viselé magát, — addig az idősebb, meggondoltabb s nagyon eszélyes Bercsényi grófnő, magának Leopold császárnak 1703-iki nyilatkozata szerint, tartózkodóbb (»retirater«), óvatosabb vala, úgy beszédeiben, mint egész magatartásában.¹⁾ Ennek köszönhető azután az

¹⁾ A császár e vélekedése fejt meg előttünk ama tényt, hogy a bécsi udvar ezen években Rákócziné irányában még több szigorral s fősvényebbl jár el, mint Bercsényinével szemben. Legyen itt megemlítve, hogy az ifjú fejedelemasszonynak — daczára, hogy uralkodó-házból született hercegnő vala, — tartásdíját elejétől, azaz férje igazán fejedelmi vagyonának zár alá vételétől fogva oly szűken szabták meg, hogy Sarolta-Amália a drága Bécsben (honnét távozni nem engedték), csak adósságok csinálásával tarthatta fön magát. Húszezer hesseni kamaraforint érték menyasszonyi hozománya s összes ingó-értékei csak úgy le valának foglalva férje vagyonával öneki is, mint Bercsényi grófnőnek. A fejedelmi fényhez szokott szépséges, fiatal Sarolta lignő emlékiratot emlékirat után nyújtott át személyesen Lipót császárnak, élénken sürgetve tulajdonainak a zár alól felszabadítását, hitvesi igényeinek kielégítését, és maga s gyermekei számára rangjukhoz illő tartáspénz utalványozását; a császár pedig mindezek eligazítását az udv. kamarára utalá. Végre aztán — panasolja 1703. február végén vagy martius elején benyújtott újabb főlségfolyamodványában Rákócziné — válaszul oly kamarai decisumot kapott, »aus welchen ich mit höchsten Verwunderung habe ersehen müssen, dass mir all meine gestellte Praetensiones, ex quocunqve causarum fonte prominentes *günzlicher abgeschlagen worden.*« Mely igaztalan elbánás ellen aztán a fejedelemnő a császár előtt erélyesen tiltakozván, kijelenté, hogy el van tökéelve a cs. kincstárt bepörölni: »Wie zumahlen aber dergleiche Resolutiones, so per Cameram intimirt werden, von solcher Beschaffenheit seindet, dass man dawider *der Beschwerthen Theil jederzeit via justitiae noch offen stehet*, gestalten in derbey Fällen dero Kay. Hoff-Cammer *vielmehr ut pars interessata, als qua Judex zu consideriren ist.*« Méltányosságot vár tehát az uralkodótól, s kéri, hogy ügye egy vegyes, magyar és német, nem érdekelt tagokból alakítandó bizottság

udvari körökben másként is nagy összeköttetésekkel és személyes ismerettséggel bíró úrnő, hogy kivételesen megengedett neki Bécsből Magyarországra le-lerándúlhatni, ha nem is a távoli Unghvárra, de legalább a kezére bocsátott *brunóczyi jószágra*. E javak administrációjába ilymódon személyesen folyhatott be. Itt töltte például az 1702-iki telet, vagy legalább

elé utaltassék döntés végett, mely a házassági kötelékből eredő igényeit igazságosan megvizsgálván és őt is kellőképen kihallgatván, részrehajlatlanul ítéljen. Ily delegált bizottság kirendelését kéri. — A kegyesszívű Leopold azonban a fejedelemnőnek ezen újabb folyamodványát is az udv. kamarához utasítá, mely 1703. martius 8-kán terjeszté elő javaslatát a császárnak, a ki azt egészben jóváhagyván, sajátkezűleg reájegyzé »*Placet*«-jét. Erre aztán a cs. udv. kamara, Bécs, 1703. martius 13-kán, a cs. titkos pecsét alatt kelt, és »*Per Imperatorem*: Joh. à Palm m. p.« aláírással megerősített következő végválaszt küldött »von der Röm. Kay. s. auch zu Hungarn und Böheim Königl. Mayestät,« Rákóczi hercegné, szület. Hessen-Rheinfelsi Carolina-Amália »*Landtgräffin*«-nek, úgymint: Minekutána folyamodónak házassági szerződése és egyéb a kir. fiscus elleni követelése, *ő Főlsége arra deputált ministerei és tanácsosai* (Ministros et Rätthe) által kellőképen megvizsgáltattak s azokról a »*Deliberatum*« ő Főlsége elé terjesztetett: »so haben Dieselbe (t. i. a »*Majestät*«) allergnädigst resolviert«: 1. A házassági szerződés (melyben Sarolta hgnőnek *százezer római birodalmi tallér* jegyajándék, életfogytig való rangszerinti eltartás, a személyének kiszolgáltatására rendelt 30 udvarnokkal, szolgálával, szolganővel és 20 lóval, továbbá 2000 tallér gombostüppénz évenként volt kikötve s Rákóczinak munkácsi, makoviczai és tokaji uradalmaira teher gyanánt bekebelezve), tehát e házassági szerződés — mondja a cs. határozat, — »*nach ungarischen Rechten*« ítélendő meg, »und ad dictamen derselben («*quia nota intercessit*«, éppen úgy, mint Bercsényinél *ohne Bestand seije*«. (Ez a leggazabb rablás; mert a *nótapernél teljesen mellőzték a magyar törvényeket*, s itt viszont, mivel hasznukat vehették, — alkalmazták!) 2. Ugyanily okból váltak érvénytelenekké Rákóczinak a szent-miklósi és podheringi jószágokról kiállított adománylevelei is. 3. A menyasszonyi kelengye (»*Brautring*«) visszaváltásáról szól. 4. A javak lezárolása óta a hercegnő által csinált adóságek specificálandók és okmányokkal igazolandók; úgy fog eldőlni: ha elfogadhatók-e? 5. Szintűgy specificálni és igazolni kell azt is, hogy a zár alatt levő ingó értékekből, melyek a »*Frau Landtgräffin*«-nek *valódi* tulajdonai? 6. A mi a hercegnőnek s két gyermekének eltartását illeti, erre nézve a kir. fiscus »*beÿ denen notorischen Umständen*« minden kötelezettség alól föl volna ugyan mentve: (!!) mindazáltal ő Főlsége kegyelemmel (??) s nem szigorral kívánván eljárni ebben is, — a *gyermeknek eltartásáról gondoskodni fog*; 7. a *Frau Landtgräffin* szemé-

annak egy részét.¹⁾ Azonban a tavasz ismét Bécsbe szólítá, hol több rendbeli fontos ügyeiben az udvartól intézkedéseket sürgetett és várt. Egyebek közt — mint tudjuk, nagyon tetemes értéket képviselő — arany-ezüst-míveinek s másféle drága ingóságainak a zár alóli mielőbbi föloldását és kiadását, férje jegyajándéklevelének érvényesítését s közös jószágaikban tett saját beruházásainak megtérítését a grófnő többszöri folyamodványaival ismételten követelvén, — elvégre sikerült neki Lipót császártól oly parancsot kieszközölnie a cs. udv. kamarára, melyben ez utasítatik, hogy gr. Bercsényinének eme követeléseit vegye érdemleges tárgyalás alá s e tárgya-lyére nézve pedig, holtáig, avagy jelenlegi férje halála esetében, özvegye idejéig, évenként 6000 frtot resolvált ő Főlsége kegyesen, de úgy, hogy a hynő minden további követeléseiről mondjon le.« (Ennél gyalázatosabban felajánlott koldús-alamizsna a lefoglalt fejedelmi vagyon hulladék-morzsaiból — alig képzelhető! Jellemző Lipót császár sötét lelkére.) E szépséges legfelsőbb resolútiót követte csakhamar az udvari kamara intézkedése — 1703. april 1-jén — *a két kis Rákóczi-fü íránt*, a kiknek egyike harmadik, s másika második évében járt ekkor. Ezen ártatlan kisededeket már régebben elvették édes-anyjoktól, s eleinte egy francia nő ápolására bízták, most viszont, hogy egészen Lipót császár kegyes inteniói szerint neveltessenek, (azaz, hogy *magyarúl meg ne tanuljanak*, serdülő korukban pedig majd a testi élvezetekbe idejekorán bevezettetvén, *agyon nevelődjenek!*) biztos kezek ügyeletére kelle bízni őket. Az 1703. april 1-ji udv. kamarai rendelettel tehát egy kebelbeli tisztviselőhöz: »*Baratti* (Baráti) *Hoff-Cammer-Rath*«-hoz, egy Bécsbe házasodott s nemzetét megtagadott egyénhez adattak kosztba és szállásra, évi 2000 frtéért, 1702. november 1-jétől számítván; mire nézve báró Thavonath egyidejűleg utasítatik, hogy ezen összeget évenként küldje be a confiscált Rákóczi-jószágok jövedelmeiből. — E 2000 forintból a három nőcseléd által gondozandó fiúcskák lakásáért s étkezéseért 1600 forintot kap Baratti, »als soviel auch *der Französin, bej welcher Sie bishero gewest, gegeben worden*.« A mi végre ruházatukra és egyéb kiadásokra kelleni fog: számolja fel, — arra való lesz a 400 frt, mely mostani kisedkorukban még elegendő lesz; évek múlva azután, hogyha több kell, majd lehet intézkedni. (Eredeti fogalmazatok és egykorú másolatok a *cs. udv. kamara levéltárában*, Bécsben.)

¹⁾ A gr. Forgáchok régi hű tisztje *Isóld István* írja 1702. február 8-kán Galgóczi-ról gr. Balassa Pál esztergomi vicárius és vál. püspöknek, Nagy-Szombatba: *Mlgo*d levelét »nagy becsülettel vévén, arra nézve *Brunócra, Mlgo*s Gr. *Csáky Christina Asszonyom* ő *Nga udvarlására fogok mennem, s szölok* ő *Ngával a terminus íránt*, — « stb. (*Egykorú másolat*, a kir. kam. ltárban, A. N. R. fasc. 239. sub nro 6.)

lásokban, a követelmények jogi megítélése végett, a magy. udv. cancellária is vegyen részt küldötteivel.¹⁾ És ezen utóbbi intézkedésben rejlik főként a vívmány a grófnő részére: mert a tanácskozmány ekképen *vegyes jellegűvé* lőn, s a magy. caucellária tagjainak delegálásával, jogigényeinek megbírálásánál a *hazai jog* illetékessége elismertetett.

Ehhez képest a cs. udv. kamara 1702. april 28-kán kelt átiratával megkeresé a magy. kir. udv. cancelláriát, tagjainak kiküldésére. Mire a cancellária május 6-kán válaszol, hogy részéről b. Mednyánszky Pál és b. Patacsics Boldizsár consiliáriusait bízta meg a jelzett vegyes tanácskozásokon részt venni, kiket ez iránt már utasított is, úgy, hogy csak a meghívót várják.²⁾ Mindazáltal a kamara július 10-kéig húzta-halogatta a dolgot. E napon végre megtartatott a vegyes tárgyalás, melyben b. Aichsbichl (Aichspigl-nek is iratik) cs. udv. kamarai alelnök előülése mellett a magy. cancellária részéről a nevezett két tanácsos, az udv. kamara részéről pedig Baráti, Olbern, Ferschner tanácsosok és Meskó mint tollvivő vettek részt. A tanácskozmány nemcsak a grófnő jogigényeit, hanem egyúttal a gróf hitelezőinek képviselői által benyújtott követelések ügyét is tárgyalá. Birjuk a hozott határozatokról a Meskó kezével papírra vetett jegyzőkönyvi fogalmazatot, mely ámbár csak röviden odavetett pontokban, de mégis eléggé tájékoztató a lényegre nézve. »Praesens Commissio celebrata in causa Dominae Comitissae Bercsényanae,« — ez a czímirat. A további följegyzések szerint a tanácskozó bizottság először is jogelvül állapítá meg, hogy a grófnő tulajdon értékei és a férje vagyonán való követeléseik különválasztandók; amazokat visszakövetelheti, emezekre nézve azonban *a férje ellen hozandó ítélettől* kell várnia. Ehhezképest határozatba ment, hogy a grófnő a maga saját értékeit illető-

¹⁾ E császári resolútiót a m. kir. udv. cancelláriához 1701. april 28-kán intézett cs. udv. kamarai átirat idézi. (M. kir. udv. cancell. ltár.)

²⁾ »Camerae Aulicae insinuat, ad liquidationem et praetensionem jurium Comitissae Christinae Csáky - Berchéniana, Magcos et Perillr. Dnos Paulum Mednyánszky et Balthasarem Patacsics Consiliarios pro termino deputatos esse,« czím alatt a m. kir. udv. cancellária ltárában, sub nro 80. ex Majo, 1702.)

leg meghallgatandó, activ adósságait illetőleg ellenben a gróf hitelezőinek concursusára utalandó, *miután az ítélet férje ellen még meg nem hozatott*, («quia sententia de marito lata non est».)¹⁾ Ezen utóbbi kijelentés igen érdekes adalék a Bercsenyi-nótapernek történetéhez. — Figyelembe veendő továbbá, — folytatja a jegyzőkönyv, — a Bercsenyi-gyermekeknek anyai örökségükből eredő követeléseik. A mi az ingóságokat illeti: a grófnő tegyen le esküt, hogy mi az övé? ekkor aztán az övéi választassanak külön a férjeitől és a Homonnai Krisztina hagyatékához tartozóktól. A miket a magáéinak igazolhat, — jó; a melyekre azonban meg nem esküszik: azok mint Bercsenyi- és Homonnai-félék zár alatt maradnak.

Az esztergomi, nyitrai és pozsonyi káptalanok a Bercsenyi-család javaira kölcsön adott tőkeköveteléseikkel a hitelezők concursusára utasítatnak. Végre Rutkay István, ha zálogba vetett patvaróczi birtokrészeit ki akarja váltani: ezt teheti, — de a zálogösszeget a magy. kamara (s nem a grófnő!) kezeibe fizesse le.²⁾

E bizottsági határozatokhoz képest gr. Bercsenyi-Csáky

¹⁾ Daczára azonban ezen hivatalos kijelentésnek, *már előbb*, ú. m. 1702. *apríl 24-kén* kelt adománylevelével elkövette Lipót császár azon nyilvános jószágablási tényt, hogy ama 40,000 frt követelés fejében, melylyel a kamara gr. Schlick Leopold lovassági tábornoknak tartozott, a csongrádi újszerzeményi uradalmat és a *még el nem ítélt Bercsenyinek hőmező-vásárhelyi egész jószágát: a várost, a pusztákat*, e nevezett tábornoknak adományozá, a kir. haszonvételi jogokkal együtt; mégis azonban »salvo jure alieno et absque omni evictione.« (Gr. Károlyi cs. levéltára.)

²⁾ A Bercsenyiné közvetlenül illető pontok, eredetiben: »Distinctio juris: una de proyr̄s, altera de debitis maritalibus. Illa potest praetendere, haec non; sed debet expectare a *sententia mariti*. — Conclusum est Dnam Comitissam audiri quoad suas praetensiones, sed quoad debita, ut creditum verum, expectabit a concursu creditorum, *quia sententia de marito lata non est*. Prolium etiam materna praetensio venit consideranda. — Quoad mobilia, (Comitissa) deponet juramentum.« És ismét: »Quoad mobilia, comperta et facta distinctione a maritalibus et Homonnayanis, capta informatione a notitiam (habentibus) hominibus et in quantum probare poterit, bene quidem; in quantum autem non jurabit, dabantur sequestro et Homonnayana et Bercsenyana.« (Eredeti fogalmazat, a m. kir. kam. ltárban, A. N. R. fasc. 239. nro 58.)

Krisztina úrnő, a cs. udv. kamarától, Bécsben 1702. július 27-kén kelt és Ferschner Antal György kamarai tanácsos által aláírt következő négy pontból álló végzést kapott folyamodványára: 1. Férjének 30,000 frtos jegyajándéklevelére alapított, továbbá akár kölcsönadásokból, akár adósságtörlesztésekből eredő egyéb követeléseivel, a férjének gr. Berchény Miklósnak hitelezői concursusára utaltatik. 2. Az állítólag a grófnő sajátjából vásárlott jószágok szerzéséről szóló fassionalis-, inscriptionalis-, cessionalis- és zálogleveleket mutassa be, hogy azokból a cs. udv. kamara meggyőződhessek: vajjon eme jószágok birtokjoga őt egyedül, avagy férjével közösen illeti-e meg? 3. Ama szőlők termése iránt, melyek kizárólag a grófnő tulajdonai, arány szerint ki fog elégítettni. 4. A szepesi kamara utasított, hogy azon arany-ezüstmíveket s clenodiumokat (»res aureas et argenteas, prouti clenodia«), melyeket a grófnő vagy reájok vésett czímerével, avagy esküjével a magáéinak lenni igazol, szolgáltatassa ki ő Mlgának: a többieket pedig, a melyekről kétséges, hogy vajjon a grófnét, vagy pedig gr. Berchény Miklós úrnak első nejétől Homonnay grófnőtől született gyermekeit illetik-e? lajstromoztassa és tovább is lezárólva őrizze.¹⁾

Ezen utolsó pontban említett utasítás, ugyanaz napi datum alatt b. Thavonath Lajos Albert cs. k. pohárnok, udv. kamarai tanácsos, magyarországi bányagróf- és felső-magyarországi (»szepesi«) kamarai praefectushoz Kassára intézve, így hangzik:

»Wohlgeborner Freyherr, etc. Demnach die Frau Gräffin Berchénin, geborne Csákyn, umb Ausfolgung Ihrer Kleinodien, auch anderer Mobilien unaussetzlich angelanget, und hierimfalls allhier bey der Kays. Hoff-Cammer geschlossen worden, dass besagter Frauen Gräffin dergleichen Clenodia und Mobilia aurea et argentea, worauf Ihr Wappen zu sehen, oder welche Sie per Juramentum Ihre zugehörig zu seyn affirmiren wirdt, ausgefolget, — die übrige Clenodia et Mobilia

¹⁾ »Ex Consilio Camerae-Aulicae, — Viennae, die 27. July 1702. Illrmae Dnae Comitissae Berchénianae natae Chakianae, amice assignandum.« (Eredeti je, Bercsényiné által 1703-ban újabb kérvénye mellett be-terjesztve; ugyanott, nro 33. — Fogalmazata pedig a cs. k. udv. kamara ltárában Bécsben.)

aber, damit denen Berchénischen Kindern, welche der Graf Berchény mit dessen voriger Ehe-Consortin Gräfin Homonnayn erzeuget hat, kein Kürze geschehe, penes Inventarium in sequestro behalten werden sollen; — Als ersuechen Wüir Ihme, Herrn Ober-Hungar. Cammer-Praefectum hiemit, das Nothwendige ohnschwör zu veranstalten, auf dass erwehnten Frauen Gräfin Berchénin dergleichen Clenodia et Mobilia, welche Sie obvernombener massen Ihro zuegehörig zu seyn darthuen wüirdt, ausgehändiget, die übrige aber penes Inventarium in sequestro behalten werden sollen. Übrigens, — etc. Geben Wienn, den 27-ten Julij A. 1702. Der Röm. Kay. Maýtt. Praesident und verordnete Hoff-Cammer-Räthe, m. p. «¹⁾

Néhány nap múlva, 1702. aug. 1-jén újabb rendeletet küld a cs. udv. kamara, ismét Bercsényi-vagyonügyben, b. Thavonath-hoz Kassára. Előrebocsátja ebben, hogy az esztergomi, pozsonyi és nyitrai székes káptalanok, melyeknek kegyes alapítványaikból jelentékeny tőke-összegek vannak kiadva a most zár alatt lévő gr. Bercsényi-birtokokra, panaszos fölterjesztéseket tőnek ide, miszerint e jószágok lefoglalása óta tőkéiktől semmi kamatot nem kaphattak, holott erre nekik szent-czeljaikra égető szükségök vagyon; tehát ezt méltó tekintetbe vévén, a két utóbbi káptalannak kamarájában egyelőre hétszáz frtot fizettettek ki a magyar (pozsonyi) kamarával. De a kamathátralék ennél sokkal több, Bercsényi-jószág pedig, melynek jövedelmeiből a további kamattörlesztések történhetnének, a pozsonyi kamara hatósága alatt (mióta Brunóc a grófnőnek visszabocsáttatott), nincs. Főlhivatik ennél fogva b. Thavonath, mint a kinek kamaraterületén a lefoglalt gr. Bercsényi-uradalmak (Unghvár, Varannó) feküsznek, hogy a nevezett három káptalan kamatkövetelését ezeknek bevételeiből minélelőbb elégítse ki, úgy most, mint jövedőre is, — betudván, természetesen, a pozsonyi és nyitrainak a már kifizettetett hétszáz forintot.²⁾

Ezen s hasonló követelők azonban nemcsak az udv. kamarát (és ezt joggal!) hanem a grófnőt is eleget zaklatták, —

¹⁾ *Eredeti ugyanott*, nro 32. Fogalmazata Bécsben, az udv. kam. ltárban.

²⁾ *Eredetije a magy. kir. kamara ltárában.* (Lýmбус.)

a minthogy az esztergomi káptalan is előbb ő rajta követelődött, vicáriusa gr. Balassa Pál útján.¹⁾ Ez ugyan csak szép szóval üzent, kéretvén kamataikat, s miután megbizottját a grófnő felvilágosítá: a kamarához fordula; mindazáltal akadtak más oly hitelezők, a kik egyenesen pörrel támadták meg gr. Csáky Krisztinát, férjének vagyontömege elleni igényekkel. Az ily jogtalanul alkalmatlankodók ellen a grófnő a magy. kir. udv. cancelláriához fordult oltalomért; mely is ügyét méltányosnak ítélván, 1702. aug. 30-kán moratoriumot adott ki Bercsényiné számára, s ennek erejével mentessé tevő őt minden ilyes zaklattatástól mindaddig, míg vagyonának folyamatban lévő elkülönítése a férjeétől végre nem hajtatik és a férje jószágain való saját jogos követelései ki nem elégítetnek. E halasztási parancsot Mattyasovszky cancellár előterjesztésére maga Lipót császár rendelé el, hg. Esterházy Pál nádorhoz intézve, kiadatni.²⁾

Ugyanezen időtájban, nevezetesen 1702-dik ősszel, az 1702—1703-iki tanév elején a fiatal gróf Bercsényi László életében is jelentékeny változás állott be. Bercsényi Miklós szeretett, egyetlen fiát nemcsak gonddal, de egyszersmind rangjához méltó fényben nevelteté. Midőn 1701. tavaszán elutazott volt Brunócra: Unghvárott — hol a gyermek, mint tudjuk, a gymnasiumba járt — nevelőjén kívül számos személyzetet: játszótársúl egy pár nemes apródkát, gondviselőkül tisztet, öreg kulcsárt, kulcsárnét, s kiszolgálására inasokat, szakácsot, kocsist, lovászt, vadászt stb., szóval egész kis udvartartást («*Hoffstatt*»-nak nevezi b. Thavonath) hagyott volt hátra kedves »*Laczkó*« fia mellett, kinek szülői távollétéban saját asztaltartása volt.

Mindezt, ámbár tetemes költséggel járt, mint édes atyai rendelkezést, a kamara is meghagyta jó darab ideig, csaknem másfél évig. Thavonathnak azonban végre a nagyszámú szolgáltszemélyzet fizetése, tartása fölösleges pazarlásnak tűnt fel

¹⁾ *Isóld Istvánnak* 1702. febr. 8-iki, főntebb idézett levele szerint.

²⁾ »Moratorium pro Comitissa Christina Csáky Berchéniana, contra debitores.« Lipót nevében kiállított kir. mandatum. (*Eredeti fogalmazat* a magy. kir. udv. cancellária ltárában, nro 12. ex7-bri 1702.)

annál inkább, mert gyanakodott, hogy az élelmezési fölszámolásoknál sikkasztás történik. De még egyéb aggodalmai is valának. Ugyanis az 1702. aug. 3-ika óta immár 14-ik évében járó gróf-úrfi, lelkileg-testileg egyaránt nagyon kifejelett, már inkább ifjaeska, mint gyermek volt. Igen eszes, gyors felfogású, eleven; a mellett tüzes, heves, föllobbanó természetű és vasakarató, nyakas, — *apja fia egészen!* Arcza szép, sestetekintetű; termete sűgár, délczegen nőtt, edzett; jól vívott, lőtt már, ügyes tornász, vadász volt, s kemény és vakmerő lovas. A kamaragróf, a ki megfigyelé, hogy a korán fejlődő fiúban a Bercsényiek kalandos vére már-már pezsegni kezd, s a ki tudta, hogy a gyermek, apjához — egyetlenéhez a világon — rajongó szeretettel, csaknem imádatlaln vonzódik: attól tartott, hogy az elszánt, bátor ifjúcska egyszer csak meggondolja magát, összeség valami hű lovászszal, — és az unghi Krajuákról úgy elnyargal Lengyelországba, hogy meg sem áll

az édes apjáig. Avagy, ha erre alkalma nem nyílnék is, a fiú okos, ügyes: titkos levelezést kezdhet az atyjával, ennek utasításait veheti, — a miből még beláthatlan bajok eredhetnek. Pedig a titkos levelezést közöttük Unghvárról nagyon nehéz ellenőrizni: akármelyik hű jobbágy kiviszi a határszéli községekből a levelet földesurához, s választ hoz rá fiának.

Mindezek az aggályok arra bírták Thavonath bárót, — a kinek főgondviselésére vala bízva a fiatal Bercsényi, — hogy 1702. september 18-kán Kassáról fölterjesztést tegyen ez ügyben a cs. udv. kamarának. Ebben, hivatkozván az imént jelzett veszélyekre, valamint arra, hogy az ifjú gróf unghvári »Hoffstatt«-jának eltartása évenként nevezetes összegbe kerül, mert óhatatlan, hogy e mellett ne sikaszszanak is: azt az indítványt teszi, hogy czélszerű volna az úrfit már a most megnyilandó tanévre ide *Kassára*, a jezsuita atyák vezetése alatt álló »*nemes ifjak convictusá*«-ba adni, »*allwo eben auch ein junger Graff von Löwenburg undt andere mehr, Adelighe Jünglinge Convictores seint,*« — megfelelő társasága lenne ott tehát, jeles képeztetésben, jó nevelésben, fegyelemben fogna részesülni s a veszedelmes correspondentiáktól megóvatnék. Egyszersmind, szállást és teljes ellátást is az intézetben talál-

ván: egy komornyikot kivéve, a sok hiábavaló szolgát szélnek lehetne ereszteni. ¹⁾

A cs. udv. kamara jóváhagyta a szepesi kamaragrófnak emez ajánlatát, s Bécsből 1702. október 4-kén kelt válaszeleiratában nagy helyesléssel utasítja Thavonathot, javaslatának fogantatására:

„Gleich wie Wür dessen Uns in corpore, auch mir Praesidenten particulariter von wegen des Jungen Graffen Berczénj, dass Er nehmlich von Ungvár hinweg, ad Convictum Nobilium der Societät Jesu nacher Caschau, mit einer oder ander Bedienten, theils zur Ersparung der zum Unterhalt seiner Hoffstatt undt anderer intervenienten auffgehender grossen Umkosten, theils auch zu Verhüttung verdächtiger Correspondentzen, ad studia undt in die Khost gegeben werden möchte, — überschriebenen Vorschlag *auff alle Weiss approbieren*. Also beliebe der Herr Collega die Verfügung vor zu kheren, womit diese guete Intention ad Effectum gebracht, und die übrige, erweltes Jungen Herrn Graffen Berczénj unnöthige Bedienten licentieret werden mögen.« ²⁾

Thavonath báró e jóváhagyó rendeletet vévén, Unghvárra utazott, a szolgaszemélyzet nagyobb részét elbocsátá, s a kis grófot hintájába ültetve, fölpakolta és csak a kassai Balassa-Loósy-féle nemes ifjak növeldeje kapujában tevő le. Itt aztán átvették gr. Bercsényi Lászlót a jezsuiták, — kik különben már Unghvárott is tanárai valának, — csakogy ott nagyúri pompa közt, ősei és saját várpalotájában lakott, s itt egészen a szerzeteseknél; egyik tanártársukat rendelték az ifjú gróf mellé praefectusúl, a ki reá és a vele egy szobában elhelyezett gr. Löwenburg-úrfira felügyelt.

Ez az intézet egyébként akkoriban igen jó hírben állta, s olyan *lovag-akadémia*-féle volt.

A kis Bercsényinek is alkalmasint az fájt eleinte legjobban, a mi egykor a növendék Rákóczinak Neuhausban, hasonló helyzetében, — hogy t. i. megszokott régi nevelőjétől elszakították. Ezt már a jezsuiták nevelési rendszere így hozta magával. Azonban bármit hozott légyen is magával

¹⁾ *Eredetije* a cs. k. udv. kamara levéltárában Bécsben.

²⁾ *Válaszfogalmazat*, a fönntebbi fölterjesztés mellett, u. o.

nagybíró rendszerök: a Bercsenyi-fíúval sem boldogultak ők különben, mint annak idején neuhausi rendtársaik Rákóczi Ferenczcel, — a mint majd meglátandjuk.

László úrfi volt nevelője, a derék Bunkóczy Márton, — ki növendékének Kassára vitele után is egyelőre még ott marada Unghvárott, — innét 1702. november 28-kán panaszos fölterjesztést intéz b. Thavonath udv. kamarai tanácsoshoz, mint a felső-magyarországi kamara elnökéhez, hogy immár állás nélkül lévén: feleségével, apró gyermekeivel együtt mint tartsa fenn magát? Mellékeli Bercsenyi gróftól 1696. dec. 1-jén Brunóczon kapott szerződéslevelének mássát, a reájegyzett összegekkel: mikor mennyit vett föl nevelői díjából? A végeredmény, hogy készpénzfizetéséből még 92 frt 13 dénár, és öltözetére szánt selyemposztó-illetékéből 96 frt, összesen tehát 188 frt 13 d. követelése van. E hátralékainak kifizetését kéri utalványozni Thornay János unghvári tiszttartóra, úgy, mint más Bercsenyi-szolgák bérhátralékaira nézve már elrendelni méltóztatott. Azon fölül, mint ezen országrészekben immár egyedüli patronusához, könyörög Thavonath-hoz: alkalmazza őt valami megfelelő állásra (»condignum servitium«) itt Unghvártt, vagy ha ez nem lehetne, tehát más kamarai jószágban. ¹⁾ E kívánsága — talán az ifjú grófnak is közbenjárása folytán — teljesült. Mikor aztán Bercsenyi 1703-ban Lengyelországból visszatért: Bunkóczy az unghvári, varannai többi régi tisztekkel együtt tüstént hozzácsatlakozék urához, a ki tábori cancelláriájában alkalmazá a hű s értelmes embert.

Gr. Bercsenyi Miklós ellen a Bucellini-féle törvénytelen delegált bíróság által a fölségárulás vádja czímén fej- és jószágvesztésre szóló ítélet minden valószínűség szerint csak 1703. tavaszán hozatott meg. A nóta-per befejezésével politikai indokból késtek ily soká, mint majd a következő fejezetben meglátjuk. Ekkor aztán, 1703. májusban a grófnő követeléseinek kielégítése iránt a tárgyalások fonalát a cs. udv. kamarai és magy. kir. cancelláriai tanácsosokból alakított vegyes bizott-

¹⁾ A levél eredetije jelenleg gyűjteményemben.

ság ismét fölveté. ¹⁾ Az első ülés 1703. május 16-kán tartatott b. Aichspichl elnöklete alatt; jelen voltak Mednyánszky, Patacsics, Baráti, Ferschner, Meskó; gr. Csáky Krisztina részéről pedig ügyvédje Reszler Farkas jelent meg, a ki előszóval is nyilatkozván, egyszersmind megbízója nevében egy, számos hiteles okmánynyal fölszerelt emlékiratot terjesztett elő, melyben a grófnő a következő 12 pontban összegezi igényeit:

1. Férjének 1694-iki jegyajándéklevele értelmében követel 30,000 frtot. 2. Dubrincs és Csernaholova, unghvári uradalombeli faluk gazdasági beruházására adott a grófnak 1500 frtot; férjének 1698-iki cessionálisa erejével kívánja e birtokoknak kezére bocsátását s eddigi jövedelmeik megtérítését. 3. Hasonlóképen kívánja Nagy-Bereznát jövedelmestől, mint a melyet ő váltott volt vissza gr. Barkóczy Ferencztől. 4. A bényei három szőlőt a grófnő vette; visszaadni kéri tehát, termésükkel együtt. 5. A tokaji és tarczali szőlők örökölt tulajdonjogát már kimutatta a szepesi kamara előtt és azok vissza is adattak: de ottani pinczéiben lefoglalt borait, ú. m. 19 hordó tokaji, 9 hordó tarczali színbort, 2 hordó asszút s 3 hordó közönséges hegyallyai bort, az udv. kamara rendelete daczára mindeddig elmúlaszták visszaadni a kamarai tisztviselők; követeli tehát, hogy e borai vagy természetben visszaszolgáltattassanak, avagy áruk pénzül térítessék meg. 6. Az ingó értékeket, az X-el jelölt mellékletben foglaltakon kívül általában kiadni követeli a grófnő, az eskütétel mellőzésével. ²⁾ 7. A grófnő hozománya, eladott fekvő birtokai árából a következő volt: a felső-lendvai jószág ára 28,202 frt 47 dénár; a vépi jószágé 16,000 frt; a peczeli és porpáczi birtokoké 11,600 frt; illésfalvai birtokáért adott egy ízben néhai édes atyja 1600 frtot, — melyet Bercsényi az 1697-iki Tokajiféle zendülés leküzdésére, hadfogadásra költött el, — azután ugyancsak a néhai országbíró adott ismét azon birtok ára fejében 4500 frtot, Bercsényi gróf kezéhez. 8. Bercsényi bizo-

¹⁾ Hogy Bercsényi *ekkor már* meg volt nótázva, a bizottság 1703. május 26-iki jegyzőkönyvéből kiviláglik. (L. alább.)

²⁾ A zár alá vett ingóságok ugyanis Unghvártt voltak: a grófnőt pedig oda a bécsi udvar nem eresztette; hogyan tehetett volna tehát esküt a tárgyak megszemlélése nélkül?

nyos sürgős adósságainak törlesztésére a grófnő ezüstműi egy részét zálogosítá el 2000 frtban, úgy, hogy majdan a gróf váltsa ki s a kamatokat is ő fizesse; három évi kamatot azonban már neki, a grófnénak, kelle fizetnie, = 360 frt. 9. Szucsányi jószágát a grófnő Bercsényi tartozásainak törlesztésére 2000 frtért zálogba vetette gr. Lippay Ferencznek; annak veje b. Schmeidek Tamás bírja ma is. E 7., 8. és 9. pontokban előszámlált pénzek összege 66,262 frt 47 d. Melyből is a grófnő a Brunóczhoz kezelt jószágok közül a verbói, podolyai és vagyóci részbirtokokat Novotha Istvántól 5650 frtban váltotta ki, Festetich Pálnak Horkáért és Hubináért 7777, Mednyánszky Gáspárnak pedig a veszelyei részjószágért 3300 frtot fizetett, = 16,727 frt. Melyet, mivel e jószágok a grófnő kezén vannak, a föntebbi 66,262 frt 47 dénárból levonván: marad a grófnőnek a 7., 8., 9. pontok alatti czímen a Bercsényi-vagyontömeg ellen követelése 49,535 frt 47 d. 10. A néhai gr. Homonmai Drugeth Bálint-féle csejthei portiót Bercsényi, mint első nejétől született gyermekeinek gyámja, özvegye idején néhai gr. Széchenyi György primásnak 15,000 frtban elzálogosítván: ezt a grófnő 1696-ban gr. Kollonics primástól visszaváltá; azonban Bercsényi ugyanennek újból zálogba veté s a 15,000 frtot (szintén 1697-ben, hadfogadási költségekre) kiadta. E tőkének is kamatait — minthogy ő Eminentiajától a jószágot ők bírják — már három év óta a grófnő fizeti, = 2700 frt. 11. Férje jószágainak az adósságok s kamataiknak fődőzésén fölül fennmaradó jövedelméből szállás- és tartáspénzet igényel. Végre 12. kéri, hogy a Rutkay Istvánnak a kamara által visszabocsátott patvarózi zálogos javak a grófnő kezére újra visszaadassanak, mivelhogy a zálogkiváltásnak kikötött határideje még el nem érkezett.

Mind a 12 pontban foglalt követelését külön-külön fölmutatott hiteles oklevelekkel igazolá a grófnő. Ezek, valamint általában az egész követelés behatóan megvizsgáltatván, hosszas tanácskozás után ily határozatokban állapotott meg a delegált bizottság, mint a jegyzőkönyvre vezetett lapszéli följegyzések, pontok szerint mutatják:

Ad 1. E követelésével a grófnő a hitelezők concursusára utasíttatik. Ad 2. A dubrincsi jószágban 1500 frtig való

igénye a grófnőnek elismertetik: de a mi az inscriptiót (cessiót) illeti: az a hitelezőknek rövidségére volna; ugyanis azon 1698-iki cessionálisát a gróf tisztán csak hitvestársi szeretéből állította volt ki, mint már maga a tartalom bizonyítja, («quia ex mera amore facta fuisse probatur per ipsum tenorem»); tehát a Trip. Tit. 110. part. 1. szerint érvénytelen. Ad 3. Nagy-Bereznát illetőleg a grófnő követelése, a 4000 frt váltságdíjig, helyes. Ad 4. A bényei szőlők visszaadandók a grófnőnek, mert igazolta tulajdonjogát. Ad 5. Minthogy az udv. kamara e boroknak visszaadását már elrendelte volt: a grófnő azokon kereskedjék, a kik e parancsot végrehajtani elmulasztották. (!) Ad 6. Az ingó értékekre nézve esküvel vagy egyébként tartozik bizonyítani: melyek valának az övéi? és pedig a zár alá vétel idejekor. Ad 7. Semmi észrevétel; úgy látszik, a felsorolt adatok helyessége nem kifogásoltatott. Ad 8. A hitelezők concursusán mutassa ki ezt. Ad 9. A Szucsányért fölvett pénz megtérítése az adósságok természetével bír; az alapot mutassa ki a grófnő. (Hogy valóban férje költötte el, saját adósságainak törlesztésére.) A verbói, podolyai, vagyóczi, s úgy a horkai és hubinai jószágok csakugyan kizárólag a grófnőt illetik, azért adattak vissza a kezénél is hagyandók. A veszelyei jószágra nézve pedig mutassa ki a 3300 frt letételét, és az is a kezén fog maradni. Ad 10. Minthogy e javak a grófnő birtokában vannak: maradjanak ott továbbra is; a három évi kamat visszatérítésének igénye a hitelezők concursusára tartozik. Ad 11. Semmi határozat; elvileg már a 1200 frt évi tartáspénz engedményezése és a brunóczi residentia kézhezbozsátása által el volt ismervé. Ad 12. A grófnő követelése jogos.¹⁾

¹⁾ Meskó kezével írt eredeti jegyzőkönyv, a magy. kir. kam. ltárban, A. N. R. fasc. 239. nvo 58. Folytatólag egy jegyzék: »*Passiva debita Bercsénijana*,« melyben ezek mutattnak ki: 1. A bécsi landstrassei augustinusok tőkéje 4000 frt, kamathátralék 1701. január 1-jétől 540 frt. 2. Styevár Máté 1696-iki követelése, 1000 frt, kamat 390; 3. a bezckói franciscanusoké 1696-ból, 500 frt. 4. Sándor Menyhért esztergomi alispán követelése, 5000 frt; 5. A Barát-örökösök Bécsben; nem specificálják. (Ismerjük már 1693-ból; bíróilag visszautasított, illetéktelen követelés volt.) 6. Gr. Lippay Ferencz örökösei, 2000 frt; 7. Altmann Ágoston, az 1697-iki német titkár hátralékos díjkövetelése, 106 frt; 8. a szent-antali

Az ekkor hozott határozatokat azonban a bizottság nem tekintvén még teljeseknek és végérvényeseknek: azoknak re-assumptiójára s végmege erősítésére tíz nap múlva (1703. máj. 26-kán) még egyszer összeült. Jelen voltak mind a föntebbiek, s újból meghivatott Reszler is, ki a grófnő köveselésait ismételtén kifejté. Megint végigmentek apróra minden okmányon, s újból elismerték, hogy a grófnő Nagy-Bereznára, a bényei szőlőkre, Verbóra, Podolyára, Vagyóczra, Horkára, Hubinára és Veszelyére való jogát tökéletesen bebizonyítá; ellenben a többi beruházások nem igazoltatván, elköltöttek gyanánt tekintendők, (»*reliqua investitura, quia non probantur, ea pro consumpta reputari debent*«). Az ingóságok tulajdonjogára le kell tennie az esküt. A lefoglalt borok visszatartásáért a kamara nem felelős, minthogy kiadásukat elrendelte; a ki a késedelmet okozá: az térítse meg árukat, (»*remoram procurans solvat.*«) A grófnő tartáspénzének mennyisége (11-dik pont) a jószágok becsüjének eredményétől függ, (»*intertentio ab aestimatione bonorum pendet*), mire nézve egyáltalában elhatározottat, hogy: »*Fiat bonorum conscriptio et aestimatio.*« (E becsü már a hitelezők igényeinek kielégítése miatt is szükségesnek mutatkozik.) A 12-ik pontra nézve a grófnő joga újlag helyben hagyatott; azonban Patvarócz már tényleg ki lévén váltva, nem lehet visszavenni, — de a lefizetett váltásdíj a grófnőt illeti.

Ez eddig nagyjában mind megegyezett volna a május 16-iki végzésekkel; hanem Bercsényi 1694-iki 30,000 frtos jegyajándéklevelét, — mely előbb, elvi döntés nélkül, egyszerűen a hitelezők gyűlésére relegáltatott, — most egyenesen *érvénytelennek* nyilatkoztatá a bizottság, az 1698-iki 4000 frtos inscriptionálissal együtt, mégpedig a *gróf megnótáztatása okából*: »*Paraphernalis et simplex inscriptio non tenet, quia nota intercessit.*« A bizottsági jegyzőkönyvnek ezen, az ítélet létezésének indokolásául már idéztük pontja kétségtelenné teszi azt, hogy a commissiónak 1702. július 10-iki ama kijelentése óta: »*quia sententia de marito lata non est,*« — a helyzet 1703. május 26-káig teljesen megváltozott, s *Bercsényi* ferenczes barátoké, 1000 frt; 9. özv. Maholányiné követelése, 6500 frt. Összesen 21,236 frt.

ez utóbbi év tavaszán már ítéletileg el volt marasztalva; csak úgy, mint Rákóczi.

Végezetre a delegált bizottság, a maga eljárását mindenképen födőzni akarván, elhatározá, hogy a grófnő követeléseit igazoló okmányok, valamint a hitelezők által benyújtott és benyújtandó adóslevelek, jogi szempontból a kir. fiscussal is közöltessenek, s egyszersmind a hitelezők concursusának egybehívására a szükséges intézkedések azalatt, míg az elrendelt új összeírás és becsű elkészül, tétessenek meg.¹⁾

A hitelezők gyűlésének összehívását a magyar cancellária, a jószágok becsérték szerinti összeíratását pedig az udv. kamara vala eszközzendő. Azonban ezen utóbbi hatóságot annyira meglepték és megzavarták az időközben fölmerült magyarországi váratlan események, hogy fejetlen kapkodásában, 1703. július 9-iki rendeletével a Bercsényi grófnő tartására rendelt *brunóczy javak* tüzetes megbecsültetését is («*genuinam valorem, mediante aequa aestimatione*») *b. Thavonath* szepesi kamaraelnökre bízá,²⁾ a kinek kerületéhez Nyitra várnegye, tudvalevőleg, éppen nem tartozott. — A cancellária annak rendi szerint eljár tiszteben. A cs. udv. kamarától a felszólítást megkapván, 1703. augusztus 9-kén előterjeszté Lipótnak és jóváhagyatta vele a Bercsényi-vagyontömeg hitelezőinek Bécsbe, ezen évi september hó 24-ikére és folytatólag következő napjaira kitűzött concursusát meghirdető kir. rendeletet.

Az időközben mindinkább terjedő magyarországi mozgalom rohamos sikerei hatásának tulajdonítható, hogy Leopold e kir. mandatumában *igen szelíd hírokat penget*; Bercsényiről csak mint *kibujdosotról* («*profugus*»), minden átkozódó jelző nélkül szól, *megnótáztatásáról, vagyonának zár alá vételéről teljesen hallgat*, s az egész műveletet úgy igyekszik feltüntetni, mintha az csak, vagy legfőképen a *gróf Csáky*

¹⁾ »1703. die 26. Maj. Praeside Illrmo Dno ab Aichspigl, Dno Mednyánszky, D. Pathatics, D. Baráti, D. Ferstner et Meskó praesentibus. *Comitissae Bercsényjanae Commissio reassumpta.*« (Meskó kezével írt eredeti jegyzőkönyvi fogalmazat ugyanott, ugyanazon szám alatt.)

²⁾ A rendelet eredeti fogalmazatát l. a cs. udv. kamara ltárában Bécsben.

Krisztina jogos követeléseinek mielőbbi kielégítése és törvény-szerű tartásdíja meghatározhatásának érdekében történnék. Nem érdektelen jele az idők fordúltának! »Mi Leopold, stb. — kezdődik a kir. rendelet. Mivel a Nemzetes és Nagyságos Gróf Csáky Krisztina Bercsényiné Úrnőnek, kibujdosott férje Bercsényi Miklós javai ellen emelt ügy hitvestársi, valamint másnemű követeléseit fölülvizsgálása és megvitatása végett itt Bécsben kirendelt udvari bizottságunk szükségesnek találá és elhatározta, hogy mielőtt a nevezett Grófnő érintett követeléseit, különösen pedig eltartási díja ügyében bizonyos végzés hozatnék, az összes Bercsényi-hitelezők, nevezet szerint Tisztelendő Híveink az esztergomi, pozsonyi és nyitrai káptalannak, a bezkói Ferencz-rendű atyák, azonkívül Sándor Menyhért és más követelők is ide Bécsbe összehivassanak, hogy igényeiket föntemlitett udvari bizottságunk előtt előterjesztéssé s megbizonyíthassák, és ezeknek megismeréséből a kir. fiscusra tartozó Bercsényi-tömeg mivolta kitűnjék s következőleg a nevezett gróf Bercsényiné törvényes tartásdíja iránt is intézkedni lehessen: ¹⁾ annakokáért ezennel meghagyjuk és parancsoljuk Tinektek, hogy e most megjelölt és mindazon más Bercsényi-hitelezőket, a kik hatóságtok területén találathatnak, járási szolgabíráitok útján erről mihamarabb értesíteni és őket e folyó év szeptember hava 24-ik s következő napjaira, — vagy személyök szerint, vagy törvényes meg-

¹⁾ »Leopoldus, etc. Rndi, Hrabiles, Sples ac Magci etc. Quandoquidem in Commissione Nra Aulica circa revidendas et discutiendas Grosae ac Magcae Dnae Comitissae Christinae Csáky, Bercsényianae, erga Bona profugii Mariti sui Nicolai Bercsény motas, tum uxorias, tum alias quoque praetensiones, isthic Viennae ordinata, adinventum et determinatum haberetur, quod priusquam circa attactas memoratae Comitissae praetensiones, potissimum autem respectu intertentionis ipsius Comitissae certi quid statuatur: necessum sit, ut universorum creditorum Bercsényianorum, notanter vero Fidelium Nrorum Hon. Capitulum Strigonien., Posonien., et Nitriensis, Patrum item Franciscanorum Bezköviensium, praeterea Melchioris Sándor, ac aliorum etiam praetendentium hinc Viennam convocatio fiat, qui praetensiones suas coram antelata Commissione Nra docere et demonstrare debeant, quibus cognitio, substantia quoque Bercsényiana, Fisco Nro Regio obnoxia cognosci, sicque legalis quoad intertentionem praerepetitae Comitissae Bercsényianae reflexio fieri possit. Quapropter Vobis, —« etc.

hatalmazottjaik által, a kellő okiratokkal fölszerelten megjelenendőket, — nevezett udvari bizottságunk elé megidézni el ne műlaszszátok, hogy itt követeléseiket kimutathassák s érvényesíthessék. A megidézéstről magyar udv. cancelláriánkat értesítvén. — Kelt Bécsben, Austriában, 1703-ik évi augusztus hó 9-kén. ¹⁾

A rendelet fogalmazatához oda van jegyezve, hogy az *Pozsony* (esztergomi és pozsonyi káptalan), *Nyitra*, *Unghvár* és *Trencsény* vármegyéknek (beczkói barátok) küldetett meg; hogy továbbá megidézttettek még a *Bercsényi-gyermekek gyámjai* (»Tutores prolium ex priori Consorte Homonnayana procreatorum,« ²⁾) s végre az »extra Regnum,« lakó hitelezők, t. i. a bécsi landstrassei augustinusok.

Ungh vármegyéhez a kir. rendelet már juthatott el; vagy ha eljutott: csak kaczagtak rajta, — mert azon országrész ekkor már *kurucz volt*. Sőt kérdés, hogy a júliusban kelt, jószágbecslést kívánó udv. kamarai leiratot is kézhez kaphatta-e még a Rákóczi, Bercsényi fúrge lovasságától körülrajzott Kassába szorúlt b. Thavonath? Az osztrák szélekhez közel fekvő brunóczi javakat talán még megbecsülthették, (bár a kamarai levéltárakban ennek sincs nyoma); de Unghvárat, Varannót és egyebeket többé nem: mert azok már törvényes urok gr. Bercsényi Miklós hatalmában valának, ki az unghvári várat is szoros ostromzárlat alá fogatta. Mire pedig a Bercsényi-hitelezők bécsi concursusának határnapja elérkezék: akkorra a kuruczok előhadai már Lévát, Korponát, Selmeczet, Kőrmöczöt és a többi bányavárosokat is meghódították s Nyitraig csapdozának. — *Mutata rerum facies!*

A dolgok ilyenén nem remélt fordulatával, a cs. udv. kamaránál a hitelezők részéről september 24-kén benyújtott igénykereseti ügyiratokat, okmányokat elfogadták

¹⁾ Nagyon sokat javítgatott, változtatott *eredeti fogalmazata* a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, sub nro 21. ex Aug. 1703.

²⁾ Kik nevezettek volt ki a gyermekek gyámjaiul? sehol nincs nyoma. László úrfi gyámjává talán Thavonath báró lón, Zsuzsikáé pedig tán a grófnő fivére gróf Csáky Zsigmond kir. tárnokmester: mert ennek neje viselt gondot a leánykára Pozsonyban.

ugyan: azonban a delegált bizottság ülést többé nem tartott.¹⁾ Nem volt innár mi fölött határoznia; a Bercsényi-vagyon-tömeg kisiklott a kamara kezeiből, a diadallal visszatért

¹⁾ Nem fordul elő a levéltárban többé semmi határozat, semmi jegyzőkönyv, csak egy, a kitézített terminus napján, 1703. sept. 24-kén kelt egyszerű, kivonatos, kurta jegyzéke a hitelezők részéről benyújtott követeléseknek. (Meskó-féle fogalmazat, m. k. kam. ltár, A. N. R. fasc. 239. Item sub nro 58.) Ugyanitt létezik (sub nro 42.) gr. Csáky Krisztinának dátumtalan, de, mint kívül reáiktatták, szintén 1703. sept. 24-kén átnyújtott beadványa is, melyben, hivatkozva arra, hogy korábbi memorálisának elintézetlenül maradt *1-ső* (férje jegyajándék-levelét), *8-ik* (a 2000 frtban elzalogosított ezüstöket), és *9-ik* (a szucsányi javakra fölvett 2000 frtot illető) pontjaira, valamint mostani »quasi vidualis« állapotjában megillető (condecens) tartásdíjának végleges megállapítására nézve, a Nagytékintetű Udvari Bizottság őt »ad concursum universorum Domini Comitiss et Mariti mei creditorum huc Viennam relegare dignata est«: íme tehát jelentkezik, és kéri e föntebbi három pontban foglalt s már megelőzőleg jogosakúl elismert (»jam antecedenter veluti legalia admissa«) igényei méltányos kielégítését. (*Eredeti*, Reszler kezével írott.) A hitelezők közül pedig, a fölvett jegyzék szerint a következők jelentkezének: 1. Az esztergomi káptalan, tőkekövetése 20,000 frt; 2. a nyitrai káptalan, 8166 frt; 3. Sándor Menyhért, 5000 frt; 4. a franciscanusok sziget-szent-antali conventje, 1000 frt; 5. a beczkői barátok, 500 frt; 6. Styevár Mátyás, 1000 frt. 7. Karner Egyed, pannonhegyi apát, a néhai Nagyfalvay Gergely váczai püspök által még Bercsényi öregapjának 1639-ben adott (2560 frtnyi) kölcsön megtérítési igényével; de ez, mint elavult, továbbá 8. gr. Löwenburg Jakabnak inkább a gr. Csákyakat, mint Bercsényit érdeklő dubiosus követelése azonnal észrevételeztetett. A bécsi Barát-örökösök már a múltkor végkép elutasítottván, ezúttal többé nem próbáltak szerencsét. Nem jelentkezének továbbá a bécsi augustinusok és a pozsonyi káptalan sem; ezek igényeit tehát talán az udv. kamara az időközi jövedelmekből már kielégíté. Kassán, b. Thavonathnál adta be 106 frt 40 dénárnyi hátralékkövetelését az 1697-iki volt német titkár Altmann. Ekként a Bercsényi-uradalmakat (az óriási Unghvárt, Hód-Mező-Vásárhelyt, Varannót, Kis-Várdát, a nyitrai, zempléni, abaúji, szathmári jószágokat stb.) terhelő összes adósság 35,772 frt 40 drban mutattatik ki, — a mi a roppant birtokterületekhez és értékhez képest csekély. Curiosunképen megemlítjük még, hogy valami »Johann Georg Hinge« nevű gézengúz német is — különben ez idő szerint (1703. september) »Quarnions-Veldtscher in der Kay's. Vöstung Leopoldtstadt,« a ki gr. Bercsényit 1700—1701-ben 13 hóig mint komornyik szolgálá — adott be az udv. kamarához 108 frt 20 drra tett állítólagos bérhátralék-követelést, azzal az érdemével igyekeztvén indokolni ezt, hogy mikor a gróf Lengyei-országba menekült: ő Nagy-Szombattól jövet, ott ült a cséza bakján, azon-

»profugus« tulajdonos gróf parancsolt már abban, és ráadásul
— fél Magyarországon!

ban elszökött az urától. (»Nun weilen ich dann bey besagten Graffen Berezeni in 13 Monath für einen Cammer-Diener gedienet, *dazumahl aber, als bemelter Berezeni durchgegangen, und ich bej Ihme in der Schesia gesessen, und von Ihme entwichen.*« U. o. sub nro 13.) De, már annyi becsület volt még az udv. kamarai commissió tagjaiban is, hogy ennek a himpellér szökött borbélynak a szemtelen követelését még csak be sem jegyezték a lajstromba.

XVII. FEJEZET.

II. Gróf Bercsényi Miklós, 1701. (Lengyelországban.)

Bercsényi Miklóst brunóczi menekülése után Lengyelországba érkezéig kísértük. Ezen országban a bujdosó főúrnak nemcsak hogy barátai nem voltak, sőt teljesen ismeretlen vala ott; ekkor még a lengyel nyelvet sem bírván, csupán latinúl értethette meg magát. S ő bátran belement az idegen világba; és semmi nem tűntethetné ki jobban hősiünk vonzó, megragadó egyéniségét s hatalmas szellemi képességeit, mint az a bekövetkezett meglepő tény, hogy Bercsényi, a teljesen ismeretlen Bercsényi, az idegen országban pár hó alatt nagy befolyású barátokra tudott szert tenni a lengyel aristocratia körében, a diplomatai testületnél (*Du Héron*), az udvarnál; sőt a királyt is, II. Ágostot személyesen megnyerte, a magyar ügyhöz hajlandóvá tévé, s ekkor hazája fölszabadtása érdekében erős, Bécsben rettegett actiót kezdett — *egymaga*. Mindezt csak oly éles combináló ész, oly ékesszóló rábeszélő tehetség, megnyerő, előkelő modor, s oly csüggedést nem ismerő tetterő bírhatta létrehozni, a minő e rendkívüli férfiúban lakott.

Addig, míg a már említett búcsújáró-helyre Czenstochowba el nem érkezék, a lengyel határokon belől is azon ürügy alatt utazott vala, hogy szent fogadalma következtében áhítatosságát végezni jó. Ott aztán beszállott kíséretével a csodatevő Mária-kép templomának kolostorába, a nélkül, hogy magát a barátokkal megismertette volna. Ezek ferenczesek — minoríták — valának. Néhány napi időzés közöttük, elég-séges volt arra a grófnak, hogy a legmegbízhatóbbat kiszemelve közülök; ennek aztán megnevezé magát s úgy félig-meddig tudtúl adá neki, hogy ő tulajdonkép a németek üldözése elül menekült hazájából. A kiszemelt szerzetes jó lengyel vala,

és mint ilyen: magyar-barát, ellenben a német fajnak nem nagy kedvelője; különben is, a fényes szellemű magyar főúr megragadó egyénisége nagy hatást gyakorolt reá. Készséggel ajánlá tehát föl szolgálatait, mondván, hogy tud ő itt a környéken egy előkelő nemes származású urat, a kinek a testvére vilnai kormányzó, ő maga is igen derék ember, ezredes a Republica hadai között, és nagy németgyűlölő, — meg fogná vele ismertetni a grófot, majd az aztán tanácsot ad a világi dolgokban, melyekben ő mint szerzetes nem jártas. Az ügyet közlék a zárdafőnökkel; s a jóindulatú guardian, kit Bercsényi szintén igen megnyert, maga utazott el az ezredeshez, a bujdosó magyar főurat bejelenteni, beajánlani. Csakhamar visszaérkezék, azon örvendetes válaszszal, hogy *Meczinski* (olv. Mecsinszky) *lovag*, — az ezredes, — örömmel fogja látni a grófot, és általa meghívja magához, kíséretestől. Erre Bercsényi a derék szerzetesek szíves közbenjárását megköszönve, búcsút vőn tőlük, útnak indult, — és éppen nem bánta meg, hogy hitt a barátinak. ¹⁾

Ugyanis Meczinski ezredesben, ki őt minden kitelhető tisztelettel fogadá, igen nemes, egyeneslelkű, jellemes férfiút ismert meg; csakhamar benső barátságot kötöttek, mely azután állandóul fennmaradván közöttük, e viszonynak Bercsényi és a magyar ügy utóbb sok és nagy hasznát látta. Mert az igazlelkű, derék lengyel lovag égett a szabadságért, fölbuzdult a magyar ügy mellett, s új barátját lelke mélyéből megszeretvén, szóval, tettel mindent elkövetett, hogy őt s nemes törekvéseit hazája befolyásos köreinek megnyerésében elősegítse. A magyar bujdosó közlé terveit lengyel barátjával, a ki mindenekelőtt testvéréhez a vilnai sztarosztához vivé el vendégét. E nagytekintélyű s dúsgazdag főúr rokonszenvét Bercsényi hasonló mérvben meg tudá nyerni, — úgy, hogy a két Meczinski-testvér meleg, hű s igazán odaadó barátsága a grófhhoz, kezdetévé, alapjává lőn a magyar ügy felkaroltatásának Lengyelországban. Bercsényinek lelket hódító föllépése, ragyogó szelleme tökéletes diadalt űlt fölöttük, s a bujdosó

¹⁾ L. Rákóczi Önéletiratát, 134—135. l. és a Hist. des Révol. de Hongrie II. köt. 45—46. l.

igaz barátokat lelt bennök. A helytartó a lengyel udvari és politikai viszonyokkal, pártokkal stb. apróra megismertette vendégét; ez viszont terveit fejté ki, együtt meghánytak-vetettek mindent, s a követendő eljárást: az ingatag, de ambitiosus Ágost királyt a magyar ügynek megszerezni, — okosan kieszelték.

A kormányzó előbb öcsesét az ezredest küldé Vlnáról az udvarhoz és királyhoz, a magyar gróf ideérkeztét bejelenteni, és hogy általa fontos ügyek, dicsőséges vállalat megindíthatására s valósítására nyílnék alkalom, — melyekről majd ő, a sztarosza, s hogyha fogadtatnék: maga Bercsényi fogna ő Fölségének kimerítő előterjesztést tenni. Ezután pedig maga a helytartó is Varsóba utazván vendégével, — őt a főfő lengyel országnagyoknak személy szerint bemutatta, ajánlá, összeharátkozttatta. Majd gr. Beuchling ministert és a királyt hangolá kedvezően Bercsényi s a magyar ügy iránt; sőt bizalmas kihallgatást s királyi oltalom alá vételt eszközölt ki barátjának a koronától.¹⁾

Ama lengyel országnagyok közül, kikkel gr. Bercsényi Meczinski sztarosza által megismerkedvén, rokonszenvüket a magyar ügghöz felkölté s megnyeré, különösen megemlítenők: az elhúnyt dicsőemlékű király *Sobieski* egyik fia, *Constantin herczeg*; *Radziowski*, Lengyelország primása; *Wisnioweczki herczeg*; *Jablonowski herczeg*, krakkói castellán és fia a palatinus; a belzi palatinus gr. *Sieniawski* tábornok s ennek nagyszellemű, lelkes hitvese, az interregnum idejében a francia Conti-párt volt Egeriája: *Lubomirska Ilona* herczegnő, a korona nagy-maréchaljának *Lubomirski* herczegnek leánya; gr. *Konski* podolyai palatinus, tüzer-tábornok; gr. *Potoczki* kiowi palatinus vagy vojvoda; gr. *Oginski* gazdag mágnás, a magyar határszéleken birtokos; b. *Tomasovski* sztarosza; gr. *Tarlow*, a diplomata. Mindezekkel és még sok más lengyel főúrral élénk érintkezésben áll vala Bercsényi Varsóban, napról napra mind jobban megnyervén bārátságukat s a magyar ügy iránt hajlamaikat. A tót nyelvet Brunócz környékén, az orosz pedig unghvári jobbágyaitól már előbb elsajátítván: most ezek

¹⁾ Ugyanott.

segélyével a rokon lengyel nyelvet oly hirtelen megtanulá a lángelméjű, gyors felfogású férfiú, hogy néhány hónap múlva már széltére lengyelül társalgott új barátaival, sőt utóbb — mint fennmaradott sajátkezű fogalmazatai bizonyítják — levelezett is lengyel nyelven, pl. Sieniawski-Lubomirska herczegnővel. ¹⁾

E mellett hazája ügyének más oldalról is támogatást óhajtván szerezni: mindjárt Varsóba érkezte után levelet intézett az ottani francia követhez *Du Héron* örgrófhhoz, kinek úgy e levéllel, mint Meczinski által is hathatós pártfogásába ajánlá magát, fogságban sínlődő barátját Rákóczi t s társait és nemzetét, hangsúlyozva, hogy ezek a rabságot, valamint ő a számkivetést tulajdonkép XIV. Lajos királyhoz táplált ragaszkodásukért szenvedik; kéri, ne hagyja hát el őket a hatalmas francia nemzet, karolja fel ügyöket, melynek Lajos királyra nézve is nevezetes, nagy előnyeiről személyesen kíván bővebb előterjesztést tenni a követnek. ²⁾ Mire aztán *Du Héron* csakhamar közvetlen érintkezésbe lépett a bujdosó magyar főúrral.

Mindezen érintkezéseket s politikai kapcsolódások- és tárgyalásokat azonban nagy óvatossággal lehetett csak folytatni. A helyzet északon a nagyravágyó s Lengyelországot háborúval fenyegető svéd királylyal XII. Károlylyal szemben napról napra bonyolultabbá vált, s Ágost király más részről az Európát két nagy táborra osztó spanyol-örökösödési, éppen kitörő félben levő háborúban nem foglalt még pártállást I. Lipót császár és XIV. Lajos közt. E hatalmas uralkodók mindegyike a maga részére igyekvék őt megnyerni, s e tekintetben az előbbinek varsói követe gr. Strattmann és az utóbbié *Du Héron*, egymással versenyezve, megmozgattak minden követ. Strattmannak azonkívül különösen nagy gondja volt *Bercsényire*, — a kinek veszedelmes működését meggátolandó, a lengyel udvartól hevesen követelé a grófnak, mint a császár lázadó alattvalójának kiszolgáltatását, vagy legalább kiutasítását Lengyelországból. Ebben a törekvésében azonban a szabad-

¹⁾ L. *Archivum Rákócziánium*, VIII. köt. 161. l.

²⁾ *Du Héron* jelentése 1701. május 26-káról Varsóból XIV. Lajoshoz. (Külliügyi levéltár Párisban, Hongrie, tome 9, pièce 22.)

ságszerető, magyar-barát és vendégjog-tisztelő lengyel nagyok, sőt maga Ágost király érzülete miatt is, czélt sehogysen érhetett.

Viszont Du Héron egyre únszoló Ágostot, hogy XIV. Lajossal szövetkezvén, fogjon fegyvert a császár ellen; ekkor ura a svéd királynál közbenjáróul fog föllépni, s elhárítandja a veszélyt északon. És Ágost, — kit mint szász választó-fejedelmet a császár felsőbbbsége különben is feszélyezett, — nem volt ezen tervtől idegen, annálinkább, minthogy a lengyel rendek, a bécsi udvarnak Sobieski iránt követett hálátlansága miatt, általában gyűlölték Leopoldot; de nyílt törésre vinni a dolgot most már, — midőn a háborút még XIV. Lajos sem üzente meg a saját nevében Lipótnak s más részről a szomszéd német államok sem nyilatkoznak, — nem volt volna tanácsos. Mindazáltal Ágost király, a ki mint szász választó, 1696-ban a török elleni cs. hadsereg fővezéréként működvén Magyarországon, a magyarok vitézségét, erejét tapasztalatból ismeri vala: igen jól tudá, mily nagy hasznát vehetné e most elnyomott, de oly harczias nemzet lelkesedésének, a császár ellen kezdendő hadjárat esetén. E czélzatból tehát titkos összeköttetést tartott fenn a törökországi száműzetésben élő Thökölyvel, s most, Meczinski és a többi barátságos lengyel nagyok tanácsára, hajlandónak nyilatkozik gr. Bercsényit fogadni, hogy előadását a magyar ügyekről meghallgassa.

E kihallgatásnak azonban, Strattmann kémeinek és így a császár gyanújának elkerülése végett, titokban kell vala történni; a mi a vidéken alkalmasabban mehetett végbe, mint Varsóban. A király e czélra a camalduli szerzetesek Bialiban bírt kolostorát jelölé ki.

Mielőtt még ez audientia végbement volna: szükséges volt az egyöntetű eljárás végett Bercsényinek a dolgot a francia követtel megbeszélni s őt terve támogatásának megnyerni. Du Héron, — ki hazája érdekeit jól felismerő, széles látókörű, éles tekintetű, eszélyes diplomata vala, s mint kellemes társalgó és bon vivant gavallér, Ágost király személyes hajlamait bírta, — a magyar ügy iránt mindjárt kezdettől, úgymint Bercsényinek Varsóba érkezettől, levelének vételétől s a Meczinski részéről meleg ajánlattal történt első felszólítástól

fogva, buzgó érdeklődést tanusíta. A Franciaországra nagy előnyöket eredményezhető ügynek kiváló fontosságát fölismervén, nem késett róla azonnal tudósítani királyát. »*Gróf Bercsényi Miklós* — jelenti a marquis, Varsóból, 1701. május 26-kán kelt jegyzékében Versaillesba, — szegedi kormányzó, származására, tekintélyére és a hadi dolgokban való tapasztalataira nézve egyaránt nevezetes főúr, mint menekült, Lengyelországba érkezett. Ezen ország királyának oltalmát kérte ki, s úgy látszik nekem, hogy a király igen hajlandó azt neki biztosítani. Énhozzám is intézett levelet, tudatván abban, hogy a magyarok Fölséged pártfogását áhítják.¹⁾ A török csapatok Erdély határai felé mozognak, — a lengyel király pedig érintkezésben áll Thökölyvel, a kiról úgy mondják, hogy 8000 emberrel közeleg a határokhoz. A császáriak, a magyarok fölkelését megakadályozandók, Magyarországból és Erdélyben állomásozó hadaikat táborokba szállítják. Bercsényi gróf barátja (Meczinski) azonban állítja, hogy, ha ez a főúr 4000 emberrel betörhetne Magyarországra: két-három hét alatt jelentékeny magyar hadtest gyülekezne melléje, mert e nemzet a császáriak rossz bánásmódja miatt kétségbe van esve.«²⁾

Május 29-iki sürgönyében pedig már azt jelenti Du Héron XIV. Lajosnak, hogy Beuchling minister Bercsényit Meczinski által a király pártfogásáról biztosítá, és neki — a követnek — úgy látszik, hogy *Ágost örömet tenne hadi diversiót Magyarországra*, (»il semble, que ce Prince seroit

¹⁾ »Le Comte Nicolas Bercsényi, gouverneur de Segedin, (különös, hogy éppen ezt a rangját, s nem unghi főispánságát említi!) considérable par sa naissance, par son crédit et par son expérience dans le métier de la guerre, s'est réfugié en Pologne. Il a demandé au Roi de Pologne sa protection; il me paroit assez disposé à la lui accorder. Il m'a écrit aussi une lettre, ou il semble vouloir m'insinuer, que les Hongrois se flattoient de celle de Votre Majesté.«

²⁾ »Cependant l'amî du Comte Nicolas Bercsényi veut persuader, que si ce Seigneur pouvoit entrer avec 4000 hommes en Hongrie: il seroit joint en moins de trois semaines par un corps considérable de cette nation, qui est outrée des mauvais traitemens des Impériaux.« (»*Extrait des dépêches de Mr. du Héron.*« Párisi külügyi levéltár, Hongrie, tome 9, pièce 22.)

bien aise de faire une diversion en Hongrie«), ha szász államai nyugalomáról biztos lehetne; hogy t. i. azok Lipót által meg nem támadtatnak. ¹⁾

Íly jól indult kezdet, ily biztató előzmények után ismerkedett meg személyesen, — mint látszik, a lelkes, hív barát Meczinski által bemutatva, — Du Héronnal Bercsényi. A megnyerő föllépésű, meglepőleg élénk, szikrázó szellemű magyar főúr egészen elragadta a tüzes francziát, — ki Bercsényitől a magyar ügy és állapotok titkaiba beavattatva: a legmelegebb szószólójává, előmozdítójává lön ezeknek a francia és a lengyel királynál, s a grófnak és utóbb Rákóczinak is oly buzgó barátjává, oly őszinte, igaz jóakarójává: a minőre az összes idegen diplomatiánál nem találtak többé. A Rákóczi-szabadságháború megindítása körül a derék Du Héron őrgrófnak felejthetetlen érdemei vannak, — a mint majd, itt először felhasznált diplomatiái iratai ismertetéséből ki fog tűnni. Bercsényivel közösen állapíták meg a Magyarország felszabadítása érdekében szőtt terveket s az azok foganatosítására a lengyel, a francia és a svéd udvarnál követendő eljárást; s Du Héron ugyancsak felhasználá e czélra összes befolyását, — míg a lengyel Republica irányadó tagjainak megnyerésében a két Meczinski fáradozik vala. Így lön, hogy mire az Ágost király által a bujdosó magyar gróf részére kilátásba helyezett titkos kihallgatás alkalma és ideje bekövetkezék, — Bercsényi e fejedelemnél nagy hajlandóságot s általában jól előkészített hangulatot talált.

Július első napjaiban történt, hogy a király, a császár követének gyanúját kijátszva, holmi alkalmas ürügy alatt kirándult Bialiba, s főministerével a szász gr. Beuchlinggal a camalduli-kolostorba betért. Itt várakozának már reá gr. Bercsényi Miklós és Meczinski sztarosza, — a ki barátját bemutatá fölséges urának. Ágost rendkívül nyájasan, előzékenyen fogadá a bujdosó főurat, a ki talán már Magyarországbán, az 1696-iki alvidéki táborozáskor is tisztelgett volt nála mint szegedi főkapitány; — de ha személyesen nem is: híreről-nevéről már azon időkből jól ismeré a király Bercsé-

¹⁾ Ugyanott.

nyit. A kihallgatás bizalmas jellegű lévén és nagy vállalat körül forogván, soká tartott, beható természetű volt, s egész értekezletté vált. Bercsényi munkáját nem kevésbé megkönynyíté az a körülmény, hogy a király a magyar nemzetnek alkotmányos ősjogaiból kiforgatott állapotát s a németektől való képtelen elnyomtatását, sanyarú rabságát, — de viszont rendíthetlen szabadságszeretetét, harczias szellemét és a császáriak elleni mély elkeseredését szemmel látva-tapasztalva ismerte, és így e tekintetben nem sok magyarázatra volt szüksége. Mindazáltal az 1697. s különösen a karlóczai békekötés óta kifejlett legújabb — még sötétebb — viszonyokat, az immár majdnem a kétségbeesés határáig jutott közhangulatot, Rákóczi és társainak elfogatását, stb. vázoló Bercsényi. Elmondá, hogy csupán csak gyújtó szikra kell még kívülről, hogy a két haza, Magyarország és Erdély, általános lángba borúljon, a mire kedvezőbb alkalom a most megnyílt spanyolorökösödési háborúnál, mely a császár erejének javát leköti, sohsem kínálkozhatnék; és, hogy az egész magyar nemzet örömüjjongva s hálatalve, szabadítójaként üdvözlőné azt, ki ama gyújtó szikrát a külföldről megadná. A francziák nagy királya, Du Héron biztatásai szerint, kész volna erre: de országának távol fekvése miatt nem teheti közvetlenül; ellenben egészen más a szomszédos és a két nemzet ősi barátságával kapcsolt Lengyelország helyzete, mely e tekintetben a legkedvezőbb, kivált a jelen politikai viszonyok között. S ezzel ékesszólásának teljes hatalmával kifejté a nagyravágyó, hiú király előtt Bercsényi: mily örök dicsőséget szerezne nevének, s fényt, öregbülést és nagy hasznot Lengyelország koronájának, ha XIV. Lajossal a császár ellen szövetkezve, Magyarország felszabadítására közreműködnek. A történelemből, követendő mintául, *Nagy-Lajos dicső korszakát ragyogtatta Ágost elé: az egy koronás fő alatt egyesítendő lengyel s magyar államot*, mely Franciaországgal szövetségben, egész Európának megszabná az egyensúlyt. S e cél elérésére kész tervvel állt elő, — melyet alábbi emlékiratában tüzetesebben tárgyalván, — e helyütt csak fővonásaiban érintünk.

Azt Bercsényi mint bizonyost bocsátá előre, hogy ha Ágost Magyarország felszabadítására tettelleg közreműködik:

a Habsburg-ház zsarnoki uralmától mindenképen szabadulni óhajtó magyar nemzet őt, hálája fejében, okvetetlenül Szent-István koronájával fogja jutalmazni; s hazájának felszabadítási vállalatát, igen eszélyesen, egy a lengyelek jogigényeivel s érdekeivel szoros kapcsolatban álló ügygyel: a vitás birtokú Szilézia ügyével kötö össze. Így okoskodék: Ő Főlsége a lengyel király szövetségbe lép, az osztrák ház túlhatalmasodásának meggátlása czéljából, a francia XIV. Lajossal s általa az új spanyol királylyal. Lajos, mint békeközvetítő, reábirja XII. Károlyt az ellenségeskedések megszüntetésére Livóniában, sőt, ha lehet, a császár elleni szövetségbe vonandja be őt, a svédet is. Ez által Ágost szabad kezét nyervén, a lengyel koronától a Habsburgok részéről jogtalanul birtokolt Sziléziára való igényét mint lengyel király felújítva, a császárnak hadat üzen, s ezen, lengyel és örökös — szász — államai közt fekvő tartományba egy hadsereg élén személyesen benyomúl. A mi minden lengyel előtt nagyon népszerű háború lenne. Ugyanekkor egy másik lengyel hadosztály Felső-Magyarországba törne be, s Kassa, Unghvár, Munkács tájairól Tokaj felé tart, — mire azon egész országrész lakossága fegyvert fog a császár ellen ragadni, s a vármegyék gyűléseket tartandnak, melyeken országgyűlés összehívását sürgetik, hogy Ágost magyar királylyá választassék. Harmadik oldalról, délről pedig Thököly (kinek hogy katonai tehetségéről Ágost király sokat tartott, azt Beresényi jól tudá), fog török erővel ugyan egy időben beütni Erdélybe, melynek lakói szintén készek a fegyverfogásra; az ottani németeket Szebenbe szorítja, s felszaporodó hadseregével Várad táján egyesül a Tokaj felől jövőekkel és hajdúvárosi harczos néppel. Ő, mint erdélyi fejedelem visszatér országába, de hadainak nélkülözhető részét a magyarok táborához csatolja, a kik aztán a Duna és Vág felé, Ágost Sziléziából Morva felé, végre az immár a francia mellé nyilatkozott Miksa-Emmánuel választó-fejedelem a bajorokkal Passau és Linz felé nyomúlván, — a hadereje nagyobb részével Olaszországban és a Rajna mellett elfoglalva lévő császárt — ki lehetetlen, hogy ily körülmények között megmérkőzhessenek velök, — három felől Bécsbe szorítják, Magyarországról és Sziléziáról való lemondásra s olyan béke elfogadására

kényszerítik, a minőt ők akarnak. Ágost magyar királylyá koronáztatik, s a lengyel-magyar államközösség, úgy, mint Nagy-Lajos korában, mindkét nemzet javára és ő Fölsége halhatatlan dicsőségére, valósággá lesz. — Ha azonban ő Fölsége, bármi okból, nem szándékoznék még a császárral nyílt háborúba bocsátkozni s Sziléziába törni: akkor engedné meg, hogy hadaiból — úgy, miként Wesselényi Pál és Boham tábornok idejében történt volt, — egy osztály francia zsoldba állván, mint XIV. Lajos segédserege nyomuljon be Magyarországra, e nemzetet a császár ellen föllázítandó. A török segély is épp olymódon adatnék meg Thökölynek, mint a múltban már többször gyakoroltatott, a nélkül, hogy békebontás-számba ment volna.¹⁾

A magyar főúr ékesszólása oly elragadó, tervei oly kecsegtetők, érvelései oly meggyőzők valának, hogy azok meghallgatása után Ágost király teljes hajlandóságot mutatott s késznek nyilatkozik a császár ellen fegyverre kelni, mihelyt ügye a svédekkel tisztába hozatik; — s ily értelemben határozott a lengyel korona titkos tanácsa is.²⁾ A király egyszersmind nemcsak oltalomlevelet ada Bercsényi grófnak, hanem, hogy lengyel földön otthonja és jövedelmi forrása legyen: a koronajavakból bizonyos jószágot adományozott neki haszonélvezetre, Lithvániában; ³⁾ a további tárgyalásokra nézve pedig a gróffal,

¹⁾ L. Bercsényinek Du Héron 1701. aug. 4. és 11-iki diplomatiái jegyzékeihez csatolt emlékiratát. (*Párisi külügyi levéltár.*)

²⁾ »In his rerum conjuncturis insinuavit Meczinskyus regi Beresénium, qui ei statum rerum Hungaricarum in clandestina audientia in Biali P. P. Camaldulensium monasterio exposuit, et tam proclivem principem et tam bene dispositum deprehendit, quod si res cum Sueco composita fuisset, de Hungaria armis ingredienda in secretiori regis consilio deliberatum fuerat.« (*Rákóczi Önéletrajza*, 135. l.) »Mr. Beuchling m'a dit — írja 1701. júl. 7-iki jelentésében királyának *Du Héron*, — que le Roy de Pologne avoit donné audience au Seigneur Hongrois, (Bercsényit érti); il doit lui assigner une retraite dans une de ses domaines et lui donner de quoi subsister. *Ce Prince paroît avoir envie de porter ses armes vers le Danube, pour chercher l'accomplissement d'une prédiction avantageuse, qui lui a été faite.*« (Külügyi levéltár Párisban, Hongrie, tome 9, pièce 2.)

³⁾ »Ce Seigneur (Meczinski, a helytartó) riche et aisé, prit Bercsényi en amitié et l'introduisit chez le Roi Auguste, qui dans ce même tems

főministerét Beuchlingot utasítá. E szász kegyencz ezóta nagy barátságot mutatott Bercsényi iránt, gyakorta értekezett vele, saját hintáját küldözé érte, kíséretül udvari embereket rendelt melléje, stb., — a mi a cs. követet gr. Strattmannt nagyon bosszantá.¹⁾

Mi sem jellemezhetné jobban Bercsényi egyéniségének fontosságát, hódító szellemének erejét s a személyében és hazájabeli nagy népszerűségében helyezett teljes hitet, bizalmat, mint az a tény, hogy a francia követ, a lengyel király és tanácsosai hivatottnak, képesítettnek tekintették őt, vele mint a magyar nemzet képviselőjével ily nagy dolgokban tárgyalásokba, alkudozásba bocsátkozni. A bujdosónak rendkívüli tehetségeit fölismervén: képesnek, elégségesnek ítélték őt egymagát, hogy Magyar- s Erdélyország életbevágó dolgait intézze, e két országot, ha ideje eljő, fegyverfogásra bírja Leopold ellen, és Ágostnak új trónt alapítson.

Du Héron Párisban és a svéd királynál, a bial-i tervzet értelmében kezdett működni; a versaillesi lengyel követ, Jordan, urától utasítást vőn a francia szövetség létrehozására; és hogy XIV. Lajos közvetítésének elfogadására s a békére XII. Károly annálinkább hajlandó legyen: Ágost az ostromzárolt Ríga alól hadait hátrább vonta s a zárlatot megszünteté.²⁾ Du Héron és Bercsényi együttes actiójának sikere ily körülmények között majdnem biztosítottnak látszott, — s a magyar bujdosó főúr iránt a királynak a lithvániai jószág-adományozásban nyilatkozó rendkívüli kegye élénken mutatta: mennyire megkedvelé e fejedelem Bercsényit. Ezen, az idegen országban rangszerű megélhetést biztosító adomány most annál jobban esett a grófnak, minthogy Varsóban — bár Strattmann miatt némi titkolódzással — a legelőkelőbb körökben forogván, bizonyos eleganciával kell vala élnie, s

méditoit bien la guerre, mais il n'étoit pas encore résolu de la faire au Roi de Suède. Il reçut le Comte favorablement, et lui aiant donné quelques terres en Lithvanie pour sa subsistance, il écoutoit favorablement ses projets.» (*Hist. des Révol. de Hongrie*, II. 46.)

¹⁾ *Ugyanott*, s Du Héron jelentéseiben.

²⁾ *Rákóczi Önéletrajza*, 135. l. — *Hist. des Révol. de Hongrie* II. 46. lap.

bujdosó társát Szirmay Miklóst is és magával hozott négy-öt szolgálóját eltartania, minek következtében Brunóczon magához vett pénzkészlete már fogyatékn volt. Most azonban, a kir. adományyal jövedelmi forrása nyilván: még néhány lengyel szolgát fogadott, lengyel főúr módjára öltözködék s lengyelesen ruházta föl környezetét is.¹⁾ Számosabb kíséretre már Strattmann törvétesei miatt is szüksége vala, hogy személye biztonságban lehessen.

Bercsényi gyakorta tartott ez időben Du Héronnal a magyar ügyről beható tanácskozásokat. Ezeknek s a bujdosó főúr terveinek lényegét legelőször 1701. júl. 7-kén kelt varsói sürgönyében vázolja a francia követ XIV. Lajos előtt. Ismer-tetjük e nagyon érdekes diplomatai jelentést, mint bizonyítékot arra, hogy Bercsényi, a szenvedélyes Bercsényi, — kit sokan határtalan nagyravágyással vélnek vádolhatni, — mennyire hig-gadtan, mérséklettel, s egyedül a tiszta hazafiság buzgó érzetétől vezetettve járt el művében. Ugyanis Du Héron marquis előtt már ekkor, tehát kezdettől fogva kijelenté, hogy ámbár Ma-gyarországban fölkelést előidézni módjában állana bármikor: *mindazáltal addig semmi tényleges lépést erre tenni nem haj-landó, a míg Francia-, vagy Lengyelország hathatós segély-ről nem biztos, — mert nemzetét újabb szerencsétlenségnek s a németek szokott kegyetlen bosszúállásának ki nem teheti; és ehhez ragaszkodott mindvégig.* Ha őt határtalan nagyravágyás vezérli vala, s nem önzetlen hazaszeretet, mely a magyar vérnek czéltalan, reménytelen ontatásától visszaborzadott: akkor kapva kapott volna a legelső alkalmon, s nem tűz ki föltételül ilyen, a mozgalom kitörését késleltető biztosítékokat. De ő épp oly hazafi-aggodalom sugallta óvatossággal járt el XIV. Lajos-sal és II. Ágosttal szemben, mint *Kossuth* 1859-ben III. Napo-leonnal. S ez Bercsényi jellemét igen nemes színben tünteti elénk. Du Héron július 7-iki jegyzéke így szól:

Előrebocsátja a Bercsényi biali-i audientiajáról Beuch-lingtól hallottakat, és hogy Ágost királynak nagy kedve van előnyomulni a Duna felé, — úgy, mint föntebb idéztük. Ezután

¹⁾ Bercsényi Magyarországra beütésekor is lengyel ruhában jelent meg; még mikor Nagy-Várad városát és Olaszit bevette is, lengyel öltö-zetben vezényelt. (*Kaprinay kéziratgyűjt.* XLII. köt. 159. l.)

folytatja: »A magyar főúr szerint hazájában a dolgok már annyira fejlődtek, hogy ő, Rákóczi- és társainak fogságba vettetése daczára, képes volna Magyarországon akkora mozgalmat támasztani, mely maga után vonná ezen országnak elszakadását a császártól; azonban — s ezt kijelenté nekem, — ő addig hozzákezdeni nem akar, míg a támogatásról biztosítva nincs: mert hazáját új szerencsétlenségeknek kitenni nem akarja a nélkül, hogy kilátása lehessen azt valósággal fölszabadítani elnyomóitól.¹⁾ Úgy véli, hogy a lengyel király és Fölséged egyetértőleg vagy olyképen segíthetnék meg őt, hogy nyílt pártfogásukba vennék hazáját, vagy olyatén módon, hogy Agost szabadságotna hadseregéből bizonyos számú csapatokat, melyeket aztán Fölségednek egy, ezen expeditióra rendelendő tábornoka fogna bevezetni Magyarországra; avagy végre oly formán, hogy Fölséged más oldalról tétetne az austriai ház tartományaiba erős diversiót, a mi alatt ő, Bercsényi gróf, innét három-négyezer emberrel betörne hazájába. Állítja, hogy az összes magyar nemesség annyira el van keseredve a császár és királyi elődjei által esküvel szentesített szabadságaitól lett megfosztatása miatt, hogy a fölkelés általánossá váland az országban; ehhez járúl, hogy a felső-magyarországi várak mind rossz karban vannak, szintúgy a távolabb fekvők is, úgy, hogy nem lesz nehéz azok megvétele. Ha pedig a császár táborokba szállíttatná Magyarországon állomásozó kevés csapatait: könnyűmódon el lehet azoktól rekeszteni az élelmiszereket és takarmányt. Erdélyt viszont hadaiktól kiüríteni a császáriak nem fogják merni: mert, ha Thököly a törököktől zsoldba veendő csapatokkal e tartomány felé közelegne, — jöttének első hírére épp úgy föllázadnának az erdélyiek, valamint Magyarország. Állítja továbbá, hogy azok a

¹⁾ »Le Seigneur Hongrois (Bercsényi) prétend, que les choses sont encore entières, non obstant l'emprisonnement de ceux, qui ont été arrêtés, et qu'il peut exciter en Hongrie des mouvements, qui exposeroient l'empereur à perdre ce pays-là; mais il m'a dit, qu'il ne vouloit pas les commencer avant que d'être soutenu, ne voulant pas exposer sa patrie à de nouveaux malheurs sans pouvoir se flatter avec quelque raison de la délivrer de ceux, qu'elle souffre.« (Szó szerint kívántuk e nevezetes sorokat idézni!)

nehézségek, a melyekbe a császáriaknak az (1697-iki) pórzen-dülés elnyomása került: nagyon fölbátorították az egész nemzetet s arról győzték meg, hogy meg bírják ők a németet verni, ha mindnyájan egyesülhetnek. Végre elbeszélé nekem a gróf, Longueval küldetésének részleteit is, és hogy ő mennyire ellene volt annak, azt akarván, hogy az alkudozás (négo-ciation) *magyarok által* folytattassék.«¹⁾

E tartalmas jegyzékre, — mely az elején Bercsényit mint lelkismeretes hazafit és megfontoló politikust, többi részeiben pedig mint a hadi állapotokat alaposan ismerő katonát tünteti elének, — lapszélileg rá van vezetve a királyi resolútió fogalmazata, a »*Réponse du Roy.*« XIV. Lajos legelőször nyilatkozik ezen, Versaillesban 1701. július 28-kán kelt válaszával a magyar fölkelés ügyében; már ezért is fontos. De a kir. válasz éppen nem ollyas, mint a minőt *Villars*, *Feriol* és *Barbesieux* korábbi biztatásai után föltételeznénk. »A magyarok elégtelensége — feleli XIV. Lajos, — nagy előnyöket nyújtana a *lengyel királynak*, ha a *Jordan* úr által aláírt szerződés (traité) végrehajthatnék. Mert Magyarország népei hajlandóságának *egyedül ezen fejedelem fogná hasznát látni*. Őtöle kell tehát a legfőbb segílyt várniok s előterjesztéseiket is egyenesen hozzá intézniök. Következőleg *az ügy tárgyalásába ne avatkozzék Ön (Du Héron) egyébként, hanem hagyja azt egészen a lengyel királyra*, a ki föl fogja ismerni abban a maga előnyeit, országának szomszédságánál fogva. *Külömben is, a császár nekem még nem üzent hadat.*« (»D'ailleurs, l'empereur ne m'a pas encore déclaré la guerre.«)

Ez a rideg, majdnem elutasító válasz hideg zuhanyként hathatott a magyar ügy érdekében őszintén buzgólkodó Du Héron fejére, és még inkább Bercsényire. XIV. Lajos e magatartását egy részről az utómondat magyarázza meg: ekkor még csak unokája Bourbon Filep spanyol király nevében folyt a harcz Leopolddal, — tehát a büszke, legitim »grand roi« nem tartá saját méltóságával megegyeztethetőnek, hogy ő, a francia uralkodó, a császár egyik országában forradalmat támaszszon; más részről a párisi lengyel követtel Jordannal már

¹⁾ *Párisi külügyi levéltár*, Hongrie, tome 9, pièce 2.

tisztába hozott szövetségekötésre való utalás sejteti, hogy az Ágostra nézve Versaillesban is annyira előnyösül elismert magyar ügynek ezen áthárítása nyomás akart lenni a lengyel királyra, ama szerződés mielőbbi ratificatioja céljából. Mielőtt azonban ezt a lehűtő választ Du Héron vette volna, sőt sokkal előbb annak kelténél, a buzgó követ újra írt urának Bercsényiről s a magyar ügy további folyamáról a varsói udvarnál. Ugyanis Bercsényi néhány nappal bial-i kihallgatása után, valószínűleg Ágost óhajára, tüzetes emlékiratban tette le az audientia alkalmával előszóval előadott s oly nagy tetszéssel fogadott tervezetét a magyarországi hadjárat és mozgalmak megindításáról, s azt július 14-kén — mint Du Héron jelentéséből látszik, *személyesen* — nyújtá át a királynak. Ágost tüstént hivatá a francia követet, s az emlékirat másolatát oly felhívással adta át neki: küldené el azt Versaillesba, mint az ottani udvart is érdeklőt. Du Héron ezt készséggel megígéré; csakhogy, mivel az emlékirat latin nyelven vala szerkesztve, ő előbb francziára fogja fordítani. Ezt XIV. Lajossal még az napon — 1701. júl. 14-kén — tudatta; egyszersmind sürgönyének végén említvén, hogy Bercsényi kérdést intézett hozzá az iránt: vajjon nem kapott-e még választ királyától ama májusi jelentésére, melylyel az ő Lengyelországba érkezését értésül adá? ¹⁾ Ez gyöngéd figyelmeztetés akart lenni Du Héron részéről, magyar barátja érdekében.

Mindazáltal az idézett májusi jelentésre a válasz Versaillesból tovább is elmaradt, — de megjött ezen júl. 14-iki sürgönyre az aug. 4-kén kelt »Réponse du Roy.« Nem volt ugyan köszönet benne; mert Lajos csak júl. 28-iki elhatározását ismételé itt, röviden, ridegen: »Intentióimat — utasítja követét, — már múlt levelemben jelezém. Miután a magyarországi diversióval egyedül a lengyel király fog nyerni: a terv csakis övele állapítandó meg. *A császár nekünk még nem üzenvén hadat: nem illenék részünkről más lépéseket tenni ezen ügyben.*« ²⁾

Negélyezett loyaltás volt-e ez Leopold iránt XIV. Lajostól, vagy valódi legitim érzület? bajos eldönteni. Utóbb

¹⁾ *Ugyanott*, pièce 3.

²⁾ *Ugyanott*, marginaliter Du Héron dépêche-ére iktatva.

ugyan bezzeg, nem volt ily kényes! Inkább az Ágostra gyakorlandó nyomás kifejezését látjuk tehát a francia udvarnak a magyar ügygel szemben tanúsított ezen elutasító merevségében, továbbá a tájékozatlanságot Versaillesban a magyarországi állapotok felől és így egy ott indítandó háborús diversió horderejéről Franciaországra nézve; — különben lehetetlen volt volna ismételtén olyat írni, hogy ez *csak* Lengyelországnak válhatnék hasznára. Du Héront Bercsényi mind inkább meggyőző az ellenkezőről; a ki is bővségesen belátta királyának kiszámíthatlan előnyeit abból, ha a vitéz magyar nemzet a császár ellen fegyvert fog, s így Leopoldot székvárosa tövében szorongatván, hadainak jelentékeny részét egy felől odahaza köti le, s más felől kiragadván kezéből Magyar- s Erdélyországot: őt a Franciaország elleni hadviselésnek leghatalmasabb erőforrásaitól fosztja meg. Hogy a versaillesi udvart is ezen meggyőződésre bírhasssa: a derék és okos Du Héron marquis mindenképen buzgólkodék. Bercsényi emlékiratát éppen e czélból fordítá le francziára, hogy maga a király is megértse; de mert ez az elegáns latinsággal írt nagybecsű munkálat XIV. Lajos türelme számára nagyon is kimerítő terjedelmű vala: az őrgróf a maga fordítását kivonatossan eszközlé belőle. S még az egészszel készen sem volt: midőn már augustus 4-iki sürgönye mellett az emlékirat első felét elküldé uralkodójának, a legmelegebb ajánlattal híván föl figyelmét reá. Ezt követte aug. 11-én a hátralevő rész, hasonló jóindulatú ajánlással. Kísérő levelében egyszersmind Bercsényinek személyéről is igen hizelgőleg nyilatkozik, mint a kit ekkor már bővebben megismert; — közli a tőle hallott magyarországi új híreket, s javallja a lengyel urak megnyerését a terv elősegítésére. Nevezetesen 1701. aug. 4-iki varsói sürgönyében ekként ír:

»Mellékelve küldöm Fölséged számára gr. Bercsényi emlékirata első részének kivonatát; *kár, hogy a fordítás és rövidítések miatt sokat veszít szépségéből a mű. A gróf, a ki nagyon szellemes ember,* ¹⁾ biztosra veszi, hogy tekintélyes párt

¹⁾ »La traduction et l'abréviation lui font perdre beaucoup de sa beauté. Il est homme de beaucoup d'esprit,« etc.

fogja őt támogatni vállalatában, ha visszatérhet hazájába, annyivalinkább, mivel a magyaroknak új okuk is van az elégedetlenségre. Ugyanis a császár elrendelése a protestáns (lutheránus) és református lelképásztorok elűztetését; ¹⁾ *a mi ellen Debreczen városa megtagadta az engedelmességet, s a kálvinisták és protestánsok (lutheránusok) erősen ellenállnak.* (»La ville de Debresin ne veut pas obéir; les calvinistes et les protestants s'y opposent fortement«). Arról is értesítették őt, hogy folyton híresztelik Thökölynek Erdély felé való szándékát; ²⁾ mire nézve Bercsényi azt hiszi, hogy ha Thököly csakugyan hatalmába keríthetné Erdélyt: e tartomány békés birtoka iránt a császárral ki fogna egyezni, mert a magyarok előtt nem lenne többé olyan hitele, hogy fenntarthassa magát, ha csak Főlséged a lengyel király útján módot nem nyújtana nekik lerázhatni nyakukról a mostani igát. Ha tehát Főlséged e tervet magára nézve hasznosnak ítéli: akkor czélszerű volna ezen ügynek megnyerni a (lengyel) bíboros-érsekprímást, az ország főtábornokát, a kiowi palatinust s még néhány más urat, kiknek becsületességét már ismerjük. Nagy hasznát vehetnénk ezen expedíciónál Oginski úrnak, a ki Magyarországgal szomszédos uradalmakat bír, és a belzi palatinusnak, ki a leghatalmasabb vörös-oroszországi főurak egyike, s nagyon elősegítené a dolgot, ha tudná, hogy a lengyel király ezzel Főlséged érdekeit mozdítja elő. ³⁾ Megbeszéltem vele a módokat: mint készíthetné föl csapatait, — s ő kész ezzel szolgálni.« ⁴⁾

Figyelemreméltó e követjelentésben Bercsényi találó felfogása Thökölyről, (az 1699. utáni Thökölyről!); mely nézetét egyébiránt maga a gróf bővebben kifejti, mellékelte *Emlékiratában.* (»Mémoire du Comte de Berchini, joint aux lettres de Mr. du Héron du 4. Aout et du 11. du même mois 1701.«)

¹⁾ Lipót császárnak Kollonics sugallatára 1701. aprilban kiadott azon önkényű rendelete, mely a kulcsos városokból, a volt véghelyekből és a töröktől visszafoglalt egész területről a protestáns lelkészeket kitiltja. (L. Katonánál XXXVI. 213. és Horváth Mihálynál, új dolg. VI. 291.)

²⁾ Látszik ez új hírekéből, hogy Bercsényi folytonos összeköttetésben állott hazájával bujdosása alatt is.

³⁾ *Sieniawski*, a belzi palatinus volt t. i. a lengyelországi francia párt ez idő szerinti feje.

⁴⁾ *Külgügyi levéltár Párisban, Hongrie, tome 9, pièce 3.*

Ez az emlékirat, — melynek latin eredetije a szász királyi ház, vagy a Du Héron örgrófok családi levéltárában talán fennmaradt, — oly kimerítő, terjedelmes mű, hogy a követ által készült kivonatos francia fordítása is nyolczadfél ívre rúg. A gróf ugyanis már Varsóban eléggé tapasztalá: mennyire ismeretlenek Magyarországnak és Erdélynek különösen alkotmányjogi, politikai s katonai viszonyai a külföldi udvaroknál, kivált a versaillesinál, s ezért ítélik meg ferdén a helyzetet. E bajon akarván tehát segíteni: mind e viszonyok- és állapotokról — miként fejlődtek és mint léteznek jelenleg, — oly beható ismertetést készített jelen emlékiratában, hogy az idegen államférfi, a ki ezt átolvassa, teljességgel tájékozva legyen. Ilymódon vélé fölkelthetni a magyar ügy iránt legfőképen XIV. Lajos és kormányának érdekeltségét, s ezzel hazájának szolgálni. Mi a terjedelmes iratot egészében itt, természetesen, nem közölhetjük; de erre a magyar olvasóval szemben, mint a ki közjogunkat és azon korbéli — már munkánk korábbi fejezeteiben eléggé vázolt — közállapotainkat ismeri, nincs is szükség. A külföld számára készült tájékoztató részeken tehát csak átsuhanván, főként az emlékirat legfontosabb részletét, t. i. a javaslatba hozott magyarországi támadás és hadműködések tervét fogjuk kifejteni, úgy a mint azt Bercsényi foganatosításra a két kir. udvarnak ajánlá.

A gróf, igen helyesen, az 1687-iki országgyűlésnél és az ezt közvetlenül megelőzőtt eperjesi Carafa-féle vérbíróság viszonyainál veszi föl kiindulási pontját. Vázolja, mint rémíté meg ez utóbbiak által az udvar az ország főurait és nemesességét, kiken egyúttal az idegen katonaság is, az istentelen adóvégrehajtásokkal, zabolátlanúl hatalmaskodott. Így történt aztán, hogy legtöbbeket az eperjesi hóhérlások félelme tartott hallgatásban; másokat viszont a bécsi kormány czímek, rangok, kitüntetések adományozásával vesztegetett meg, midőn az ősi alkotmánynak sarkaiból kiforgatására s önkényuralomra törő czélzataival követelőleg előlépett a pozsonyi országgyűlésen. A mindenképen befolyásolt és megfélemlített rendek kénytelen-kelletlen megszavazták a királyválasztási jognak és II. András aranybullája ellenállási záradékának (a magyar nemesség két legfontosabb szabadalmának) eltörlését; I. Józsefet elismer-

ték, megkoronázták királyukül, és ezzel életbe lépett az austriai ház örökös-királyságának uralma Magyarországon. Ezen engedmények fejében ugyan, az alkotmány egyéb cikkelyeinek a rendek által föltételként kívánt újabb megerősítését az országgyűlés, e cikkelyek legnagyobb részére nézve kivívta. Thököly pedig, a vele tartó magyarokkal, nyilvános tiltakozást emelt a királyválasztás és a trónöröklési jog érvénye ellen. (»Tékéli avec les Hongrois, qui étoient auprès de lui, fit des protestations publiques contre l'élection et le droit de succession.«) A császár ellenben kicsikarván a nemzetől ezt az utóbbi jogot: most már Magyarország absolut uraként viselé magát, s minden országos ügyet a saját ministerei által rendelt intéztetni, a magyarok meghallgatása nélkül. Kollonics cardinál és a jezsuiták hatalmasodának el az udvarnál; főként a karlóczai béke megkötése óta egészen övék az uralom; a kik, hogy a császár tekintélyét erősítsék Magyarországon: elkerülhetetlenül szükségesnek tartják megsemmisíteni mindenkit és mindent a mi a szabadságra emlékeztet. Hogy ezt foganatosíthassák: az ősi alkotmány eltörlését és azt javasolják a császárnak, hogy e szabad államot örökös-tartományai módjára kormányoztassa, s Magyarország egyes részeit ezekhez csatolja; honfíúsíttatlan németeknek ott birtokokat bírni engedjen, sőt a töröktől visszahódított országrészek míveletlen területeit ilyeneknek adományozza; a törvénykezést osztrák módon szervezze; a főnemesek kiváltságait szorítsa meg, a köznemesekét pedig egészen vegye el; a minden rendek által egyaránt viselendő adókat ne az országgyűlés állapítsa meg, hanem az udv. kamara vesse ki egyszer mindenkorra, s azokat a császár a szükséghez képest fölemelhesse, stb. stb. Bővebb részletezés — úgymond, — nagyon hosszúra nyúlnék.

Ezután fölemlíti a neoacquistica commissió igaztalan intézményét s az általa végbevitt jószágablásokat és zsarolásokat, továbbá a törvényesen bevett protestáns felekezetek szabad-vallásgyakorlatának megszorítását; majd áttér az 1696. és 98-ban Bécsbe összehívott rendi értekezletek tanácskozmányainak ismertetésére. Kikkel is midőn a Kollonics-féle javaslatot és adó-reformot nem sikerült elfogadtatni, mert magokat ily fontos ügyek eldöntésére illetékteleneknek jelenték ki és

országgyűlés összehívását sürgették, — Lipót császár neheztelve oszlatta szét az urakat és vármegyei követeket, s nyilatkozatot bocsátott ki, melylyel tudatta, hogy miután a magyarok az ő jó igyekezeteinek támogatását visszautasították: élni fog önkényű hatalmával, a mely őt mint örökös királyt megilleti. (»L'Empereur fit publier une déclaration dans laquelle il marque, que les Hongrois ayant refusé de seconder ses bonnes intentions pour le Royaume: il vouloit se servir de son autorité absolue telle, qu'elle convient à un Roi héréditaire.«) Mire aztán megkezdődtek a teljhatalmú intézkedések, s a ki az országgyűlés összehívását csak emlegetni merté is, már az uralkodó iránti hűsége vétetett gyanúba.

A főurak és megyei követek természetesen, elkeseredve távoznak haza s a jogos elégtelenség magvait elhinték mindenütt a nemesség s nép között. Oly nemzet azonban, mint a magyar, mely nem retteg szabadságáért meghalni, szolgaságban élni nem képes. Urak, nemesek, közrendek mindnyájan egy szívvel-lélekkel óhajtván tehát a gyűlölt iga alól való fölszabadulást: készek mindent kockára vetni szabadságuk visszanyeréseért, s kedvező alkalomra vártak. És ilyenek ítélték a spanyol király halálát, mint a mely alkalomból elnyerhetnék a legkeresztyénebb Fölség (a francia király) pártfogását. Szerencsétlenségre azonban e szándékuk fölfedeztetvén, a császár elfogatta azokat, a kiket beavatottaknak vélt; mindazáltal nincsenek hatalmában mindazok a kik a dologban részesek, s Magyarország még azon helyzetben van, hogy a jármot le bírja rázni, ha a legkeresztyénebb Fölség és a lengyel király által ebben támogattnék. A mi legalkalmasabban úgy eshetnék meg, ha a lengyel király kiterjesztvén pártfogását a magyar nemzetre, a legkeresztyénebb Fölséggel szoros szövetségre lépne, mely szerint ez utóbbi kötelezné magát:

1. a háborúnak Olaszországban teljes erővel leendő folytatására, hogy a császárnak ideje ne legyen erejét összeszedni és módjában ne álljon hadait visszavonni az örökös-tartományokba;

2. ő l. k. Fölsége biztosítaná, hogy a császárral, még ha ez spanyol trónöröklési igényeiről lemondana is, békét nem köt a nélkül, hogy ebbe Magyarország új kormányzatát a len-

gyel királylyal egyetemben be ne foglalja, — továbbá, hogy mindaddig segíteni fogja pénzzel Ágostot, a míg Magyarország jövedelmi forrásai megnyiladnak előtte ;

3. Thökölyt oly módba helyezi, hogy Ágosttal és a magyarokkal összeműködve, török, tatár és oláh csapatokkal — a minőket t. i. gyűjthet — Erdélybe nyomúlhasson.

Ha e föltételek — a mint legyen szabad remélni — ő l. k. Fölsége által elfogadtatnának : azonnal a munkához lehetne kezdeni. Ürügyöt találni ugyanis Ágostnak a háború megkezdésére éppen nem volna nehéz, mert ez készen van : Szilézia, melyet a császár bír, a lengyel koronától függő tartomány lévén. A lengyel király tehát, koronája jogait e herczegségre érvényesítendő, megtámadná Sziléziát, s más oldalról ugyanakkor egy hadosztály Magyarországra törne be. Erre a Lengyelországgal szomszédos magyar vármegyék (a XIII. északkeleti megye) fölszabadulásuk után azonnal részleges országgyűlést fognának tartani, s a lengyel segédcsapatok láttának örülve, és hálából, felajánlanák Ágostnak a magyar koronát. A császár, hogy a fegyverre kelt magyaroknak ellentállhasson : vagy megosztaná hadait, ezek ellen és a Sziléziába rontott lengyel király ellen küzdeni, avagy csoportban tartaná, Szilézia vagy Magyarország megvédésére. Melyek is ha megosztatnak : itt is, ott is elégtelenek lesznek a védelemre ; ha pedig meg nem osztatnak s csak az egyik ország oltalmazására fognak szorítkozni : a két ellenség közrekapja és könnyen legyőzheti őket. Magyarország és Szilézia között ugyanis nyitott közlekedés van és nincsenek oly hegyszorulatok, melyek a hadak átvonulását akadályoznák. Ehhezképest kezdetben a legfőbb gond arra lenne fordítandó, hogy a Magyarországra betörő s a melléjük állandó magyar csapatok lehetőleg az egész országot gyorsan előzönljék és a népet fegyverre keltsék, a nélkül, hogy a várak elfoglalására sok időt vesztegetnének. Különben is a helyőrségek gyöngék, egymástól távol fekvők, és lovasságuk nincs. Nem kell tehát attól tartani, hogy ezek kiszáguuldozzanak fészkeikből ; a lakosság gyűlöli őket s a néphad ostromzárólva tartaná, — úgy, hogy ezalatt elegendő volna csak egy kisebb figyelő hadosztályt (détachement) hátrahagyni körülöttük.

A mellett, hogy a hadműködés ilyenképen történjék, több fontos ok szól. Nevezetesen ily módon az ellenség nagy riadásba, zavarba hozatnék, míg ellenben a magyarok igen nekibátorodnának széjjel az országban mindenütt; a császáriaknak nem volna idejük a távolabb fekvő vármegyék nemeségét összegyűjteni és fölkelésre kényszeríteni, s így a törvényhatóságok legnagyobb része szabadon el fogná ismerhetni királyul Ágostot; a ki viszont Sziléziát is könnyűszerrel meghódíthatná: mert a császár többi tartományainak első sorban a saját biztonságokra kellene gondot viselni, minthogy a magyarok fegyvert fogtak s határaikat fenyegetik. A császár tehát, hogy többi tartományait megmenthesse: kénytelen volna átengedni Sziléziát. Ehhez járúlhatna még az, hogy a bajor választó-fejedelem fölhasználván a magyar fölkelés okozta zűrzavart, a maga hadaival beütne a szomszéd Austriába. Attól sem kellene tartani, kivált ez esetben, hogy a császáriak biztosított visszavonulási területet nyerendnek a Duna-jobbparti országrészekben. Mert a császári kormányzat elleni gyűlölet oly élénk mindenütt, hogy az ország azon részének lakói is bizonyára készek lennének a járomnak lerázására társaikkal kezét fogni s a nemzet többi tagjainak példáját követni. Elég volna e célból csak egy gyöngé hadosztály általbocsátása hozzájuk, úgy, mint akkor történt, a mikor Thököly Pozsony alatt táborozik vala. (1683. nyarán.) Ugyanis ő ekkor csak ezer főnyi csapatot küldött át a Dunán, — s az egész nép és nemesség hozzácsatlakozván, Stýriára rohantak.

A töröktől visszafoglalt részekben, Budától le a határokig, Arad, Szeged, Eszék és Pétervárad kivételével valamennyi helyőrség csupa rácokból áll. Ezeket a múlt évben gyarmatosítani akarták és adókat vetni reájok: de ellentállottak s fegyvert fogtak; adójukat katonai végrehajtással csikarták ki. Ezért nagyon elégtelenek s könnyen lázadásra volnának ők is bírhatók. Az ország azon részeiben Thököly szervezhetné a fölkelést, miután már biztosítani fogta Erdélyt, a hol minden egyetlen csata megnyerésétől függ. Ő az aradi helyőrséget a közlekedéstől teljesen elvágva, Temesvár felé nyomúlhatna Szegedhez. Az idő és alkalmatosság mutatná meg, hogy mit kellene tennie azután.

Ha pedig a lengyel király nem akarná Sziléziát megtámadni s általában nyílt háborút kezdeni a császárral: akkor a következő tervet ajánlanám. Ő szabadságotna három vagy négy ezredet, melyeket a legkeresztyénebb Fölség zsoldba fogadna s hozzájuk még két vagy három lengyel ezredet toborztatna, a mint ez Wesselényi (Pál) idejében történt volt. E hadak azután, mint a francia király hadai, betörvén Magyarországba, ott a föntebb vázolt terv szerint működnének. Sietve hatolnának elő az országba — nem sokat törődve a várakkal — mennél beljebb, oly végből, hogy minél több vármegye hívhassa meg Ágostot a magyar királyságra, — a ki úgy nyomúlhatna aztán be, e meghívásoknak engedve, az országba, akár Szilézián, akár Morván keresztül. Míg harmadik oldalról, délről, Thököly támadná meg a császáriakat, hogy Erdélyben meg ne erősíthessék magokat. Thökölynek e végből pénzbeli segílyt kellene nyújtani hadfogadásra Törökországban, mit a porta hallgatólag megengedne neki. Ha a császár ez ellen óvást talál emelni, könnyű a felelet: hogy az nem török katonaság, hanem csak afféle csavargók, szökevények, a kiket a császár tetszése szerint elfogathat és megbüntethet, — a miatt a béke nem lesz megsértve. Szükséges volna azonban egy részről Thökölynek biztosítására, más részről nagyravágyásának korlátolása végett, hogy ő l. k. Fölsége szerződést kötne vele, hogy, ha ily módon besegíti őt fejedelmi székébe Erdélybe, — azzal megelégszik. Ha e tartományt már birtokba vette: akkor hozzá lehet ugyan még néhány magyarországi vármegyét, — melyeket az erdélyi fejedelmek azelőtt bírtanak — csatolni, de csak az ő élte fogytáig, a mikor ismét vissza-kebleztessenek az anyaországhoz. Thököly viszont kötelezné magát, a lengyel királyt mindazokban, melyek ő l. k. Fölsége nevében folytattatnának, bizonyosszámú csapatokkal s összes tehetségével támogatni, ha kívántatik.

Ez az elővigyázat (précaution) azért szükséges, hogy megelőztessenek általa ama rossz következmények, a miket Thököly nagyravágyása (ambition) máskülönben okozni fogna. Ugyanis a magyar urak nem szeretik őt, mert jó szerencséje idején rosszul bánt velök. Azonkívül Thököly lutheránus, a magyarok nagy többsége ellenben katholicus és református;

attól tartanának tehát, hogy e két felekezet rovására, a maga hitsorsosainak fogna inkább kedvezni. Ily elővigyázat nélkül, tartani lehetne, hogy Thököly Erdélylyel nem elégszik meg, vagy a Lengyelországból magyar földre betörő csapatokat nem segített, hanem csak a maga kezére dolgozik, és egyedül élvezi hasznát; s ha ezt tenné: ellene nyilatkoznának a magyarok. Hogyha tehát ily szerződés köttetnék vele, a mint javaslom: úgy ő Erdélybe vagy Oláhország felől, vagy a Vaskapun át fogna beüthetni; avagy, ha ezt akár csapatainak elégtelen volta, akár a hegyszorosok miatt végbe nem vihetné: akkor Temesvár felé kellene nyomúlnia s úgy Várad táján a Lengyelországból jövő hadakkal egyesülnie, a melyek Pylvó (Lemberg) felől törnének be Magyarországra. Thököly azután túl a Tiszán fölszaporodva, úgy menne be Erdélybe; ha a németek vonakodnak megütközni vele: Szebenbe kénytelenek szorúlni előle, mely várost az erdélyi fölkelt nép körül táborolván, előbb-utóbb capitulálniok kell. Ekképen, a míg Szeben körülzárolva lesz is: az országon mindenütt Thököly lesz az úr, hadat gyűjt, s ennek nagy részét — melylyel sem öneki, sem töröknek-tatárnak nem kell lennie — kiküldheti Magyarországra, minél beljebb azon megyékbe, a melyek már Ágost király mellé nyilatkoznak. Ha azután e vármegyék hívására Ágost bejövend az országba: Thökölynek segédhadait, akkor, midőn már nem lesz többé szüksége rájuk, visszabocsátja ama tiszántúli megyékbe, a melyek ideiglen Erdélyhez kapcsolatnak.

Ha pedig sikerülne a császáriakat már Várad körül megverni, — azon esetben, ha Thököly erre jőne be, — úgy ő a csapatoknak csak egy részével mehetne be a harc után Erdélybe, míg a többi had Tokaj felé Kassának s a szomszéd vármegyékbe nyomúlna elő, zavarba hozván gyorsaságával a császáriakat. Hogyha ezt elmúlasztanák s egyedül Erdély elfoglalására szorítkoznának: a császár időt nyerne erejének összeszedésére és módokat Magyarország megoltalmazására, hadsereget szervezván e célra. Holott a németek uralmától felszabadított Erdély maga képes volna a császár ellen fegyverbe állítani húszezer embert, ide nem számítva a szomszédos tiszai vármegyék s az ú. n. hajdúvárosok hadi népét, az elbocsátott

végbeli katonaságot és a nemesség bandériumait. Ekkor aztán a sziléziai vagy morva határok felől előnyomulandó lengyel király döntő kézzel bevégezné az ország fölszabadításának nagy művét.

Ugyanis a másutt annyira elfoglalva lévő császár minden látszat szerint nincs jelenleg olyan helyzetben, hogy hamarjában elegendő hadat fogadhatna; és ha némi magyar csapatokat összegyűjthetne is: ezekben viszont, ha a dolog harczra kerül, éppen nem bízhatnék azon ellen, a kik e nemzet letaposott szabadságának helyreállításáért kötötték föl fegyvereiket. Attól sem igen kell tartani, hogy a szomszéd uralkodóktól kaphasson a császár segílyt: mert azok a jelen háborús viszonyok közepette vonakodni fognának haderejüket idegen országokba bocsátani.

A mi már a hadak élelmezését s a tüzéséget illeti: az első betörés alkalmával, — melynek főczélja a vármegyék fölkelésre bírása és a nekibátorítás, fölleskésítés által a magyar vitézlő rend csatlakoztatása, táborokra gyűjtése, — nagyobb ágyúkra nem lesz szükség; ugyanis kezdetben őrizkedni kellene a várszállásoktól, s azért elegendő volna, ha a lengyel király csak néhány üteg tábori ágyút adna a betörő sereggel, hogy az útban eső apróbb várakat kényszeríteni lehessen kaput tárni. Ilyen várak volnának: Tokaj, Patak, Unghvár, Munkács, Kálló, Eperjes. Munkács ugyan igen erős vár: de mostani őrsége oly csekély, hogy a hegy lábai körüli, palánknak nevezett alsó erőd védelmére nem jutna belőle. Ehhez még, a várban nincs elég élelem, a palánk árka eliszaposodott s az erődítések rossz karban vannak; úgy, hogy kénytelen volna magát csakhamar földadni. Thökölynének, mikor Munkács kaput tárt, még 3000 emberre vala: de ily számos őrség sem volt elégséges ezen erősség további védelmére, kénytelenségből capitulált tehát. E várat csak körül kellene zárni; távol fekvése és a segíly reményének hiánya megadásra birandnák az őrséget. Ezen kívül egész felső- és keleti Magyarországon nincs több olyan vár, mely ostromot képes volna kiállni, csak Kassa, Várad, Szathmár, Eger és Buda. Minthogy azonban ezen erősségek igen távol fekszenek egymástól: sem nem közlekedhetnének, sem meg nem segíthetné egyik a másikat, és így

az élelmi szerek fogyatékos volta s a reménytelenség miatt sokkal előbb capitulálni kényszerülnének, mint az ember gondolná. — Vannak ugyan még az osztrák és morva határok felé eső részeken várak, mint Pozsony, Győr, Komárom, Érsek-Újvár, Lipótvár, Nyitra, Trencsény: de ezek oly távol, úgy szólván az ország szélein fekszenek, hogy előnyomulásunk rohamossága ellen akadályúl éppen nem szolgálnának; azonkívül e helyeket nagyobb részben magyarok lakják, a kik segíteni fognának nekünk, reábírván az őrségeket, hogy kaput tárjanak. Egyébként is, e várak egyike-másika oly gyöngye, hogy más országban erősség számba sem vétetnének. Ennyit a várakról.

Csapataink élelmezése bajjal nem járna, mert az ország oly dús termékenységgű, hogy a hadak bőven el lennének látva mindennel, ha a lakosságra élelmi szerekben szolgáltatandó némi adót vetnének. Így gyakoroltatott ez Thököly idejében is, a mikor húsz esztendeig el bírta tartani csupán Felső-Magyarország s utóbb a tiszántúli vidék a hadakat, a nélkül, hogy rendes hadi éléstárak állíttattak volna. *Különb en is, a történelem a mellett bizonyít, hogy a Gondviselés gazdag természettel szokta megáldani Magyarországot azon években, a mikor a magyarok a szabadságért harcolnak.* («Il semble, que par un effet de la Providence la Hongrie devienne plus fertile, lorsqu'elle combat pour la liberté.»)

Az országnak nincs és nem volt soha rendes zsolddal fizetett katonasága; úgy a mezei hadak, valamint a helyőrségbeliek (végbeliek) a királytól függenek s bizonyos, erre rendelt jövedelmekből élnek. A mezei hadakat a király a szükséghez képest szaporíthatja. Ezeken kívül vannak az úgynevezett hajdúvárosok, melyeknek lakossága saját fölszerelésével, saját lovaival tartozik kiállani, a miért jelentékeny kiváltságokban részesül. Szintúgy a nemesség is a saját költségén táborozik mint lovas had, a mikor és mindaddig, míg a király a hadsereg élén jelen van; a két érsek és tíz püspök hasonlóképp köteles banderiumokat állítani. Ezek mind harczra készek s minden fölszerelésük megvan. A hajdúvárosiakat adófizetőkkel tették legújában és a német katonaság szállásterheit is kivetették reájok, — annál elkeseredettebbek tehát most.

Végre a helyőrségekbeli, vagyis volt végbeli hadak, melyek igen tekintélyes számúak: a törökkel kötött béke óta elvesztvén hópénzeiket, bizonytalan állapotra jutottak, s azért nagyon várnák a jó hadi szerencsét. Épp így vannak azok, a kikből a mezei hadak állottak; elbocsáttatván, szanaszét bolyongnak az országban, lovastól, fegyverestől; tengődve élnek, és sokan közzülök a nyomorúság miatt útonállókká lőnek. Oly nagy számban találhatik jelenleg az ily bujdosó, kóborló katona Magyarországon, hogy mikor a tokaj-vidéki népzendülés (1697.) kiütött: alig három hét alatt tízezer embernél több gyült össze belőlök. — Mind ez a kétségbeesett, különben harczedzett és vitéz nép, nyomorúságának végét egyaránt a fölkeléstől reméli, s esengve várja annak kitörését.

Az emlékirat ez után azon okokat fejti ki, a melyek arra bírta a magyarokat, hogy a francia és lengyel király pártfogásához folyamodjanak; kimutatja továbbá amaz előnyöket, melyekben a lengyelek részesülni fognának, ha a magyarokat megsegítenék; pl. a tokaj-hegyallyai borok vámmentes behozatalának engedményezésével — ha a két ország egy korona alá kerülne — és azzal biztatja őket, hogy az ügy körül érdemeket szerzendő lengyel urak jószágadományokkal fognának jutalmaztatni Magyarországon, a kihalt családok után a koronára szállott javakból. Nagyon kívánatos volna — úgymond — rábeszélni a lengyel királyt, hogy, ha már vállalkoznék: személyesen menjen be az országba, a mi nagyban fogná emelni fegyvereinek tekintélyét s előmozdítani a nemzetnek gyors csatlakozását. Itt hivatkozik azután, követendő példaként Nagy-Lajosnak hatalmas, egyesült magyar-lengyel birodalmára, s az akkor, ama dicső király által életbe léptetett kormányzati rendszer följújtását ajánlja Ágostnak, főbb vonásokban vázolván is azt.

Majd áttér a magyar király hatalmi körének ismertetésére, mely fölülmúlja a lengyel királyok jogkörét. Közjogi vázlatot ad a magyar alkotmányos és kormányzati állapotokról s kimutatja, hogy az ország törvényeinek lelkiismeretes megtartása a korona által, legkevésbé sem kisebbíti, sőt emeli a királyi tekintélyt. S nincs kétség benne, hogy a magyarok a legelső országgyűlésen fényes jelét fognák adni hálá-

juknak Ágost király, mint hazájuk felszabadítója iránt ama szörnyű elnyomatás alól, mely alatt ma nyögnek.

Ismerteti a magyar királyok jövedelmeit is: a nagy terjedelmű korona-uradalmakat, a bányákat, (ezek, név szerint Körmöcz- és Nagybánya arany- s ezüst-termelésének összegét évi négy millió rh. forintra teszi); a vámokat, harminczadokat, tizedeket, a kir. városok adaját, az intercalaré-jövedelmeiket, stb. stb.

Az emlékiratnak ezen utolsó része nyilván *Ágost számára* készült; mindazáltal Du Héron annyira érdekesnek találta azt, hogy XIV. Lajos számára is lefordítá kivonatolva. Nem tudjuk, mennyire nyerte meg különösen ez a rész a hatalmas egyeduralkodó tetszését?

Mi a terjedelmes emlékirat rövidített fordításának csak kivonatát adhattuk ugyan: mindazáltal az olvasó e föntebbiekből is megítélheti, hogy Bercsényinek e műve mily elmeélel van írva és az ismeretek mily gazdag tárházából merítve. Főként a katonai viszonyok jellemzetes, beható, hű festése kitűnően beavatott tollra vall; maga az annyi különféle tényezők gondos számbavételével, ügyesen kigondolt hadműködési terv pedig oly talpraesett, hogy hasonló körülmények között akár *Vendôme*, *Catinat*, *Villars*, vagy XIV. Lajos bármelyik híres maréchal-ja se eszelt volna ki jobbat, czélszerűbbet. — Mindezeknek igazságáról, s ha a terv életbeléptettetik, annak sokoldalú nagy előnyeiről mélyen meg volt győződve a magyar ügy meleg barátja *Du Héron* őrgróf, sőt maga *Ágost király* is. S a dolog e pillanatban úgy állott, hogy mikor Du Héron az emlékirat fordításának végét aug. 11-iki levele mellett Párisba indítá, ezt írhatta Lajosnak: »Ha a lengyel király a livoniai háborút befejezheti és csapatait megtarthatja (conserver), — meg vagyok győződve, hogy belevág a magyarországi vállalatba«; (»je suis persuadé, qu'il seroit entré dans l'affaire de Hongrie.«) Könnyíteni fogja e vállalatot az is, hogy a seraskier a lengyel-török határok kiigazítása végett csapatokkal a szélekre érkezett. (A Thökölynek nyújtandó segély ügyét mozdította volna t. i. elő e körülmény.) A követ reméli, hogy Bercsényi gróf, kinek emlékirata végrészét íme csatolja, támogatást nyerend. Sőt a jó Du Héron buzgóságá-

ban még tovább ment; nem elégedett meg az emlékirat lefordításával, ajánlásával és elküldésével: de, Bercsényinek élénk rábeszélő tehetségét ismervén, *öt személyesen is Párisba, XIV. Lajoshoz akarát utaztatni*, hogy a királyt hazája ügyének teljesen megnyerhesse. Ugyanis ezen, Varsóból 1701. augusztus 11-kén kelt diplomatai jegyzékében a minister ezt írja urának: »*Nem hiszem, hogy gr. Bercsényit rá ne lehetne bírni, hogy titokban Párisba utazzék, Fölségednek mennél több felvilágosítást adandó.*« ¹⁾

Mindhiába; Du Héron buzgólkodásának nem lön Versaillesben sikere, — mert a francia király korainak ítélte még mindig, hogy a magyar ügybe közvetlenül, a saját neve alatt avatkozzék be. Bántotta őt, hogy Ágost, a párisi lengyel követtel már megalkotott szövetségi szerződés aláírását mindigre halogatja vala; s ezért a versaillesi udvar makacsul vonakodott kilépni a magyarországi tervezett fölkeléssel szemben elfoglalt tartózkodó álláspontjából. Ezt a fölfogást igazolja XIV. Lajosnak 1701. szeptember 1-jén kelt válasza Du Héron főntebbi, augusztus 11-iki jegyzékére. A régi nótát ismételte még folyvást: »Vettem, láttam az Ön által küldött emlékiratot; de az is csak arról győzött meg, hogy a magyar ügy valamint a lengyel király által segítettetik elő a legalkalmasabban: úgy öneki lesz belőle a legtöbb előnye; őt érdeklék tehát az emlékiratban adott felvilágosítások leginkább. *Haszontalan volna azért az emlékirat szerzőjét Franciaországba fírasztani*, a mint Ön ajánlá; inkább helyén van, hogy ott lakjék a lengyel király mellett, szolgálatot tehetvén ennek, ha majd az alkalom elérkezik.« ²⁾

Ekként Bercsényi tervezett párisi útja elmaradt, a magyar ügy eldőlése pedig, egy részt Ágost ingadozása, más

¹⁾ »Je ne crois pas qu'il fût difficile de déterminer ce Seigneur (le Comte Berchini) à passer en secret auprès de Votre Majesté, pour lui donner de plus grands éclaircissements.« (*Külügyi levéltár Párisban, Hongrie, tome 9, pièce 3.*)

²⁾ »Il seroit inutile de le faire passer dans le Royaume, comme vous le proposez; il est plus convenable de le faire demeurer auprès du Roy de Pologne, en sorte qu'il puisse se servir de lui, si l'occasion s'en présente.« (*»Réponse du Roy,«* Du Héron aug. 11-iki jelentésének lapszélére írva.)

részt Lajos merev tartása miatt — s mert a császárral a francia még nyílt háborúban nem állta, — hosszabb halasztást szenvedett. Ágostra nézve a harcziás, ifjú svéd király magatartásában s a németországi politikai helyzetben rejlett a követendő irány kulcsa. Ő a magyarországi vállalatra nagy kedvvel indult volna, ha a háborúra mind erősebben készülő XII. Károlytól nyugtot remélhet. Azonban a Jordan által Párisban létrehozott francia szövetséglevelet is azért késlekedék megerősíteni: mert a dicsvágyó svéd király — a ki neki személyes ellensége volt s megfogadá, hogy őt Lengyelország trónjáról elűzi, — minden francia közbenjárás daczára el nem állott hadakozó szándékától s mind több-több sereget szállított a livoniai (lieflandi) partokra. Ez tehát élő fenyegetésképen a nyakában volt; s a mellett, ha ő francia szövetségbe lép, következőleg ellenévé lesz a császárnak: akkor Leopold, úgy lehet, szász tartományait megtámadja, vagy megtámadtatja a porosz királylyal, a ki azokra úgy is igen vágyik. Tudniillik, a brandenburgi választó-fejedelem ezen 1701-ik évben kiáltatá ki magát Poroszország királyává, s a bécsi udvar sietett őt mint ilyent elismerni: a mi által szövetségeseül megnyeré I. Frigyest, a francia ellen. Poroszország példájára azután a többi német fejedelmek is Leopold mellé nyilatkoznak, kivéven a francia-párti Max-Emmánuel (a bajort), és testvérét a köllni érseket. A német birodalmi ekként alakult helyzet nagyon nyomta Ágostot mint szász választó-fejedelmet, — s ez magyarázza meg ingadozását XIV. Lajos és Lipót között. Elhez járult gr. Strattmannak, a császár varsói követének ravasz mesterkedése, a ki a királynál s ministereinél mindent elkövetett, hogy Ágostot a francia szövetkezéstől visszatartsa s Leopoldhoz csatolja.

Strattmann a svéd fenyegetéseket igen ügyesen használta föl erre: »Látja ő Fölsége, — mondogatta Ágostnak és mindenható minsterének Beuchlingnak, — hogy a svéd király a francia közvetítésre nem sokat hederít, sőt kettőztetett erővel folytatja hadkészületeit. Szövetkezzék azonban Ágost Leopolddal: s ez császári tekintélyével ki fogja eszközölni Károlynál azt, a mit a francia diplomatia, bár törekszik, nem bír elérni, hogy t. i. az »északi Nagy-Sándor« a háborúzó

szándékkal Ágost ellen fölhagyjon.«¹⁾ Még hathatósb segélyére vala ennél Strattmannak az a nagy összeg pénz, mely tanácsára oly czélből küldetett Bécsből kezébe, hogy a kapzsi Beuchlingot megvesztegesse; s ez, beavatottak állítása szerint sikerült is neki,²⁾ a mi aztán, a svéd király bekövetkezett támadásával együtt, egészen más fordulatot adott a lengyel udvarnál a dolgoknak.

A Beuchling által mind jobban-jobban befolyásolt Ágostban Du Héron, — ki a svéd király nyakas eltökéltségét is jól ismeré, — már augustus elején nem igen bízott. Ugyanis e hó 11-iki sürgönyében, a magyar ügygyel kapcsolatban említi: »Ha a svéd király, szándékai szerint, Ágostot detronizálhatja s a lengyelekkel új királyt választat: föltévén, hogy ezen új király a Fölséged érdekei felé hajló lesz, — nem volna nehéz a Respublicát rábírní, *hogy a magyaroknak segítségét adjon* s egyszersmind Sziléziát, vagy a brandenburgi választó-fejedelmet (Franciaország még nem ismeré el ezt, mint porosz királyt) megtámadja.«

Du Héron tehát, mint látszik, nem nagyon csüngött már a francia szövetekezést egyre halogató Ágostnak lengyel uralkodásán, s inkább szeretett volna a Jagellók trónján oly királyt látni, a ki szorosabban kapcsolná ügyét Francia- és Magyarországhoz. Mikor ugyanis e sorok irattak: akkor már megdőrdültenek a svéd ágyúk északon. A hatalmas sereggel fölkészült XII. Károly júliusban — Ágostnak, de nem a lengyel Respublicának küldött hadizenettel — átlépte a Dünát, s Ágost szász hadait Riga közelében megvervén, Livoniát visszafoglalta és újra a svéd koronához csatolá. Ezzel a francia-lengyel szövetekezés terve szétfoszlott. A megvesztegetett Beuchling a rigai vereség híreit követő nyomott hangulatot felhasználván, a szorongatott helyzetbe jutott, különben is habozó, ingatag jellemű Ágost királyt rávevé, hogy, a francia tervekkel szakítva, a Lipót császártól ajánlott szövetséget írja alá, — a mi megtörtént. Véd- és dacszövetséget ugyan Bécs-essel csak mint szász választó köthetett, mint lengyel király

¹⁾ *Rákóczi Önéletrajza*, 135. l.

²⁾ *Ugyanott*.

csupán barátságos semlegességet; mert a lengyel nemzet — mely szabad és alkotmányos vala — az önkényuralomra törekvő osztrák háztól erősen idegenkedék. Ezen utóbbi ok miatt a szerződést, legalább egyelőre még, titokban kelle tartani. ¹⁾

Ily körülmények között a király még szint nem vallhatván, tovább is bizalmas viszonyt tettetett Du Héronhoz; valamint a francia érdekekkel kapcsolatos magyar ügy folytatásához is még mindig kedvet színlelt. Bercsényi ezután is gyakorta érintkezék Beuchlinggal; kitől egyebek közt — octóber folyamán — arról értesüle, hogy Ágost az ő, Bercsényi tanácsai szerint megbizottat küldött Konstantinápolyba a portához és Thökölyhez, ezt Erdély megtámadására, a szultánt pedig Thököly titkos segélyezésére ösztönzendő. ²⁾ A gróf természetesen, miután ez az ő javaslatának egyik lényeges részlete vala, megörült a kezdeményezésnek. — Mennyi volt a való a szász minister e közlésében? bajos eldönteni; annyi azonban bizonyos, hogy a lengyel király és a volt »kurucz király,« most nicomédiai remete között csakugyan folyt ez idő tájban némi érintkezés. Ennek valóságát bizonyítja egy, Du Héron által másolatban Párisba küldött, cím nélküli, latin nyelvű üggyirat, melyet a követ vagy Bercsényitől, vagy talán Beuchlingtől kapott, s melyről 1701. nov. 16-iki sürgönyében mint a lengyel királyhoz Thökölytől egy hó előtt érkezetről emlékezik; ő Thököly Imre előterjesztéseinek, föltételeinek (propositions) nevezi. ³⁾ Helyesen; mert az irat ama kívánalmakat foglalja pontokba, melyeket Thököly, Erdély trónjának birtokán kívül, a maga, neje és bujdosó hívei számára a lengyel és francia koronák, mint pártfogoló hatalmak részéről biztosítani óhajtott. Ezek a következők:

1. Magyarországbán bírt ősi és szerzett jószágainak s azokra vonatkozó okleveleinek visszaadása, jogainak megerősítésével. 2. Ezekre nézve örököst, vagy örökösöket szabadon választhat. 3. Adassanak vissza Huszt vára és uradalma őneki, s Munkács vára és uradalma feleségének. Kifejti, hogy

¹⁾ *Ugyanott*; Du Héron követjelentéseiben is, és lásd általában az északi háború történeteit.

²⁾ Rákóczi Önéletrajza, 136. l.

³⁾ Külügyi levéltár Párisban, Hongrie, tome 9, pièce 12.

Husztra ő, mint Iktári Bethlen-ivadék tart jogot; Zrínyi Ilonának pedig Munkácsot első férje I. Rákóczi Ferencz fejedelem engedte át élte fogytáig bírnia. 4. Úgy szintén adassék vissza hitvesének Buccari kikötő-város, mely atyja, gr. Zrínyi Péter birtoka vala. 5. Mindezen jószágok- és uradalmakat a magok tisztjeivel kormányoztathassák, s ha úgy fogna tetszeniök: el is adhassák, cserélhessék, stb. 6. A velök együtt bujdosó nemesek is kapják vissza és teljes joggal bírassák minden javaikat Magyar- s Erdélyországban. 7. Addig is, míg hazájokba juthatnak: szabadon lakhassanak Lengyel-, vagy a kiknek úgy tetszik, Franciaországban. 8. A »római szent birodalom fejedelme« cím, melyet több erdélyi fejedelem bírt volt, szereztessék meg Thököly számára; avagy esetleg az aranygyapjas rend, a spanyol királytól.¹⁾

E föltételek nem túlzottak. Legföljebb Huszt birtokjogához férhetne némi szó, — ámde az különben is az erdélyi partiumhoz tartozik vala. Buccari birtokára Thököly Dalmatiához, Velenczéhez közel fekvése, szóval: a tengeri közlekedés miatt helyezett súlyt, a mint ezt ki is emeli. — Ennyit a Thököly-ügyről.

Bárminő nyájas barátságot színlelt is Beuchling még mindig Bercsényi iránt, s bármennyit érintkezett vele: a gróf, az Ágostra mind fenyegetőbb folyamatú svéd háború miatt, — mert a császárral kötött titkos szerződésről ekkor még tudomása nem volt, — kétségeskedni kezdett a lengyel királyhoz táplált reményeiben; úgy, hogy octóber vége felé már Du Héronnak kelle őt biztatni: menjen újra Beuchlinghoz és sürgesse ismételve, sürgesse mennél többször Ágost belevágását a reá nézve annyi előnnyel kínálkozó magyar ügybe. Megtette; de azért többet bízott a francziához, s mivel átlátta: XIV. Lajos a nyílt hadüzenet előtt vonakodik a császár ellen saját czége alatt működni, — arra kéré Du Héront: ajánlaná királyának, hogy, ha már a maga neve alatt nem lehet, tehát unokája a spanyol király nevében támogattassék

¹⁾ Küllügyi levéltár Párisban; *ugyanott*, pièce 1. Az irat valódságában kételkedni nem lehet; ugyanis a magyar történelmi, családi, jogi és birtokviszonyokban annyi tájékozottságot mutat: idegen nem írhatta.

a magyarországi fölkelés, — a spanyol úgy is háborúban áll már Leopolddal. E mellett a hazája fölszabadítása művében oly fáradhatatlan bujdosó újabb emlékiratot szerkesztett a mozgalmak s nevezetesen a hadcsapatok miként leendő szervezésére nézve, a francia udvar számára, a magyar hadak fizetési táblázatait is csatolván. Barátja, a derék marquis, a ki — mint november 16-iki jelentéséből látszik, — valóságos csodálattal vala eltelve Bercsényi ragyogó szelleme iránt s személyéhez a legmelegebb vonzalmat érezé, megtett mindent. Ha fogadott ügyvédje volt volna a magyar főúrnak, — buzgóbban még akkor sem járhatott volna el érdekében, ügyében, uralkodójánál, mint a hogy folyvást tette, a versaillesi, eddig oly hideg válaszok daczára. Most is, nemcsak hogy ez újabb emlékirat lefordítását és elküldését ígérte meg: de addig is, oct. 27-iki, nov. 3. és 10-iki, szóval hétről hétre küldözött jelentéseiben újra meg újra fölemlíti, fejtegeti, ajánlja a magyar ügy felkarolását Lajos figyelmébe.

»Ösztönöztem Bercsényi grófot, — írja »A`Varsovie, le 27. Octobre 1701.« keltű jegyzékében Du Héron, — beszéljen minél többször Beuchling úrral amaz előnyökről, melyeket a lengyel király a magyarországi háborúból nyerne, és hogy mily könnyű volna ott nagy eredményeket vívni ki. Ő folyton csak azt hajtja: nem a lengyel királynak, — Fölségednek kellene ezen oly előnyös diversiót megtétni; nevezetesen, hogy az első segédhadak, melyek Lengyelországból be fognának nyomulni, vagy a Fölséged, vagy a spanyol király hadainak nevét viselnék. Mert ez az egyedüli mód meggátolni azt: nehogy a magyarok abban a hiedelemben legyenek, hogy fölszabadulásukat egészen a lengyel királynak köszönhetik, továbbá, hogy ez az utóbbi, hódított országként ne bánják azután velök. Gróf Bercsényi úgy számítja, hogy a szükséges csapatok fogadása és eltartása kevésbe kerülne, és hogy azok könnyen összetoborzhatók lennének, ha az orsz. főtábornok (grand général; Lubomirski) megígézné, hogy a vállalkozókat nem fogja háborgatni. Szükséges volna azonban élökre egy oly főtiszt, a ki a vezényletet Fölséged nevében intézné.«

A november 3-iki jegyzékben ismét hangsúlyozza: »A magyarországi diversió annál hasznosabb volna jelenleg Föl-

séged érdekeire: mert ha Fölséged időt enged arra, hogy a császár tekintélye a magyarok közt megerősödjék és állandósúljon, — akkor ezen ország kimeríthetetlen forrásává váland számára úgy az élelmiszereknek, valamint az embereknek, lovaknak és pénznek, melyeket mind Franciaország terveinek akadályozására és nagyságának csorbítására fog majd felhasználni.«

Végre nov. 10-iki jelentésében Du Héron azon, Bécsben XIV. Lajos tekintélye kisebbitésére terjesztett hírt tudatja urával, melyet ő Ágost királytól hallott, mint neki a császári udvarnál lévő követétől irottat, hogy a magyarok szándékai nem jöttek volna napvilágra, »ha Fölséged (Lajos) *Longueval*-t vagy illendően megjutalmazta volna fáradozásaiért, vagy legalább ily jutalom elnyerésére reményt nyújtott volna számára.«¹⁾

Még figyelemreméltóbb e három rendbeli követjelentésnél, különösen Bercsenyi személyét illetőleg, a francia miniszternek nov. 16-iki sürgönye, melyhez a magyar főúr újabb emlékirata is csatolva volt. Mielőtt azonban ennek ismertetését nyújtanánk: szükséges egyet-mást elmondanunk, a mik hősrünk sorsára nézve épp ez idő tájban nevezetes, majdnem végtetessé lett változást okozának.

A magát szász kegyenczekkel környező s abszolút kormányzatra törekvés jeleit adó Ágost király uralkodásával a lengyel nemességnek egy tekintélyes része nem volt megelégedve, név szerint a Sapiaha herczegek vezetése alatt álló ú. n. »nemzeti párt,« melynek tagjai Ágostnak muszka barátkozásaitól hazájokra semmi jót nem reméltek. Ehhez járult a Sapiaha-háznak egy magánsérelme: az, hogy Ágost az ő mellőzésükkel idegent, egyik szász kegyenczét, a pénzsóvár Flemminget nevezte ki Lithvánia helytartójává. Ezen egyúttal nemzeti sérelmet még élesíté Flemming viselete, a ki határtalan kapzsiságával csakhamar általánosan meggyűlöltette magát a tartományban és az egész lithván nemességet a Sapiahák táborába terelte. A következmény az lőn, hogy a

¹⁾ *Külügyi levéltár Párisban*, Du Héron őrgróf dépêche-ei, Hongrie, tome 9, pièce 7.

szabad lengyel nemzetnél szokásos »confoederatió« köztük megalakulván, a szomszéd Livoniát immár országához visszafoglalt diadalmas svéd királyt meghívták: nyomúljon be Lithvániába. XII. Károly nagy örömmel engedett e kérésnek, s 1701. ősszel, a Sapieha-párti nemesség újjongásai közt megszállá Ágost uralma alól fölmentő csapataival Lithvániát. A lengyel Republicához egyúttal békés manifestumot intézett, hogy ő nem e nemes nemzet ellenségeképen jelenik meg Lithvániában: hanem őket a méltatlan szász uralom alól fölmentendő; felszólítja a lengyeleket Ágostnak detronizálására, és hogy válaszszanak nemzeti királyt, válaszszanak maguk közül. (Itt veti árnyékát előre a Leszczynszki Szaniszló majdani királysága.) Erre Károly és az Ágosthoz nagyobb részben mégis hű Republica rendei között hosszabb alkudozás indult meg.

Lithvánia megszállása következtében Bercsenyi az Ágost király adományából ott bírt koronajószág haszonvételeitől el-esett, mást pedig e helyett az időközben Béccsel szövetkezett varsói udvartól nem kaphatván, — anyagilag csakhamar igen megszűkült helyzetbe jut vala. Du Héron már november 16-iki sürgönyében azt írja a grófról, hogy »son état est pitoyable, — il est digne d'être assisté par votre Majesté.« Míg azonban ez a francia segély valósággá válhatott volna; Bercsenyinek addig is fönn kelle magát és környezetét tartania a fővárosban. Lengyel kereskedők útján, titokban, az unghvári jezsuitákhoz fordula tehát, s emlékeztetvén őket egykori sok jótéteményére, — majdani visszatérítés fejében pénzsegélyt kívánt tőlök. S a convent, a múltat és jövőt tekintve, teljesíté a bujdosó gróf kérését: ugyancsak kereskedők által több ízben küldött ki számára titkon pénzt és Varsóban értékesíthető váltókat.¹⁾

Ez anyagi szükségnél azonban nagyobb rossz volt az, hogy az egyre növekvő svéd, sőt most már — Lithvánia elpártolásával — lengyel bonyodalmak Ágostot és kormányát

¹⁾ »Domino Comiti Bercsenio profugo, per classarium ab Unghvár cambii, pecuniisque assistunt.« *Rátközi*, a hat vármegyének a jezsuitákról írt 1706-iki válaszában. Talán e kölcsönpénzek biztosítékúll hordogatta le az unghvári palotákból azt a sok arany-ezüstmívet stb. páter Balásházy Imre, az ottani jezsuita-conventbe. (*L. fölebb.*)

mindinkább Lipót császár karjaiba hajtották. Az udvarnál Strattmann befolyása vált döntővé s a Du Héronét erősen kezdte kiszorítani. A Leopolddal kötött szerződést ugyan, XIV. Lajos és magok a lengyelek iránti tekintetből, még mindig titkolták: de politikájuk gyors megváltozása nagyon is igazolta annak létrejöttét. A bécsi udvar pedig, az alkalmat felhasználni törekedvén, mindjárt e szerződés kölcsönös ratificatioja után azt követelék Ágost királytól, *hogy a császár iránti őszinte barátsága jeléül fogassa el s bilincsekbe veretve küldje Bécsbe Bercsényit.* ¹⁾ Hymódon akart megszabadulni Leopold veszedelmes ellenségétől!

Bármily ingatag jellemű s korlátolt, könnyen hajlítható elméjű férfiú vala azonban Ágost, és bármennyire állott légyen is a megvesztegetett Beuchlingnak gyámkodó befolyása alatt: annyi férfiaság mégis volt benne, hogy annak a politikai menekültnek, a kit ő pártfogásába vett, kihallgatásokon fogadott, a kivel nagy tervekről tárgyalt, alkudozott, a kit jószággal megadómányozott, — nyílt kiszolgáltatásától és ezzel a bakó kezére juttatásától, mint aljas tettől visszaborzadott. A bécsi udvar e rüt kívánságának teljesítését megtagadta tehát; mit politikailag is eléggé indokolhatott azzal, hogy a vendég-és menedékjog csorbíthatlan fenntartására oly féltékeny lengyel nemesség lovagias érzületét a legmélyebben megsértené ily tettel, s magára bőszítené őket.

Ágostnak e nem remélt visszautasító válasza után Bécsben, — hol Bercsényinek a lengyel és francia udvarokkal szőtt veszélyes érintkezéseiről Strattmann révén értesülve valának, — hogy ezeknek útját vágassák, más, enyhébb módról kezdtek gondolkodni. S alig tévedünk, ha azt hisszük, hogy e szelidebb mód megkísérlését Leopoldnak hg. Esterházy Pál nádor ajánlá, a ki Bercsényi Miklós iránt, ennek kora ifjúsága óta személyes vonzalommal, jóindulattal viseltetett. Az ajánlott mód ez vala: vajjon nem volna-e czélszerű Bercsényit, — a ki mint bujdosó, tán inkább csak reménytelen kétségbeesésből teszi, a mit tesz, — *életére és javaira adandó*

¹⁾ Rákóczi Önéletrajza, 136. l. v. ö. Hist. des Révol. de Hongrie, II. 46. l. továbbá magának Ágost királynak nyilatkozatát ezen ügyről Du Héronhoz, ennek 1701. nov. 17-iki sürgönyében, alább.

teljes amnysztia ajánlásával külföldi összeköttetéseinek megszakítására s hazatérésre bírni? Valószínű, hogy, mivel e terv megkísérlése kilátásban volt: azért késtek a gróf ellen kez-
dendő nota-per folyamatba tételével és ítélethozattal oly soká.

Annai tény, hogy Bercsényinek megkegyelmeztetése ügyét a bécsi udvari körök ez idő tájban komolyan fontolgatták. Ágost követe a császárnál megírta ezt octóberben Varsóba; hol azután Du Héron — talán magától a királytól — megtudván a dolgot, szóba hozá Bercsényi előtt, hogy érzelmeit kikémlelje, állhatatosságát próbára tegye. A buzgó magyar hazafi rég tisztában volt immár magával iránya és a teendők iránt; tisztában volt már az 1697-iki események s még inkább a karlóczai béke óta. A bujdosás pedig s a veszélyek és szenvedések nem törték meg őt, sőt edzették vasjellemét. Érezte ekkor már, hogy egy nagy és szent eszmének, ha kell: vértanújává tudna lenni; érezé magában, hogy ámbár az Írás szerint »pauci habent donum martyrii:« ő eme kevesek közé tartozik. Szilárd eltökéltséggel haladt nehéz pályáján, kitűzött nagy célját: nemzetének, hazájának felszabadítását kiküzdendő, elérendő. »*Én intrepide kívánok cselekedni, ut me impavidum ferient ruinae* Mert nincs ügyünknek egyéb argumentuma, csak Isten, s a — *fegyver!*« Irá később Rákóczinak; s így volt meggyőződve, így volt eltökélve már ekkor is. Habozás nélkül válaszolá Du Héronnak, *hogy ő a felajánlandó amnysztiát vissza fogja utasítani, és nem volna hajlandó azt elfogadni mindaddig, a míg csak egy parányi reménységet marad, hogy az austriai ház ijája alól hazáját felszabadíthatja.*¹⁾

Beuchling minister, a ki Bercsényi iránt még folyton a legbizalmasabb barátságot színlelte, minden bizonynyal — sőt császárpárti titkos lekötelezettségéből kifolyólag még inkább mint Du Héron, — igyekezett kitudni a bujdosó magyar mágnás gondolkodását, tervezett amnysztialtatását illetőleg; ez pedig aligha titkolá el valódi érzelmeit Ágost ministere

¹⁾ »L'envoyé de Pologne à Vienne écrit, qu'on a fait offrir à ce Seigneur (le Comte Berchini) une amnistie; il ne paroît pas résolu de l'accepter tant qu'il lui restera quelque espérance de délivrer sa patrie de l'oppression de la maison d'Autriche.« *Du Héron* ögróf 1701. nov. 16-iki jelentése Varsóból XIV. Lajoshoz. (Külügyi ltár Párisban, u. o., pièce 12.)

előtt is, a kivel urának a magyar ügyben való részvételéről még mindig tárgyalt. Ilymódon értesülhetett aztán Beuchling-től Strattmann, — s a bécsi udvarnak ismét keményebb utakat-módokat hozott javaslatba Bercsényinek ártalmatlanná tétele végett. E módokat a szász minister és osztrák követ együtt főzték ki. Miben állottak? a tényekből meglátandjuk; de előbb térjünk vissza Du Héron november 16-iki sürgönyére.

A sürgöny elején panaszkodik urának, hogy Thökölynek a lengyel királyhoz egy hónap előtt érkezett előterjesztéseivel Beuchling miatt nem tudott előbb beszámolni; mert e minister bizalmatlan iránta, a minthogy *gr. Bercsényi mostani utazásának célját is titkolja*. (E sorokból kitetszik, hogy a ravasz Beuchling Bercsényinek alább elbeszélendő utazását oly meglepőleg intézé, hogy a grófnak ideje és alkalmja nem volt arról Du Héronnal értekezni, legfőlebb csak röviden tudathatta vele, indulása előtt, elutazása tényét, — mely iránt aztán a marquis azonnal kérdezősködék, de hasztalanul, Beuchlingnél. Az alattomos szász ugyanis gyanúpörrel élt, hogy az óvatos francia diplomata Bercsényit még lebeszélhetné, s így a terv füstbe menne.) Azután folytatja Du Héron: Gróf Bercsényi szilárdul ragaszkodik ahhoz, hogy Magyarországot igen könnyű volna föllázítani és a császár uralmától elszakasztani amaz emlékiratban kifejtett módok szerint, melyet szerencsém volt Fölségednek megküldeni. (Most közli a bécsi lengyel követ útján vett hírt Bercsényinek tervezett amnüstióltatásáról, és hogy a gróf miként nyilatkozott erre nézve előtte, — a mint imént idéztük.) Erre aztán így jellemzi barátját: »*Bercsényi nagyon szellemes, tehetséges és hazájában nagy tekintéllyel bíró férfiú; hitvese az országbíró leánya s az azelőtti országbírónak özvegye. Magáról szerénységgel beszél, de szavaiból kitűnik: mennyire érti a hadi dolgokat; magaviselete (conduite) jó, s én nem ismerek benne semmi hibát. Ha az általa előterjesztettek annyira egyeznek Fölséged érdekeivel, a mint én hiszem: akkor e főúrnak és ügyének fölkarolása kiváló fontossággal bír.*¹⁾ Ő úgy vélekedik, hogy elég

¹⁾ »Il a beaucoup d'esprit, de capacité et de crédit dans son pays; sa femme est fille du juge du royaume et veuve en premières nocés de celui, qui lui avoit succédé. Il parle de lui avec modestie; ses discours

volna 5—6000 embert beküldeni lengyel földről Magyarországra, — csakhogy ezeknek Fölséged vagy a spanyol király csapatai nevét kellene viselniök s Fölségednek egy tábornoka által vezényeltetniök és francia zsoldot kapniok. Fölséged neve a katholicusokat megnyugtatóná és fölbuzdítóná Magyarországon. Mibe kerülne a magyar hadak fogadása? a jelen sürgönyöm mellett megküldött újabb emlékirathoz csatolt táblázat mutatja. S nem kellene tovább, legfőlebb négy hónapig Fölségedtől nyerniök fizetést: mert azután az ország rendes jövedelmeiből fedezhetnék azt, s roppant számban gyűlnének a zászlók alá ilymódon. Bercsényi gróf Fölséged segédelmében bízva bocsátkozott e vállalatba, azonban tervök (Longueval által) elárultatott. Helyzete most szánandó, — de *ő méltó reá, hogy Fölségedtől támogattassék s tervét végrehajthassa*, egyetértve a lengyel királylyal. Számítása szerint az egész vállalat nem kerülne többbe 200 ezer tallérnál, egyszer mindenkorra, mert ezen somma az összes első költségeket fedezné.«¹⁾

Látható e nagyérdékű előterjesztésből: mily nagyra becsülte a francia követ Bercsényi személyét, mennyire bízott tervei alaposágában, sikerében, — és mily buzgón dolgozott uránál a magyar ügy s egyszersmind nemes barátja ügyének, személyének felkarolása, támogatása, megérdemlett figyelemben részesítése mellett. Valóban, *Du Héron* emlékének kegyelettel áldozhat nemzetünk: mert az idegenek között nem sok volt ily igaz, lelkes barátja, — a mint majd a következendők-ből is ki fog tűnni mindvégig.

S ezzel lássuk Bercsényi gróf második emlékiratának, — az ezen dépêche-hez mellékeltnék — ismertetését. Az irat »*Propositions à représenter au Sérénissime Roi Très-Christien*« czímet viseli, s ily bevezetéssel kezdődik:

»Valamint Magyarország mostani szerencsétlen helyze-

marquent, qu'il sait fort bien la guerre; sa conduite est bonne et je ne lui connois aucun vice. Si ce qu'il propose convient autant que je le crois au service du Roi: il est important de ménager le nom et le parti de ce Seigneur.«

¹⁾ Eredeti, *ugyanott*. Királyi resolutio — legalább a lap szélén — nines reá.

tében teljes reménységét és bizodalját egyedül legkeresztényebb Fölséged hatalmas pártfogásába veti s alázatos esedezéssel járul Fölséged elé: úgy ne méltóztassék a segélykérőt Fölséged visszautasítani, sőtinkább neki nemcsak titkos, de inkább *nyílt segedelmet* nyújtani, («le secourir non seulement secrètement, mais encore ouvertement»); mert ez az a mód, a mely nem csupán Magyarországra nézve lesz hasznos és előnyös: hanem azzal Fölséged is halhatatlan dicsőséget szerzend magának, — mint e következő okok mutatják.«

1. Bizonyos, hogy nincs, nem lehet vállalat, mely a császár erejének oly roppant megosztását («une plus grande diversion de ses forces») vonná maga után, mint ha Magyarország megmozdúl. Az austriai ház erőfeszítéseit ennél semmi jobban meg nem gyöngíthetné: mert az uralkodása alatti államok szívében törne ki vész, s a háború folytatásához szükséges módoknak és eszközöknek leghathatóságjaitól fosztaná meg őt.

2. Attól nem kell tartani, hogy e magyarországi diversió a német birodalmat hadüzenetre fogná bírni Franciaország ellen: mivelhogy e birodalom és Magyarország között semmiféle kapcsolat nem létezik. Azonkívül a különböző vallásfelekezetek keveréke (mélange) e két államban, akadályozná a protestáns fejedelmeket, hogy oly háborúba bonyolódjanak, a melyből ők semmi hasznot nem fognak húzhatni. Soha még eddig nem akarták a német birodalmi fejedelmek a császárt a magyarok ellen megsegíteni, pedig több példa van rá, hogy fölkérettek.

3. Ha kitűnnék, hogy a király nyíltan segíti a magyarokat: a siker sokkal jobban biztosítva volna; mert az ország nagyjai többet bíznak ő Fölségében, mint bármely más fejedelemben, és mert meggyőződnének, hogy a vállalkozás szilárd alapokkal bír. Végre fölbátorodnának újra azok is, a kiket a Thököly-féle támadás szomorú vége megrémített. Ugyanis Thököly szerencsétlenségének fő okai ezek valának: a) hogy nem tudta megnyerni vagy állandóul megtartani valamely catholicus fejedelem támogatását, s kénytelen volt egyedül a törökhöz, a kereszttyénség természetes ellenségéhez ragaszkodni. E miatt aztán az ország főbbjei s a catholicusok általá-

ban, visszariadtak tőle. *b)* Mennél jobban le voltak ezek verve: Thököly annál keményebben bánt velök, semmi politikai tekintettel nem lévén irántok, sem a catholicus fejedelmek iránt; a minék következményei nem maradhattak el. *c)* Thökölynek nem voltak rendesen begyakorlott, sem rendesen fizetett hadai, következésképp jó vezérei se, — csak egy sereg gyülevész-hada, (»milice ramassée.«) És ez az oka annak, hogy Boham és a francia segédsapatok távozása után rendszeres ütközetbe sohasem bocsátkozhatott, s csak a különféle modorban végrehajtott visszavonulások és meneteinek gyorsasága által tarthatá fenn magát. *d)* Végre Thököly nem részesíté előnyökben a rendek főbjeit, s ezt nem is teheté: mert az ország jövedelmi forrásaival annyira nem rendelkezhetett, hogy pénzhiány miatt nem bírta fizetni — és következésképp fegyelemhez szoktatni — csapatait sem, s úgy közöttük a tiszti rangokat rendesen szervezni. Így azután embereinek nagyobb része, inkább saját magán javát mint a közérdeket tartván szem előtt, — lassanként általhajlott a császár pártjára.

Mindezen bajoknak gyökeresen elejét venné jövőre az, ha Fölséged nyíltan támogatna bennünket.

4. Fölségednek ezen kijelentett, nyílt pártfogása örök hálára és ragaszkodásra kötelezné a francia trón iránt a magyar nemzetet; mely hálásan ismervén el: kinek köszönheti fölszabadulását a szolgaság jármából, — nem fogna soha elszakadni azon királyi pártfogástól és szövetségtől, a mely szabadságának legbiztosabb támasza. Valamint a lengyel király is a maga részéről méltó hálával viseltetnék a szerencsés siker után Fölséged iránt annak kivívásáért, s elismerésének jeleit kimutatná mindenkoron. És így a l. k. Fölség érdekei számára e vállalat nemcsak a most folyó háború tartama alatt, de jövőre is hasznos volna. Ellenben, hogyha e most kínálkozó jó alkalom meg nem ragadtatik: hasonlót előidézni utóbb majd sokkal nagyobb pénzáldozattal sem lehet. Leplezett támogatás (»un secours caché«) ennyi előnyt korántsem nyújtana.

5. Fölséged nyílt segélyadása továbbá, igen megkönnyítené a lengyel király helyzetét; ugyanis miféle cím vagy

ürügy alatt avatkozhatnék ő be a magyar dolgokba, mielőtt az ország által ünnepélyesen meghivatnék? Egyenesen a maga nevében ő be nem törhet Magyarországra: mert a lengyel urak, kik nem óhajtják uralkodójuk királyi hatalmának erősödését, a csapatgyűjtésről idejekorán fölfedezvén a titkot, akadályokat gördíthetnének a hadfogadás elé, sőt talán még továbbmennének.

6. A lengyel urak sokkal könnyebben reábírhatók lesznek megengedni a csapatok toborzását, ha ez nyíltan a Fölséged nevében történik, mint a ki Lengyelország által akar a magyaroknak fegyveres erőt nyújtani szabadságuk visszavívására; s a lengyel király beleegyezése sokkal kevésbé vonandja magára a figyelmet ez esetben: mivel azt lehet himni, hogy ő a segédhadak szervezését csak megtűri, mint az előbbi király is tette volt. És így, ha a titok némely lengyel urak által föl nem fedeztetik: akkor holmi ürügy alatt és egy kis gonddal jó eredménnyel lehet toborzani, s a vállalat sikerül.

7. Majd ha aztán a csapatok össze lesznek toborzva, jó ürügy lesz azt mondani, hogy, mivel azok a magyarok megsegítése végett a Fölséged nevében gyűjtettek: tehát a lengyel király sem vonhatja ki magát a vállalatból, mert Fölségedet ennek biztos reménye bírta reá a kívánt segély megadására.

8. Végre, ha a császár nem átalotta nyílt segedelemnyújtással s hadsereggel támogatni a spanyol király ellen ennek nápolyi és más olasz tartományokbeli fellázadt alattvalóit, — a kik semmi egyéb okból nem zendültek föl, egyedül csak azért, mert törvényes fejedelmük trónöröklési joga iránt tévedésben valának, — akkor nagyon is méltó és illendő dolog, hogy ennek visszatörése vagy megbosszúlásaképen viszont Fölséged vagy a spanyol király, csapatok fogadásával nyíltan támogassa a császár ellen a magyarokat, a kik országuk törvényein alapuló szabadságaik visszavívásáért kelnek fegyverre.

Mind e föntebb fejtegetett okok a legkeresztyénebb Fölség részéről nyújtandó nyílt és kijelentett segítség mellett bizonyítnak.

E nyílt, kijelentett segélyadás foganatosítása pedig leginkább a következő módok szerint történhetnék meg:

1. A francia és lengyel koronák közötti szövetséget mint tényt föltételezván: ő l. k. Főlsége a saját nevében reguláris csapatokat toborztatna Lengyelországban; viszont a lengyel király mindazon módokkal élne, a melyeket legal-kalmasabbaknak ítél arra, hogy a lengyel urak beleegyezése e toborzásba megnyeressék. E csapatok számának elégségesnek kellene lenni a betörés sikerének biztosítására, minthogy az utóbb elérendő előnyök a szerencsés kezdetben gyökereznek.

2. A katonai ügyek jobb és biztosabb vezetése céljából méltóztassék ő Főlsége megbízni és kiküldeni tábornokai egyikét e hadi expedícióra, a mint ez már máskor is történt, t. i. Bethune őrgróf és Boham tábornok urak idejében, — hogy így annál több ügyességgel, tisztességgel és bátorsággal intéztessenek minden dolgok. Hasonlóképen szükség volna hadmérnökök, granátosok és aknászok küldésére is, mert ilyenekben Magyarországon nagy a hiány.

3. Egy hadbiztost is ki kellene rendelni, a ki a fölmerülő költségeket a tábornok rendeleteire fizetné. E költségek az ügy természetéből folyólag nem lehetnének olyanok, melyek a királynak az elérendő előnyök által tízszeresen meg ne térülnének.

4. Okvetetlenül szükséges lesz még némi pénz néhány magyar reguláris-ezred fogadására, hogy ezzel példa mutatassék az ország rendének rendesen fizetett hadak szervezésére, tartására. — Mindezen költségek azonban nem fogják Főlségedet tovább terhelni három, legfőlebb négy hónapnál; mivel ezen idő alatt fegyvereink messze behatolván: alkalmunk nyílnék az ország közjövédelmi forrásainak elnyerésére, melyekből hadi pénztárt szerveznénk s minden dolgokat rendbe hoznánk, — a mi nélkül jó sikerrel senki sem bíztathatja magát. S ezen kiadások nagyon csekélyek volnának ama nagy vívmányokhoz, nyereségekhez és haszonhoz képest, a melyeket azok által Főlséged el fog érni; ugyanis köztudomású, hogy egy-egy magyar lovas-ezred havi illetéke nem több 6000, és egy-egy gyalog-ezredé 5000 forintnál. A föntebbi célok elérésére pedig elegendő volna 8, sőt tán 6 ily ezredet alakítani.

5. Kívánatos volna e fölött még némi készpénzzel —

kézi pénztárral — rendelkezni, főként oly végből, hogy a kisebb várak német helyőrségeinek parancsnokait az ígéretek mellett némi pénzzel is megnyerhessük, a szerint a mint az alkalom kínálkoznék. Ugyanis az apró várak megvétele nagyon fogná emelni hitelünket a nép előtt s bizodalmát erőnkhez. Végre azért is szükséges ily tartalék-pénztár, mert ámbátor hozzávetőleg kiszámíthatók e vállalat költségei: mindazáltal merülhetnek föl oly kiadások is, a melyeket előrelátni lehetetlenség. Máshoz pedig egyébhez kihez lehetne ily esetekben fordulni, mint l. k. Fölséged biztosához; míg ellenben tartani kellene kezdetben azon eshetőségtől, hogy a vállalat és minden erőfeszítéseink dugába ne dőljenek egy kis költség hiánya miatt.

Ezeknek alázatos előterjesztése után mély hódolattal esedezem l. k. Fölséged előtt: ne utasítsa el magától e kínálózó alkalmat, melylyel oly szerény áldozatok árán hervadhatlan dicsőség mellett a magyar nemzet örökös háláját, ragaszkodását szerezheti meg, továbbá biztosíthatja fegyverei sikerét, a spanyol monarchia biztonságát, a Középtenger fölötti uralmat s az olaszországi háborúnak szerencsés végét, mely minden bizonynyal csakhamar bekövetkezend, ha e fönt ajánlott módokat méltóztatik követni.«

Az emlékirat végéhez táblázatos kimutatás van csatolva a magyar ezredek szokott zsoldjáról, — melyet Bercsényi kétségkívül hazulról szerzett meg: mert részletességig menő számszerű tételeit csak úgy emlékezetből le nem írhatta. E szerint egy-egy magyar lovas-ezrednek (1000 főből állónak) havi zsoldja, a törzskart és a tíz századot együtt véve, 5750 rhénes forintra, s egy ugyanoly létszámú gyalog-ezredé 4510 rh. frtra rúg. Ezenkívül minden ezred számára az első fölszereléskor zászlókra és dobokra kívántatik 150 frt. A főtábornok hópénze 600, az altábornagyé 300, a tábornoké 200 frt, a hadsereg főporkolábjáé 50 frt. Vagyis az egész 12,860. rh. frt, a mi körülbelül 40,000 frankot tesz. Jegyzetképen az van még a táblázat végére iktatva, hogy Magyarországon gyalogságból egész hadtestet szervezni nem lehet: mert annak élére ezen nemzethől tábornokok nem kaphatók.¹⁾

¹⁾ *Külügyi levéltár Párisban*; Hongrie, tome 9, pièce 8. — A mi

Ámbár e föntebbi második emlékiratában Bercsényi, — a ki ezúttal is oly kiváló elmeélllel, ügyességgel, s a nemzetközi politikai helyzet beható ismeretéről tanúskodó különféle nyomós okok s szempontok egész sorozatával érvelt, majdnem kizárólag a XIV. Lajostól nyerendő nyílt támogatásban keresi vala a magyar ügy megoldását: mindazáltal még mindig föltételezé a francia-lengyel szövetekezés lehetőségét; annyira el bírta titkolni a varsói udvar a Lipót császárral immár megkötött szövetségi szerződést. Ennek valóságáról azonban, valamint Beuchling minister perfidiájáról, a bujdosó magyar főúrnak csakhamar, még mielőtt ezen emlékirata Versaillesba eljuthatott volna, szomorú alkalma nyílt személyes meggyőződést, tapasztalati meggyőződést szerezni.

Említettük, hogy Ágost király Bercsényinek a bécsi udvar részéről követelt elfogatását és nyílt kiszolgáltatását átvállván s a lovagias és magyarbarát lengyel nemesség miatt nem mervén végrehajtani, azt megtagadta. Strattmann, császári követ azonban nem nyugodott, s rávevé az osztrák zsoldban lévő Beuchlingot, hogy a magyar főurat titkos kelepce útján juttassa az ő, illetőleg emberei kezébe, kik a foglyot egyenesen átszállítják majd a határokon Sziléziába, úgy, hogy a letartóztatás és kiszolgáltatás — vagy inkább kiragadás — titokban, meglepőleg, s a király és kormányának compromittálása nélkül fog végbemehetni. A terv, — melyről Ágostnak is kellett, bármint tagadta, tudomással bírnia, — nagy ravaszsággal volt kifőzve és Beuchling részéről mesteri színleléssel intézve.

November közepe felé, — talán 13-ikán — Ágost első ministere fontos közlendők ürügye alatt magához kéréte Bercsényi grófot. Tudósítást közlött vele, hogy az octóberi megállapodásokhoz képest Thököly titkárát a tárgyalások befejezése végett Bessarabián át Lengyelországba küldé, a ki is lengyel földre érkezvén, Czenstochowban várakozik már a

az utolsó megjegyzést illeti: Rákóczi is írja emlékirataiban, mennyire idegenkedett a magyar nemesség a gyalogsági szolgálattól, méltósága alattinak tartván azt. Mindazáltal ezen előítéletet éppen neki sikerült — sok küzdelem után — megtörni, s az aristocrátiából is lőn egy-két gyalogsági tábornoka.

további intézkedésekre. Hogy az ügy annálinkább titokban maradjon: ő, Beuchling, nem ítélné czélszerűnek a mondott titkárt itt Varsóban az udvarnál fogadni; hanem arra kéri a grófot: utaznék egy a király részéről mellé adandó biztossal Czenstochowba, s ott tárgyaljanak és végezzenek a küldöttel. A királyi megbizott mindenre nézve utasítva lesz; a mi pedig a kissé hosszús utazást illeti: a minister gondoskodik, hogy az a legnagyobb kényelemmel történhessék, s e célból *saját hintáját ajánlá föl Bercsényinek*. Az utazás költségeiről és elégséges számú kíséretéről a kir. commissárius fog intézkedni; a gróf tehát ne vigye magával összes szolgálószemélyzetét, elég, ha két-három egyén követendi, személyének szolgálatára.¹⁾ Az indulásnak jó volna minélelőbb történni, hogy az ügy Thökölyvel annál gyorsabban tisztába hozassék.

¹⁾ »Non neglexit hac occasione uti aula Viennensis contra Bercsénium, quem a rege (Augusto) ut vincetus traderetur, in signum amicitiae petierat, sed apertum consensum non impetravit a rege; sed ministro (Beuchlingio) persvasit, qui rem ita aggressus est. Lactabatur ab eo spererum Hungaricarum inchoandarum Comes et persvasus fuerat regem ad imperatorem Turcicum et Thökölyum suos misisse emissarios, ut de suscipiendo bello contra imperatorem (Leopoldum) agerent, et conventum fuisse Thökölyus sibi fidum hominem Csenstokowiam mitteret, ut ibi cum Comite (Bercsénio) secretiora conficeret pacta. Svasum fuit igitur ei, ut quanto secretius fieri posset, iter illud agrederetur, subministratum se carpentum et regium commissarium, qui provideret de necessarijs; nec propterea opus esset, ut Comes omnes suos secum accipiat famulos. Successit fraus ministri et Bercsénius cum duobus Hungaris famulis et uno Polono, quem sibi Mecsinskius dederat, homine regis, uti ipsi persvasum fuerat, in carpento ministri discessit Varsovia.« (*Rákóczi, Önéletrajzában*, 136. l.) »Beichling, premier ministre de ce Prince, y étoit fort contraire, et quoiqu'il marquât beaucoup d'amitié de Berséni, il avoit pris le parti de l'éloigner du Roi, et de le livrer à l'ambassadeur de l'Empereur. Dans cette vue, il feignit de plus en plus d'entrer dans le dessein de Berséni, qui visoit à susciter une guerre en Hongrie par la concurrence du Comte Tékéli, soutenu par les Turcs. Beichling fit accroire à Berséni, qu'il étoit arrivé un secrétaire de Tékéli à Testakow (Czenstochow), mais qu'on ne vouloit pas le faire venir en Cour, pour tenir l'affaire plus secrète; qu'il seroit convenable, que le Comte fit ce voyage pour s'aboucher avec lui; qu'il lui prêteroit son carosse et qu'un Commissaire de la part du Roi l'accompagneroit. Berséni crut de bonne foi ce qu'on disoit, et ne prit avec lui que trois domestiques.« (*Hist. des Révol. de Hongrie*, II. 46—47.)

A dolog annyira valószínűnek látszott, Beuchling érve-
lése oly helyes, rábeszélése oly meggyőző, ajánlata oly udva-
rias volt, hogy Bercsényi, — a ki e tárgyalások titokban tar-
tásának szükségét maga hangsúlyozta legjobban, — legkisebb
kétséget sem táplálhat vala akár a kurucz titkár megérkezé-
sének valósága s akár az ajánlott mód iránt. Hazája fölsza-
badítása ügyének vélvén tehát ezen utazásával szolgálhatni,
kijelenté készségét. Az útnak indulást másnap reggelre hatá-
rozták, — a mikor Beuchling hintaja a királyi commissárius-
sal pontosan megjelent gr. Bercsényi lakása előtt. Mindez oly
gyorsan történt, hogy a grófnak még Du Héronhoz sem volt
érkezése elmenni az ügy megbeszélése végett. Csak hív barát-
jával *Meczinski* sztarosztával közlé tehát a dolgot, a ki —
mintha valami előérzete lett volna, — a gróf részéről magá-
val viendő két magyar szolga (egy apród és egy lovász) mellé
még egy saját lengyel szolgáját, egy kipróbált hűségű, bátor
és az azon vidékeket jól ismerő lovas legényt csatolt Bercsé-
nyinek kíséretéhez. S e hű elővigyázat volt a legnagyobb sze-
rencse; mert, ha ez a derék lengyel szolga nincsen mellette:
akkor — mint látni fogjuk, — Bercsényi *elveszett*. Mind a
három legény föl volt fegyverezve karddal, karabélylyal, piszto-
lyokkal, s paripáikon ülve nyargaltak, a két magyar a hintó mel-
lett két felől, míg a lengyel elül kalaúzkodék. Így indulának el.

Már két napi járó földre érkezének Varsótól, midőn a
harmadik napon, november 16-kán, ¹⁾ Petrikow városából
— hol az éjet töltötték, — kiindulván, a Czenstochowa felé
elterülő erdőkön haladának keresztül. A királyi biztos a zárt
hintóban némán üle Bercsényi balján, mert a gróf éppen halk
imába vala merülve; egyszerre, a vadon erdőségnak legelha-
gyatottabb helyén, karabélylövések dördülének meg, — s a
sűrűből lovascsapat rohant ki: egy osztrák századosi egyen-
ruhájú tiszt vezetése alatt 15 lengyel, vagy inkább csak len-
gyelnek öltözött dragonyos. ²⁾ Lövéseiktől a három főnyi

¹⁾ 1701. november közepének *szerdáján*, mely e napra esett.
(L. *alább*.)

²⁾ »Le Comte Berchini étoit lui troisième, lorsqu'il a été attaqué
par quinze personnes.« (Du Héronnak 1701. nov. 20-iki sürgönye XIV.
Lajoshoz).

kíséretből az egyik magyar lovaslegény, az ifjú apród (ephebus), holtan rogyott le, a lengyel pedig súlyos sebeket kapott; a magára maradt harmadikat a rárohanók elnyomták. Mindez egy pillanat műve volt, mialatt a hintó rögtön megállt. Erre a német kapitány — *Brückner*-nek hívták a gézen-gúzt — néhány dragonyossával egyetemben leugorván lováról, fölszakítja a hintó jobboldali ajtaját, Bercsényinek pisztolyt szegez mellére, jobb karját megragadja, halállal fenyegetve, ha mozdul. A gróf első pillanatra azt hívé: rablók támadták meg, — de íme azt látja, hogy a királyi commissárius, a kinek nyugodt arca egy csepp meglepetést sem mutatott, a helyett, hogy neki segítséget nyújtani vagy védekezni próbálna: a hintó baloldali ajtaját kinyitja, és egy hangot sem szólva, csak kilép a batárból s a jelenetnek tétlen nézője. Bercsényi ennek s az osztrák tisztí egyenruha láttára, rögtön tisztában volt helyzetével, hogy t. i. *el van árúlva*. A kapitány hátrakiáltott katonáinak, hogy adjanak hamar kötelet, segítsenek a gróft megkötözni, mások pedig siessenek kocsija után az erdőbe, hogy a foglyot elszállíthassák. De Bercsényi nem az az ember volt, a kít lélekjelenléte, bátorsága, még ily válságos körülmények közt is elhagyna. A százados hátrafordulásának pillanatát felhasználva, baljával a mellének szegzett pisztolyt félreütötte s egyszerűen jobbkarját, némi küzdés után, a balnak segélyével kiszabadítván, hirtelen zsebpisztolyához kapott, s úgy lőtte mellbe a kapitányt, hogy az súlyos sebtől eszméletét veszté, kibukott a hintó ajtaján s rögtön összerogyott. A gróf ekkor a kir. biztos által nyitva felejtett átelleni ajtón kiugrik a hintóból. A Meczinskitől mellé adott hí lengyel csatlós most megpillantván urát, — noha maga két nehéz sebből vérzett: állkapcsát és vese táját lőtték keresztül, — tüstént ott termett Bercsényi oldalánál, leszállt nyergéből, s átadva saját kardját, saját lovát a grófnak, még az irányt is megmutatta kezével: merre meneküljön. Ez ama pár percnyi zavar közben ment végbe, a mely Bercsényi pisztolylövését követé. Ugyanis a lövés zajára s összerogyó kapitányuk jajkiáltására a támadó katonák elvesztvén fejüket, egy részök odarohant a sebesült tiszt ápolására, más részök kötélért és a rabszállító kocsiért futkosott, a többi pedig

kilőtt karabélyainak újratöltésével volt éppen elfoglalva. Bercsényi karddal kezében keresztülrontott ezeken, s paripáját megsarkantyúzván, eltűnt az erdők sűrűjében, mielőtt üldözői lóra kaphattak volna. ¹⁾

A vágatva menekülő gróf, a sebesült lengyel csatlós által jelzett irányban tartván, nemsokára egy erdei útra bukkant, melyen aztán tovább nyargala, és pedig a mint csak paripája győzte : mert hallá a távolból üldözői kiabálását s lovaik dobo-

¹⁾ »Itinere biduo plus-minus continuato, dum Petrikovia urbe excessissent, per silvas Czenstokoviam tendentes, dum pius Comes rosarium recitaret, ecce e silvis prorumpentes equites, curram sistunt; pars famulos agreditur, unus ephebum ejus occidit, alter Polonum vulnerat, pars equo desiliens, antequam Comes in arcto carpento arma arriperet, breviori scelopo ad pectus ejus applicato, immotum subsisterre jubet et manu altera retinet manum sedentis; interea adversa porta carpenti aperta, commissarius ad latus ejus insidens exsilit et pacificus spectator scenae subsistit. Credebat eousque Bercsenius haec a praedonibus patrari, et de vita minus sollicitus, de pecunia et sarcinis agi supposebat; sed ubi ab illo, qui sibi insistebat, pro curru et fimbis mitti socios subaudivit, facile dijudicavit fraudem. Levi ergo violentia facta manu dextra, pro qua sinistram porrexerat, liberata, dum aggressor ejus, quid ageretur, circumspiceret: in sacco suo conservatum breviorum scelopum arripit, et se tenentem tam feliciter vulnerat, ut dimisso se, illico corruerit. Exsilit ex adverso latere carpenti inermis, dum adhuc reliqui aggressores circa onerandos scelopes suos, quos in prima furia exploserant, occuparentur; adfuit in his angustijs constituto fidelis Polonus servus suus, jam bino, ad renes et per maxillam vulnere trajectus, equo desilit, frameam subministrat et qua versus fuga sibi consulat, manu demonstrat. Evadit Comes viarum et locorum ignarus per silvas, antequam reliqui equos conscenderent, alii circa vulneratum versantes, alii pro fimbis et curru missi.«
(*Rákóczi, Önéletrajzában*, 136—137. l.) — »En arrivant dans les bois de Petrikow, il fut insulté par des Cavaliers Polonois, dont le Chef étoit habillé à l'Allemande. Un de ses domestiques fut tué, les autres étourdis n'osoient rien entreprendre. L'Officier, avec quelques-uns de ses gens mit pied à terre pour se saisir de Berséni. Le Commissaire du Roi, fort tranquille, ouvrit la portière de son côté et sortit sans la fermer. *Brikner* (Brückner), Officier réformé de l'Empereur, tenoit les mains de Berséni, il renvoya ses compagnons pour chercher le chariot couvert dans lequel il devoit être mis. Dans cet intervalle le Comte dégageant sa main droite en lui prêtant la gauche, tire un pistolet de poche, lâche son coup, culbute l'Officier, et sort du carrosse de l'autre côté. Un de ses domestiques Polonois descendit de son cheval et le donna au Comte, qui se sauva dans le bois.« (*Hist. des Révol. de Hongrie*, II. 47—48.)

gását. Az út egy falucskához vezetett, a melybe benyargalván Bercsényi, egyenest a parochiára tart vala; ott lepattant tajtékzó lováról s ezt a pap cselédeire bízta, jó borraival, hogy csakhamar rejtsek el valahol a szomszédban. Maga pedig a szentegyház — mint asyllum — felé rohant, felnyitá annak a paplak udvara felől be nem zárt ajtaját s a lelkészt a sekrestyébe hivatta. A rögtön ott termett s a meglepetés miatt bámuló plebánosnak azt mondá, hogy ő lithvániai nemes, utaztában rablók támadták meg és üldözik, nyomában is vannak, itt lesznek mindjárt; tehát mint a vallás és egyház szolgáját kéri az Isten szerelmére: rejtse el őt üldözői elül valahol, — s egyszersmind nagyobb capacitatió kedvéért egy erszény pénzt nyomott a pap markába, még többet is ígérvén, ha úgy elbujtatja, hogy meg nem lelik. Különben ő itt a templomban halálíg fogja magát oltalmazni kardjával.

Az egyszerű falusi pap szíves, nyájas ember volt; szánta az üldözött urat, szentegyházának véres, halálos küzdelem színhelyévé tételétől is visszaborzadt, de meg a pénz is megtevé a maga hatását. A plebános vállalkozott, hogy majd eltagadja ő, ha jönnek az üldözők; a nemes úr pedig mászszék föl a létrán ide a toronyba, — melynek bejárata a sekrestyéből nyílt, — annak födelzetében jó menhelyet talál. Bercsényi követte a tanácsot, fölmene a toronyba, a melynek létráját azután a pap eldugá. Alig helyezkedhetett el rejtekzugában a gróf s a plebános alig tért vissza udvarára: a lelőtt útonálló, orvtámadó császári kapitánynak dragonyosai már a parochia előtt termettek. Gyanakodván, hogy a gróf ide menekült: a papot mindjárt fagatni kezdték, s tagadó szavainak nem adva hitelt, legrálának lovaikról, összevisszakutatták a templomot és parochiát. Bercsényi jól hallá lármájukat a toronybúl, a hová szerencsére nem jutott eszökbe a katonáknak fölmenni s tán észre sem vették följáratát a sekrestyében. Pedig a kutatás igen szorgos volt és sokáig tartott; ismételten megvizsgáltak minden zugot, csak a toronytetőt nem. A plebános e közben váltig erősíté előttök, hogy a keresett úr ninesen itt, másfelé menekült bizonyosan, vannak is a kik látták, merre? s valami hamis irányt mutatott nekik.

Utóljára már haragot is színlele, hogy papi szavainak nem hisznek s mindenét össze-vissza hányják, forgatják, mikor pedig úgy is hiába. A drageonyosok semmi gyanúst nem levén, elvégre hinni kezdenek neki; de meg attól is tartottak, hogy a fölbosszantott lelkész félre találja a harangokat veretni és a falu népét rájuk támasztja. Erre erőt vett rajtok a félsz, — lóra ülének, s ott hagyván a falut, visszatértek társaikhoz az országutra. ¹⁾

A veszély elmúltával Bercsényi lejjövén rejtekéből, megköszöné a papnak tanúsított hűségét, s jóformán minden pénzét neki adá jutalmúl. Egyszersmind áruhát és további segélynyújtást kért tőle arra, hogy biztos módon Varsóba juthasson. A lelkész megígérte ezt; de mivel már esteledik vala s ma még nem is volna tanácsos üldözői közelsége miatt a nemes úrnak semerre kimozdúlni: tehát vacsorára s az éjtszakának házában töltésére hívta meg szívesen látott úri vendégét. Figyelemreméltó, hogy Bercsényi ekkor már annyira tudott lengyelül, hogy — alkalmasint Lithvániában Ágost adományából bírt jószágára gondolva, — lithvániai nemesnek adhatta ki magát úgy ezen lelkész, mint utóbb a kolostorbeliek előtt. *Derzovskiy* nevet mondott, s később is — Sieniawska herczegnő váraiban s általában Lengyelországon — ez álnevet használá a titkaiba be nem avatottak előtt, de különösen az osztrák kémek s orvgyilkosok félrevezetésére, cselvetéseiket, tőreiket kikerülendő. ²⁾

Az éjet a gróf a parochián töltvén, másnap, úgymint nov. 17-kén kora reggel, papi köntösbe öltözötten elindúlt a plebánossal a legközelebb fekvő, Studin (Tuczyn ³⁾) nevű kis városba, hol a philippinusok conventjébe vivé őt szíves kalaúza, s beajánlá a házfőnöknek, miután a megelőző napon vendégével történeteket bizalmasan elmondá. A guardián szelídlelkű, humánus férfiú vala; nyájasan fogadá az üldözött

¹⁾ *Rákóczi Önéletrajza és a Hist. des Révol. de Hongrie* II. kötete, az id. h.

²⁾ »Bercsénius habebat nomen apud eandem Dominam (Principisam Sieniawskianam), ubi latebat in Polonia, *Derzovskiy*«. (Jezsuita-napló 1703-ból, a *Kaprinay*-kéziratgyűjteményben, XLII. köt. 153. l.)

³⁾ Petrikowtól három mértföldnyire, északnyúgotnak.

»lithvániai nemest«, s kész szívvel ígéré meg szerény kérésének teljesítését, hogy t. i. őt lehető titokban eljuttassa Varsóba. A mint is a derék rendház-főnök saját maga ült a gróffal másnap kocsira, úgy, hogy Bercsényi a fölismertetést kikerülendő, holmi ütött-kopott kocsisruhába bújva, — hajtotta a guardián lovait. Azonban a vele 16-kán történtek után semmikép sem lévén tanácsos magát Varsóban nyilvánosan mutatnia és így a saját — Beuchling által jól ismert s bizonyára kémeivel környezett — szállásán is megjelennie: a rendfőnököt arra kérte, hogy Varsóba érvén, szálljanak egyenest a francia keresztes-barátok missiójának zárdájába, miután ő e mostani veszedelemből lett szerencsés szabadulásáért Istennek hálaát adandó, áhítatosságát ott óhajtaná elvégezni. A guardián nagyon dícséré e jámbor szándékot, s így történt, hogy midőn 20-kán a fővárosba érkezének, azonnal a francia keresztesek missió-házához hajtattak. Itt Bercsényi maradt tovább is a »lithván nemes« Derzovsky, ki a zárdatemplomban áhítatoskodni jött, s e czélből a kolostorban czellát bérelt. A missió akkori főnökének, páter *Montméjan* nevű derék, művelt francia papnak azonban — de egyedül csak neki — fölfedezte kilétét s elmondá a vele történeteket, azon kéréssel: menjen el személyesen Du Héron marquishoz, — a kinek mint Lajos király ministerének politikai védnöksége alatt e missió-ház áll vala, — közölje a hallottakat és kérje föl az ő, Bercsényi nevében az őgróftól: látogatná meg mielőbb a zárdában. Montméjan készséggel teljesíté e rábizottakat. ¹⁾

Du Héron ekkor már értesülve volt a petrikowi erdőben történetekről s arról is, hogy a gróf, miután támadóját lelőtte, elmenekült, — csak azt nem tudta még, hová? Ugyanis a támadáskor esett nagy lövöldözés és lárma hallattára több útas a helyszínére sietvén, — mikor már Bercsényi árkonbokron túljárna, — hozzáláttak a sebesültek ápolásához, mi közben a császári kapitánynál megtalálták *Ágost király úti-*

¹⁾ *Rákóczi Önéletrajza* és a *Hist. des Révol. de Hongrie* részletes elbeszélései, az idézett helyen. Ezen eseményre nézve főként e bő forrásokból merítünk, ott a hol külön nem hivatkozunk is rájuk.

levelét, (ebből sült ki, hogy Brückner a neve). E körülmény a dolgot nagyon gyanús színben tünteti vala föl s a lengyel udvart súlyosan compromittálá. Így már bizonyos volt, hogy a Bécsből egyenesen Bercsényi gróf kézrekerítésére vagy meggyilkolására kiküldött osztrák százados gyalázatos orvtámadása a varsói udvarnak tudomásával, egyetértésével történt. — A gróffal utazott királyi biztos a tett színhelyéről rögtön sürgönyt küldött lóhalálában urának a kudarczról, Bercsényi váratlan menekülése mellett nem hallgatván el az útlevéllel történt fatális históriát is.

Ágost e sürgönyt nov. 17-kén dél tájban vehette. Nagyon meglepte és kimondhatatlan kényes helyzetbe hozta őt a dolognak illetén, éppen nem remélt fejleménye. Röstelte a lovagi hírnevén csúf foltot ejthető s őt a francziák, lengyelek, svédek, magyarok előtt czudar szíjben feltüntető eseményt, — és szidta tanácsáért Beuchlingot, a ki maga is nem kis zavarba jött. Főképp az útlevél dolga bántotta Ágostot; Beuchling pedig azt hánytorgatta, hogy őneki hasonló baja van, mert Thököly titkárához írott biztató levele volt Bercsényinél, a mely ha ennek holmiai között a támadó osztrák katonák kezeibe került s fölszakasztották: úgy az ő hitele a császár előtt compromittálva lesz. Ám ez az utóbbi csak ürügy vala; mert kérdés, ha csakugyan létezett-e ily levél? s ha létezett: úgy bizonyára csak Bercsényi elhitetésére, Strattmann tudtával iratott. Ágost nyugtalan-sága azonban éppen nem volt alaptalan; azért ő a gyalázathól magát kimosni igyekeztén, tüstént magához kéreté a franczia követet, — a ki előtt váltig mentegetődzött, hogy őt a Bercsényi ellen intézett e támadás híre memmyire meglepte, — sejtelve sem volt róla, stb. De egyúttal el is szólta magát: *mert ekkor vallotta be először, hogy neki a császárral szerződése van.* Du Héron biztosítá a királyt, hogy rögtön jelentést küld Párisba, s tolmácsolni fogja ura előtt az ő Főlségétől imént hallottakat. Tolmácsolta is, — még ezen napon külön futárt indítván, — de úgy, a mint éles szemével átlátta a dolgot. Du Héronnak ezen, Varsó, 1701. november 17. keletű sürgönye így hangzik:

»A lengyel király erőlködött elhitetni velem, hogy ő igen meg volt lepetve, midőn hírét vevé Bercsényi gróf meg-

rohantatásának a határok közelében, és hogy e támadás oly tiszttal történt, a ki az ő útlevelével vala ellátva. Mondá, hogy Beuchling úr is nagyon meg van riadva (fort alarmé), attól tartván, hogy gróf Thököly titkárához írott levelének kézrekerülésével, Thökölyvel való érintkezése a bécsi udvarnak tudomására jut. Tanácslá továbbá a király, hogy Bercsenyi grófnak *Oláhországba* kellene tartózkodási helyét áttennie: mert onnét alkalmasabban intézhetné a magyarországi mozgalmakat, és különben is, *öneki* — Ágostnak — *szerződése van a császárral, mely ez utóbbit feljogosítja lázadó alattvalóit Lengyelország területén elfogdoztatni*; («qu'il y a des pactes entre l'Empereur et la Pologne, qui permettent à ce Prince de faire arrêter en Pologne ses sujets rebelles»).

»Ezek után azt kell hinnem, — folytatja Du Héron, — *hogy gróf Bercsenyi megrohanására a lengyel király maga adta ki a parancsot és hogy ezt Beuchling úr tanácsolta neki; ugyanis a miniser egyedül bírt tudomással Bercsenyi útjáról*, és az a tiszttal a ki a gróft meg támadás általa megsebesítettett, lengyel útlevellel vala ellátva. Nem sokat lehet hát a lengyel király hitében (hűségében) bízni!«¹⁾ E jellemző felkiáltással végződik a becsületes, lovagias franczia őrgrof sürgönye.

Mikor ez után pár nap múlva Montméjan a Bercsenyi üzenetével hozzáérkezett: Du Héron örvendezve sietett a keresztetek missió-lházába, melegen üdvözlé barátját szerencsés megmeneküléseért és a halálos veszedelem pillanatában tanúsított hősiességéért, s elmondott neki mindent, a miről a királytól értesült, — Bercsenyi viszont az esemény részleteit beszéle el a marquisnak. Mindaketten tisztában voltak a lengyel udvar, legfőként Beuchling alávaló árulásáról. Bercsenyit ez a nem várt keserű csalódás nagyon leverte; megsemmisülve, összetörve látta félévi fáradozatlan munkálkodással, kitartással szőtt terveit, melyekhez elnyomott nem-

¹⁾ »Il y a lieu de croire, que c'est le Roi de Pologne, qui avoit lui-même donné les ordres pour faire attaquer le Comte Berchini. Mr. Beuchling lui avoit conseillé de mener peu de monde; il étoit seul instruit de sa route, l'Officier qui l'a attaqué et qui est blessé, avoit un passeport; il y a peu de fond à faire sur la foi du Roi de Pologne». (*Du Héron* 1701. nov. 17-iki sürgönye; a már id. h. pièce 12.)

zete fölszabadtításának merész álmát, reményeit füüzé. Most mind ennek egyszerre vége volt. Ágost, a magyar trónjelölt — Lipót császárnak szövetségese; a ki őt titkos tanácskozássokon fogadta, pártfogásába vette, jószággal megadományozá: az, íme, most útonállók, orvgyilkosok czinkosává szegődik, s a hontalannak — vendégének! — szabadságára, életére tör. Lelkét mély keserűség, majdnem kétségbeesés szállta meg; egészsége is igen meg volt viselve a kiállott megrázó izgalmak- és fáradalmaktól. — Most már biztos vala a felől is, hogy titkos emlékiratait Beuchling kezéhez szolgáltatatta, terveit elárúlta Strattmannak ¹⁾.

Du Héron bízatta, vigasztalá barátját Lajos királylyal és a forduló ponthoz közelgő svéd-lengyel viszonyokkal. XII. Károly esküdt ellensége Ágostnak és dicsvágó: nem fog megelégedni Lithvániával, benyomuland hadseregével Lengyelország belsejébe és nem fog nyúgodni, míg Ágostot Szászországba nem űzi. Már is hatalmas pártja van a lengyel nemesség között, kikkel hogyha más királyt választathat: Franciaországnak gondja lesz reá, hogy ez az új király császárellenes és francia érzelmű legyen, a ki majd a magyar ügyet tetteges segélylyel, hatalmasan fogja felkarolni. Ő, Du Héron már is titkos érintkezésben áll a svédekkel, stb.

Szép dolgok voltak ezek mind, — csakhogy nagyon távoli reménnyel biztatók, a legközelebb ím oly iszonyúan csalódott emberre. Azt a sértő hiesztelést a minister gyöngédségből elhallgatá a gróf előtt, a mit Beuchling, a saját nyomorúságát leplezendő s a Bercsényi ellen intézett orvttámadást mintegy igazolandó, épp e napokban terjesztgetni kezdett felőle, hogy t. i. *Bercsényi gróf meg volt vásárolva Franciaország által Lipót császárnak s családjának meggyilkolására.* Ámde, ha barátja előtt elhallgatta is a követ

¹⁾ Hogy ez csakugyan megtörtént, bizonyos. Ugyanis a Rákóczi halálitéletének (1703.) némely részletei, — pl., hogy Thököly Erdély felől támadjon, míg a francia pénzen fogadandó segédhadak Lengyelországból beütvén, Kassa felé nyomúljanak, stb. — határozottan a Bercsényi Ágostnak is benyújtott első emlékiratából vannak merítve. A bécsi es. titkos levéltárban okvetlenül megvan ezen emlékirat latin eredetiének másolata.

ezen az ő uralkodóját is compromittáló gaz rágalmat: *megírta azt XIV. Lajosnak*, még e napon, nov. 20. kelt jegyzékében. ¹⁾

Egy vígasztalót mégis tudott mondani Bercsényinek Du Héron; azt az örvendetes hírt, a mit épp ekkor hallott a Bécsből értesített Ágost királytól s ő is sietett részéről Párisba azonnal megjelenteni, t. i.: »Le Roi de Pologne m'a appris, que le Prince Ragoczy s'est sauvé de sa prison de Neustat.« ²⁾ Tehát Rákóczi, a halálra szánt Rákóczi, kiszabadult a rettenetes fogságból! A már-már elveszettnek vélt ³⁾ mély érzelmű, nemes hazafi, a fennkölt lelkű fejedelmi ivadék, a buzgó ügytárs, a hű barát, — *szabad!* . . . Ez a tudat nagy mértékben enyhíté Bercsényinek saját bánkódását, levertségét s ekkori nyommasztó helyzetét. Csak már biztosabban érthetne felőle! Rövidnap múlva ez is bekövetkezett.

Du Héron különben nagyon helyeslé Bercsényinek óvatosságát, hogy ezen zárdába jött, és szükségesnek tartá, hogy egyelőre, míg ő a helyzetet tökéletesen kiismeri, — még e rejtekében maradjon a gróf; bizonyosan tudta ugyanis, hogy Beuchling és Strattmann kémjei, bérgyilkosai most országszerte nyomozódnak, leskelődnek utána: hova tűnt? Szállására tehát semmiképen ne menjen s ne üzenjen; Szirmayra és szolgálaira majd ő, a marquis, gondot viselend azalatt. Sőt czélszerűbb, ha még magában a kolostorban s templomában sem igen mutogatja magát; őrizze, a mennyire csak lehet, czelláját, a hová hogy Montméjan külön, úri étkezést szolgál-tasson számára, a követ előzékeny rendelkezést tőn.

Ily megállapodások után vőn búcsút ez nap estve a zárdában Lajos király derék ministere Bercsényitől; a ki koronként Montméjan atya kellemes társalgásától szórakoztatva, máskülönbén pedig bús gondolatokba merülten tölté magános

¹⁾ »Le Comte Berchini étoit lui troisième lorsqu'il a été attaqué par quinze personnes. L'on a publié depuis, qu'il s'est échappé de leurs mains, qu'il étoit gagné par la France pour assassiner l'Empereur et toute sa famille«. (*Du Héron* 1701. nov. 20-iki jegyzéke. *Ugyanott*).

²⁾ *Ugyanezen sürgönyben.*

³⁾ »Bercsenius jam desperaverat de salute mea, et sic se solum superfuturum ratus, jam Romanas peregrinationes et quid scio similia praemeditabatur«. (*Rákóczi Önéletrajza*, 132. l.)

czellájában a következő napokat. A lengyel udvar rút hitszegeése és saját, tétlenségre kárhoztatott, reménytelen állapota mód fölött keseríté kedélyét. Másrészt nem győzte áldani a Gondviselést, mely őt az oly mesterileg szőtt nagy veszedelemből szerencsésen kiszabadítá. Hátatelt áhítatosságában, czellája komor falai közt fogadalmat tón ekkor, hogy petrikowi szerencsés megmenekülése emlékezetűl a *szerda napot* — a melyen ez történt — meg fogja bőjtölni teljes életén át. S e fogadását még a hadjáratok viharos éveiben is híven megtartotta mindenkor.¹⁾ Egyéb ábrándos tervei is valának ekkori remete-életében: nagyapja módjára Rómába való zarándokolás, és több efféle.²⁾

Azonban Du Héron már egynéhány nap múlva, november 24-kén, örvendetes újabb hírrrel látogatott el hozzá: »Le Roi de Pologne m'a dit, qu'il croyoit, que le Prince Ragoczy étoit arrivé en Pologne«. ³⁾ Rákóczi Lengyelországba érkezett! — Nem leend tehát ezután egyedül; lesz a nehéz küzdelmekben hű társa jövőre! Ez megedzé lelkét, visszaadta tetterejét; s honzabadító tervei fonalát újra föllevén, élénk szellemének lankadatlan munkásságával új irányú combinationok szövéséhez kezd vala a kolostor csendes falai között.

Rákóczi, 1701. november 7-kén estve német-újhelyi börtönéből — mint említők — épp oly merészen, mint szerencsésen megszökvén, midőn Podolincznál a lengyel határt átlépte, ez körülbelül nov. 11-kén történt. Harmadnapi utazásba került, míg Krakkóba érkezett. Az osztrák dragonyos-egyenruhát itt vetette le; de mivel jól tudá, hogy erősen üldözik és fejére nagy vérdíj van kitűzve: tanácsosnak tartá még tovább is rejtekben maradni. Francia utazó-kereskedőnek adá ki tehát magát, s ilyszerű polgári ruhába öltözék. A félelmes, fáradalmas és hosszú utazás után itt pár napig megpihent; mialatt az érdekes, ódon koronázási város neve-

¹⁾ Rákóczihoz írott ezen évekbeli leveleiben többször emlékezik e fogadalmáról és szerdai szokott bőjtöléséről.

²⁾ *Rákóczi Önéletrajzából* imént idézve.

³⁾ *Du Héron* jelentése Varsóból 1701. nov. 24-kéről XIV. Lajoshoz. (Külgügyi levéltár Párisban, az id. h.)

zetességeit vizsgálván, meglátogatta a Wawel székesegyházát is, s kegyeletos, fenkölt érzelmekkel merengett ősenek, a nagy lengyel király Báthory Istvámnak monumentális síremléke előtt. Ifjúi elragadtatásában szerette volna fölfedezni a dicső király emlékét nagy tiszteletben tartó lengyelek előtt, hogy ő is Báthory-vérből származik, — de az eszélyesség hallgatást parancsolt. Mert mindaddig nem akará kilétét elárúlni, míg csak barátjához Bercsenyihez el nem juthat. Legközelebbi czélja ekként Varsó, vagy az a hely vala, hol Ágost király tartózkodik: miután Bercsenyit, a még Német-Újhelyen hitvesétől hallottak szerint, e fejedelem körül kelle keresnie. ¹⁾

Krakkóban tehát négylovas kocsit bérelve, hív apródjával Berzeviczyvel megindúla a székváros felé, nov. 16—17-kén. Czenstochow táján szemben találkozott az úton egy csapat dragonyossal, kik megsebesült kapitányuk kocsiját kísérték. *Ugyanazok valának, a kik Bercsenyit a petrikouci erdőben megtámadták volt, s most, a vallott kudarcz után, visszatakarodtak Sziléziába.* ²⁾ Tehát csakugyan átöltözött osztrák császári katonák voltak!

Varsóba megérkezvén Rákóczi, hogy ismeretlenségét annál inkább megővja: a legpiszkosabb külvárosban, az úgynevezett zsidóvárosban fogad vala szállást. Így lappangott egynehány napig a nagy városban, helyi tájékozást szerzendő. Egyebek közt a francia telep temploma után tudakozódék, hogy ott — már mint francia kereskedő — a közelgő Szent-Katalín ünnepén (november 25.) saját nemzetebeli lelkésznek gyónhasson meg. Megmutatták neki, — éppen ellenkező végén fekiüdt a városnak. Elmene tehát oda Katalín-napja reggelén, kiszemelt ott egy jóképű papot s a francia követ lakásáról kérdezősködvén tőle, midőn válaszul azt hallá, hogy Du Héron marquis itt közel lakik, — fölkérte a lelkészt:

¹⁾ »Pendant sa prison de Neustadt il sut par la Princesse, son épouse, que le Comte Berséni étant passé en Pologne, avoit obtenu la protection du Roi, et qu'il recevoit de grandes marques de considération à sa Cour. Le Prince crut y pouvoir jouir des mêmes avantages, et ce fut la cause de son voyage de Varsovie«. *Hist. des Révol. de Hongrie*, II. 42—43. Hasonlókép *Rákóczi Önéletrajzában* is, 130. l.

²⁾ *Rákóczi Önéletrajza*, 137. l.

menne el tüstént az örgrófhoz, azon izenettel: szíveskednék a minister úr idefáradni, mert oly valaki van itt, a ki titokzatos körülményei miatt hozzája nem mehet, azonban nevezetes dolgokat kíván előtte fölfedezni.

Ezen izenetet hallván, rövid idő múlva készségesen megjelent a missió templomában Du Héron, »homo liberi accessus, affabilis, et omni ministerii sui qualitate praeditus«, — a mint őt a fejedelem jellemzi. Midőn aztán a rejtélyes idegen fölfedezé magát, elmondván, hogy ő nem más, mint II. Rákóczi Ferencz fejedelem, s elbeszélé: miként szökött meg bécs-újhelyi tömlöczéből és hogyan menekült Lengyelországba, — az örgróf csak elhűlt, elbámúlt belé. Du Héronnak azonnal feltűnt ugyan, hogy nagyműveltségű, finom modorú, előkelő úrral van dolga: mindazáltal a lengyel udvar fondorlatait, különösen Beuchling ravaszságát ismervén: a válságos idők óvatosságot parancsoltak neki. Rákóczi észrevette, hogy a minister habozik hitelt adni előadásának; ugyanis kétkedő pillantásain kívül, számos különféle kérdést intézett hozzá, többek között, hogy *ismeri-e Bercsényi grófot?* Az ifjú fejedelem föllángoló szemekkel válaszolá, hogy az az ő legjobb, mondhatná: egyetlen benső barátja, s legforróbb vágya vele találkozhatni! A lelkesedés, a meleg őszinteség, melylyel e szavak mondva voltak, rést nyitott Du Héron zárkózottságán. Elbeszélé, hogy Ágost királynak — ki Bercsényit eleinte annyi előzékenységgel fogadta — és udvarának politikája a legutóbbi időkben mily nem reméltett fordulatot vőn, s ezzel kapcsolatban elmondá a gróf személye ellen csak az imént intézett petrikowi galád merényletet, mely miatt most a legnagyobb titokban kénytelen rejtőzni az utána leskelődő bérgyilkosok törei élül. Hasonló óvatosságot ajánlott a követ Rákóczinak is. »Mert korántse higgye Főnséged, hogy itt biztonságban van! Ugyanis a lengyel király és az itt Varsóban most is jelen levő császári residens már értesülve vannak, hogy Fejedelemséged börtönéből megszökvén, ide, Lengyelországba menekült; ennél fogva a császár s ministerei bizonyára semmit el nem fognak mulasztani, hogy nyomára jőjjenek, — a mi ha sikerül nekik: épp oly gyilkos megrohanást várhat magára Főnséged is, a minőt a gróf ellen megkísérlettek.«

Rákóczit a lengyelországi helyzetnek e nem vélt balrafordulásáról, különösen a barátja élete ellen intézett támadásról hallottak nagyon szomorúan lepték meg. E lesújtó értesülés után azonban még hevesebben kívánta volna már megmenekült bujdosó társát látni. Mindazáltal az elővigyázatos Du Héron — a ki Bercsényit e viszonyok közt nagyon féltette, s nem tarthatá lehetetlennek, hogy a magát Rákóczi fejedelemnek valló idegen nem-e Beuchling vagy Strattmann kéme? — míg csak a személyazonosságról tökéletesen meg nem győződik, vonakodott a gróf hollétét elárulni. ¹⁾ Azért, ez iránt nem nyilatkozott még most sem; hanem a rejtélyes idegennek csak annyit mondott, hogy ma esti hat órakor fog választ kapni: jőjön el akkor ide a missióházba, vagyis zárdába. Ezzel elváltak. ²⁾

Du Héron ment azonnal Bercsényi czellájába, közölni vele a történetet. Képzeltető, mily türelmetlenül várta a gróf azt az esti hat órát, — valamint ugyanezt följegyezé magáról is *Önéletrajzában* Rákóczi.

A fejedelem, a sötét városon végighaladva, a kitűzött órára pontosan megjelent a komor zárda bejáratánál. A csarnokban egy francia pap: a missió és kolostor főnöke, páter Montméjan, — az egyetlen beavatott, a kire a minister a találkozás rendezését bízta, — várakozott reá. A mint a zárda homályos folyosóján mennének, Rákóczi észrevév, hogy egyik czellának alig kinyitott ajtajából valaki les reá; *Bercsényi volt*, de a homályban nem ismertek egymásra.

A házfőnök vendégét a kolostor tágas refectoriumába vezetvén, míg úgymond Du Héron marquis elérkeznék, beszélgetni kezdett vele; nevezetesen számos kérdést intézett hozzá Bercsényiről. Rákóczi, türelmetlenségét tartóztatni nem bírva többé, izgatottan kérdé: hol van tehát a gróf? az Istenért szóljon már! Montméjan elárulá, hogy tudva van előtte a gróf rejtékhelye, azonban még mindig habozott azt megmondani. A fejedelem észrevette, hogy személyazonossága iránt még most is kétség forog fönn. Ezt eloszlátandó, levoná újjá-

¹⁾ »Le Comte Berséni étoit actuellement caché dans cette maison, mais le Ministre ne vouloit rien précipiter dans sa découverte.« *Hist. des Révol. de Hongrie*, II. 44. Éppen így *Rákóczi Önéletrajzában* is, 131. l.

²⁾ *Rákóczi Önéletrajza*, u. o.

ról Rákóczi-czímeres pecsétgyűrűjét s átnyújtotta a guardiánnak: Íme, ezt a gyűrűt Bercsényi gróf jól ismeri, — mutassa meg neki! A házfőnök bocsánatot kért, hogy kissé távozni fog, s a gyűrűt elvívén, pár perczeze magára hagyá a legkülönbözőbb érzelmek árjától hányatott ifjú lovagot. Nemsókára visszatért Montméjan, s vendégét egy kis türelemre kérve, ismét beszélgetni kezdett vele. Rákóczi, a ki a gyengén világított nagy terem belső végén, a bejáratnak hátat fordítva ül vala, halk ajtónyikorgást hallván, hátrafordúl, s azt látja, hogy az ajtót egy sötét alak nagy óvatossággal nyitja ki; majd az ő hátratekintő arczát a sötét alak megpillantva, — nagy robajjal kitarja az ajtót s heves örömkialtással rohan be, ölelésre kitárt karokkal. *Bercsényi volt*; a fejedelem fölismeré rég keresett lelki-testi barátját, — felugrott, — karjaiba rohant, — s a két kemény férfiú, a két hazátlan bujdosó, a kölesönös szeretet gyöngédségétől ellágyulva, mély megindulással, omló könnyek, zokogás, majd hangos örömkialtások között hosszan ölelte és csókolta egymást. »Junctus eram illi corde et fortuna; fletum ex animi teneritudine natum, amicus risus et joci exceperunt«, — írja Rákóczi. ¹⁾ A megható jelenetet szemlélő Montméjan atya szemeibe is könnyek todulának. Nem volt többé kétség az idegen lovag fejedelmi személye iránt, — a házfőnök azonnal átizent Du Héronhoz.

Rákóczinak mindjárt a találkozás első örömkítőrései csillapultával feltűnt barátjának beteges és dült kinézése s rangjához legkevésbé illő, kopott, hitvány, furcsa öltözete. Bercsényinek ugyanis a petrikowi merénylet óta kiállott izgalmak, szenvedések, a keserű csalódás, lelki bánat s majd kétségbeesés nyomai meglátszottak egész valóján. Nagy, fekete, villámló szemei mélyen be voltak esve; barna arcza sötétté és sárgás színűvé változott, s a bujdosásban megnövesztett szakála elhanyagolt, kuszált vala. A mi pedig időtől avúlt bő lengyel felöltőből s rongyos német zubbonyból álló öltözetét illeti: ezt az a körülmény magyarázza meg, hogy a gróf még most is a tuczyni guardiántól kölesönzött kocsisruhát hordá;

¹⁾ *Önéletrajzában*, 132. l., a hol a találkozás nagy részletességgel s melegen iratik le. V. ö. *Hist. des Révol. de Hongrie* II. 44—45.

mert szállására küldenie ruhákért nem volt tanácsos, s újjak vásárlására költsége hiányzott: a mi készpénze nála volt, azt jóformán mind annak a falusi plébánosnak ajándékozván, a ki őt üldözői elül a toronyban elrejté.¹⁾

Alig kezdé egymásnak a két hű barát kölcsönösen elbeszélni a sok viszontagságot és halálos veszedelmeket, a melyeken Unghvárott történt elválásuk óta mindaketten keresztülmentenek: megérkezett a francia minister, s a fejedelmet üdvözölte. Nem akarván azonban a viszontlátás örömeit zavarni közöttük, az ügyeikről való tanácskozást másnapra halasztva, csakhamar ajánlotta magát és távozott.

A vacsorát Bercsényi czellájában szolgálták föl nekik, és mivel oly sok közleni valójuk volt egymással, a gróf fölhívta a fejedelmet: töltené az éjt nála, a mibe ez örömmel beleegyezett. Csaknem az egész éjszakát ébren viraszták át; kölcsönös viszontagságaik elbeszélése, a lengyelországi politikai helyzetnek és viszonyoknak Bercsényi részéről való ismertetése, az általa eddig szőtt érintkezések fejtegetése és a jövőben teendők felőli beható, élénk tanácskozás közt gyorsan teltek az éj órái. Rákóczinak nagy könnyebbségére vált, hogy mire ő Varsóba érkezett: a helyzet Bercsényi által már lényegesen elő vala készítve, Du Héron barátsága biztosítva, s az ő közvetítésével a francia udvarral — melyet Bercsényi emlékiratai a magyar ügy felől felvilágosítottak — a kapcsolódás megindítva, valamint a lengyel főnemesség számos nagytekintélyű tagjának rokonszenve megnyerve. Most már csak ápolni és a változott politikai viszonyokhoz képest továbbfejteni kellett ezen összeköttetéseket.

A fejedelemnek másnap első dolga volt, hogy barátja számára új ruhákat vásároltasson s a szomszéd házban néhány szobát béreljen és oda költözzenek át, nem akarván Bercsényit tovább engedni a kolostor komor falai közt lappangani. Azután a francia ministerrel értekezének. Du Héron az első pillanatban maga sem volt tisztában az iránt: mihez kezdjen a két üldözött magyar főúrral e válságos körülmények között? Egybehangzólag erősítették mindaketten, hogy

¹⁾ Rákóczi *Önéletrajza*, az id. h.

a francia vagy spanyol király nevében fogadandó 5–6000 főnyi idegen had élén való megjelenésök elegendő volna, hogy egész Magyarország fegyvert ragadjon a császár ellen s hozzájuk csatlakozzzék. Ezt híven megjelenté másnapi sürgönyében XIV. Lajosnak a követ; ¹⁾ azonban azt sem hallgatá el Rákóczi előtt, hogy ura — a császárral nyílt háborúban nem lévén, — nyílt pártfogásába őket még most nem veheti; hanem igenis, egyelőre legalább, személyi biztonságuk érdekében ő, Du Héron, mindent elkövetni kötelességének ismeri. ²⁾ Minthogy tehát a segédcsapatok szervezése főként Ágost király s a lengyel urak magatartásától függ: czélszerűnek ítélné még egy utolsó kísérletet tétetni e királynál s kitapogatni érzelmeit Rákóczi iránt, hajlandó volna-e őt pártfogásában részesíteni? Közlé velök egyúttal, hogy tudomása szerint Ágost még nincsen értesülve Varsóban létükről, és azt hiszi: mindketten a svédekhez fordultak. ³⁾ A mi elég jó. A királyra való hatást s érzelmei kikémlését pedig több okból legjobb volna valami nagytekintélyű lengyel főméltóságra bízni. E célra a Bercsényi által már személyesen ismert Radziowski bíbornokot, az ország prínását javasolná fölkérendőnek, a ki hű francia érzelmű, a legutóbbi királyválasztáskor Sieniawskival ő volt a Conti-párt feje; máskülönbben is jólelkű, derék, nyájas és okos úr, s ha Rákóczi fejedelem őt személyesen fölkérné, — a bizalmat nem fogná visszautasítani.

Az ajánlat a magyar uraknak tetszett; és miután a bíbornok ekkor Lowitz várában időzik vala: Du Héron egy, Rákóczi fejedelmet jóindulatába melegen ajánló levelet intézett hozzá, gondosan ügyelvén, hogy az — esetleg Ágostnak is bemutatható — irat szövegében a császárt sértő kifejezések ne forduljanak elő. Egyszersmind gondoskodott a francia minister arról is, hogy Rákóczi és Bercsényi már nov. 27-kén, senkitől föl nem ismertetve utazhassanak el ezen

¹⁾ L. Du Héron 1701. nov. 27-iki jelentését a párisi külügyi levéltárban, az id. h. pièce 12.

²⁾ Rákóczi Emlékiratai; 5-ik (magyar) kiadás, 21. l.

³⁾ »Le Roi de Pologne ignore l'arrivée des ces deux Seigneurs, il les croit passés en Suède«. (*Du Héron*, ugyanott.)

ajánló-levéllel Lowitzba. ¹⁾ Pár napi ottlétök alatt Rákóczi a primás rokonszenvét annyira megnyeré, hogy a hadfogadásra szükséges első nagyobb összeget ezen egyháznagy kölcsönözte utóbb számára. ²⁾ Most azonban, jól ismervén Ágostot, s hogy mennyire a Beuchling és Strattmann befolyása alá került már: annak pártfogását kieszközölhetni semmi reménnyel nem bízathatta Rákóczit. Azt tanácslá: jobb egyenesen, Ágost nélkül, a lengyel főnemesség jó hajlamaira támaszkodniok, a miben hiány nem lesz. S talán az elhúnyt nagy király Sobieski fiára, Constantín herczegre is éppen a primás hívta föl a magyar urak figyelmét; ugyanis e királyfi neve közvetlenül Lowitzból visszaérkezésükkor merül föl combinatióikban először. A helyzet tehát legalább ennyiben tisztult a lowitzi látogatás által.

Érdekes még, miként mutatja be nov. 27-iki jelentésében Du Héron XIV. Lajosnak Rákóczit: »*Rákóczi fejedelem szép ember, nagyon szellemes, annyira, hogy eléggé ki sem fejezhetem; szerencsétlenségében rendkívüli lelki erőt tanúsít.*«³⁾ Hogy a marquis gróf Bercsényiről szint ily hizelgően nyilatkozott, már föntebb láttuk. És pedig nem nemzetünk fia, hanem elfogulatlan idegen ítélt így. A híres francia emlékiró Saint-Simon herczeg bő és igen nagybecsű jellemzése Rákócziról irodalmunkban többszörösen idézve lévén már, eléggé ismert.⁴⁾ Vannak az idegen kortársak közt, kik Bercsényit szellemi tehetség dolgában föléje helyezik Rákóczinak. Így pl. az angol lord Stepney és a hollandi követ Hamel-Bruinÿnx, a kik mint békeközbenjárók alkudozának 1705—1706-ban a magyarokkal, azt írják egyik bizalmas jelentésükben kormányaikhoz, hogy a magyarok közt csak egy nagyeszű fő van, és ez *Bercsényi*; azonban szerintök ő is inkább csillogó és szikrázó, mint mélyreható elméjű. Gr. Heister Hannibál cs. altábornagyról, ki 1706—1709-ben a kuruczok hadifoglya s mint

¹⁾ *Du Héron*, nov. 27-iki jelentésében.

²⁾ *Hist. des Révol. de Hongrie*, II. 51.

³⁾ »*Lé Prince Ragoczy est bien fait, il a beaucoup plus d'esprit, que je n'avois oui dire; il conserve dans ses malheurs une extrême fermeté.*« (*Du Héron*, u. o.).

⁴⁾ L. pl. *Horváth Mihálynál*, Magyaorsz. Tört. új dolg. VI. 655—656 l.

ilyen gr. Bercsényi asztalának gyakori vendége vala, közvetlenül kiszabadulása után, 1709. aug. 5-kén, ezt jegyzi naplójába a labancz b. Berényi Ferencz: »*Hannibál Haister csaknem megfűl belé, az mint dicséri Bercsényit, és nem tudom micsoda nagy részét veti az világnak hozzá, hogy nincs hozzá hasonlítható értelmes ember benne. Bécsben megyen, positive azért (Heister), hogy ő Fölségének megmondja, hogy grátiát adjon neki, kit ha megeselekszik ő Fölsége: assicurálja, hogy Bercsényi munkája által kétségkívül békével s nyugodalmasan fogja ő Fölsége Magyarországot bírhatni.* Adja Isten az jót!«¹⁾ Íme, ez is egy előkelő egykorú idegennek, sőt osztrák mágnásnak és ellenséges tábornoknak: a zordonlelkű, kegyetlen, magyarirtó gr. Heister Siegbert cs. fővezér testvéröcsésének véleménye Bercsényiről, — a mint őt közelebbről megismeri vala s elragadó szellemének fölénye alatt állott.

Nem lesz érdektelen ezek után a mai osztrák katonai írók nyilatkozatait is ideiktatni a múlt századi nagy magyar szabadságharcz két főhőséről. A cs. kir. vezérkar és hadi levéltár szakerőinek egyesült közreműködésével kiadott nagy katonai forrásmű: a »Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen« V-ik kötetének 23. és 28. lapjain Rákócziról s Bercsényiről ily jellemzéseket olvasunk: »*Franz (Leopold) Rákóczi, der damahls (1703.) 27 Jahre zählte, der Enkel des vom Siebenbürger Fürstenstuhle gestürzten Georg Rákóczi II., war ein Mann von ungemein einnehmender Erscheinung, in Haltung und Wesen ein vollendeter Cavalier; verschlossen im Umgange, leicht erregbar durch Widerspruch, und nicht ohne Geistesgaben, doch oft schwach und schwankend im Entschlusse, und dann von seiner Umgebung, namentlich von dem ihn geistig überragenden Jugendfreunde Bercsényi beherrscht und geleitet.*« — És Bercsényiről: »*Der nach Polen geflüchtete vertraute Freund Rákóczi's Graf Nicolaus Bercsényi, ein Mann von hochfliegenden Plänen, scharfem Verstande, viel Unternehmungsgeist und Rührigkeit. . . .*« S ismét: »*Graf Bercsényi, das eigentliche geistige Haupt der Bewegung.*«

¹⁾ *B. Berényi Ferencz naplója*; eredeti kézirat a Nemzeti Múzeumban; hung. in quarto, nro 64.

Továbbá a XI. köt. 23. l.: »*Rákóczi's Berather Bercsenyi* hatte Alles aufgeboten, die Bewegung zu nähren. . . . *Energie des Willens kann diesem Manne nicht abgesprochen werden*«. Végre: »*Nur einem so thatkräftigen Manne, wie Bercsenyi es war, konnte es gelingen, trotz der Ungunst der Verhältnisse. . . .*« stb. (U. o. 242. l.)

Íme, ennyi tisztelettel, ennyi elismeréssel kénytelenek ma már adózni Bercsenyinek fényes szellemi tehetségei s akadályokat legyőző, izmos tetteireje iránt még az ellentábor történetírói is! A mi azonban azt az állításukat illeti, hogy Rákóczi tetteiben Bercsenyinek »uralma és vezetése« alatt állott volna, — ehhez szó fér. Mert igaz ugyan, hogy a magyar mozgalom »tulajdonképi szellemi feje«, azaz: szervezője, intéző lelke, vezetője az unghvári gróf vala, s az is tagadhatatlan, hogy ő, mint Rákóczinak legbensőbb barátja s mint nála idősb és tapasztaltabb, a fejedelemre — kivált a háború első éveiben — igen nagy, minden másoknál nagyobb befolyással bírt: mindazáltal, hogy Rákóczi elhatározásaiban merőben tőle függő s mintegy Bercsenyinek vezérszalagján járdogáló lett volna: e föltevésnek a történelem számos ténye ellentmond. E téves fölfogásra alighanem ama soha meg nem zavart összhang, mely a forradalom két fővezére között elejétől mindvégig fennállta, — kapcsolatban Bercsenyinek markánsabb, érelyesebb, akarakterős egyéniségével, — szolgáltatott alkalmat.

Ezeket az együttműködő két hű barát közti viszony s egyéniségeik jellemzése szempontjából már itt előrebocsátani szükségesnek tartottuk. —

Mialatt bujdosóink Lowitzban a hercegprímásnál jártanak: Du Héron mindinkább meggyőződött, mily szorgosan nyomoztat hol tartózkodásuk után a császári minister Strattmann, kémeivel. Azon kívül, Rákóczi fejére magas vérdíj (10,000 rh. frt.) lévén a császár által kitűzve: tartani lehetett, hogy e jelentékeny összeg elnyerése is nem egy elvetemült csavargót fog ellene orvgyilkosságra csábítani. Ha pedig a fővárosban hosszasabban fognának még tartózkodni: elvégre is fölfedezendik rejtekhelyöket, mert Bercsenyit már sokan ismerik vala, s a franciaia követségi palota s missióház tájékat egyáltalában szemmel tartották Beuchling és Strattmann ügynö-

kei. Az őgróf tehát értekezletet tartván a két számüzöttel november 29. vagy 30-kán: személyeik biztosítása érdekében javaslatba hozá, hogy Varsót minélelőbb hagyják el. Ágostra számítaniok többé úgy sem lehet, sőt minden rosszat várhatnak udvarától magokra; a mi pedig őt, Du Héront, illeti: ő azért sűrűen érintkezni fog velök, s a magyar ügy felkaroltatásáért Versaillesban ezután is, távollétökben is, mindent elkövetend, — arról meg lehetne győződve.

Rákóczi és Bercsényi belátták, hogy hű barátjuknak igaza van. Varsóból mihamarabb távozniok tanácsos; de hová? — Bercsényi ekkor előmutatá a belzi palatinának, a már említett Sieniawski-Lubomirska hercegnőnek nála levő nyíltleveleit, melyekkel a lelkes magyarbarát úrnő összes várai, kastélyai és jószágai kormányzóinak megparancsolja, hogy Bercsényi grófot és övéit bármelyik birtokán szívesen látott vendégül fogadják s rangjához méltó szállásadásról és eltartásáról gondoskodjanak.¹⁾ A gróf azonban a hercegnő vendégszerető szívességét még eddig nem vevé igénybe. Most eljött volna az ideje; de a palatina nem volt Lengyelországban, éppen a karlsbadi fürdőkben időzván. Rákóczi pedig, a ki vele s illetőleg férjével, a Báthoryak ágán vérrokonságban állott, de személyesen nem ismeré őket még: a személyes ismeretség előtt tétovázott vendégszeretetüket, barátja révén, igénybe venni. A zavarból megint a hű *Meczinski* sztarozta — kit, mint Du Héron mellett legbensőbb hívőket, tanácskozásukba bevontak — segíté ki bujdosóinkat. Felajánlá nekik tartózkodási helyül minsk-i várát és saját vendégszeretetét; e vár, úgymond, annál alkalmasabb lesz erre, mert Varsótól csak egynehány mértföldre fekszik, és így Du Héronnal könnyen fognak érintkezhetni. Elfogadták, s mindjárt másnap kiköltözének Minskbe, hol természetesen szintén álnevek alatt tartózkodának. Du Héron aztán nagy titokban kiküldé utánok Berzeviczyt, Szirmay Miklóst és Bercsényi szolgálait.

¹⁾ »Habebat enim Comes Bercsenius patentes literas Palatinae, ad omnium bonorum suorum gubernatores sonantes, quibus mandabatur, uti illum ubique recipiant et interteneant«. *Rákóczi Önéletrajza* (138. l.), honnét a többi, idevágó adatok is merítvék.

A francia követtel tartott nov. 30-iki értekezletükben megvitatták Sobieski Constantin hercegnek — a bajor választófejedelem Miksa-Emmánuel sógorának — magyar trónjelöltségét is, a mi mellett számos kedvező körülmény szólt; de a dolog érdemére nézve előbb tudni kívánták: mit fog hozzá mondani XIV. Lajos? Du Héron tehát azonnal, már december 1-jén megtette erre nézve előterjesztését urához, ekképen:

»A lengyel királyi ház hercegeinek nagyszámú párthíveik vannak Russiában.¹⁾ A korona főtábornoka (Lubomirski) és tábornoka (Sieniawski; »le grand et le petit général de la couronne«) ragaszkodnak a hercegek érdekeihez, s ők és rajtok kívül igen sok más lengyel főnemes szívesen el fognának követni mindent, *hogy Constantin herceg Magyarországra trónjára emeltessék.* E királyfinak szabad gondolkodása és megnyerő, népszerű modora sokakat vonz hozzája. Testvére Sándor herceg ugyan sokkal gazdagabb és ennyiben, több eszközzel bírván, jobb volna; az özvegy királyné is hathatósan fogná segíteni.²⁾ Rákóczi fejedelem s Bercsényi gróf azt mondják, hogy e terv foganatosítására föltétlenül szükséges volna 5—6000 főnyi hadosztálylyal benyomúlni Magyarországra, ha ennek lakóit Fölséged föl szabadítani kívánja elnyomatásuk alól. Valóban, Fölséged jó véleménynyel lenne Rákóczi fejedelem tehetségeiről, ha értesülve volna arról: mit mindent elkövetett volt egy tekintélyes párt alakítására, a nélkül, hogy gyanúba keveredett volna, mígnem Longueval árulása fölfedezé a titkot. A fejedelem reméli, hogy Fölséged nem fogja őt elhagyni, miután tervei, a melyekért jelen üldöztetését szenvedni kénytelen, főképen a Fölséged érdekeihez való ragaszkodáson alapultak. Ő és Bercsényi gróf úgy vannak meggyőződve, hogy, ha a lengyel király a császárral szövetezik: akkor a magyarországi diversióra

¹⁾ A régi »Vörös-Oroszország«, ekkor tartomány és palatinatus Gácsországban, hol a Sobieskiek jószágai nagyobbára feküdtek.

²⁾ Sobieski Sándor különben annyira irtóztott az uralkodás terheitől, hogy mikor XII. Károly őt lengyel királylyá akarja vala tenni, — azt sem fogadta el, s éppen ő ajánlá maga helyett Leszczyński Szaniszlót. Ezért említetik első sorban Constantin.

nincs alkalmasabb mód, mint a lengyel királyi hercegek egyikét állítani az ügy élére.«¹⁾

XIV. Lajos oly közömbösen fogadá a javaslatot, hogy még e meleghangú előterjesztésére is miniszterének, nem adott semmi választ. Mi sem mutatja jobban a becsületes Du Héron hív, lelkes barátságát bujdosóink iránt, mint a mit érdeklőkben, uralkodójának merev ridegsége daczára, a következő december hóban tett. Nem elég, hogy rejtőzködésüket Strattmannék üldözései s a bécsi bérgyilkosok törei elül éber vigyázattal, hű és böles óvatossággal támogatva fedezte: most már, — látván, hogy költségükből lassanként kifogyának, — pénzbeli segélyt is sürgetett számukra királyánál. »Gondoskodtam, — jelenti Varsó, 1701. dec. 16-iki jegyzékében, — hogy biztos menedékhelyet leljen ama két egyén, (neveiket óvatosságból hallgatta el, mert nem külön hírnökkel küldött leveleit Beuchling már többször feltörette titokban), a kikről Fölséged tudja, hogy Lengyelországba menekültek; *de a kik nagy szükségre fognak jutni maholnap, ha Fölséged meg nem segíti őket.*«²⁾ Sőt a buzgó miniszter, be sem várván királyának intézkedését: néhány nap múlva önként, a követségi pénztárból küldött bizonyos összegeket Minsk várába Rákóczinak s Bercsényinek, költségeik fedezésére. Egyszersmind, a magyar ügynek a francia érdekekre való roppant fontosságát újra meg újra hangsúlyozván, dec. 22-iki sürgönyében majdnem követelőleg kívánja uralkodójától a két bujdosó úr támogatását, és rendes évdíj (pension) utalványozását hozza indítványba részökre:

»Il est important de profiter du mécontentement général de la noblesse et des peuples de Hongrie«, — kiáltja fülébe Lajos királynak, mintegy bosszankodva urának tétovázó, hanyag politikája fölött. »A magyar nemesség és nép általános elégtelenségét föl kell használni! A tél erre nézve nem képez akadályt; mert a magyar csapatoknak az időjárás szigorja nem árt, — sőt inkább a téli évszak a legalkalmasabb,

¹⁾ *Külügyi levéltár Párisban*, az id. h.

²⁾ Du Héronnak »A Varsovie, le 16. Décembre 1701.« kelt sürgönye, u. o. (A dec. 22-iki sürgöny is ezzel együtt van.)

tekintve mennél kiterjedtebb előnyomulásukat, — mert a jég a folyamokon hidat csinál nekik és utat nyit a legbel-sőbb országrészekbe.« (Itt Bercsényi beszélt francia barátja tollából!) »Rákóczi herczegnek és Bercsényi grófnak — folytatja, — kiket biztos menhelyre küldöttem, adtam némi pénzt. *Mert úgy kívánja azt az igazság, hogy Fölséged őket segítse!* («Il est de la justice de V. M. de les secourir.») Ugyanis, *már csak az által is, ha ők Lengyelországban megmaradhatnak: a császár folyton nyugtalanítva lesz, s Magyarországból és Erdélyből csapatait ki nem vonhatja.* Valójában, ők nagyon megérdemlik, hogy Fölséged évjáradékot rendeljen számukra, a mi nélkül sanyarú sorsra jutnak, szorgos szükségben lévén már is.«

De már ezen erélyes hangra a versaillesi udvar is megmozdult, és annyivalinkább, minthogy Du Héron csakhamar, 1702. január 5-én, külön jegyzékben Torcy cardinált a külügyministert is hathatósan fölkéré az ajánlott évjáradék kieszközlésére.¹⁾ Mire XIV. Lajos 1702. január 26-kán kelt válaszában elvileg elfogadván a segélypénz-szolgáltatást, az utalványozandó összeg iránt tájékoztatást kíván követétől, továbbá az iránt is: minő szolgáltatokkal fogja ezt a két úr neki viszonozhatni? A múltakra nézve mentegetődzik, *hogy ő nem oka szerencsétlenségöknek; mindazáltal ígéri, hogy nem fogja őket elhagyni.*²⁾

¹⁾ »*Mr. du Héron à Mr. le Cardinal de Torcy.* — A Varsovie, le 5. Janvier 1702. — Permettez-moi de vous recommander les deux personnes, à qui j'ai procuré un asile; je ne les peux pas voir dans la nécessité où ils sont réduits pour avoir à ce qu'on prétend eu recours à la protection de Sa Majesté et ne les pas assister. *Quand Sa Majesté leur accordera une pension: Elle n'en sera pas plus pauvre; cette marque de Sa libéralité ne sauroit faire que bons effets en ce pays-ci.*« (U. o.) Íme, ennyire melegen s ily okokkal is támogatta a derék követ a két magyar főúr segélyeztetésének ügyét kormányánál.

²⁾ »*Réponse du Roi à Mr. du Héron, du 26. Janvier 1702.* Faites-moi savoir à peu près ce qu'il conviendrait de donner pour la subsistance des deux personnes dont vous me parlez; quels services ils peuvent rendre? Je n'ai point attiré leur malheur; je ne suis pas même encore instruit du dessein qu'ils avoient, (ezt inkább csak Rákóczira érthette); je veux bien cependant ne les pas abandonner.« (*Ered. fogalmazata* Du Héron 1701. dec. 22-iki dépêche-ének lapszélén. U. o.)

S ez az első ígéret, vagy, ha úgy tetszik: biztosítás, mit a lelkes és úgy barátai, valamint hazája érdekét jól felfogni tudó Du Héron örgróf a francia udvartól kicsikarhatott. *Kicsikarhatott*, mondjuk; mert, mint a versaillesi udvarnak általunk vázolt el-eddigi rideg, merev magatartása, különösen az ismertetett királyi válaszok zárkózott, elhárító, visszautaló hangja eléggé tanúsítja: mennyire nem volt és nincs igazuk a császárpárti emlék- s történetíróknak, a kik Rákóczi, Bercsényi és társaik összeesküvését s utóbb fegyverfogását XIV. Lajos fondorlatai, ösztönzései, sőt aranyai által előidézettnek tulajdonítják, majdnem kivétel nélkül. Már az 1739-ben Hágában kiadott »Histoire des Révolutions de Hongrie« tudós szerkesztője, a Rákóczi fejedelem titkaiba annyira beavatott Brenner Domokos szepesi prépost tiltakozik e felfogás, mint valótlan ellen, írván: »Les novellistes (a hírlapírókat nevezték akkor így) et ceux qui se mêloient d'écrire l'histoire du tems, attribuèrent l'entreprise que le Prince forma, aux intrigues de la Cour de France. *Leurs idées pouvoient être fondées sur la convenance et l'intérêt actuel de cette Monarchie* (s ez a valóság!); mais les Mémoires que le Prince Rákóczi a écrit lui-même, nous apprennent, que les ouvertures faites au Marquis du Héron et les projets communiqués au Marquis de Bonnac, ont été inutiles. On ne peut attribuer l'indifférence de la Cour de France à cet égard, qu'aux avantages que l'alliance de Bavière promettoit après la prise de Lintz et de Passau. *Peut-être comptoit-on pour superflue la dépense, que le Prince projettoit;*« mert a háború megindítására szükségelt első költségek fődözetét is Bonnac marquis, a versaillesi udvar rendelete nélkül, csak a saját szakállára eszközölte ki a lengyel herceg-prímástól s szolgáltatta Bercsényi gróf kezéhez. ¹⁾

Ezzel tökéletesen egybehangzólag, mondhatnók némi szemrehányással a francia udvar lanyhasága ellen, említi, éppen az 1702-ik évről szólván, maga Rákóczi Önéletrajzában ezeket: »Liberiorem correspondendi modum nactus, aulae Galliae conjuncturas Hungaricas jam directe, jam per mini-

¹⁾ Hist. des Révol. de Hongrie, II. 50—51. l.

stros ejus du Héron et successorem ejus de Bonnac repraesentabam; *sed tam exiguam omnium propositorum meorum habuit aula Gallica curam, ut nihil certi mihi promittere nec sperare potuerim.*«¹⁾

E nyilatkozatok — melyeket eredetiben kívántunk idézni, — már csak elég világosak, s a Du Héron sürgönyeire adott kir. válaszokkal annyira megerősítették most hitelök, hogy ama föntérintett irányzatos, de mint látjuk, teljesen alap nélküli régi ráfogásoknak elvégre örökre el kell némúlniok. Bizonyos az, hogy a Lipót császár zsarnoki kormányja által alkotmányos ősi jogaiktól megfosztott, beolvasztással, elnémetesítéssel fenyegetett s képtelen adózások- és sarczoltatásokkal koldúsbotra juttatott magyarok hazafiasbjai, rabigájok lerázhatása végett *önként keresték az érintkezést* a franczia udvarral, mint a melynek érdekei, a spanyol trónöröklés kérdésének fölmerülése következtében, összeütközésbe jutottak a Habsburgokéval. Valamint ezek után biztosra vehető, hogy még a Villars örgróftól egykoron, bécsi követ korában Rákóczihoz intézett ama biztatás, nemkülönben a Feriol marquis konstantinápolyi levele is, valósággal a jezsuiták Rákóczi veszedelmére törő csalárd fondorlatainak voltak -- mint már említők — eredményei; ²⁾ vagy legalább maga XIV. Lajos mitsem tudott azokról. Későbbi magatartása ezt bizonyítja tökéletesen.

¹⁾ Rákóczi »*Confessiones*«, 140. l.

²⁾ V. ö. Rákóczi 1706-iki emlékiratát a jezsuitáknak ellene szőtt kétszínű fondorlatairól és ennek indokairól. Kivonatilag idézve *Horváth Mihálynál*, Magy. Tört. új dolg. VI. köt. 286. l., az 1701-ik évnél.

XVIII. FEJEZET.

II. Gróf Bercsényi Miklós, 1702—1703. (Lengyel- s Magyarorszáiban).

Bujdosóink mintegy négy hetet töltöttek Meczinskinék minski várkastélyában; de bármint igyekezének is elrejtve maradni, — nem sikerült nekik. Ugyanis Strattmannak az országot, de legkivált Varsó környékét utánok szorgosan át meg átkutató szaglárái nemsokára kinyomozták tartózkodási helyöket. Kevésszámú orvgyilkos azonban ott hozzájuk nem férközhetett: mert Meczinski gondosan örökődék vendégeinek biztonsága fölött. A császári követ tehát erőhatalommal kívánta volna a »lázadó« magyar urak személyét kezeibe keríteni, pl. a várkastélynak váratlan éjjeli megrohantatása által. E célra, tetemes pénzösszegek följajánlása mellett, katonaságot akart bérbbe venni némely, erősen Ágost-párti lengyel főuraktól. De a fölszólítottak mindenike útálattal utasítá vissza a cs. minister galád tervének elősegítését; s nemcsak hogy megtagadták a kért csapatok szolgáltatását, hanem akadt közülök olyan jólelkű is, a ki Du Héront a szándéklott merényletre óvólag figyelmezteté. E körülmény indítá a francia követet arra, hogy ura védencei számára más, biztosabb, a fővárostól távolabb eső, elrejtettebb menhelyről gondoskodjék. Szerencsére éppen e napokban, 1701. karácsony ünnepeire a belzi palatina, a lelkes Lubomirska Pona-Erzsébet hercegnő Karlsbadból Varsóba hazaérkezett. Az örgróf tehát meglátogatván a francia pártnak e bátorlelkű, erélyes főhívét, egyszersmind buzgó magyar-barátot, — részletesen elmondá neki a távolléte ideje alatt az udvar titkos egyetértésével Bercsényi ellen intézett merényletet, rokonának a fiatal Rákóczi hercegnek idemenekülését, üldözött helyzetüket, és hogy

minski rejthelyök is immár fölfedezettvén: mily gyalázatos eszközökkel igyekeznek Strattmann őket elfogatni. Királya és a maga nevében fölkéri ennélfogva a hercegnőt, mint a ki gr. Bercsenyi iránt már is mutatta nagylelkűsége jeleit: vegye hathatós oltalmába a két bujdosó főurat, a kik erre annyira méltók; mert csak ő és férje a palatinus képesek a jelen viszonyok között azok számára Lengyelországban bátor-ságos megmaradhatást biztosítani, — a mivel a hercegnő Lajos király előtt igen kedves dolgot cselekszik.

A férfias jellemű asszony a legnagyobb készséggel ajánlkozott mindenre; és Rákóczival megismerkedni vágyván, de meg, hogy a dolgot magukkal állapíthassa meg: a saját hintáját küldé ki az urakért Minskre, látogatásukat kéretve; és hogy veszély nélkül jöhessenek Varsóba, úgy intézé útjo-kat, hogy éjtszaka érkezzenek meg, mindenki előtt ismeretlenül. Így történt. A Du Héron jelenlétében végbement éjtsza-kai látogatás a varsói Sieniawski-palotában, Rákóczi életére örökemléküvé vált. A hercegnő minden kigondolható előzé-kenységgel fogadja jeles vendégeit, s Rákóczi elragadó egyéni-ségén kívül talán az alkalom regényessége is közreműködik vala abban, hogy a kissé rajongó lelkületű úrnő, a daliás szépségű ifjú fejedelem iránt már ezen első találkozásuk alkalmával a legbensőbb baráti vonzalommal telt el, — némely egykorúak szerint éppen heves szerelemre lobbant. Annyi tény, hogy e naptól kezdve ezen eszes és nagy befolyású elő-kelő hölgy lőn a lengyel főnemesség köréből a magyar ügynek s Rákóczinak legbuzgóbb és legállandóbb barátjává, mond-hatónk: ügynökévé; a minthogy meg is látogatta később több ízben a fejedelmet Munkácson, sőt Bercsenyit is Unghvártt, s ő és férje valának 1707-ben legmelegebb szó-szólói a Rákóczi lengyel királyságának.

A hercegnő úgy a saját, mint — ekkor russiai jószá-gain időző — férje nevében, a legőszintébb barátságról bizto-sítá bujdosóinkat, rokoni szeretetükről a fejedelmet, s hogy ezen érzelmeikhez képest mindent el fognak követni szemé-lyeiknek bátorságos és kellemes tartózkodására birtokai-kon, legkedvesebb vendégeikül látván őket. Egyelőre legalkal-masabb, mert legelrejtettebb fekvésű tartózkodási helyül

moscseniczai erdei kastélyát jelölé ki számukra Vörös-Oroszországban, s azonnal írt férjének és uradalmi tiszteinek, intézkedvén fogadtatásuk iránt. Másnap pedig saját nemes apródjai egyikét adá kalaúzúl az álruhákba öltöztetett két magyar úrnak, kik mindjárt útnak indulának, övéik Minskről másfelé kerülve igyekezték utánuk.

Rákóczi francia hadmérnök képében, Beresényi viszont német polgári mérnöknek öltözve tette meg ezen jó hosszú utazást; a remetelak-módra regényes erdsőségekkel környezett Moscseniczán pedig — hová 1702. január elején érkezének meg, — lengyel ruhákat öltöttek magokra, a feltűnést annál inkább elkerülendő. A palatinus, Sieniawski, itt várakozott már reájok, s nagyon is pompás fogadtatást rendezett kedves vendégei tiszteletére. Az ős Granov-nemzetségből származó ezen főúr a nagyhírű Kostka-családból való vér és így közös eredetű volt Rákóczi nagyanyjával Báthory Zsófiával. Ezt a rokonságukat a palatinus udvari-marsalljának a kastélylyal szomszéd lakházában rendezett fényes lakománál azzal pecsételték meg, hogy örökös, szoros barátságot, testvéri szeretetet fogadtak, egymásnak jó és balsorsban leendő hív támogatásával. Meg is tartották mindaketten, a legviszontagságosabb idők közepette is, holtukig; mert — mint Rákóczi Önéletrajzában írva hagyá, — nemesak a közös eredet és rokoni kötelék tudata volt meg bennök: de valódi benső, lelki vonalom fejlődött ki köztük kölcsönösen.

Sieniawski egy darabig ott időzött vendégei körében, vadászatokkal töltvén idejüket. Nem volt az a szívesség, a mivel el ne halmozta volna őket; mikor pedig elutazott Varsóba az országgyűlésre: kastélyát, tisztí és szolgaszemélyzetét, paripáit, fogatait, uradalmát, mindenét rendelkezésükre bocsátá; s hogy ne unatkozzanak: még francia doctorát is, egy víg kedélyű, szellemes csevegőt, ott hagyta vendégei mulattatására Moscseniczán.¹⁾ Az igaz barátság ilyenén megható nyilvánulásai Sieniawskiék részéről, kétségkívül nagyon vígasztalólag hatottak az üldözött hontalanok fájó

¹⁾ Mindezekre nézve l. Rákóczi Önéletrajzát, 138. l.; továbbá Emlékiratait, 5-ik kiad. 22. l.

lelkeire. Nem valának tehát elhagyatva az idegen földön sem, — akadtak ott is hű rokonérzelműekre, a kik őket a hatalom kaján üldözéseitől óvták s minden kitelhető szeretettel környezték.

Alig távozott el a palatinus — a ki által Du Héront informálták mindenről s a ki a levelezést köztük elrendezé, — Rákócziéknak már is igen érdekes, éppen nem remélt látogatójuk érkezék — *Magyarországból*. Nem volt más, mint az a becsületes jellemű, csodálatos tevékenységű és nem közönséges képességű egyszerű köznemes, a ki 1697-ben az ifjú Rákóczit el akará Szerencsenen fogatni, csak azért, hogy vezérévé tegye, azután pedig a fejedelem díszhintainak, paripáinak, drágaságainak olyan hív gondját viselé a gyülevész nép között Sáros-Patak várában; szóval, nem volt más: mint a hegyallyai népzendülés egyik szervezője s vezére, *Szalontay János*. Tudjuk, hogy ő a nevezett év őszén, a fölkelők maradványával, Beresényiék által menekülni engedve, elvergődött Thökölyhez, Törökországba. Most hazúlról jött, fontos hírekkel; parasztruhában — melyben egykori tevékenységének színhelyeit is lappangva bejárta, — nekiindult nagy Lengyelországnak, a két bujdosó úr fölkeresésére. A magyarbaráti érzületükről ismert podoliai és russiai lengyel főurak: Sobieski Constantin, a Wisnioweczkiek, Oginskiak, Potoczkiak és Sieniawski palatinus birtokaihoz tartozó helységeken bolyongván, addig járt-kelt, tudakozódott, — míg valahogy hírét vette a moscseniczai fényes fogadtatásnak: hogy oda valami előkelő idegen urak, a palatinus vendégei, érkeztek. Szalontay neki váltott a jó szerencsének, és bármennyire eldugva fekszik is az erdők mélyében a moscseniczai kastély, — a lappangásban régi nagy mester egykori bujdosó vezér oda tudott találni.

Szerencsésen föllelvén azokat, a kiket keresett, a hű Szalontay nevezetes leleplezéseket tőn Rákóczi, Bercsényi előtt. Elmondá, hogy a karlóczi békekötés óta ő sem Konstantinápolyban Thökölynél, sem Bulgáriában, Havaselvén Petrőczy s a többi bujdosók mellett tétlen ülni nem tudván, visszalopódzott a hazába; álsruhában bejárta a Tisza, Bodrog, Hernád, Sajó tájait. Mindenütt nagy elégedetlenséget, elkeseredést, fölkelési vágyat tapasztalt az immár végsőig elcsigázott nép-nél. Alattomban megkezdé tehát régi hív társaival a szer-

vezekedést, — oly csendesen, mint 1697-ben. S annyira haladt már, hogy 3—4000 embere volna, a kik az első adott jelre készek fegyvert fogni. A támadásra pedig alkalmasabb idő a mostaninál alig várható: mert a császár olaszországi háborúja nagyon kiüríté az idegen hadaktól Magyarországot. Azonban ő, ki Tokaji Ferenczczel már 1697-ben belátta, hogy a fölkelés élére, annak országossá tétele végett nem egyszerű nép fiai vagy köznemesek: hanem előkelő, nagynevű vezérférfiaik kellene, — az akkori szomorú tapasztalatból még inkább meggyőződött erről. Azért jött el tehát Lengyelországba fölkeresni a bujdosó két főurat, — a kiktől az egész nemzet remél, — s ezennel fölkeri és meghívja őket szervezkedett társai nevében: álljanak a fölkelők élére, kiket ő össze fog az erdőkben gyülekeztetni, hogy Rákóczit, Bercsényit készen várják.

A dolog — melynek részleteit bővebben nem ismerjük, — kétségkívül meglepte bujdosóinkat. Behatóan kikérdezték Szalontayt mindenről; de elvégre is abban állapodtak meg, hogy a támadást elhamarkodva, külföldi támogatás biztosítása nélkül kipukkantani veszedelmes volna: mert épp oly rossz véget érhetne, mint öt évvel ezelőtt, s a haza sorsa ezzel csak súlyosbúlna. Be kell azért várni a francia király válaszát, a kivel ők alkudozásban lévén, híre nélkül nem bocsátkozhatnak a vállalatba, melynek kitörése addig visszatartandó. Az ügy azonban oly nagy fontossággal bírt s annyi különféle kombinációk fűzésére nyújtott alkalmat, hogy Du Héronnal egyszerű levél útján tisztába hozni nem lehetett. Bercsényi vállalkozott tehát a veszélyes föladatra, hogy visszarándúl Varsóba s az örgróffal megbeszéli a dolgot. Így is lön; de még előbb futárt küldének Sieniawski után, hogy az ügyet s a grófnak sietős visszaújtját a francia követnek eleve is jelentse meg.

Hogy a fölkelés titkos szervezése Felső-Magyarországon ezek szerint már 1701. ősszel megindult s 1702. elejéig ennyire haladt, és pedig az 1697-iki hegyallyai zendülésnek egyik vezére által: e tényről, valamint általában Szalontay Jánosnak másodszeri szerepléséről s Rákóczinál, Bercsényinél Lengyelországban tett látogatásáról — történelmünk eddig mitsem tudott. Azonban Du Héronnak következő két rend-

beli és még egy harmadik, utóbbi sürgönye Lajos királyhoz semmi kétséget nem hagy fönn ez iránt; s Rákóczinak már föntebb idézett 1703-iki adománylevele Szalontay részére (179. l.), a hű és csüggedhetetlen ember ezen újabb szolgálatainak valóságát csak megerősíti. Ismertetjük tehát Du Héron marquisnak eme jegyzékeit, melyek különben másféle érdekes tervezeteket is tartalmaznak bujdosóinkról.

1702. január 20-kán Varsóból kelt jegyzékét a mindinkább a svéd szövetséghez hajló Du Héron, miután a Moscseniczáról visszaérkezett Sieniawskival már értekezett volt, ily javaslattal kezdi meg, kétségkívül Rákócziék beleegyezésével:

»Rákóczi herceget föl lehetne használni a svéd királylyal való tárgyalásokra, hogy őt a Fölséged érdekkörébe lépésre bírja. A herceg mindazon tulajdonokkal föl van ruházva, melyekkel magát a nevezett királylyal megkedveltetheti; valamint gróf Bercsényi is — ki őt ezen útjában követné, — bír mindama tehetségekkel, melyek képesített ministerek megnyeréséhez (pour persuader) kívántatnuk. Különb is, ha a lengyel király színt fog vallani: akkor ez a két úr távozni lesz kénytelen ezen országból. S végre maga a belzi palatinus is meg foghatná únni, hogy őket egészen eltartsa és minden szükségükről gondot viseljen, ha azt hinné, hogy Fölségednek kellemetlen dolgot cselekszik, azokat segítván, a kik ezt Fölségedtől várhatják. Fölséged dicsőségéhez, érdekeihez és szeretetéhez tartozik ugyanis, hogy ne engedje őket nyomorban elveszni. (»Il est de la gloire, de l'intérêt et de la charité de V. M. de ne les pas laisser périr de misère«.) Megszolgálhatják őket ezt az által, ha az austriai háznak a német birodalomban lábra kapott tekintélyét — magyarországi vállalatukkal — meggyöngítik; s *Fölséged nem folytathat solidabb politikát, mint ha a magyar elégületleneket támogatja*, módot nyújtván nekik szabadságuk visszavívására. *Az, a ki három (öt) év előtt a Tokaj környéki mozgalmakat szította s azután Konstantinápolyban tartózkodott (Szalontay), eljött, hogy a belzi palatinusnál levő urakkal találkozzék.*¹⁾

¹⁾ »Celui qui excita il y a trois ans un mouvement vers Tokai et qui étoit à Constantinople, est venu rejoindre ces Seigneurs chez le Palatin de Beltz«.

Véleményem szerint Fölséged a saját érdekeire nézve hasznos dolgot tenne, ha a belzi palatinának megküldené arczképét, vagy más ily kitüntető ajándékot; figyelmének ezen jelével nagyon le fogná kötelezni lengyelországi párthíveit s fölbuzdítaná a palatínusnét, hogy a magyaroknak adandó segély ügyét előmozdítsa.«¹⁾

Maga ez az utolsó ajánlat eléggé mutatja: mennyire ügyes diplomata volt Du Héron s hogyan ismeri vala még az aprólékos eszközöket is, a melyekkel, kellő helyen és kellő módon alkalmazva, gyakran nagy dolgokat lehet elérni. Egy gyémántokba foglalt miniature-arczkép a grand roi-tól Siensowska herczegnőnek küldve, — nem kis hatást szült volna Lengyelországban! De Versaillesban igen büszkék voltak még akkor. Pedig a tengeri hatalmak coalitiója Lipót császárral már befejezett tény vala.

Következő — 1702. január 26-kán kelt — jegyzékében a követ már a Varsóba rándult Bercsényivel tartott értekezletének eredményeit írja le:

»Múlt levelem írása óta gr. Bercsényi jött látogatásomra s megerősíté a mit a belzi palatinus mondott a Tokaj vidéki zendülés főnökének (»du chef de la révolte aux environs de Tokaj«) érkezéséről; hozzátévé, hogy ezen férfiú (t. i. Szalontay) Konstantinápolyból visszatérése óta új forradalom szításán dolgozik, s biztosra veszi, hogy 3 — 4000 embere van már megnyerve, (»qu'il se croit assuré de trois ou quatre mille hommes«). Azonban ő (Bercsényi) és Varamits²⁾ el vannak tökéltre e forradalom kitörését visszatartani addig, míg Fölséged szándékairól értesítve nem lesznek; mert egy új forradalmi kísérlet a magyarok szerencsétlenségeit csak

¹⁾ Külügyi levéltár Párisban; Hongrie, tome 9, page 19.

²⁾ Ezen álnév alatt Rákóczi értendő, a kinek személye iránt (minthogy őt Ágost a svéd királyhoz távozottnak vélte) azért élt ily óvatossággal Du Héron, mivel nesztét vevé, hogy rendes póstán küldött leveleit Beuchling nem egyszer feltörette már. Nyílt bizonyosága ennek Du Héron marquisnak következő, 1702. február 6-iki sürgönye: »Le Prince Ragozy m'a envoyé une lettre pour V. M., je n'oserois lui envoyer de peur, qu'elle ne soit interceptée. Le contenu est, qu'il se jette aux pieds de V. M., qu'il la supplie de ne lui pas refuser l'honneur de sa protection et qu'il lui offre pour son service son sang et sa vie.« (U. o.)

öregbíteni fogná, ha Fölséged nem vélné fölkarolandónak és nem támogatná az innét Magyarországba teendő diversió eszméjét. A gróf állítja, hogy a belzi palatinus kozákok- s tatárokból könnyen össze tudna szerezni 4—5000 embert, és hogy e czélből a fejedelem s az ő kértére meg is tartóztatta a tatár khán emberét, a ki számára lovakat hozott. E csapatok élén Varamits be fogna nyomúlhatni Magyarországra. Mondá továbbá, hogy a magyarok azon lengyel herczegnek fognák felajánlani koronájukat, a kit Fölséged méltóztatnék kijelölni számukra. A krakkói castellán (Jablonski hg.) nagyon tetzeszenék máskülönbén nekik, de attól tartanak, hogy előhaladt kora akadályozni fogná őt ajánlatuk elfogadásában. A királyi háztól (Sobieski) egy kissé elkedvetlenedtek azóta, a mióta Constantin herczeg egy lengyel nemes embert bántalmaztatott testőreivel; a mely eset akkora felháborodást keltett a russiai palatinatusban, hogy több mint ötszáz nemes lépett föl ellene vádlóul.

A két magyar úr azt hiszi, hogy ha érdekeik támogatását Fölséged lelkökre kötné a tábornokoknak (a korona nagy- és kis-marsalljának) s különösen a krakkói castellánnak és a prímásnak: úgy vállalatuk sikere csalhatatlan volna. Az bizonyos, hogy egy magyarországi diversió ezen oldalról Fölségednek nagy hasznára válnék. Hogyha azért ezt a dolgot bővebben kitanúlni s talán foganatba vétetni méltóztatnék: ennek legkönnyebb módja az volna, hogy elküldenék Russiába Mr. Gévaudan-t, a ki igen eszes és képes ember, s pontosan számot fogna adni Fölségednek mindenről, hogy mit lehet remélni? Ha ő gyorsan eljárna: akkor még idő volna a rendelkezéseket úgy tenni meg, hogy június vége előtt végrehajtassanak. Ugyanis ebben az országban a csapatok fogadása nem kerül sok időbe; s biztosíthatom Fölségedet, hogy a belzi palatinus mindent meg fog tenni, a mit Fölséged kíván, és hogy tüzéséget viszont a kiovi palatinustól (Potoczki) lehet szerezni, ha adunk neki valamit a kaminieeczi erődítések építésére, a melyeken úgy csüng, akár a kedvesén. Ezen úrnak önzetlensége, becsületessége és Fölséged érdekeihez való meleg ragaszkodása Fölséged előtt különben is ismeretes. Gróf Bercsényitől arról is értesültem még, hogy,

a mint meggyőződött, a russiai urak szívesen segítenének a svédeknek Ágost királyt elűzni, ha tudnák, hogy Fölséged támogatni fogná őket abban, hogy a lengyel trónra Conti herczeg emeltessék helyette.«¹⁾

Mennyi fontos tárgya vala a Du Héron és Bercsényi közt tartott varsói tanácskozmánynak, s mily kidolgozott, könnyen valósítható, kész tervvel állhatott már elő a gróf az épp oly lelkes, mint hatalmas Sieniawski palatinus közreműködésével a magyarországi hadi expedícióra nézve, — e főntebbi nagyérdékű jelentésből kitűnik; valamint az is, hogy a francia követ részéről sem a buzgalom mindezek fogantatására, sem pedig a jó tanácsadás uralkodója részére, nem hiányzott. Minő hatása, minő eredménye lőn mindezeknek? XIV. Lajosnak e jegyzékre adott nevezetes válaszából mindjárt meglátjuk. Előbb csak azt említjük még, hogy Bercsényi a varsói útát oda-vissza, — hála Sieniawskiék és Du Héron elővigyázatos intézkedéseinek, — szerencsésen, minden baj nélkül tette meg. Visszaérkezvén Moscseniczára, Szalontayt azzal az utasítással bocsátották el, hogy a fölkelés kitörését, mint még idő előttit, a francia királytól remélt segély bekövetkeztéig, vagyis újabb értesítésig, mindenképen akadályozza meg.

Lajos király l. f. elhatározása követének előterjesztésére későcskén, csak 1702. martius 2-kán kelt. Sokat ígérő hangon kezdi el: *»Je connois toute l'importance de la diversion, que le Comte Bercsényi propose«*. A gr. Bercsényi által ajánlott diversió nagy jelentőségét elismerem. Nevezetes nyilatkozat ez a hatalmas uralkodó tollából! *»De, — folytatja, — mielőtt megígérném annak támogatását, szükséges tudnom: minő terveik vannak azoknak, a kik e javaslatot teszik? ismernem kell a módokat, a melyekkel e terv megvalósítható; ismernem kell összeköttetéseiket, a kívánt segély nagyságát s ama biztosítékokat, a melyeket adhatnak arra nézve, hogy a segélyt előnyösen fogják felhasználni. Végre ki kell jelentenem, hogy a nyújtandó segély nem állhat egyébből mint pénzből, és hogy a kívánt összegek nagyon tetemesek ne legyenek«*

¹⁾ Külügyi levéltár Párisban, az id. h. pièce 20.

nek. Semmisen látszik előttem czélszerűbbnek, mint az, ha találkozni egy oly hatalmas lengyel főúr, a kit gazdagsága s jó hírneve képesítene a vállalatnak élére állani, s a magyarokat megnyerné, hogy őt királyukká válaszzák; mert ilyen módon lehetne nagyobb erőt adni a mozgalmaknak, melyek ezen ürgy alatt indíttatnának. Ha a krakkói castellán máskülönben alkalmas erre és csak előhaladott kora akadályozza: meg kellene győződni, vajjon nem volna-e képesítve erre a fia? a kinek számára fogadhatná el az ajánlatot s őt segítené rá. S végre, ha az ürgy élére találkozni ily alkalmas egyén és lát-nám, hogy a dolog némi sikerrel biztat: *akkor meg fogom adni a segílyt, a mit tőlem észszerűen kérhetnek.* («Je donnerai les secours, qu'on pourra raisonnablement me demander».) Azonban az elhúnyt lengyel királynak egyik fiára sem kell gondolni: mert a császár igen hamar meg fogná találni a módokat, hogy a vállalatot velök abbahagyassa, s ők valószínűleg megelégednének az első előnyvel, melyet a császár nyújtana nekik.¹⁾ Nem kételkedem, hogy a svéd király a jelen conjuncturák között Rákóczi herceget és Bercsényi grófot kedvezőleg ne fogadná; az utóbbi immár saját tapasztalatából tudja: mily keveset bízhatnak a lengyel királyban, a ki mindent megenged a császárnak, a mit ez a saját érdekében tőle kívánand. Ha a svéd királyt rá bírnák arra venni, hogy a háborút Szász- és Csehországba tegye át: Rákóczi herceg ez esetben meg fogná lelteni a módokat, hogy kárpóltassék ama nagy jószágokért, melyektől őt a császár megfosztotta Magyarországon. --- A mi a Rákóczi herceg és Bercsényi gróf fentartásáról való gondoskodást illeti: ez iránt vette Ön már rendeletemet; a mint tehát az összegről tájékozva leszek: mennyire fog fölmenni? azonnal engedményezem, sőt hogyha a svéd király udvarába mennének, még emelni is fogom.«²⁾

XIV. Lajos e válasza minden tekintetben nagyon figye-

¹⁾ Itt a király a Sobieski hercegeknek — név szerint Jakab hercegeknek — Lipót császárral való sógorsági viszonyára s az ebből folyó kapcsolatokra czélel.

²⁾ »*Réponse du Roi*«; eredeti fogalmazat, Du Héron január 26-iki sürgönyének lapszélein.

lemre méltó. A király előbbi és ezen elhatározásai közti lényeges különbség első pillanatra feltűnik. Az azelőtti rideg, merev magatartásnak, az elutasító büszke hangnak ebben már nyoma sincs; nem mondja többé a legitimitás negélyezett érzetével, hogy ő Lipót császár országaiban nem akar forradalmat előidézni, miután a császár, elvégre is, őneki nem üzent hadat, — pedig még ekkor sem üzent: mert Leopold nyílt hadüzenete, tudvalevőleg, csak 1702. május 15-kén történt meg. Ám XIV. Lajos már martius 2-kán nem riad többé vissza a magyarországi mozgalmak szításától, sőt készséggel elismeri, hogy Bercsényinek e mozgalmak megindítását célzó javaslata nagy importantiával bír. Megigéré tehát annak támogatását pénzbeli segítség-nyújtással: csak a két bujdosó magyar úr terveit, ezek végrehajtási módokat s összeköttetésekét kívánja kissé tüzetesebben és a segélyösszeg nagyságát határozottabban ismerni, továbbá, hogy minő erkölcsi garantiát nyújthatnak segélyének czélszerű felhasználása iránt? Szóval, az elvet elfogadja, csak a részletekről óhajt bővebb tájékozást még. Igaz, azt most sem jelenti ki, hogy a költségén toborzandó segédc csapatok mint az ő hadai fogadtassanak és működjenek majd, vagyis, hogy a vállalat francia cég alatt intéztessék: de nem is tiltja el, sőt az ismételten kilátásba helyezett segélynyújtás tényével e fölfogásnak tápot ad. Legjobban szeretné ugyan most is, hogyha — mint azelőtt Ágostról tervezték, — valami hírneves és dúsgazdag lengyel herczeg, pl. a krakkói castellán, vagy ennek fia a palatinus állana a hadvállalat élére, és ő csak segítőként fogna közreműködni; azonban ez, úgy látszik, inkább csak a költségek megosztása miatt feküdt már a lelkén, nem egyébért. Mert a firmáról hallgat, de a költségekről, hogy igen tetemesek ne legyenek, kétszer is beszél.

Rokonának, Conti herczegnek a russiai főnemesség részéről Bercsényi útján szóba hozott újolagos jelöltetése a lengyel trónra, nem nyere meg tetszését, — nem vágott terveibe, vagy maga a herczeg vonakodik vala; pedig Ágostról elég élesen nyilatkozik a nagy király, a gr. Bercsényi ellen intézett petrikowi merényletre vonatkoztában. Legjobban meg-tetszett Lajosnak valamennyi közt az a terv, hogy herczeg

Rákóczi s gróf Bercsényi XII. Károly svéd király mellé menjenek, az északi Nagy-Sándort és kormányát a francia érdekkörbe vonni megkísérlendők. Ha a bujdosó urak ezt megteszik: a grand roi önként ajánlkozik segélypénzeik fölemelésére. A francia érdekek pedig, a mint röviden kijelöli, azt kívánák, hogy Károly a háborút lengyel földről Szász- és Csehországba tegye át. Természetesen; mert ez által Lipót császár a legnagyobb zavarba hozatnék, s a svédde is hajba kellene -- Csehország miatt -- kapnia. Mint látszik, egy ily szász- és csehországi svéd háborútól XIV. Lajos nagyobb hasznot várt saját érdekeire, mint Magyarország fegyverfogásától. Ezért biztatja Rákóczit még a hazájában Leopold által elrablott ősi jószágaiért Csehországban nyerendő dús kárpótlással is. Csakhogy az ideális, nemes gondolkodású, önzetlen jellemű Rákóczi fejedelem nem a saját elvesztett uradalmait: hanem *nemzetének elvesztett szabadságát kereste, s azt Csehországban föl nem lelheté.* Érdekes különben, hogy XIV. Lajos mennyire informálva volt még Rákóczi jószágainak lefoglaltságáról is.

Mikor Lajos királynak e válasza kelt: bujdosóink már nem voltak többé Moscseniczán. A császári udvar messzenyúló üldöző karjai elül még ezen erdei magányban sem volt sokáig biztos maradásuk. Említettük, hogy odaérkezésükkor a palatinus nagyon is fényes fogadtatást rendezett volt kedves vendégei tiszteletére, ezzel akarván örömét, barátságát kimutatni. A pompás fogadtatásnak tartományszerte híre ment; s a francia párthoz szító russiai, podolyai nemesség azt kezdé suttni, hogy Ágostnak a királyválasztáskor volt ellenjelöltje, Conti herczeg érkezett meg Párisból és szállott régi, legfőbb párthívéhez Sieniawski palatinushoz Moscseniczára, a hol addig fog rejtőzködni, míg a Lithvániában már javában fegyverkező svéd király segítségével Ágostot elűzvé, a trónt elfoglalandja; — az ő tiszteletére tartattak azok az ünnepélyes lakomák, népes vadászatok, stb. E kalandos hírt magok Rákócziék is meghallották, s jót mosolyogtak rajta. Azonban ugyanekkor tájban a palatinusnak egy kikeresztelkedett zsidóból lett pénztárnoka, urát tetemesen meglopván, az elfogatás elül gr. Strattmann császári követhöz menekült; a ki hogy oltalmába

vegye: a gaz ember elárulá neki a titkot, hogy a fényesen fogadott moscseniczai vendégek nem, mint a hír rebesgeti, *Conti herczeg* s kísérete, — hanem *Rákóczi és Bercsényi*. A követ annyira megörült e fölfedezésnek, hogy a zsidót jó csomó pénzzel megjutalmazván, Sziléziába szökteté. Egyszermind megint elkezdé titkos incselkedéseit, hogy t. i. valami martalóczokat fogadhasson a két magyar úr foglyúl ejtésére. Szerencsére, ezen alattomos törvetési czélzatról a Varsóban időző Sieniawski idejekorán értesült, tán éppen a fölszólított lengyel urak, vagy csapattiszteik útján; — és mivel a moscseniczai kastély erdők közepette feküvén s csak faczölöppzettel lévén kerítve, támadás ellen biztosságot keveset nyújthatott, a palatinus azonnal írt vendégeinek: költözzenek át mihamarabb egy másik, biztosabb kastélyába, a szintén russiai *Driko*-ba (*Drikow*?) s tartózkodjanak addig ott, míg ő nejevel együtt Varsóból hazaérkezik. Így történt. ¹⁾

A hú Du Héron nem mulasztá el egyremásra sarkalni, ösztönözni XIV. Lajost a magyarországi betörés és támadásindítás fölkarolására. Mielőtt urának martius 2-iki választát vette volna is még: nincs jelentése, a melyben a magyar ügyet, Rákóczit és Bercsényit elő ne hozná. Február 6-iki rövid sürgönyét — Rákóczinak a posták bizonytalansága miatt akkor elküldeni nem mert leveléről Lajos királyhoz — már idéztük. Febr. 19 és 24-iki s mart. 3 és 6-iki jegyzékeiben hasonlólag mindenütt szellőztetve van a magyar ügy, kivált a legelsőben tüzetesebben. »A lengyel király által foglalt (császári) pártállás, — írja ebben — nem akadályozhatja meg Fölségedet, hogy ne éljen a két magyar főúr szolgálataival, ha Fölséged a főtábornokot (grand Général) megnyerni akarja, csak annyiban, hogy a hadfogadást ne ellenezze. Bátorodom Fölségednek a két főúr szándékairól és arról, hogy mily módon óhajtanák azoknak végrehajtását, számot adni. A toborzásra, mely nézetem szerint könnyű szerrel esz-

¹⁾ *Rákóczi Önéletrajza*, 138—139. l. Nyilván e szökött pénztárnok árulására vonatkoznak *Du Héron* marquis mart. 26-iki sürgönyének ezen szavai is: »On prend de grands soins pour s'assurer du Prince Ragoczy, on a débauché des domestiques du Palatin de Beltz, de qui on suppose avoir appris bien des particularités.«

közölhető, legalkalmasb időszak július vége volna. Már javasoltam Főlségednek egy képesített egyén kiküldését, a ki a vállalatot megvizsgálja; őket pedig értesítém Főlséged jó hajlamairól, (»je leur ai mandé les bontés de V. M.«). Az ő czélzatuk egy hatalmas diversiót tenni Magyarországba s annak előbbeni szabadságát visszavívni azalatt, míg Főlséged biztosítani fogja a spanyol király uralmát monarchiája államai fölött. Barbezieux minister úrtól Longueval útján — állítják, — oly levelet vettek volt, a melyre hivatkozva, Főlségednek már akkor kilátásba helyezett támogatásával dicsekedhetnek, és hogy a török szultán is (le Grand Seigneur) elő fogná titokban segíteni igyekezetüket. — *Én úgy vélekedem, hogy Főlséged évi tízezer tallérnál kevesebbet nem adhat a két főúr eltartási költségeire; s e pénz nem lesz elveszve, mert arra szolgáland, hogy Főlséged hírnevét, mint az elnyomottak védelmezőjét, föntartsa.*¹⁾

A főtabornokot pedig Főlséged oly módon nyerhetné meg, ha egy lekötelező levelet méltóztatnék írni és ajándékot küldeni neki. Az is igen alkalmasan történnék, ha Torcy minister úr írna a russiai palatinusnak, hasonló kitüntetésre nyújtván reményt számára. Azonban sem a leveleket, sem a pénzt nem szolgáltatnánk addig át nekik, a míg meg nem lennének győződve, hogy a tőlük várt dolgok meg fognak valósíttatni.«²⁾

A válaszban, melyet a király követének ezen előterjesztésére martius 16-kán adott, egyelőre *húszezer livre évdíj* utalványoztatik a két magyar főúr, úgymint 12,000 Rákóczi és 8000 Bercsényi számára, »ámbar eddig még — úgy mond, — nem tettek nekünk szolgálatokat; ha majd jövőben tenni fognak: akkor ezen összeget emelni lehet.«³⁾ E positiv

¹⁾ »Je crois, que V. M. ne peut pas donner moins de 10 mille écus par an pour leur subsistance; cette dépense ne seroit pas perdue, elle ne serviroit, qu'à conserver à V. M. le nom de défenseur des opprimés.«

²⁾ Külügyi levéltár Párisban; az id. h. pièce 20.

³⁾ »Je ne vois guère de fondement à faire sur l'utilité, que l'on peut retirer du Prince Ragoczy et du Comte Bercezenyi: je veux bien cependant contribuer à leur subsistance, mais il faut considérer qu'ils n'ont rien fait encore pour mon service, comme il est même incer-

intézkedésen kívül, a többiről semmi határozat. - Ezen királyi évdíj engedményezése által bujdosóinknak tisztességes, úri megélhetése az idegen országban s egyúttal a francia uralkodó tényleges pártfogása biztosítva volt ugyan tehát: azonban kitűzött nagy czéljoknak, hazájuk felszabadításának annyiszor kért s oly előnyösen kifejtett ügye, a hadi vállalat hathatós, nyílt támogatásának kérdése, még mindig a bizonytalanság ködében lebegett. Lajos király ott a távol Versaillesban nem tudván biztos ítéletet alkotni magának az előtte annyira ismeretlen magyar viszonyok felől, — minden capacitatio, Du Héronnak minden meggyőző érvelése, bizonykodása, vérmes reményei s úntalanúl ismételt buzgó ösztönzései daczára, — még most is keveset látszott bízni a vállalat sikerében. S ez szerencsétlenség volt úgy hazánk, mint maga Lajos érdekeire nézve; mert ha a magyarországi háború 5—6000 főnyi szervezett, kész katonai erővel kezdődik és egy évvel korábban, 1702. tavaszán vagy nyarán törhet ki: akkor Rákóczi, Beresényi hadai Miksa-Emmánuel választó-fejedelem s Villars maréchal táboraival 1703-ban Bécs alatt fogtak volna egyesülhetni, és Lipót császárt előnyös békekötésre kényszeríthetik, — a mi által annyi sok későbbi vérontás, országpusztítás meg lesz vala kímélve. De hát még nagy uralkodók is, mint XIV. Lajos, követnek el végzetes hibákat.

A február 24-iki sürgönyben Du Héron arra figyelmezteti urát, hogy a Lengyelországban a svéd támadás miatt kezdődő háborús zavarok és pártoskodások a magyarországi diversió foganatosítását csak megkönnyebbitik; mert a háborúskodás igen sok embert tönkre fog anyagilag juttatni, a kik aztán szerencséjüknek tartandják, ha egy rendesen fizetett hadseregbe állhatnak s oly országba mehetnek szolgálni, mely gazdag és a hol a tábormokok nem szokták katonáik zsoldjainak kiadását mindenféle mesterkedéssel akadályozni,

tain, qu'ils puissent y servir par eux, par leurs amis; je croirai faire beaucoup pour eux en leur assurant en ce commencement une somme annuelle de vingt mille livres, dont il y en aura douze pour le Prince Ragoecy et huit pour le Comte Beresényi. Les services qu'ils me rendront par la suite, pourront me faire augmenter cette gratification.» (*Réponse du Roi du 16. Mars 1702.* Du Héron febr. 19-iki sürgönyének lapszétén).

mint itt. Martius 3-iki jegyzékében pedig a krakkói castellánnak s fiának a palatinusnak (Jablonowski hercegek) megnyeréséről a magyar ügy részére ad számot a követ. Az öreg herceg betegeskedése miatt nem volt jelen Varsóban az országgyűlésen, Du Héron tehát az ifjúval végzett. »A krakkói palatinus — jelenti a sürgöny — fölkért: biztosítsam Fölségedet ragaszkodásáról Fölséged érdekeihez. Megkérte atyját: támogassa őt annak lehetővé tételében, hogy (ő, a palatinus) a Fölséged szándokai szerint járhasson el. Szóltam vele arról a hírről is, melyet rebesgetnek, hogy t. i. a császár követséget küld a Republicához, fölpanaszolandó ama viszonyt, melyben némely lengyel főurak az ő Magyarországból menekült lázadó alattvalóival állanak; továbbá fölkértem: értesítsen, mily véleményben van atyja a magyarországi vállalat sikere felől?«¹⁾ Végre, martius 6-iki sürgönyében így ösztönzi újlag — már ki tudja, hányadszor! — XIV. Lajost a magyar ügy hathatósabb fölkarolására az örgróf: »Az egész világ meg van győződve, hogy Magyarország és Erdély kimeríthetlen erőforrásaivá válnának úgy katonákra, mint kincsekre nézve a császárnak, ha e fejedelmek ideje lesz tekintélyét ezen országokban megszilárdítani. Ezt csak a tervezett diversió akadályozhatná meg. Tapogatóztam, vajjon mint gondolkodik e vállalatról a főtábornok? (Lubomirski hg.) Egyelőre azonban csak általános kifejezéseket használtam. Ilyenekben válaszolt ő is, mindazáltal oly módon, hogy kedvező hajlamait kivehettem belőle; mindenre kész, a mit a Republicához való kötelezettsége megenged elkövetnie«. — E jelentésre a király — Versaillesból 1702. april 6-kán — helybenhagyólag, biztatólag felelt: »Helyén van kikutatni az eszközöket s módokat, a melyek a magyarországi diversió elősegítésére szolgálhatnak, azon esetre, ha e vállalat életbeléptetését alkalomszerűnek (à propos) ítélnők«. ²⁾

A varsói országgyűlés — hol a svédek elleni védelmi háborút sikerült Ágostnak úgy ahogy megszavaztatnia — befejeztetvén, a lengyel rendek hazaoszlának. Sieniawski belzi

¹⁾ *Külügyi levéltár Párisban*, az id. h. pièce 21.

²⁾ *Ugyanott*.

palatinus is nejevel együtt elutazott s egyenesen Russiába, drikói kastélyába ment, vendégei látogatására. Itt hosszas tanácskozást tartott velök, jövőbeli tartózkodási helyök megválasztása iránt; mert Strattmannak bujdosóink ellen szőtt folytonos ármányairól meggyőződván: feltette őket, hogy a bekövetkezendő háborús állapotok közepette Driko sem fog kellő biztonságot nyújthatni személyeiknek. Kétféle ajánlatot tőn tehát nekik, t. i. hogy vagy a távoli *Ukrainában* bírt félreeső jóságai s várai valamelyikébe küldendi őket, — vagy pedig fogadjanak el szállást ugyancsak russiai *bržezani várában*, mely jól van erődítve s rendes őrséggel bír az ő saját katonaságából, — ott nem egy könnyen tarthatnak veszedelemtől, még ostrom esetében sem. Ukrajna mélyen be Oroszország felé fekvő, vad, kietlen tartomány, távol esik Varsótól, a hazától és minden közlekedéstől: biztonságot ugyan nyújtott volna: de máskülönben nagyon alkalmatlan hely. Ellenben Bržezan Ilyvótól (Lemberg) nem messze, Strj és Tarnopol között fekszik, meglehetősen város fölött épült erős vár, — uradalmával egyetemben Sieniawski tulajdonát képező, — a magyar határoktól, s éppen a munkácsi szélektől, alig három napi járóföldnyire. Rákóczi és Beresényi ezt választották. A palatinus tehát előrement Bržezanba s mindent elrendezett a várpalotában vendégeinek kényelmére. Ezek a herczegnővel csakhamar követték őt, és pedig Rákóczi olyan látszat alatt ismét, mintha francia hadmérnök, Beresényi viszont mintha német építészmérnök volna, mindaketten a bržezani építmények munkáira felügyelendők. E várban maradának azután egészen az 1703-ik év május haváig, mikor a magyarországi fölkelés kezdődött; és tényleg vezetik vala az épülő új erődítési munkálatokat a művesek élén, oly ügyes szíuleléssel, hogy a »vulgus« jó hosszú ideig valóságos építészeknek hitte őket. A gúcsországi főnemesség azonban, különösen barátaik: a hg. Wisnioweczkiek, a gr. Potoczkiak, Konskiak, Oginskiak stb. jól ismerték kilétöket s gyakran jártak látogatásukra. Értésült ittlétükről utóbb Strattmann is, alkalmasint Sobieski Jakab herczeg, Lipót császár sógora révén, a ki igen császárias érzelmű vala. Így történt azután, hogy még ezen erős várban is merényletet kíséreltek meg szervezni — fölhasználván a

zavargós idóket Rákóczi és Bercsényi ellen. De erről később. ¹⁾

Most térjünk vissza Du Héronhoz, a ki 1702. martius 19-kén újabb jegyzéket terjeszte bujdosóink ügyében Lajos király elé, számot adván a mart. 2-iki kir. utasítás végrehajtását érdeklőleg a két magyar főúrral végzetekről; mert — természetesen — az érintkezés közöttük Bržezan várából is zavartalanul fennállt. El jelentés azt sejteti velünk, hogy bujdosóink csak abban az esetben szánták volna rá magokat Lithvániába a svéd király mellé menni: ha tervezett magyarországi vállalatuknak francia támogatással való végrehajthatása iránt minden reményről le kellett volna már tenniök. A szeretett hon határaitól nem messze lévén Bržezanban: nem szívesen távolodtak volna el ismét annyira föl északra. Egyéb-iránt halljuk magát a marquist.

»A Fölséged martius 2-iki válaszában föltett kérdésekre kívánt fölvilágosítások kifejtésére fölhívtam — úgymond — a két főurat. Hozzátevém egyúttal: vizsgálják meg jól, vajjon elegendő biztosságban vannak-e? Mert, hogyha tervök sikeres végrehajtására alapos reménységgel mostanában nem kecsegtethetik magokat: akkor, addig, míg annak fogantatása Franciaországból előkészíttethetik, a svéd királyhoz kellene menniök. Jeleztem nekik azt is, mire igyekezzenek rábeszélni e királyt. (Kétségtelenül a martius 2-iki l. f. elhatározásban kifejezett óhajtást érti.) Kérem Fölségedet, mint pártfogójukat (leur protecteur), méltóztassék számukra ezen utazásra pénzt utalványozni; én adok nekik időnként. Azon tisztességtételeket, melyeket Fölséged elrendelt, a belzi palatinusnál megtettem; a palatinának küldendő kir. ajándék nagy hatást fog vala tenni. *Ezen úrnő azt szeretné, ha a magyarországi vállalat élére az ő férje állana.* (»Elle souhaiteroit, que son mari voulût se mettre à la tête de l'entreprise.«) Arra, hogy a főtábornok fia vállalkozzék ezen szerepre, nincs sok kilátás; azonban, ha Fölséged intéztet ez oldalról diversiót: erre a főtábornokot, igenis, meg lehet nyerni. Az is jó volna, ha Fölséged néhány hizelgő szót szólna madame de Béthune-nek, hogy a russiai palatinust nekibuzdítaná.«

¹⁾ A föntebbiekre nézve l. *Rákóczi Önéletrajzát*, 139. l.

Végül újra emlékezteti a királyt a Mr. Gévaudan kiküldését illető indítványára, a ki által a magyarországi vállalatnak minden állapotáról, végrehajtási módozatairól alapos értesülést lehetne szerezni. ¹⁾

Legközelebbi, mart. 26-iki sürgönyében arról értesíti urát a követ, mint jó forrásból vett hírről, hogy Ágost király már több mint hét hónap előtt oly rendeletet adott volt ki a krakkói palatinatusra, *hogy Bercsényit, a hol érik, fogják el.* ²⁾ A mi tehát, ha áll, még a petrikowi merényletet jóval megelőzőleg történt volna. A krakkói palatinusnak azonban volt gondja bizonynyal reá, hogy a rendelet ki ne hirdettessék, — sőt talán éppen ő, Du Héron egyik bizalmasa, maga volt az, a kitől az őrgrof a dologról utólag értesült.

Ugyanez idő tájban e palatinus édes atyja, a krakkói castellán, a magyar ügynek jóakaró öreg barátja elhalálozván, benne a tervezett hadi diversió egyik támoszlópa dőlt ki, s ezzel a terv valósíthatása ismét halasztást szenvedett. Halálát Du Héron 1702. april 7-kén, ugyanazon sürgönyével jelenti, a mely mellett Rákóczi és Bercsényi feleletét megküldé Lajos királynak, a mart. 2-iki l. f. elhatározásban foglalt kérdésekre. »Tudattam Rákóczi fejedelemmel és Bercsényi gróffal — írja e jegyzékében a követ, — hogy Fölséged húszezer livre évdíjat méltóztatott számukra rendelni. Levelemhez csatolom egyúttal válaszukat másolatban a Fölséged által kívánt pontokra. Egyike a nagy nehézségeknek, — mit én előre láttam, — a pénznek oly országba való átszállítása, a hol váltókkal nem lehet fizetni. Igen meg fogja továbbá nehezíteni a dolgot a krakkói castellának közbejött halála is, ha örököse nem fogna az ügy iránt oly jóindulattal viseltetni, mint ő viseltetett. — Megküldöm végre Fölségednek másolatát azon levélnek is, melyet Rákóczi herczeg és Bercsényi gróf nekem válaszul adtak ama levelemre, melylyel a velök tudatandókat értésükre adtam volt.« ³⁾

¹⁾ *Külügyi levéltár Párisban*, ugyanazon sz. a.

²⁾ »On m'assure, que le Roi de Pologne a envoyé il y a plus de sept mois des ordres dans le Palatinat de Cracovie pour faire arrêter le Comte Bercsényi.« (U. o.)

³⁾ Szintén azon sz. a.

Rákóczi és Bercsényinek mellékelt válasza a követ által adott e címet viseli: »*Réponse des deux Seigneurs Hongrois aux questions qui leur ont été faites.*« Válaszukat a király által tett öt kérdés szerint, — ismertessék meg 1. terveiket, 2. ezek végrehajtási módozatait, 3. összeköttetéseiket be- és kifelé; 4. mily biztosítékokat nyújthatnak szándékaik őszinteségéről? 5. indokolják a lengyel urak közreműködésének szükségességét, — ők is öt pontra osztják. Úgy mint, a mi az 1-sőt illeti: »Föltett szándékunk s tervünk az, hogy a jelen politikai conjuncturák fölhasználásával nemzetünk szabadságának igazságtalan porbatapodásáért bosszút álljunk és a szolgaság nyomorú igájába hajtott népet fölszabadítsuk, s ez által egyszersmind Fölséged érdekeinek is szolgálatot tegyünk, hatalmas diversiót okozván és hálánk jeléül Fölséged örökös pártfogoló szövetségéhez ragaszkodván, hogy az országot egy oly király választására bírjuk, a ki Fölségednek tetszésével találkozik. 2. A módok, melyek által célunk elérését kivívni reméljük, már előterjesztettek Fölségednek. (Bercsényinek már ismertetett két rendbeli emlékiratában.) Legfőbb alapja reményünknek, bizodalmunknak: a népnek lelkesülése az ügyért; türelmetlensége, a melylyel már alig várja, hogy az igát lerázza; gyűlölete a jelenleg fönnálló egész rendszer iránt, s egyhangú heves vágya, hogy a szabadság elrablásáért bosszút állhasson. Mindezeket tüzetesen tudjuk, ismerjük; s példa reá a legutóbbi tokaji zendülés: mennyire követi a nép szabadítóinak még árnyékát is! A népnek ezen általános fölkelési hajlamát nagyban elősegítik a jelen állapotok, melyek arra kényszerítik a császárt, hogy a helyőrségeket a várakból kivonván, az erődítéseket leromboltassa; s miután a külhaborúk által kincstára nagyon is igénybe vétetik: lehetetlen lesz nagy ellenállást kifejtenie. 3. Összeköttetéseinket a mi illeti: arra elég jól vagyunk értesülve, hogy vállalatunkat megkezd-hessük, a nélkül, hogy eddigelé nagyobb correspondentiákba bocsátkozhattunk volna a bennünket ért szerencsétlenségek és árulás miatt, mely azonban minden összeköttetésünket meg nem szakította; úgy, hogy csak egyszer elkezd-hessük a dolgot, — lesz elég correspondentiánk. 4. Szándékunk és szolgálataink őszinteségét legjobban jellemzi az a tény, hogy fölszabadú-

lását az egész ország a Fölséged által részünkre nyújtandó segítségért reméli. Az egész világ fejedelmei ellenünk fognának fordúlni, s joggal, ha mi Fölségednek nehezteletését vonnánk magunkra. Nagyobb szerencsétlenség ennél minket nem is érhetne, mert ez becstelenség (infamie) lenne ránk. És utoljára is, nemzetünk mindazon tagjai közül, a kikkel Fölséged viszonyban állott valaha: nem csalódott meg Fölséged egyben is soha. Pedig azok nem voltak született fejedelmek, hanem csak magánemberek, s vagy a körülményekhez képest választattak ki, vagy csak látszat szerint. Mi nálok sokkal kedvezőbb helyzetben vagyunk; mi tapasztalva ismerjük hazánkat és ismer bennünket is a haza. S tudjuk, hogy a bécsi udvarnak nem kis gondot okoz a mi személyünk; mert ismeretes ezen udvar előtt, hogy a nép, szabadítót keresvén: mireánk gondol, tőlünk vár, s annyira bízik bennünk, hogy egyszerű üzenetünk (paroles) elég volt lecsillapítására: ne mozduljon addig, míg minket nem lát mozdúlni! (Czélzás a *Szalontay János* által januárban hazaküldött üzenetre.) Szerénységünk tiltja, hogy többet szóljunk, ennyit is csak a szükségétől kényszerítve mondtunk. Végre, hogy a gyanúsításnak még árnyékát is elkerülhessük: mi egy fillért sem kívánunk a mi kezünk alá adatni, hanem kérjük egy ügyes tábornok küldését, a ki a csapatokat vezényelje és egy hadbiztost, ki azokat fizesse. Ezek a Fölséged parancsai szerint járjanak el, a mint a Fölséged java hozza magával; lássák a mi történik, és ha valamire nézve még kívántatni fog: mi hitünk és méltóságunk szerint való minden biztosítást készek vagyunk megadni. 5. A lengyel urak közreműködése okvetlenül szükséges, a mint arról Fölséged Du Héron úr által már bizonyynyal értesült; különösen számítunk Jablonowski úrra (a krakkói palatinusra), ki már egyszer meg is volt nyerve s a kinek Fölséged iránti őszinteségében s jó hajlamaiban nem lehet kételkedni; ő a mi jóltevőnk, (ce Seigneur, notre bienfaiteur). Nem lesz hiány másokban sem, s meglátandjuk, kikhez fordulhatunk legalkalmasabban. Azzal, a ki a csapatokra gondot fog viselni, jó volna szerződni s az ellátás módjait megállapítani. Csak a pénz érkezzék, — minden dolog pontosan és könnyen fog végbe-menni s a kedélyek nem fognak bizalmatlankodni sokáig; mert

ígéretért csak ígéret kapható. Igaz ugyan, hogy Fölségednek sok kiadása van hadseregeire: de ez a kiadás, a mit mi ajánlunk, előnyére váland Fölségednek és csekély ama nagy költségekhez képest, a melyeket ez által meg fog gazdálkodni Fölséged. Ugyanis, ha Fölséged idelfordít 400 ezer tallért. Olaszországban alacsony számítással is milliókat fog megkímélni, — olyan fordulatot vesznek majd az ügyek. Czélszerű volna megállapítani, hogy a vállalat sikere esetén mily összeggel volna hajlandó ő Fölsége a magyarországi hadviselés költségeihez járúlni évenként?«¹⁾

Így az öt pontra adott válasz, mely — mint látjuk — teljes összhangban áll a Bercsényi által kidolgozott korábbi, részletes tervekkel, s azokra támaszkodik, mint alapvető munkálatokra. Rákóczinak úgy maga mint Bercsényi («mon ami») nevében Du Héronhoz intézett s másolatban szintén mellékelt levele pedig arról tanúskodik, hogy bujdosóink, — kivált mióta Bržezanban ütötték föl tanyájakat — nagyon jól értesülve valának mindarról, a mi odahaza történik, s ebben alighanem a január végén hazabocsátott Szalontay János hűségének is része volt.

»Örömmel tettünk eleget, én és barátom, — írja a fejedelem, — az Ön kívánatainak. Európa ügyeinek állása eléggé jelzi, mily fontossággal bír a magyarországi diversió. Ószinte igyekezeteink valósítását — melyet szerencsétlenségeink ennyi ideig késleltettek — nagyon elő fogja mozdítani az a körülmény, hogy a császár tizenhárom magyar várnak lerontását rendelte el; Szendrő (Siandri) és Patak — lakóhelyem — már lerombolvák, s azt hiszem, hogy Felső-Magyarországban csak Kassán fog helyőrség maradni. Az ezredek legnagyobb része útban van Olaszország felé és a Rajnához; távozásuk, a mi azt jelenti, hogy a bécsi udvar semmitől sem tart, nagy könnyebbségül szolgálанд minekünk, s ez és a nép sanyarú helyzete, a nemesség elégedetlensége, a főurak kétségbeesése, valamint az, hogy hiányzik a ki őket kormányozza: olyan biztos sikert ígérnek, hogy a háborút egész a császári székváros kapuiig fog lehetni vinni. Csakhogy hiányzik a pénz az itt

¹⁾ *Külgügyi levéltár Párisban, az id. h. piéce 23.*

toborzandó hadak fogadására és eltartására, hogy ne raboljanak azokon a helyeken, a melyekre vezetni fogjuk. Igenszükséges volna ugyanis a nép rokonszenvét a szoros fegyelemtartás és az adóterhek könnyítése által megnyernünk, mert az adóvégrehajtások éppen folynak. Gondolja meg Ön, kérem, azokat a kellemetlenségeket, a melyek bekövetkeznének, ha fizetetlen csapatokkal törnénk be, s ezek, hogy megélhessenek, rablásra fognának vetemedni. Míg ellenben a szigorúan fentartott fegyelem biztosítaná az ország meghódítását s megfosztaná a császárt ama jelentékeny erőktől, a miket, katonákban és jövedelemben egyaránt, Magyarországból merít. Ó I. k. Főlsége pedig oly királyt fogna adni nekünk, a ki úgy maga, valamint utódai, hála és érdekezésség által hű ragaszkodásra lenne kötelezve Franciaországhoz. Hogyha engem nagyravágyás, bosszúvágy, vagy ifjú nyughatatlanság ösztönöznének ezen vállalatra: úgy e szenvedélyek rohamossága elhamarkodásra készítené; de mivel igyekezeteimet ő Főlsége érdekei s hazámhoz való buzgó szeretetem vezérlik: Ön nem veendi rossz néven, ha nyíltan kijelentem, hogy csak pontosan fizetett csapatokkal remélek célzt érni. Illemézetem nem engedi meg, hogy ama tekintélyről, melylyel hazámban családom hírnevével s rangomnál fogva bírok, beszéljek. Mert habár házam hatalmát a balszerencse kisebbítette is: meghagyott még számomra annyi előnyt, hogy van nagyon sok barátom s párthívem, már csak azon okból is, mivel oly ősoktól származom, a kik egykor annyit tettek, annyit áldoztak a szabadság fenmaradásáért Magyar- s Németországban. Barátom (Bercsenyi) pedig nagy hírű és hadi tapasztalaira, a vitézlő rend előtt bírt kedveltségére s a politikai ügyekben való tehetségére nézve egyaránt tekintélyes férfiú. ¹⁾

Azzal zárom be leveletem, hogy Excellentiádat fölkérem: sziveskedjék alázatos köszönetünket tolmácsolni ő Főlségének, ama jóságáért, hogy bennünket védnöksége alá venni méltóztatott. Barátom és én, íme, válaszoltunk a velünk közlött új kérdésekre, és remélem, hogy hasznosan fogunk szol-

¹⁾ »Le crédit de mon ami est grand; il est considérable par son expérience à la guerre, par l'amour des gens de cette profession et par sa capacité dans les affaires.«

gálhatni ő Fölségének, ha ő Fölsége a vállalatunk előtt álló akadályokat elhárítani kegyeskedend. Meg fogja látni a császári udvar: mit ért el annyi egyén elfogatásával és azoknak vád alá helyezésével, a kiket hatalmába keríteni nem tudott; meg fogja látni: mily kiterjedett összeköttetéseink vannak és mekkora a nemesség s nép elégtelensége, mely az újon kivetett adók terhe alatt már kétségbeesett. Kérem Önt, idézze emlékezetébe ő Fölségének őseim tanúsított szolgálatait és hű ragaszkodását érdekeihez, s biztosítsa ő Fölségét, hogy én ugyanazon buzgalmat és tiszteletet örököltem iránta; végre, hogy én és barátom egyetlen fillérhez sem akarunk nyúlni, hanem tábornokot s pénztárnokot kérünk, a ki a csapatokat az előbbinek rendeleteire fizesse.«¹⁾

Rákóczi és Bercsényi szándékainak tisztaságát, önzetlenségét mi sem jellemezhetné jobban, mint ezen őszinte, megleghangú levél. Megtette az hatását XIV. Lajosra is, a ki úgy a válasziratot, mint e levelet fölolvastatá maga előtt külügyministerével. Nem is bolygatott többé semmi erkölcsi garancia-nyújtást bujdosóink részéről, hanem a kívánt pénzbeli segílyt — bár összegét kissé sokallá, — mint mindjárt látandjuk, határozottan megígérte most már.

Du Héron másnap, april 8-kán, újabb jegyzéket intéz, melyben a magyarországi diversióról, már mintegy foganatba lépőről, vérmes reményeket táplál. »A krakkói castellán hivatali utódját — írja, — bízom, hogy megnyerem Fölséged érdekeinek, ha látni fogja: mily könnyen valósítható e diversió, minthogy a főtabornok kész azt elősegíteni, és pénz is lesz reá. — Gévaudon úrnak, kit nem ismernek eléggé, valami ürügy alatt ide kellene jönnie; a ki is nagyon alkalmas volna ez ügy folytatására. Hadbiztosokról és hű pénztárnokról majd én gondoskodom. A betörésre legalkalmasabb idő volna augusztus eleje, s a háború az egész télen keresztül folytathatnék.«²⁾ Bíztatásúl hat nap múlva, april 14-iki sürgönyében, még így szól királyához: »Fölségednek valamennyi híve meg van győződve itt, hogy Fölséged *az austriai ház hatalmát*

¹⁾ *Ugyanott.*

²⁾ *Dtto.*

semmivel nem korlátozhatja gyökeresebben, mint hogyha a magyaroknak segédelmet nyújt.«¹⁾ A mi a legnagyobb politikai igazság volt az akkori körülmények között.

Lajos király varsói követének e három rendbeli, 1702. april 7., 8. és 14-iki sürgönyeire egyszerre válaszolt május 18-kán, ekképen: »A két magyar főúr emlékiratát és levelét fölolvastatván, megértettem. *Ohajtandó, hogy terveik végrehajthatassanak, s ez esetben az én segédlemben hiány nem leend.* De azt még most sem látom: mily módokon fog lehetni csapatokat toborzani és működésüket megkezdeni ezen terv szerint? S ehhezképest kérdés, ha vajjon a vállalatra fordítandó költségeim fognak-e még a folyó évben némi eredményt fölmutathatni? Pedig az igényelt összegek jelentékenyek. Mindezen okok arra indítanak, hogy ily nagy összegeknek netalán haszon nélküli kiadását elkerülendő, egyelőre csupán a jó dispositiók fenntartására kell gondot viselni. Ön tehát buzdítsa a két urat, hogy hazájok javára kövessenek el a magok részéről mindent, *s részemről biztosítsa, hogy a mint a sikernek némi látszata lesz: segédlemben megfogyatkozni nem fognak.*«²⁾

Ezen, noha csak általános kifejezésekben tartott, de mégis eléggé határozott királyi buzdítást csakhamar egy másik, már tüzetesebb követte; a mennyiben XIV. Lajos Du Héron által a következő két pontba foglalt biztosítást jelentette ki Rákóczi és Bercsényi előtt: 1. Ha békekötés lesz, annak pontjaiból nem fognak ők sem kihagyatni, s a mi a reájok vonatkozó föltételeket illeti: meghallgatásuk nélkül róluk határozni nem fognak. 2. Két-három hó alatt három vagy négyszázezer tallér utalványoztatik kezökhöz a hadi vállalat költségeire; és ha történnék, hogy a császár oly nagy erővel támadna ellenök, a melylyel ily támogatás mellett nem bírhatnak: akkor e pénzsegély tetemesen föl fog emeltetni.³⁾

¹⁾ Dtto.

²⁾ »Vous les exhorterez à travailler de leur part au bien de leur patrie et vous les assurerez, que lorsqu'il y aura quelque apparence d'y réussir: mes assistances ne leur manqueront pas.« (Réponse du Roi du 18. Mai 1702. Ugyanott.)

³⁾ »Nous nous confions aussi — írja *Bercsényi* 1703. jún. 15-kén

Bujdosóink honmentő vállalata tehát ily hathatós és közel kilátásba helyezett segítségével a hatalmas Franciaországnak, — hála a lelkes Du Héron buzgó közbenjárásainak, — e pillanatban a legjobb úton látszik vala lenni, a megvalósulás felé közelgve. Azonban szép reményeik teljesülését váratlan szerencsétlenség zavarta meg, — s ezért már nem XIV. Lajost terheli a felelősség; igaz, hogy őket sem.

Du Héron *utolsó dépêche-ei* a magyar ügyben ezek voltak, a melyeket most ismertettünk. Tudjuk, hogy a francia követ, mióta Ágost császáriassá lőn, mindinkább közeledett titokban a svédekhez s azon munkált szívesen: vajha a lengyelek más királyt, olyan királyt választanának — és ez csak XII. Károly győzelme esetében történhetett — a ki Franciaország érdekei iránt fogékonyabb Ágostnál. Ez lévén titkos czélzata Du Héronnak: természetes, hogy svéd és svéd-párti összeköttetéseit nagy gonddal ápolá. Említők azonban, hogy Ágost főministere Beuchling, még a diplomatia levéltitkait sem respectálván, Du Héronnak párisi levelezését is bizonytalanná tevő postai galád visszaéléseivel; s így történt, hogy egyszer csak szelet fogott a marquisnak a svédekkel való titkos correspondentiájáról is. Kerítette-e kezére tetteleg Du Héronnak valami compromittáló levelét? vagy csak ráfogta? Annyi tény, hogy ministere vádolására Ágost király, — bizonynyal Strattmanntól is buzgón ösztönöztetve, — a francia követet azon a czímen, hogy ellenségével a svéd királylyal levelez, rögtönösen elfogatá és Varsóból Danczkára s onnét urához visszaküldötte. ¹⁾ Hivatala teendőivel a lengyel ügyekre nézve a danczkai consul Bonnac őrgróf bizatott vala meg.

Varsóból Bonnac őrgróf francia követhoz intézett emlékiratában, — aux assurances, que Sa Majesté nous a fait donner *depuis longtemps par Mr. du Héron*: 1. Que si on fait un traité de paix, nous n'en serons point exclus, qu'on conviendra avec nous des conditions qui nous regarderont, de sorte, qu'il ne soit rien conclu sur notre sujet sans notre participation. 2. Que dans deux ou trois mois on nous fasse toucher trois ou quatre cent mille écus, et que s'il arrivoit, que l'Empereur nous opposât des forces, auxquelles nous ne puissions résister avec ce secours: on nous en fournira de plus considérables. («*Mémoire du Comte Bercsényi*, etc. Külügyi levéltár Párisban, u. o. pièce 39.)

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, V-ik kiad. 22. l.

A Lengyelországból ekként kiutasított Du Héron folyó ügyeit Danzigban Bonnac-nak általadván: Magyarországnak még utoljára is azt a jó szolgálatot tevő, hogy Rákóczi és Bercsényi évdíjainak pontos kifizetését s a magyar ügy buzgó támogatását melegen a lelkére kötötte utódjának, a kit, a mennyire hirtelenében lehetett, a dolog phazisairól is tájékozni igyekezék. Nem is lehet panasz Bonnac marquisra: ő hasonlólag hív barátjaként bizonyítá be magát nemzetünknek, s tevékenységén ügyünk előhaladásában mi sem múlt; azonban az immár mindeneket részletesen, alaposan — s bujdosóink személyeit is — ismerő Du Héronnak ily váratlanul történt eltávolítása által, valamint a rá gyorsan következett lengyelországi fölfordult, háborús állapotok közbejötté miatt, a magyar ügy mégis nagy hátráltatást szenvedett. Bujdosóinknak érintkezése is sokkal bajosabbá lőn a távoli Danczkába, oly követtel, a kinek személye, modora, természete, hajlamai előttök ismeretlenek voltak. ¹⁾

De, ha Ágost király ily csúfosan kiűzette Varsóból Du Héront: nemsokára kiűzték onnét őt is — még csúfosabban, Beuchlingostól, Flemmingestől és minden ágyasaival együtt. A diadalmas svéd király ugyanis hatalmas sereggel leereszkedvén Lithvániából: még májusban Varsó alatt termett, melyet megsarczolt. Ágost Krakkóba, majd Szendomírba menekül vala, s itt sikerült neki — szövetségese Péter czár titkos segedelmével — a lengyel nemességnek egy részével némi confoederatiót alkotni. Azonban az északi Nagy-Sándor 1702. július 19-kén Clissownál az egyesült szász-lengyel hadakat megverte; mire az ország másik fővárosát Krakkót is elfoglalván, — a gyűlölt Ágostot Posenbe kergeté, s mocsárokon, sivatagokon, erdőkön át valóságos hajtóvadászatot tartott rá. — Ily viszonyok között, természetesen, Lengyelországban minden állami rend fenekestől fölfordult, s a nemzet, vagyis nemesség, egymás ellen törő pártokra és párttöredékekre szakada. Annál nagyobb érdem a derék Sieniawski palatinusra és lelkes nejére, hogy szeretett magyar vendégeik hű gondviseléséről,

¹⁾ Ugyanott.

megoltalmazásáról még ily fejvesztett állapotok közepette sem feledkeztek meg. A mire nagy szükség volt.

Nevezetesen I. Lipót sógora, az ekkor Sziléziában lakó Sobieski Jakab herceg, bizonyára Bécsből nyert ösztönzésre, a Lengyelországban uralgó belzavarokat Rákóczi és Bercsényi személyének kézrekerítésére akará felhasználni, hogy aztán fölséges sógorának kedveskedjék velök. E végből nagy összeg pénzt (ötvenezer aranyat) ígért egy fényesnevű lengyel mágnásnak, ha Rákóczit és bujdosó társát Bržezan várából hábár ostrommal is kiragadván, elfogja, avagy megöleti. A mágnás — kinek nevét Rákóczi Önéletrajzában kíméletből elhallgatja,¹⁾ de a ki a jelzettek szerint alighanem egyik Radziwill herceg (Báthory-rokonság) lehetett, — úgy látszik, hajlandó volt az alkura; azonban bizalmasainak egyike, a kiben a lovagias lengyel vér az útálatos vállalattól föllázadt, elárulá a titkot a száműzött magyar urak barátjának Sieniawskinak. Mire a belzi palatinus, ország generálissa lévén, azonnal ötszáz lovas élén indúlt Bržezanba, hogy féltett vendégeit várában, ha kell, karddal is megvédje. Rákóczit, Bercsényit kilovaglásaik, vadászataik alkalmával vigyázatra inté, hogy csak nagy kísérettel menjenek ki mindenkor az erődből; ennek pedig őrségét a magával hozott katonaság egy részének ott hagyásával, sőt még a városbeli polgárságnak is fölfegyverzésével tetemesen megerősíté. S ezután is gyakrabban ellátogatott barátaihoz Bržezanba, mindig 4—500 főnyi kísérettel, meggyőződni: rendben van-e minden? Sőt júliusban a vár úrnője a palatina is eljött, hogy udvarnépének s rendes katonákból álló kíséretének nagy számával méginkább szaporítsa az őrséget, — annyira el vala terjedve a vár ellen bujdosóink személyei miatt intézendő támadás híre. Mely merényletnek titkos mozgató rúgója ismét a cs. követ gr. Strattmann volt,

¹⁾ »Fuit quidam Magnas in Polonia, cujus nomen, quia adhuc (1719.) vivit, subiticeo, magnae prosapiae, mihi pariter sanguine junctae, qui ad instigationem Principis Jacobi, filii Regis Joannis, qui, sorore Imperatricis Eleonorae Neoburgica nupta, residebat in Silesia, magnae pecuniae illi promissa, commissionem de capiendo aut occidendo me suscepisse passim credebatur. Palatinus Belsensis, quia rem posse fieri credebat, — etc. *Confessiones*, 139—140. l. V. ö. uyanott 144. l.

magának Ágost királynak beleegyezésével, a mint rebesgették. ¹⁾)

Azonban a nemes Sieniawski-pár hív örököse mindezen gaz cselszövény sikerülhetésének tökéletesen útját vágta. A bécsi udvar tehát, melyet Rákóczinak s Bercsényinek a szomszéd Lengyelországban szabadon létele és a francia királylyal, valamint a lengyel főurakkal szőtt viszonya, tekintettel a magyarországi állapotokra, mód fölött feszélyezett s meg nem szűnt nyugtalanítani, — minthogy erőszakkal és cselvetéssel célhoz nem juthatott, — ismét a csalogató lágy sípszót kezdi vala hangoztatni. Mint már előbb Bercsényinek: úgy most Rákóczinak több ízben följánltatá Sieniawski által az amnyestiát, jószágai visszaadásának ígéretével. »*De — írja a fejedelem — nem tartám tanácsosnak a pusztá szavaknak hitelt adni s újból visszakerülni az austriai ház körmei közé. Különbben is, az okok, melyektől indítatva a francia királynak Longueváltól levelet írtam volt, még fönnállottak.*« ²⁾) Azaz: a haza törvényes szabadságaiból ki volt forgatva, a nemzet rabigába görnyesztve. Ennek fölszabadítása lévén az egyedüli cél: a följánlott császári kegyelmet Rákóczi is mindannyiszor eltökélten visszautasítá.

Így telt el az 1702-ik év, aggodalmak és remények között bujdosóinkra nézve, Brzezan várában; ide-oda hányódó, zaklatott belvillongások közt a lengyelekre, és rabság, egyre súlyosbodó nyomor s szenvedések között a magyarokra nézve, az elnyomott, leigázott, szerencsétlen hazában.

A hazai állapotokat a korábbi fejezetekben elég bőven vázoltuk. A spanyol örökösödési háború kitörése óta még lehetőleg rosszabbra fordult minden. Ugyanis e Magyarországot legkevésbé sem illető nagy hadviselés költségeinek tetemes részét Leopold a 16 évi török háború és a velejáró katonai nyomorgattatások, súlyos adóterhek stb. miatt már is végső romlásra jutott boldogtalan magyar nemzetén akarván kicsikarni: az egyenes adókat két millióról négyre emelé évenként; melynek behajtásánál a szokásos sikkasztások, lopások, zsaro-

¹⁾ Rákóczi *Önéletrajza*, n. o.

²⁾ Rákóczi *Önéletrajza*, 140. l.

lások és katonai iszonyatosságok most is napi rendben valának. Két ezred német, a várórségek kiküldött csapatain kívül, folyvást adóvégrehajtással volt elfoglalva. 1701-ben újabb, rendkívüli teher rovatott ki és 1702-ben a már előbb megkísérlett, de gyűlöletes, izgató hatása miatt abbanhagyott fogyasztási adó (accisa) ismét életbeléptettetett s a legnagyobb szigorral és bosszantó visszaélésekkel szedetett, mi a népet hallatlanul elkésesíté. A só árát a kamara annyira fölemelé, hogy a sóban dús ország népe legtöbbszörre sótlanul ette, nyomorúsága miatt, kenyerét. Az újszerzeményi bizottság a nemességet ugyancsak adóztatta, zsarolta, s a jogtalanul elszedett birtokokat idegeneknek kótyavetyélte el. A jászok-kúnok — mint már említők — félmillió forintért a német lovagrendnek zálogosítottak el, jobbagyok gyanánt, 1702-ben. Mindezt és más tömörök jövedelmét az országnak a spanyol örökösödési háború költségei emésztették föl; melyeknek fődözésére Leopold házi zsidájától, Oppenheimer Sámuel udv. bankártól (»Hofjud«) *Rákóczi lefojgalt jászágaira* is 1702-ben két millió s 1703. elején még harmadik millió forintot vett föl, e javakat kötvén le biztosítékul. ¹⁾ A volt végbeli katonarendeket paraszti adózás alá vetették; ezen szokatlan teherviselés miatt, mely a legnagyobb szigorral gyakoroltatott rajtok, ez a vitéz, szabad nép annyira elkéseredett, hogy némely helyütt, mint pl. Kékkön és Korponán, fegyverrel állott ellent. Leverték őket, és Lipót körrendeletet bocsátott a megyékre, hogy mindenütt ily keményen tartozzanak elbánni velök, s e célra a német katonaságot igénybe vehetik. ²⁾ A protestáns papok, tanítók

¹⁾ L. *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, IV. köt. 41. l. és V. köt. 66. l.

²⁾ *Leopoldus m. p. Vienna, 9. Novembris 1701.* Veszprém vármegye rendeihez. Miután a volt végekbeli lovas és gyalog hadak a töröknek viszsaszorítottása következtében fölöslegessé váltak: szükség, hogy ezek is, mint az ország egyéb lakosai, rendes adózás alá szoríttassanak. Végbeli minőségöktől (extinctae Confiniariorum conditionis) tehát megfosztván, hogy »vagari vel illicitis rebus operam dare« ne merészeljenek: szorosan ügyelni kell rájuk. Ha azonban mégis ezt tennék és az adófizetésben nyakaskodnának: »debitis modis per Comitatus et si hi non sufficienter, implorato militiae nostrae Germanicae subsidio, ad officium cogereantur.« Keményen kell velök elbánni, nehogy, mint legújában Hont

elűzése, templomok, parochiák, iskolák erőhatalommal elfoglalása és az evangelicus híveknek a kath. plébánusok javára való megadóztatása egyre folyt, — mely miatt közöttük több helyen, pl. 1703. martius 23. és 26-kán Kőszeg városában »merész zöndülés, vakmerő, világos rebelliót mutató föltámadás« tört ki »ő Felsége kegyelmes parancsolatja ellen, — berohanván a sok gyülevész néppel, ott sok becstelen szókkal illették és szidalmazták plébánus uramat, sőt némelyek személyéhez is nyúltak és talán agyon is verték volna, ha bíró uram a kamarással meg nem oltalmazták volna,« — mint a vizsgálati jegyzőkönyv mondja. ¹⁾

Az ekképen lelki, testi, egyházi és világi szabadságából kiforgatott népnek vezetői, irányadói már az 1700-ik év folyamán elkezdtek — félreeső helyeken, éjtszaka, — titkos tanácskozásokat tartani a módokrúl: miként szabadúlhasznak kétségbeejtő helyzetükből? A felizgült kedélyek e zsi bongása oly nagy arányokat vőn, hogy a dolog híre a bécsi udvarig elhatott, és Leopold ismét körrendelettel utasítá a megyei hatóságokat e veszedelmes titkos conventiculumok eltiltására s az azokban részt venni merészkedők följelentésére. ²⁾

Hiába figyelmeztették az elvakúlt uralkodót a nádor és gr. Erdődy Kristóf magy. kamaraelnök, hogy a forrongó kedélyeket más módokon kellene megnyugtani, — hiába ajánlottak némi enyhítést a terhekben s legalább némi alkotmányos formák alkalmazását a kormányzati eljárásban: kéréseik, óvó intéseik az elmaradhatatlan következmények felől, siket fülekre letek. Mert — és ezt osztrák katonai író jegyzi meg, — bármennyire eltérő nézetekben valának is egymástól más ügyekben Leopold császár irányadó ministerei: *Kollonics* bíbornok-érsek, *Bucellini* osztrák udv. főcancellár, *Oettingen* az udv. tanács, *Salaburg* az udv. kamara és *Mannsfeld* az udv. főhaditanács elnöke, — csodálatos, hogy egyben: *a magyarok*

vármegyében, a kékkői és korponai várak vidékén történt, oly panaszokra adjanak okot, melyekből »publico bono Regni noeivae difficultates emergant; quin potius malorum ejusdem generis semina in tempore radicibus evellantur.« (Eredeti *Veszprém m. levéltárában*, fasc. III. nro 224.)

¹⁾ L. *Chernel Kálmán*: Kőszeg sz. kir. város története, II. 138. l.

²⁾ *Leopoldus m. p. Laxenburg, 8. Junij 1700.* Veszprém vármegyé-

elleni gyűlésben s a magyarországi viszonyok szigorú megítélésében mindnyájan egyek voltak. ¹⁾

Új és szintén nem jelentéktelen terhet — közmunkát, fuvarozást, vontatást — rótt a népre a várak egész sorozatának 1701-ben megkezdett, de különösen 1702-ben fokozott erővel foganatba vett leromboltatása, hogy azokból az őrségeket ki lehessen vonni és az olasz- s németországi harcsterekre fordítani. A lerontásra kijelölt s legnagyobb részt tényleg le is rombolt erődök közt találjuk a már a Rákóczi által említett Sáros-Patakon és Szendrón kívül Ecsedet, Egret, Szepesvárt, Nyitrát, Lévát, Nógrádot, Visegrádot, az igen jelentékeny Nagy-Kanizsát és Székes-Fejérvárt, Tatát, Pápát, Veszprémet, Palotát, Simontornyát, Vázsonykőt, Tihanyt s a Balaton-melléki többi apró várat, Szalavárt, Körmenedet, Kaposvárt és Dombóvárt. Ezek közül az ágyúk, lőszer és élelmiszer s minden használható készlet Szendrőből, Patakról és Szepesvárából Kassára; — Egerből, Visegrádról, Nógrádról, Fejérvárról, Palotáról és Simontornyáról Budára; — Nyitráról, Léváról Lipótvárra; — Tatáról, Pápáról és Veszprémből Győrbe; — Kanizsáról, Körmenről, Szalavárról és a Balaton-mellékiekből ismét Budára, — végre Kapos- és Dombóvárról Szigetvárra vala szállítandó. ²⁾ Mekkora

hez. »Ex fidedigna relatione ac eandem confirmantibus satisque evidentibus circumstantiis displicenter sane percipimus reperiri in hoc Cottu Weszprimiensi nonnullis, qui . . . arcana subinde inter se consilia inire et conferre, privataque conventicula suspectis locis et temporibus praesertim nocturnis fovere et frequentare et ex hac perversa consultatione publicas Regni Leges et constitutiones. . . pro inquieti animi sui pruritu temerarie explicare ac easdem in transversum detorquere taliterque ad malesanam conatum suorum secundationem, simplicem et rudem plebem excitare et persuadere ac publicam quietem privato studio convellere nil pensi ducerent.« — Szigorúan meghagyja tehát a megyének, hogy az efféle ártalmas conventiculumok tartásának elejét vegye, e rendeletet közgyűlésileg kihirdesse, s ha a kemény büntetés terhe alatt eltiltandó ily titkos tanácskozásokban valaki mégis részt venni merne: azokat, statuálandó szigorú példa végett »denunciálja« a vármegyére. (Eredeti *Veszprém m. ltárában*, fasc. III. nro 222.)

¹⁾ »Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, V. köt. 25. l.

²⁾ »Schema quorundam fortalitorum et Regni Hung. locorum, quae S. S. Mattas proxime munitioibus exui demandavit,« című 1702-iki hiv. jegyzék *Veszprém m. ltárában*, fasc. III. nro 237.

munkájába, költségébe, fáradságába került az illető vármegyék lakosságának ennyi erődítés védműveinek földig rombolása és a nehéz várágyúknak stb. — oly távoli helyekre, mint pl. Kanizsától Buda — elhurczoltatása: legyen elég csak Leopoldnak Laxenburgból 1702. május 16-kán Veszprém megyéhez intézett rendeletére hivatkozni, mely szerint a Kanizsa lerontására kívántató munkások számát 1500-ra és a szekerekét 1000-re szabja meg s Veszprém, Zala és Vas vármegyékre veti ki. ¹⁾

Ennél még sokkal súlyosb s általános új teherré lőn az országra az 1702-ik év vége felé megkezdett s 1703. tavaszáig kimondhatatlan zaklatások közt végrehajtott katonafogdozás, hadállítás ügye. A legutóbbi nagy török háború folyamában oly jeles szolgálatokat tett magyar huszárezredeket ugyanis, a karlóczai békekötés után, költségkímélésből feloszlatták. Az 1701-ik évben már csak három létezett közülök: a Czobor-Pálffy-(most Ebergényi-), a Kollonics- és a Mihályi Pál Deák-féle; de ezek is annyira csökkentett létszámmal, hogy pl. az utolsó csak 400 főből álla. A fővezérek, Bádeni Lajos és Savoyai Eugen tehát, — kik a magyar katonaság, főként a könnyű-lovaság kitűnő voltát annyszor tapasztalták, — most, hogy a spanyol örökösödési háború kiütött, — egyre sürgették új magyar ezredek alakítását. Így lőn, hogy Leopold ezen ránk nézve merőben idegen ügyért a magyar nemzettől véradót is kívánt, s 1702. október 8-kán Esterházy Pál nádorhoz rendeletet intézvén, meghagyá, hogy a vármegyék — és pedig még a fölfegyverzést, főszerelést, lovasítást is az ország költségén — *nyolcz huszár- és négy gyalog-ezredet* állítsanak föl, a külországi harczterekre indítandókat, a legközelebbi tél folyamán. A huszárezredek létszáma 1000, a gyalogezredeké 3000 főre volt határozva, a törzsek nélkül; vagyis 20,000 ember, betudván a létező s most teljes létszámúvá kiegészítendő három huszárezredet. ²⁾ A nagyobb részt

¹⁾ *Eredeti ugyanott*, nro 236. Továbbá ezen ügyet illetők a 226., 227. és 230. sz. a. is.

²⁾ L. ezekre nézve a cs. kir. hadi levéltárból merített adatokat a Feldzüge d. *Prinzen Eugen* v. S. című munka IV. kötetében; különösen 50., 51., 631., 633—639. ll.

már 1702. február és martiusban kiállított ezredesi pátensek szerint a 8 huszárezred ezredeseivé kinevezettek : b. *Ebergényi László*, gr. *Kollonics Zsigmond*, *Mihályi Pál Deák*, — a régiek, — továbbá gr. *Forgách Simon* tábornok, *Csonka bég* (a budai volt vice-basa), b. *Gombos Imre*, gr. *Esterházy Gábor* (a nádor fia) és b. *Loosz Péter*. Gyalog-ezredesekké pedig : gr. *Batthyányi Adám* a bán, b. *Andrássy Pál*, *Bagossy Pál* szentjóni volt várparancsnok, és a horvát *Mallenich*. Hadállító kerületeikül kijelöltettek : Forgách és Csonka bég számára : Győr, Komárom, Esztergom, Veszprém ; Ebergényi számára : Soprony, Mosony, Vas ; Esterházy számára : Nyitra, Bars, Hont, Nógrád ; Gombos számára : Borsod és Szabolcs ; Loosz számára Zala és Somogy ; Kollonics számára Pozsony, Pál Deák számára Pest és Heves vármegyék s a Jászság, Kúnság. Batthyányi Adám hajduságának : Vas, Zala és horvát részek ; Andrássy Pálnak a felső-magyarországi, Bagossynak a tiszántúli s tiszamelléki részek ; végre Mallenichnek Horvátország.

Ezen ezredek kiállítása végett a »semper fidelis« gr. Koháry István elnöklete alatt Pozsonyban katonai bizottság ült össze, mely octóber 28-kán már kiadá a toborzási rendeleteket a megyékhez. De a harcziás magyar nemzet fiai, — kik egy évvel utóbb ezer és ezer számra tódulának lánglekedéssel Rákóczi zászlai alá, — sehogysen akartak elnyomó zsarnokuk Lipót császár spanyol trónjáért fegyvert fogni. A toborzás éppen nem, vagy csak nagyon gyöngén ment. Erre Leopold december 9-kén parancsolatot adott ki a törvényhatóságokra, hogy a csavargókat, bizonytalan keresetforrású lézengőket, — kik alatt főként a volt végbeli és a volt Thökölyféle vitézek értettek, — mindenütt össze kell fogdosni s az alakítandó ezredekbe sorozni. Mire aztán országszerte megkezdődött a hajsza, és folyt a legnagyobb kíméletlenséggel ¹⁾

¹⁾ Természetes, hogy a katonafogdozással egyszerre a kegyetlen adóvégrehajtások és velök a szokott hajmeresztő visszaélések is folyamatban valának. Jellemző, hogy mikor ezek ellen Soprony, Mosony, Vas, Zala, Veszprém, Komárom, Bars, Nyitra és Liptó vármegyék panaszos fölterjesztéseire a magy. kir. ndv. cancellária, a pozsonyi katonai bizottság által *Drieschberger* hírhedt es. hadbiztost mint fővádlottat ki akarta volna hallgattatni : ez egyenesen kijelentette, hogy mit neki a

egész az 1703-ik év tavaszáig. Az eredmény azonban még így is minden várakozáson alúl gyöngén ütött ki: mert a nép, utálván az erőszakos, jogtipró kormányt és idegen ügyet, — a hol csak tehetette, elmenekült a katonafogdosók elül erdőkbe, nádasokba, pusztákra. Mely helyek a bujdosók csapataival teltek meg. Úgy, hogy elvégre is, 1703. martius és aprilis havában, mikor a rajnai és olaszországi táborokba meg kellett indulni: az új magyar ezredek »rückten incomplet zur Armee ab.«¹⁾ A gyalog-ezredek 3000 fő helyett alig álltak másfél-ezerből, a lovasok 6—700-ból. Sőt még ezek is, a kiket erővel elhurczoltak: csapatszámra szökődésének haza, mihelyt szerét tehettek, Német- s Olaszországból; mint pl. a Rákóczi alatt oly híressé vált Ocskay László Philippsburg alól s az Ebergényi-, Kollonics- és Pál Deák-félék Olaszországból, — elanynyira, hogy a stýriai, austriai határokon állandó őrségeket kellett tartani, a hazaszökő magyar huszárok föltartóztatására. S ez áll főként a szabadságháború kitörésétől kezdve, melynek hírére jött, a ki csak jöhetett vissza a hazába, s Rákóczi legjobb katonái közülök teltek ki.²⁾ Még az ezredek közül is *gr. Forgách Simon*, *b. Andrássy Pál* és *Bagossy Pál* kurucz tábornokokká lőnek, *Pál Deák* pedig haza nem jöhetvén, a francziákhoz szökött át, mint mások, sok százan. Úgy, hogy XIV. Lajos és Miksa-Emmánuel egy-egy »francziakurucz,« illetőleg »bajor-kurucz« huszárezredet állított aztán az ily magyar szökevényekből. Szóval, Leopoldnak az erőszakos hadfogdoztatásból nem lőn szerencséje; a nyolcz huszárezredet pár év múlva *háromra* (a mostani 3., 8. és 9-ik számú huszárezredekre) kellett reducálni, azok is alig álltak egyen-

cancellária és a bizottság, — öelötte egyedül az az irányadó, a mit ő Fül-sége a cs. k. udv. főhaditandács útján parancsol. (M. kir. udv. cancell. levéltár, Acta Commissionis Posoniensis.)

¹⁾ Feldzüge d. *Prinzen Eugen* v. S. IV. k. 52. l.

²⁾ Ilyenek valának pl. az említett három tábornok mellett *Ocskay László*, *Bezerédy Imre*, *b. Palocsay György*, *Kisfaludy György* és *Czelder Orbán* dandárnokok, *Vajda András*, *Bagossy László*, *Bolforth Ádám*, *Réthey János* ezredek, *b. Pongrácz Gáspár*, *Palásthy Ferencz* alezredek, *Borbély Fridrik* híres vitéz kapitány, a Heister által kivégeztetett *Turics István* százados és több tisztek, s pár ezer közhívész.

ként 3 400 emberből. A négy gyalogezredből pedig egy lett : a ma 51-ik számú. ¹⁾

A sokat szenvedett magyar nép türelmének fonalát végre is ezen most vázolt erőszakos katonafogdosási hajsza botrányai szakasztották meg. A hajsza különösen heves volt a kitelni sehogy sem tudó Bagossy-gyalogezred hadfogadási területén : Szathmárban, Beregben, Ugocsában, szóval a felső Tisza környékén ; ha mi hajdút foghattak is : megint elszöktek s csoportostúl lappangnak vala 1703. tavasz felé az erdőkön, berkeken, lápokon. Akadtak vezéreik is, a kik az Oláhországba a Thököly-féle bujdosó kuruczokhoz visszatért Szalontay Jánostól betanítva, amúgy 1697-iki mód szerint jártak el. Élőkön a már a tokaji zendülést megelőzőleg ismert bujdosó kurucz hadnagy, beregi csonka-papi *Kiss Albert* és Rákóczi-nak szintén beregi jobbágya : tarpai *Esze Tamás*, elszánt bátor ember állottak. Emez sóval kereskedett előbb, faluról falura ; de szekerét, kósóit a tisza-újlaki kamarai sóőrök elvették, miért ellenök bosszút esküdvén, az újlaki sóhivatalt Kiss Albert társaságában feltörte s kirabolta. Most e miatt és a Bagossy-ezredbe soroztatás elül bolyongott az erdőkön. Ő vala a forradalom megindítója, összeakadván és összebeszélvén Kiss Alberttel s hasonló sorsú társaikkal : Bige László, Bige György tönkre jutott szathmári nemesekkel, Thököly egykori kuruczaival ;²⁾ munkácsi Pap Mihálylyal ; Majos Jánossal, kemény, bátor ifjú nemeslegénnyel ; Nagy Mártonnal, Jánky Péter, Zöld Demeterrel, stb. Sőt, úgy látszik, a bihari Bóné András is megfordult már ekkor közöttük. Esze Tamás indítványára — ki a népes Tarpa község lakóiról, atyjafiairól, biztos volt — elhatározták, hogy nem várnak tovább, a fölkelést szervezik s a mint erdő, mező kizöldül, megkísérlik. Szamba

¹⁾ L. Feldzüge d. *Prinzen Eugen* v. S. IV. köt. 122. és 631. l., továbbá V. köt. 239. l. s több helyütt.

²⁾ *Bige György* szathmármegyei lefoglalt birtoka 1686-ban a fiscus kezén volt, mint bujdosó kuruczé ; l. *Károlyi Árpád* : »Buda és Pest viszszafooglalása 1686-ban,« 134. l. — *Bige László* pedig még 1688-ban is Thököly hadnagya vala, gr. Csáky István kassai főkapitánynak 1688. aug. 6. Lőcséről gr. Batthyány Ádámmal írt levele szerint ekkor fogták el a császáriak. (*Eredeti*, gyűjteményben.)

vévén magokat, úgy találták, hogy, a kikre biztosan lehet számítani, jóval többen vannak mint tavaly, a Szalontay itt jár-takor. Voltak fegyverfoghatók, ott a felső Tisza tájain, közel hatezeren. Ez elég kezdeni. Elvégezték tehát maguk közt a vezérek, hogy Lengyelországba követséget küldenek Rákóczihoz — kinek a nép közt holt hírét hintgették el a németek, — megtudandók, vajjon életben van-e még? és Bercsényihez, meghíván őket: jöjjenek az országba s álljanak élükre, a hű magyar nép várva várja őket szabadítókként s bennök veti minden bizodalját. A követségre Bige László és a vén Pap Mihály választatott meg, kötelességükké tétetvén, hogy a két bujdosó főurat Lengyelországban, bárhol tartózkodjanak is, fölkeresék minden úton-módon. Adtak nekik levelet is. Visszatértükig ők a híveket toborzandják titokban.

A követek sokáig bolyonganak a galicziai széleken, fűtől-fától kérdezősködve, míg végre valami nagyon kétes hírből hallották, hogy Brzezauban van egynéhány magyar. Oda-indulának tehát s martius közepén¹⁾ e városba érkezvén, kerülgették a házakat és óvatosan tudakolták Rákóczit. A várba igazították őket. A fejedelem éppen künt volt vadászaton; Bercsényi, — kinek a hírt megjelentették, de azt is, hogy az érkezettek állítólag Magyarországból jött pórok s a városban gyanúsán ólálkodtak, — eleinte azt hívé, hogy megint valami újabb cselvetés lesz Strattmanntól; azonban meggondolván a dolgot, elhatározá a végére járni. Meghagyta tehát hű magyar lovászának, a ki értelmes ifjú volt, hogy lengyel ruhájának örve alatt ereszkedjék velök gyanútlanul beszédbe és iparkodjék kitudni: mifélék s mit keresnek? A fiú eljáván tisztében, visszajő és jelenti, hogy azok a hazaföldi parasztok, úgy látszik, valami nagy dologban fáradnak; máskülönb pedig jóképű, őszinte modorú és beszédű emberek, s a fejedelem után tudakozódnak. A gróf erre megparancsolá, hogy vezessék be őket. Bige László, Pap Mihály bejövén a terembe, alig kezdenék a gróffal beszélni, — s íme a másik ajtón belép a

¹⁾ » *Vers le commencement du printemps* — mondja Rákóczi Emlékirataiban, (20 l.), míg Önéletrajzában tévedésből april havát említi, (141 l.); de, hogy az első adat a való: 1703. mart. 17-kén Bonnac-hoz írt levele mutatja.

vadászatról visszatért Rákóczi. A két egyszerű, hű szívé ember a meglepetés örömétől könnyekre fakadván, leborúlt a szerezett fejedelem lábai elé, s térdeit átölelve zokogott. A mély megindulástól alig bírák elmondani üdvözlésüket.

E jelenet meghatotta bujdosóinkat is. A pór ruhába öltözött követek azután, az öröm első, hangos kitöréseiből kibontakozván, bemutatták magokat, elmondák küldetésüket, melyet hogy igazoljanak, — baltát kértek. Ez kezükbe adatott, mire ők a pórok módjára hordott bunkós botjukat kettévágva, előhúzák s átnyújták azok belső hasadékában rejtve volt megbízó-levelöket, a tanácskozmányban részt vett népfőnököktől aláírottat. Mindaketten nemesemberek voltak, de a németektől vagyonukból kiforgattatván, immár csaknem paraszti sorban élők. Pap Mihály munkácsi armalista volt. A levél aláírói: Esze Tamás és a többi, nagyobb részt Rákóczi jobbágyai valának a munkácsi uradalom alsó vidékeiről, a tősgyökeres magyarlakta beregi rónaságról. Hű ragaszkodásukat tudatták urokhoz, és hogy a németek vasigájában nyögő egész magyarság hasonló érzelmeiktől vagyon áthatva, mindent csak a fejedelemtől vár, s első intésére kész a fegyverfogásra, ha csak valami külső segítséggel bízathatná is őket.

A követek mindezt megerősíték és bővségesen elmondták, hogy a mindenéből kifosztott, végső kétségbeesésre jutott nép mint a vezető nélküli nyáj tébolyog, tanácskozásokra gyűl össze falunként s mind csak a fejedelem bejövetelét óhajtja és várja; hogy a fegyverrekelés ideje jelen van: mert az idegen katonaság annyira kivonúlt a harcterekre a hazából, hogy az egész Felső-Magyarországon — a várőrségeken kívül — nincs több az egy Montecuccoli-vasasezrednél s az is készülődik már, parancsot vévén Olaszország felé indulni, s így a riadó örömmel föltámadó népsokaságnak nem lesz ki ellenálljon: mert a népfőnökök számbavétele szerint már is 5700 fegyverfogható ember várja a harczy jelszót,¹⁾ mely naponként mint a hógörgeteg úgy fog növekedni, csak a fejedelem bejöjjön. Végre, hogy bizonyára a nemesség is csatla-

¹⁾ L. Rákóczi 1703. mart. 17-iki levelét Bonnac űrgrófhoz, alább

kozni fog, valamint azon had, melyet a vármegyék kényszerültek kiállítani, de a melynek erőszakkal összefogdozott legénysége az ezredek kivonulása közben nagy számmal szökött meg és szanaszét bolyong az országban, fegyveresen. Így is volt.

Mindezen előterjesztések megfontolásra méltók lévén, a fejedelem Bercsényivel tanácsot tartta. Elhatározzák a nép meghívásának eleget tenni, azonban csak úgy, ha előbb meggyőződést szereznek, hogy minden akként áll, mint a követek előadák. E célra a grófnak már említett hű, bátor és értelmes lovászát (agazo ; palefrenier) szemelték ki, hogy a követekkel visszamenjen. ¹⁾ Betanították a legényt jól, hogy az összeesküdt népvézerek részéről mellé adandó egyénnel járja be a falukat, győződjék meg a dolgok valóságáról, különösen a tiszántúli lakosság hangulatát tudakolja ki jól ; biztosítsa a népet, hogy Rákóczi életben van és hajlandó a fölkelésnek élére állani ; végre tudja ki, a mennyire lehet, a német katonaság létszámát s hogy a helyőrségek mily karban vannak, stb. ²⁾ Azután mindenekről hozzon hírt személyesen. E meglehetősen nehéz föladatot a bár egyszerű, de szemes és eszes ifjú legény, mint látni fogjuk, nagyon ügyesen teljesíté.

Míg ő a visszabocsátott követekkel elindula hosszú útjára : Rákóczi és Bercsényi szükségesnek tartották a dolgok illetén állásában a francia udvart a mihamarabbi segítségnyújtás iránt megsürgetni. Mint a fejedelem Emlékirataiban írja, Bonnac örgróf útján a következő előterjesztést tették :

¹⁾ Így írja *maga Rákóczi*, Emlékirataiban is, Önéletrajzában is. *Károlyi Sándor* szerint a küldött nem Bercsényi lovásza, hanem a fejedelem apródja *Berzeviczy Ádám* lett volna : » . . . rem non contemnendo, prout spargitur, *servum suum Berzeviczi vocatum* cum jüdem (Bige és Pap Mihály) ablegato emisit Rákóczius, *cum certis literis*, ad quos ? incertum est sonantibus ; qua occasione summam adanimationem capientes plebei : ablegatos suos, unacum dicto Berzeviczio remiserunt, terminumque pro reditu et apportandis vexillis, patentibusque Ascensionem Domini effigerunt.« (*B. Károlyi Sándor* szathmári főispán 1703-iki jelentése a bécsi udvarhoz. Egykorú másolat a m. kir. udv. cancellária levéltárában, fasc. 19.)

²⁾ Mindezekre nézve l. *Rákóczi Emlékiratait*, 23—24. l. (5-ik kiad.) és *Önéletrajzát*, 141—142. l.

1. A megkezdendő hadakozás céljaira Danczkában tartassanak készen műszaki tisztek, pénz és mindennemű fegyver. 2. Bírassanak rá a lengyel főurak 4000 lovas és 4000 gyalog átengedésére, a kikkel a fejedelem Magyarországra betörhessen. 3. Ily módon lehet reményleni, hogy, mivel az ország császári seregek nélkül van s a helyőrségek gyöngék: a várakat a fegyverre kelendő nép és nemesség segedelmével könnyűszerrel elfoglalhatja s hadait a bajor választó seregeivel egyesítheti, melyek már Passaut és Linczet megszállották. 4. A francia király bírja reá a törököt, hogy Thökölynek adjon segílyt, Erdélybe teendő beütésére.

Ezen a versaillesi udvarhoz terjesztendő pontokat a következő levél kíséretében küldé el Bržezan várából 1703. martius 17-kén a fejedelem Danczkára, Bonnac marquissnak:

»Mint Du Héron örgróf úrnak a belzi palatinához írott leveléből kétségtelenül meggyőződtem, Excellentiád az általam s bátyám («mon cousin») által az ő Fölsége és hazánk érdekében régóta munkába vett törekvésekről elégségesen informálva van.¹⁾ Nem múlászthatom el, hogy Exciádat egy új részletről ne tudósítsam a részünkről oly lankadatlan buzgalommal megvalósítani igyekezett magyarországi diversióra nézve; a mely diversió ő Fölsége ellenségeinek annál kellemetlenebbé válnék, minthogy a császár államainak szívében, azon országában történnék, a mely mégeddig a háborútól nem érintett és a honnét legfőbb erejét meríti. Nevezetesen *külön küldött által értesítettünk, hogy ötezerhét száz ember esküdt már össze, nemzetünk és ő Fölsége javára irányzott törekvéseink készsége támogatására.*²⁾ S e törekvéseknek nem lehet nem sikerülniök, miután az ország a hadaktól kiürített, az erősségek rossz karban vannak és gyöngén megszállva, — úgy,

¹⁾ Ebből értesülünk, hogy a derék, becsületes Du Héron még a távol Franciaországban is megemlékezett hazánk ügyéről és kedvelt magyar barátairól, a kiknek érdekeit annyira a lelkére kötötte utódjának, s a kiket utólag még Sieniawska hercegnőnek sem szűnt meg lelkes támogatásába ajánlani.

²⁾ »Tenant à savoir par un exprès la conjuration des cinq mille sept cents personnes prêtes à seconder les intentions de S. Mté, en secondant notre nation.«

hogy rég óhajtott vágyaink előtt: ő Fölsége érdekeinek szolgálhatni, hazánknak szolgálván, az út nyitva áll. Exciád e mondottakból belátandja: mennyire megkönnyebbítik e most vázolt körülmények ennekelőtte tett javaslataink foganatosítását; s ehhezképest kevesebb lesz az ezen országban toborzandó hadak fogadására kívántató költség is. Mely hadakra azért van szükség, hogy megjelenésük által a fölkelésre hajlandó és önként ajánlkozó magyarok annál inkább fölbuzdítottassanak és nekibátorítottassanak. Mert különben attól tarthatni, hogy annyi ember lévén immár a titokba avatva: a több ezer közt találkozhatik valamely áruló, s ezért a dolgot sokáig halogatni nem lehet, nehogy a késlekedés miatt az egész vállalat összeomoljon. Mindazáltal, ha lehetséges, addig vissza fogjuk a kitörést tartani, míg a királynak ama biztosa, a kinek küldését kértük, elérkezhetik két vagy háromszázezer tallérral, a mi a kezdetben fölmerülő költségek fedezésére igen-igen szükséges. S ő Fölsége mihamar tapasztalni fogja e hadi vállalat komolyságát s hatását, és annak hasznai mellett a saját dicsőségét is öregbíteni, örökös hájlára kötelezván maga iránt egy harczias nemzetet, mely képes lesz ő Fölsége törekvéseit előmozdítani jövődjére is. Ha ő Fölsége utóbb hadmérnökök, bombamesterek és tüzérek küldésével is segítene bennünket: annál nagyobb eredménnyel folytathatnók hadműködésünket. Kérem annakokáért Exciádat, sziveskedjék ő Fölségének a mellékelt emlékiratot nevünkben előterjeszteni, hogy ő Fölsége vele-született kegyelmességét és jóindulatát hadd éreztetné egy oly nemzettel s oly férfiakkal, kik ő Fölsége pártfogásához mint hatalmas támoszlophoz mély tisztelettel ragaszkodnak, e ragaszkodást ismervén el régi boldogságuk visszaszerzésének egyedüli útjául, s magokat ő Fölsége dicsőséges védszárnyai oltalmába mély alázattal és minden lehető hállajok nyilvánításával ajánlják s lekötelezik. A mint is reméljük, hogy elválhatatlan hűségünk képesítend bennünket a bekövetkezendő időkbén kötelességeinket ő Fölsége iránt olyképen megbizonyítani, hogy ő Fölsége tetszését megnyervén, midőn majd Európa békéjének visszaadásában fáradozand: nem fog rólunk megfélejtkezni, más alkalommal tett kérelmünk sze-

rint. Melyet is ismételvén, kérem Exciádat, legyen meggyőződve kiváló hajlamaimról,« — stb.¹⁾

A követjelentést, melynek kíséretében ez a levél valamint a föntérintett pontokat tartalmazó emlékirat Versaillesba küldetett, nem ismerjük, mint Bonnac őrgróf sürgönyeit egyáltalában. Azonban maga Rákóczi többszörös elismerései után nem kételkedhetünk, hogy jóakarátú, buzgó támogatásban ezen követ részéről sem volt hiány, habár a magyar viszonyoknak oly alapos ismeretét, a minővel elődje bírt vala, ekkor még nélkülözte.

A francia udvarhoz intézett ezen sürgető előterjesztés mellett bujdosóink a lengyel segédcsapatok biztosításáról eleve is gondoskodni kívánván, meglátogatták a Brzezantól nem távol eső jószágaikon időző főúri barátait, nevezetesen Wisnio-weezki hget, Potoczki kiowi és Konski podolyai — utóbb krakkói — palatinust, s fölkérték őket: ha az idő úgy fordúl, hogy a magyarországi támadást már közelebbről meg lehet kezdeni, kiki közülök segítené a vállalatot, saját katonaságukból kitelhető csapatok általengedésével. Bízató választ nyertek.²⁾

Ezalatt Bercsenyi fiatal lovásza, mint küldött, eljárt dolgaiban. Az összeesküdt népfőnökök riadó örömmel fogadták a Lengyelországból visszaérkezett követséget, s a lovász mellé Pap Mihályt csatolák, hogy járja be vele titokban a fölkelés ügyének már megnyert helyeket. S ezt ugyancsak lelkiismeretesen teljesítették, másfél hónapon át bolyongván községről községre, a felső Tisza tájain; és nem akadt árulójuk, a mi a közhangulatot eléggé jellemzi. Majdnem két hó telt bele, mire a hú lovász, megint Pap Mihálylyal s még néhány vele adott társsal,³⁾ Brzezan várába — május 10-ike táján — visszaérkezett.⁴⁾ Részletes jelentést tőn utjáról, elmondván a

¹⁾ »Copie d'une lettre du Prince Ragoczy écrite à M. de Bonnac, le 17. Mars 1703.« (*Külügyi levéltár Párisban*, Hongrie, tome 9, pièce 30.)

²⁾ *Rákóczi Önéletrajza*, 142. l.

³⁾ »... illos qui cum agazone venerant« írja *Önéletrajzában* a fejedelem (142. l.); több tagú küldöttség jött tehát.

⁴⁾ »Cet homme parcourut en deux mois la plus grande partie de mes biens et le pays au delà du Tibisque,« — írja Rákóczi *Emlékirataiban*, (22. l.); s *Önéletrajzában*: »Adfuit (t. i. Brzezanban) redux agazo

miket látott, tapasztalt, s hitével erősíté, hogy a Bige László és Pap Mihályék által állított dolgok nemcsak mind való igazak: hanem, hogy jártában-keltében mindenütt a legnagyobb szeretettel s örömmel fogadtatott; kivált nagyon megörült a nép, midőn tőle a holtnak hitt Rákóczi fejedelem életben, egészségben létét megtudta és hogy kész lesz a fölkelésnek élére állani. Szóval, hogy most már éppen e remény és biztatás következtében a nép lelkesedése oly fokra hágott, hogy a kitörést sokáig visszatartani többé lehetetlen, — s itt az ideje, hogy a fejedelem határozottabb jeleit mutassa hajlandóságának. Ily jelekül a küldöttség tagjai fegyverre hívó nyíltlevelek s zászlók küldését kérték, melyek alá sorakozhassanak, esküdhessenek. Ugyanis az összeesküdöttek egy része, megúnván a külsegély késlekedését, már is a beregi hegyekbe vonúlt és ott várakozik a fejedelem parancsaira. ¹⁾

Ily körülmények között, nehogy a föllekesült és tette kész nép elcsüggedjen, a dolgot még tovább halogatni lehetetlen volt. Rákóczi és Bercsényi tehát hamarjában 10—12 zászlót készíttettek Ilyvóban, (Lemberg.) A zászlók piros tafotaszelyemből, aranyozottak voltak, Rákóczi czímerével és e fölirattal: F. R. D. F. V. S. R. I. P. (Franciscus Rákóczi De Felső-Vadász, Sacri Romani Imperii Princeps.) S a másik oldalon, nagy aranyos betűkkel: *Cum Deo pro Patria et Libertate.* ²⁾ Volt közöttük egynehány a gr. Bercsényi czímerével festett s az ő neve kezdőbetűivel ékesített is. ³⁾ E mellett

ad finem Maji« (142. l.); a mi világos tévedés, mert a brzezani pátens május 12-én kelt: *legalább május 10-kén vissza kellett tehát már térnie.* De martius közepétől e napig a föntírt két hó csaknem kitelik. A zászlók május 22-kén már ki valának bontva Beregszászt, Váriban.

¹⁾ Rákóczi *Önéletrajza s Emlékiratai*, az id. h.

²⁾ »Az aranyos zászlókon a vagyon írva: F. R. D. F. V. S. R. I. P. Cum Deo pro Patria et Libertate. A pátensen pedig az erdélyi fejedelemséget viselt Rákócziak czímere vagyon.« (Csicseri *Orosz György* beregi alispán levele Munkácsról 1703. május 28-káról gr. Csáky István beregi és ugoecsi főispánhoz. (Eredetije a gr. *Csáky cs. levéltárában* Lőcsén.)

³⁾ »Vexilla in Vári affixa et ex Polonia deducta, ex materia *taffota rubri coloris* sunt confecta, Insigniis Rákóczianis notata ac ejusdem nomine literis aureis depicta. Tertium autem horum (Váriban t. i. háromszáz kurucz jelent meg, három zászlóval) *nomine et Insigniis Bercsényi est*

Bercsényi pátenst fogalmazott, sőt egypár példányt sajátkezűleg írt le.¹⁾ E nyíltlevélnek, — mely Bržezan (»Brezán«) várában 1703. május 12-kén, Rákóczi és Bercsényi nevében s mindkettejük aláírása és pecséte alatt kelt, — magyar példánya eddigelé nem volt ismeretes történetirodalmunkban; pedig, a néphez lévén intézve: éppen a magyar az eredeti. Legjelesebb történetíróink: Szalay László, Horváth Mihály a számtalanszor megjelent latin szöveget fordították le, s az előbbi írja is sajnálkozva: »magyar példány még nem jutott kezemhez.«²⁾ Mi szerencsések valánk egykorú két magyar példányhoz jutni; minthogy pedig a nagy szabadságháború ezen bržezani pátenssel — és nem az Európa népeihez szóló, tulajdonkép 1704. elején íratott, de visszadatált »*Recrudescunt . . .*« manifestummal — nyílt meg: azt hiszszük, szolgálatot teszünk irodalmunknak, midőn e történelmi nevezetességű okirat eredeti magyar szövegét ezennel közzé teszszük.

»Mi Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz Fejedelem és Gróff Székési Bercsényi Miklós. Minden igaz magyar, hazaszerető és édes országunk régi dicsőséges szabadságát óhajtó, egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyverviselő és otthon lakos igaz magyaroknak Istentől minden jót kívánunk.

Nem lehet oly magyar, hogy az eddig Magyarországon törvénytelenül, Isten és igazság ellen hatalmaskodó és minden rendet képtelenül sanyargató idegen nemzetnek kegyetlenségét, portiózó s képtelen adóztató zaklatását, szabados törvényinknek szakgatását, nemzetiinknek és szabadságunknak megvetését és már mint láb alá vetetteknek csúfolását elégségesen nem érzette s nem értette volna; elannyira, hogy már országunknak, régi szabadságunknak gyűkeres veszedelménél egyebet senkisémmé ítélni vala, ha az minden birodalmakkal bíró kegyelmes Isten csudálatos és váratlan háborúkkal az országunkat eddig sanyargató német nemzetet mindenfelől meg nem környékezte volna és az által az mi régi szabadságát keservesen óhajtó s igaz hazaszeretetésünknél.

(»Copia literarum Zaththmarino sub dato 24. Majj 1703. exaratarum.« B. Berényi Ferencz kezével írt egykorú másolat, gr. Kolláry Istvánnak küldve, a *hy. Kolláry-levéltárban.*)

¹⁾ »A pátenst egészen Bercsényi Uram írása,« jelenti imént idézett levelében Orosz György, a ki, mint unghi nemes, nagyon jól ismerte a gróf kezeírását.

²⁾ Szalay László, Magyarország. Történ. VI. köt. 75. l.

teért gerjedező magyar nemzetünknek is útát és alkalmatosságot az kívánt szabadúlásra nem mutatott volna. Látván azért az nagy iga alúl való szabadulásnak ideit s módját most egyszer oly alkalmatosságnak lenni, kinél is sem jobb, sem több, sem bizonyosabb alkalmatosságot országunk soha nem remélhet: ezen mi törvény s nemesi szabadságunk ellen való keserves bíjdosásra üzetett sorsunkat s életünknek minden napjait édes hazánk régi szabadságának, dicsőséges nemzetünk hajdani jó hírének s nevének s megnyomattatott országunk lakosinak javára s hasznára szenteltük; sőt igyekezetünk gyükeresebb megerősítésére nézve el nem múltunk az magyar hazának képtelen nyomorgatásán szánakodó s országunknak használható királyoknak s fejedelmeknek segítségéhez s egyértelméhez ragaszkodnunk. Kihez való képest, most lévén még egyszer ideje országunkat ily törvénytelen és szenvedhetetlen iga alúl felszabadítani: országunkhoz s hazánkhoz való szeretetünkűl és kötelességünkűl viseltetvén, minden igaz, hazaszerető s országunk régi dicsőséges szabadságát óhajtó egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyverviselő és otthon lakos, egy szóval minden rendő igaz magyarokat hazafiúságokra intjük, kénszerítjük s kérjük, hogy az mint már Isten némelyeknek szíveket az hazáért felerjesztette s egybenhozta: úgy ki-ki édes hazája s nemzete, szabadsága mellett az Isten s törvényünk ellen képtelenül hatalmaskodó, zaklató, portióztató, adóztató, nemesi szabadságunkat rongáló, igaz régi törvényinket, jussainkat megvető, jószáginkat hatalmasan foglaló s fogytató, becsületünket tapodó, sónkat, kenyerünket elvevő s életünkben uralkodó s kegyetlenkedő birodalom ellen fogjon fegyvert, és kimenetelünk előtt is azon előjáróknak s tiszteteknek csoportjaival, kikre ezen dolognak megindítását bíztuk, egyezzenek minden fegyverfogók, igaz hazafiak, és kimenetelünkig is azon előjáróknak s általok teendő tiszteteknek alattokvalói engedelmeskedjenek, mások pedig közenséges jó értelemmel éljenek; bizonyosok lévén benne, hogy magunk is minden késedelem nélkül megyünk elégséges segítő haddal, és édes hazánkért, nemzetünkért, régi szabadságunkért, az hatalmas Istennek segítsége s az ő hatalmas hadakozó karjának ereivel, tökéletes szívvel-lélekkel szenteljük életünket, s vérünket ontani egyedül hazánk s nemzetünk szabadságáért, minden privatumnak vágyódása nélkül, készek leszünk. Hiszünk is az özvegyek és árvák, keseredettek és megnyomattotak kiáltását meghallgató irgalmas Istenben s Isten után nemzetünk régi, dicséretes s ma is véleszületett hadakozó bátorságában és hazájához

való gerjedésében s ahhoz az velünk egyezett hatalmas királyok s fejedelmek segítségével, hogy ezen, egyedül Isten által nyújtott alkalmas időben nemzetünknek régi szabadságát elérjük s helybenállítjuk mindnyájunk munkájával, és Isten által mind magunk, mind maradékunk utánunk dicsőséges szabadsággal boldogított állapotban végezzük napjainkat, örök megmaradásával hazánknek.

Azt mindazáltal előre is nagy tilalommal tilalmazzuk, hogy Istennek áldása rajtunk maradhasson s az országnak minden rendi irtózás nélkül való bizodalmat vehessenek és az szegénységnek teljes nyomorúságinak megváltása, nem változása (következzék): senki, sem kölen (külön), sem csoporttal, sem sereggel, akármely vallású egyházi személyt, templomot, czintermeket, klastromokat, nemesi lakos személyeket, nemesi házokat, kastélyokat, útonjárókat, kereskedőket ne háborgasson, falut, várost, malmot ne égessen, prédáljon, a szegénységet se zaklassa, kínozza, életének vesztése alatt; hanem az előjáróknak eleikben adott s vélek közlett mód szerént keresvén az ellenséget, mindenekben csendes, istenes egyértelemmel legyenek, magok s hazájok javára.

Költ Lengyelországban Brezán várában, 12. Maj 1703.

Rákóczi Ferencz Fejedelem,

Gróf Bercsényi Miklós,

m. k. P. H.

P. H. m. k. 1)

E fegyverre szólító pátens és a zászlók átadatván a küldötteknek — kik közt Pap Mihály volt a fő, — ezek az esküt a fejedelem hűségére nagy örömmel letették, s a teendők iránt urok parancsát kérték. Rákóczi megmagyarázta nekik, hogy

1) Az egyik példány a néhai *szepesti kamarai archivum* lýmbusában, az orsz. levéltárban, s a másik, mely a *gr. Barkóczy-levéltárban* unghi Pálócson maradt fõnn, jelenleg — az illetõk szíves ajándékából — gyűjteményben. Mindakettõ *egykorú másolat*, de az első gondatlan s itt-ott egyes szavakat kihagyogató; a második gondosabb, azonban már oly romladozott állapotban vagyon, hogy közepén több helyütt olvashatlan. A kettõnek egybevetésével lehetett csak a jelen teljes szöveget összeállítanunk. — Megjegyezzük még, hogy a Barkóczy-féle példány végéhez még, mintegy utóirat gyanánt oda van iktatva a *zászlókról* ez a vonatkozás: » *Inscriptio vexillorum* : F. R. D. F. V. S. R. I. P. — Cum Deo Pro Patria et Libertate.« Szóval, egészen úgy, mint a beregi alispán levelében olvastuk. — A pátensnek szintén egykorú magyar példánya megvan még a *gr. Berényi-család* levéltárában is, mely ezelõtt Bodok várában tartatott.

a zászlókat egyelőre inkább csak hitelök emelése végett a népnél és elvállalt honfiúi kötelességének szemmel látható jelei gyanánt adta át nekik már most: de nem azért, hogy hazaérkezvén, azokat tüstént kibontsák és a háború kiütését nagy zajjal meghirdessék. Ellenkezőleg, a nyíltlevélben foglalt rendelkezésein kívül — melyeknek megtartását s megtartatását szorosán a lelkökre köté — parancsa az, hogy, a mennyire lehet, csendben gyűjtsenek össze mennél több fegyveres népet, s a várakban rendesen hanyagúl őrködő, elbizakodott németektől igyekezzenek, véletlen, éjjeli megrohanással vagy cselvetéssel, — mint 1697-ben Tokaji és Szalontay oly mesteri ügyességgel tettek volt, — egy vagy több erősséget elfoglalni, a mi a támadás sikerét nagyon előmozdítaná. Ezért nem szabad a zászlók nyílt kitűzését elhamarkodniok; arra ráérnek, ha majd újabb parancsát veszik. Végre maga a fejedelem becsületszavával, sőt előttük tett esküjével kötelezé magát, hogy rendeleteinek engedelmeskedő híveit elhagyni semmi körülmények között nem fogja; sőt azonnal megteszi a kellő lépéseket a végett, hogy addig is, míg a francia királytól remélt segítség elérkezhetnék, lengyel barátaitól annyszámú hadat szerezzen össze, a mennyit csak lehet, s e csapatokkal a magyarországi határok közelében fog táborozni, várva a tőlük veendő tudósításokat. Ezzel a küldöttséget visszabocsátá a hazába. ¹⁾

Ezután Beresényivel tanácskozáván, tüstént munkához láttak, felosztva ezt magok között. A gróf vállalkozott, hogy azonnal indul személyesen Bonnac őrgrófhoz Varsóba, sőt ha ott nem leli: megy utána akár egész Danczkáig s az immár megkezdett vállalatról őt informálván, valami jelentékenyebb összeg szolgáltatására bírandja, a csapatok első fizetésére. Rákóczi pedig azalatt bejárja Wisnioweczki herceget s Potoczki kiowi és Konski podolyai palatinusokat — a lengyel tüzérség főparancsnokát, — átveendő tőlük a már megígért segédhadakat. Mindezekben lelkesen közreműködött Sieniawska hercegnő a belzi palatina is, kinek férje ekkor a király mellett távol volt. Ilyvőig együtt mentek, a hol éppen barát-

¹⁾ Rákóczi *Önéletrajza*, 142—143. l. és *Emlékirataiban*.

jukat a kiowi palatinust találván, hozzá szállának s a legnagyobb szeretettel láttattak. Ekkor történt, hogy ama lengyel főúr (Radziwill?), a ki Sobieski Jakab biztatására Rákóczi-nak elfogására vagy megölésére vállalkozott, több zászlóalja oláh zsoldos katonasággal oda, Lemberg alá érkezvén, tábort üt és beüzen gr. Potoczkihoz — egyébként rokonához, — kéreti: menne ki egy pár szóra hozzá a táborra! A palatinus, a ki szintén gyanakodott, hogy Radziwill Rákóczi iránt gonosz tervet forral, erre az üzenetre a legnagyobb zavarba jöve, s annál inkább, minthogy testőrsége és udvarnépe csak igen kis részben volt éppen vele, háza pedig a hol vendégeivel szállva vala, a külvárosban fekvő, nyitott, villaszerű épület, mely alig oltalmazható. Közlé tehát a dolgot Rákóczival s Bercsényivel, kijelentvén, hogy ő ugyan, a meghívásnak eleget teendő, ki fog kocsizni a táborra, már csak kíváncsiságból is, — azonban vendégeinek azt tanácsolná: húzódjanak be nagyobb biztonság okáért a bástyakörnyezett belvárosba. De bujdosóink nemcsak hogy ezt megtenni vonakodának, — nehogy félni láttassanak, — sőt Rákóczi határozottan kinyilatkoztatá, hogy ő is kimenend a palatinussal Radziwill táborába; mert látni, tudni akarja: mi baja van vele eme mágnásnak? Potoczki visszariadt e vakmerőségtől, és mindenre kéré Rákóczit: maradjon! Az ifjú magyar fejedelem mindazáltal kérlelhetlenül ragaszkodván föltett szándékához, — csak beült a palatinus mellé, ennek hintájába. Minden kíséret nélkül indulának. Bercsényi barátja életéért remegve, nagy aggodalmak közt várta őket vissza.

Kiowski — mert hivatala után így is hívták a palatinust — kiérvén a táborba, a fogatát felismerő Radziwill hg. eléje sietett vendégének. A hintóból azonban a herczeg által személyesen nem ismert magyar fejedelem lépvén ki előbb, egyenesen szembe ment Radziwillal, karjait ölelésre tárta és így szólt: »Ámbár nem ismersz, én vérrokonod vagyok, az, a kit — úgy hallám, — hogy üldözni kívánsz, noha én nem hiszem. De, ha mégis úgy volna: nyilván azért teszed ezt, mert engem nem ítélsz méltónak akár rokonságodra, akár barátságodra; ím eljöttem tehát, hogy ismerj meg és meggyőződjél az ellenkezőről. *Én vagyok Rákóczi Ferencz!*«

E nevet hallva s Rákóczi nagylelkűségétől lefegyvereztetve, a nagy meglepetés miatt szinte megdöbben lengyel mágnás fülig elpirúlt, alig bírt hamarjában valami érthetőt dadogni, — mindazáltal sietett a nemes magyar lovag ölelő karjai közé, s minden kitelhető udvariassággal és tisztelettel fogadá táborának váratlan vendégét, eddig ádázúl üldözött rokonát. A megszegyenült Radziwill e jelenettől fogva Rákóczinak meleg barátjává, bámulójává lón, s őszintén megvallotta neki: igaz, hogy Sobieski Jakab ötvenezer aranyat ígért lefizetni számára, ha a fejedelmet elveszti, azonban ő — mentegetődzék, — erre sohsem ígérkezett, csupán némi tudósításokkal akart volna szolgálni Jakab királyfinak Rákócziról; de a mit Brzezanban tartózkodása óta róla megtudnia sikerült, nagyon ellentmondó, bizonytalan hírek valának. Így végződött ezen, Imre király egykori táborig látogatására emlékeztető jelenet, mely — elgondolható — Potoczkit is mennyire meglepte. ¹⁾

Bercsényi kitörő örömmel üdvözlé a táborból visszatérő barátját s nagy jó kedvvel indúla el Ilyvóból másnap Varsó felé, hová Sieniawska hercegnő hintaján s testőreitől kíséretve utazott és a Sieniawski-palotába szállt. Rákóczi pedig, — miután a kiowi palatinus a részéről adandó segédcapatok haladéktalan fölkészítését megígéré, — a belzi palatina látogatására Holesiczra utazott, hogy a magyar határokhoz közelebb legyen. Holesiczról aztán három nap múlva, lelkes barátnőjével Sieniawski-Lubomirska hercegnővel együtt, a szomszéd Drosdoviczére ment, Konski volt podolyai — most már krakkói — palatinushoz, őt is sürgetendő a csapatfölszerelésre.

Minden jól indúlt. Bercsényi szerencsésen megérkezék Varsóba; azonban Bonnac nem lévén ott: a balti tenger partjaihoz Danczkába való küldözgetés utána s tett intézkedéseinek foganosítása a fővárosban, úgy szintén a föntnevezett lengyel urak által ígért hadak gyűjtése, illetőleg kiválasztása, fölkészítése, — szóval a szervezkedések, igénybe vetek mégis nehány hetet. Ezalatt otthon nem úgy történt, a mint bujdo-

¹⁾ U. o. 143—144. l.

sóink számították és Bržezanban utasításul adták. Ugyanis alig érkezének meg a hazába a Lengyelországban járt követek: a Beszkídek erdeiben reájok várakozó gyülelész csapatok, a mint a hozott zászlókat meglátták, leírhatatlan örömtől elragadtatva, — hogy íme, Rákóczi pártfogásába vette ügyöket, — a lobogóknak azonnali kibontását s a pátensek kihirdetését, vagyis a háború nyílt kitörését zajos lelkesedéssel követelték. Pap Mihályék hasztalanul hivatkoztak utasításaikra; néhány napig azonban mégis tartóztatták valahogyan a dolgot. Leérkezvén a beregi síkságra: Beregszász, Vári, Tarpa vidékeire, az összeesküdtek főszékhelyeire, — itt már éppen nem maradhattak a riadó örömeiben türelmetlenkedő nép heves buzgalmától. Esze Tamás, Kis Albert, Majos János, Pap Mihály, Bigéék, Móricz István máramarosi nemes és Horváth Ferencz régi katona, stb. tanácsot ülvén ekkor, belátták, hogy a már-már kitörő ár visszatartására nincs elég erejük. Magok is sodortatva az általános fölhevülés lángjától, vérmes reményeket tápláltak. Elhatározzák tehát, hogy Beregszászon május 22-kén országos vásár lévén, melyre nagy sokaság szokott egybeseregleni: akkor s egyszersmind Váriban és Tarpán a zászlókat kitűzik s a forradalomra felhívó nyíltlevelet kihirdetik.

Így történt. 1703. május 22-kén Rákóczi fejedelem zászlóit Beregszász városában ezerekre menő népsokaság harsogó örömriadalmi között kibontván, s az ő és Bercsényi gróf pátenseit felolvastván, mindenféle párokban széjjel is küldözvén, — ezzel a nyílt forradalom, a népfölkelés tényleg megkezdődött. ¹⁾ Hasonlót tőnek Váriban és Tarpán; sőt Vári városában már 21-kén megjelent 300 gyalog, 40 lovas kurucz három zászlóval. A népvezérek először tevék le a hűségesküt Rákóczinak a kibontott szabadságzászlók alatt, — s utánok a lelkesült nép százai, ezrei. Legelsők, nagyobb csoportban, a hű tarpaiak valának. ²⁾ A fegyvert fogott nép azután megvá-

¹⁾ »Május 22. Mentem Olesvára. Azon napon mutatták ki Beregszászban Rákóczi zászlóit; és kezdődött újabb rossz.« Jegyzé be 1703-iki naptárába *Károlyi Sándor*, szathmári főispán s nemsokára kurucz generális. (L. *Károlyi S. Önéletirata*, 137. l.) stb.

²⁾ Maga mondja ezt *Rákóczi*, 1708. aug. 25-kén egri táborában

lasztá főtiszteit: *Esze Tamást, Kis Albertet, Móricz Istvánt* gyalogsági, *Pap Mihályt, Majost, Nagy Mártont* lovassági főkapitányoknak; a kik alatt csapatokra oszolván, — ellepték szerte a falvakat Beregben, Ugocsában, Szathmárban, Máramarosban, mindenütt esküdtetve zászlaik alá a lakosságot. ¹⁾ Tíz nap alatt 6000 főre szaporodott a fegyvertfogottak száma, ²⁾ jó és rossz puskákkal, karabélyokkal, pisztolyokkal, régi rozsdás kardokkal, viaszszegzett kaszákkal, lándzsákkal, szeges fustélyokkal, fokosokkal stb. fölfegyverkezve, kitől hogy lehetett. A fejedelem nyílparancsának híven szót fogadván, nem bántottak senkit, csak a németeket és a kamarai tiszteket, ha kaphatták; rabolni éppen nem raboltak, csupán élelmiszereket, bort, fegyvereket, hátaslovakat requiráltak, — mint maga

Tarpa község lakosai részére kiadott s őket hűségükért hajdúvárosi kiváltságokkal jutalmazó ünnepélyes diplomájában, írván: »Tarpai jobbágyink és lakosok *elsők valának*, a kik mellettünk és édes hazánk mellett fegyvert kötvén s életeket fölszentelvén, minden veszedelmekre jó szívvvel mellénk adták önmönmagokat.« (A diploma *eredetije* néhai Tarpai Dr. *Esze Gábor* úr, Szathmár-megye főorvosa hagyományából jelenleg *gyűjteményben*.)

¹⁾ *Kajdy István* ugocsai nemes, utóbb Rákóczi gyalog-ezredese, írja 1703-iki, különben dátumtalan levelében gr. Csáky István beregugocsai főispánnak, maga-mentegetésül: »Az midőn dje *21. Máj* notárius urammal Maróthy István uram ő kglme Muzsajban conscribáltak volna, az ő kglmek udvarlására általmentem, onnét Orosziban, estvére későn visszajöttem, Benében háltam Maróthy urammal; az Ns. Vármegye hajdúái is a hadnagygyal odaérkeztenek; mind együtt háltunk. *22. ejusdem mensis reggel* még ágyunkban feküdtünk, az midőn Busvárúl meghozták, *hogy immár Vári várossában zászlóstúl vannak az kuruczok*. Én az hírt meghallván, útamat hazafelé akarván követnem, Maróthy uram tartóztatott: ne menjek, hanem ő kglme az erdőn megkínelteti: mint vagyion az dolog? Ez hajdúkat lesben fogja állatni, szemben menjenek velek. De míg Váriból emberünk megjött, *addig reánk jüttenek, 17-ed magammal elfogtanak, kiket is mind közikben esküdtettek, és engemet is*, két ízben is meg akartak ölni, megesküdték arra, hogy vagy megesküszöm, vagy fejemet veszik. Sok reménkedések után mitigálták dolgomat s arra esküdtettek: Midőn az Méltóságos Fejedelem kijün (Lengyelországból) s az Ns. Vármegyéknek az zászlót elküldi, ez Ns. Vgyével híve leszek, — addig házammal ülök.« (Eredeti levél a gr. *Csáky cs. ltárában Löcsén*.) V. ö. Csicséri Orosz György beregi alispán 1703. májás 28-iki levelét Csákyhoz. *Századok*, 1873-iki évf. 12. l.

²⁾ *Rákóczi Önéletrajza*, 145. l.

a »dolhai győző« Károlyi Sándor elismeri. — A lelkesedés leírhatatlan volt, »annyira elbódították az Rákóczi zászlói az népet, még az okosságát is ;«¹⁾ s a hol e zászlók még nem igen loboghattak is föl egyelőre: még túl a Tiszán is, — úgy várta már őket mindenütt a szegénység, »mint az Messiást.«²⁾

A szabadságháború e kezdő szakából — melynek eseményei eddigelé nem eléggé ismeretesek, — számos új mozzanatra világot derítő eredeti tudósítást sikerülvén fölfedeznünk a különböző levéltárakban: úgy véljük, nem tesziink kelletlen szolgálatot történetírásunknak, ha egyetmást közlünk belőlök e helyütt, annál inkább, mivelhogy amaz izgalmas májusi-júniusi napok hangulatát nagyon jellemzik.

Lehetőleg korrendet tartandunk.

»A szomszéd Bereg és Ugocsa vármegyékbeli nyugtalanságok immár odafejlődtek, — írja a Szathmár várából 1703. május 24-kén kelt tudósítás, — hogy az ide 4 mértföldnyire fekvő Vári mezővárosába, mely Rákóczié volt, mint a bíró tegnapelőtt ide megjelentette, e hó 21-kén két zászló alatt mintegy 300 hajdú, köztük 40 lovas, nyomult be s a lovakat elhajtá. A harmadik zászlót pedig a bíró háza kapujába tüzték ki, s Rákóczinak pátensét, mely pecsétjével van megerősítve, a népnek fölmutatván, fel is olvasták s a lakoságot a zászló alá fölesküdtették. Örömmel és önkéntesen állottak hozzájuk, minélfogva nem lehet kétség, hogy csakhamar nagyon meg fognak szaporodni.« Közli azután a pátens tartalmát, és hogy azt hirdették a nép közt: Rákóczi 15,000 főnyi idegen haddal fog az országba visszajőni minden bizonynyal. Siessenek tehát fegyvert fogni mindenek, hogy a fejedelemez csatlakozhassanak. Ugyane tudósítás megemlíti továbbá, hogy ezen Váriban lévő kuruczok megtudván, hogy a Tiszán innen egy német kapitány őrködik 130 muskatérossal s a szathmári magyar lovasok és gyalogokkal, — átüzentek neki: ők nem térnek addig vissza az erdőbe, hanem künt maradnak a síkon, a míg velök meg nem verekedik népével ;

¹⁾ *Koháry Judith*, özv. gr. Barkóczy Györgyné levele 1703. jún. 12-kéről (?) Nagy-Károlyból, gr. Koháry Istvánhoz. (*Hg. Koháry-Itár*; eredeti.)

²⁾ *Károlyi Sándor* 1703. május 25-iki levelében. (L. alább.)

jőjjön tehát, ha tetszik, — készen várják! »Miután azonban az ezredes úr (gr. Löwenburg, szathmári várparancsnok) észrevette, hogy a vármegyének semmi kedve sincsen fölkelni, (»I. Cottus circa insurrectionem nullum animum habere«), a kapitánynak rendeletet adott: vonuljon vissza csapataival, a mint is ma ide visszaérkezett.« A mi a kuruczoknak eléggé harcias, ellenben a németeknek s velök tartóknak nem igen bátor hangulatára mutat. Említi azután, hogy 23-kán Beregszász városát és Bene nagy községet teljességgel kifosztották volna a fölkelők (a mi nem áll), s hogy az utóbbi helységben lévén éppen a vármegyének ötven hajduja: azokat megtámadták, vezetőjüket elfogták, négyet megsebesítének, s a többit szétkergették. Végre, — írja, — most, e levél befejezésekor érkezik a jelentés Tisza-Újlakról, hogy az ottani kamarai sőtár őltalmára kirendelt német őrséget, 16 muskatérosból állót, ma — május 24. — reggeli 7 órakor két zászlóval lévő kuruczság megtámadván, lekaszabolá, a tiszték még tegnap behuzódván ide. ¹⁾

E szerint Tisza-Újlak városa, jelentékeny sószállítási és raktárolási hely, már május 24-kén a fölkelők kezeibe került; s e körülmény magyarázza meg a császáriaknak az ottani tisztai rév őltalmára tett azon intézkedését, hogy az átellenes Tisza-Becsnel sánczolták el a folyamnak egy kanyarulatát s abba erős — német-magyar — őrséget helyezének.

Másnapról már magától a szathmári főispántól, a később oly nagyhírű b. Károlyi Sándortól bírnak igen érdekes tudósítást. A főispán családi várából Károlyból, 1703. május 25-kén, ekként értesíti a mozgalom keletkezéséről sógorát gr. Koháry Istvánt Csábrág várába:

»Igazán, parva scintilla excitat magnum incendium. Kis Albert, Esze Tamás nagyhírű tolvajokat (!) ²⁾ tokaji veszedelemkor kezében adám az németnek, — elbocsáták őket; ³⁾ mostan már újabban felzava-

¹⁾ »Copia literarum Zatthmarino sub dato 24. Maj 1703. exaratarum.« (Főntebb már idézve.)

²⁾ Sőtinkább ő irtatta ki a hegyi oláh tolvajokat Kis Alberttel mint bujdosó kurucz hadnagygyal vármegyéjében 1696-ban, mikor e hadnagyot 40 hajdujával még zsoldjába, várába is fogadta volt.

³⁾ Ez eddig csak *Kis Albertről* volt tudva, *Esze Tamásról* nem.

rák az országot. Még ugyan mind lappongva járván, mostan már 22. hujus Ns. Bereg Vármegyében három zászlót erigáltak, kik nagy, öreg, sárga (*piros*) selyemzászlók, aranyosok, Rákóczi ezimere rajtok; fényes nappal, Rákóczi s Beresényi pátensével járnak, aztat falukon, városokon olvastatják; kiben pap, templom, udvarházak, malmok háborgatási s úgy nemeseké — kik házoknál maradnak — tilalmaztatnak. Csonka héten Rákóczit magát is Beregszászba várják, és hogy már útban volna, affirmálják. — Mindezeket magok beszélvén beregszászi plebanus uramnak, ő Kglme nekem írja; mind magokat, zászlókat látta. *Senmi csint nem tesztek*, hanem ételt-italt s az hol fegyvert találnak, azt elviszik. Már az lóra is reákaptnak; úgy hiszem, continuálni fogják, azután meg az marhát. — Én correspondenter lévén az több vármegyékkel, *21-kén kellett volna rajtok menni*, azonban ezt meghallván: mind az vármegyék, mind az német, ki Szathmárról ki volt, beszállott és széljeloszlott, ki hova volt rendelve; hanem még maga én vármegyémnek egy része vagyon vigyázásban az Szamosközön az Tisza felől, — *de az bizony meg nem gátolja őket*. Istennek hála, még az én vármegyémben nincsenek: *de Bereget, Ugocsát ellepte és az földnépét jobbjára magához hódította*. Itten is, úgy látom, *mindenütt úgy várja az szegénység, mint az Messiást*.

Magam, — itten vagyok egynehány katonával és talpassal; haugyan valami lesz, mint maradhatok meg s hol? meg nem foghatom; ellentállni pedig, haugyan való léssen, ezen az földön hogy lehessen, nem tudom: *mert az föld népe az ígát elánta, — az ellent nem áll; az köznemesség elportiózta (adóban elfizette) mindenét, fegyvertelen; az jova pedig ki egy felé, ki másfelé elvonta magát, jószágát félti; had nincsen, s ha volna is: az német annak semmit sem teszen,*¹⁾ *csak az lakosokat pusztítja.*«²⁾

Nagybecsű vázlat, nevezetes sorok Károlyi Sándortól! Tisztán láttatják a helyzetet s mutatják: mennyire nem bízott a nemesi insurrectiók sikerében, a közörmel fogadott, sőt várt zendülők ellen maga Károlyi sem, — pedig ő volt az ellenfölkelés, a vármegyei insurrectiók főszervezője, lelke. Ugyanis, hogy a Tokaji-Szalontay-féle fölkelés idejében, Kis Albertnek várába fogadása miatt gyanúba vett hűségét tisztázza: ezúttal éppen Károlyi Sándor vala az, a ki saját vármegyéjé-

¹⁾ Azaz: *nem árthat*, t. i. a nehézkes német had, a könnyű, gyors kuruczok, a ki, ha baj van: szét, berekre, erdőkre oszol, s meg összejő.

²⁾ *Eredeti*, sajátkezűleg írt levél, gyűjteményemben.

nek insurgáltatása mellett, a szomszéd hajdúvárosiakat, Máramarost, Szabolcsot stb. hasonlóra ösztönzé, a hatósági területről kiszorult bereg-ugocsai főispánt, az előbb aranyos-medgyesi várába, majd Szathmárra húzódott gr. Csáky Istvánt nemesiségének maga mellé vonására s erélyes ellentállásra bízta; írt továbbá mindenfelé, kivált gyakran Nigrellihez Kassára, bőven informálván őt a zendülés természetéről, a néphangulatáról, a helyzetről, gyors segílyt sürgetve, hogy a még aránylag kisszerű gyuladás most, keletkeztében elfojtassék, — mert bizony-bizony nagy égés lesz belőle, oly rohamosan terjed napról napra; gyúanyag mindenütt van reá.

Nigrelli azonban csekély haderővel rendelkezvén, nem sokat tehetett. Az erősségeket a másként is kisszámú helyőrségektől ki nem ürítheté. Egyremásra írt tehát Bécsbe segítségért, s addig is a Debreczen tájáról Bajorország felé éppen elindult Montecuccoli vasasvezredet — az egyetlen tábori csapatot Felső-Magyarországon — visszarendelé; az erdélyi vezénylő-tábornoktól Rabutinól is lovasságot kért; a vármegeken nemesi fölkelést rendelt hirdetni, bízta Károlyit, Csákyt, Barkóczyt, Sennyeyt és a többi urakat, hogy csak rajta, s egyszersmind utasítá a szathmári várparancsnokot gr. Löwenburg ezredest: vezényeljen melléjük őrségéből erősítésül egyes gyalog-századokat, a Tisza átjáróit sánczoltassa el, főként arra ügyelvén, hogy a lázadók e folyamon át ne csaphassanak.

Nigrelli vészriadalmas fölterjesztéseire Bécsben is elkezdének ide-odakapkodni, május végén, június elején. Nevezetesen, a jún. 3-iki ministertanácsból Savoyai Eugen javaslatára utasítá Leopold a cs. k. udv. főhaditanácsot és az udv. kamarát, hogy 1. a Magyarországon állomásozó összes gyalogezredek, mezei hadak és az ú. n. szabad-századok (Frey-Compagnie) haladéktalanul egészítettessenek ki teljes létszámra; 2. a Magyarországból kivont 12 század Teutschmeister-gyalogság másokkal pótolassék; 3. a löcsei helyőrség 200 emberrel erősbítettessék; 4. a bajor harczterre rendelt Montecuccoli-ezred Magyarországon maradjon, a hol a lovas had 1500 fővel szaporíttatni fog; 5. még a tiszti szolgák is (minden századnál 6—6) lovasíttassanak s dragonyos-szolgálatot tegyenek; 6. a

meg nem ingott hívségű vármegyékben magyar katonaság toborztassék és pedig a duna-menti részekben Koháry alatt 500 huszár, 300 hajdú, s a felső-magyarországi részekben Gombos Imre alatt 600 huszár, 300 hajdú; végre 7. Erdélyből 700 lovas vezényeltessék ki Glöckelsberg tábornokkal — a ki Szathmár, Munkács, Tokaj vidékeit nagyon jól ismeri — Nigrelli segélyére.¹⁾ Koháry Istvánnak a cs. főhaditanács már jún. 2-kán megküldé a rendeletet, hogy mindent félretévén, haladék nélkül siessen föl Bécsbe, a tervezett intézkedések foganatba vétele végett.²⁾

Mindez azonban, a cs. hadi pénztár szokásos üressége miatt csak lassan léphetett életbe, — mialatt a fölkelés a felső-tiszai tájakon egyre növekedék, s május 25-kén már a Tisza-vonalat is általtörték Naménynál.

E hó 27-kéről több tudósítást bírunk, közöttük *Károlyi-tól* is, a ki nagy-károlyi várából, honnat a nemesi insurrectiókat rendezé, így értesíti újból Koháryt, Csábrágba:

»Naponként ezen kuruczság nevezeti alatt indúlt had szaporodik, — már 12 zászlóaljára tölt csak az ki előrejár. Noha vármegyémvel az réveken mindenütt kemény vígyázással voltam: mindazonáltal tegnapelőtt bizonyos helyen alattomban általköltözvén,³⁾ úgy írják, mintegy 300-an az Szamosközön kimutatták magokat. Én azonnal nagyobb erővel felültetvén vármegyémet, tegnap rajtok küldöttem, nem lévén ezen az földön semmiféle had. Kállóban is írtam holmi letelepedett katonákrúl, — ha onnét jönnek s megfogadják: tehát, valamiben Isten tehetségemet adja, gátolom, az mint lehet. Szathmári Commendáns Uram sem szerencsélthetheti az várat, hogy segítséget adhatna.

Leeresztett selyem- s aranyos zászlókon nagy aranybötűkkel

¹⁾ L. Feldzüge d. Pr. *Eugen v. Savoyen*, V. köt. 602—603. l.

²⁾ *Consilium Aul. Bellicum*, Viennae, 2. Junij 1703. Gr. Koháry István colonellusnak: »Ob pericula superioris Hungariae partibus occasione rebellium ibidem hincinde oberrantium imminentia . . . Dnus Colonellus, perceptis his literis nris, quantocius et absque vel minima remora huc sese conferat.« (*Eredetije* a hg. Koháry-Itárban.)

³⁾ Károlyi S. *naptári jegyzetei* szerint ellenben május 25. és 26-kán még csak »sok rossz hírek« valának, és a kuruczok 27-kén jöttek át a Tiszán Szathmár-megyébe. (137. l.)

szózatok vadnak ekképen: *Franciscus Rákóczi Sacri Romani Imperii Princeps. Cum Deo pro Patria et Libertate.* Pátenseknek pedig meritumi ezek: Minthogy ez a magyarság úgy elnyomattatott, szabadságában megrontatott, sóval s egyébbel való kereskedés — melylyel életét táplálhatná — annyira tölle elvétellett: eljött az ideje, hogy mindezek alól Isten kegyelmébül felszabadúljon és elébbeni helyiben álljon. Azért minden ember kardot kössön s fegyvert fogjon, mert most ő Felsőge is az külső, erős nemzetségektül s ellenségektül úgy környülvétellett: hacsak Isten nem szabadítja, — lehet az magyarságnak felszabadulása. Elindúlt hadai pedig templomokra ne menjenek, semmiféle papot meg ne háborítsanak, malmokat föl ne verjenek, az szegénységet ne rontsák, se azokat kik fegyvert nem fognak. Ezeken kívül több is vagyon, de ez a veleje. Még semmi nevezetes ember köztök nem hallatik, hanem magát Rákóczit és Beresényit hirdetik erejével általköltözni; való-é? Isten tudja. Az pátens az ő neve alatt vagyon; subscriptióját ha imitálták is, úgy írják: igen tanálták. Pecsétje oly nagy, mint az erdélyországi; *bal felől alatta Beresényi subscriptiója vagyon. Még eddig az pátens szerint bánnak az földdel; egyebet nem bánt lónál és fegyvernél, németnél, és az ki fegyvert fog ellene.*¹⁾ *Naponként felette szaporodik s gyűl.* Mint maradhatunk? tovább is Kglmet tudósítani el nem múlatom, s valamit ezen szegény vármegyém nemes tagjaival végbenvihetek rajtok, ha szintén valami lenne is, el nem múlik. Reméllem, ha Isten megmaraszt bennünket: *respectusban veszi az*

¹⁾ A szathmári főispánnak ezen ismételve hangsúlyozott elismerése hazugságnak bélyegez minden egyéb oly vádat, mintha a fölkelők raboltak, fosztogattak volna. A hol ezt tették: *ellenállásra lettek, azért tették.* — Hasonlót bizonyít a beregszászi plebános levele is. Nevezetesen gróf Koháry István főtisztje *Dúl Mihály* jelenti Szécsényből 1703. június 16-kán urának Bécsbe: »Váczon valék, odaérkezék itélőmester Tolvaÿ Gábor uram; a beregszászi plebanusnak levelét mostanság vötte ő Kglme, a kiben azt írja, hogy Beregszászban három zászlóalja pártos (kurucz) katonaság oda beszállott volt, kiknek az kapitányjok plebanus uramot meglátogatta és azt mondotta plebanus uramnak, hogy nékiek az ő urok megparancsolta életek s fejek vesztése alatt, hogy semmiféle religióban lévő egyházi rendeknek, sem pedig a szegénységnek ne alkalmatlankodjanak. *És nem is alkalmatlankodtak egyebet, hanem eledelekre egy marhát vádáltak le s az közöttök való tiszteteknek hat útcze borral kedveskedtek, s Beregszászból azután békével kimentek.*« Íme, ilyen jóindulatú s jó rendtartó vala a szegény pórhad! (*Eredeti levél a lig. Koháry-ház Itáriában.*)

Felséges Udvar, (s ez volt Károlynál a legfőbb indok!) *nem úgy, mint addig.*«¹⁾

Míg e levél bizonyosága szerint a Bereget és Ugocsát immár, az egy munkácsi vár kivételével uraló zendülők május 25—27-kén már Szathmárba is átcsaptak: addig ugyancsak 27-kén kelt más levelekből értesülünk, hogy a mozgalom más irányban, nevezetesen *Unghvár felé*, Bercsényi megyéjébe is kezd vala terjedni. Id. gr. Barkóczy Ferencz ír erről — ungh-megyei Pálócziól 1703. május 27., — sógorának Galambos Ferencznek Deregyőbe, s hogy az unghvári parancsnoktól vár biztosabb híreket és saját embereit is kiküldé kémkedni.²⁾ Maga ezen unghvári csász. parancsnok »Fronteis Kus de Sailern, Reichs-Ritter« pedig székhelyéről ugyane napon kelt sok cito-s levelével ijedten tudósítja b. Serédy Gáspárt Ráskára: »quod de aliquo rebellione multa loquitur et tantum mihi notificatum est, quod ille *Ragozi et Berzeni cum 5000 Svedones in partium Hungariae superioris venire velit.*« Sürgetőleg kéri tehát Serédyt, hogy azt a 15 hordó bort a mit vásárolt, mihamarabb szállíttassa a várba.³⁾ Így megbódította ím a fölkelők által czélzatosan terjesztett svéd segítség híre magokat a cs. helyőrségek parancsnokait is. S e hírek, ropantúl nagyítva, beszárnyalák a félországot.

Végre, szintén május 27-kén válaszol, tarpai hadállomásáról, gr. Csáky István bereg-ugocsai főispánnak, a zendülők egyik vezére is: »*Munkácsi Pap Mihály*, az én Kegyelmes Uramnak Rákóczi Ferencz Magyarország Fejedelmének *Plenipotentiáriussa*,« — mint magát aláírja — ekképen:

»Ngod somi gondviselőjének 25-kén írott levelét az Tiszaparton Kis-Árnál (*Szathmár* m.) vöttük, melyben írja Ngod, hogy tart ezen kőborlók pusztításátúl, — több mocskos szavaival együtt, melyet úgy vélem, az Kegyelmes Úr Rákóczi Ferencz, Magyarországnak Fejedelme nem reménlett volna, stb. De úgy látom, hogy nem akarja Ngod az én Kegyelmes Uramnak s országunknak javát, azért írt olyan mocskos levelet; mellyet is, Isten éltetvén, ő Ngának elő fogok mutat-

¹⁾ *Eredeti levél*, s. k. aláírással, gyűjteményemben.

²⁾ *Eredeti levél* a kir. kamarai archívum Ilymbusában. (*Orsz. Utár.*)

³⁾ *Eredeti levél* a gr. Esterházyak erdélyi ága Itarában Kolozsvártt, gr. Esterházy János úrnál.

nom, — tudom, akkor az debreczeni Montecuculi, hajdúvárossal együtt Ngodnak nem fog használni.« ¹⁾

Ugyancsak Csákyhoz 1703. május 28. Munkács várából írt leveléből pedig Orosz György beregi alispánnak — melynek egynémely pontját immár idéztük — kiemeljük, hogy Bereg vármegye lovasait, szám szerint negyvenet, 200 kurucz megrohanván, szétverte.

»Az nagy conspiratió, — írja az alispán, — egyedül vármegyénkből már 600-an vannak a beregszászi bíró vallomása szerint, öt zászlóval, s más vármegyéből is jött hozzájuk. Ilyvóban 22 társzerkeret vásárolnak Rákóczi Uramnak. — Míg ezek az erdőkön lappangottak: eleget üldözték őket vármegyénk katonái a szakmári lovas németekkel, de soha ki nem vehették s nem árthattak nekik. Hogy emyire fölszapordtanak: az parasztság nagy hajlandósága hozta magával. — *Már mink enuek nem resistállhatunk: mivel már magunk javában is ők parancsolnak s nagyobb része vármegyénknek övék, mivel az falukon csak keves ember akadt, a lei oda nem állott.* Én mindenkor itt bent voltam a vármegyében, *de az kinek a föld népe kedvez: azoknak ember keveset árt hat; mivel az parasztság járván az erdőket, mondják, hogy reáakadtanak, mégsem mondották meg. Az nemesség mind elszéljesztetett, — itten négyen vagyunk; ez igen kurta tábor! Az passusink elrekesztettek, az réveket ők szállották meg, mellyeket is nagy őrizet alatt tartanak.*« ²⁾

Az ugcocsi Kajdy Istvánnak hasonló tartalmú leveléről: mint lepték meg, fogták el és esküdtették közzéjük e vármegye hajdúit s magát Kajdyt is a kuruczok, — már emlékeztünk.

Ily viszonyok közepette Károlyi Szathmár-megye nemességét s a hajdúvárosiakat május 29-kére insurgáltatván, a Tiszán átcsapott néhány száz főnyi kuruczság ugyane napon ismét általtakarodott előle Beregbe. ³⁾ Károlyinak azonban

¹⁾ *Eredeti levél* a gr. Csáky-család Itárában Lőcsén.

²⁾ *Eredeti*, a gr. Csáky-család Itárában.

³⁾ *Károlyi S.* naptári jegyzete május 29-kéről, (137. l.). Hasonlókép *Dobozy István* debreczeni főbíró írja Debreczenből 1703. június 1. Almásy János hevesi alispánnak Gyöngyösrre: »Ide nálunk megbódultunk vala; néhány száz gyülevész nép Rákóczi zászlói alatt öszvevervén magokat Beregh vármegyében, által is csaptak volt Naménynál az Tiszán:

már másnap Kassára kelle sietnie, magát mentetegetni Nigrelli előtt, a kinek föladták. A nagy ambíciójű és nem kevesebb labanczos buzgalmű főúrral ugyanis saájátságos eset történt. »Ezen mostani zürzavaros paraszt-támadás alkalmatosságával, úgy látom s tapasztalom: az hol semminemű ok nincsen, *az német nemzet az ökör alatt borjút keres,*« — írja nagy bosszankodva, Kassáról, 1703. május 31-kén a szathmári híres főispán Kohárynak, s elbeszéli az esetet, melynek veleje ez: Fiacskája Károlyi László nehéz nyavalyába esvén, minthogy az itteni orvosok nem tudtak rajta segíteni: a gyermek nagyanyja gr. Koháry Judith és anyja gr. Barkóczy Krisztina, a kik hírét hallották egy szerencsés gyógyító lengyel franciscánus barátnek, egy salánki zsidót érette küldének Károlyi nevében kiállított útlevéll Szamborba, Lengyelországba, »hogy fiam gyógyítására jőne ki.« A zsidót azonban mostani visszajövelekor, »e zürzavar támadván,« a szathmári parancsnok, gr. Löwenburg gyanúból elfogatta, vallatóra fogta, s a grófnők közbenjárására elbocsátá ugyan: de följelenté Nigrelli tábornoknak Károlyit, mint a ki ily körülmények közt Lengyelországba küldöz titokban, ki tudja, miért? — *Ez volt az ökör alatti borjú-keresés.* És »mivel azon *Commendáns* (Löwenburg) *nekem nem felette jóakaróm,* — folytatja Károlyi, — tehát tartván bal információjátúl: az zsidót magammal (Kassára) felhoztam; kivel Mlgos Generális Uram (Nigrelli) *nem igen volt contentus,* de *jövendőt tekintvén,* az én obligatióm ez volt. Mostan immár *Generális Uram itten az zsidót újobban megares-táltatta;* mit csinál vele? nem tudom, de én azzal nem gondolok, sőt örülöm: hadd legyen tudva világ előtt, mintsem titkon, papiroson egynél-másnál.« Mely dolgot is azért tudatja Koháryval, hogy »in debitis locis, ha kívántatnék, ez szerént méltóztassék az Méltóságos Urakat informálni, — kibem mutatandó úri grátiáját alázatosan meg igyekezem szolgálni.«¹⁾

Mint e sorokból látható: a dolog Nigrelli előtt is gya-

de ezen órában úgy hozák, hogy viszont visszamentenek, Munkács felé indultak. Az vármegyék mindenütt insurgáltak ellenek; felének sincs — úgy írják — fegyvere, csak búzt csinálnak az átkozottak.« (Almásy kezével írt másolat gyűjteményemben.)

¹⁾ Károlyi S. sajátkezű, *eredeti levele,* gyűjteményemben.

núsnak tűnt föl és Károlyi balkövetkezményektől tart vala. Hogy azért az öreg olasz tábornok gyanakodását magáról elhárítsa s az uralkodó ház iránti rendíthetlen hűségéről őt annál inkább meggyőzze, esküvel fogadá Nigrelli előtt: a kuruczokat, — kiket most csak a saját vármegyéjéből szorított ki, fölkeresendi és üzöbe veszi, bárhol legyenek. ¹⁾ Ezzel június 1-jén kiindulván Kassáról, 2-kán haza Károlyba érkezett s még az nap és 3-kán intézkedett, expediált, leveleket írt mindenfelé. Vármegyéjének fölkelő nemességét 5-ikére Kórodra rendelé táborba, közös működésre hívta föl a hajdúvárosokat, Szabolcs, Bereg, Ugocsa, Máramaros nemességét s a Montecuccoli-ezredet; Szathmárra személyesen rándult be és kikérte Löwenburgtól a Thierheim gyalog-ezred két századát, fölszedé továbbá b. Melith Pál s a Perényiek zászlait, stb. Egy szóval, ambíciójától sarkalva, erélyesen hozzálátott az ellenfölkelés szervezéséhez. ²⁾

E közben a zendülők száma folyton szaporodék, kik is számos, kisebb-nagyobb csapatban lepték el a Beszkiédek és a Tisza jobbpartja közti vidékeket. Legbuzgóbb és legtehetségesebb vezérüktől Esze Tamástól bírnak ez időből egy dátumtalan levelet, Szathmár vármegye rendeihez intézve. »*Thomas Esze Tarpaiensis, supremus et primarius pedestris ordinis Capitaneus Celsissimi Principis Francisci Rákóczi, Domini Domini mei Clementissimi,*« — írja alá magát. Említi a levélben, hogy a bržezani pátens egy példányát már előbb megküldvén a megyének: csatlakozást várt volna tőlök, nem pedig azt, hogy magokat a hazai ügy és a fejedelem esküdt ellenségeiül nyilatkoztassék. Sem a király, sem az ország nem hívta fel őket insurrectióra, — miért fegyverkeznek hát ellenök? Nem másért, mint a szegény nép elnyomásáért. Óva inti őket: vigyázzanak, mit cselekesznek, — mert úgy lehet, rövidnap alatt keservesen meg fogják bántani; ha egyszer átkelünk a Tiszán: magoknak tulajdonítsák a mi rájuk következik. Addig is, a fegyverekre az országnak lévén szüksége: adják ki, és a kinek három paripája van, abból egyet hadi szolgálatra általengedni tartozik. Végül fenyegetődzik, hogy elfogott és Szath-

¹⁾ L. Szalay L. Magy. Tört. VI. 78.

²⁾ Károlyi S. naptári jegyzetei, 138. l. stb.

márra beküldött hírnökét bocsássák hozzá vissza, különben viszontorlással él, — ámbár eddig ő senkit a vármegye rendei között el nem fogatott, noha módjában állott volna. ¹⁾

Az ország már a mármaroszi szélektől Eperjesig, Gömörig, Borsodig és le a Jászságig megmozdult. Itt is, ott is merült föl valami helyi kitörés; a nyugtalanabb elemek elkezdtek rezgelődni, s a németes emberek egymást rémíték. Annak is híre kezd vala szárnyalni épp e napokban, június elején, hogy a Thököly kuruczainak és velök Szalontay hadának Oláhországba szorult maradványai Moldván át betörni készülnek Máramarosba, Esze Tamásékkal egyesülendők, — s alighanem ezek eleibe indult volt oda a fölkelőknek ama nagyobb csapata, a melylyel azután Károlyi Dolhánál, a Borsova mellett megütközött. Thökölynek Szappanos István nevű volt ezeres-kapitánya, mint látni fogjuk, át is vergődött Moldvából némi haddal hozzájok s még az ütközet előtt egyesült velök. Egy volt régi kurucz, Várnay György írja június 3-kán Gömörből Sztárnáról gr. Koháry Istvánnak:

»Rossz hírek kezdenek Tiszántúl folyni. Tegnapelőtt gyött onnan alól Tiszántúl Giczey Márton uram, beszéli bizonyosan: Árokton valami katonák (*a Borbély Balázs bujdosó katonákból összeverődött hadaféle lehetett!*) németeket levagdaltak, az sós praefectust is megölték és Tiszában hajították az testit, házát felprédálták. Tegnap Vajárúl (Szaboles) ment egy ember levelekkel, az is azt beszélte, hogy az kurucz közelget hozzájok, — elhittem, arrúl írtak Vaj Ádám uramnak. Csetnekiek azt mondják, a kik Eperjesre voltanak vásárra: ott semmi vásár nem volt; sóvári bányárúl az tiszték mind behordozkodtanak a városba, nagy félelemben vadnak, Máromaros tájárúl félnek. Egy Szénássy névő, Thökölyi Uram ő Nga hadnagya ²⁾ — azt hallottam bizonyos és becsületes embertül, — Patakra írt feleséginek, hogy az előbbeni üzenete szerint ötet haza ne várja: *mert grátiára vissza nem gyön immár, — mert rövidnap másképen győnek haza.*« ³⁾

¹⁾ *Egykorú másolat* gyűjteményemben. Megvan a kir. kamarai ltárban is.

²⁾ *Szénássy Márton*, Thököly lovas-hadnagya, 1699-ben Nikápolyban. (L. *Thaly*: Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, etc. m. tud. akad. Monum. Hist. XXIII. 782. l.)

³⁾ *Eredeti levél* a hg. Koháry-ltárban.

Az e levélben említett Vaÿ Ádám — később Rákóczi udvari-marsallja — Ajnácskőről, 1703. június 5-kén arról értesíti Kohárynak csábrági kapitányát Korponay Jánost, hogy Miskolczról vett hírei szerint e napokban, éjtszaka, három csapatban, »bizonyos czifra ruhás (?) had takarodott által az Sajón igen nagy csendességgel; senkinek kárt nem tévén még, mentek az Hegyallya felé.«¹⁾ Ugyancsak jún. 5-kéről Rima-Szécsről, Draskóczy Sámuel pedig azt újságolja gr. Koháry Istvánnak Szécsénybe, hogy Borsodbúl, Szendrőhöz nem messze, méneseket hajtottak el a kuruczok, — talán amaz éjjel járó csapatok, a melyekről Vaÿ emlékezik. Draskóczy továbbá a fölkelőknek Zemplén vármegyébe való becsapásáról is hírt ad, írván, hogy e megye alispánjának Szent-Iványi Mihálynak körtvélyesi udvarházát a kuruczok, (mivel az alispán nemesi insurrectiót hirdetett ellenök) megrohanván, fölverték s mindenét fölprédálták. Más zempléni nemeseket pedig elfogtak és sarcz-fizetés után bocsáták újra szabadon.²⁾

Egy, Kassáról szintén jún. 5-kén kelt levél viszont arról tudósít, hogy a beregi kuruczokból — mint ez órában hozák hírrül Kassára, — »majd ötszázig való lovas és gyalog *Munkács városában* béésvén, (berohanván), Rákóczi kastélyát ottan specie *Principalis ipsorum* nem bántották, — más *privatus* nemesembereket feldúlták; aminthogy némelyek a bornál megnyomattatván, azután el is fogattattanak. Előljárójok nincsen nevezetes ember, hanem Kis Albert. Rákóczi készülé-*tinek* híre (teszi hozzá a levélíró vígasztalásúl), se Lengyelország-búl, se máshonnéd nem verificáltak, és így nagy a reménség, hogy úgy járnak, mint az pataki támadáskor. Ellenben Generális Nigrelli Uram Késmárkrúl és Lőcséről a praesidiáriusokat ideszorítja. (Ez csak annak a jele volt, hogy féltette *Kassát*.) Montecuculi regimentje, a ki felfelé indúlt vala, visszarendeltetett; *a vármegyebéliek is rezgelődnek, de ezeknek a németek nem hisznek, s talán van is miért?*«³⁾ Ez is jellemző a közhangulatra.

¹⁾ Vaÿ Ádám *eredeti levele* gyűjteményemben.

²⁾ Draskóczy Sámuel *eredeti levele* a hg. Koháry-Itárban.

³⁾ »Extractus Literarum Cassoviae 5. Junij emanatarum.« (*Egykori másolat*, ugyanott.)

Azonban ezek mellett a Lengyelországból segítségül jövő svéd, tatár, lengyel, kozák csapatoknak a kuruczok által szándékosan terjesztett híre is erősen tartotta magát s százféle változatban forog vala közszájon, méginkább szítva a nép reményét s növelve az izgatottságot. Hitelre találának e hírek még a labanczos érzületű magyarok, sőt magok a császári közegek: magasabb német tiszték, tisztviselők köreiben is. Érdekes példáit idézhetjük ennek; pl. a már említett unghvári levélen kívül, Johann von *Putz* cs. k. bányafőnök tudósítja 1703. jún. 6-kán Selmezbányáról gr. Koháry Istvánt:

»A Szepességéről Iglóról tegnap érkezett emberünk; jelenti, »dass ihm vom vertrauter Hand über Kaschau seye zugeschrieben worden, ob sollte der Ragozi mit dem Berzény unweith Mongatsch, auf einen grossen Ragozischen Guth, nambens St. Nicolaj (Szent-Miklós) mit etlich tausend Tartarn und 3 Regimenten Teutschen Soldaten, so ihrer Meinung nach Schweden sein sollten, ankommen sein, dort herumb noch mehrer Leuth zusambenwerben, und dabey gute Ordre halten und keinem Bauren oder Landmann den geringsten nicht thuen, sondern auch alles aus Errar-Gelt bezahlen sollte.« S másnap jún. 7-kén ugyancsak Putz ismétli, a besztercei páter rector révén vett tudósítás szerint, hogy a Tiszavidéken Rákóczy zászláival járó zendülők »nicht nur einen grossen Zulauf von allerhandt hungern Gesindel haben: sondern auch noch hierzu 15,000 Mann Tartarn erwarten sollen; dass also dessentwegen zu Caschau schon zwey Stadt-Thor vermauert, auch Leutschau verpallisadiert werden solle.«¹⁾

Sötér Ferencz Pest vármegyei alispán Sáprról 1703. jún. 15-kéről szintén Koháryt tudósítja Bécsbe:

»Az új kuruczoknak itt is majd két hete, mióta a hírek folydogál, de hitelt teljességgel nem adhattam neki. De már bizonyossan tudom, hogy Munkács táján mintegy tizenöt aranyos zászlókkal mutogaták magokat, és Karczag-Újszállásán és Tháron is (Mező-Túr) voltak közülők. Már az Tiszántúl kezdenek jární és Várad táján is. (?) Rákóczy és Bercsényi urak ő Ngaik katonáinak mondják magokat; az a híre, hogy volnának már is tizenkétezeren, tatár-e vagy kozák vagy lengyel is vagyon velek, sőt, hogy svécusok is volnának közöttök.«²⁾

¹⁾ *Eredeti levelek*, a hg. Koháry-ltárban.

²⁾ *Eredeti*, u. o. Sötér már Pestre készült bemenekülni, ha közelebb jőnek a kuruczok.

Legjobban ítélte meg a dolgokat a volt kurucz Várnay György, a ki más érdekes részleteket is ír Kohárynak, Gömörből Sztárnáról, 1703. jún. 7-kén:

»Tegnap érkezett emberünk Eperjesről és Kassáról, kit studio odaküldöttünk volt; meghozta: Azon kuruczság, a ki Törökországban lappangott, 25 zászlóval (??) Máramaroson által érkezett Beregszászhoz, köztök vagyon Szappanos, Kéky, Pataky Péter, — ezek az hajdúvárosiak közül valók voltak azelőtt, de Szappanos nem az. Azt beszélik, hogy Beszkéden, Lengyelország felé tisztíttatják az utakat: Méltóságos Fejedelmet Rákóczi Ferencz és Bercsényi Uraimékat ő Ngokat várják, és hogy valamely nép volna mellettük idegen; két regiment dragont is mondják Fejedelem mellett hogy vagyon. Ezek ha így vadnak: minden kérdés kívül est factio Gallica. Constantinápolyban resideál most Marchio Feriol, francziai királynak igen accuratus embere, a ki 1670-dik esztendőtil óta forog lengyel-, magyar- s erdélyországi factiókban, mind Erdélben, mind Lengyelországban sokáig lakott, esmeri igen nagy embereknek húmorukat; fejemet kötöm belé: nem egyéb indítója ennek az tumultusnak, hanem Feriol, ő informálta — hihető — az francziai királyt, quod Thökölius et Petrőcius amplius non sunt apti ad instaurandum bellum; azért, ha akarja megújítani az király az hadakozást Magyarországon: adjanak pénzt Rákóczi Ferencz Urannak ő Ngának, — s az ő személye által nagy diversiót tehetnek. Aminthogy Damsz-kán elég pénzt adnak francziai király commissiójára.«¹⁾

Ez a vén róka konyított valamit a külügyi politikához.

Az említett hírek annyira izgalomba hozták az országot, hogy kivált mióta a kuruczok a Tiszántúl is elkezdtek száguldozni, — Szathmárból ugyan Károlyitól ideig-óráig kiszorítatva, — már az alsó-tiszai német várórségeket is megszállotta az aggodalom. Így b. Globiz cs. ezredes, szegedi parancsnok, 1703. jún. 7-kén átiratban keresi meg Kecskemét város bíráit és tanácsát: expressus embereik által tudósítsák őt most és jövőre a Rákóczi és Bercsényi párthívei részéről a felső Tiszánál, Beregben, Ugocsában folyamatlan levő hadgyűjtésről s zenebonás hírekről.²⁾ A felső-magyarországi parancsnokló tábornok gr. Nigrelli pedig nemcsak hogy a

¹⁾ *Eredeti levél* a hg. Koháry-ltárban.

²⁾ *Egykorú másolat* u. o., a kecskeméti tanács által gr. Koháry Istvánnak, mint e város földesurának megküldve.

helyőrségeket kézzel-lábbal igyekezett mindenütt szaporítani, s nemcsak hogy székhelye Kassa erődítéseit éjjel-nappal javította, czölöpöztette és a négy kapunak kettejét — mint ostrom idején — eltorlaszoltatta, sőt befalaztatta: hanem egyúttal elrendelé a vezénylete alá tartozó helyőrséget összes várak és városok, név szerint különösen Tokaj, ¹⁾ [Munkács, Ungvár, Szathmár, Eperjes, Lőcse, Szepesvár, Szendrő, Murány stb. védműveinek mielőbbi jó karba hozatalát, czölöpözését. ²⁾ Szóval: komoly támadástól tartott.

Az országot beszárnyaló híreket az Olaszországból, de legkivált a Rajna-melléki és bajorországi cs. táborokból sűrűen hazaszökdöső, erővel fogott magyar katonák csoportjai is, — melyek eddig leginkább a nyugati vármegyékben, Pozsony, Nyitra- és Barsban vonták meg magokat, — az őket lappangató néptől meghallván: elkezdének az ország északkeleti részei felé húzódni, a kuruczokkal egyesülendők. Részint tehát e lézengők s részint a Zemplén, Borsod, Heves felől netalán közeledni próbáló »új kuruczok« előfutárainak éber szemeltartása és szorgos üldözése iránt szigorú parancsok bocsáttattak a vármegyékre, nevezetesen Nyitrára, ³⁾ Zólyomra, ⁴⁾

1) »Póstánk Tokajtúl visszatért; beszél, hogy a kuruczok után a német az hajdúvárosiakkal együtt nyomódik, (Dolha). A tokaji német megszaporodott, Patakrúl (hol a vár leromboltatott) odament németséggel. A Tiszát szorgosan őrzik, *Tokajt erősítik*. Beregszász táján való kuruczoknak szaporodása naponként vagyon, Rákóczi Uram ő Nga számára valóban fogadják a hadat, de maga ott vagyon-é, vagy sem? nem tudják bizonyosan.« (*Draskóczy Sámuel* levele Baloghról, 1703. jún. 12. gróf Koháry Istvánhoz Bécsbe. *Eredeti*, gyűjteményemben.)

2) Heinrich Wilhelm Freyherr von *Revir*, murányi várparancsnok, értesíti Murványvárából, 1703. jún. 17-kén Gallý Andrást, Koháry tisztartóját, hogy miután sürgős parancsot vett ő is Nigrelli tábornoktól »nebst gueten Wacht alle Orth und Platz, wo es nothwendig befunden wirdt, repariren zu lassen«: tehát az uradalom ebben közremunkáljon. (*Egykorú másolat*, a hg. Koháry-ltárban.)

3) *Máttyásovsky László* püspök-cancellár és nyitrai főispánnak Bécs, 1703. jún. 24-iki rendelete vármegyéjéhez. (*Eredeti*, Nyitramegye ltárában.)

4) Zólyommegye közönségének Besztercebányán 1703. jún. 12-kén tartott közgyűléséből kelt válaszfelirata gr. Koháry Istvánhoz mint kerületi tábornokukhoz. (*Eredeti*, a hg. Koháry-ltárban.)

Hontra, ¹⁾ Nógrádra ²⁾ stb. — Ennyire megzajdult már mindenfelé az ország.

A Hiób-hírekben csak *gr. Pálffy Miklós* országbíró és főtábornok nem akart hinni. Esze Tamásékról — Bécsből 1703. jún. 9-kén *gr. Barkóczy Ferencz*hez intézett levelében — azt írja megvetőleg: »*azok csak tolvajok, és a szegénység, a ki portiót nem fizethet, hozzájuk adja magát.*« Biztatja az aulicus Barkóczyt: járjon jól a végére mindennek s vesztegesen meg közülök egynehányat, mert »*pínzért találtak olyanok, hogy magát is Esze Tamást kézhez keríthetnék.*« (??!) E lovagias terv ajánlója, a büszke főúr különben nem tart a svédektől, sőt Rákóczitól, Bercsényitől sem: »*Én nem hiszem, hogy Rákóczi Bercsénivel bizonyos svécus népével kigyűjjenek: mivel svécus most is egynehány ezer emberrel francia ellen ő Fölségét segítette.*« (?) ³⁾

Így álltak a dolgok a hazában, a dolhai harcztot megelőző s közvetlenül követő napokban. — A népvézerek pedig, — a mint Rákóczi, Bercsényi felhívására és zászlóik láttára a szabadulást óhajtó nép örömjűjongva csatlakozék hozzájuk s csapataik 8—10 nap alatt mintegy 6000 főre szaporodának, — újabb követséget küldöttek június első napjaiban Lengyelországba a fejedlemhez, őt a történekről értesítendők, s esedezvén: jőjjön be most már mennélhamarabb a hazába és álljon a reá rajongó lelkesedéssel, mintegy szabadító angyalra váró híveinek seregei élére; ne mulassza el a felbuzdult nép első lelkesedését fölhasználni! E követséget, melynek fejei Majos ⁴⁾ és Pap Mihály valának, Rákóczi Holesiczról, a hol őt keresték, Drosdoviczére, Konski palatinus kastélyába rendelé s itt fogadta. A küldöttek hírt tévén mindenről, az

¹⁾ *Madocsánj Miklós* honti alispán tudósítása *gr. Koháry István*hoz Korponáról, 1703. jún. 21-kéről, a vármegye e napon tartott közgyűléséből. (*Eredeti, ugyanott.*)

²⁾ *Török András* nógrádi alispán válasza Losoncyról 1703. jún. 17., szintén Koháryhoz. (*Ditto, ditto.*)

³⁾ *Eredeti levél*, gyűjteményemben.

⁴⁾ Rákóczi Önéletrajzában (145. l.) Majost *Istvánnak* nevezi; volt ily keresztnévű is, meg Ferencz is: de az ezredességig emelkedett vitéz ifjat Majos *Jánosnak* hívták. (L. *Archivum Rákóczianum* I. köt. 76., 150., 174., 201., 224., 226., 269., 273., 287., 311., 319., 331., 334. stb. ll.)

összes nép nevében kérve kérték a szeretett fejedelmet: ne várakozzék a segédc csapatok fölkészülésére, — majd elhozza azokat gróf Bercsényi, a mint Varsóból visszatér; ő addig is jöjjön be a hazába, ne késsék, induljon azonnal velök! Mert a fegyverre keltek száma napról napra növekszik, készek mindenre, élnek-halnak a fejedelemért, — de így, fő nélkül nem maradhatnak sokáig, lehetetlen lesz köztük húzamosban rendet, fegyelmet tartani; félő, hogy apró csapatokra oszolván, tétlenségből és szilajságból prédáláshoz fognak s akkor könnyen megverethetnek; nem lehet annyi hadat hevertetni, stb.

Ezen kívánatokkal szemben sok nehézség álla; Bercsényi és vele a pénz, fegyverek, hadi felszerelés a francia követtől nem érkezett még meg, s a lengyel barátai által ígért csapatok nem voltak készen. Mindazáltal a hazaszeretettől s ifjú nemes hévtől buzdított fejedelem meggondolá, »hogy a nép lelkesedése táp nélkül nem tarthat soká és ha az első láng egyszer leohad: a második már sosem lesz oly erős; meggondolá továbbá, hogy ha a vezér nélküli, gyakorlatlan hadat netalán szétverik: a közvélemény őt fogja okozni a veszedelemért, hogy fegyvert fogatott velök, és szükségükben elhagyá, s több efféle.« Közlé ezen aggodalmait és tudatta feláldozó készségét barátjával Konskival, a ki okos fő s régi, tapasztalt katona volt. És úgy aztán, mindent meghányvánvetvén, ennek is tanácsára eltökélé, hogy megindul hazája határai felé, s elhatározását kinyilatkoztatta a követségnek. ¹⁾ Ez minden valószínűség szerint június 7-kén — éppen a dolhai csata napján — történt: s ezért adatta Rákóczi később a nagyhírű »*Recrudescunt*« manifestumnak (mely tudvalevőleg visszadatáltatott) az 1703. június 7-iki keletet, mint háborúja elhatározásának, kezdetének napját. ²⁾

Június 8-ika Drosdoviczén a szükséges úti élőkészületek megtételével s expedíciók írásával telt el. Nevezetesen Rákóczi

¹⁾ Lásd ezekre nézve Rákóczi *Önéletrajzát*, 145. l. és *Emlékiratait*, 27. lap.

²⁾ *Szalay László* abbeli föltevése, hogy e jún. 7-ike »*talán*« sajtóhiba 17-ike helyett, (VI. köt. 140. l.) semmikép el nem fogadható: mert mind a magyar, mind a latin nyomtatott példányon, valamint az összes egykorú írott példányokon következetesen mindenütt június 7-ike áll.

körülményesen tudósítá Bercsényit a dolgoknak a hazában miként történt fejlődéséről, az újabb követség érkezteről s annak folytán lett saját elhatározása- és indulásáról, kérvén a grófot: igyekezék ő is hovahamarabb elvégezni Bonnac-kal a dolgokat és utánasietni a pénzzel, hadi szerekkel, segédcsatokkal. Hasonló értelemben írt a francia követnek is, s e leveleket külön futárral indítá Varsóba. ¹⁾ Nemkülönben Wisnioweczki herceget és a kiowi palatinust külön-külön fölkéré, sürgetvén ígért csapataik mielőbbi fölkészítését, melyeket is a még hátramaradó Bercsényi veend át. A fejedelem lelkes barátja és házigazdájá Konski krakkói palatinus pedig a maga hadszakaszait immár ott tartván a magyar határok közelében fekvő Skolie városában, rendeletet küldött nekik előre: induló-készen tartsák magokat, hogy holnap-holnapután az odaérkezendő fejedelemhez csatlakozhassanak. Rákóczi környezete is mindenképen készülődött a döntő útra, Konskinak kis testőrcsapatával egyetemben, mely ura parancsából ennek barátját a határokig kísérendő vala.

Június 9-kén aztán még fényes búcsúlakomát rendezett a palatinus fejedelmi vendégének tiszteletére; kinek mind ő, mind buzgó barátja Sieniawski-Lubomirska hercegnő ezer áldást, szerencsét, dicsőséget szívből kívánván nagy vállalatához, mély megindulással, könnyek között búcsúznak el tőle. A daliás ifjú fejedelem, — ki az év elején Kis-Ázsiában, Bithynia mellett, a »Virágok mezején« elhervadt dicső anyját Zrínyi Ilonát gyászolá, — talpig feketébe öltözött, mint egy gyászlovag, ült paripára a drosdoviczei várkastély udvarán június 9-ikének, e borongós, igen esős napnak estvéjén, s csekély udvarnépétől, a magyar követség tagjaitól és Konski palatinus lovas-testőreitől környeztetve indula meg ország-szabadító útjára. ²⁾ A magyar követség újjongott örömeiben,

¹⁾ Erre hivatkozik Rákóczi, midőn Bonnac örgrófhoz 1703. június 15-kéről Kliemiecről intézett levelét így kezdi: »J'espère, que vous avez reçu celle, que je vous ai écrite par un exprès, en vous donnant part de l'heureux succès et commencement de mes entreprises.« (*Külügyi Utár Párisban*, Hongrie, tome 9, pièce 38.)

²⁾ »Palatinus mihi cum tota domo sua fuerat amicissimus. Accepta ad latus cohortis desultoriorum suorum custodum parte, lentis passibus

Lubomirska Ilona, Konski és családja ellenben fájó szívvel, könnyezve intettek búcsút a távozóknak.

A várt lengyel segédhadak fölkészülésének időt adandó, Rákóczi lassú menetekben haladt. Június 12-kén, midőn a haza határaitól egy napi járó-földre fekvő Drohobicz városában — honnét az út Stry felé ágazik — ebédlő állomást tartana: érkezék eléje Esze Tamásék szomorú póstája a hírrel, hogy a fölkelők főerejét Károlyi Sándor Máramarosban Dolhánál megtámadván, megverte és elszéljesztette, annyira, hogy alig kétezer ember szedhette össze magát a hegyekben, kik is a határokhoz nyomultak s a Beszkédekben várakoznak a fejedelem további parancsaira. A zászlók egy része odaveszett.

A vérmes reményekkel megindult Rákóczit e hír nagyon lesújtá. Visszavonúlhatott volna ugyan még: de ezt gyávaságnak tartotta; s nem akarván a szegény népet szerencsétlenségében elhagyni, sőt személyes megjelenésével bizalmat, bátorságot remélvén önteni beléjük: elhatározá, hogy útját folytatandja. A követek is nagyon biztatták, hogy az elszéljedettek összeszedése könnyű lesz, sőt a munkácsi hercegségbeli jobbágyok is mind fegyvert ragadandnak hőn szeretett urok láttára. A fejedelem tehát futárt küldött a népvézerekhez, hogy a csapatokat egybegyülekeztetvén, vezessék a vereczkei szorosba s ott várják be érkezét; egyszersmind pedig a már hazulról hozzácsatlakozott jó családbeli nemes Kálnássy Istvánt — a petrikowi erdőben Bercsényi mellett áldozatul esett hű apród nagybátyját — a Wisnioweczki és Potoczki urakhoz szóló levelekkel személyesen útnak indítá e barátaihoz, a segédhadakat méginkább sürgetendő. Úgy volt, hogy ezek elérézését a határokon várandja be. S azzal 13-kán, most már gyorsabb menetekben tovább folytatván útját, megérkezett Skolié-re, ¹⁾

iturus 9. Junii moveram,« — írja Rákóczi, Önéletrajzában (145. l.), ekkép pontosan megjelölvén indulásának napját; s Emlékirataiban: »Könnyek között búcsúzám el barátaimtól és egy igen esős napnak estvéjén elindúlék, a palatinus testőrségéből való csekélyszámú csapattól kísértetve.« (28. lap.)

¹⁾ Önéletrajzában így írja: »... et citatori quam eatenus gradu procedens, die 13. Junii, ni fallor, Rubiconem transii.« (146. l.) Mely datum teljesen egyezik a továbbiakkal. Feltűnő csak az, hogy a Drosdoviczéről lett indulása napjúl ugyanitt megjelölt jún. 9-ikével ellentét-

hol Konskinak készen váró csapatai olyan ürügy alatt csatlakoztak hozzája, mintha a tüzérség részére kivetett hadi adó hátralékait akarnák behajtani a határszéli községeken. Skolie városka lakosai azonban ettől magok is tartván, zenebonát támasztának, s útját állották a csapatnak. A sok összevissza feleselés közepette végre akadt egy Munkácsra gyakran járó zsidó, a ki Rákóczit fölismerve, a zajongó népet fölvilágosítá, — mire a pör s tusakodás egyszerre örömríadalomba csapott át és a skoliei lakosság a legnagyobb előzékenységet tanúsítá a fejedelem s kísérete iránt. ¹⁾

Ámbár Károlyi Sándor június 2—6-ika között teljes erővel elkövetett mindent, hogy a vármegyéjével szomszédos törvényhatóságok bandériumait a zendülők ellen kiállíttassa: ezek, a saját főispánsága alatti Szathmárt kivéven, csak húzódoztak, vonakodtak; legfőlebb a kis Ugocsa nemességének egy részét ültethette föl főispánja gr. Csáky István, talán egy századra rúgót; de Szabolcs már éppen nem mozdult, Bereg nem mozdúlhatott, a hajdúvárosiakból igen kevesen jöttek, Máramaros pedig elkésett. Így történt, hogy Károlyi jún. 6-kán mindössze csak 520 főnyi vármegyei haddal indulhatott a kórodi táborról s kelt által a Tiszán, Beregre. ²⁾ Vele volt azonban a Thierheim gyalog-ezrednek Nigrelli parancsára Szathmár várából kivezényelt egy vagy két század muskétása, ³⁾ továbbá ugyane tábornok rendeletéből hozzácsatlakozék még a Montecuccoli vasas-ezrednek Debreczen körül hátramaradt két-három százada is. ⁴⁾ Ezen összesen vagy 1000 főre

ben, a Kliemiec-ről jún. 15-kén Bonnac őrgrófhhoz intézett levelében viszont ez áll: »... mais j'attribue cela à mon départ de chez Mr. le Palatin de Cracovie, qui fut le 12. de ce mois.« Ezt máskép nem magyarázhatjuk meg, mint ha fölteszszük, hogy Kónski utóbb Drohobiczig követte vendégét, s ez itt vált el tőle 12-kén.

¹⁾ L. a föntebb idézett két forrásban.

²⁾ *Károlyi S.* naptári jegyzetei, 138. l.

³⁾ *Szalay Lászlónál* (VI. 78.), ki a gr. Károlyi-levéltárból merített. *L. Wagnernél* is: »*Thierheimia insuper pedestri et cataphractorum centuria auctus*,« etc. *Hist. Leop. I.* 742. l.

⁴⁾ *Török András* nógrádi alispán levele Losoncyról 1703. jún. 17. gr. Koháry Istvánhoz Bécsbe: A kuruczokról »bizonyos, hogy *Montecu-*

tehető, de jól felszerelt s részben reguláris sorhadi csapatokból álló dandárral¹⁾ a harcziás szathmári főispán Beregről jún. 7-kén hajnali 3 órakor megindulván, gyors menetekkel délutáni 4 óra tájban a máramarosi Dolha községhez ért, a hol a kurucz tábornok hallotta feküdni. Mennyi számú haduk vala itt csoporton a fölkelőknek? biztosan nem tudni; egy egykorú tudósítás csak 1400-ra teszi számukat,²⁾ gye korlátlan, legtöbbnyire rosszul — a gyalogság általában csak visszaszegzett kaszákkal³⁾ — fegyverzett gyülevész nép; közöttük egrychány szökevény német katona is.⁴⁾ Lovasságuk aránylag igen csekély, a Károlyi-féle dolhai rajz szerint csak egy század avagy csapat volt. Vezérek közül *Esze Tamás*, *Kis Albert*, *Móricz István*, *Nagy Márton* s a Moldovából csak az imént érkezett *Szappanos István* Thököly-féle kurucz főtiszt valának jelen. Hogy Károlyi váratlanul lepte volna meg őket,

culi regimentjéből való két vagy három compagnia német, Károlyi Sándor uram és az hajdúvárosiak által dissipáltattak.« (Eredeti, a hg. Koháry-tárban.) V. ö. *Dúl Mihály*nak mindjárt idézendő levelével; valamint *Wagner* »cataphractorum centuriá«-i alatt is ezek értetnek.

¹⁾ A *Károlyi Sándor* által a dolhai harcziáról és harcziásinterről Bécsben készítettett rézmetszetű táblán az ő hadai *hat lovas-* és *két gyalog-század* alakjában vannak feltüntetve.

²⁾ *Dúl Mihály* írja 1703. jún. 21-kéről Szécsényből Kohárynak: »Az fölföldön támadott kóborlók, kik, a mint beszélik, 1400-ig szaporodtak vala meg, confundáltattak és őket az Partiumban Dolha nevű faluban felverték némely nemes vármegyebéliek és vélek együtt két vagy három compagnia németek. Az tolvajok (!) közül ötvenet vágtak le s tizenhetet elevenen fogtak (csak 13-at), s azokat Szathmárra rabul bévítették. Az többi elszéljedett, s némely része Lengyelország felé vötte útját, s némely része pedig az hegyeknek és erdőknek szaladott. Kik között ezek neveztetnek előljáróknak: *Esze Mihály* (Tamás), *Majos István* (ez Rákóczinál járt ekkor követségben), *Kis Albert* és *Szappanos*, az ki azelőtt Fülekről származott vala a kuruczok közibe. A miénk nyertek töllök három *veres zászlót is*, az kiken Rákóczi Ferencz czímerét mondják lenni. — Ezek *bizonyosak*, az margitai harminczados itt vala, hitivel confirmálta; Margita nem messze vagyon Dolhától, akkor otthon volt Margitán. Mígos egri püspök uram is énnekem Ngod számára megírta, hogy az tolvajok ezen megírt mód szerint confundáltattak.« (Eredeti a herczeg Koháry-levéltárban.)

³⁾ A Károlyi Sándor-féle rézmetszeten látható ábrázolat szerint.

⁴⁾ Három ilyen fogatott el Dolhánál közülök.

teljességgel nem áll: mert éppen az általa készítettett réztábla rajzai szerint a kuruczok csatarendbe szedett csapatokba sorakozottan várták támadóikat, és pedig a színhelyhez képest meglehetősen előnyös hadállásban. A helység széles utcáján volt kirendelve lovasságuk, a gyalogság pedig négy dandárban a falu és a Borsova kanyarúlatára közti téren, úgy hogy hátát e folyam födöze.

Károlyi d. u. 4—5 óra között támadtát meg a kuruczokat, lovasságának három századával őket a Borsován túl megkerültetvén, míg az első rohamot gyalogságuknak balszárnyára a Thierheim-féle muskatéros-század, még egy gyalogcsapattól támogatva intézé. A más három lovas-század ezek után nyomúl vala. Az első roham erős volt; a németek sortüzét a kaszás pórhad vitézül kiállá s puskásaik viszonzák. Ekkor, vagy az erre nyomban következett kézi-fegyverharcban kellett történni, hogy a Thierheim-ezrednek egy századosa, valamint a németek utócsapatának néhány más tisztje elesett.¹⁾ Azonban a gyakorlott császári had a gyarló fegyverzetű pórság tömegeit csakhamar megbontá és futásra kényszeríté. A kurucz lovasság egyik kapitánya Nagy Márton a heves összecsapáskor megöletett. Rákóczi vörös zászlóiból a győzők hármát nyertek el,²⁾ s tíz magyar és három német

¹⁾ »Avant mon arrivée — írja Rákóczi, 1703. jún. 15-én a határszéli Kliemiec-ről Bonnac örgrófnak, — ils ont eu quelques légères affaires, où ils ont remporté un avantage proportionné à l'entreprise sur l'ennemi, avec perte d'un capitaine du régiment de Tirheim et quelques autres officiers de l'arrière-bande.« Ez egyéb alkalomra alig vonatkozhatik. (Külügyi levéltár Párisban, Hongrie, tome 9, pièce 38.)

²⁾ L. *Dúl Mihály* imént idézett levelét. Károlyi S. anyósa, *Koháry Judith*, özvegy gróf Barkóczy Györgyné is, — a ki pedig látta a nyert zászlókat, — ezt írja öcsésének Koháry Istvánnak, Károlyból, 1703. június 12-kéről: »Istennek vezérléséből fiam-uram felülvén Ns. Szakmár vármegyével, úgy az szakmári praesidiarius kevés katonákkal, azon tolvajságot annyira megverte: három zászlójokat elhozta, fölessen hullottak el,« stb. (*Eredeti* a herczeg Koháry-levéltárban.) *Sötér Ferencz* pesti alispán, Sáprról, 1703. jún. 21. hasonlóan ír Kohárynak: »talán három zászlót is nyertek volna el tőlök.« (*Eredeti* u. o.) *Rády Gáspár*, Ebergényi-huszárezredbeli kapitány szintén írja 1703. júl. 4. Tisza-Lókról valakinék: »Károlyi uram ő Nga elsőben verte föl őket, 3 zászlót nyert tőlök,« stb. (*Egykorú másolat*, gyűjteményemben.) Végre az udv. histori-

foglyot ejtének. ¹⁾ A széjjeloszlott, gyorslábú kuruczok azonban mindjárt ott a falu körül érvén az erdőket, ezekbe menekültek, s így nem sok veszett közülök. Halottaik számát Dúl Mihály — mint láttuk, — Thelekessy egri püspök és a margitai harminczados hiteles tudósításai nyomán csak *ötvenre* teszi; mások még kevesebbre. ²⁾ A maga diadalát nagyító Károlyi sem mond többet 150-nél. ³⁾ Rákóczi pedig Bonnac-hoz írott jún. 15-iki levelében a kuruczok előnyét s veszteségét viszonylagosnak, arányosnak állítja. ⁴⁾

Károlyi Sándor ügyes, eszes ember volt, de végzetlenül önző. Teljes életében érdekért, haszonért, jutalomért tett mindent, még mikor jót tett is. Most is, a dolhai kurucz csapat szétbontásával befejezettnek tekintvén föladatát: a hegyekbe, erdőkke szóródottak üldözését Máramaros elkésett bandériumára bízva, elsietett a szathmáriakkal, magát ünnepltetni, s Szathmár majd meg Károly várába mint triumphantor, ágyúdörgés között vonúlt be. Egyúttal megyéje nemeségét is hazabocsátá, a nyert zászlókkal pedig személyesen elindula előbb Kassára, — hol Nigrellinek ugyancsak feldicsekedék, — s onnét Bécsbe. Itt kérkedett még csak igazára dolhai híres győzedelmével, hogy már ő tönkre tette a kurucz lízadáist. Rákóczi zászlait hosszú jelentéssel s emlékiratokkal ünnepélyes kihallgatáson nyújtá át Leopoldnak; azután a császárnénál, József ifjabb királynál audientiázott; sorra járta az udvari föméltóságokat, alázkodott, hizelkedett, kitüntetésekért, jutalomért esengett, s egyszersmind dicsősége

cus Wagner F. is »tria Rákóczii vexilla«, (742. l.) és a »Feldzüge d. Prinzen Eugen y. Savoyen« legújabb katonai forrásmű (V. 26.) szintén csak »drei Fahnen« elnyeréséről tud.

¹⁾ Szalay L., Károlyi följegyzései nyomán. (VI. 78.)

²⁾ Draskóczy Sámuel tudósítja Baloghról 1703. jún. 21-kéről gr. Koháry Istvánt: »Az Tiszántúl támadott tolvajoknak egy részét felverték a hajdúvárosiak, — kik közül valamelyet elfogván, *egynehányat megöltek.*« (Bredeti, a hg. Koháry-ltárban.)

³⁾ Károlyi S., a dolhai harcokról Lipót császárnak átnyújtott jelentésében. (L. Szalaynál, az id. h.)

⁴⁾ L. a megelőző lapon idézve. Neki ugyan oka volt Bonnac-ot rossz hírekkel el nem kedvetleníteni: azonban más forrásokból is tudjuk, hogy az egész dolhai vereség jelentéktelen esetepaté volt csak.

színterét és híres csatáját rézbe metszette, osztogatta a képeket. Tiszteletgett többszörösen Savoyai Eugennél, Kaunitznál, Lambergnél, Mannsfeldnél, Kollonics cardinálnál, a nádornál, a cancellároknál, Pálffy Miklósnál, Kohárynál, Breunernél, sőt még a Rákóczit halálra ítélt Bucellininél is. Magának, vármegyéjének s Ugocsának tetemes adóleengedést, kapuszámaik leszállítását, fogyasztási adóik megszüntetését és olcsó sőt kért jutalmúl; ott ült csaknem két hónapig, járt-kelt, megmozgattott minden követ, — *mind hasztalan*; a császárnak holmi kétes értékű dícsérő szavain kívül semmi kitüntetést nem nyerhetett, adóleengedést pedig éppen nem; hiszen, ha, mint mondja, teljesen elfojtotta a lázadást: minek akkor a közterheket leszállítani? Föllépését csekélybe, javallatait semmibe se vették, hiú dicsekedőnek tartották személyét; sőt akadtak a ministerek közt olyanok is, a kik az ambitiosus embert vérig sértve, azzal gyanúsították, hogy az egész dolhai csatát maga koholta csak, vagy fűtta föl, és a zászlókat nem lázadóktól nyerte: hanem mint I. Rákóczi Ferencz 1670-iki fölkelése idejéből valókat, *valami fegyvertárból, ódon lomtárból kereste elő.*¹⁾ S e bántalmat még azzal tetézték, hogy a dolhai hadifoglyok fölötti joghatóságot a cs. k. udv. főhaditanács elvévén tőle, kegyetlen lakoltatásukat a szathmári német parancsnokra gr. Löwenburgra bízta.²⁾ Károlyi csalódásokban gazdagon, keserűséggel telten érkezett vissza Bécsből aug. végén Kassára. Nagy-károlyi várát ekkor már a kuruczok elfoglalták, s a hiúságában sértett, nagyravágyó férfiú nemsokára közzöjök állott, bosszút forralva, maga is. Ekként a dolhai eset a fölkelés ügyének utóbb még jelentékeny gyarapodására vált.

Rákóczi Skolie városából jún. 13-kán délután tovább folytatva menetét, estve, immár a magyar határok közelében

¹⁾ A föntebb intézett valamennyi egykorú adat — s a legújabb osztrák katonai mű szerint is — Dolhánál Károlyi *három zászlót* nyert; Szalay László szerint azonban Bécsben *ötöt* mutatott be, (I. VI. köt. 78. l.) Ha ez áll: akkor *kettőt csakugyan valami fegyvertárból kellett előkerítenie.* Ő tőle kitélt!

²⁾ A cs. k. főhaditanácstól Bécs, 1703. júl. 4. »*Per Imperatorem: Joannes à Tiell m. p.*« aláírással Károlyihoz intézett válaszkérelt. (*Egykorú mása gyűjteményemben.*)

egyszer csak azt vették észre, — hogy a Beszkid-hegység szövevényes ágazatai közt, a szűk völgyekben eltévesztették az utat. Ezért a következő reggelre a határt képező hegyen át nem hatolhatván, ezen innen, a gácsországi utolsó faluban Kliemiccen állapodának meg. Ide jövének által e napon, június 14-kén,¹⁾ a Dolhánál elszoródott csapatoknak ismét összegyűlekezett részével, mintegy 1000 emberrel, a várva várt fejedelem fogadására a vezérek: Esze Tamás, Kis Albert, Móricz és Horváth. E néphad — melynek csak fele volt puskákkal s a más fele kaszákkal, lándzsákkal, füstélyokkal fegyverezve — leírhatatlan örömjajongásban tört ki s puskáit üdvözetül kilövdözé, midőn az országszerte holtnak híresztelt Rákóczi személy szerint megpillantotta.²⁾ Könnyek csillogtak a szemekben, áldások, lelkes örömrivalgások hangzottak ajkaikról, midőn a daliás ifjú fejedelem soraik elé állván, készségét jelenté ki élökre állani s az elnyomott magyar nemzet fölszabadításáért életét, vérét fölszentelni; hosszú, tüzes beszéddel buzdítá őket, — kik is a hűségesküt riadó lelkesedéssel tevék le uroknak.³⁾ Közöttük volt Beregszász város főbírája is néhány tanácsbelivel, kik »Rákóczi-látni« jövének el Esze Tamásékkal a határszélekre.⁴⁾ Még 15. s részben 16-ikát is itt

¹⁾ »Residuum e fuga exercitus me expectavit ad confinia, quem 14., die nempe adventus mei ad ipsam limitum patriae meae separationem obvium habui, e 500 hominibus sclopis armatis, et totidem fustibus, falcibus et lanceis instructis consistentem.« (*Rákóczi Önéletrajza*, 146. l.)

²⁾ L. Rákóczi *Emlékiratait*, 29—30. l., itt csak számuk van emlékezeti tévedésből csekélyebbre téve. Másnap, 1703. jún. 15-kén tudósítja Kliemiccéről a fejedelem a francia követet Bonnac őrgrofot: »J'ai heureusement passé les frontières et je me suis mis à la tête des troupes, qui m'ont reçu avec une joie qui m'a donné un contentement entier. . . . Ma présence étoit trop nécessaire pour ruiner les faux bruits de ma mort dont tout le pays étoit prévenu.« Ez osztrák ármány volt. (*Külügyi levéltár Párisban*, a már id. h.)

³⁾ Ezen ünnepélyes actus képezé az »opus inchoatum«-ot, s azért véseté a háború megkezdésének emlékére vert díszéremre Rákóczi e napot, 1703. június 14-két.

⁴⁾ *Gr. Löwenburg* szathmári várparancsnok levele, Zathmarini, 24. Juny 1703. gr. Csáky István beregi főispánhoz, a kit fölkér, hogy a Rákóczi látására Eszével, Kis Alberttel a határookra elment beregszászi bírót s két esküdtet, ha majd visszatérnek, fogassa el. (*Eredeti a gr. Csáky-ltárban.*)

Kliemieczen, a nép katonai szervezésével, fegyelmi intézkedések tételével töltvén, a mint ezalatt a fejedelem megérkeztek híre Bereg vármegye felső vidékein elterjedt: Rákóczi munkácsi uradalmabeli jobbágyai seregesen tódulának át a hegyen, szeretett jó urokat meglátni. Magukkal hozták szekereiken feleségeiket, gyermekeiket s minden kitelhető élelmi szert a tábor számára. A fejedelem előtt orosz szokás szerint térdre borulván, hangos zokogásban törtek ki örömben, s nem győztek betelni látásával; fiatalabbjaik azonnal beálltak katonának, és hogy a gyér számú lovasságot szaporíthassák: legjobb lovaikat önként, nagy készséggel átalengedték. Rákóczit mélyen meghatotta a szegény népnél e hű ragaszkodása. Serege pedig ilyenképen csakhamar 3000 gyalogra, 300 lovasra szaporodék; mely haddal aztán — a lengyeleknek sokáig terhökre lenni nem akarván, — miután Konski testőreit megajándékozva visszabocsátá, június 16-kán átlépte hazája határait s Vereckénél szálla táborba. ¹⁾

Még Kliemiecéről írt azonban 15-kén Bonnacknak, lengyel barátainak és Bercsényinek, a segédhadak, pénz, hadiszerek stb. mihamarabbi érkezése, küldése, illetőleg hozatala iránt. Sőt Bercsényi javallásából a gróf két meghitt emberéhez is küldött titkos tudósítást a fejedelem, név szerint Vajda Jakab unghvári tiszttartóhoz és az ottani plebánoshoz. Az ezen utóbbihoz intézett levelet nem ismerjük, de a Vajdához szólót igen; mely is ím ez:

»Datum Klinecz, 15. Junij 1703. — Isten minden jókkal áldja meg Kglmedet, kívánom. Isten ide az hadak köziben hozván szerencsésen, *legelsőbb gondolatom az, hogy az Úr Bercsényi Uram securitásáról gondot viselhessek; és mivel ő Kglme bizonyosságú hadakkal fog, remélem, az jövő héten, érkezni: jobbnak gondolnám sok okokra nézve, ha egyenesen az unghvári Krajnára menne; melynek elősegítésére nézve szükség lévén Kglmeddel mentülhamarabb szemben lennem és több dolgokról is beszélgetnem: Kglmedet kérem s az Urához való hűségére intem, hogy mentülhamarabb vagy maga jöjjön hozzám, vagy penig oly hites embert küldjön, az ki minden útakot-módokat tudván, *elibe**

¹⁾ Vajda Jakabhoz küldött postáját e napon dél tájban már a »Beszkédén innen«-ról indítá Unghvárra. (L. *alább.*)

melcsen innen. És, ha lehetséges, az unghvári pátert hozzám küldje, minthogy hitem pap nélkül sokáig lemmem nem enged; ha pedig még idejönni nem akar, — azt sem bánom. Kéldet kérem, minden ország szövegetirül való hírekrül tudósítson. Kéldnek jóakarója — *R. Ferencz m. k.*¹⁾

E levél ugyan Vajda Jakabnak a fejedelemhez meneteletét illetőleg célját érte: azonban vivője, — kit Rákóczi jún. 16-kán dél tájban indított útnak Zavadka mellől, Szent-Péteri-ről, — szomorú sorsban részesült. A mint 17-kén, vasárnap estve Unghvár alá érkezett volna, egy Thúry nevű nemesember gyanújára elfogták. Az esetről Iványi Fekete László 1703. jún. 18-kán Szobránczról így értesíti Vaÿ Ádámot:

»Most bizonyosat írhatok, látván Rákóczi Fejedelemnek az ő kénjét vagyis póstáját, a ki midőn Unghvár felé jött volna: Thúri nevű nemesember előtalálta; examenben succumbálván, megvallotta, hogy ő Rákóczi póstája volna, Vajda Jakabnak hozott levelet, — úgy osztán bevitték a várban, megkötözvén mindjárt azon embert, a minthogy ezen órában vitte fel a lovas német Kassára. Ő azt mondja, hogy vagy sütik, vagy főzik: *de ő szentül szemben volt Rákóczival az Beszkéden innen, szombaton (16-kán) dél tájban.* Vasárnap, úgymint tegnap estvére ért be Unghvárra; de succumbált a póstaságban: *mert Vajda Jakab is odament feleségestül, — nem tudja senki, hova lett?* Tegnap estve eleget kugliztam vele az pátereknél, — *reggel csals az hült helyét látták.* Én magam is beszéltem az póstával; azt mondja pedig, hogy Rákóczi magyarral, *svéddelel és törökllel lenne,*²⁾ *tisztadon-tiszta feketében vaggon.* Ha tehát szombaton dél tájban indult, vasárnap estvére Unghvárra érkezett: nem nagy köz föld fog lenni köztünk, — stb.³⁾

A kézbekerült póstát azután Kassán kínvallatás alá fogván, mit vallott? a következő, ottani tudósítás elmondja:

»18. hujus Rákóczi Ferencz tabelláriussát elfogták, kit idehoztak; melyet (kit) maga az Fejedelem Munkácson felül, Szent-Péteri (Petrusovicza) nevű faluból levelekkel expediált Unghvárra. Gróff Berceséni Vajda Jakab nevű udvarbírájának minekelötte praesentálta az levelet: már akkor az tabellárius el volt fogva. *Tréjára nem vévén az*

¹⁾ *Egykorú másolat,* gyűjteményemben. Megvan a kir. kam. hárbán is.

²⁾ E híreket, mint említők, Rákóczi hívei célzatosan terjesztették.

³⁾ *Egykorú másolat,* gyűjteményemben.

*dolgot, az udvarbíró felszedte-cette magát feleségstül, Fejedelem után ment-e, vagy hová? nem tudják. Másik levél ugyan unghvári plebanusnak szólt, ki is, szegény, Unghevártt árestomban vagyon; 23. hujus itt volt Generálisnál. Azon tabelláriust strictissime (= kímzó szerekkel) examinálták, ki igen sokat vallott; többi között azt vallja, hogy az Fejedelem fekete ruhában vagyon: az anyját Thökölnét gyászolja. Svécus másfélezer vagyon véle, ¹⁾ az többi pedig csaknem mind magyarbúl álló hada volna. Itf valóban nagy félelemben vagyon az nép; váltig építik az palánkot, az hol pedig valami obstaculuma volna az várnak, városon kívül az házakat rontják, kertekben levő sok szép gyümölesfákat vagdalják. — Beresényi Gróffot mondják, minden bizonynyal Tömös-várra (??) ment volna be; gondoljuk: jó végre nem ment oda. ²⁾ Az mint azon tabellárius referálja, hogy az táborban nem látta volna Beresényit az Fejedelemmel. *Cassoviac, 25. Junij 1703.*« ³⁾*

A hű Vajda Jakab e szerint, a dolgot meghallván: a levél vétele nélkül is mindjárt elszökött 17-kén éjtszaka az unghvári Krajnákra és onnót Rákóczihoz; s ő vala az — a ropant terjedelmű unghvári uradalom kormányzója, — a ki Beresényi jobbágyaival is fegyvert fogatván, velök a fejedelem seregeit növelé, s egyszersmind pedig a Nagy-Berezna vidéki gazdaságokból és falukból, Polena, Izvor felé élelmiszereket szállíttatott a zavadkai kurucz tábor számára. Igaz híve, régi szolgája vala Beresényinek. —

Míg ezek a beregi és unghi széleken így folytának: gr. Beresényi Miklós lázas hévvel dolgozott Varsóban a franczia és lengyel segély mielőbbi módba hozatalán. Bonnac örgrófort nem találván a fővárosban: biztos embert indíta utána a tengerpartra, Danczkára, a ki által személyéhez szóló s kivált

¹⁾ Ha már megkínózták: ő meg legalább ijesztgette őket a svéddekkel; vagy azt a kevés lengyelt nézte talán svédnek? Egyébiránt szél-tére járt a svéd, török, tatár hír az országban. Pl. Rima-Szombat város bírái 1703. jún. 28-káról, a hírek felől tudósítván gr. Koháry Farkast Csábrágba, írják: »Azt beszélük, hogy Rákóczi Uram ő Nga feles hadakkal: *svécussal, törökkel és magyarral* volna a Beszkéden; — most is annak kitanulására bizonyos emberünk vagyon.« (*Eredeti*, a hg. Koháry-ltárban.)

²⁾ Temesvár akkor még *török kézben*, pasa székhelye volt.

³⁾ Aláíratlan, de *egykorú másolat*, gyűjteményemben.

pénz és hadiszerek gyors küldését sürgető levelei mellett, a versaillesi udvar számára dolgozott újabb emlékiratot is kézbesített a követnek. Ez »*Mémoire du Comte Berczenyi. A Varsovie, le 15. Juin 1703.*« főcímét visel, melyen alól a következő, magyarázó mellékcím áll: »*Raisons qui font voir la nécessité qu'il y a que Sa Majesté très chretienne veuille faire avancer quelque argent au Prince Ragozcy et au Comte Berczenyi*«.

»Hazánk felszabadítása érdekében szőtt terveink ő legkeresztyénebb Főlségének igazgatása alatt lévén vezetve, egészen a támadásnak némely események által előidézett rögtöni kitöréséig: mi sem volna szükségesebb, mint ha ily nagy király védnökségének érezhető, tapasztalható jeleivel emelhetnők a hadviselők lelkesedését s bátorságát, hogy ezzel megerősítsük őket bennünk helyezett bizodalomukban«. E mondatdal vezeti be emlékiratát a gróf.

»Az eszélyesség politikája s mindenmemű indokok sorozata azt követeli, — folytatja azután, — hogy vállalatunk szilárd és biztos alapokra fektetése végett a harczias és hazaszeretettől buzgó magyar nemességet megnyerjük, — a mi úgy lehetséges, ha legalább némi rendes hadesapatok alakításával módot és példát nyújtunk nekik ezekben szolgálni; szükséges továbbá, hogy néhány havi zsold kifizetésével biztosítsuk ama lengyel csapatoknak ragaszkodását, melyeket barátaink, a kiket e királyságban szereztünk, ígérték átengedni nekünk. Legkevesebb tíz század oláh, tatár és lengyel hadat számítva, — noha húsz századra szerződünk, — egy egy század számára havonként legalább 500 tallér zsoldot kell adni, a mi tíz századnál 5000 tallért tesz. Amint pedig Magyarország határait át fogjuk lépni: nem lehet kevesebb rendes hadat állítanunk öt ezrednél, ú. m. három lovas- és két gyalog-ezredet. Minden ily ezred hópénze 5000 magy. frt, vagyis havonként 15,000 (25,000?) s az ország szokása szerint két óra kell fizetni. Azon kívül elkerülhetetlen, hogy némi rácz csapatokat is zsoldba fogadjunk, mert ha ebben a császáriak által megelőztetünk: az egész rácz faj ellenségünkké váland és utóbb már nagy összeg pénzekkel sem fognók őket megnyerhetni részünkre, — míg most nagyon kevésel, tán

5—6000 tallerral, melyet közöttük kiosztatnánk, megnyerhetnök őket, reményt nyújtván nekik rendes zsoldfizetésre. Ily módon több ezer rácz katonára tehetnénk szert, a mi nagy diversiót fogna okozni, mert Stjóriára zúdíthatnánk őket. E czélra tehát 6000 tallér kívántatnék.

Számos alkalom fog kínálkozni arra is, hogy a német zsoldosokat ajándékkal és ígéretekkel átszökésre bírjuk. Nemkülönbén az összeseregoló magyarság buzdítására is kívántatik némi költség: hadd tapasztalják a francia király pártfogását, a mi rendkívüli hatást tenne az egész országban s nagy előnyöket eredményezne. E czélokra valamelyes kézipénztárra volna szükség.

Ha mindez biztosítva lesz, a mi a jelen körülmények között szükséges: akkor reméljük, ő Fölsége már rövid két hó múlva tapasztalandja előnyomuló fegyvereink hasznát az ő szolgálatára nézve is, sokkal jelentékenyebbet ama pénzösszegeknél, melyekkel bennünket csapataink biztosítására és szaporítására képesít. Nagy dolog az, ha az egész ország érezni fogja e tényekből oly hatalmas uralkodó védnöki kezeit.

Mi bízva bízunk ő Fölségének már régen, még Du Héron örgróf útján nyert ama biztosításaiban is, hogy: *1-ször, ha annak idején békealkudozásra kerülend a dolog: mi abból nem leszünk kizárva, sőt inkább ő Fölsége meg fog egyezni velünk a bennünket érdeklő föltételekre nézve, hogy rólunk nélkülünk semmi ne határoztassék; 2-szor, hogy két vagy három hó alatt 3—400,000 tallért fog küldeni ő Fölsége számunkra; s ha történnék, hogy a császár oly erőket vetne ellenünk, melyekkel ilymérvü segélyezés mellett meg nem bírhatnánk: akkor még jelentékenyebb segélyben fogunk részesíttetni.*

Ez a segélyezés a fennforgó körülmények között talán a következő módok szerint volna fogamatba veendő: t. i. *1-ször*, vagy olymódon, hogy a lengyel főurak útján néhány ezer ember fogadtatnék számunkra, hogy bennünket Magyarországba kövessenek; vagy pedig *2-szor* az által, hogy francia s bajor seregek törnének be Csehországba, módot nyújtandók nekünk velök Morván át egyesülni; mely végből néhány ezredet Magyarország határai felé indítanának, hogy

Morvaország hozzánk hajoljon, mialatt a császár a túl a dunai tartományokban harczolna ellenünk; *3-szor* a toborzandó egyéb csapatokon kívül fogadhassunk zsoldba még ráczokat is, kik már természetüknel fogva jó katonák és a hadakozáshoz szükséges minden fölszereléssel bírnak; *4-szer* küldessék mihamarabb oly tábornok, a ki a csapatokat jó lábra képes állítani; valamint tüzérek és hadmérnökök küldése is szükséges, az erősségek sikeres ostromlása czéljából, — ebből lehetővé egyszersmind nyilván látni, hogy ő l. k. Fölsége pártfogásába vett bennünket; végre *5-ször*, oly magatartásra kellene bírni a törököt, hogy a magyar nemzetnek ne legyen oka tőlök tartani, — sőt inkább igen jó volna, ha a porta titkos segedelmével Thököly — olyképen, mint korábbi emlékiratomban kifejtettem, — beüthetne Erdélybe.«

Így az emlékirat; melynek végén összegeztetnek a költségek, a melyek a föntebbiek szerint igényeltetnek; úgymint: a lengyel segédesapatok számára 5000, három magyar lovas- és két gyalog-ezred számára két óra 30,000 (50,000?), a ráczok megnyerésére 6000, — összesen 41,000 tallér, az érintett, még ezenfölül fölmerülendő költségeken kívül, melyeknek megszabása ő Fölsége akaratára bízatik.¹⁾

Ezen emlékiratát elküldvén s kivált a francia királytól igényelt segélypénzek utalványozásának immár égető sürgösségét a követ előtt minden kitelhetőképen kifejtvén s a magyar ügy és bujdosóink buzgó barátnője Sieniawski-Lubomirska herczegnő és férje által is melegen támogattatván: sikerült Bercsényi buzgalmának gyors eredményt elérni. Mert a derék Bonnac marquis nem elégedett meg a gróf emlékiratának Párisba lelkes ajánlat mellett való elküldésével: de, hogy ama tetemes idő alatt, míg a válasz onnan megérkezik, az immár kitört magyar háború folytatása fönn ne akadjon, — be nem várván királyának intézkedését, rendelkezett a saját szakálára, azonnal. Nevezetesen a fölkelőknek annyira szükséges fegyverek, hadiszerek vásárlására s a lengyel segédhadak továbbá a magyar csapatok első zsoldjainak kifizetésére adott Bercsényinek annyi pénzt, a mennyit a követségi pénztárból adhatott, sőt ezen

¹⁾ *Külügyi levéltár Párisban, Hongrie, tome 9, pièce 39.*

fölül fölvelt a saját jótállására Radziowski lengyel prímástól 50,000 livret s ezt is kezeibe adatta Varsóban a grófnak; a ki itt vásárlásait bevégezvén, június 20-ika táján nagy reményekkel indúla meg onnan, s 24-kén Sieniawskinéhez Draždba érkezett, honnét — mielőtt a lengyel csapatok átvételére Wisnioweczkihez, Potoczkihoz, Konskihoz sietne, — a legjobb kedvvel tudósítja e napon Rákóczit, hogy »nem üres kézzel« jön, még többet is vár, s mihamarabb »pénzzel és haddal« üdvözlendi a haza határai közt »elkezdett dücsöséséges munkálkodásában« a fejedelmet.¹⁾

Nem csoda, hogy amyi viszontagság után szíve mélyéből örvendezett s örvendhetett Bercsényi ez egyszer; hosszú bujdosása közeledett végéhez, s a régóta óhajtott, amyi fáradozással, kitarással épp általa előkészített nagy események távoli dőrejét már széthordozá a lengyel síkokon a Kárpátokról örömhíreket fújdogáló szellő.

Villámsebességgel terjesztették el a kuruczok a hozzájuk szító nép között, hogy Rákóczi fejedelem a fölkelésnek személyesen állván élére, immár Bereg vármegye felső részeibe érkezett s hatalmasan gyűjti, készíti táborát. Erre a rég várt hírre az alföld szíve az örömtől megdobbant, — a német lovagrendnek jobbágymódra lett elzalogosíttatásukért vérbosszút lihegő harezias jászok és kúnok, hasonlóképen a Bocskaytól nyert szabadalmaiktól megfosztott hajdúvárosok büszke s mindig katonás népe, továbbá a szabolesi, szathmári, bihari közlakosság, a hű hegyaljai, zempléni, borsodi nép egymásután küldé titkos követségeit a beszkei kurucz táborra, — mindnyájan biztosítván a fényesnevű fejedelmet hívségükről s egyértelmű csatlakozásukról az ügyhöz; készek tömegesen fegyverre kelni s élni-halni nemzetük fölzsabadításáért Rákóczival, csak, kéretik: ereszkedjék le mihamarabb a síkságra s igyekezzék a Tiszán általköltözni, hogy a tömeges csatlakozás lehetővé váljék. Ugyanezt sürgette maga a szaporodásával nagyon nekibátorodott, bár ugyanesak hiányos fegyverzetű s alig pár nap óta katonai gyakorlatok alá vett

¹⁾ L. alább.

pórhadi tábor is. Úgy, hogy a fejedelem, ámbár eleinte ott Vereczke táján kívánta volna Bercsényit és a lengyel segédcapatokat bevárni, — miután mindenfelé szétküldözött kémszemlélő portái azon tudósítással tértek vissza, hogy Munkács váráig nincsen ellenség, — az annyi oldalról ismételt kéréseknek engedve, elhatározá a leereszkedést a hegyekből, és hogy főhadiszállását Munkács városában ütendi föl, s ezt annyivalinkább, mert a várbeli német őrség tisztei közt is volt egynehány régi híve, a kikről tudta, hogy titokban hozzá szítanak.

Június 21—22-kén tehát táborhelyéről megindulván, a gyakorlatlan néppel óvatosan, lassú menetekben nyomult előre a Latorcza folyam völgyében, Szolyva felé, mindenütt a saját birtokain; 23-ika estvéjén Szent-Miklóson, ugyan a maga várkastélyában szálla meg. Innen azután másnap 24-kén, lehetőleg rendbevert hadaival benyomult Munkács városába, hol maga közvetlen környezetével ottani kastélyában vón szállást, s míg gyalogságát a város házaiba osztá szét, lovasságával magyar szokás szerint csatározni kezdett a vár, vagyis a várhegy körül fekvő »*palánk*«, másként »*huszárvár*« némettségével, — mely azonban visszahúzódott. ¹⁾ A fejedelem ezután őrséget állítván köröskörül a vár alatt, — seregének tetemes részét szétküldözé mindenfelé, hírszerző portákra. Nevezetesen balszárnyát Esze Tamással le egész az Ugocsa szélein fekvő Bereg faluig, sőt Beregszászig, Váriig tolá előre, hogy a Tisza réveinél tapogatódzzék; ²⁾ míg viszont

¹⁾ I. Rákóczi *Emlékiratait*, V-ik kiad. 31—32. l. Gr. Auersperg várparancsnok, a fejedelemnek Munkács városába szállásától annyira megrémült, hogy egy, Nigrellihez segélyért küldött, de a kurucoktól felfogott levelében komolyan azt írta: Rákóczi magához vár »*quarante mille Tartares et Cosaques, pour former un siège.*« (Rákóczi levele Zavadkáról 1703. jún. 29. Bonnac őrgrófhoz. *Külügyi levéltár Párisban*, Hongrie, tome 9, pièce 40.) Ha ezt a cs. ezredes elhíhette: akkor éppen nincs mit csodálkoznunk a nép között elterjedt hasonló hírek keletén.

²⁾ Gr. *Löwenburg* tbk. levele Szathmárról jún. 27. gr. Csáky Istvánhoz, hogy a kurucok apróbb csapatokra oszolva járnak; így a napokban *Esze Tamás* alig száz egynehányad magával volt Bereg község mellett s maga csak 12-ed magával ment be a faluba. A parasztok mindenütt velök tartanak s igen nagyítják számukat, de nem kell nekik hinni, stb. (*Eredeti levél* a gr. Csáky-ltárban.)

jobbszárnyával Unghvár irányában terjeszkedett, hogy Kassa felé vígyázzon. ¹⁾

Rákóczinak Munkácsra beszállása óta tábora tetemesen növekedék az új csatlakozókkal; most már a szomszéd vármegyék: Bereg, Ungh, Zemplén, Ugocsa, Máramaros nemessége is elkezdett mellé szivárogni, a tekintélyesebb családokból legelőször az Illosvayak, Ugocsából. A hír pedig a fejedelem táborát, a talán 4000-ból állót, immár 10,000 emberre nagyítva, — közte svédvel, francziával, kozákkal, tatárral, — kalandos dolgokat hordott szét messze az országba, vegyest valót, valótlant, pl. hogy Munkács várát Rákóczi már megszállotta s löveti, stb. ²⁾ A mi a nemesség és nép hangulatát emelni mind igen jó volt; az emberek, mert óhajtották, készségesen elhitték. E hírek terjesztői természetesen első sorban magok a messzire leszáguldozó könnyű-lovas kurucz porták valának; ezek egyike június vége felé Patakig, Tokajig lekalandozott, ³⁾ sőt azután egész Onodig és a borsodi síkságig, lovakat requirálva a tábor számára. ⁴⁾

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratait*, 33. l.

²⁾ L. *Rákóczi Emlékiratait*, 34. l. A nógrádi alispán *Török András* újságolja Losoncyról, 1703. júl. 4. gr. Koháry Istvának: »Beszéllek, hogy ugyan Rákóczi bizonyos idegen nemzetségből álló seregekkel megszállotta volna Munkács várát és ott magát bésánczolván, vóná; és ezt Hegyallyán szőlőmunkára járt emberek lövések hallásával confirmálják.« (A várból ágyúzott volt le a német, a lent csatározó kurucz lovasságra.) Továbbá *Dúl Mihály* írja Szécsényből 1703. júl. 5. gr. Koháry Farkasnak: »Az mi az híreket illeti, most Losonczon létemben közönségesen beszéltek, hogy Rákóczi Munkács várát löveti, és hogy véle 5000 franczia vagyon és kozákság is, s gyülekezik az hada felföldről is.« (Mindkét levél eredetije a hg. *Koháry-ltárban*.)

³⁾ »*Tokajini, die 30. Junij 1703*. Itten valóban rosszul vagyunk: mert az kuruczság százankint mutogatják magokat, sípval és trombitával Patak mellett mentek el; az szegény póstamesterünket (német volt) levágták. Az hegyekben számtalan sok gyalogság vagyon; Rákóczi bizonyosan jön tatárral, magyarral: jószagait foglalni, a portiót az országból kiűzni, a söt felszabadítani, etc. Az hegy alatt már sok nemesembernek kárt tettek, lovakat elvitték. Minden órán várjuk az martíromságunk koronáját. Ns. Szabolcs vármegye Kis-Várdában szorúlt, ki sem mér menni. Ezt bizonyosan írom Kgdnek.« (*Egykorű másolat*, gyűjteményben.)

⁴⁾ *Draskóczy Sámuel* levele Baloghrról 1703. júl. 5. gr. Koháry

A dolhai győzelme után Bécsbe távozott Károlyi szerepét a Tiszánál gr. Csáky István bereg-ugocsai főispán vette át. Első dolga volt vármegyei lakosságához Szathmárról 1703. jún. 13-kán kelt és községről községre kihirdetett körrendeletet intézni, hogy miután ama »gyülevész-népek« el vannak szélesztve: kiki szálljon békességgel falujába, házához, s folytassa esendesen gazdálkodását; a ki hazatér, nem lészen bántódása. Ellenben azon helységeket, melyeknek, bírái ezt a pátenst elsíkkasztanák, meg nem hirdetnék, s a nálok megforduló lappangókról a vármegye tiszteinek tüstént hírt nem adnának: keményen megfenyegeti, hogy »mindjárt bírátok karóban szárad.«¹⁾ Nem sokat használt! A lakosságból fegyvert fogottak inkább a Beszkídekke vonulának, az érkező fejedelem elé. A szathmári stb. fölkelt nemesség pedig a dolhai nap után, a nagy dicsőségtől eltelve, szépen hazaoszlott. Ennélfogva, midőn egyes kurucz csapatok újra elkezdték magokat mutogatni a Tiszánál: gr Löwenburg tbk., kire az átjárók őrizete bízva volt, kénytelen vala a szathmári várórségből kivezényelni a révek oltalmára két erős német gyalog-századot Stein és Reinprecht kapitányokkal, s Kende Mihály, Pál Deák-féle labancz alezredes alatt a szathmári, ecsedi és károlyi magyar huszár- s hajdú-csapatokat. Csáky maga is kimene ezek mellé Csekére, Tisza-Becsre: ha valami vármegyei nemességet is még gyűjthetne; továbbá a révek — kivált a tisza-becsi rév és kanyarulat — elsánczolására hajtatta a szolgabírákkal a pórokat, de ezek is mindúntalan elszöktek. Miután pedig a kuruczok felől a földnépe a legezifrább, nagyított híreket hordogatta: jún. 25-kén maga Kende Mihály indúla el portára huszársággal Munkács felé, hogy

Farkashoz: »Itt e tájon újabb s rosszabb híreket folytatnak az előbbieknél; mert már Tiszán-innend is megjelent a kuruczság. Ónodhoz csak egy mértföld Csáth nevű mezővárosban, az elmúlt napokban 400-ig való kurucz bément és az ottvaló ménesnek a javát kiválogatván, elvitték, s megmondották a lovak gazdájának: menjenek utánok a táborra, s megadják azoknak árát. Táborok mondatik Munkácsnál lenni, és hogy Munkácsot lövik. . . Itt e tájon igen megrezzentek az emberek. Lengyelországban egynelány ezer francziát mondják lenni s tartanak valami factiótól.« (*Eredeti*, a hg. Koháry-ltárban.)

¹⁾ *Eredeti*, a gr. Csáky-levéltárban.

biztosan megtudja Rákóczinak ottlétét. S akkor riadtak csak meg igazára a szathmári németek, mikor értesülének, hogy a kémszemlész alezredes a saját szemével látta Munkács városában a fejedelmet. Most kapkodnak vala még csak erősen a tiszai átjárók elsánczolásához; gr. Auersperg Farkas ezredes munkácsi várparancsnok pedig jún. 25-kén ugyancsak hívta Kendét: szálljon be lovasságával az ottani huszárvárba, ne féljen a kurucztól, — hiszen csak pórok, s ha rebelisek is? Kende uram azonban visszacafolt a Tisza mögé.¹⁾

Különben Löwenburg tbk. már e napon megtudá vígasztalásúl, hogy a Montecuccoli vasas-ezred — mely Dolha után a külföld felé folytatott útjában Budától rendeltetett vissza Nigrelli által Kassára, — jún. 19-kén már e hely alól indulóban vala Unghvár felé, hogy a szorongatott Munkácsot megsegítse.²⁾ E hír való volt; csakhogy az ezred lovai a hosszú menetektől fáradtan, csak lassacska nyomúlhattak elő. Rákóczinak Unghvár felé portyázó csapatai jún. 25-kén futárt küldének a fejedelemhez, hogy egy Kassáról Munkácsra útban levő lőpor-szállítmányt a kísérő német századdal egyetemben sikerült Szerednye várába beszorítaniok. Rákóczi válogatott puskásokat indíta rögtön Szerednyére, kellő utasítással; s így a csatározás Beregből már Unghba is átesapott. E csapatot azonban csakhamar vissza kelle vonnia: mert 26-kán egy Munkácsra érkezett s Rákóczinak hódolati esküt tett unghi nemes mint biztosat jelenté a más oldalról is megerősített hírt, hogy a Montecuccoli-ezred, — melylyel az említett nemes Kassától együtt járt — már Unghvárra érkezett. A fejedelem tehát lovasságával sűrűen portáztatott az unghvári úton Szerednye felé, a hidakat, kelőket elrontatta, gyalogsága fegyvertelen részét pedig — mint a mely csatában csak zavart okozhatna, — kiválogatván, 27-kén visszaküldé a Munkács mögött két mértföldre fekvő szent-miklósi várkastélyba; s így mellette a városban nem maradt több 5 - 600

¹⁾ L. ezekre nézve gr. Löwenburgnak és Auerspergnek gr. Csákyhoz jún. 22—27-kén intézett s a Csáky-ltárból általunk kivonatolva közlített leveleit a *Századok* 1873-ki évfolyamában, 14—17. l.

²⁾ *Ugyanott*, 16. l.

puskás, kaszás gyalognál és 150 lovasnál. A többi lovas folyton portázott s az örsökön váltogatta egymást. ¹⁾

Másnap, június 28-ika hajnalán a kurucz előörsöket maga előtt üző Montecuccoli-ezred hirtelenül heves támadást intéz Munkács városa ellen, minek következtében itt reggeli 6 órakor csata fejlett ki. A munkácsi összecsapást Rákóczi Emlékirataiban oly részletesen s élénk közvetlenséggel írja le, hogy a ki azt és Csicseri Orosz György beregi alispánnak e csatáról 1703. jún. 30-kán Munkács várából gr. Csáky Istvánhoz címzett s a Századokban ²⁾ közzé tett levelét elolvassa, teljes képet nyer az egésztől. Mi tehát e helyütt a harc tüzetes vázolását mellőzve, csak pár megjegyzésre szorítkozunk. Először is, egykorú — mégpedig cs. katonai kezektől származó — adatból constatáljuk, hogy a Montecuccoli-vasasok nem voltak volna képesek az Unghvár-Szerednye felé fekvő hidak lerombolása és átkelők elzárása miatt jún. 28-ikára virradólag Munkács alatt teremni s a kurucz lovaselőörsöket meglepni, ha árúló, szolgálalkú magyar nem kalaúzkodik nekik. E kalaúz, ki a vidék minden zege-zugát jól ismeré s áhítakon vezette Unghvártól a németeket a kurucz előörsökre: maga a Montecuccoli-ezred őrnagya gr. Stella bizonyossága szerint, az Ungh-megyei Szent-Iványi János vala; eszes, képzett, de jellemtelen, önhaszonleső ember, a ki mint palotás-ezredes és dandárnok, 1711-ben Munkács capitulálását is kimesterkedé. Ő járt elől egy kis csapat százarral Montecuccoliékkal s a munkácsi csatában a kuruczoktól sebet kapott. ³⁾

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 34. l. és Zavadváról 1703. jún. 29. Bonnac ögrófhoz írott levele.

²⁾ 1873-iki évfolyam, 18. l.

³⁾ »Infrascriptus recognosco, quod Perill. ac Grosus Dnus *Joannes de Szent-Ivány*, occasione illa, qua I. Regimen Montecuculianum Rákóczium cum suis in oppido Munkács invenisset ejusdemque vires dispersisset: attactum Regimen Unghvarino non ignarus illarum partium pontes siquidem alýque passus per dicti Rákóczii adhaerentes destructi fuissent, *recta et extraordinaria via ullo sine impedimento et retardatione ad dictum oppidum Munkács duxerit*, ibidemque offendentes Rebelles, cum suis huszaronibus per me ordinatus et commendirizatus existens, ita sese uti fidelem vazalium et bonum militem deceret, strenue gesserit, inque actione plessuram

Bátran el lehet mondani, hogy a Munkács városában, a császár egyik leghíresebb (1200 lovasból álló) ezredétől megtámadott néphad, — daczára gyakorlatlan, újoncz és rosszul fegyverzett mivoltának s csekélyebb számának,¹⁾ — emberül megállá a sarat, kivált a gyalogság. Tudjuk, hogy az egész város körül vala véve, benn akarván szorítani s égetni Rákóczit, a kinek csak annyi ideje maradt, hogy gyalog pus-kásait a kastélyudvar sövénykerítése s más felől a piacz átelleni oldalán a vásárosbódék mögé felállítsa, — midőn az űzött lovassága után rohanó két (nem egy) esquadron vasas-német már a piaczot érte el. Ekkor a gyalogság egyszerre keresztűzet adott rá, derekas hatással; a földcsőséget azonban mégis a bár részeges és házsártos, de vitéz ifjú Majos János aratta. Ez ugyanis a kastély udvarán paripán ülő fejedelem mellett állván vagy tizenöt lovassal: még Rákóczi által is megcsodált dühös vakmerőséggel rohant ki a tárt kapun s a berobogó Montecuccoli vasas-oszlopnak oldalába vágott. Maga Majos a rohamoszlop élén vezénylő gr. Quirini kapitányra veté magát, mint valami vad párducz, és a híres olasz főtisztet, — ki előtte való napon még fennen dicsekedék, hogy Rákóczinak szívét kardjára tűzve fog visszatérni Kassára, — a fejedelem szemeláttára egy csapással agyonvágta. *A kuruczvilág legelső jelentékeny halottja gr. Quirini volt.* A kinek is elhulltára a keresztűzbe jutott vasas-századok meghökkenve,

acceperit et omnia pro promovendo Suae Mattis Sermae servitio impen-derit.« Miért is őt »qua meritoriam personam« ajánlja a Fels. Udvarnak, Generalatusnak, etc. Signatum in Castris nris ad fluvium Latoreza penes *Munkács* positus, die 30. Juny 1703. S. C. R.-que Mattis I. Regiminis Montecuculiani Supr. Vig. Praefectus: *Rochus Comes de Stella m. p. L. S.* (*Hiteles másolat*, b. Szent-Iványi Jánosnak a m. kir. udv. kamara 1721. január 27-iki, a szepesi kamarához szóló leiratához csatolt fölségfolya-modványa mellett. *Kir. kam. Utár*, szepesi kam., fasc. 80. nro 67.)

*) »J'ai été en telle situation avec cinq cents hommes d'Infanterie et cent cinquante de Cavalerie, que j'avois retenu (t. i. a városban) et le reste détaché«, — írja világosan, a csata utáni napon, Zavadváról maga *Rákóczi*, Bonnac őrgrófnak, már idézett levelében; nem lehet tehát semmi kétség benne, kivált midőn a beregi alispán is ezt jelenti: »Volt Rákóczinak itt Munkácson 600 embere, visszaszegezett kaszával, baltával, láncával. Ez desperatus ember.« (Munkács, 30. Juny 1703. L. *Századok*, 1873. 18. 1.)

tovább nyargaltak s a város végén, a temető árkolatai közt foglalának állást. Rákóczi összeszámláltatta a piaczon a kuruczok kereszttüzetől lebukott vasasnémetek hulláit: a Quirinién kívül még *huszonhatot* olvastak meg; továbbá a Latorcza melletti lövöldözés, csatározás közben is elesett még egynehány. ¹⁾ Minthogy azonban a németek a szalmafödélű házakból álló várost a kuruczokra rájuk gyújtották s a várhegyről gyalogság ereszkedett alá ágyúkkal ellenök: Rákóczinak az ellenségtől bekerített égő városból ki kellett vonúlnia. És e kivonulás, a veszedelmes helyzetben, rendes oszlopsorokban, a hányt kelepczéket a Latorcza egy gázlójának fölhasználásával szerencsésen kikerülve, minden zavar és veszteség nélkül ment végbe, a túlparti Oroszvég falu szőlőhegyeire, — hova már a vasasok nem tudták vagy nem merték üldözni a kuruczot. A fejedelem ott csapatát számba vétén, kitént, hogy a városban vele volt 600 emberből csak 13 hiányzik, annak is egy része nem esett el, hanem vagy eltűnt, vagy elfogták. ²⁾ Hogy a tőle elrekesztett s kisebb csapatokra széledt lovasságból az előörsi csatározás és üzés közben mennyien hulltak el? azt természetesen ekkor még nem tudhatta Rákóczi; de, hogy különben teljes valóságot írt, mutatja Orosz György alispán tudósítása is, a ki gr. Csákynek ezt jelenti: »*Kurucz öt vagy hat veszett, csak széljelment; az német egy-néhány ós az derék kapitány, kit az egész regiment szán, ki miatt egészen megégették a várost, templomokat felverték, minden ember jószágában prédát hántak. Itt ártatlan úgy romlott, mint bűnös. Rimait is általlótték az kuruczok.*« ³⁾

¹⁾ »Nous en avons mis sur le carreau vingt-six, avec un capitaine à l'attaque de la maison, et après laissé encore quelques uns.« (*Rákóczi*, jún. 29. Zavadváról Bonnacs-nak.)

²⁾ »Je ne vous saurois pas dire encore la perte que j'ai faite de ma cavalerie, mais il ne me manque que treize hommes, ils sont apparemment ou prisonniers ou égarés, mais pas un resté sur la place.« (*Ugyanö*, ugyanott.)

³⁾ *Orosz György*, Munkácsról, 1703. jún. 30. gr. Csáky Istvánnak. *Századok*, 1873. 18. l. — Hogy a fejedelem úti málhája a kastélyban maradt s így a németek kezébe került: az nem a csata miatt, hanem megbetegült inasának feledékenységé következtében történt. (L. *Rákóczi Emlékirataiban*, 36. l.)

Rákóczi s ügyére nézve a munkácsi csatánál sokkal végzetesebb volt volna, ha a Montecuccoli-ezred e helyett Szent-Miklóson hagyott hadát támadja meg, s azt szétvervén, itt vagy bárhol a vereckzei szoros táján foglal állást; mert ez esetben a fejedelmet lengyelországi közlekedésétől elvágja és lehetetlenné teszi egyesülését a Bercsényivel immár naponként várt s útban levő lengyel segédhadakkal, melyeknek, valamint a zsoldra szükséges pénznek, fegyverek és hadiszereknek érkezésétől függött a dolgoknak jobb módba vétele, egy szóval — *minden*. Hogy tehát a csatlakozás eme hadakkal s a szállítmánynyal akadálytalanul és minélelőbb végbemehessen: Rákóczi elhátározá a különben is legtöbb biztosságot nyújtó Beszkid-hegyekbe visszaszállani és Bercsényit a vereckzei szoros innenső torkolatában, Zavadkánál várni be. Ezért, Munkács körül a szélső erdőkben, berkekben őrcsapatokat hagyván s úgy Szent-Miklóson némi őrséget: fölszedte e kastélyban reá várakozó csapatait a munkácsiak mellé, s másnap estve Zavadkánál üté föl táborát. Hogy pedig ide visszavonulását egyedül az említett fontos stratégiai okból, a Bercsényivel való egyesülésért tevő: ezt Bonnac őrgrófhoz még az nap estve írt levelében a leghatározottabban állítja. ¹⁾ S eljárása katonai szempontból kétségkívül a legcorrectebb, leghelyesebb vala, a mit akkori helyzetében tehetett.

A zavadkai fenyvesek aljában aztán, lobogó tábortüzek mellett megszületett s fölzengett a legújabb kurucz dal, a *munkácsi csatáról*. A hű tarpai, vári-i, beregszászi hajdúság énekelte, a régi, Thököly-féle tábori nóták mélabús dallamára:

»Egy szegénylegény volt az Esze Tamás,
Magát megvonó Bonohó András, —
Urunk mellett voltak ezek, mintegy lelki más

¹⁾ »Je me suis retiré dans les montagnes après cette action, *pour ne pas laisser couper le passage des troupes que j'espère à tous moments*, lesquelles des le moment qu'elles viendront, j'espère vous pouvoir dire des nouvelles plus agréables Je sais, que l'ennemi cherchera de débiter ma retraite en sa faveur; *mais je vous assure, que je vous ai donné des informations tout à fait véritables.*» (Rákóczi, Zavadkáról 1703. jún. 29. Bonnac őrgrófnak.)

Jánky Péter — Zöld Demeter

Voltak mint darázs.

Legelőszőr is Munkácsra jutánk,

Ott udvarházhoz, Urunkhoz szállánk.

Montecuccoli hadától megnyomattatánk :

De Karaffát — német gyenerált

Halálra adánk.« ¹⁾

Az egyszerű katonák ajka a szokatlan *Quirini* névből az ismeretes *Carafa* gyűlölt nevét okoskodá ki.

A munkácsi kastélyban, Rákóczi ott feledt útitáskái egyikével, gr. Bercsényinek a fejedelem által csak a harc előtti napon vehetett következő tudósítása jutott a császáriak kezébe :

»Ezen órában érkeztem csak ide; várom óránként valóságos hírért az (lengyel) hadaknak és mindjárt indulok. Az mint azelőtti levelemben is megírtam vala Ngodnak: bajom nagy vala, tegnap estvének előtte nem expediálhattam az Asszonytúl (Sieniawska hgnő), azért késtem. Örömet pénz és had nélkül nem mutatnám magamot: mert Isten kegyelméből nem üres kézzel idvözlöm elkezdett dicsőséges munkálkodásában Ngodat. Már én nyomot nem vesztek, föltanálom igen hamar Ngodat; csak, kérem, méltóztassék értésemre adni hollétét. Az egész (Lengyel-)ország örvendi Ngod indulatját (indulását), áldja, és szerencsét kíván Ngodnak. Az (ország-)gyűlés elkezdődött Lublyóban (Lublin); de semmit sem köll az császárral való colligatiótúl félni, ²⁾ mert egynéhány vajvodaság instructióban adta (követeinek): ha különben nem, — bontsák el az gyűlést ³⁾ és semmi colligatióra ne menjenek; ut inter primas terra Halics, Visznovszky (Wisnioweczki), haeres Marschallek (Jablonowski) az gyűlésben. Ezek igen jók, de még jobb az: az német-pártosok (német pártiak) magok is hirdetik, hogy az császár megholt, — azt eddig jobban Ngod tudhatja.

Az hajdúvárosiakkal conjungálhatja Ngod magát, — arra engem ne is várjon Ngod, csak bátorságos nyomot hagyjon maga után.

¹⁾ L. *Thaly*: »Adalékok a Thököly- és Rákóczikor Irodalomtörténetéhez«, II. köt. 6. l.

²⁾ Hogy t. i. az Ágosttal kötött titkos szerződést a Republica magáévá tegye.

³⁾ A lengyel veto-jog.

Még Ilvóban is (Lemberg; Potoczkinál) csak most disponáltam vala, kit az Asszony magára vállalt. Expediáltunk Danczkára is (újabb pénzért) bizonyos embert. Többet írnek Ngodnak: de bizonytalan alkalmatosságra ez is sok. Azért Istentől minden idvösséges jókat kívánok Ngodnak, hazánk javára s éles nemzetünk örömére való előmeneteleket; ajánlván magamot Ngod grátiájában s maradván, — *Dražď, 24. Junj 1703.* — Ngod alázatos szolgálja — *G. Berceséj Miklós m. k.* «¹⁾

E levélből a németek csak annál jobban meggyőződhetek a francia-lengyel had- és pénzbeli segélynek valóságáról és hogy Bercesényi az idegen hadakkal már jún. 24-kén »minden órán indulóban vala«. Föl is újulának ismét a hírek a Beszkídekbe érkezett francia, svéd, lengyel, tatár, kozák hadak sokaságáról; a mi nagyon jó volt. Gr. Auersperg vár- és gr. Montecuccoli vasas-ezredparancsnok, — ki Rákóczit nem meré az ellenséges érületű nép között üldözni s ezredével a munkácsi vár ágyúi alatt táborozott a Latorcza partján, — szerettek volna e hírek mibenlétéről biztos meggyőződést szerezni: azonban kémeket a Krajnára semmi árért nem kaptak, mert a lakosság mind a fejedelemmel tart vala; a vármegyei tiszteknek is hiába parancsolt a várba szorúlt alispán: azok is felmondták már az engedelmességet; ha pedig kisebb portyázó csapatokat kísérlék meg kiküldeni, — azokat a Latorczán túli berkekben, erdőkben lappangó kurucz guerillák elfogdosták, levágták.²⁾ Sőt a két büszke császári

¹⁾ *Egykorú másolat*, gyűjteményemben, fölül e rájegyzéssel ugyanazon kéztől: »*Ezen parádnak originálisát Munkácsnál találták, akkor, a mikor Montecuccoli Uram fölverte vala Rákóczit; kapitány Rády Gáspárnak jóakarója küldte.*«

²⁾ Csicseri *Orosz György* beregi alispán írja Munkács várából gr. Csáky István főispánnak Szathmárra, Csekére, 1703. jún. 30., júl. 4. és 11-iki leveleiben: »Ma is egy sereg lovas kurucz itt nyargalódzott; *nincs magyar az ki üzné, ha írok is: szolgabírák semmitsem fogadják.*« Ismét: »*Soha egy szolgabíró betűt sem látom. . . Kémet az Krajnydra nem találtunk, mert az parasztember minden hírt elfog.* Holnap (júl. 5.) volna gyűlésünk, — ha valaki reá gyünne, sub poena notae; *nincs engedelmesség.* Itt hat vagy hét nemesember maradt, — mindene oda lett, azt mindenfelé küldi szüntelen Colonellus Uram (Montecuccoli) falura élésért, *ki nem mervén küldeni az németjét.*« Végre: »Tegnap (júl. 10.) kiküldtek tíz

ezredes kénytelen volt eltérni a fürge kurucz lovasok gyakori csiripeléseit és magok mutogatását a vár s város alatt. Így történt pl., hogy már a csata utáni napon, jún. 29-kén egyszerre csak kétszáz huszár húzódván a Tisza felől Munkács-hoz: fényes nappal, kivont karddal, rendes katonai menetben vonúlt el a várórség és Montecuccoli tábora szemeláttára az erősségtől nem messze, s fölkanyarodott Szent-Miklósnak a hegyek közzé, Rákóczihoz. Részint a Mihályi Pál Deák, részint az Ebergényi ezredének egyenruháját viselték, teljes fölszereléssel.¹⁾ Az utóbbiakat ugyanis, mint Németországból hazaszökötteket, a később oly nagyhírvé vált *Ocskay László* szedte össze és hozá el Nyitrából; az előbbieket pedig, olaszországi hadszökevényeket, Szólnok táján *Borbély Balázs* gyűjté maga köré. A szemenszedett jó vitéz, de martalócz katonákból álló két csapat aztán, közös célra törő útjában valahol Tokaj környékén összetalálkozván, együtt folytatta menetét, — még pedig a labanczos nemességtől harácsoltsággal megmágyarodva, — Rákóczi tábora felé. Június 30-kán érkeztek Zavadkára, hol a hűségsküt mindjárt letették.

E harczedzett s jól fölszerelt két század huszár érkezése most annál jobban kapóra esett: mivel Rákóczi lovaságának több mint fele elszorítottván tőle Munkácsnál, nem követhette őt a hegyekbe, hanem odalent maradt a síkságon s apró csapatokra oszolva portyázott. Ocskay és Borbély huszárszázadai képezték a fejedelem későbbi híres reguláris magyar lovasságának magvát; a tiszai átkelés kierőszakolásánál vakmerő, döntő rohamuk által mindjárt igen kitértek, és kóborlásuk idején megszokott martalócz természetökből a szoros hadi fegyelem alatt kivetkőzván, utóbb e hátor csapat-

németet, két magyar katonát: az kuruczok valami gazbúl kiütöttek, elfogtak két lovas németet.« A Montecuccoli-ezrednek élelmiszert a lakosság semmiképen nem szolgáltatván: prédáltak, raboltak. (*Századok*, 1873. 18—23. l.)

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 37. l. Gr. *Auersperg* Farkas munkácsi várparancsnok tudósítja 1703. jún. 29-kéről gr. Csáky István főispánt: »Hodierna die se iterum aut ducenti equites rebelles — uti spargitur, ex fugitivis husaronibus Paul Dedákiensibus existentes, ex altera parte Tibisci advenientes — se hic non procul ab Arce ostenderint et post Ragoczium St. Miklósinum versus se contulerint«. (U. o. 18. l.)

nak csaknem minden tagja tisztí rangra emelkedék. ¹⁾ Ezek mostani jövetelökben csaknem a félországot keresztülbarangolván, az alföldi lakosság általok újból izent Rákóczinak, k éretvén: jöjjön át minélelőbb a Tiszán, — égő vágytól türelmetlenül várja már az egész nép, s azonnal hozzá csatlakozand. ²⁾

Ezen óhajtnak teljesülésbe menetele most már csakhamar bekövetkezik. Alig pihente ki ugyanis magát egypár napig a zavadkai tábor: és ím megérkezik a várva várt s riadalmas örömkialtásokkal, fegyverdurrogatással fogadott lengyel segédhadak élén — *gróf Bercsényi Miklós*. A fényesnevű főúr, a kurucz hadak főtábornoka, miután a lengyel nagyoktól átengedett tíz századból hat már fölkészült: ezeket július 1-jén Ilyvó alatt összevonván, Rákóczi hűségére fölesketvén s e fejedelem nevében egy havi zsoldjokat kiadván, — azonnal megindula velök és e hó 3-ikán vagy 4-ikén lépte át Vereczkénél az édes haza határát. Ragyogó lengyel hadiöltözetben, délczeg tatár paripán vezényelve seregét, vonúlt be a zavadkai kurucz táborba. A mintegy 800 főnyi segédcsapat ³⁾ kitűnő fegyverzettel s fölszereléssel bírt és gr. Potoczki kiowi palatinus két század lengyel dragonyosából, hg. Wisnioweczki két század könnyű-lovasából, továbbá ugyancsak Potoczkinak két század oláh gyalogjából áll vala. ⁴⁾ Voltak köztök kozákok és *tatórok* is, valóságos tatárok, kiket utóbb még néhány század török-tatár lovas követett, — a kik nagyon jól értették a vártetöket tüzes nyilakkal felgyújtani, és e tulajdonuk

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 36. l. V. ö. *Thaly*: »Ocskay László és a felső-magyarországi hadjáratok«, 23. l. s az ott idézett forrásokat.

²⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, u. o.

³⁾ L. »Feldzüge des Prinzen *Eugen v. Savoyen*«, V. köt. 604. l. A *Kaprinay-kéziratgyűjteménybeli* egykorú jezsuita-napló is 800 főre teszi e csapatot, 1703-ról írván: »Latebat Rákóczius post fugam Neostadiensem in Polonia, apud Principissam Sinavskianam. *Bercsenius* habuit nomen eandem Dominam Derzovsky. *Haec dedit uterque 800 circiter Cosacos, quorum auxilio sunt agressi partes Munkacsiensis et Ruthenos sibi adjunxerunt*«. (XLII. köt. 153. l.) Az »*uterque*« úgy értendő, hogy *mindettőlőknek* adta a 800-at, és nem külön-külön mindegyiknek ugyanannyit.

⁴⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 37. l.

valamint nagy hírók akkoriban igen sokat ért.¹⁾ A festői tarkaságú csapatot társzekérvonat zárta be, a részint Bonnactól Danczkából küldött, részint Bercsényi által Varsóban és Ilyvóban vásárolt fegyverekkel, lőporos és töltényes hordókkal, zászlókkal, rézdobokkal s egyéb hadi szerekkel, — a mikre a fegyverzet- és fölszerelésben nagy hiányt szenvedő újoncz kurucz seregnek oly égető szüksége vala.²⁾

Leírhatatlan az a lelkesedés, a mit gr. Bercsényi és a segédhadak megérkezése a zavadkai táborban okozott. Ez a 800 főnyi idegen csapat, — a magyar nép akkori hangulatát tekintve, — *8000-rei, hadsereggel ért föl.* S valóban, a szárnyra kelt hír hadsereggé, nagy hadsereggé emelte számukat.³⁾

Rákóczi és Bercsényi tanácskozást tartván, elhatározzák, hogy seregöknek fokozott harczágyát s a kedvező néphangulatot felhasználándók, leereszkednek a síkságra, s a jövetelöket készen váró túl a tiszai lakosságnak Ocskayék által is megizent óhajtásához képest át fognak kelni a Tiszán. Ezt Tisza-Becsnel voltak megkísérlendők, a gr. Csáky István, Kende Mihály, Stein és Reinprecht német kapitányok hadai s egy Montecuccoli-század által védett rév sánczainak megrohanásával. Tudták jól: ha az átkelés sikerül, — *a háború csakhamar országos kiterjedést fog venni.* Kémeiktől mindenről jól értesítve, nekikészülének tehát; s miután a lengyel hadak néhány napig pihentek és a francia követ küldötte pénzből összes csapataiknak kiosztottak egy hónapi zsoldot: július 7-ike reggelén megindulának Zavadkától az egész

¹⁾ Ezek közül való volt amaz »egynéhány ködmönös tatár« a kikkel *Majos*, — ú. l. júl. 7-kén, — egész a munkácsi klostromig s a szelestei vashámorig lejött, a klostromból 40 fejér-kenyeret és »egy kulacs bort« vivén Rákóczi asztala számára s a hámorban vagy 200 nyilat gyártatván tatárjainak, a kik aztán ezekkel gyűjtötták meg Nagy-Kálló várát, tüzes nyilakkal ágyúkat foglalva. (*Századok*, 1873. 22. l. a beregi alispán levele Munkácsról, 1703. júl. 11-kéről.)

²⁾ »Feldzüge d. Prinzen *Eugen v. Savoyen*«, V. köt. 604. l. V. ö. Bercsényi főntebb közlött levelét.

³⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 41. l. — Koháry-levéltárbeli tudósítások. — V. ö. *Bercsényinek* Polyánkáról 1703. júl. 8-kán Kende Mihályhoz intézett levelét, *Századok*, 1873. 21. l.

táborral.¹⁾ S mivel tudták, hogy a Montecuccoli-ezred még mindig Munkácsnál táboroz, hogy a velök való újabb összecsapás a föltett szándéknak meglepőleg intézendő végrehajtását ne késleltesse: tehát e várost megmellőzve, Szent-Miklóstól — sőt talán már Szolyvától — délkeletnek fordultak s a hegyek és erdők közötti rejtett útakon gyorsmenetekkel áthaladván, július 8-kán az Ilosva és Borsova folyamok közt, Bereg szélén, az ugocsai határon fekvő *Polyánka* helységről szállottanak táborba. Innét és e napon kelt levelével inti és fenyegeti meg a »berzenkedő« Kende Mihály labancz alezredest *Bercsényi*, hogy »*térjen észére*; mert abban bizonyos legyen, hogy az *Méltóságos Fejedelemmel együtt és segítő hadainknak egy részével itt vagyunk már Isten segedelméből*. Jól ismer Kglmetek mind magamot, mind az Méltóságos Fejedelmet; elhitetheti azt Kglmetek magokkal, hogy *üres kézzel és nagy fundamentum nélkül felbolondítani az országot nem kívánjuk*. Hitem s lelkem szerint assecurálom Kglmedet s Kglmed által mindent, hogy soha oly fundamentummal nem indúlt hazánk felszabadulása, mint most. *Pénzünk, hadunk, királyokkal kötésink, — minden készületink megvannak. . . .* Ne rontsátok magatokat s az országot, ne húzzátok magatokra erőhatalommal s minden jószágtokra az ellenség tüzes fegyverét! Hitemnek higgyen Kglmed: senkinek bántása, kára nem léssen, — valaki berzenkedő fegyverrel nem keresi magának. Ha pedig jobban tetszik Kglmednek az veszély, — berzenkedjék; de legalább lelkedre ne vedd az *vármegye segítségét. . . . Csáky István* sógor uramnak ajánlom köteles szolgálatomat; *legyen veszteg ő Kglme, — hitem szerint: se magának, se jószágának nem lesz kára. . . . Költ polyánkai táborhelyünkben, 8. Julij 1703.*

Gróf Bercsényi Miklós m. k.«²⁾

Csáky és a vármegyék fölkeltett nemessége meghallgatták e jó tanácsot; István gróf szépen ott hagyá a tiszabecsi

¹⁾ Ekkor kellett indulniok; mert Rákóczi *Emlékirataiban* (38. l.) hegyi utakat és gyorsmeneteket emleget, s a messze lent, jó tíz mérföldnyire fekvő Polyánkára 8-ikán érkeztek.

²⁾ *Eredeti*, a gr. Csáky-levéltárban, Jöcsén. L. *Századok*, 1873-iki évf. 19—21. l.

tábort s csendesen bevonúla Szathmárra, — a nemesség pedig Rákóczi és Bercsenyi ellen harczolni vonakodván: egy éjjel fölkerekedék s hajóit elsüllyesztve, szintén Szathmár felé szanaszét oszlott, kiki házához.¹⁾ A nyakasul labanczkodó Kendén azonban nem fogott az okos szó; ő erősen »berzenkedik vala« tovább is labancz zsoldosaival s a szathmári német kapitányok két század muskétásával a tizza-becsi sánczolatok között. Július 14-kén Rákóczi és Bercsenyi ott termettek s támadtak. A lengyelektől támogatott Ocskay László és Borbély Balázsféle martalócz katonák olyan heves lovasrohammal vették be a Tisza-kanyarulat sánczolatát, hogy a vezénylő Kende Mihályt paripástúl beleugratták a folyamba, — ott lelé halálát.²⁾

A tiszai rév ki volt erőszakolva, s a kurucz tábor átkeleése még ezen napon megtörtént. Gr. Löwenburg szathmári cs. tábornok júl. 15-kén már értesülve vala, hogy Rákóczi és Bercsenyi immár személyeik szerint a Tisza balpartján táboroznak;³⁾ a kuruczság rajként lepte el Szathmár vármegyét, hógörgeteg módjára szaporodván a csatlakozó néppel mindenütt. Júl. 17-kén Károlyi kastélyában Ócsva-Apátin, 23-kán Gyulajnál fekvők táboruk, honnét Bercsenyi már Nagy-Károly várát szólítja föl a meghódolásra.⁴⁾ Diadalmas elő-

¹⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 41. l.

²⁾ *Gr. Löwenburg*, »Zathmarini, 15. Julý 1703.« keltű levelében már sajnálkozik Kende alezredesnek ily szerencsétlen halálán. (*Századok*, 1873. 24. l.)

³⁾ *Ugyanott*.

⁴⁾ *L. ugyanott*, 27. l. — A »Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen« köteteinek máskülönbön pontosságra törekvő és szorgalmas katona-írói itt egészen hibás chronológiát követnek; az V. kötet 604—605. l. ugyanis azt állítják, hogy Rákóczi csak július 29-kén indúlt volna el Alsó-Vereczkétől (Zavadkától), aug. 4-kén érkezett Nagy-Szöllőshez, aug. 5-kén manoevre-irozott Beregszásznál, Várinál, s a Tiszán Becsnél aug. 6-kán költözött által. Honnan vették ezt a merőben téves időmeghatározást? a forrást nem idézik. Holott csak az általunk már előbb kiadott gr. Löwenburg tbk.-féle, — tehát éppen még osztrák katonai! — levelekből is megtudhatták volna, hogy a fejedelem s Bercsenyi már július 15-kén túl a Tiszán és aug. 2-kén Debreczenben állottak. — Ezek egy oly nagy igényekkel föllépő tüzetes katonai munkában megengedhetlen hibák, mik a magyarországi oklevél-kincsek elhanyagolásából

nyomulásuk, hadaiknak növekedése csodálatosan rohamos vala. *A kít a nép szeret!* Augusztus 2-kán már az alföld szívében *Debreczen városában* volt a fejedelem főhadiszállása, a ki innen és e napon írta első jelentését XIV. Lajos francia királyhoz, — Bonnac őrgróf útján, — a magyarországi fölkelés nagyszerű előmeneteléről.¹⁾ Ekkor már megmozdult a *Tiszántúl*; a fegyveresek mintha a földből nőttek volna ki. Fölkelt Bihar, a honnét egyedül 4000 lovast és 3000 gyalogot vezetett Bóné András Diószegre, a fővezér gróf Bercsényi elé. Hősiünk bámulatos szervező tehetségének egész hatalmával, fáradhatatlan tetterejének teljes erélyével vevé kezeibe a háború vezetésének ügyét barátjával, urával: a nemesszívű fejedelemmel. S a nemzetszabadító, alkotmányos szent jogokért küzdő forradalom e két, örök dicsőségű férfiúnak vezérlete alatt mindent elsodró, hatalmas áradattá növekedvén, csakhamar előzönlé szerte az országot; úgy, hogy mire az 1703-ik év lejárt: az általánossá vált fölkelés hullámai már az osztrák határokat csapdosták, s a Bržezan várában átadott és Beregszászon kibontott »*Pro Libertate*« zászlók a bécsi Burg közelében lobogtak.

Mindezekről a következő kötetben.

látszanak eredni. Így ugyanez a mű még a részletesen leírt *trencsényi császári döntő győzelem* napját is elhibázza, 1708. aug. 4-ikére tévén azt, 3-ika helyett. (X. köt. 116. l.)

¹⁾ »*Lettre du Prince Ragoczi à Mr. de Bonnac, écrite du camp de Debreczin, le 2. Août 1703.*« (Külügyi levéltár Párisban, Hongrie, tome 9, pièce 43.)

Pótlékul az első kötethez.

I.

(A 68-ik laphoz.)

Mint a gyula-fejérvári káptalan levéltárának legújában napfényre került lymbusabeli két okiratból kitűnik, b. Bercsényi Imre a már elősorolt erdélyi és partiumi birtokain kívül még *Fogarasvidéken* is birtokos vala, neje Lugassy Borbála révén; továbbá Zarándban, a már elősorolt tetemes jószágain fölül, még *Alsó- és Felső-Farkas, Lugozó és Lareknyi* nevű négy falut is bírá. Fogarasföldi birtoka *Marczina* vala, melyet Báthory Gábor fejedelem adományozott volt, és pedig *örökjoggal*, kedvelt hadi vezér hívének, Bercsényi ipjának Lugassy Jánosnak s feleségének, még két más községbeli részekkel. Azonban Fogarasfölde korona-uradalom lévén: Bethlen Gábor trónelődjének ezen örökjogi adományozását törvénytelennek tekinté, s Marczinát egyelőre meghagyta ugyan Bercsényi kezén, hanem csak bizonyos — talán Sólymosért kártalanítás fejében fizetendő — inscribált sommában. Bercsényi Imre e jószágban gazdaságot folytatván, tetemes építkezéseket és beruházásokat tett volt, sőt szántóföldeket is vásárolt a birtokhoz, saját pénzén. Egyszerre Bethlen Gábor 1622-ben, 1000 frtot tévén le Bercsényi kezébe, — a nélkül, hogy az egész inscriptionális sommát lefizette és a tett építkezések, beruházások, földvásárlások költségeit megtérítette volna, — nem tudni mi okból? csak elvevé a jószágot Bercsényitől s cancellárának Hidvégi Mikó Ferencznek adományozá. Bercsényi ezen törvénybe ütköző eljárás ellen, előbb sógorai: Káli Kún János és Kövesdi Ficsor Péter, továbbá András Deák fogarasföldi jegyző jelenlétében, utóbb pedig, úgymint 1623. június 29-kén

a gyula-fejérvári káptalan előtt személyesen, ünnepélyes tiltakozást emelvén, erről hiteles okmányt állíttatott ki jogainak megóvásául a jövőre.

Ugyanezen évben és napon, szintén a gyula-fejérvári káptalan előtt kiállított bevallási levelével Bercsenyi Imre, Zaránd vármegyei említett négy faluját bizonytalan időre átengedé — illetőleg elzálogosítá — a Bethlen Gábortól Marczináért fizetett 1000 frt felében, ú. m. 500 frtban (továbbá még 200 frtban és 128 aranyban,) napának, Lugassy Jánosnének és második férjétől született fiának *Macsovoy Bertalannak*; ugyanis Báthory Gábor adománylevele Lugassy-néra is szólván, a marczinai jószág fele őt és fiát mint örökösét illeti vala. E birtokügyi dolgokról szól a következő két okmány:

1.

Én Bercsenij Imrén, Lugosi Jánosnének Macsovai Berta anyjának adok kezében Zaránd vármegyében, feltött vidéken három egész falut: Alsó- s Felső-Farkast s Lugožót, melyeket feleségem után Lugasi Borbála után bírok; megint Keresbánya vidékén Lareknj (sic!) nevű egész falut, — azt is feleségem után bírom, — ilyen okon: hogy az mely Marczina nevű falunkért Fogarasföldén ő Felsege ezer forintot adott, annak fele, úgymint ötszáz forintja ötét illette volna, mivelhogy az Marczináról való donatio reá is úgy szólott, mint Lugasi Jánosra; megint az kétszáz forintért, mely az jegyruháig az jószágban volt, ezek felett megint adott 128 aranyforintot; az in summa teszen kétszáz magyar forintot és 128 aranyat. Eddig az summáig bocsátom ő Kglme kezében az megnevezett falukat, úgy, hogy valamég az megnevezett summát vagy magam, vagy maradékom leteszszük, addig bírhasa, — de úgy, hogy az jószágot másnak se el ne adja, se el ne idegenítse, hanem holta után reám és maradékomra szálljon. Ezeken kívül megént ugyan Zaránd vármegyében Jenő vidékén adott egy Eczioka, (Ecsóka) nevű falubeli portiómra 40 aranyat, ki magam ösjószágá volt; de ezt úgy cesztem kezében, hogy mikor *az húgaim* kikkel egy (testvér) vagyok, ki akarják váltani: kiválthassák, maga is ő Kglme, maradéki is, azvagy azután húgai ő Kglmének kiváltják. (Sic.) Anno 1623. 29. mensis Junii praesens existens, fassus est in capitulo.

2.

Anno Dni 1623. 29. Junii Generosus Dominus *Emericus Bercezenj* solenniter viva voce protestatur de eo, quod *Serenissimus Anno 1622. pagum Székes titulo Fiscii occupaverit, Morczina, Netoth, Desan* unacum totalibus et integris possessionibus Morczina in Comitatu Albensi Fogarasiensi, quod non inscriptionis jure, sed perennali jure Serenissimus Princeps Gabriel Báthori Generoso Joanni Lugasi contulisset, postea autem ipsemet Serenissimus Princeps Gabriel Bethlen eidem Emerico Bercezenj in certa inscriptionis summa inscripsisset, sed neque hanc inscriptionis summam plenarie exsolvisset, neque vero de aedificiorum aestimatione satisfacisset, qui bona fide multis aedificasset sumptibus. Insuper terras ibidem arabiles, pecuniis propriis acquisitas absque satisfactione ademisset, de duabus vero, quod partem inscriptionis summam Sua Serenitas non deposuisset; quod in praejudicium articulorum non in rationem fiscii applicasset occupassetque: sed per munus alia donatione mediante Generoso Francisco Mikó assignasset, Prout ter, quaterque protestatur. Antehac etiam protestatus coram Egregiis ac Nobilibus Joanne Kun de Kal, Petro Ficsor de Kövesd, Andrea Literato, notario Fogarasiensi.

(*Eredeti fogalmazatok, Petrás vajda olasz levelének iüresen maradt oldalaira írva, a gyula-fejérvári káptalan levéltára rendezetlen részében.*)

E két okmányból némi családtörténeti, illetőleg származékrendi bizonyságokat is meríthetünk. Mindenekelőtt megtudjuk, hogy Bercsényi Margitnak férje nem az a Ficsor Péter vala, a ki Basta 1604-iki levele szerint (I. köt. 45. l.) Konstantinápolyban járt volt s e mondott évben már nem élt, — a minthogy ez iránt u. o. kétségünket fejeztük ki, — hanem *Kövesdi Ficsor Péter*, a ki mint látjuk, 1623-ban még élt. (1625-ben ugyan Bercsényi Margit már özvegyként említettik.) A mi a *Kövesdi és Ákosfalvi* előneveket illeti: Ficsor mind a kettővel bírhatott, a mint tudjuk pl. hogy a Bercsényieket is többféle praedicatummal jelölték, mielőtt a »*Székesi*« előnevet végkép fölvtették; vagy a Baládfyak hányféle előnevet viseltek! (L. I. köt. 31. l.)

Másodsor Bercsényi Imrének ezen 1623-iki káptalani bevallása újabb bizonyság arra, hogy testvérei közt ő volt a legidősb, a leányok mindnyájáról mint »*húgairól*« emlékez-

vén, — éppen úgy, mint 1630-iki záloglevelében. (I. köt. 81. l.)

A mit Bercsényi a második okmány elején csak úgy odavetőleg mond, hogy Bethlen Gábor 1622-ben *Székest is zár alá vetette volt a fiscus számára*: az egészen új adat s eddigelé ismeretlen dolog. E lefoglalás valószínűleg csak rövid ideig tartott és nyilván politikai ok miatt kellett történnie, mit aztán a nikolsburgi békekötés kiegyenlített, elenyésztetett.

II.

(A 121-ik laphoz.)

Az 1636-ik év elejéről Bercsényi Imrének egy levele került kezünkbe, február 14-kén Pozsonyban, kamaratanácsosi hivatala rendes székhelyén keltezve. A tárgyánál fogva irodalomtörténeti érdekekkel is bíró levél I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez szól, s jellemzi ama bizalmas, barátságos viszonyt, melyben Imre úr — főként 1634-iki követsége óta, — a fejedelemhez állt. A levél mellett ugyanis ő, a buzgó katolicus, a szigorú református Rákóczinak egy az unitáriusok tanai ellen írt s Pozsonyban vagy Nagy-Szombatban épp ekkor megjelent katolicus irányú hitvitató könyv megküldésével kívánt kedveskedni, így ajánlván azt a fejedelemnek figyelmébe :

Illustrissime Princeps, Dne Dne mihi gratiosissime !

Az ariánusok ellen írtak mostanság egy könyvet, s noha pápista az authora : de hiszem, hogy Ngod szintén úgy kívánja azoknak az nyavalyás embereknek Krisztus ismeretire való jutásokat, mint szinte mi pápisták. Kihez képest azokban az nyomtatott könyvekben Ngodnak küldöttem egyet ; kérem Ngodat, töllem alázatos szolgájától méltóztassék kegyelmesen venni. De coeteris Illustrissimam Celsitudinem Vestram feliciter valere desidero. — Datum Posony, 14. February Anno 1636.

Illustrissimae Celsitudinis Vestrae

servitor humilis

Emericus Berchéni m. p.

Külczim : Illustrissimo Principi Domino Dno Georgio Rákóczny,

Dei Gratia Principi Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Dno, Siculorum Comiti, etc. Dno Dno gratiosissimo.

Más kézzel Rákóczi cancelláriáján rájegyezve: »14. Febr. 1636. Berchiéni Imreh. Az unitariusok ellen írt könyve küldése. Producendo ad rescribendum«.

(Bercsényi kezével írott eredeti levél a gyula-fejérvári püspöki könyvtár kéziratai közt, Codex Authenticorum N. 5. IV. 4. Mind e föntebbi három iratot *Szilágyi Sándor* t. barátom szívességéből közölhetem.)

III.

(A 125—127-ik lapokhoz.)

Az országos levéltárba kebelezett magy. kir. kamarai archivum rendezetlen részéből, nevezetesen ennek egy 1638-iki csomagából legközelebb került elő Bercsényi Imrénnek III. Ferdinánd királyhoz intézett egy dátumtalan, de bizonyára e mondott év tavaszán kelt folyamodványa. E kérvény a Bercsényi által Ferdinándnak az 1637-iki országgyűlés folyama alatt, december 10-kén Pozsonyban kölcsön adott 5000 arany, vagyis 15000 frtnak birtokul ígért megtérítésére (I. köt. 125. l.), illetőleg Pöstyénre és a hozzátartozó jószágokra vonatkozik, s tartalmából érdekes megtudnunk a következőket: 1. Bercsényi a Thurzó-féle semptei uradalomhoz tartozó, de név szerint meg nem nevezett három falut, melyek bizonyos összegben Plathy Ferencznek valának elzálogosítva, váltott magához, s egyelőre ezekért kapta volt a kamarától *Pöstyént* cserebirtokul, 26,000 frtnyi összegben. 2. III. Ferdinánd a galgóczi uradalmat, ekkor úgy állott a lolog, meg akará tartani a kamara kezén. Bercsényi, — ki a kölcsön adott 5000 aranyjának biztosítékául is óhajtott volna Pöstyént, a 60 év előtt a gr. Thurzóktól elzálogosított s most ő általa magához váltott Bánkával, Drahóczczal és Nadoniczczal egyetemben állandóul birtokolhatni — erre azt vitatja, hogy Pöstyén városa hajdanában nem tartozott a galgóczi uradalomhoz: annálinkább kezénél hagyható tehát, egálább addig, míg más oly alkalmas neki való kincstári ószág találkozzand, említett követeléseí fejében. Hadd bírja

tehát ő azalatt ezen jószágokat; vagy, ha ezt meg nem nyerhetné: akkor ő Főlsége kegyeskedjék a rajtok levő 26,000 frtját neki lefizettetni, hogy gyermekei számára egyéb birtokokat szerezhessen e pénzen. Végre, 3. arról értesülünk még e folyamodványból, hogy a hitbuzgó Beresényi Imre alig lépett Pöstyénnek birtokába — és pedig csak ideiglenes birtokába, — s ott már is klastromot kezdett építtetni, ferenczrendű szerzetesek számára, Szent-László király templomának omladványai mellett. E kolostor épületének befejezhetőjére kér támogatást az uralkodótól, hogy az építési anyagszerek odaszállítását parancsolná meg a jobbágyoknak, azon esetre t. i., ha a birtokot tőle visszavenné; mert ő ezen építményt akkor is beakarná végezni. Az ezek szerint több szempontból érdekes folyamodványnak, — melyet Ferdinánd meghallgatván, Pöstyént, Bánkát, Drahóczot s a madoniczi jobbágytelkeket Beresényinek és fiainak állandó birtokul meghagyatni rendelé, — szövegét itt közöljük:

Sacra Caesarea Regiaque Mattas!

Dne Dne Clementissime!

Decimus jam agitur annus a quo ego in Transylvania omnia bona mea vendidi, eo fine, ut me sub clementissimas Mattis Vrae alas recipiendo, cum praetactorum bonorum meorum pretio in ditionibus Mattis Vrae aliqua bona stabilia, quibus ego et filij mei Mattis Vris fideliter servire queamus, comparare possem. Verum cum hactenus nulla mihi occasio ejusmodi, ut aliqua talia bona consecutus fuisset, oblata sit, allatam mecum ex Transylvania pecuniam partim in fidelibus Mattis Vrae servitj's consumpsi, partim vero *tres quasdam possessiones*, alias de jure *ad Arcem Mattis Vrae Semptaviensem* ¹⁾ *pertinentes*, pronunc vero prae manibus Egregj Francisci Platj in certa summa pecuniae jure pignoratitio existentes pro excisione Dotis Grosae ac Magcae Dnae Helenae Horváth, Comitiss quondam Michaëlis Thurzó, ultimi utpote deficientis Relictae Viduae eliberavi. Pro qua pecunia summa, ex benigna Mattis Vrae resolutione possessionem *Pöstyén* dictam, una cum thermis ibidem possideo. Deinde quasdam possessiones *Bánka* et *Drahócz*, unacum desolatis sessionibus in Nadonicz nuncupatas, quarum unam Familia Thurzóiana ante sexaginta annos

1) Sempte is Thurzó-féle birtok volt.

alys oppignoraverat, de manibus cujusdam haeretici ad me redemi. Ita, ut dictam Peóstyén una cum duobus pagis praenotatis in summa circiter *vinginti sex millium florenorum* possideam. Partem autem residuae meae pecuniae, utpote, *quindecim millia* flor. sub proximis Comitýs Poseniensibus (1637. dec. — 1638. mart.) pro necessitatibus Mattis Vrae ea conditione dederam, ut si Mattas Vra ex bonis Thurzóianis aliquid vendere voluerit: ante alios mihi dare dignaretur. Siquidem vero Mattas Vra juxta benignam ejusdem resolutionem praefata bona sibi reservare vult: elementi hac Mattis Vrae dispositione humillime contentus esse debeo. Nihilominus promptitudine mea ad fidelia Mattis Vrae servitia, qua non minus quam fidelissimus quisque Ejusdem servitor, vitam etiam ipsam in Mattis Vrae obsequiis profundero paratus sum, clementer considerata, dignaretur Mattas Vra, respectu praemissorum, me in eo benigne assecurare: Quod, si aliqua bona per caducitatem ad Sacram ejusdem Coronam, successu temporis devolverentur, aut vero aliqua bona, prae aliquorum manibus titulo pignoris reperirentur, quae absque damno et praepudicio mihi dari possent, vel denique si qua bona Mattas Vra jure perennali vendere vellet, — quod talia bona prae reliquis Mattis Vra mihi elementer collatura sit. Interea vero *possessio Peóstyén, quae neque olim quidem ad Arcem Galgóczyensem pertinebat*, una cum annotatis duobus pagis, donec occasio sese talis offerat, maneret et relinqueretur prae manibus meis. Et si interea ibidem aliquid pro necessitate, comodo et utilitate Suae Mattis et eorundem bonorum cum consensu Camerae aedificarem aut extirpatitias aliquas isthic facerem, aut meliorarem, ut pretium ejusmodi aedificationum et extirpatitiarum tempore resignationis eorundem bonorum, in summam mihi dandorum et conferendorum bonorum computaretur. Bona vero quae Mattas Vra aut per caducitatem mihi elementer collatura esset, aut ex benigna Ejusdem annuentia ex alienis manibus redempturus forem, in quantum praevalerent summam *vinginti sex millium florenorum*, superfluitatem sive residuum teneat ego Matti Vrae deponere ac persolvere. Si autem Mattas Vra indignum me hac elementi ejusdem gratia esse benigne judicaverit: supplico quam humillime, dignaretur etiam summam praefactorum pagorum inscriptionalem nunc elementer mihi numerari facere. Qua in ditionibus Mattis Vrae aliqua bona stabilia ex quibus etiam posteritates meae Matti Vrae et Successoribus ejusdem obsequentissima promptitudine servire possint, nunc cum imposterum occa-

sionem talem non haberem comparare et filios meos eatenus stabilire valeam. Verum quidem est, Clementissime Dne, me in *antelata possessione* (Pöstyén) *pro patribus Franciscanis, penes dirutam quandam Ecclesiam, olim a Sancto-Ladislao Rege Hungariae fundatam, Claustum quoddam sive Monasterium aedificare caepisse.* Non obstante tamen, quod pecunia per Mattem Vram pronunc mihi, si ita videbitur Eidem, numeraretur, ab incepto aedificio haudquaquam desisterem, sed id per Dei gratiam ad effectum deducere satagerem. Quia tamen absque opere et auxilio colonorum ejus loci, in vehendis materialibus structura haec perfici nequeat: humillime Matti Vrae in eo supplico: dignetur benigne annuere et facultatem concedere, *ut ipsi subditi nihilominus necessaria requisita pro tali aedificio subveherent,* quod absque damno Mattis Vrae *et ipsorum* colonorum commode fieri potest. — Benignam a Matte Vra expectans resolutionem,

Ejusdem Mattis Vrae Sacrae humillimus et fidelis subditus et servitor

Emericus Berchény m. p.

Kivül: Ad S. Caes. Regiamque Mattem et Dnum Dnum Clementissimum humillima Supplicatio Emerici Berchény Praesidy Neográdiensis Capitanei.

(Egykorú tisztázat.)

IV.

(A 299—300-ik laphoz.)

Első kötetünk megjelenése óta látott világot a cs. és kir. közös hadügyministerium hadtörténelmi osztálya »*Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archiv*« című negyedévi folyóiratának 1885-ik évi utolsó füzetében, egy a bécsi cs. kir. archivumok forráskészleteiből merített katonai tanulmány: »*Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1685.*« Ennek adataiból kiemeljük Érsek-Újvár erődjének idősb és ifjabb Bercsényi Miklósnak is vitézi közreműködésével folytatott ostromlása történetéből a munkánk 299—300. lapjain olvashatók kiegészítéseképen a következőket.

Az Újvár ostromát intéző fővezérek, hg. Lotharingi Károly és Miksa-Emmánuel bajor választó-fejedelem arról, hogy Esztergom a szerdár kemény vívása által immár komo-

lyan veszélyeztetve van, aug. 5-kén vőnek biztos hírt. Erre másnap hadi tanácsot tartván, elhatározzák az időközben érkezett új német és magyar csapatokkal jelentékenyen erősödött ostromló főszeregeket kettéosztani; nevezetesen úgy, hogy a hadak nagyobb része a két fővezérral a komáromi hidakon át a szorongatott Esztergom fölmentésére siessen, míg a tábor kisebb része gr. Caprara tőbnygyal az ostromműveletek folytatása céljából Érsek-Újvár alatt maradand. El végből helyben maradni, a nehéz ágyúk és tüzérségek mellett, kiválasztatott 11,100 gyalog, (*köztük 1500 magyar hajdú*), 4900 német lovas és — *harmadfelezer Bercsényi-huszárr*. Ezen utóbbiakra nézve ezt olvassuk:

»Bei dem Corps des Feldmarchalls Caprara solten noch 2500 Huszáren Bercsényi's verbleiben und zur Bewachung der Neutra-Übergänge verwendet werden. — Die Lage dieses Corps erschien nicht ungefährlich, wenn der Feind seinen bisherigen schwerfälligen Operationen entsagte und sich entweder zu einem energischen Vorstosse auf dem linken Donau-Ufer, oder (a szerdár) zur Überschreitung des Stromes bei Gran mit Schiffen, entschied. Caprara erhielt deshalb den Auftrag, auf seine Sicherung unaufhörlich Bedacht zu nehmen und starke Reiter-Abtheilungen sowohl gegen Neutra (Thököly), als gegen die Donau (a temesvári, váradi és egri pasák hadosztálya, s esetleg a szerdár is) zu entsenden.« (221. l.)

Egy szóval, Caprara ostromló táborának biztossága e veszélyezett helyzetben legfőképen a kémszemlejáratoikat s őrködést teljesítő magyar könnyű-lovasság éberségétől függ vala: s ezért bízták a fővezérek ezt a nagy ügyességetigénylő és a fenforgó viszonyok közt döntő fontosságú vezényletet a legjobbnak ismert huszártábornokra, *id. Bercsényi Miklósr*a. Különben is Érsek-Újvár az ő generálisságának területéhez tartozott, annak egykori székhelye vala: a magyar vezérek közül tehát első sorban ő vala hivatva ezen erősség ostromát a válságos napok alatt fedezni. Főadata annál nagyobb nehézséggel járt, mivel a Nyitra vize a nyári hőségtől, szárazságtól annyira leapadt, hogy a tábort éppen nem fedezé: mert a folyam lovasság által bárhol is, akár esquadronszámra, átgázolható volt. (U. o.) S ezért Bercsényinek a Nyitra partjai hosszában éjjel-nappal folytonosan patrouille-

oztatni és a Garam, Ipoly s Párkány felé is únos-úntalan vígyáztatnia, portyáztatnia kellett. E kitűnően teljesített föladatával elfoglalva Bercsényi, az aug. 16-iki nyerges-újfalu iütközetben jelen nem lehetett; a 90 lovas-századból és 35 gyalog-zászlóaljából álló német had mellett Batthyány Ádám, Czobor és Esterházy János magyarjai valának ott.

A füzet ismerteti Caprara tábornagnak ezalatt, ú. m. aug. 9., 12., 13., 14., 15., 17. és 18-kán Érsek-Újvár alól az ostrom menetéről és 19-kén az e napon történt megostromlásról, várbevételről a császárhoz intézett jelentéseit. Ezek között az aug. 12-ikiben a tábornagy tudatja :

»Ich habe meines Regiments Obrist-Wachtmeister Fürsten Piccolomini mit einer Parthey Teutschen und *Hungarn nacher Párkány geschickt*, damit ich zeitlich was alldorten vorbegehet, von Ihme die zuverlässliche Beschaffenheit wissen möge; auch ein Befehl gegeben eine kleinere Parthey vor sich hinaus an die Ippoli zu schicken, auf dass der Feind mir nicht ohnversehens auf den Hals komme.« Továbbá az aug. 13-iki jelentésből kivonatosan idéztetik, hogy »300 *Huszáren Bercsényi's* detachirte Caprara zur Beobachtung des Feindes und zur Einziehung von Nachrichten, an die Gran.« (223. l.)

A főntemlített 2500 bányavidéki főkapitányságbeli huszár mellett, a kikkel id. Bercsényi Miklós Érsek-Újvár ostromát fedezé: ama Caprara táborában várívásra ott hagyott 1500 magyar hajdúból is 1000, vagy legalább 800 fő a Bercsényi generálisságabeli végbeli had volt. Ugyanis ifj. gr. Zichy István ezredes így tudósítja a rab Koháry Istvánt az érsek-újvári táborból, 1685. július 20-kán, tehát akkor, a mikor Bercsényi Heisslerrel egyetemben a temesvári, váradi és egri passák egyesült dandáraival az Ipoly-mellékein csatározván, még be nem vonúlt volt csapataival a táborba, de már várták; úgymint :

»Itten 65,000-en vagyunk (túlozta!), deli, fegyveres, pénzcs nép; kinyere, pecsenyéjek úntig elég gyün, s egészséges nép. Magyar, Czobor Uram hadán kívül több még ninesen (a táboron), — én is visszamegyek ma (Gyórré) és Vice-Generális Esterházy János Urammal hadainkat mezőben hozzuk. *Bercsényi Uramot is az újvári generálissággal ide várják*, azonkívül Bottyány Ádám Uramot is, az kinek

resignálta az atyja (Kristóf) az generálisságot. *Ezen négy úr alatt tízezer magyar van effectíve, kinek hórúl óra megfűzetnek.*» ¹⁾

Gr. Czobor Ádám huszáraitól (I. köt. 295. l.) tudjuk, hogy 1200 főből állottak, — nem is volt engedélye többet toborzani; az is ismeretes, hogy az Érsek-Újvár megszállásában részt vett három magyar tábornokság: a *bányavidéki* (vagy *újvári*), a *győri* és a *kanizsai* (a Batthyány-féle) közül ezen utóbbi volt a legkisebb s a bányavidéki, t. i. Bercsenyié, — a rangban is legelső, — a legnépesebb. Ha tehát a »*négy úr*« alatt tényleg *tízezer magyar katona* jelent meg a táboron, (t. i. az augusztusi napokban), akkor mindenek előtt a Czobor 1200 emberét a tízezerből levonván: a Bercsenyi zászlója alá arány szerint mintegy negyedfélezer harczos esik, vagyis a 2500 huszár mellett még 1000, avagy legkevesebb 800 gyalog. A bányavidéki végekből táborra vihető csapatok létszáma ugyanis rendszeren meghaladá a 3000-et.

Ezeket tartottuk még kiegészítésül közlendőknek az I-ső kötetben elmondottakhoz.

¹⁾ L. e levelet a kir. kamarai archivumban lévő eredetiről általunk egész terjedelmében kiadva, a *Századok* 1872-iki évf. 251—253. l.

T A R T A L O M.

Előszó a második kötethez

Lap
V.

XI. FEJEZET. II. *Gróf Bercsényi Miklós, 1689—1692.* A család legjelentékenyebb férfia. — Elhúnyt atyjának ünnepélyes temetést rendez. A grófi diplomát most már kiállíttatja az udv. cancellárián. Eperjesszt, 1689. aug. 3-kán fia, *László*, a későbbi francia maréchal születik. Azután a varannói kastélyban időznek. A Homonnai gr. Drugeth családí perek. Bercsényi 1689. nyár végén visszatér Szegedre s a török elleni táborokba. Idehaza holt híret költik. Télire visszajő Nyitra-megyei uradalmaira s Nagy-Szombatba, Pozsonyba. Az 1690-ik évi hadjáratban mint a bányavidéki hadak *helyettes-tábornoka* vesz részt. E rang elnyerése, s meddig viselé. Hadműködései az alsó Tiszánál és Nándor-Fejérvár, Péter-Várad körül. Szegedi főkapitányságának ügyei. Bajoskodásai a szegedi német parancsnokokkal és Carafa tbkkal. 1690. decemberben feljő Szegedről Vág-vidéki jószágaira. Pöre és kiegyezése a gr. Forgách-fiúkkal, Nagy-Tapolcsány s Tavarnok iránt. 1691. elején hadait fölkészíti, de csak helyettesét küldi velök Szegedre, miután családi gyász éré: neje Homonnai gr. Drugeth Krisztina 1691. martius 17. meghal, gyermekszülésben. Leánya *Zsuzsanna* születik. Mostoha-fia gr. Forgách Pál. Gondviselése e gyermekeire. Az utolsó gr. Drugeth is kihal. Bercsényinek bajoskodása a kir. fiscussal, kamarával, a Drugeth-örökség, különösen *Unghvár* miatt. E vár és uradalom leltára s leírása. Bercsényi Ungh vármegye örökös-főispánságát elnyeri. Hód-Mező-Vásárhely városának ekkori állapota s földesúri adója.

Ismét Drugeth-örökségi ügyek s pörök Csejthére nézve, s a női ág igényei. Az unghi főispáni diploma és a beiktatás felől intézkedés. Bercsényi követelése az udv. kamarán és leutazása 1691. ősszel parancsnoksági székhelyére Szegedre. Télre Bécsbe megy az udvarral és udv. kamarával Unghvár dolgát elintézendő. Erdélyi ősi jószágait is keresi. 1692. február 10-kén I. Lipót király Unghvárt és roppant uradalmát, részint örökségi igény, részint vétel útján Bercsényi és gyermekei birtokába bocsátja. Unghvár értéke s átadásának módja és föltételei. Bercsényi ünnepélyes beiktatása főispáni méltóságába 1—69

XII. FEJEZET. II. *Gróf Bercsényi Miklós, 1693—1695.* Bercsényi 1693. elején Bécsbe megy s az Unghváért fizetendő utolsó részleteket is törleszti. E miatt kölcsönököt vesz föl. Pere ifj. gr. Csáky Istvánnal Temetvény iránt. Leutazik Szegedre; az ottani német parancsnok gr. Huyn torzsalkodásai. A nádor terve a bányavidéki véghadakról, Bercsényivel élükön. Bercsényi Unghvárra távozik s erélylyel kormányozza megyéjét. A Baráth-örökösök régi követelését a kamarára hárítja át. A katonai botrány s tűz Unghvárott 1693. júniusban. Bercsényi ezen ügyet Lipót király elé viszi. A szegedi magyar főkapitányság, a német várparancsnokok és az új rácz telepek, marczona rácz hadak viszonyai s a bécsi udvar törekvései általok a magyarok ellen. Bercsényi végkép kedvét veszi a szegedi vezénylettől, s helyetteseket küld oda. A gróf pénzügyi viszonyai; fényes háztartása Unghvárott. 1694. elején elzalogosítja Nagy-Bereznát gr. Barkóczy Ferencznek. Bercsényi 1694. nyarán új házasságot tervez, s oct. 9-kén a vépi kastélyban eljegyzi gr. *Csáky Krisztinát*, gr. Draskovich Miklós országbíró özvegyét. Ezen kiváló úrnő jellemzése, az eljegyzés körülményei s a grófnak jegyajándék-levele. A lakodalom az 1695. év farsangján s a grófnénak átköltözése Vépről Brunócra és Unghvárra. Az egybekelés öröme szerzett dicsköltemény Kőszeghy Páltól. Bercsényi újabb fényes családi összeköttetései második neje által. Házaseletök boldogsága. A grófnő dús hozománya s pompás udvartartásuk Unghvártt. Csáky

Krisztina dunántúli fekvő birtokait eladván, Csejthe s Brunócz körül szerez helyettök másokat; Nagy-Bereznát is visszaváltja Barkóczytól. Nagy szőlei Tokaj-Hegyallyán. A gróf Bereznát és Dubrinesot hitvestársának inscribálja, s mostoha-fiát gr. Forgách Pált kiházásítván, Szerednyét kezére boesátja anyai örökségében, 1695. nyarán a XIII északkeleti vármegye súlyos köz-bajainak orvoslása végett főkövetül az udvarhoz gr. Beresényit választja, ki e tisztében huzamosan fáradozik Pozsonyban, Bécsben, az év végeig 70 -- 114

XIII. FEJEZET. II. *Gróf Beresényi Miklós, 1696—1697.* A politikai láthatár mindinkább sötétül. A bécsi udvar önkényuralmi törekvései; Kollonics beolvasztó, egységsítő államrendszere. Országgyűlések nem tartanak. Az idegen zsoldos katonaság országszerte képtelenül garázdálkodik, legsúlyosabban az északkeleti XIII megyében. E vármegyék 1696. januárban tanácskozmányt tartván Kassán, főkövetül ismét Beresényit küldik föl sérelmeik előterjesztésével az udvarhoz. Beresényinek Bécsben, 1696. febr. 16. benyújtott emlékirata s Lipót király válasza erre. Országos convent egybehívása ígértetik. Beresényi tavasszal Brunóczon, Csejthén, Temetvényen időz, de a nyáron ismét Pozsonyban és Bécsben az ország dolgaiban jár. Brunóczy új kastélyát építteti; e kastély fekvése, stýlszerű építészete, kápolnája, termei, stb. Rákóczy szobája Brunóczon. A gróf aug. végén Unghvárra rándúl; bajai ott a német váraparancsnokkal. Octóberben Pozsonyba utazik az orsz. conventre. Innét a rendek öt és gr. Zichy Istvánt küldik Lipót királyhoz Bécsbe, fölterjesztésökkel. Az uralkodó válasza a rendekhez. Ezek Felső-Magyarország tartományi főhadibiztosául Beresényit ajánlják, s Leopold ki is nevezi. A rendeket Bécsbe idézik, s Kollonics tervezetét el akarják fogadtatni velök; ellentállnak, óvást tesznek, országgyűlést sürgetnek. Hazaküldetnek, velök Beresényi is. Szegedi parancsnoki ügy. Beresényi Brunóczról hivatalának szervezése végett Felső-Magyar-

országba utazik ; a tokaji szervezkedő gyűlés 1697. január elején. Hivatalát Eperjesen állítja föl ; itt ismerkedik meg közelebbről s köt szoros barátságot az ifjú *II. Rákóczi Ferencz fejedelemmel*. Nagy erélyvel jár el nehéz hivatalában ; Károlyi Sándornak elégtételt szerez. Baja gr. Schlick tbkkal, szegedi ügyben. Súlyos küzdelmei a cs. katonasággal és a cs. birod. főhaditanácsesal a vármegyéken elkövetett túlkövetelések, zsarolások elhárítása, orvoslása miatt. Biztos-társra gr. Corbelli tbk. maga is kihágásokat követ el. Borsod, Sáros, Zemplén, Debreczen sérelmes ügyei. Corbelli Beresényit és a magyar mágnásságot megbántja ; a magy. kir. udv. cancellária erélyesen, de eredménytelenül szólal föl ez ügyben. Beresényi alaposan ismeri s buzgón folytatja hivatalának teendőit ; gr. Breuner es. tbk. bevádolja őt az udv. főhaditanácsnál, alaptalanúl. Május elején az ezredek a táborokba indulnak ; a kihágások s leszámolások folynak ; Beresényi hasztalanúl ír Bécsbe : a magyar cancellária nem bír a cs. főhaditanácsesal, s tehetetlenségét bevallja. A k. k. Hofkriegsrath gögös és gúnyos válasza a magy. cancelláriához. Keserű tapasztalatok. Beresényi hivatalától fölmentést kérni június végén Bécsbe utazik. Baja a cs. postákkal 115—172

XIV. FEJEZET. *II. Gr. Beresényi Miklós, 1697.*
(A hegyallyai zendülés.) A helyzet képe, egykorú források szerint. Katonai képtelen zsarolások és kihágások, főurakon, nemességen, köznépen egyaránt. A kétségbeesett nép a Tokaj-Hegyallyán forrongani kezd ; Thököly Imre bujdosó kuruczai szítják és szervezik alattomban a zendülést. Thököly tervei ezzel kapcsolatban. Tokaji Ferencz, Szalontay János, Kabay Márton népvézerek ; titkos összejövetelek, csoportozások a regécsi, szalánczi erdőkben. Kis Albert, Károlyi Sándor és Nigrelli. Júniusban már csak a rendes várőrségek vannak Felső-Magyarországon. Július 1-jén a népzendülés egyszerre kitör ; Tokaji Ferencz Tokaj várát, Szalontay Sáros-Patakot beveszi ; az újhelyi vásár. A németeket, kamaratisztetket,

labanczokat ölik, üldözik mindenütt. A hegyallyai nép és bujdosók fegyvert fognak, Tokajban és Patakon hadilag szervezkednek. Az ifjú Rákóczit vezérökül akarják fogni, — de menekül; Szalontay híven megőrzi Patakon a fejedelem kincseit. A zendülés Kassáig terjed és híre a Vág vizéig fölrazza az országot; a várórségek megrémülnek: török-tatártól, kurueztól, Petrőczytól félnek. A bécsi udvar is nagyon megriad; mindenfelé kapdosznak. Rendelet Savoyai Eugendre, hadosztály küldése iránt; Beresényit, Pálffy, Koháryt, Zichyt magyar hadak fölszedésére ösztönzik, kényszerítik. Beresényi kényes helyzete; amnystialis pátenst eszközöl ki a zendülőknök Lipót királytól; összegyűjti a bányavidéki hadakat, ír a vármegyéknek s megindul Leopoldvártól, Hont, Nógrád felé; Pálffy, Koháry, Zichy szintén. A zendülök a nemesi udvarházakat rabolni kezdik; a vármegyék elidegenednek tőlök s fegyverkeznek. Ritschan alezredes visszafordul; a zendülőket a Harangodon megveri. Mihályi Pál Deák ezredes a hegyallyai városokat feldúlja s a Harangodon másodszer is csatát nyer. Vaudemont hg. hadosztálya megérkezik; Tokaj ostroma és bevétele; iszonytató, véres bosszúállása a németeknek; Tokaji Ferencz ügyesen menekül. Kabayt elfogják. Szalontay Pataknál megütközik, aztán a szalánczi erdőkbe vonul; a várat feladják, Vaudemontnak szószegő újabb kegyetlensége és Rákóczy ellen szőtt ármánya. Beresényi, Pálffy, Koháry csak ezek után érkeznek meg már. A vármegyék, Ungh is, fölkelnek; Barkóczy neheztelése Beresényire. Hadi tanács a tarczali táboron s intézkedések a zendülök körülzárolására. Beresényi a tokaji révet és a Tisza-mellékét őrzi; sok költsége sajátjából a hadfogadásra és fizetésre. A cs. főhaditanács Vaudemontot visszarendeli Eugendrehez, de a magyar urak hadait késő őszig a szalánczi hegyek körül marasztja. Tokajit elfogják; örökös rab-sága. Szalontay a fővezér, s Kassa alá csap, Abauj hadát megveri. A zentai döntő ütközet; ennek hírére Szalontay összeszedkőzik és csapataival útát törve, Máramaroson,

Moldován át Thökölyhez vonúl. Beresényi szétbocsátja katonaságát, hazaküldi megyéje nemességét; a téli katonai szállásadástól fölmentést kér, s a telet Unghvártt tölti. Határvillongások a lengyel széleken. A helyzet az 1697-iki év végén 173—218

XV. FEJEZET. II. *Gróf Beresényi Miklós, 1698—1700.* Beresényi magánéletbe vonúl. A nagy Homonnai-per. Unghvár szépítése s a várkertek bővítése. 1698. ősszel újra Bécsbe kell mennie; a Kollonics-systemát a főurak ismét visszavetik. A gróf visszatér Brunóczon át Unghvárra. A terebesi és csákányi osztályper özv. gr. Drugeth Zsigmondnéval s a százezer forintos igényper. Újabb nagymérvű határvillongások a legyelországi széleken. 1699. január 1-jén jelentékeny változás Beresényi udvartartásában; Radies Endre, Szirmay Miklós. Gazdasági intézkedések; a kis-várdai uradalmat elzálogosítja; a szathmármegyei birtokok; az erdélyi és partiumi Beresényi-uradalmak s jószágok ügye. Szirmay és Szent-Iványiék küldetése ezek miatt Erdélybe, 1699. ősszel. Kettős gyász: gr. Forgách Farkas és id. gr. Csáky István országbíró — családtagok — elhúnyta az év végén. Az unghvári várpalotának, Beresényi családi fényes otthonának leírása szobáról szobára; ritka jeles szakkönyvtár, levéltár; olaj- és vízfestményű képek, rézmetszettek, öntvények, faragványok, műhímezések, ritkaságok, ereklyék, arany-ezüstművek, drágaköves, gyöngyös ékszerek, díszöltözetek és fölszerelések, drága portékák tömérdek sokasága; izléses, pompás berendezés, művészi készületű francia bútorok, hollandi kárpitok, persa és portai szőnyegek, velencei és cseh kristályok, porcellánok, majolicák, elefántesont, bronz, réz, ón és nemeskő tárgyak; gyógyszerház és vegyészeti műhely, gyógy- és vegyészeti szakkönyvek a várban; térképek, földgömb, távcsövek, csillagászati és mérnöki eszközök; diadaljelvények, régi fegyverek, zászlók, régiségek; a nagy lovagterem; udvari zenészek, udvari kőpíró; színpadi costume-ök és magyar színjátékkönyv; sakk- és

ostáblák, franciaia kártyajátékok ; dús asztaltartás, társas vígalmak ; fényes fogatok, paripák ; vadászatok lőfegyverrel, hálókkal, vizslákkal és kopófalkával ; díszkertek, filegoriák a vár körül ; uradalmi sörgyár, kádárműhely, üvegyár, fűrészmalmok, majorok, gazdaságok s gazdasági felszerelések s több efféle. 219—273

XVI. FEJEZET. II. *Gróf Bercsényi Miklós, 1700—1703. (A hazában.)* Válságos idők ; a karlóczai békekötés óta még rosszabbra változik minden. Kollonics rendszere virágjában. Az ifjú II. Rákóczi Ferencz és gr. Bercsényi Miklós közötti benső baráti viszony jellemzése. Tetre határozzák el magokat, s Bercsényi az aggdó hazafiakat a fiatal fejedelem hű magyar érzelmeivel vigasztalja, biztatja. A szomorú közállapotok vázlata Rákóczi tollából. Az országos sérelmek főbbjei ; az alkotmányos kormányzatnak teljes fölfüggesztése. Rákóczi, Bercsényi és bizalmasaiknak első érintkezései a franciaia udvarral. Longueval párisi küldetése ; Bercsényinek ezen ember nem tetszik. A spanyol király halála és háborús előjelek ; Bercsényi tudósítása a bécsi udvar fejetlen zavaráról, 1700. november. A gróf leutazik Brunócra és Unghvárra. A jezsuiták és az áruló Longueval. Rákóczi, Bercsényi és a beavatottak összejövele Unghvárott, 1701. február ; óvatosság Longuevalal szemben, Bercsényi tanácsára. A fejedelem Munkácsra, Nagy-Sárosra, s a gróf Brunócra utazik ; levele innét, 1701. aprilban Rákóczihoz, a bécsi és franciaia dolgokról. A leleszi convent archivumát a németek barbarizmusától Bercsényi menti meg. Longueval árulása és a bécsi udvar intézkedései. Rákóczit, Szirmay Istvánt, a Vayakat elfogják. Bercsényit keresik, de ő bécsi útjából visszafordul Brunócra, és szerencsésen kimenekül Lengyelországba. E kalandos menekülésnek részletei. Rákóczit Eperjesről Kassára viszik fogva ; kiszabadítási tervzetek ; Solari tbk. Kassáról Budán s Győrön át Német-Újhelybe kíséri rabságra. A többi foglyok ; a delegált bíróság és Rákóczi erőlelkűsége. Ezen bíróság

elő idézik a távol levő Beresényit is. Rákócziné működése a külföldi rokon udvaroknál, s az angol, porosz stb. udvarok beavatkozása a fejedelem kiszabadítása érdekében. Lehmann Godofréd és Rákóczi megszökése s menekülése lengyel földre; hátrahagyott levelei, s a többi foglyok sorsa. Halálítélet s vérdíjak Rákóczi és Beresényi fejére; jószágaik lefoglaltatása. Ungbvár és a fiatal Beresényi László. Gr. Csáky Krisztina küzdelme az udv. kamarával jószágainak és ingó értékeinek visszaadatása s női tartásdíja iránt. Saját javai és Brunócz kezéhez bocsáttatnak; egyéb követelései; az ő és Rákócziné magatartása, internáltatása Bécsben; a Rákóczi- és Beresényi-gyermekek. Az udv. kamarai és magy. kir. udv. cancelláriai vegyes bizottság működése 1702 — 1703-ban; b. Thavonath és a fiatal Beresényi László Kassára vitele Ungbvárról. A gr. Beresényi Miklós elleni nóta-per befejeztével a vegyes bizottság újra összeül; határozatai a grófné követelései, igényei tárgyában; új jószágbecsű és a hitelezők concursusa 1703. szeptember 24-kére, — de ekkor már Beresényi Miklós volt ura ismét jószágainak . 274—352

XVII. FEJEZET. II. *Gróf Beresényi Miklós, 1701.*
(Lengyelországban.) Beresényi Czenstochowban s Varsóban; a Meczinskiek és a magyar ügynek általa megnyert lengyel kitünőségek. Érintkezése Du Héron ögróffal a francia követtel, Ágost lengyel királylyal s udvarával. Du Héron jelentései XIV. Lajoshoz Beresényiről; ennek fogadtatása Ágost király által; nagyszabású terveinek fölkarolása; a francia-lengyel-magyar szövetség. Beresényi kir. pártfogásban részesül és jószágadományt nyer Lithvániában. Beuchling minister. Du Héron politikája és a svéd békeközvetítés; XIV. Lajos, XII. Károly és II. Ágost. Du Héron igaz barátsága Beresényihez. Ennek megfontoló higgadtsága politikai tervezeteiben. Lajos király merev magatartása eleinte. Beresényi terjedelmes — első — emlékirata a lengyel és francia királyokhoz s Du Héron meleg ajánlatai előterjesztéseiben; a Magyars Erdélyországnak miként eszközlendő felszabadítását,

Ágost magyar királyságát s a hazai viszonyokat fejtegető emlékirat tüzetes ismertetése, Du Héron fordítása után. Nagy-Lajos lengyel-magyar állama; Thökölynek is közreműködésbe vonása, stb. XIV. Lajos válasza mind ezekre; Bercsényinek nem kell Párisba utaznia. Ágost ingadozik; a svéd és német ügyek; gr. Strattmann es. követ ellenműködése, fondorlatai. XII. Károly támadása és az új fordulat; a lengyel udvar titokban császárpártivá változik. Beuchling, Thököly, du Héron és Bercsényi. Lithvánia a svéd pártra hajol; XII. Károly Ágost letételére készül. A bécsi udvar Bercsényit kiadatni kívánja; Ágost megtagadja; az ajánlott amnyüstia és Bercsényi szilárd eltökéltsége ezzel szemben. Második emlékirata XIV. Lajoshoz, Magyarország felszabadítása ügyéről; ítélete Thökölyről s fölkelése szomorú végének okairól; javaslatai a hadi vállalat szervezési módjaira s a fogantatosításra; a toborzandó magyar csapatok költségelőirányzata. Du Héron meglehangú kísérő levele ezen emlékirathoz; magasztaló sorai Bercsényi tehetségeiről, személyéről. Beuchling és Strattmann fondorlatai s galád tervök a bujdosó magyar gróf elfogatására; a petrikowi orvgyilkos merénylet; Bercsényi csodálatos bátorsága, szerencsés megmenekülése; titokban visszatér Varsóba. Ágost király aggályai, mentegetődzése és a nemes Du Héron. Beuchling, Strattmann gaz híresztelése és kémjeik. A francia követ jelentése urához ezen ügyről. Bercsényi a francia missió zárdájában és Du Héron gondos örködése, vigasztaló tudósításai Rákóczi megszabadulásáról. Bercsényi megbúsult lelki állapota. Rákóczi Lengyelországba, Krakkóba, Varsóba, érkezik; első találkozása Du Héronnal; Montméjan és a missió zárdája. Rákóczi és Bercsényi e kolostorban vizontlátják egymást; e jelenet részletes leírása; tanácskozások Du Héronnal. Kirándulás Lowitzba a lengyel primáshoz. Du Héron nagy dicsérete Rákócziról, XIV. Lajoshoz. Más egykorúak ítéletei Rákócziról s Bercsényiről, úgy legújabb történelmi munkáké. — A bujdosóknak az osztrák bérgyil-

kosok miatt Varsóból távozniok kell, 1701. végén Minskbe, Meczinski várába vonulnak. Terv Sobieski Constantin herczeg magyar királyságáról s a hadi diverzió Magyarországba. Du Héron lelkes működése uránál bujdosóink érdekében; pénzzel is segíti őket, évjáradékot kíván részökre; a magyar ügy hathatós felkarolására erélyesen ösztönzi királyát; XIV. Lajos válasza; évjáradék és biztatás. Bírálát mindezekről. 353—426

XVIII. FEJEZET. II. *Gróf Bercsényi Miklós, 1702—1703. (Lengyel- s Magyarországbán.)* Bujdosóink Minskben fenyegetve Strattmanntól; Sieniawski-Lubomirska herczegnő nemes barátsága hozzájuk. Utazásuk Vörös-Oroszországba Moscsenicza erdei kastélyba; itteni fényes fogadtatásuk Sieniawski palatinus által; Sieniawski és Rákóczi vérrokonsága s barátsága. Szalontay János Magyarországról Moscseniczára érkezik s a fölkelés szervezéséről hirt ad. Bercsényi útja Varsóba Du Héronhoz s tanácskozásuk. Ennek újabb sürgönyei XIV. Lajoshoz 1702. januárban, a magyarországi támadás elősegítését hathatósan ajánlókⁿ; a krakkói castellán; Conti herczeg újabb jelöltsége^m a lengyel trónra. Lajos király 1702. martius 2-iki^d nevezetes válasza; a magyar ügyet felkarolja; Rákóczi és Bercsényi évdíja; ha a svéd király mellé mennének. Strattmann újabb merényleti terve bujdosóink ellen Sieniawski^l tudomására jut; Moscseniczáról Drikóba költözteti őket. Du Héron február és martiusi sürgönyei^s a kir. válaszok. Sieniawski Varsóból megjő és biztos helyen, brzezan-i várában ad szállást féltett vendégeinek. A gácsországi főnemesség különösen Sieniawskiné; Du Héron és a francia király. Rákóczi és Bercsényi együttes válaszirata XIV. Lajos kérdőpontjaira; terveik; Rákóczi levele a hazai állapotokról Du Héronhoz. Ennek 1702. april havi sürgönyei s Lajos király május 18-ki válasza. A svéd-lengyel háború; Du Héront Ágost országából kiüzi, őt pedig a svéddek Varsóból és Krakkóból. A magyar ügy folytatása Bonnac őrgrof danczkai követre bizatik. Fölfordult álla-

potok Lengyelországban; újabb osztrák merénylet Rákóczi és Bercesényi ellen; Sieniawski megtudja s megelőzi a veszélyt. Rákóczinak Bécsből amnyستیát kínálnak; visszautasítja. A hazai állapotok 1702 s 1703-ban; zszarnoki uralom; újabb terhek a népen; erőszakolt katonaaállítás. A hadszökevények és erdei bujdosók 1703. tavasz felé csoportokra verődnek, tanácskoznak. A fölkelést alattomban szervezni kezdik; a népvezérek első követsége Rákóczizhoz, Bercesényihez. E követek fogadtatása Brzezan várában s visszabocsátásuk a megbizzottal. Rákóczi és Bercesényi sürgető előterjesztése a francia udvarhoz s levelek Bonnac marquishoz az összeesküdekről; kívánataik. Intézkedéseik lengyel főúri barátaiknál. A második követ érkezése; a szabadság-zászlók és a forradalomra felhívó brzezani nyíltlevél, ennek egykorú hiteles, magyar szövege. Rákóczi utazása Ilyvóba, Bercesényié Varsóba; Potoczki, Radziwill, Wisnioweczki, Konski és Sieniawski-Lubomirska Ilona. A forradalmi zászlók kitűzése 1703. május 22-kén Bereg vármegyében; Esze Tamás, Kis Albert, Majos János, Pap Mihály és a többi. A nép lelkesedése, fegyverfogása, rohamos szaporodása Beregben, Ugocsában, Szathmárban. Egykorú tudósítások a forradalom kiütéséről s legelső eseményeiről. Károlyi Sándor, szathmári főispán. Nigrelli s a bécsi kormány intézkedései. Károlyi és Koháry; Csáky István, Löwenburg s a szathmári német őrség. Pap Mihály és Esze Tamás. Károlynak buzgó labanczkodása s az ellenfélkelés. Thököly hadafélék Máramarosban; a kuruczszág terjedése és nagy hírek mindenfelé; labanczok és németek riadalma le egész Szegedig s föl Eperjesig; 6000 kurucz; harmadik követség Rákóczizhoz Lengyelországba; Drosdoviczén fogadja. Június 9-kén megindul velök a hazába. Konski, Sieniawska herezegnö. Károlyi Sándor győzelme a néphad fölött Dolhánál; Károlyi jellemzése, bécsi útja, hivalkodása ott; mind hiába. Rákóczi jún. 14-kén a határon a fölkelő hadak élére áll; a kliemicei és zavadvai tábor; a nép megindító lelkesedése, áldozat-

Lap

készsége; küldöttségek. A fejedelem levelei Bonnac marquisához Danczkára és Vajda Jakabhoz Unghvárra, Bercsényiről; e levél sorsa. Bercsényinek 1703. jún. 15-iki emlékirata Varsóból a francia királyhoz; rögtöni segélyadást sürget; terveit, javaslatait. Bonnac örgróf gyors intézkedései, saját felelősségére; Bercsényi »nem üres kézzel« indúl vissza Varsóból. Rákóczi táborának szaporodása és Munkács városába szállása. Csatározások e város Szerednye körül. Száguldozás a tiszai révekhez és Tokajig, Patakig; jún. 28-kán csata Munkácson Montecucolival; a kuruczvilág első nevezetes halottja. Észrevételek a munkácsi csatáról. Bercsényi elé, a vereckei szoroshoz vonulás. Bercsényi tudósítása újtáborról; huszárcsapatok érkeznek a zavadkai táborra; Ocskay László és Borbély Balázs. Július 3-kán Bercsényi is megérkezik Lengyelországból, segédcsapatokkal, hadiszerekkel, pénzzel. Érkeztének lelkesítő, felvillanyzó hatása; gyorsmenetekben megindúl a tábor a Tisza-vonal áttörésére. Bercsényi levele júl. 8. a polyánkai táborból; júl. 14. a tiszabecs-i győzelem. Átkelnek a Tiszán; a nép özőnlése zászlaik alá; a háború országos kiterjedést vesz 427—524

PÓTLÉKÚL AZ ELSŐ KÖTETHEZ 525.

Sajtóhibák.

A 47. lapon fölülről a 11-ik sorban »absolutionale« helyett olvasd: »*absolutionale*« ;

a 115. l. alulról a 4-ik sorban »megfélemlítése a rendeknek« h. olv. »*megfélemlített rendekkel*« ;

a 278. l. al. a 18. sorban »közvetlen« h. olv. »*közvetlen*« ;

a 478. l. föl. a 15. sorban »oltalamára« h. olv. »*oltalmára*« ;
végre

a 483. l. föl. a 15. sorban »aliquo« h. olv. »*aliqua*« ; és u. o.
a 17. sorban »Svedones in partium« h. olv. »*Svedonibus in partes*«.
